

ΜΙΣΕΛ ΦΟΥΚΟ

ΕΠΙΤΗΡΗΣΗ
ΚΑΙ ΤΙΜΟΡΙΑ
Η ΓΕΝΝΗΣΗ
ΤΗΣ ΦΥΛΑΚΗΣ

ΜΙΣΕΛ ΦΟΥΚΩ
MICHEL FOUCAULT

ΕΠΙΤΗΡΗΣΗ
ΚΑΙ ΤΙΜΩΡΙΑ

Ἡ γέννηση τῆς φυλακῆς

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΚΑΙΤΗ ΧΑΤΖΗΔΗΜΟΥ - ΙΟΥΛΙΕΤΤΑ ΡΑΛΛΗ

ΘΕΩΡΗΣΗ
ΑΛΚΗΣ ΣΤΑΥΡΟΥ

ΕΠΙΜΕΤΡΟ
ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΠΟΙΝΙΚΗΣ ΚΑΤΑΣΤΟΛΗΣ
ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΜΙΣΕΛ ΦΟΥΚΩ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΡΑΠΠΑ

Μετάφραση, Καίτη Χατζηδήμου-Ιουλιέττα Ράλλη
Θεώρηση, Άλκης Σταύρου
Μακέτα εξωφύλλου, Άλέξης Κυριτσόπουλος
Τεχνική Έπιμέλεια, Άλκης Σταύρου

Φωτοστοιχειοθεσία, Φωτοκτύταρο, ΕΠΕ, Ύμηττού 219, τηλ. 7516333
Έκτύπωση Όφσετ, Νικολίνας Ιωάννης, Άλαμάνας 81, Ν. Λιόσια,
τηλ. 210-26.17.283, Φεβρουάριος 1989
Γιά λογαριασμό τών Έκδόσεων Κέδρος, Α.Ε., Γ. Γενναδίου 3, Άθήνα 106 78,
τηλ. 210-38.02.007 – 210-38.09.712
Ιούλιος 2004

ISBN 960-04-0059-8

Τίτλος τού πρωτότυπου:
Michel Foucault, «Surveiller et punir. Naissance de la prison», Gallimard,
Paris, 1976

© Copyright by Editions Gallimard, 1975
© Copyright για τήν έκδοση στά έλληνικά, Έκδόσεις Κέδρος, Α.Ε., 1976
www.kedros.gr
e-mail: books@kedros.gr

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Α'. ΤΟ ΒΑΣΑΝΙΣΤΗΡΙΟ

1. Τό σώμα τών καταδίκων	11
2. Ή λαμπρότητα τών βασανιστηρίων	47

Β'. Η ΤΙΜΩΡΙΑ

1. Ή γενικευμένη τιμωρία	99
2. Ή ήπιότητα τών ποινών	141

Γ'. Η ΠΕΙΘΑΡΧΙΑ

1. Τά πειθήνια σώματα	181
2. Τά μέσα τής δρθής εκγύμνασης	227
3. Ό Πανοπτισμός	259

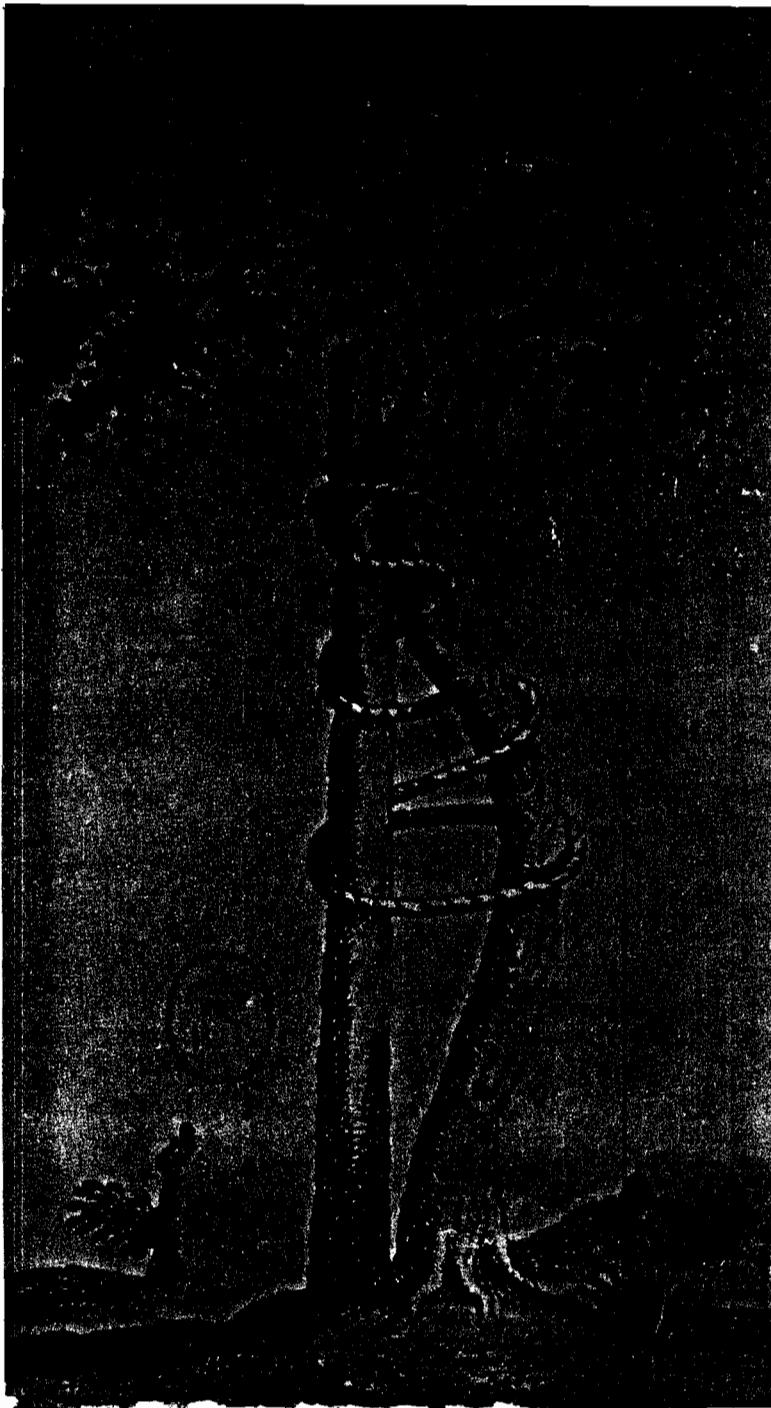
Δ'. Η ΦΥΛΑΚΗ

1. Όλοκληρωμένα και αυστηρά ιδρύματα	303
2. Άνομίες και εγκληματικότητα	340
3. Τό σύστημα τής φυλάκισης	391

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Νέστορα Ε. Κουράκη: Τό πρόβλημα τής ποινικής καταστολής στό έργο τού Μισέλ Φουκώ	413

Σημ. Οί σημειώσεις αναφορικά μέ τό κείμενο, δίνονται στό τέ-
λος κάθε κεφαλαίου άπέναντι άπό τόν αντίστοιχο άριθμό.

Α'
ΤΟ ΒΑΣΑΝΙΣΤΗΡΙΟ

30/ N. Andry. *Η όρθοπεδία, ή ή τέχνη νά προλαβαίνει
καί νά διορθώνει τίς σωματικές δυσμορφίες στά παιδιά, 1749*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Τό σῶμα τῶν καταδίκων

Στίς 2 Μαρτίου τοῦ 1757, ὁ Damiens καταδικάστηκε «νά ὁμολογήσει δημοσίᾳ τὰ σφάλματά του μπροστά στήν κύρια πύλη τῆς Ἐκκλησίας τῶν Παρισίων», ὅπου «θά ὀδηγοῦνταν μ' ἓνα κάρρο, γυμνός, μονάχα μ' ἓνα πονκάμισο, βαστώντας στό χέρι ἓναν ἀναμμένο κέρινο δαυλό πού ζύγιζε δυό λίθρες»· κατόπιν, νά ὀδηγηθεῖ «μέ τό ἴδιο κάρρο, στήν Πλατεία τῆς Γτὲνε, ὅπου, σ' ἓνα ἰκρίωμα πού θά στηνόταν ἐκεῖ, νά βασανιστεῖ μέ πυρακτωμένες λαβίδες στούς μαστούς, στά χέρια, στούς μηρούς, στίς κνήμες, κρατώντας στό δεξί του χέρι τό μαχαίρι μέ τό ὅποιο εἶχε ἐκτελέσει τήν ἐν λόγῳ πατροκτονία, τό χέρι αὐτό νά καεῖ μέ ἀναμμένο θειάφι, καί πάνω στίς πληγές ἀπό τίς λαβίδες νά χυθεῖ λιωμένο μολύβι, βραστό λάδι, καυτό ρετσίνι, κερί καί θειάφι λιωμένα καί ἀνακατεμένα, καί ὕστερα, τό σῶμα του νά ἐξαρθρωθεῖ καί νά διαμελιστεῖ ἀπό τέσσερα ἄλογα, τά μέλη του καθῶς καί τό κορμί του νά γίνουν παρανάλωμα τοῦ πυρός, νά ἀποτεφρωθοῦν, καί ἡ στάχτη νά σκορπιστεῖ στόν ἀέρα¹.»

«Τελικά, ὁ Damiens διαμελίστηκε», γράφει ἡ *Ἐφημερίδα τοῦ Ἀμοστερνταμ*². «Ἡ τελευταία αὐτῆ πράξη παρατάθηκε γιά πολλήν ὥρα, γιατί τά ἄλογα πού χρησιμοποιήθηκαν δέν ἦταν ἐξασκημένα γι' αὐτή τή δουλειά· ἔτσι, ἀντί τέσσερα, χρειάστηκαν ἕξι· ἀλλά κι αὐτά ἀκόμα δέν στάθηκαν ἀρκετά, κι ἔτσι ἀναγκάστηκαν, γιά νά διαμελίσουν τοὺς μηρούς τοῦ ἀμοιροῦ ἀνθρώπου, νά τοῦ κόψουν τά νεῦρα καί νά τοῦ πελεκήσουν τίς κλειδώσεις...

»³ Ὅλοι διαβεβαιώνουν πῶς, ἂν καί πάντα του ὑπῆρξε μεγάλος ὑδριστής, δέν τοῦ ξέφυγε καμιὰ βλαστήμια. Ὅμως, οἱ τρομαχτικοί πόνοι τόν ἔκαναν νά οὐρλιάζει φριχτά, καί ἐπαναλάβαινε

αδιάκοπα: “Ἡμαρτον, Θεέ μου, Χριστέ μου, βοήθαί με...”. Οἱ θεατές ἐντυπωσιάστηκαν ἀπὸ τῆ συμπίνοια τοῦ ἱερέα τοῦ Ἁγίου Παύλου πού, παρ’ ὅλη τὴν προχωρημένη ἡλικία του, παρηγοροῦσε ἀκατάπαυστα τὸν κατάδικο.»

Καὶ ὁ ὑπομοίραρχος Βουτοπ λέει: «Ἄναψαν τὸ θειάφι, ἀλλὰ ἡ φωτιά δὲν ἦταν δυνατὴ κι ἔτσι μόνον ἡ ἐπιδερμίδα τοῦ ἐπάνω μέρους τοῦ χεριοῦ καψαλίστηκε λιγάκι. Τότε, ἓνας ἀπὸ τοὺς δῆμιους, μέ τὰ μανίκια σηκωμένα πάνω ἀπὸ τοὺς ἀγκῶνες, πήρε στά χέρια του κάτι ἀτσάλινες λαβίδες, ἐπίτηδες φτιαγμένες γι’ αὐτόν τὸ σκοπὸ, ἐνάμισι πόδι μακρὸς, τοῦ τίς ἔχωσε βαθιὰ πρῶτα στὴν κνήμη τοῦ δεξιοῦ ποδιοῦ, ὕστερα στὸ μηρό, στὸ δεξιὸ βραχίονα καὶ τέλος στοὺς μαστούς. Ὁ δῆμιος αὐτός, μ’ ὄλο πού ἦταν δυνατὸς καὶ εὐρωστος, μέ μεγάλο κόπο κατόρθωνε νὰ ἀποσπᾷ κομμάτια σάρκας, συστρέφοντας τίς λαβίδες δυὸ τρεῖς φορές στὴν κάθε μεριά τοῦ σώματος, προξενώντας στὸν κατάδικο πληγές σὰν ἓνα νόμισμα τῶν ἔξι τάληρων.

»Ὑστερα ἀπὸ αὐτὰ τὰ βασανιστήρια, ὁ Damiens, πού φώναζε γοερά, χωρὶς μολαταῦτα νὰ βλαστημάει, σήκωνε τὸ κεφάλι καὶ κοίταζε τὸ σῶμα του· ὁ ἴδιος δῆμιος ἔδγαζε μέ μιὰ σιδερένια κουτάλα τὸ θραστὸ ὑγρὸ μέσ’ ἀπὸ τὸ καζάνι καὶ τὸ ἔχυνε ἀπανωτὰ στὴν κάθε πληγή. Ὑστερα, ἔδεσαν μ’ ἓνα λεπτὸ σκοινὶ τὰ λουριά πού προορίζονταν γιὰ τὸ ζέψιμο τῶν ἀλόγων, κι ἔξεψαν τὰ ἄλογα στὸ κάθε μέλος τοῦ ἀνθρώπου, στοὺς μηρούς, στά πόδια καὶ στοὺς βραχίονες.

»Ὁ κύριος Le Breton, γραφιάς τοῦ Δικαστηρίου, πλησίασε πολλές φορές τὸν κατάδικο καὶ τὸν ρωτοῦσε ἂν εἶχε κάτι νὰ πεῖ· ὁ Damiens ἀπαντοῦσε ἀρνητικά: «Θεέ μου, συχώρα με! Παντοδύναμε, ἐλέησέ με!». Παρ’ ὄλους τὰς ἀβάσταχτους πόνους, σήκωνε πού καὶ πού τὸ κεφάλι καὶ κοίταζε ἄφοβα τὸ κορμί του. Τὰ σκοινιά, πού οἱ ἄντρες τὰ ἔσφιγγαν ὀλοένα καὶ περισσότερο τραβώντας τίς ἄκρες τους, τοῦ προκαλοῦσαν ἀνείπωτους πόνους. Γιὰ μιὰν ἀκόμα φορὰ, ὁ κύριος Le Breton τὸν πλησίασε καὶ τὸν ρώτησε ἂν εἶχε κάτι νὰ πεῖ – ἀπάντησε καὶ πάλι ἀρνητικά. Οἱ ἱερωμένοι τὸν πλησίασαν κι αὐτοὶ πολλές φορές καὶ τοῦ μίλησαν γιὰ κάμποσην ὥρα· φιλοῦσε πρόθυμα τὸ σταυρὸ πού τοῦ πρότειναν· τέντωνε τὰ χεῖλη καὶ ἐπαναλάβαινε συνέχεια: “Κύριε, ἥμαρτον!”.

»Μ’ ἓνα τίναγμα, τὰ ἄλογα τράβηξαν τὰ μέλη τοῦ κατάδικου,

τὸ καθένα πρὸς τὴ μεριά του, ἐνῶ ἀπὸ ἓνας δῆμιος κρατοῦσε τὸ κάθε ἄλογο. Κάθε τέταρτο ξανάρχιζε ἡ ἴδια διαδικασία, καί, τέλος, ἔπειτα ἀπὸ πολλές ἐπαναλήψεις, ἀναγκάστηκαν νὰ σπρῶξουν τὰ ἄλογα γιὰ νὰ τραβήξουν: αὐτὰ πού ἦταν δεμένα στὸ δεξιὸ χέρι, τὰ ἔσπρωξαν μπροστά, στὴν κεφαλή· αὐτὰ πού ἦταν στοὺς μηρούς τὰ ἔνωσαν μέ τοὺς βραχίονες – πράγμα πού ἔκανε τοὺς βραχίονες νὰ σπάσουν στίς κλειδώσεις. Τὰ τραβήγματα αὐτὰ ἐπαναλήφθηκαν πολλές φορές χωρὶς ἐπιτυχία. Ὁ κατάδικος σήκωνε τὸ κεφάλι καὶ κοίταζε τὸ κορμί του. Ἀναγκάστηκαν νὰ προσθέσουν δυὸ ἀκόμα ἄλογα σ’ ἐκεῖνα πού ἦταν δεμένα στοὺς μηρούς – κι ἔτσι τὰ ἄλογα ἔγιναν ἔξι. Καὶ πάλι ὁμως δὲν κατάφεραν τίποτα.

»Τελικὰ, ὁ δῆμιος Samson εἶπε στὸν κύριο Le Breton πὼς δὲν ὑπῆρχε τρόπος οὔτε κι ἐλπίδα νὰ τελειώνουν, καὶ τοῦ πρότεινε νὰ ρωτήσῃ τοὺς δικαστὲς ἂν ἤθελαν νὰ τὸν κατακομματιάσουν. Ὁ κύριος Le Breton γυρίζοντας ἀπὸ τὴν πόλη ἔδωσε ἐντολή νὰ γίνουν νέες προσπάθειες – ἔτσι καὶ ἔγινε. Ἀλλὰ τὰ ἄλογα μουλάρωσαν, καὶ μάλιστα ἓνα ἀπὸ ἐκεῖνα πού ἦταν ζεμένα στοὺς μηρούς ἔπεσε στὸ πλακόστρωτο. Οἱ ἱερωμένοι πλησίασαν καὶ πάλι τὸν κατάδικο καὶ τοῦ μίλησαν. Αὐτὸς τοὺς εἶπε (τὸν ἄκουσα μέ τ’ αὐτιά μου): “Φιλεῖστε με, Κύριοι”. Ὁ ἱερέας τοῦ Ἁγίου Παύλου δὲν τόλμησε νὰ τὸ κάνει, ἀλλὰ ὁ αἰδουσιμότητος de Marsilly πέρασε κάτω ἀπὸ τὸ σκοινὶ ὅπου ἦταν δεμένο τὸ ἀριστερὸ χέρι τοῦ κατάδικου καὶ τὸν φίλησε στὸ μέτωπο. Οἱ δῆμιοι ἔνωσαν τίς δυνάμεις τους, καὶ ὁ Damiens τοὺς ἔλεγε νὰ μὴ βλαστημᾶνε, νὰ κάνουν τὴ δουλειά τους, κι ὅτι δὲν τοὺς κρατᾷ κακία· τοὺς παρακαλοῦσε νὰ προσευχηθοῦν γι’ αὐτόν, καὶ ζήτησε ἀπὸ τὸν ἱερέα τοῦ Ἁγίου Παύλου νὰ τὸν μνημονεύσει στὴν πρώτη του λειτουργία.

»Ὑστερα ἀπὸ δυὸ τρεῖς ἀπόπειρες, ὁ δῆμιος Samson, κι αὐτὸς πού τὸν εἶχε βασανίσει μέ τίς λαβίδες, τράβηξαν ὁ καθένας τους ἓνα μαχαίρι μέσ’ ἀπὸ τὴν τσέπη τους, καὶ τοῦ κόψαν τοὺς μηρούς σύρριζα στὸν κορμό· καθὼς τραβοῦσαν μέ δύναμη, τὰ τέσσερα ἄλογα ἔσυραν τοὺς δυὸ μηρούς πίσω τους, πρῶτα τὸν δεξιὸ κι ὕστερα τὸν ἀριστερὸ· τὸ ἴδιο ἔγινε καὶ μέ τοὺς βραχίονες, πού ἀποσπάστηκαν ἀπὸ τοὺς ὤμους, στίς μασχάλες· χρειάστηκε νὰ κοποῦν οἱ σάρκες σχεδὸν ὡς τὸ κόκκαλο, ἐνῶ τὰ ἄλογα τραβοῦσαν μέ ὅλη τὴ δύναμή τους πρῶτα τὸν δεξιὸ κι ὕστερα τὸν ἀριστερὸ βραχίονα.

»Όταν αποκόπηκαν και τὰ τέσσερα μέλη τοῦ κατάδικου, οἱ ἱερωμένοι πλησίασαν γιά νά τῷ μιλήσουν· ὁ δήμος ὁμως τούς εἶπε πῶς ἦταν πιά νεκρός· ἐνώ σι' ἀλήθεια ἐγώ ἐβλεπα ἀκόμα τόν ἀνθρώπο νά σπαράζει καί τό κάτω του σαγόνι νά κουνιέται σάν νά ἤθελε νά μιλήσει. Ἐνας μάλιστα ἀπό τούς δημίους εἶπε λίγο ἀργότερα πῶς δταν σήκωσαν τό κορμί γιά νά τό ρίξουν στή φωτιά, ὁ ἀνθρώπος ἦταν ἀκόμα ζωντανός. Ἀφοῦ λευτέρωσαν τὰ τέσσερα μέλη τοῦ ἀπό τὰ σκοινιά πού τὰ ἔνωσαν μέ τὰ ἄλογα, τὰ ῥιζαν σέ μιὰ πυρά πού εἶχε ἐτοιμαστῆ στήν πλατεία, κατάντικρον στό ἱκρίωμα· ὕστερα κάλυψαν τό κορμί κι ὄλα τ' ἄλλα μέ κούτσουρα καί δεμάτια ἀπό κληματόβεργες, κι ἔβαλαν φωτιά στά ἄχυρα πού εἶχαν ἀνακατέψει μέ τὰ ξύλα.

»...Σύμφωνα μέ τήν καταδικαστική ἀπόφαση, ὀλόκληρος ἀποτεφρώθηκε. Τό τελευταῖο κομμάτι πού βρέθηκε στήν ἀνθρακιά δέν εἶχε καί ὡς τίς δεκάμισι τό βράδυ. Δηλαδή, οἱ κομματιασμένες σάρκες καί τό κορμί καίγονταν γύρω στίς τέσσερις ὥρες. Οἱ ἀξιωματικοί, πού ἀνάμεσά τους ἦμουν κι ἐγώ καθώς καί ὁ γιός μου, μαζί μέ τό ἀπόσπασμα τῶν χωροφυλάκων μείναμε στήν πλατεία σχεδόν ὡς τίς ἔντεκα τό βράδυ.

»Πολλά εἰπώθηκαν γιά ἓνα σκύλο πού ξάπλωσε τήν ἐπαύριο στό μέρος ὅπου εἶχε στηθεῖ ἡ πυρά καί πού ὀλοένα ξαναγύριζε ἐκεῖ μ' ὄλο πού τόν ἐδιωχναν. Θέλησαν μάλιστα νά βγάλουν καί συμπεράσματα. Μά δέν εἶναι δύσκολο νά καταλάβει κανεῖς πῶς τό ζῶο βρῆκε τή θέση τούτη πιό ζεστή ἀπό ἄλλες³.»

Παραθέτουμε ἐδῶ μερικά ἄρθρα ἀπό τόν Κανονισμό πού συντάχθηκε ἀπό τόν Λέον Faucher, τρία τέταρτα τοῦ αἰῶνα ἀργότερα, «γιά τόν Οἶκο τῶν Νεαρῶν Κρατουμένων, στό Παρίσι⁴»:

ΑΡΘΡΟ 17. – Οἱ κρατούμενοι θά σηκώνονται στίς ἔξι τό πρωί τό χειμῶνα καί στίς πέντε τό καλοκαίρι. Σέ ὄλες τίς ἐποχές τοῦ ἔτους ἡ δουλειά θά διαρκεῖ ἑννέα ὥρες τήν ἡμέρα. Δυό ὥρες θά εἶναι ἀφιερωμένες στή διδασκαλία. Ἡ ἐργασία καί ἡ ἡμέρα ὀλόκληρη θά σταματοῦν ἡ ὥρα ἐννιά τό χειμῶνα, καί στίς ὀχτώ τό καλοκαίρι.

ΑΡΘΡΟ 18. – Ἐγερση. Μέ τήν πρώτη τυμπανοκρουσία, οἱ κρατούμενοι ὀφείλουν νά σηκωθοῦν καί νά ντυθοῦν σιωπηλά, ἐνώ ὁ ἐπιστάτης ἀνοίγει τίς πόρτες τῶν κελλιῶν. Μέ τή δεύτερη τυμπανο-

κρουσία οἱ κρατούμενοι ὀφείλουν νά εἶναι ἔτοιμοι καί νά φτιάξουν τό κρεβάτι τους. Μέ τήν τρίτη, μπαίνουν στή σειρά καί ξεκινᾶνε γιά τό παρεκκλήσι, ὅπου γίνεται ἡ πρωινή προσευχή. Τά τύμπανα ἤχουν κατά διαστήματα πέντε λεπτῶν.

ΑΡΘΡΟ 19. – Ἡ προσευχή λέγεται ἀπό τόν ἱερέα τοῦ Ἰδρύματος, καί ἀκολουθεῖται ἀπό ἓνα ἠθικοπλαστικό ἢ θρησκευτικό κήρυγμα. Ὀλόκληρη ἡ τελετουργία δέν πρέπει νά ξεπερνᾶει τὰ τριάντα λεπτά.

ΑΡΘΡΟ 20. – Ἐργασία. Στίς ἔξι παρά τέταρτο τό καλοκαίρι καί στίς ἑπτὰ παρά τέταρτο τό χειμῶνα, οἱ κρατούμενοι κατεβαίνουν στήν αὐλή γιά νά πλύνουν τὰ χέρια καί τό πρόσωπό τους, καί νά τούς γίνε ἡ πρώτη διανομή ψωμοῦ. Ἀμέσως μετά, συγκροτοῦνται σέ ὀμάδες κατά ἐργαστήρι καί ξεκινᾶνε γιά τή δουλειά, πού θά πρέπει νά ἀρχίζει στίς ἔξι τό καλοκαίρι καί στίς ἑπτὰ τό χειμῶνα.

ΑΡΘΡΟ 21. – Γεῦμα. Στίς δέκα τό πρωί, οἱ κρατούμενοι σταματοῦν τή δουλειά καί πηγαίνουν στήν τραπεζαρία τοῦ Ἰδρύματος· πλένουν τὰ χέρια τους στήν αὐλή καί χωρίζονται σέ ὀμάδες. Μετά τό γεῦμα, διάλειμμα ὡς τίς ἔντεκα παρά εἴκοσι.

ΑΡΘΡΟ 22. – Σχολεῖο. Στίς ἔντεκα παρά εἴκοσι, μόλις ἤχησον τὰ τύμπανα, οἱ κρατούμενοι στοιχίζονται καί πηγαίνουν στό σχολεῖο σέ ὀμάδες. Τά μαθήματα διαρκοῦν δυό ὥρες, πού χρησιμοποιοῦνται διαδοχικά γιά ἀνάγνωση, γραφή, γραμμικό σχέδιο καί ἀριθμητική.

ΑΡΘΡΟ 23. – Στή μία παρά εἴκοσι, οἱ κρατούμενοι φεύγουν ἀπό τό σχολεῖο σέ ὀμάδες, καί διαμοιράζονται στίς διάφορες αὐλές γιά τό διάλειμμα. Στή μία παρά πέντε, στούς ἤχους τῶν τυμπάνων, συγκροτοῦνται ξανά σέ ὀμάδες ἐργαστηρίου.

ΑΡΘΡΟ 24. – Στή μία ἀκριβῶς, οἱ κρατούμενοι πρέπει νά βρισκοῦνται στά ἐργαστήρια: ἡ ἐργασία διαρκεῖ ὡς τίς τέσσερις τό ἀπόγευμα.

ΑΡΘΡΟ 25. – Στίς τέσσερις, οἱ κρατούμενοι ἐγκαταλείπουν τὰ ἐργαστήρια καί πηγαίνουν στίς αὐλές τους ὅπου πλένουν τὰ χέρια τους καί, σχηματίζοντας ὀμάδες, κατευθύνονται στήν τραπεζαρία.

ΑΡΘΡΟ 26. – Τό δεῖπνο, καθώς καί τό διάλειμμα πού ἀκολουθεῖ, διαρκοῦν ὡς τίς πέντε· τήν ὥρα ἐκείνη οἱ κρατούμενοι ξαναγυρίζουν στά ἐργαστήρια.

ΑΡΘΡΟ 27. – Στίς ἑπτὰ τό καλοκαίρι καί στίς ὀχτώ τό χειμώνα, κάθε δουλειά σταματᾷ. Γίνεται μιά τελευταία διανομή ψωμιοῦ στά ἐργαστήρια. Ὁμιλία ἑνός τετάρτου τῆς ὥρας, μέ ἀντικείμενο ὀρισμένες διδακτικές γνώσεις ἢ κάποια συγκινητική πράξη, γίνεται ἀπό ἕναν κρατούμενο ἢ ἕναν ἐπιστάτη καί ἐπακολουθεῖ ἡ βραδινή προσευχή.

ΑΡΘΡΟ 28. – Στίς ἑπτάμισι τό βράδυ τό καλοκαίρι, καί στίς ὀχτώμισι τό χειμώνα, οἱ κρατούμενοι πρέπει νά ἔχουν γυρίσει στά κελιά τους, ὕστερα ἀπό ἕνα τελευταῖο πλύσιμο χειρῶν καί ἐπιθεώρηση τῶν ρούχων τους, πού γίνεται στίς αὐλές τοῦ Ἰδρύματος· στήν πρώτη τυμπανοκρουσία, πρέπει νά ξεντυθοῦν καί στή δεύτερη νά ἔχουν πλαγιάσει. Κλείνουν οἱ πόρτες τῶν κελιῶν, καί οἱ ἐπιστάτες περιπολοῦν στούς διαδρόμους γιά νά βεβαιωθοῦν πώς ὑπάρχει τάξη καί ἡσυχία».

★

Ἔχουμε λοιπόν ἐδῶ ἕνα εἶδος βασανισμοῦ καί ἕνα πρόγραμμα ἀπασχόλησης. Δέν κυρώνουν τά ἴδια ἐγκλήματα, οὔτε καί τιμωροῦν ἐγκληματίες τῆς ἴδιας κατηγορίας. Καθένα τους ὁμως προσδιορίζει καθαρά ἕνα ιδιαίτερο ποινικό σύστημα. Λιγότερο ἀπό ἕνας αἰώνας τά χωρίζει. Εἶναι ἡ ἐποχή ὅπου ἀναδιαρθρώνεται ὀλόκληρη ἡ ρύθμιση τῆς τιμωρίας στήν Εὐρώπη καί στίς Ἡνωμένες Πολιτείες. Ἐποχή τῶν μεγάλων «σκανδάλων» γιά τήν παραδοσιακή δικαιοσύνη, ἐποχή τῶν πολυάριθμων μεταρρυθμιστικῶν σχεδίων· καινούργια θεωρία τοῦ Νόμου καί τοῦ ἐγκλήματος, καινούργια δικαιολόγηση – ἠθική ἢ πολιτική – τοῦ δικαιώματος τῆς τιμωρίας· κατάργηση τῶν παλιῶν διαταγμάτων, ἐξάλειψη τῶν ἐθίμων· σχεδιάζονται καί συντάσσονται «σύγχρονοι κώδικες»: Ρωσία, 1769· Πρωσία, 1780· Πενσυλβανία καί Τοσκάνη, 1786· Αὐστρία, 1788· Γαλλία, 1791, ἔτος IV, 1808 καί 1810. Γιά τήν ποινική δικαιοσύνη – μιά καινούργια ἀφετηρία.

Ἀνάμεσα σέ ὄλες αὐτές τίς ἀλλαγές, θά ξεχωρίσω ἐδῶ μονάχα μιά: τήν ἐξαφάνιση τῶν βασανιστηρίων. Ἔχουμε σήμερα τήν τάση νά μήν τῆς δίνουμε μεγάλη σημασία· ἴσως, στόν καιρό τῆς, νά εἶχε προκαλέσει ὑπερβολική ρητορεία· ἴσως, πολύ ἐπιπόλαια καί μέ πολλή ἐμφαση, νά συνδέθηκε μέ ἕναν «ἀνθρωπισμό» πού ἐπέ-

τρεπε νά ἀποφευχθεῖ ἡ ἀνάλυσή τῆς. Ὅπως καί νά ἔναι, ποιά εἶναι ἡ πραγματική τῆς σημασία, ἂν τή συγκρίνουμε μέ τίς μεγάλες θεσμικές ἀλλαγές, μέ τούς σαφείς καί γενικούς κώδικες, μέ τούς ἐνιαίους κανόνες τῆς δικονομίας· μέ τήν υἱοθέτηση τοῦ θεσμοῦ τῶν ἐνόρκων σέ ὄλες σχεδόν τίς χώρες, μέ τόν προσδιορισμό τοῦ οὐσιαστικά ἐπανορθωτικοῦ χαρακτήρα τῆς ποινῆς, καί μέ τήν τάση αὐτή – πού δέν παύει νά ἐπιτείνεται ἀπό τόν δέκατο ἕνατο αἰώνα καί μετά – νά μεταλλάζουν οἱ ποινές ἀνάλογα μέ τούς ἐνόρκους; Κι ἂν ἀκόμα θεωρήσουμε πώς οἱ τιμωρίες δέν ἀνάγονται πιά ἄμεσα στό κορμί, πώς ἐμφανίστηκε στήν τέχνη τοῦ βασανισμοῦ μιά κάποια διακριτικότητα, πώς ὑπάρχει μιά κλίμακα ἀπό ὀδύνες πῶς λεπταίσθητες, πῶς συγκαλυμμένες, στερημένες ἀπό τή δημόσια ἐπίδειξη – ἀξίζει, ἄραγε, νά τούς δώσουμε ιδιαίτερη σημασία, ἀφοῦ πρόκειται μονάχα γιά τό ἀποτέλεσμα μιᾶς καινούργιας καί βαθύτερης ἀναδιάρθρωσης; Καί ὁμως, ἕνα γεγονός εἶναι ἀναντίρρητο: μέσα σέ μερικές δεκαετίες ἐξαφανίστηκε τό βασανισμένο κορμί, τό διαμελισμένο, τό ἀκρωτηριασμένο, τό συμβολικά σηματοδεδειγμένο στό πρόσωπο ἢ στόν ὤμο, τό ἐκτεθειμένο ζωντανό ἢ νεκρό σῶμα, πού ἐπιδειχεται σάν θέαμα. Ἐξαφανίστηκε τό σῶμα σάν κύριος στόχος τῆς ποινικῆς καταστολῆς.

Στά τέλη τοῦ 18ου αἰώνα καί στίς ἀρχές τοῦ 19ου, παρ' ὅλο πού ὑπῆρξαν ἀκόμα μερικές ἐντυπωσιακές ἀναλαμπές, ἡ ζοφερή τιμωρητική φιέστα ἀρχίζει λίγο λίγο νά σβήνει. Δύο διαδικασίες συνέβαλαν στή μεταμόρφωση αὐτή. Δέν εἶχαν οὔτε τήν ἴδια ἀπολύτως χρονολογία, οὔτε καί ὀφείλονταν στά ἴδια αἶτια. Ἀπό τή μιά, ἔχουμε τήν ἐξαφάνιση τοῦ θεάματος τῆς τιμωρίας. Ἡ λειτουργία τῆς ποινῆς ἔχει τήν τάση νά συγκαλύπτεται, μέχρι πού δέν ἀποτελεῖ πιά παρά μόνο μιά καινούργια δικονομική ἢ διοικητική πράξη. Ἡ δημόσια ὁμολογία εἶχε καταργηθεῖ στή Γαλλία γιά πρώτη φορά στή 1791 καί ἀργότερα στά 1830, ὕστερα ἀπό μιά σύντομη ἐπιπέσο τῆς· ἡ στηλίτευση καταργεῖται κι αὐτή στά 1789· στήν Ἀγγλία στά 1837. Τά δημόσια ἔργα, μέσα καί ἔξω ἀπό τίς πόλεις, πού ἄλλοτε ἡ Αὐστρία, ἡ Ἑλβετία καί ὀρισμένες πολιτείες τῆς Ἀμερικῆς (ὅπως λ.χ. ἡ Πενσυλβανία) ἐπέβαλλαν τήν ἐκτέλεσή τους στούς κατάδικους – βαρυνεῖται μέ σιδερένια περιλαίμια, μέ πολύχρωμα ρούχα, μέ βαρύτερες σιδερένιες μπάλλες στά πόδια, πού ἀντάλλάσσουν μέ τόν ὄγλο προκλήσεις, βρισιές, πειράγματα, χειροδικίες, ἐκδηλώσεις μνησικακίας ἢ συνε-

νοχής⁵ – καταργούνται σχεδόν παντού γύρω στα τέλη του 18ου αιώνα ή στα μέσα του 19ου. Η δημόσια εκτέλεση της ποινής είχε διατηρηθεί στη Γαλλία ως τα 1831, παρ' όλες τις βίαιες επικρίσεις – «ἀηδιαστική σκηνή», τήν αποκαλούσε ο Réal⁶ – και καταργήθηκε οριστικά τον 'Απρίλη του 1848. Όσο για τις «άλυσίδες», πού σέρνουν οι βαρυποινίτες απ' άκρη σ' άκρη τής Γαλλίας, ως τή Βρέστη, και τήν Τουλόν, αυτές δίνουν τή θέση τους, στα 1837, σε διακριτικές κλουβες, βαμμένες μαύρες. Η τιμωρία παύει σιγά σιγά να είναι δημόσιο θέαμα. Ό,τι ήταν θεαματικό στοιχείο επηρεάζεται από δώ και πέρα από κάποια άρνητική ένδειξη· και σάν να έπαυε προοδευτικά ο ρόλος τής ποινικής τελετουργίας να είναι κατανοητός, γεννιέται τώρα η ύποψια πώς η τελετουργία αυτή πού «συμπλήρωνε» τό έγκλημα, είχε κάποιαν ύποπτη συγγένεια μέ τό ίδιο τό έγκλημα: έξισώνεται μέ τό έγκλημα ή και τό ξεπερνά σε άγριότητα, έξοικειώνει τούς θεατές μέ μία θρηωδία από τήν όποία ήθελαν να τούς αποτρέψουν, αποδειχνει σ' αυτούς τή συχνότητα του έγκλήματος, προσομοιάζει τόν δήμιο μέ έγκληματία, τούς δικαστές μέ δολοφόνους, αναστρέφει τούς ρόλους τήν τελευταία στιγμή, ο βασανιζόμενος παρουσιάζεται σάν κάτι πού προκαλεί οίκτο ή και θαυμασμό. Ο Beccaria στάθηκε ένας από τούς πρώτους πού είπε: «Η δολοφονία, πού μάς τήν παρουσιάζουν σάν αποτρόπαιο έγκλημα, βλέπουμε να εκτελείται εν ψυχρώ, χωρίς τύψεις⁷.» Η δημόσια εκτέλεση θεωρείται τώρα μία έστία όπου αναζωπυρώνεται ή βιαιότητα.

Η τιμωρία τείνει, λοιπόν, να γίνει η πιό συγκαλυμμένη πλευρά τής ποινικής διαδικασίας – πράγμα πού έχει πολλές συνέπειες: εγκαταλείπει τό πεδίο τής σχεδόν καθημερινής αντίληψης για να εισχωρήσει στην περιοχή τής άφηρημένης συνείδησης· ή αποτελεσματικότητά της αναζητείται στο μοιραίο της και όχι στη θεαματική της ένταση· ή δεβαιότητα ότι θα τιμωρηθείς, μόνη αυτή, και όχι τό αποκρουστικό θέαμα, είναι εκείνη πού πρέπει να σε αποτρέψει από τό έγκλημα· ο ύποδειγματικός μηχανισμός τής τιμωρίας αλλάζει τώρα τά γρανάξια του. Και συνακόλουθα, ή δικαιοσύνη δέν επωμίζεται πιά δημόσια τό ποσοστό τής βιαιότητας πού συνδέεται μέ τήν άσκηση της. Όσο κι αν σκοτώνει, κι αυτή, όσο κι αν σκληρά τιμωρεί, αυτό δέν αποτελεί πιά έξύμνηση τής δύναμής της· είναι ένα στοιχείο της, πού είναι αναγκασμένη να τό άνέχεται, αλλά πού δύσκολα μπορεί να τό προβάλλει. Άνα-

κατανέμονται οι ύποδηλώσεις τής άτίμωσης: στην τιμωρία-θέαμα μιά συγκεχυμένη φρίκη αναδυόταν από τό οίκτωμα, και σκέπαζε ταυτόχρονα και τόν δήμιο και τόν κατάδικο: κι αν ακόμα ήταν πάντοτε έτοιμη να αντιστρέψει σε οίκτο ή σε δόξα τό δνειδος πού επιβαλλόταν στον βασανιζόμενο, μετέτρεπε κατά κανόνα σε καταισχύνη τή νόμιμη βία του δήμιου. Άπό τώρα και μπρός, τό σκάνδαλο και ή δημοσιότητα θα κατανέμονται διαφορετικά· ή ίδια ή καταδικη πρόκειται να στιγματίζει φανερά τόν ένοχο μέ ένα σημάδι άρνητικό και μονοσήμαντο: επομένως, δημοσιότητα τής δίκης και τής καταδίκης· όσο για τήν εκτέλεση, αυτή είναι τώρα κάτι σάν ένα επιπρόσθετο δνειδος, πού ή δικαιοσύνη ντρέπεται να επιβάλλει στον κατάδικο· παραμένει λοιπόν σε άπόσταση, έχοντας πάντα τήν τάση να τήν αναθέτει σε άλλους, και μέ τή μεγαλύτερη έχεμύθεια. Άσκημο είναι να κάνεις κάτι τό αξιόποινο, αλλά και καθόλου ωραίο να τιμωρείς. Άπό δώ προκύπτει τό διττό αυτό σύστημα προστασίας πού ή δικαιοσύνη έχει εγκαταστήσει ανάμεσα σ' αυτήν και στην ποινή πού επιβάλλει. Η εκτέλεση τής ποινής τείνει να αποτελέσει έναν αυτόνομο τομέα, από τόν όποιο ένας διοικητικός μηχανισμός απαλλάσσει τή δικαιοσύνη· ή δικαιοσύνη άπελευθερώνεται από τή βαριά αυτή δυσφορία, μέ ένα γραφειοκρατικό καταχώνιασμα τής ποινής. Χαρακτηριστικό είναι ότι στη Γαλλία, ή διοίκηση των φυλακών ύπαγόταν για καιρό στη δικαιοδοσία του 'Υπουργείου των 'Εσωτερικών, και ή διοίκηση των κατέργων βρισκόταν κάτω από τόν έλεγχο του 'Υπουργείου των Ναυτικών ή των 'Αποικιών. Πέρα όμως από αυτή τήν κατανομή των ρόλων, πραγματοποιείται και ή θεωρητική άρνηση: τό ουσιώδες τής ποινής πού επιβάλλουμε εμείς οι Δικαστές, μη νομίσετε πώς είναι για τιμωρία· προσπαθεί να σωφρονίσει, να έπανορθώσει, να «θεραπεύσει»· μιά τεχνική τής βελτίωσης άπωθεί, στην ποινή, τήν αυστηρή έξιλέωση του άμαρτήματος, και απαλλάσσει τούς δικαστές από τό αισχρό έπάγγελμα τής επιβολής τιμωρίας.

Ύπάρχει στην σύγχρονη δικαιοσύνη και σ' αυτούς πού τήν άπονέμουν ένα είδος ντροπής να τιμωρούν, πού δέν αποκλείει πάντα τόν ζήλο· και ή ντροπή αυτή άδιάκοπα αυξάνει: πάγω σ' αυτήν τήν πληγή σκύβει μέ πολύ ενδιαφέρον ο ψυχολόγος καθώς και ο άσημος λειτουργός τής όρθοπεδικής ήθικης.

Η έξαφάνιση, λοιπόν, των βασανιστηρίων σημαίνει ότι κα-

ταργείται τό θέαμα· είναι όμως και ή επιλαβή του σώματος πού τεματίζεται. Στά 1787, ό Rush λέει: «Ζω πάντα μέ τήν έλπίδα πώς πλησιάζει ό καιρός όπου ή άγχόνη, ή στηλίτευση, τό ικριώμα, ή μαστίγωση, ό τροχός, θά θεωρούνται στην ιστορία των βασανιστηρίων σημάδια τής βαρβαρότητας των αιώνων και των χωρών, και θά είναι αποδείξεις τής αδύναμης επιρροής τής λογικής και τής θρησκείας πάνω στην ανθρώπινη νόηση⁸.» Πράγματι, έξήντα χρόνια αργότερα, στίς Βρυξέλλες, ό Van Meenen στην έναρκητήρια όμιλία του στό Δεύτερο Συνέδριο για τό Σωφρονιστικό Σύστημα, αναπολεί τήν παιδική του ηλικία σαν μιά έποχή πού δέν πρόκειται ποτέ νά ξανάρθει: «Είδα γύρω μου τροχούς, ικριώματα, άγχόνες, πασσάλους· είδα φριχτούς σκελετούς δεμένους πάνω σέ τροχούς⁹.»

Ό στιγματισμός είχε καταργηθεί στην Άγγλία (1834) και στή Γαλλία (1832)· στά 1820 ή Άγγλία δέν τολμούσε πιά νά επιβάλλει στους προδότες τό «μεγάλο βασανιστήριο» σέ όλη του τήν έκταση (ό Thistlewood δέν διαμελίστηκε). Μόνο ή μαστίγωση παρέμενε ακόμα σ' έναν περιορισμένο αριθμό από ποινικά συστήματα (Ρωσία, Άγγλία, Πρωσία). Γενικότερα όμως, ή πρακτική τής τιμωρίας έχει γίνει πιο σεμνή. Τό σώμα δέν πρέπει νά άγγίζεται, ή, τουλάχιστον, τό λιγότερο δυνατό, και γίνεται μιά προσπάθεια νά άγγίζεται κάτι πού δέν είναι τό σώμα αυτό καθαυτό. Θά μάς πούν: ή φυλάκιση, ή κάθειρξη, τά καταναγκαστικά έργα, τό κάτεργο, ή απαγόρευση διαμονής, ή έκτόπιση – πού όλα τους κατέχουν τόσο σημαντική θέση στα σύγχρονα ποινικά συστήματα – είναι κι αυτά «σωματικές» ποινές: σέ αντίθεση μέ τό πρόστιμο, έπιδρούν, και άμεσα μάλιστα, πάνω στό σώμα. Άλλά ή σχέση τιμωρία-σώμα δέν είναι ταυτόσημη μ' εκείνη των βασανιστηρίων. Τό σώμα κατέχει εδώ τή θέση του όργάνου ή του διάμεσου: άν επεμβαίνουν πάνω σ' αυτό μέ τήν κάθειρξη, ή τήν αναγκαστική εργασία, αυτό γίνεται για νά στερήσουν τό άτομο από μίαν έλευθερία πού θεωρείται ταυτόχρονα και δικαίωμα και αγαθό. Σύμφωνα μέ τήν ποινική αυτή τακτική, τό σώμα συλλαμβάνεται μέσα σ' ένα σύστημα καταναγκασμού και στέρησης, υποχρεώσεων και απαγορεύσεων. Η σωματική όδύνη, ό πόνος του ίδιου του σώματος, δέν είναι πιά στοιχεία συστατικά τής ποινής. Η τιμωρία μετατρέπεται από μιά τέχνη άβάσταχτων σωματικών ταλαιπωριών, σέ μιά διαβάθμιση τής στέρησης των δικαιωμάτων. Και άν ακόμα

χρειαστεί νά επέμβει ή δικαιοσύνη και νά θίξει τό σώμα του υπόδικου, αυτό γίνεται από απόσταση, σύμφωνα μέ αυστηρούς κανόνες, άποβλέποντας σ' έναν «άνώτερο» σκοπό. Σάν αποτέλεσμα τής νέας αυτής διακριτικότητας, μιά όλόκληρη στρατιά από τεχνικούς έρχεται νά αντικαταστήσει τόν δήμιο – άμεσο ανατόμο του πόνου: έπιτηρητές, γιατροί, ιερωμένοι, ψυχίατροι, ψυχολόγοι, παιδαγωγοί· και μόνη ή παρουσία τους κοντά στον κατάδικο πλέκει τό άπαραίτητο στή δικαιοσύνη έγκώμιο: τής έγγυώνται πώς τό σώμα και ό πόνος δέν είναι ό έσχατος στόχος τής κολαστικής τής ενέργειας. Πρέπει νά έχουμε υπόψη μας πώς, σήμερα, ό γιατρός είναι υποχρεωμένος νά παρακολουθεί τούς καταδικασμένους σέ θάνατο ως τήν τελευταία τους στιγμή, υποκαθιστώντας έτσι – ως διορισμένος για τή δημιουργία μιάς ευχάριστης ατμόσφαιρας στον κατάδικο, ως παράγοντας τής μη όδύνης – τούς αρμόδιους υπαλλήλους, πού, εκείνοι, είναι επιφορτισμένοι μέ τήν κατάλυση τής ζωής. Όταν πλησιάζει ή στιγμή τής εκτέλεσης, ό γιατρός κάνει στον «άρρωστο» μιά ένεση ήρεμιστική. Ουτοπία τής δικαστικής αιδημοσύνης: αναίρεση τής ύπαρξης, αποφύγοντας τήν έπιβολή τής αίσθησης τής όδύνης, στέρηση από όλα τά δικαιώματα χωρίς τήν πρόκληση πόνου, έπιβολή ποινών άπαλλαγμένων από όδύνη. Η προσφυγή στην ψυχο-φαρμακολογία, καθώς και σέ διάφορους φυσιολογικούς «άποσυνδετήρες» – έστω κι άν πρόκειται μονάχα για προσωρινά μέτρα – ευθυγραμμίζεται μέ τό «έξωσωματικό» αυτό ποινικό σύστημα.

Μαρτυρία τής διπλής αυτής διαδικασίας – έξάλειψη του θεάματος, έξουδετέρωση του πόνου – αποτελούν οί σύγχρονες τελετουργίες τής θανατικής εκτέλεσης. Τήν ίδια κίνηση άκολούθησαν οί ευρωπαϊκές νομοθεσίες, ή καθεμιά μέ τό δικό της ρυθμό: για όλους ό ίδιος θάνατος, χωρίς αυτός νά υποχρεώνεται νά επιδείχνει σαν έμβλημα τό έξειδικευμένο στίγμα του έγκλήματος ή τήν κοινωνική θέση του έγκληματία· ένας θάνατος πού διαρκεί μονάχα μιά στιγμή, και πού καμιά λύσσα δέν θά πρέπει νά τόν πολλαπλασιάζει από πριν πάνω στό σώμα, ή και νά τόν προεκτείνει πάνω στό πτώμα – μιά εκτέλεση πού πλήττει τή ζωή μάλλον παρά τό σώμα. Έγκαταλείπονται πιά οί μακριές εκείνες διαδικασίες όπου ό θάνατος έπιβραδύνεται μέ καλά υπολογισμένες διακοπές και ταυτόχρονα πολλαπλασιάζεται μέ μιά σειρά από διαδοχικά επιθετικά πλήγματα. Έγκαταλείπονται οί πολύπλοκοι συνδυα-

σμοί που σκηνοθετούνταν άλλοτε για να θανατωθεί ένας βασιλοκτόνος, ή σαν αυτή που όνειρευόταν στις αρχές του δέκατου όγδοου αιώνα ο συγγραφέας του «Ο απαγχονισμός δεν επαρκεί σαν ποινή» (Hanging not punishment enough)¹⁰, και που θα έπρεπε να συντριβεί ένας κατάδικος πάνω στον τροχό, κι ύστερα να μαστιγωθεί ώσπου να πέσει αναισθητός, μετά να κρεμαστεί με άλυσίδες και να αφεθεί, τέλος, να άργοπεθάνει από την πείνα. Έγκαταλείπονται τά βασανιστήρια εκείνα, όπου ο κατάδικος σέρνεται πάνω σε μία καλαμωτή (για να μή σπάσει πρόωρα τό κεφάλι του στό πλακόστρωτο), όπου ξεκοιλιάζεται κι άρπάζονται διαστικά τά σπλάχνα του για να προφτάσει να τά δει, με τά μάτια του, να τά ρίχνουν στή φωτιά, κι όπου, τελικά, άποκεφαλίζεται και τό σώμα του διαμελίζεται¹¹. Η σύμπτωση αυτών των «χιλίων θανάτων» σε μία άυστηρή θανατική εκτέλεση, καθορίζει μία νέα ήθική, ιδιαίτερο γνώρισμα της ποινικής πράξης.

Ήδη στό 1760 (για την εκτέλεση του Λόρδου Feger) είχε πειραματικά δοκιμαστεί στην Άγγλία μία μηχανή-άγχονη (ένα θάβρο άποσπούνταν άπότομα κάτω από τά πόδια του κατάδικου, για να άποφευχθεί ή άργή άγωνία και ή πάλη σώμα με σώμα ανάμεσα στό θύμα και στό δήμο). Η μηχανή αυτή τελειοποιήθηκε και τελικά υιοθετήθηκε στό 1783, την ίδια χρονιά που καταργήθηκε ή παραδοσιακή παρέλαση από τό Newgate στό Tyburn, και όπου, με την άνοιχοδόμηση της φυλακής (ύστερα από την άνταρσία του Γκόρντον και των όπαδών του), έπωφελήθηκαν για να στήσουν άγχόνες στό ίδιο τό Newgate¹². Τό περίφημο άρθρο 3 του Γαλλικού Κώδικα του 1791 – «κάθε καταδικασμένος σε θάνατο θα άποκεφαλίζεται» – έχει την τριπλή αυτή έννοια: ίσος θάνατος για όλους («Τά άδικήματα του ίδιου είδους θα τιμωρούνται με την ίδια ποινή, όποια κι άν είναι ή κοινωνική τάξη και ή θέση του ενόχου» – όριζε κιόλας ή εισήγηση που ψηφίστηκε, ύστερα από την πρόταση του Guillotin¹³, την 1η του Δεκέμβρη του 1789)· ίδια μορφή θανάτου για κάθε κατάδικο, θάνατος άκαριαός, χωρίς προσφυγή στό «παρατεταμένα και κατά συνέπεια σκληρά» εκείνα βασανιστήρια, όπως, λογουχάρη, ή άγχονη, που την καταδίκασε ο Le Peletier· τέλος, τιμωρία για μόνο τον κατάδικο, άφου ο άποκεφαλισμός, ποινή για τους εύγενείς, είναι ή λιγότερο άτιμωτική για την οικογένεια του έγκληματία¹⁴. Η λαιμητόμος, που χρησιμοποιήθηκε από τό Μάρτη του 1792, άποδείχτηκε ή κα-

ταλληλότερη μηχανή για την έφαρμογή των αρχών αυτών. Ο θάνατος περιορίζεται σ' ένα γεγονός θεατό αλλά στιγμιαίο. Άνάμεσα στό νόμο ή σ' εκείνους που τον εφαρμόζουν, και στό σώμα του έγκληματία, ή έπαφή είναι άστραπιαία. Δεν υπάρχει σωματική άναμέτρηση: ο δήμιος δεν είναι παρά ένας σχολαστικός ρολογάς. «Η έμπειρία και ή λογική άποδείχνουν πώς ο τρόπος που χρησιμοποιούνταν άλλοτε για να άποκεφαλιστεί ένας έγκληματίας εκθέτει σε βασανιστήρια πολύ χειρότερα από την άπλή άφαίρεση της ζωής, που είναι ή άπόλυτη έπιθυμία του νόμου, ώστε ή εκτέλεση να γίνεται άκαριαία και μονομιάς· τά παραδείγματα άποδείχνουν πόσο δύσκολο είναι να φτάσει κανείς σ' αυτόν τό στόχο. Για να έξασφαλιστεί ή έπιτυχία της μεθόδου, πρέπει να βασίζεται σε άμετάβλητα μηχανικά μέσα, που ή δύναμη και ή άποτελεσματικότητά τους θα μπορεί έξίσου να προσδιοριστεί... Εύκολο είναι να κατασκευαστεί μία τέτοια μηχανή που τό άποτελεσματά της θα είναι άλάθητο· ο άποκεφαλισμός θα εκτελείται άκαριαία, σύμφωνα με την έπιθυμία του καινούργιου νόμου. Η μηχανή αυτή, άν είναι άνάγκη, δεν θα κάνει καμιάν άίσθηση και θα είναι ελάχιστα άντιληπτή¹⁵.» Χωρίς σχεδόν να άγγίζει τό σώμα, ή λαιμητόμος άφαιρεί τή ζωή, όπως ή φυλακή στερεί την έλευθερία, ή ένα πρόστιμο κατακρατά μέρος των αγαθών. Υποτίθεται πώς εφαρμόζει τό νόμο, όχι τόσο σ' ένα πραγματικό σώμα εύαίσθητο στον πόνο, όσο σ' ένα νομικό ύποκείμενο, κάτοχο – άνάμεσα σε άλλα δικαιώματα – του δικαιώματος της ύπαρξης. Η μηχανή αυτή έπρεπε να είναι ή άφαίρεση του ίδιου του νόμου.

Άναμφίβολα, στή Γαλλία κάτι από τά βασανιστήρια έπέζησε για κάμποσο καιρό στή λιτότητα των εκτελέσεων. Οί πατροκτόνοι, καθώς και οί βασιλοκτόνοι που προσομοιάζονταν μ' αυτούς, οδηγούνταν στό ικρίωμα καλυμμένοι μ' ένα μαύρο πέπλο· κι εκεί, ως τά 1832, τους έκοβαν τό ένα χέρι. Παράμενε, λοιπόν, μόνο τό στολίδι του πέπλου. Έτσι έγινε με τον Fieschi, τό Νοέμβρη του 1836: «Καταδικάζεται να οδηγηθεί στον τόπο της εκτέλεσης μ' ένα πουκάμισο, ξιπόλυτος, και με τό κεφάλι σκεπασμένο μ' ένα μαύρο πέπλο· να εκτεθεί πάνω σ' ένα ικρίωμα, ενώ ο δικαστικός κλητήρας θα διαβάξει μεγαλοφώνως την καταδικαστική άπόφαση, κι ύστερα να εκτελεστεί άμέσως.» Άς θυμηθούμε τον Damiens. Καί άς σημειώσουμε πώς τό τελευταίο συμπλήρωμα του ποινικού θανάτου στάθηκε ένα πένθιμο πέπλο. Ο κατάδικος δεν

πρέπει πιά νά ἐκτίθεται σέ δημόσια θέα. Μόνη ἡ ἀνάγνωση τῆς δικαστικῆς ἀπόφασης γιά τήν ἐκτέλεση τοῦ κατάδικου στή λαιμητόμο ἀναγγέλλει ἕνα ἐγκλημα πού δέν πρέπει νά ἔχει πρόσωπο¹⁶. Τό τελευταῖο ἴχνος τῶν μεγάλων βασανιστηρίων εἶναι ἡ ἴδια ἡ ἀκύρωσή τους: ἕνα πανί γιά νά κρύψει ἕνα σῶμα. Ἐκτέλεση τοῦ Βεποίτ, τριπλά ἐπονεϊδιστοῦ – δολοφόνου τῆς μητέρας του, ὁμοφυλόφιλου, φονιά –, τοῦ πρώτου ἀπό τούς πατροκτόνους πού, χάρη στόν καινούργιο νόμο, δέν τοῦ κόψανε τό χέρι: «Ἐνόσω διαβαζόταν ἡ ἀπόφαση τῆς καταδίκης του, στεκόταν ὀρθος στό ἰκρίωμα, ὑποβασταζόμενος ἀπό τούς δημίους του. Τό θέαμα ἦταν τρομαχτικό: τυλιγμένος σ' ἕνα κατάλευκο σάβανο, τό πρόσωπο σκεπασμένο μ' ἕνα πένθιμο μαῦρο πέπλο, ὁ πατροκτόνος διέφευγε ἔτσι τά βλέμματα τοῦ σιωπηλοῦ ὄχλου, καί, κάτω ἀπό τά μυστηριώδη καί μακάβρια αὐτά ρούχα, ἡ ζωὴ ἐκδηλωνόταν πιά μονάχα μέ φριχτές οἰμωγές, πού γρήγορα ἐσθῆσαν κάτω ἀπό τό μαχαίρι¹⁷.»

Καταργεῖται, λοιπόν, στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰώνα, τό μεγάλο θέαμα τῆς σωματικῆς τιμωρίας· ἀποφεύγεται ἔντεχνα τό βασανισμένο σῶμα· ἀποκλείεται ἀπό τήν τιμωρία ἡ σκηνοθεσία τῆς ὀδύνης. Ἀρχίζει τώρα ἡ ἐποχὴ τῆς κολαστικῆς λιτότητάς. Ἡ ἐξαφάνιση αὐτῆ τῶν βασανιστηρίων μπορεῖ νά θεωρηθεῖ «κεκτημένη» γύρω στά 1830-1848. Βέβαια, ἡ συνολικὴ αὐτὴ κατάφαση ἀπαιτεῖ ὀρισμένες ἐπιφυλάξεις. Πρῶτα ἀπ' ὅλα, οἱ μετατροπές δέν γίνονται οὔτε μονομιᾶς, οὔτε καί σύμφωνα μέ μιὰ μονότροπη διαδικασία. Σημειώθηκαν καθυστερήσεις. Κατὰ παράδοξο τρόπο, ἡ Ἀγγλία ὑπῆρξε μιὰ ἀπό τίς χώρες τίς πιό ἀντίθετες στήν ἐξαφάνιση τῶν βασανιστηρίων: ἴσως ἐξαιτίας τοῦ πρότυπου ρόλου πού εἶχαν προσδώσει στήν ποινικὴ τῆς δικαιοσύνης ἡ υἱοθέτηση τοῦ θεσμοῦ τῶν ἐνόρκων, ἡ δημόσια διαδικασία, ὁ σεβασμός τοῦ *habeas corpus*: μάλλον ὅμως, ἐπειδὴ δέν θέλησε νά μειώσει τήν ἀκαμψία τῶν ποινικῶν τῆς νόμων κατὰ τὴ διάρκεια τῶν μεγάλων κοινωνικῶν ταραχῶν στά χρόνια 1780-1820. Γιά πολὺν καιρὸ, ὁ Romilly, ὁ Mackintosh καί ὁ Fowell Buxton δέν κατόρθωσαν νά μειώσουν τίς πολλαπλές καί βαρύτερες ποινές τίς προβλεπόμενες ἀπὸ τὸν ἀγγλικὸ νόμο – «τό φοβερό αὐτὸ μακελειό», ὅπως ἔλεγε ὁ Rossi. Ἡ αὐστηρότητα τῶν ἀγγλικῶν νόμων (τουλάχιστον γιά τίς προβλεπόμενες ποινές, γιατί ἡ ἐφαρμογὴ τους γινόταν ὄλο καί πιό χαλαρὴ, ὅσο οἱ ἔνορκοι ἔκριναν τό νό-

μο ὑπερβολικὸ) εἶχε μάλιστα αὐξηθεῖ, ἀφοῦ στά 1760, ὁ Blackstone ὑπολόγιζε πὺς ὑπάρχουν στήν ἀγγλικὴ νομοθεσία 160 ἐγκλήματα τιμωρούμενα μέ θάνατο, ἐνῶ στά 1819 αὐτὰ ἀνέρχονταν σέ 223. Θά ἔπρεπε ἐπίσης νά ἔχουμε ὑπόψη μας, πὺς ἡ συνολικὴ διαδικασία ὑπέστη πολλές ἐπισπεύσεις καί ἐπιβραδύνσεις ἀνάμεσα στά χρόνια 1760 καί 1840· πὺς ὑπῆρξε μεγάλη ἐπιτάχυνση τῆς μεταρρύθμισης σέ ὀρισμένα κράτη, ὅπως στήν Αὐστρία, ἢ στή Ρωσία, στίς Ἠνωμένες Πολιτεῖες, στή Γαλλία στήν ἐποχὴ τῆς Συντακτικῆς Συνέλευσης, καί μεγάλη πιασδρόμηση στήν ἐποχὴ τῆς Ἀντεπανάστασης στήν Εὐρώπη καί τῆς τεράστιας κοινωνικῆς τρομοκρατίας τῶν ἐτῶν 1820-1848· τίς λίγο πολὺ πρόσκαιρες τροποποιήσεις πού ἐπέφεραν τά δικαστήρια ἢ οἱ ἔκτακτοι νόμοι· τὴν ἀντίθεση ἀνάμεσα στοὺς νόμους καί στήν πραγματικὴ πρακτικὴ πού ἐφαρμοζόταν ἀπὸ τά δικαστήρια (καί πού δέν ἀντικαθρεφτίζει πάντοτε τὴν ἀληθινὴ νομοθεσία). Ὅλα αὐτὰ κατέστησαν ἀρκετὰ ἀνώμαλη τὴν ἐξέλιξη πού σημειώθηκε γύρω στά τέλη τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰώνα καί στίς ἀρχές τοῦ δέκατου ἑνάτου.

Σ' αὐτὰ πρέπει νά προσθέσουμε πὺς, ἂν καί ἡ μετατροπὴ εἶναι οὐσιαστικὰ κεκτημένη γύρω στά 1840, ἂν καί οἱ μηχανισμοὶ τῆς τιμωρίας ἔχουν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη προσλάβει τὴ νέα μορφή λειτουργίας τους, ἡ διαδικασία μολαταῦτα δέν ἔχει ἀκόμα ὀλοκληρωθεῖ. Ἡ ἐλάττωση τοῦ βασανισμοῦ εἶναι μιὰ τάση πού ἔχει βαθιές τίς ρίζες τῆς στή μεγάλη ἀλλαγὴ τῶν ἐτῶν 1760-1840· ἀλλὰ δέν ἔχει ἀκόμα συμπληρωθεῖ· καί μποροῦμε νά ποῦμε πὺς ἡ πρακτικὴ τῶν βασανιστηρίων ἐπισκίασε γιά καιρὸ τό ποινικὸ μας σύστημα, καί ἐξακολουθεῖ ἀκόμα νά τό ἐπηρεάζει. Ἡ λαιμητόμος, ἡ μηχανὴ αὐτὴ τοῦ σύντομου καί διακριτικοῦ θανάτου, ἐπισφραγίζει στή Γαλλία μιὰ καινούργια ἠθικὴ τοῦ νόμιμου θανάτου. Ἀλλὰ ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση τὴν περιβάλλει ἀμέσως μέ μιὰ μεγάλη θεατρικὴ τελετουργία. Γιά πολλὰ χρόνια, ἀποτελεῖ θέαμα. Καί χρειάστηκε νά μετατοπιστεῖ ὡς τὴ διασταύρωση τῆς ὁδοῦ Saint-Jacques, τό ἀνοιχτὸ κάρρο νά ἀντικατασταθεῖ μέ τὴν κλειστὴ ἄμαξα, ὁ κατάδικος νά σπρωχτεῖ ἀπότομα ἀπὸ τὴν ἄμαξα στή σανίδα τῆς λαιμητόμου, νά ὀργανωθοῦν βιαστικὲς ἐκτελέσεις σέ ἀνοικτεῖς ὥρες, ἡ λαιμητόμος νά τοποθετηθεῖ τελικὰ μέσα στόν περίβολο τῶν φυλακῶν, καί νά καταστῆ ἀπροσπέλαστη στό κοινὸ (ἔστερα ἀπὸ τὴν ἐκτέλεση τοῦ Weidmann στά 1939), νά ἀπαγορευθεῖ ἡ κίνηση στοὺς δρόμους πού ὀδηγοῦν στὴ φυλακὴ

όπου είναι κρυμμένη ή λαιμητόμος και όπου η εκτέλεση γίνεται μυστικά (εκτέλεση του Buffet και του Bontemps στη φυλακή της Santé στά 1972), να διώκονται ποινικά οι μάρτυρες που αφηγούνται τη σκηνή, για να πάψει η εκτέλεση να αποτελεί θέαμα και να παραμείνει ένα περιεργό μυστικό ανάμεσα στη δικαιοσύνη και στον κατάδικό της. Φτάνει να αναλογιστεί κανείς όλες αυτές τις προφυλάξεις, για να καταλάβει πώς ο ποινικός θάνατος παραμένει κατά βάθος, ακόμα και σήμερα, ένα θέαμα που δικαιολογημένα πρέπει να απαγορεύεται.

Όσο για τον σωματικό βασανισμό, ούτε κι αυτός τερματίζεται ολότελα στά μέσα του δέκατου ένατου αιώνα. Η ποινή παύει, αναμφίβολα, να συγκεντρώνεται στον βασανισμό, ως τεχνική οδύνης· κύριο αντικείμενό της είναι τώρα η απόλυση ενός αγαθού ή ενός δικαιώματος. Άλλά μιά ποινή σαν τά καταναγκαστικά έργα, ή έστω και σαν τή φυλάκιση – καθαρή στέρηση της ελευθερίας – δεν λειτούργησε ποτέ χωρίς κάποιο κολαστικό συμπλήρωμα που αφορά πραγματικά τό ίδιο τό σώμα: τροφικοί περιορισμοί, σεξουαλική αποστέρηση, ξύλο, απομόνωση. Άθελη, άλλ' αναπόφευκτη συνέπεια τής κάθειρξης; Στην πράξη, ή φυλακή – ακόμα και στίς πιό σαφείς τής διατάξεις – διατήρησε πάντα κάποιο ποσοστό σωματικού πόνου. Η κριτική που γίνεται συνήθως στό σωφρονιστικό σύστημα, στά πρώτα πενήντα χρόνια του 19ου αιώνα (ή φυλακή δεν είναι αρκετά τιμωρητική: οι κρατούμενοι πεινούν λιγότερο, κρυώνουν λιγότερο, και υποβάλλονται στό σύνολό τους σε πολύ λιγότερες στέρησεις από πολλούς φτωχούς, ακόμα και από εργάτες) βασίζεται σ' ένα αξίωμα που δεν έχει ακόμα αληθινά καταργηθεί: δίκαιο είναι ένας κατάδικος να υποφέρει σωματικά περισσότερο από τους άλλους ανθρώπους. Δύσκολα ή ποινή διαχωρίζεται από ένα συμπλήρωμα σωματικού πόνου. Τί νόημα θά είχε μιά τιμωρία έξω-σωματική;

Παραμένει λοιπόν πάντα ένα στοιχείο «βασανιστικό» στους σύγχρονους μηχανισμούς τής ποινικής δικαιοσύνης – ένα στοιχείο που δεν έχει ολότελα έξουδετερωθεί, αλλά που αντίθετα ενσωματώνεται, ολόένα και πιό πλατιά, στό «έξω-σωματικό» ποινικό σύστημα.

★

Ο μετριασμός τής ποινικής αυστηρότητας στη διάρκεια των τελευταίων αιώνων είναι ένα φαινόμενο πολύ γνωστό στους ιστορικούς του Δικαίου. Για καιρό, όμως, θεωρήθηκε στό σύνολό του ως ποσοτικό φαινόμενο: λιγότερη σκληρότητα, λιγότερος πόνος, περισσότερη εύσπλαχνία, περισσότερος σεβασμός, περισσότερη ανθρωπιά. Στην πραγματικότητα, οι μεταβολές αυτές συνοδεύονται από μιά μετατόπιση του ίδιου του αντικειμένου τής κολαστικής πράξης. Μείωση τής έντασης; Ίσως. Άλλαγή στόχου, αναμφισβήτητα.

Άν τό ποινικό σύστημα, μέ τήν πιό αυστηρή του μορφή, δεν στρέφεται πιά στό σώμα, τότε πάνω σε τί εγκαθιστά τήν επιβολή του; Η άπάντηση των θεωρητικών – αυτών που γύρω στά 1760 εγκαινιάζουν μιά καινούργια περίοδο που δεν έχει τερματιστεί ακόμα – είναι απλή, σχεδόν αυτονόητη. Φαίνεται να έγγράφεται στην ίδια τήν ερώτηση. Άφου δεν άπευθύνεται στό σώμα, άπευθύνεται στην ψυχή. Τή σωματική ποινή που χρησιμοποιόταν ως τώρα μέ πάθος για να έξασφαλιστεί ο έξιλασμός, πρέπει τώρα να τή διαδεχθεί μιά τιμωρία που να επιδρά βαθύτερα, στην καρδιά, στη σκέψη, στη θέληση, στό θυμικό. Μιά για πάντα, ο Mably διατύπωσε τό αξίωμα: «Πρέπει ή τιμωρία να πλήττει, θά έλεγα, μάλλον τήν ψυχή και όχι τό σώμα¹⁸.»

Σημαντική στιγμή. Οι παλιοί μέτοχοι τής λαμπρής ποινικής γιορτής, τό σώμα και τό αίμα, παραχωρούν τή θέση τους. Ένα καινούργιο πρόσωπο κάνει τήν εμφάνισή του στη σκηνή, μεταμφιεσμένο. Τελείωσε μιά κάποια τραγωδία· αρχίζει τώρα μιά κωμωδία μέ σκοτεινές σιλουέτες, μέ φανές χωρίς πρόσωπο, μέ άνεξιχνίαστες όντότητες. Ο μηχανισμός τής ποινικής δικαιοσύνης πρέπει να δαγκώσει τώρα αυτή τή χωρίς σώμα πραγματικότητα.

Άπλή, άραγε, θεωρητική κατάφαση, που τή διαψεύδει ή ποινική πρακτική; Άς τό σκεφθούμε λιγάκι. Η αλήθεια είναι πώς τό να τιμωρείς δεν είναι, σήμερα, απλά και μόνο να μεταβάλλεις μιά ψυχή· όμως, ή άρχή του Mably δεν παρέμεινε μιά απλή εϋχή. Άπό τήν άρχή κιόλας του σύγχρονου ποινικού συστήματος μπορούμε να παρακολουθήσουμε τά άποτελέσματά της.

Και πρώτα άπ' όλα, ή ύποκατάσταση των αντικειμένων. Δεν θέλω μ' αυτό να πώ πώς ξαφνικά άρχισαν να τιμωρούνται άλλα έγκλήματα. Χωρίς άμφιβολία, ο προσδιορισμός των άδικημάτων,

ή ιεράρχηση της σοβαρότητάς τους, τά περιθώρια επιείκειας, αυτό που ήταν άνεκτό στην πράξη κι εκείνο που ήταν νόμιμα επιτρεπτό – όλα αυτά μεταβλήθηκαν ευρύτατα μέσα στα τελευταία διακόσια χρόνια: πολλά έγκλήματα έπαυσαν να θεωρούνται έγκλήματα, γιατί ήταν συνδεδεμένα με μιά όρισμένη άσκηση της θρησκευτικής έξουσίας ή με ένα όρισμένο είδος οικονομικής ζωής· ή δλασφημία έχασε τον όρισμό της σάν έγκλημα· τό λαθρεμπόριο και ή οικιακή κλοπή έχασαν ένα μέρος της βαρύτητάς τους. Όμως, οι μετατοπίσεις αυτές δέν είναι ίσως τό πιό σημαντικό φαινόμενο: ό διαχωρισμός του έπιτρεπτού και του άπαγορευμένου διατήρησε, από τόν ένα αιώνα στον άλλο, μιά κάποια σταθερότητα. Αντίθετα, βαθιές αλλαγές σημειώθηκαν στο αντίκειμενο «έγκλημα» – κύριο στόχο της ποινικής πρακτικής: στην ποιότητά του, στην φύση του, στην ουσία του θά λέγαμε, που άποτελεί τό αξιόποιο στοιχείο, πολύ περισσότερο από ότι ό τυπικός καθορισμός του. Η σχετική σταθερότητα του νόμου στέγασε μιά δλόκληρη κλίμακα από λεπτότατες και σύντομες αλλαγές. Μέ τό όνομα «έγκλημα» ή «πλημμέλημα», δικάζονται, βέβαια, πάντοτε νομικά αντίκειμενα προσδιορισμένα από τόν Κώδικα, αλλά δικάζονται επίσης και πάθη, ένστικτα, διαστροφές, άναπηρίες, μή προσαρμογές, επιδράσεις περιβάλλοντος ή άποτελέσματα κληρονομικότητας· τιμωρούνται έπιθετικές πράξεις, αλλά διαμέσου αυτών και ή ίδια ή έπιθετικότητα· βιασμοί, αλλά ταυτόχρονα και διαστροφές· δολοφονίες, που είναι όμως και παρορμήσεις ή πόθοι. Θά μās πουνε: δέν είναι αυτά που δικάζονται· άν τά έπικαλούμαστε, είναι για να εξηγηθούν τά υπό έκδίκαση γεγονότα, και για να καθοριστεί ως ποιο σημείο ένυπάρχει στο έγκλημα ή βούληση του ύποκειμένου. Άνεπαρκέστατη άπάντηση.

Γιατί είναι άκριδώς αυτά – αυτές οι σκιές πίσω από τά στοιχεία της υπόθεσης – που στ' αλήθεια δικάζονται και τιμωρούνται. Δικάζονται με τόν πλάγιο τρόπο των «έλαφρυντικών περιπτώσεων» που παρεμβάλλουν στην άπόφαση όχι μονάχα «περιστασιακά» στοιχεία της πράξης, αλλά και κάτι άλλο, που δέν είναι νομικώς κωδικοποιήσιμο: ή γνώση της προσωπικότητας του έγκληματία, ή εκτίμηση του άτομου του, όλα όσα είναι δυνατό να μαθευτούν για τή σχέση ανάμεσα σ' αυτόν, στο παρελθόν του και στο έγκλημά του, τί μπορούμε να προσδοκάμε στο μέλλον από

αυτόν. Δικάζονται ακόμα, με βάση όλες τις γνώσεις που άναμεταδόθηκαν από τήν ιατρική στή νομολογία από τόν 19ο αιώνα και μετά (τά «τέρατα» της εποχής του Georget, οι «ψυχικές άνωμαλίες» της έγκυκλίου Chaumié, οι «διεστραμμένοι» και οι «άπροσάρμοστοι» που αναφέρονται στις σύγχρονες πραγματογνωμοσύνες), και που, με τό πρόσχημα πώς εξηγούν μιά πράξη, είναι τρόποι για να χαρακτηριστεί ένα άτομο. Τιμωρούνται, με μιά τιμωρία που διατείνεται πώς έργο της είναι να καταστήσει τόν έγκληματία «όχι μονάχα πρόθυμο αλλά και ικανό να ζήσει σεδόμενος τό νόμο, και να ανταποκρίνεται ό ίδιος στις ανάγκες του»· τιμωρούνται με τήν έσωτερική οικονομία μιάς ποινης που, άν και κυρώνει τό έγκλημα, μπορεί να μετατραπεί (συντομευμένη ή έπεκτεινόμενη, ανάλογα με τις περιστάσεις), στο μέτρο που αλλάζει ή συμπεριφορά του κατάδικου· τιμωρούνται ακόμα από όλην τήν κλίμακα των «μέτρων άσφαλείας» που συνοδεύουν τήν ποινή (άπαγόρευση διαμονής, έπιτηρούμενη έλευθερία, ποινική κηδεμονία, άναγκαστική ιατρική παρακολούθηση), και που προορισμός τους δέν είναι να τιμωρούν τό άδίκημα, αλλά να κρατούν τό άτομο υπό έλεγχο, να εξουδετερώνουν τις επικίνδυνες διαθέσεις του, να αλλάζουν τις έγκληματικές του τάσεις, και να παύουν μονάχα όταν έχει έπιτευχθεί ή αλλαγή αυτή. Στο δικαστήριο δέν αναφέρεται ή ψυχή του έγκληματία με σκοπό να εξηγηθεί τό έγκλημά του, και να παρεμβληθεί ή ψυχή σάν στοιχείο νομικού καταλογισμού των ευθυνών· άν τήν έπικαλούνται, με τόσο μεγάλη έμφαση, με τόσην έγνοια κατανόησης, με τόσο «έπιστημονικό» ζήλο, είναι άκριδώς για να δικαστεί, αυτή, μαζί με τό έγκλημα και για να ύπολογιστεί στην έπιμέτρηση της ποινης. Σέ δλόκληρη τήν ποινική τελετουργία, από τήν άνάκριση ως τή δικαστική άπόφαση και τά τελευταία έπακόλουθα της ποινης, έπιπροστίθεται ένα πεδίο από αντίκειμενα που έρχονται να συνδέσουν, αλλά και να διαχωρίσουν τά νομικώς προσδιορισμένα και κωδικοποιημένα αντίκειμενα. Η ψυχιατρική πραγματογνωμοσύνη, αλλά και γενικότερα ή άνθρωπολογία του έγκλήματος και τά άκατάπαυστα άναμασήματα της έγκληματολογίας, άποκτούν έδω τή συγκεκριμένη τους λειτουργία: με τήν πανηγυρική έγγραφή των παράνομων πράξεων στο πεδίο των αντίκειμένων που επιδέχονται έπιστημονική γνώση δίνεται στον μηχανισμό της νόμιμης τιμωρίας μιά δικαιολογήσιμη έπιβολή όχι άπλώς πάνω

στά αδικήματα, αλλά και πάνω στα άτομα· όχι μονάχα πάνω στις πράξεις τους, αλλά και πάνω σ' αυτό που οι ίδιοι είναι, που θά είναι ή που ενδεχόμενα θά γίνουν. Τό συμπλήρωμα ψυχής που έχει εξασφαλίσει ή δικαιοσύνη, είναι φαινομενικά επεξηγηματικό και περιοριστικό, στην πραγματικότητα είναι προσαρτητικό. Πάνε εκατόν πενήντα μέ διακόσια χρόνια που ή Ευρώπη έχει εγκαταστήσει τά καινούργια της ποινικά συστήματα, και οι δικαστικοί λειτουργοί, σιγά σιγά, αλλά ακολουθώντας μία διαδικασία που χρονολογείται από πολύ παλιά, άρχισαν νά δικάζουν κάτι άλλο και όχι τά εγκλήματα: τήν «ψυχή» του εγκληματία.

Και κατά συνέπεια, άρχισαν νά κάνουν κάτι άλλο, και όχι νά δικάζουν. Ή, για νά είμαστε πιό ακριβόλογοι, μέσα στην ίδια τή δικαστική διαμόρφωση τής κρίσης, έχουν εισχωρήσει άλλα πρότυπα αξιολόγησης, που μετατρέπουν ουσιαστικά τούς κανόνες τής επεξεργασίας της. Ή από τότε που ο Μεσαίωνας είχε επινοήσει, όχι χωρίς δυσκολία και βραδύτητα, τόν μεγάλο δικαστικό τύπο ανάκρισης, τό νά δικάζει ήταν νά αποδείχνει τήν αλήθεια ενός εγκλήματος, ήταν νά προσδιορίζεις τόν δράστη, ήταν νά του επιβάλλεις μία νόμιμη κύρωση. Γνώση τής παραβάσεως, γνώση του υπεύθυνου, γνώση του νόμου – αυτοί ήταν οι τρεις όροι που επέτρεπαν νά θεμελιωθεί μία κρίση πάνω στην αλήθεια. Νά όμως που τώρα στή διάρκεια τής ποινικής δίκης, έγγραφεται ένα ολότελα διαφορετικό πρόβλημα αλήθειας: όχι πιά τό απλό: «Διαπιστώθηκε τό γεγονός; Είναι πραγματικά παράνομο;» Ή αλλά και: «Τί είναι άραγε τό γεγονός αυτό; Τί είναι αυτή ή βιαιότητα ή αυτό τό εγκλημα; Σέ ποιό επίπεδο, σέ ποιό πεδίο τής πραγματικότητας πρέπει νά έγγραφει; Φαντασίωση, ψυχωτική αντίδραση, παραληρηματικό επεισόδιο, διαστροφή;»

Ή όχι πιά απλώς: «Ποιός είναι ο δράστης;» Ή αλλά: «Πώς νά προσδιορίσουμε τήν αιτιατή διαδικασία ή όποια προκάλεσε τό εγκλημα; Ποιά είναι, αναφορικά μέ τό δράστη, ή προέλευση του εγκλήματος; Ή ενστικτο, ασυνείδητο, περιβάλλον, κληρονομικότητα;» Ή όχι πιά απλώς: «Ποιός νόμος τιμωρεί αυτήν τήν παράβαση;». Ή αλλά: «Ποιά θά ήταν τά πιό αποτελεσματικά μέτρα εναντίον της; Πώς νά προβλέψουμε τήν εξέλιξη του υποκειμένου; Ποιός θά ήταν ο ασφαλέστερος τρόπος νά συνεισται;» Ή ένα ολόκληρο σύνολο από κρίσεις αξιολογικές, διαγνωστικές, προγνωστικές, τυπολογικές, αναφερόμενες στό πρόσωπο του εγκλημα-

τία, έχουν τώρα εισχωρήσει στή δομή τής ποινικής διαδικασίας. Μία διαφορετική αλήθεια εισδύει τώρα σ' εκείνην που απαιτούνταν άλλοτε από τόν δικαστικό μηχανισμό: μία αλήθεια που, περιπλεγμένη μέ τήν πρώτη, μετατρέπει τήν επιβεβαίωση τής ένοχής σέ παράδοξο επιστημονικο-δικονομικό σύμπλεγμα. Και κάτι τό πολύ σημαντικό: ο τρόπος που τό ζήτημα τής τρέλας εξελίχτηκε μέσα στην ποινική πρακτική. Σύμφωνα μέ τόν Κώδικα του 1810, τό ζήτημα αυτό αναφέρεται μονάχα στό τέλος του άρθρου 64. Ή όμως, τό άρθρο τουτο όρίζει πώς δέν υπάρχει εγκλημα ούτε και πλημμέλημα αν ο δράστης βρισκόταν σέ κατάσταση παραφροσύνης τή στιγμή τής πράξης. Ή δυνατότητα λοιπόν τής βεβαίωσης τής τρέλας απέκλειε τόν προσδιορισμό μιας πράξης ως εγκληματικής: αν ο δράστης ήταν τρελός, ή σοβαρότητα τής χειρονομίας του δέν μεταβαλλόταν από τό γεγονός αυτό, ούτε και ή ποινή του έπρεπε νά μειωθεί: τό εγκλημα αυτό καθεαυτό εξαφανιζόταν. Δέν ήταν λοιπόν δυνατό κάποιος νά κηρυχθεί ένοχος και ταυτόχρονα τρελός· ή διάγνωση τής τρέλας, μία που είχε επιβεβαιωθεί, δέν ήταν πιά δυνατό νά υποβληθεί σέ δικαστική κρίση· διέκοπτε τή διαδικασία, και εξουδετέρωνε τήν εξουσιαστική δύναμη τής δικαιοσύνης πάνω στό δράστη του εγκλήματος. Ή όχι μονάχα ή ιατρική εξέταση του ύποπτου για παραφροσύνη εγκληματία, αλλά και τά αποτελέσματα τής εξέτασης αυτής έπρεπε νά είναι ολότελα ξένα προς τήν ποινή και νά προηγούνται από τήν ποινή. Ή ωστόσο, πολύ νωρίς, τά δικαστήρια του δέκατου ένατου αιώνα παραγνώρισαν τό νόημα του άρθρου 64. Σέ αντίθεση μέ πολλές αποφάσεις του Ήρειου Πάγου, που υπενθύμιζαν ότι ή κατάσταση παραφροσύνης δέν συνεπάγεται ούτε μέτρια ποινή ούτε και άθώωση, αλλά μονάχα απαλλακτικό βούλευμα, τά δικαστήρια παρενέβαλαν στην ίδια τήν απόφασή τους τό ζήτημα τής τρέλας. Δέχονταν πώς μπορεί κανείς νά είναι και ένοχος και τρελός· τόσο λιγότερο ένοχος, όσο είναι περισσότερο τρελός· ένοχος βέβαια, αλλά άξιος για ψυχιατρείο και νοσηλεία, παρά για τιμωρία· επικίνδυνα ένοχος, αφού είναι ολοφάνερα άρρωστος, κ.τ.λ. Ή από τήν άποψη του Ποινικού Κώδικα, πρόκειται για νομικούς παραλογισμούς. Ή όλα αυτά στάθηκαν ή άφετηρία μιας εξέλιξης, που ή δικονομία, καθώς και ή νομοθεσία τήν επιταχύνουν στό έπόμενο εκατόν πενήντα χρόνια: ή μεταρρύθμιση του 1832, εισάγοντας τίς «έλαφρυντικές περιπτώσεις», επέτρεπε κιόλας νά

μετατραπεί ή καταδίκη σύμφωνα με τον υποτιθέμενο βαθμό μιάς αρρώστιας, ή με τις μορφές τρέλας. Καί ή πρακτική – πού ακολουθούνταν κατά κανόνα στά κακουργοδικεία καί επεκτεινόταν μερικές φορές καί στά πλημμελειοδικεία – τής ψυχιατρικής πραγματογνωμοσύνης, επιτρέπει στήν καταδίκη, ακόμα καί αν διατυπώνεται μονάχα με όρους νόμιμης ποινής, νά υποδηλώνει με τρόπο λίγο πολύ άσαφή κρίσεις γιά τή φυσιολογική κατάσταση του έγκληματία, γιά προσδιορισμούς αιτιάσεων, γιά προϋποθέσεις ένδεχόμενης άλλαγής, γιά προβλέψεις γιά τό μέλλον του. Όλες αυτές οί πράξεις δέν είναι βέβαια δυνατό νά θεωρηθούν – ιδωμένες άπ' έξω – προάγγελοι μιάς καλά θεμελιωμένης δικαστικής κρίσης· ένσωματώνονται άμεσα στή διαδικασία διαμόρφωσης τής άπόφασης του δικαστηρίου. Άντί ή τρέλα νά εξαλείφει τό έγκλημα, σύμφωνα με τήν πρωταρχική έννοια του άρθρου 64, κάθε έγκλημα, καί, στό ακρότατο όριο, κάθε άδίκημα ένέχει τώρα, ως θεμική ύποψία, άλλα ταυτόχρονα καί ως δικαίωμα πού μπορεί νά διεκδικηθεί, τήν προϋπόθεση τής τρέλας, ή, τουλάχιστον, τής ψυχικής άνωμαλίας. Καί ή άπόφαση πού καταδικάζει ή άθώνει δέν είναι άπλως μιά κρίση ένοχής, μιά άπόφαση πού επιβάλλει ποινή· έμπεριέχει μιάν εκτίμηση τής φυσιολογικής κατάστασης καί μιά τεχνική συνταγή γιά τή ρύθμιση τής φυσιολογικής κατάστασης. Ό δικαστής σήμερα – δικαστής ή ένορκος – δέν περιορίζεται στό «νά δικάζει».

Καί δέν είναι άλλωστε ο μόνος πού δικάζει. Σέ όλη τή διάρκεια τής ποινικής διαδικασίας, καθώς καί κατά τή διαδικασία τής εκτέλεσης τής ποινής, άφθονούν πρόσθετες άρμοδιότητες. Μικρές δικαιοσύνες καί παράλληλοι δικαστικοί λειτουργοί πολλαπλασιάστηκαν γύρω άπό τήν κυρίως δίκη: έμπειρογνώμονες ψυχίατροι ή ψυχολόγοι, δικαστές έντεταλμένοι με τήν εφαρμογή τής ποινής, παιδαγωγοί, υπάλληλοι τής διοίκησης των σωφροιστηρίων διαμοιράζονται τή νόμιμη έξουσία κολασμού· θά πούν πώς κανένας άπό αυτούς δέν έχει στήν πραγματικότητα τό δικαίωμα νά δικάζει· πώς οί μέν, ύστερα άπό τήν άπόφαση, δέν έχουν άλλο δικαίωμα παρά νά εφαρμόσουν μιά ποινή πού έχει καθορίσει τό δικαστήριο, καί, προπαντός, πώς οί άλλοι – οί πραγματογνώμονες – παρεμβαίνουν πριν άπό τή δικαστική άπόφαση, όχι γιά νά δικάσουν, άλλα γιά νά διαφωτίσουν τούς δικαστές πού πρόκειται νά πάρουν τήν άπόφαση. Άπό τή στιγμή,

όμως, πού οί ποινές καί τά μέτρα άσφαλείας, τά επιβαλλόμενα άπό τό δικαστήριο, δέν είναι άπόλυτα προσδιορισμένα, άπό τή στιγμή πού μπορούν νά μετατραπούν στή διάρκεια τής δίκης, άπό τή στιγμή πού επιτρέπεται σέ άλλους κι όχι μονάχα στους τακτικούς δικαστές νά αποφασίζουν αν ο κατάδικος είναι «άξιος» νά του επιβληθεί περιορισμένη έλευθερία, ή υπό όρους έλευθερία, ή αν μπορούν νά τερματίζουν τήν ποινική του κηδεμονία, πρόκειται καθαρά γιά μηχανισμούς νόμιμης τιμωρίας πού μπαίνουν στή διάθεσή τους καί αφήνονται στήν εκτίμησή τους: βοηθοί-δικαστές, άλλα, πάντως, δικαστές. Όλο αυτό τό σύστημα πού αναπτύχθηκε, χρόνια τώρα, αναφορικά με τήν επιβολή ποινών, καί με τήν προσαρμογή τους στά άτομα, ελαττώνει τίσ άρμοδιότητες τής δικαστικής άπόφασης καί τήν επεκτείνει πέρα άπό τήν καταδίκη. Όσο γιά τούς ψυχιάτρους-πραγματογνώμονες, μπορούν, βεβαίως, νά υπεραμύνονται, ότι αυτοί δέν δικάζουν. Άς ξεετάσουμε τά τρία έρωτήματα στά όποια όφείλουν νά άπαντήσουν, ύστερα άπό τήν έγκύκλιο του 1958: είναι ή όχι επικίνδυνος ο κατηγορούμενος; Μπορεί, ναι ή όχι, νά θεραπευθεί ή νά έπανακτηθεί άπό τήν κοινωνία; Τά έρωτήματα αυτά δέν έχουν καμιά σχέση με τό άρθρο 64, ούτε καί με τήν ένδεχόμενη τρέλα του κατηγορουμένου τή στιγμή τής πράξης. Δέν είναι έρωτήματα πού αναφέρονται στό βαθμό τής «εύθύνης». Άφορούν μονάχα στήν επιβολή τής ποινής, στή χρησιμότητά της, στήν άποτελεσματικότητά της· επιτρέπουν νά υποδειχθεί, με ένα λεξιλόγιο ελάχιστα κωδικοποιημένο, αν τό ψυχιατρείο είναι πιο κατάλληλο άπό τή φυλακή, αν πρέπει νά προβλεφθεί ένας εγκλεισμός σύντομος ή μακροχρόνιος, ιατρική νοσηλεία ή μέτρα άσφάλειας. Ό ρόλος του ψυχιάτρου στό ποινικό πεδίο; Όχι, βέβαια, ρόλος ειδικού γιά τόν καταλογισμό εύθυνών, άλλα συμβούλου γιά τήν ποινή· αυτός θά πει αν τό υποκείμενο είναι «επικίνδυνο», πώς πρέπει νά προστατευθούμε άπό αυτό, πώς νά παρέμβουμε γιά νά τό αναμορφώσουμε, αν είναι προτιμότερο νά γίνει κάποια προσπάθεια καταστολής ή θεραπείας. Στίς αρχές τής ιστορίας της, μόνη ύποχρέωση τής ψυχιατρικής πραγματογνωμοσύνης ήταν νά διατυπώνει «άληθινές» προτάσεις γιά τό ποσοστό έλεύθερης βούλησης του παραβάτη κατά τήν εκτέλεση τής πράξης του· τώρα πρέπει νά υποδείχνει κάποια συνταγή γι' αυτό πού θά μπορούσαμε νά άπο-

καλέσουμε «ιατρο-δικαστική νοσηλεία του».

Συνοψίζουμε: από τότε που λειτουργεί το νέο ποινικό σύστημα – αυτό που καθορίστηκε από τους περιφημούς Κώδικες του δέκατου ὄγδου και του δέκατου ἑνατου αἰώνα –, μιά ὀλική διαδικασία ὀδήγησε τούς δικαστές στό νά κρίνουν κάτι ἄλλο παρά τά ἐγκλήματα: στίς δικαστικές τους ἀποφάσεις, ὠθοῦνταν στό νά κάνουν κάτι ἄλλο ἀπό τό νά δικάζουν· καί ἡ δικαστική ἐξουσία μετατοπίστηκε, ὡς ἕνα σημεῖο, σέ ἄλλες ἀρμοδιότητες ἐκτός ἀπό τούς ποινικούς δικαστές. Σέ ὀλόκληρη τήν ποινική διαδικασία ἔχουν τώρα προστεθεῖ ἐξω-δικαστικά στοιχεῖα καί πρόσωπα. Θά μᾶς ποῦν πῶς δέν ὑπάρχει ἐδῶ τίποτα τό ἀνοίκιο, πῶς μοῖρα τοῦ Δικαίου εἶναι νά ἀπορροφᾷ λίγο λίγο στοιχεῖα πού τοῦ εἶναι ξένα. Συμβαίνει ὁμως κάτι τό πολύ περιέργο στή σύγχρονη ποινική δικαιοσύνη: ἂν ἐπιβαρύνεται μέ τόσα ἐξω-δικαστικά στοιχεῖα, δέν εἶναι γιά νά τά ἀξιοποιήσει δικαστικά καί νά τά ἐνσωματώσει λίγο λίγο στήν αὐστηρά συγκεκριμένη τιμωρητική ἐξουσία: ἀντίθετα, εἶναι γιά νά διευκολύνει τή λειτουργία τους, σάν μή-δικαστικά στοιχεῖα, στά ἐνδότερα τῆς ποινικῆς ἐπιχείρησης: εἶναι γιά νά ἐμποδίζει τήν ἐπιχείρηση αὐτή νά ἀποτελεῖ ἀπλά καί μόνο μιά νόμιμη τιμωρία: εἶναι γιά νά ἀπαλλάσσει τόν δικαστή ἀπό τήν ἐνοχή τοῦ νά εἶναι ὁ μόνος πού τιμωρεῖ: « Ἀπαγγέλλουμε, βέβαια, τήν ἐτυμηγορία μας, ἀλλά ὅσο κι ἂν αὐτή προκαλεῖται ἀπό ἕνα ἐγκλημα, βλέπετε πολύ καλά ὅτι, γιά μᾶς, λειτουργεῖ σάν τρόπος χειρισμοῦ ἑνός ἐγκληματία: τιμωροῦμε, ἀλλά μ' αὐτό θέλουμε νά ποῦμε πῶς ἐπιθυμοῦμε νά θεραπεύσουμε.» Σήμερα, ἡ ποινική δικαιοσύνη δέν λειτουργεῖ καί δέν δικαιολογεῖται παρά μονάχα μέ τήν ἀδιάκοπη αὐτήν ἀναφορά σέ κάτι ἄλλο ἀπ' ὅ,τι ἡ ἴδια εἶναι, μέ τήν ἀδιάλειπτη αὐτή ἐπανεγγραφή σέ συστήματα μή-δικαστικά. Ὑπόκειται σ' αὐτόν τόν ἐπαναχαρακτηρισμό ἀπό τή γνώση.

Κάτω ἀπό τήν αὐξανόμενη ἠπιότητα τῶν ποινῶν, μποροῦμε λοιπόν νά διακρίνουμε μιά μετατόπιση τῶν σημείων ἐφαρμογῆς τους, καί μέσ' ἀπό τή μετατόπιση αὐτή, ἕνα ὀλόκληρο πεδίο ἀπό πρόσφατα ἀντικείμενα, ἕνα ὀλόκληρο νέο σύστημα ἀλήθειας, καθῶς καί ἕνα πλῆθος ἀπό ὀλους πρωτόφαντους στήν ἀσκηση τῆς ποινικῆς δικαιοσύνης. Μιά ὀρισμένη γνώση, διάφορες τεχνικές, «ἐπιστημονικές» θεωρίες, διαμορφώνονται καί περιπλέκονται μέ τήν πρακτική τῆς κολαστικῆς ἐξουσίας.

Σκοπός τοῦ βιβλίου τούτου: ἡ συσχετισμένη ἱστορία τῆς σύγχρονης ψυχῆς καί μιᾶς νέας ἐξουσίας στήν ἀπονομή τῆς δικαιοσύνης· ἡ γενεαλογική ἱστορία τοῦ σύγχρονου ἐπιστημονικο-δικαστικοῦ συμπλέγματος, ὅπου στηρίζεται ἡ κολαστική ἐξουσία, ἀπό ὅπου ἀντλεῖ τή δικαιολόγησή της καί τούς κανόνες της, προεκτείνει τά ἀποτελέσματά της καί συγκαλύπτει τήν ὑπέρομη ἰδιορρυθμία της.

Ἀπό πού ὁμως νά ξεκινήσει κανεῖς γιά νά μελετήσει τήν ἱστορία τῆς ὑπό ἐκδίκαση σύγχρονης ψυχῆς; Ἄν περιοριστοῦμε στήν ἐξέλιξη τῶν νομικῶν κανόνων ἢ τῶν ποινικῶν δικονομιῶν, ριψοκινδυνεύουμε νά δώσουμε τήν προτεραιότητα στό συνολικό, ἐξωτερικό, ἀδρανές καί πρωταρχικό γεγονός τῆς ἀλλαγῆς τῆς ἀνθρώπινης συλλογικῆς εὐαισθησίας, τῆς προόδου τοῦ ἀνθρωπισμοῦ ἢ τῆς ἀνάπτυξης τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου. Ἄν ἐξετάσουμε μονάχα – ὅπως τό ἔκανε ὁ Durkheim¹⁹ – τίς γενικές κοινωνικές μορφές, διατρέχουμε τόν κίνδυνο νά θέσουμε σάν ἀρχή τοῦ μετριασμοῦ τῆς τιμωρίας διαδικασίες ἐξατομίκευσης πού εἶναι μάλλον ἕνα ἀπό τά ἀποτελέσματα τῶν νέων μεθόδων ἐξουσίας, καί πρῶτα ἀπ' ὅλα τῶν νέων ποινικῶν μηχανισμῶν. Ἡ μελέτη μας τούτη βασίζεται σέ τέσσερις γενικούς κανόνες:

1. – Νά μήν ἐπικεντρώσουμε τή μελέτη τῶν κολαστικῶν μηχανισμῶν μονάχα στά «κατασταλτικά» τους ἀποτελέσματα, μονάχα στήν πλευρά τους «τῆς τιμωρίας», ἀλλά νά τούς ἐπαναποθετήσουμε μέσα σέ ὀλόκληρη τή σειρά τῶν θετικῶν ἀποτελεσμάτων πού εἶναι δυνατό νά προκαλέσουν, ἔστω κι ἂν φαίνονται περιθωριακά μέ τήν πρώτη ματιά. Καί ἐπομένως ἐξετάζουμε τήν τιμωρία σάν περίπλοκη κοινωνική λειτουργία.

2. – Νά ἀναλύσουμε τίς κολαστικές μεθόδους, ὄχι σάν ἀπλές συνέπειες κανόνων Δικαίου ἢ σάν ἐνδείξεις κοινωνικῶν δομῶν· ἀλλά σάν τεχνικές, πού ἡ ἐξειδίκευσή τους βρίσκεται στό γενικότερο πεδίο ἄλλων μεθόδων ἐξουσίας. Νά ἐξετάσουμε τίς τιμωρίες μέσα στήν προοπτική τῆς πολιτικῆς τακτικῆς.

3. – Ἄντί νά ἀντιμετωπίζουμε τήν ἱστορία τοῦ ποινικοῦ δικαίου κι ἐκεῖνη τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου σάν δύο ξεχωριστές σειρές, πού ἡ διασταύρωσή τους ἔχει πάνω στή μιά ἢ στήν ἄλλη – ἢ ἴσως καί στίς δύο – ἀποτελέσματα, ὅπως θά τά θέλαμε, διαταρακτικά ἢ χρήσιμα, νά ἀναζητήσουμε τήν κοινή τους μήτρα, καί νά δοῦμε ἂν ὑπάγονται καί οἱ δύο σέ μιά «ἐπιστημολογικο-δικα-

στική» διαδικασία διαμόρφωσης· κοντολογίς, νά τοποθετήσουμε τήν τεχνολογία τής εξουσίας στή βάση και του έξανθρωπισμού τής ποινης και τής γνώσης του ανθρώπου.

4. – Νά έρευνήσουμε μήπως ή εμφάνιση αυτή τής ψυχής στο πεδίο τής ποινικής δικαιοσύνης, και μαζί της ή παρεμβολή στή δικαστική πρακτική μιās όλόκληρης «έπιστημονικής» γνώσης, δέν είναι τό αποτέλεσμα μιās αλλαγής στον τρόπο επένδυσης του ίδιου του σώματος από τους συσχετισμούς τής εξουσίας.

Μέ λίγα λόγια, πρέπει νά προσπαθήσουμε νά αναλύσουμε τή μεταμόρφωση των μεθόδων τιμωρίας, ξεκινώντας από μία πολιτική τεχνολογία του σώματος, όπου θά μπορούσε κανείς νά διακρίνει καθαρά τήν κοινή ιστορία των συσχετισμών τής εξουσίας και των σχέσεων ανθρώπου προς αντικείμενο. Καί έτσι, μέ τήν ανάλυση τής κολαστικής επιείκειας ως τεχνικής τής εξουσίας, θά μπορούσαμε νά αντιληφθούμε και μέ ποιο τρόπο ο άνθρωπος, ή ψυχή, τό φυσιολογικό ή μή-φυσιολογικό άτομο έρχονται τώρα νά επιπροστεθούν στο έγκλημα σάν αντικείμενα τής ποινικής παρέμβασης· και μέ ποιο τρόπο μιὰ εξειδικευμένη μέθοδος καθυπόταξης κατόρθωσε νά δημιουργήσει τόν άνθρωπο ως αντικείμενο γνώσης, κατάλληλο για μιὰ πραγματεία μέ «έπιστημονικό» χαρακτήρα.

Δέν διατείνομαι, πάντως, πώς είμαι ο πρώτος πού εργάστηκε προς αυτήν τήν κατεύθυνση²⁰.

★

Από τό αξιόλογο βιβλίο των Rusche και Kirchheimer²¹ θά μπορούσε κανείς νά συγκαταστήσει ορισμένα ουσιαστικά σημεία. Καί πρώτα πρώτα, ότι πρέπει νά αποβάλουμε τήν ψευδαίσθηση πώς ή ποινη είναι πάνω απ' όλα (αν όχι αποκλειστικά) ένας τρόπος καταστολής των αδικημάτων, και πώς σ' αυτόν τό ρόλο της – ανάλογα μέ τις κοινωνικές μορφές, τά πολιτικά συστήματα ή τις θρησκευτικές πεποιθήσεις – μπορεί νά δείχνει αυστηρότητα ή επιείκεια, νά στρέφεται προς τόν εξιλασμό ή νά αποβλέπει στήν επίτευξη μιās επανόρθωσης, νά έχει σάν στόχο τήν ποινική δίωξη των ατόμων ή τόν προσδιορισμό συλλογικών ευθυνών. Νά αναλύουμε μάλλον τά «συγκεκριμένα κολαστικά συστήματα», νά

τά μελετάμε σάν κοινωνικά φαινόμενα πού δέν είναι δυνατό νά καταλογιστούν μόνο στή δικαστική δομή τής κοινωνίας ούτε και στις θεμελιακές ήθικές της επιλογές· νά τά επαναφέρουμε στο λειτουργικό τους πεδίο, όπου ή κύρωση των έγκλημάτων δέν είναι τό μοναδικό στοιχείο· νά αποδείξουμε πώς τά κολαστικά μέτρα δέν είναι απλώς «άρνητικοί» μηχανισμοί πού επιδιώκουν τήν καταστολή, τήν παρεμπόδιση, τόν αποκλεισμό, τόν περιορισμό· αλλά πώς είναι συνδεδεμένα μέ μιάν όλόκληρη σειρά από θετικές και χρήσιμες ενέργειες, πού έργο τους είναι νά τά υποστηρίζουν (και μ' αυτή τήν έννοια, αν οι νόμιμες ποινές είναι φτιαγμένες για νά τιμωρούν τά αδικήματα, θά μπορούσαμε νά πούμε πώς ο όρισμός των αδικημάτων και ή δίωξη τους είναι, αντίθετα, φτιαγμένοι για νά διατηρούν τους κολαστικούς μηχανισμούς και τις λειτουργίες τους). Μέ βάση τά παραπάνω, οι Rusche και Kirchheimer, συσχετίζουν τά διάφορα κολαστικά συστήματα μέ τά συστήματα παραγωγής, απ' όπου άντλούν τις ενέργειές τους: έτσι, στήν οικονομία τής δουλείας, ρόλος των κολαστικών μηχανισμών είναι νά προσκομίσουν ένα συμπλήρωμα από εργατικά χέρια – και νά διαμορφώσουν μιάν «άστική» δουλεία παράλληλη μ' εκείνη πού εξασφαλίζεται από τους πολέμους ή από τό έμπόριο· στή φεουδαρχία, και σέ μιάν εποχή όπου ελάχιστη είναι ή νομισματική και ή παραγωγική ανάπτυξη, έχουμε μιάν απότομη αύξηση των σωματικών τιμωριών – στις περισσότερες περιπτώσεις τό σώμα είναι τό μόνο προσιτό αγαθό· ή φυλακή-άναμορφωτήριο – τό γενικό Νοσοκομείο, τό Spinhuis ή τό Rasphuis – ή καταναγκαστική εργασία, τό ποινικό εργαστήριο εμφανίζονται μέ τήν εξέλιξη τής εμπορικής οικονομίας. Καθώς τό βιομηχανικό σύστημα άπαιτεί μιάν ελεύθερη εργατική αγορά, τό ποσοστό τής αναγκαστικής εργασίας μειώνεται στους κολαστικούς μηχανισμούς, κατά τόν δέκατο ένατο αιώνα, και τή θέση της παίρνει ή κάθειρξη μέ άναμορφωτικό σκοπό. Χωρίς άμφιβολία, πολλές παρατηρήσεις θά μπορούσαμε νά κάνουμε άναφορικά μέ τόν αυστηρό αυτό συσχετισμό.

Αλλά θά μπορούσαμε άναμφίβολα νά υιοθετήσουμε τούτο τό γενικότερο θέμα, ότι, στις κοινωνίες μας τά κολαστικά συστήματα πρέπει νά επανενταχθούν σέ κάποια «πολιτική οικονομία» του σώματος: ακόμα και όταν τά συστήματα αυτά δέν καταφεύγουν σέ βίαιες ή αίματηρές τιμωρίες, ακόμα κι όταν χρησιμοποι-

οὐν μέθοδοις «ἀπαλές» πού ἐγκλείουν ἢ ἀναμορφώνουν, ἀσφαλῶς πρόκειται πάντοτε γιά τό σῶμα – γιά τό σῶμα καί τίς δυνάμεις του, γιά τή χρησιμότητα τῶν δυνάμεων αὐτῶν καί γιά τήν εὐπείθειά τους, γιά τήν κατανομή τους καί γιά τήν ὑποταγή τους. Δικαιολογημένα θά μπορούσαμε νά φτιάξουμε μίαν ἱστορία τῆς τιμωρίας μέ βάση ἠθικές ἰδέες ἢ νομικές δομές. Ἄλλά μπορούμε, ἄραγε, νά τήν κάνουμε βασιζόμενοι σέ μίαν ἱστορία τῶν σωμάτων, ἀπό τή στιγμή πού διατείνονται πῶς ἡ τιμωρία ἔχει πιά σάν μοναδικό στόχο τήν κρυφὴ ψυχὴ τῶν ἐγκληματιῶν;

Οἱ ἱστορικοὶ ἀσχολήθηκαν ἀπὸ καιρὸ μέ τήν ἱστορία τοῦ σώματος. Μελέτησαν τό σῶμα ἀπὸ τήν ἀποψη μᾶς ἱστορικής δημογραφίας καί παθολογίας: τό ἀντιμετώπισαν σάν ἔδρα ἀπὸ ἀνάγκες καί ὀρέξεις, σάν πεδίο ἀπὸ φυσιολογικές διαδικασίες καί μεταβολισμούς, σάν στόχο ἐπιθέσεων μικροβίων καί ἰῶν: ἀπόδειξαν ὡς ποιοὶ σημεῖο οἱ ἱστορικές διαδικασίες ἐνέχονταν σ' αὐτό πού θά ἦταν δυνατό νά θεωρηθεῖ τό καθαρὰ βιολογικὸ δάθρο τῆς ὑπαρξης· καί ποιά θέση, στήν ἱστορία τῶν κοινωνιῶν, ἔπρεπε νά δοθεῖ σέ διάφορα «βιολογικά» γεγονότα, ὅπως ἡ κυκλοφορία τῶν δάκτυλων ἢ ἡ παράταση τῆς διάρκειας τῆς ζωῆς²². Ἄλλά καί τό σῶμα ὑπάγεται, ἐπίσης, ἄμεσα σ' ἓνα πολιτικὸ πεδίο: οἱ συσχετισμοὶ ἐξουσίας ἀσκοῦν πάνω του ἄμεσο ἔλεγχο· τό ἐπενδύουν, τό σημαδεύουν, τό δαμάζουν, τό βασανίζουν, τό ὑποβάλλουν σέ ἀναγκαστικὴ ἐργασία, τό ὑποχρεώνουν σέ συμμετοχὴ σέ τελετουργίες, ἀπαιτοῦν ἀπὸ αὐτὸ σήματα. Ἡ πολιτικὴ αὐτὴ ἐπένδυση τοῦ σώματος συνδέεται, χάρη σέ περίπλοκες καί ἀμοιβαῖες σχέσεις, μέ τήν οἰκονομικὴ του χρησιμοποίησιν· κατὰ μεγάλο μέρος, σάν δύναμη παραγωγῆς τό σῶμα περιβάλλεται μέ σχέσεις ἐξουσίας καί κυριαρχίας· ἀλλά, ἀντίθετα, δέν εἶναι δυνατό νά ἀποτελέσει δύναμη ἐργασίας παρὰ μονάχα ἂν ἐνταχθεῖ σ' ἓνα σύστημα καθυπόταξης (ὅπου ἡ ἀνάγκη εἶναι ἐπίσης ἓνα πολιτικὸ ὄργανο προσεκτικὰ ρυθμισμένο, ὑπολογισμένο καί χρησιμοποιήσιμο): τό σῶμα μετατρέπεται σέ χρήσιμη δύναμη μόνον ἂν γίνῃ σῶμα παραγωγικὸ καί σῶμα καθυποταγμένο. Ἡ καθυπόταξη αὐτὴ δέν ἀποκτάται μέ μόνα τὰ ὄργανα τῆς βίας ἢ τῆς ἰδεολογίας· μπορεῖ κάλλιστα νά εἶναι ἄμεση, σωματικὴ, νά χρησιμοποιεῖ τὴ δύναμη ἐνάντια στὴ δύναμη, νά στρέφεται σέ ὑλικά στοιχεῖα, καί ἐντούτοις νά μὴν εἶναι βίαιη· μπορεῖ νά εἶναι ὑπολογισμένη, ὀργανωμένη, τεχνικὰ μελετημένη, μπορεῖ νά εἶναι λεπτό-

τατη, νά μὴ χρησιμοποιεῖ οὔτε ὄπλα οὔτε καί τρομοκρατία, κι ἐντούτοις νά παραμένῃ σωματικὴ. Μπορεῖ, δηλαδή, νά ὑπάρχει ἐκεῖ μιά ὀρισμένη «γνώση» τοῦ σώματος πού δέν εἶναι ἀκριβῶς ἢ ἐπιστήμη τῆς λειτουργίας του, καί μιά κυριαρχία πάνω στίς δυνάμεις του πού εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ τὴ δυνατότητα νά ὑπερνικηθοῦν: ἡ γνώση αὐτὴ καί αὐτὴ ἡ κυριαρχία ἀποτελοῦν ἐκεῖνο πού θά μπορούσε νά ὀνοματτεῖ ἡ πολιτικὴ τεχνολογία τοῦ σώματος. Χωρὶς καμιά ἀμφιβολία, ἡ τεχνολογία τούτη εἶναι ἀπροσδιόριστη καί σπανιότατα διατυπώνεται μέ τρόπο σαφὴ καί συστηματικὸ· ἀποτελεῖται πολὺ συχνά ἀπὸ τμήματα καί κομμάτια· χρησιμοποιεῖ ἀνόμοια ἐργαλεῖα ἢ μεθόδους. Σχεδόν πάντα δέν εἶναι τίποτ' ἄλλο – παρ' ὅλη τὴ συνοχὴ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς – παρὰ μιά πολὺμορφη ἐνορχήστρωση. Ἐπὶ πλέον, δύσκολα θά μπορούσε κανεὶς νά τὴν ἐντοπίσει σ' ἓναν καθορισμένο θεσμικὸ τύπο, ἢ σ' ἓναν κρατικὸ μηχανισμό. Αὐτοὶ εἶναι ἐκεῖνοι πού προσφεύγουν σ' αὐτὴν· χρησιμοποιοῦν, ἀξιολογοῦν ἢ ἐπιβάλλουν ὀρισμένες ἀπὸ τίς μεθόδους τῆς. Ἐνῶ αὐτὴ ἡ ἴδια, μέ τούς μηχανισμούς τῆς καί τίς ἐνέργειές τῆς, βρίσκεται σέ ὀλότελα διαφορετικὸ ἐπίπεδο. Πρόκειται, θά λέγαμε, γιά μιά μικροφυσικὴ τῆς ἐξουσίας πού ἐνεργοποιεῖται ἀπὸ τὰ συστήματα καί τούς θεσμούς, ἀλλὰ πού ἡ ἐγκυρότητά τῆς τοποθετεῖται, κατὰ κάποιον τρόπο, ἀνάμεσα στίς τεράστιες αὐτὲς λειτουργίες καί στὰ ἴδια τὰ σώματα μέ τὴν ὑλικότητά τους καί τίς δυνάμεις τους.

Ὡστόσο, ἡ μελέτη τῆς μικροφυσικῆς αὐτῆς προϋποθέτει ὅτι ἡ ἐξουσία πού ἀσκεῖται ἐδῶ δέν ἐκλαμβάνεται σάν ἰδιοποίησιν, ἀλλὰ σάν στρατηγικὴ, πῶς οἱ κυριαρχικές τῆς ἐνέργειες δέν ἀποδίδονται σέ ἓναν «σφετερισμό», ἀλλὰ σέ μέτρα, σέ ἐλιγμούς, σέ τακτικές, σέ τεχνικές, σέ λειτουργίες· πῶς ἀποκρυπτογραφεῖται σ' αὐτὴν μᾶλλον κάποιον πλέγμα ἀπὸ σχέσεις πάντοτε τεταμένες, πάντοτε σέ δραστηριότητα, παρὰ σέ κάποιον προνόμιον πού κάποιος τό κατέχει· πῶς τῆς δίνεται γιά πρότυπο μᾶλλον ἢ ἀδιάκοπη διαμάχη, παρὰ τό συμβόλαιον πού διενεργεῖ μιά παραχώρηση ἢ μιά κατάκτηση πού σφετερίζεται κάποιον πεδίο. Πρέπει, κοντολογίς, νά δεχτοῦμε πῶς ἡ ἐξουσία αὐτὴ μᾶλλον ἀσκεῖται, παρὰ κατέχεται, πῶς δέν εἶναι τό ἀποκτημένο ἢ τό διατηρημένο «προνόμιον» τῆς κυριαρχίας τάξης, ἀλλὰ τό συνολικὸ ἀποτέλεσμα τῶν στρατηγικῶν τῆς θέσεων – ἀποτέλεσμα πού φανερώνει, καί κάποτε μάλιστα ἀνανεώνει τὴ θέση ἐκείνων πού κυριαρχοῦνται.

Ἀπό τὴν ἄλλη μεριά, ἡ ἐξουσία αὐτὴ δὲν ἐπιβάλλεται ἀπλὰ καὶ μόνο σὰν ὑποχρέωση ἢ σὰν ἀπαγόρευση σ' αὐτοὺς πού δὲν τὴν «κατέχουν»· τοὺς περιβάλλει, τοὺς χρησιμοποιεῖ σὰν διάμεσο· στηρίζεται πάνω τους, ἀκριβῶς ὅπως κι αὐτοί, στὸν ἀγῶνα τους ἐναντίον της, στηρίζονται μὲ τὴ σειρὰ τους στὴ λαβὴ πού ἀσκεῖ πάνω τους. Τοῦτο σημαίνει ὅτι οἱ σχέσεις αὐτές ἔχουν βαθιές τίς ρίζες τους στὰ στρώματα τῆς κοινωνίας, ὅτι δὲν ἐντοπίζονται στὶς σχέσεις Κράτους καὶ πολίτη, ἢ στὰ ὄρια τῶν τάξεων, καὶ ὅτι δὲν ἀρκοῦνται νὰ ἀντιγράψουν, σὸ ἐπίπεδο τῶν ἀτόμων, τῶν σωμάτων, τῶν κινήσεων καὶ τῆς συμπεριφορᾶς, τὴ γενικότερη μορφή τοῦ Νόμου ἢ τῆς Κυβέρνησης· πὼς ἔστω κι ἂν ὑπάρχει σ' αὐτές κάποια συνέχεια (γιατὶ πραγματικά διαρθρώνονται πολὺ καλὰ στὴ μορφή αὐτὴ σύμφωνα μὲ μιὰν ὁλόκληρη κλίμακα ἀπὸ περίπλοκους μηχανισμούς), δὲν ὑπάρχει καμιά ἀναλογία οὔτε καὶ ἀντιστοιχία, ἀλλὰ ἰδιαιτερότητα μηχανισμῶν καὶ διαμορφώσεων. Τέλος, δὲν εἶναι μονοσήμαντες· προσδιορίζουν ἀναρίθμητα σημεῖα ἀναμέτρησης, ἐστὶς ἀστάθειας, πού ἢ καθεμιά τους ἐνέχει κινδύνους σύγκρουσης, πάλης ἢ τουλάχιστον ἀναστροφῆς τῶν συσχετισμῶν τῶν δυνάμεων. Ἡ ἀνατροπὴ τῶν «μικρο-ἐξουσιῶν» αὐτῶν δὲν ὑπακούει λοιπὸν σὸ νόμο τοῦ «ὄλα ἢ τίποτα»· δὲν εἶναι κεκτημένη μιά γιὰ πάντα ἀπὸ ἓναν καινούργιο ἔλεγχο τῶν μηχανισμῶν, οὔτε καὶ ἀπὸ μιά νέα λειτουργία ἢ κατάλυση τῶν θεσμῶν· ἀντίθετα, κανένα ἀπὸ τὰ ἐντοπισμένα ἐπεισόδιά της δὲν εἶναι δυνατό νὰ ἐγγραφεῖ στὴν ἱστορία παρὰ μονάχα ἐξαιτίας τῶν ἀποτελεσμάτων πού ἡ ἀνατροπὴ αὐτὴ ἐπιφέρει σὲ ὁλόκληρο τὸ πλέγμα ὅπου ἔχει παγιδευτεῖ.

Ἴσως θὰ πρέπει ἀκόμα ν' ἀπαρνηθοῦμε μιὰν ὁλόκληρη παράδοση πού μᾶς κάνει νὰ φανταζόμαστε ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει γνώση παρὰ μονάχα ἐκεῖ ὅπου ἀναστέλλονται οἱ σχέσεις ἐξουσίας, καὶ ὅτι ἡ γνώση ἀναπτύσσεται μονάχα χωρὶς ἀπὸ τίς ἐντολές της, τίς ἀπαιτήσεις της καὶ τὰ συμφέροντά της. Ἴσως θὰ πρέπει νὰ ἀπαρνηθοῦμε τὴν ἰδέα ὅτι ἡ ἐξουσία τρελαίνει καὶ πὼς, ἀντίθετα, ἡ ἀπάρνηση τῆς ἐξουσίας εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς ὅρους γιὰ νὰ γίνουμε σοφοί. Πρέπει μάλλον νὰ δεχτοῦμε πὼς ἡ ἐξουσία παράγει γνώση (καὶ ὄχι μονάχα εὐνοώντας τὴν ἐπειδὴ τὴν ἐξυπηρετεῖ, ἢ ἐφαρμόζοντάς τὴν ἐπειδὴ τῆς εἶναι χρήσιμη)· πὼς ἐξουσία καὶ γνώση ἄμεσα ἀλληλοεξαρτιόνται· πὼς δὲν ὑπάρχει σχέση ἐξουσίας χωρὶς συσχετισμένη σύσταση ἑνὸς πεδίου γνώσης, οὔτε

καὶ γνώση πού νὰ μὴν προϋποθέτει καὶ νὰ μὴν ἀποτελεῖ ταυτόχρονα σχέσεις ἐξουσίας. Οἱ σχέσεις αὐτές «ἐξουσίας-γνώσης» δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ ἀναλύονται μὲ ἀφετηρία ἓνα ὑποκείμενο γνώσης πού θὰ ἦταν ἐλεύθερο ἢ ὄχι σὲ σχέση μὲ τὸ σύστημα τῆς ἐξουσίας· πρέπει ἀντίθετα νὰ ἔχουμε ὑπόψη μας πὼς τὸ ὑποκείμενο πού κατέχει τὴ γνώση, τὰ ἀντικείμενα τῆς γνώσης καθὼς καὶ οἱ διάφοροι τρόποι γνώσης, εἶναι ἀποτελέσματα θεμελιακῶν ἀλληλοεξαρτήσεων τῆς ἐξουσίας-γνώσης καὶ τῶν ἱστορικῶν τους μεταλλαγῶν. Κοντολογίς, δὲν εἶναι ἡ δραστηριότητα τοῦ ὑποκειμένου τῆς γνώσης ἐκείνη πού παράγει μιὰ γνώση, χρήσιμη ἢ ἀνυπότακτη στὴν ἐξουσία, ἀλλὰ ἡ ἐξουσία-γνώση, οἱ διαδικασίες καὶ οἱ ἀγῶνες πού εἰσχωροῦν σ' αὐτὴν καὶ τὴν ἀπαρτίζουν, αὐτές καθορίζουν τίς πιθανές μορφές καὶ τὰ πιθανὰ πεδία τῆς γνώσης.

Ἡ ἀνάλυση τῆς πολιτικῆς ἐπένδυσης τοῦ σώματος καὶ τῆς μικρο-φυσικῆς τῆς ἐξουσίας προϋποθέτει λοιπὸν τὴν ἀπάρνηση – σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στὴν ἐξουσία – τῆς ἀντίθεσης «βία-ἰδεολογία», τῆς μεταφορικῆς ἔννοιας τῆς ἰδιοκτησίας, τοῦ πρότυπου τοῦ συμβολαίου ἢ ἐκείνου τῆς κατάκτησης· καὶ σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στὴ γνώση, τὴν ἀπάρνηση τῆς ἀντίθεσης «ἰδιοτέλεια-ἀνιδιοτέλεια», τοῦ πρότυπου τῆς γνώσης καὶ τῆς προτεραιότητος τοῦ ὑποκειμένου. Ἀποδίνοντας στὴ λέξη διαφορετικὴ ἔννοια ἀπὸ ἐκείνη πού τῆς ἔδιναν στὸν δέκατο ἕβδομο αἰῶνα ὁ Petty καὶ οἱ συγκαιρινοὶ του, θὰ μπορούσαμε νὰ ἀναφερθοῦμε σὲ μιὰ πολιτικὴ «ἀνατομία». Δὲν πρόκειται γιὰ τὴ μελέτη ἑνὸς Κράτους ἐκλαμβανόμενου σὰν «σῶμα» (μὲ τὰ στοιχεῖα του, τοὺς πόρους του καὶ τίς δυνάμεις του), ἀλλὰ οὔτε καὶ γιὰ τὴ μελέτη τοῦ σώματος καὶ ὅλων ὅσα τὸ περιβάλλουν, ἐκλαμβανόμενου σὰν ἓνα μικρὸ Κράτος. Πρόκειται γιὰ τὸ «πολιτικὸ σῶμα» σὰν σύνολο ἀπὸ ὕλικά στοιχεῖα καὶ τεχνικές πού χρησιμεύουν σὰν ὄπλα, σὰν σταθμοὶ ἐναλλαγῆς, σὰν μέσα ἐπικοινωνίας, σὰν σημεῖα στήριξης τῶν σχέσεων ἐξουσίας καὶ γνώσης πού περιβάλλουν τὰ ἀνθρώπινα σώματα καὶ τὰ καθυποτάσσουν μετατρέποντάς τα σὲ ἀντικείμενα γνώσης.

Πρόκειται γιὰ τὴν ἐπανεξέταση τῆς κολαστικῆς τεχνικῆς – εἴτε αὐτὴ ὑποβάλλει τὸ σῶμα στὴν τελετουργία τῶν βασανιστηρίων εἴτε ἀπευθύνεται στὴν ψυχὴ – μέσα στὴν ἱστορία τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ σώματος. Γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῆς ποινικῆς πρακτικῆς, ὄχι τόσο σὰν συνέπεια μιᾶς νομικῆς θεωρίας ὅσο σὰν ἓνα κεφάλαιο τῆς πολιτικῆς ἀνατομίας.

Ο Kantorowitz²³ έχει δημοσιεύσει μιά αξιολογή ανάλυση του «σώματος του βασιλιά»: σώμα διπλό, σύμφωνα με τή μεσαιωνική νομική θεολογία, αφού ενέχει εκτός από τό μεταβατικό στοιχείο πού γεννιέται και πεθαίνει, ένα άλλο στοιχείο πού, εκείνο, παραμένει μέσα στο χρόνο και διατηρείται σάν τό άπτό και μολαταύτα άυλο στήριγμα του βασιλείου· γύρω από τόν δυισμό αυτόν, πού, στην αρχή, είχε πολλές ομοιότητες με τό χριστολογικό δόγμα, οργανώνεται μιά εικονογραφία, μιά πολιτική θεωρία τής μοναρχίας, νομικοί μηχανισμοί πού διαχωρίζουν και ταυτόχρονα συνδέουν τό πρόσωπο του βασιλιά με τίς απαιτήσεις του Στέμματος, καθώς και μιά σειρά από τελετουργίες, πού οι κυριότερές τους είναι ή στέψη, ή κήδευση, οι τελετές ύποταγής. Στόν αντίθετο πόλο θά μπορούσαμε νά τοποθετήσουμε τό σώμα του κατάδικου· έχει κι αυτό τή νομική του ύπόσταση· δημιουργεί τό δικό του έθιμοτυπικό και προκαλεί έναν θεωρητικό λόγο, όχι για νά θεμελιώσει τήν «αύξημένη έξουσία» πού διέθετε τό πρόσωπο του ήγεμόνα, αλλά για νά κωδικοποιήσει τή «μειωμένη έξουσία» πού σημάδεύει τούς υποβαλλόμενους σέ τιμωρία. Στή σκοτεινότερη περιοχή του πολιτικού πεδίου, ο κατάδικος αντιπροσωπεύει τή συμμετρική και αντίστροφη μορφή του βασιλιά. Πρέπει νά αναλύσουμε αυτό πού θά μπορούσε νά ονομαστεί, πρὸς τιμήν του Kantorowitz, τό «μειωμένο σώμα του κατάδικου».

Αν τό πλεόνασμα τής ισχύος πού διαθέτει ο βασιλιάς προκαλεί τό διχασμό του σώματός του, ή υπέρβαση τής έξουσίας πού άσκειται πάνω στο ύποταγμένο σώμα του κατάδικου δέν προκαλεί, άραγε, ένα άλλο είδος διχασμού; Τό διχασμό ενός έξω-σωματικού, μιάς «ψυχής», όπως έλεγε ο Mably. Η ιστορία αυτής τής «μικροφυσιικής» τής κολαστικής έξουσίας αποτελεί τότε μιά γενεαλογία ή ένα στοιχείο τής γενεαλογίας τής σύγχρονης «ψυχής». Κι αντί νά βλέπουμε στην ψυχή αυτή τά αναζωογονημένα κατάλοιπα μιάς ιδεολογίας, θά μπορούσαμε εδώ, νά αναγνωρίσουμε μάλλον τό τωρινό συσχετιστικό στοιχείο μιάς ορισμένης τεχνολογίας τής έξουσίας πάνω στο σώμα. Δέ πρέπει νά λέμε ότι ή ψυχή είναι μιά ψευδαίσθηση ή ένα ιδεολογικό φαινόμενο. Άλλά ότι υπάρχει, ότι είναι μιά πραγματικότητα, ότι παράγεται άδιακόπως, στα γύρω, στην επιφάνεια, στο έσωτερικό του σώματος με τήν επιβολή κάποιας έξουσίας πού άσκειται πάνω σ' εκείνους πού τιμωρούνται – και γενικότερα, πάνω σ' εκείνους πού επιτη-

ρούνται, πού τιθασεύονται και άναμορφώνονται, πάνω στους τρελούς, στα παιδιά, στους μαθητές, στους άποικισμένους, πάνω σ' εκείνους πού τούς καθλώνουν σ' ένα μηχανήμα παραγωγής και έλέγχονται σέ δηλ τή διάρκεια τής ζωής τους. Ιστορική πραγματικότητα τής ψυχής αυτής, πού, αντίθετα με τήν ψυχή όπως τήν αναπαρασταίνει ή χριστιανική θεολογία, δέν γεννιέται άμαρτωλή και κολάσιμη, αλλά γεννιέται μάλλον από διαδικασίες τιμωρίας, επιτήρησης, κολασμού και καταπίεσης. Η πραγματική και μή-σωματική αυτή ψυχή δέν είναι ύλη· είναι τό στοιχείο όπου άρθρώνονται οι ενέργειες ενός ορισμένου είδους έξουσίας και ή άναφορά μιάς γνώσης, είναι ο μηχανισμός πού διευκολύνει τίς σχέσεις έξουσίας στην άπόκτηση κάποιας δυνατότητας γνώσης, και ή γνώση επαναφέρει και ενισχύει τίς ενέργειες τής έξουσίας. Πάνω σ' αυτή τήν πραγματικότητα-άναφορά έχουν οίκοδομηθεί διάφορες αντίληψεις και έχουν χαραχτεί πεδία ανάλυσης: ψυχή, ύποκειμενικότητα, προσωπικότητα, συνείδηση, κ.τ.λ.· πάνω της έχουν θεμελιωθεί τεχνικές και θεωρίες επιστημονικές· ξεκινώντας από αυτήν, έχουν προβληθεί οι ήθικές διεκδικήσεις του ανθρώπιμου. Άλλ' άς μή γελιόμαστε: τήν ψυχή – ψευδαίσθηση των θεολόγων – δέν τήν αντικατέστησε ένας πραγματικός άνθρωπος, αντικείμενο γνώσης, φιλοσοφικής σκέψης ή τεχνικής παρέμβασης. Ο άνθρωπος για τόν όποιο μās μιλούν, αυτόν πού μās καλούν νά άπελευθερώσουμε, είναι κιόλας αυτός καθεαυτός τό άποτέλεσμα μιάς πολύ ισχυρότερης καθυπόταξης. Κάποια «ψυχή» βρίσκεται μέσα του και τόν παρακινεί νά ζήσει, και ή ίδια αυτή ψυχή αποτελεί μέρος τής κυριαρχίας, πού άσκει ή έξουσία πάνω στο σώμα. Ψυχή – άποτέλεσμα και όργανο μιάς πολιτικής οίκονομίας· ψυχή – φυλακή του σώματος.

★

Τό ότι οι τιμωρίες γενικά και ή κάθειρξη άνάγονται σέ μιά πολιτική τεχνολογία του σώματος, μου τό δίδαξε πολύ περισσότερο ή τωρινή κατάσταση παρά ή ιστορία. Στή διάρκεια των τελευταίων χρόνων, έξεγέρσεις στις φυλακές σημειώθηκαν λίγο πολύ παντού, σ' όλο τόν κόσμο. Οι σκοποί τους, τά συνθήματά τους, οι έξελίξεις τους σίγουρα παρουσιάζουν κάτι τό παράδοξο. Πρὸ-

κείται για εξεγέρσεις ενάντια σέ σωματικές ταλαιπωρίες πού χρονολογούνται από έναν και περισσότερο αιώνα: ενάντια στό κρύο, ενάντια στην άπονηχτική άτμόσφαιρα και στόν άνθρωπινο συνωστισμό, ενάντια στους μουχλιασμένους τοίχους, ενάντια στην πείνα, ενάντια στό ξύλο. Άλλά ύπηρξαν και εξεγέρσεις ενάντια στις πρότυπες φυλακές, στά ήρεμιστικά, στην άπομόνωση, ενάντια στά Ιατρικά ή εκπαιδευτικά συστήματα. Έξεγέρσεις πού οί στόχοι τους ήταν, άραγε, μονάχα ύλικοί; Έξεγέρσεις αντιφατικές, ενάντια στην έξαθλίωση, αλλά και ενάντια στην άνεση, ενάντια στους φύλακες, αλλά και ενάντια στους ψυχιάτρους; Στην πραγματικότητα, έπρόκειτο, βέβαια, σέ όλα αυτά πού διαδραματίστηκαν, για σώματα και για ύλικά πράγματα, όπως αναφαίνεται και στις αναρίθμητες συζητήσεις πού ή φυλακή ύποκίνησε από τις άρχές του δέκατου ένατου αιώνα. Αίτια για όλες αυτές τις συζητήσεις και τις εξεγέρσεις, για όλες τις άναπολήσεις και τις θίαιες επικρίσεις, είναι, βέβαια, αυτά τά μικρά, τά άσήμαντα ύλικά πράγματα. Έλεύθερος είναι ό καθένας νά τις έρμηνεύει σάν τυφλές διεκδικήσεις, ή νά ύποψιάζεται ξένες έπιρροές. Έπρόκειτο, όμως, καθαρά για εξεγέρσεις σέ έπίπεδο σωμάτων, ενάντια στό ίδιο τό σώμα της φυλακής. Άντικείμενο της συζήτησης δέν ήταν τό ύπερβολικά έξαθλιωμένο ή ύπερβολικά άπολυμασμένο, τό ύπερβολικά πρωτόγονο ή ύπερβολικά τελειοποιημένο περιβάλλον της φυλακής: ήταν ή ύλική της πραγματικότητα, στό μέτρο όπου λειτουργεί σάν όργανο και σάν φορέας της έξουσίας: ήταν όλη αυτή ή τεχνολογία της έξουσίας πάνω στό σώμα, πού ή τεχνολογία της «ψυχής» – εκείνη των παιδαγωγών, των ψυχολόγων και των ψυχιάτρων – δέν κατορθώνει ούτε νά συγκαλύψει ούτε νά άντισταθμίσει, για τόν άπλούστατο λόγο ότι και ή ίδια είναι ένα από τά εργαλεία της. Αυτής άκριβώς της φυλακής, μέ όλες τις πολιτικές επενδύσεις του σώματος πού συμπεριλαμβάνει μέσα στό κλειστό της οικόδομημα, θέλω νά άφηγηθώ έδώ την ιστορία. Καθαρός άναχρονισμός; Όχι, αν έννοιε κανείς μ' αυτό τό νά ιστορεί τό χτές μέ όρους του σήμερα. Ναι, αν έννοιε κανείς τό νά ιστορεί μ' αυτό τό σήμερα²⁴.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Πρωτότυπα Έγγραφα και δικογραφία της δίκες του Robert-François Damiens (Pièces originales et procédures du procès fait à Robert-François Damiens), 1757, τόμ. ΙΙΙ, σελ. 372-374.
2. Gazette d' Amsterdam, 1η Άπριλίου 1757.
3. Αναφέρεται από τόν Α. Λ. Zevaes, στό έργο του Damiens ó Βασιλοκτόνος (Damiens le régicide), 1937, σελ. 201-214.
4. L. Faucher, Σχετικά μέ τή μεταρρύθμιση των φυλακών (De la réforme des prisons), 1838, σελ. 274-282.
5. Robert Vaux: Σημειώματα (Notices), σελ. 45. Παρατίθεται στό έργο του Ν.Κ. Teeters, Ήταν όλοι τους φυλακισμένοι (They were in prison), 1937, σελ. 24.
6. Κοινοβουλευτικά Άρχεία, (Archives parlementaires), Δεύτερη Σειρά, τ. LXXII, 1η Δεκ. 1831.
7. C. de Beccaria: Περί άδικημάτων και ποινών (Traité des délits et des peines), 1764, σελ. 101 της έκδοσης του F. Hélie (1856), πού θά χρησιμοποιηθεί στό διδύμο μας τούτο.
8. B. Rush, Όμιλία στην Έταιρία για την προώθηση των πολιτικών έρευνών (Society for promoting political enquiries), in: Ν. Κ. Teeters, Τό λίκνο του άναμορφωτηρίου (The Cradle of the Penitentiary), 1935, σελ. 30.
9. Βλ. Πρακτικά του Νοσοκομείου "Άα Σαριτέ" (Annales de la Charité), ΙΙ, 1847, σελ. 529-530.
10. Άνώνυμο κείμενο, δημοσιευμένο στό 1701.
11. Βασανιστήριο των προδοτών, πού περιγράφεται από τόν W. Blackstone στό έργο του «Σχόλια πάνω στον άγγλικό ποινικό κώδικα» (Commentaire sur le Code criminel anglais), γαλλική μετάφρ. 1776, Ι, σελ. 105. Καί επειδή ή μετάφραση άποσκοπούσε στό νά προβάλλει τόν άνθρωπισμό της άγγλικής νομοθεσίας, σέ αντίθεση μέ τό παλιότερο Διάταγμα του 1760, ό σχολιαστής προσθέτει: «Στό βασανιστήριο αυτό, τό φορικό στή θέα, ό ένοχος δέν ύποφέρει ούτε πολύ ούτε και για μεγάλο χρονικό διάστημα.»
12. Βλ. Ch. Hibbert, Οί ρίζες του κακού (The Roots of evil), έκδ. του 1966, σελ. 85-86.
13. Έφευρέτης της λαμητόμου (guillotine-γκιλοτίνα). (Σημ. Μετ.).
14. Le Peletier de Saint-Fargeau, Κοινοβουλευτικά Άρχεία (Archives parlementaires), τ. XXVI, 3 Ίουνίου 1791, σελ. 720.
15. Α. Louis, Έκθεση για τή λαμητόμο (Rapport sur la guillotine). Παρατίθεται από τόν Saint-Edme, στό Λεξικό του ποινικού συστήματος (Dictionnaire de pénalité), 1825, τ. ΙV, σελ. 161.
16. Συχνότατο θέμα της εποχής εκείνης: ένας εγκληματίας, στό μέτρο όπου είναι έπονεϊδιστος, πρέπει και νά στερείται τό φώς – νά μή βλέπει, ούτε και νά τόν βλέπουν. Για τόν πατροκτόνο θά 'πρεπε «νά κατασκευάσουν ένα σιδερένιο κλουβί ή νά σκάσουν ένα άδιαπέραστο κελλί πού νά του χρησιμεύσει για Ισόβια κατοί-

κία». De Molène, *Περί ανθρωπισμού τῶν ποινικῶν νόμων* (De l'humanité des lois criminelles), 1830, σελ. 275-277.

17. *Gazette des Tribunaux*, 30 Αυγούστου 1832.

18. G. de Mably, *Περί Νομοθεσίας, Ἄπαντα*, (De la Législation, Oeuvres complètes), 1789, τ. IX, σελ. 326.

19. E. Durkheim, *Δύο νόμοι τῆς ποινικῆς ἐξέλιξης* (Deux lois de l'évolution pénale), *Année sociologique*, IV, 1899-1900.

20. Ὅπως καί νά 'ναι, δύσκολο θά ἦταν, μέ ἀναφορές ἢ παραθέσεις, νά ἀποδείξω τί ὀφείλει τό βιβλίό τοῦτο στόν G. Deleuze καί στήν ἐργασία του μέ τόν F. Guattari. Θά ἔπρεπε ἀκόμα νά ἀναφερθῶ σέ πάμπολλες σελίδες τοῦ ἔργου *Ψυχαναλισμός* (Psychanalyse) τοῦ R. Castel, καί νά ἐκφράσω ἐπίσης τήν εὐγνωμοσύνη μου στόν P. Nora.

21. G. Rusche καί O. Kirchheimer, *Τιμωρία καί κοινωνικές δομές* (Punishment and social structures), 1939.

22. Βλ. E. Le Roy-Ladurie, *Ἡ ἀκίνητη Ἱστορία* (L'histoire immobile), *Annales*, Μάιος - Ἰούνιος 1974.

23. E. Kantorowitz, *Τά δύο σώματα τοῦ Βασιλιᾶ* (The King's two bodies), 1959.

24. Σκοπός μου εἶναι νά μελετήσω τή γέννηση τῆς φυλακῆς μόνον στό γαλλικό ποινικό σύστημα. Οἱ διαφορές τῆς ἱστορικής ἀνάπτυξης καί τῶν θεσμῶν θά καθιστοῦσαν βαρῦτα τό ἐργο τῆς λεπτομερειακῆς ἀναδίφησης καί πάρα πολύ σχηματικό τό ἐγχείρημα τῆς ἀναπαράστασης τοῦ φαινομένου στό σύνολό του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Ἡ λαμπρότητα τῶν βασανιστηρίων

Τό διάταγμα τοῦ 1670 ρύθμιζε, ὡς τή Γαλλική Ἐπανάσταση, τίς γενικές μορφές τῆς ποινικῆς πρακτικῆς. Ἡ ἱεραρχία τῶν ποινῶν ὀριζόταν μ' αὐτή τή σειρά: «Θανάτωση, ἀνάκριση μέχρις ὁμολογίας μέ ἐπιφύλαξη τίς ἀποδείξεις, κάτεργα γιά ὀρισμένο χρονικό διάστημα, μαστίγωση, δημόσια ὁμολογία, ἔξορία.» Σημαντικό, δηλαδή, ποσοστό ἀπό σωματικές ποινές. Τά ἔθιμα, ἡ φύση τοῦ ἐγκλήματος, ἡ κοινωνική θέση τῶν καταδίκων ἐπέφεραν καί ἄλλες παραλλαγές. «Ἡ ποινή τοῦ φυσικοῦ θανάτου περιλαμβάνει πολλά εἶδη θανάτωσης: ὀρισμένοι μποροῦν νά καταδικαστοῦν σέ ἀπαγχονισμό, ἄλλοι νά τοῦς κοπεῖ τό χέρι ἢ νά τοῦς κοπεῖ ἡ γλώσσα ἢ νά τρυπηθεῖ ἡ γλώσσα καί ὕστερα νά ἀπαγχονιστοῦν· ἄλλοι πάλι - γιά πῖο σοβαρά ἐγκλήματα - καταδικάζονται νά συντριβοῦν ζωντανοί καί νά ἐκπνεύσουν πάνω στόν τροχό ἀφοῦ διαμελιστοῦν· ἄλλοι νά συντριβοῦν ὥσπου νά ἐπέλθει ὁ φυσικός θάνατος, ἄλλοι νά στραγγαλιστοῦν καί ὕστερα νά διαμελιστοῦν, ἄλλοι νά καοῦν ζωντανοί, ἄλλοι νά καοῦν ἀφοῦ προηγουμένα στραγγαλιστοῦν· ἄλλοι νά τοῦς κοπεῖ ἡ τρυπηθεῖ ἡ γλώσσα καί ὕστερα νά καοῦν ζωντανοί· ἄλλοι νά διαμελιστοῦν συρόμενοι ἀπό τέσσερα ἄλογα, ἄλλοι νά ἀποκεφαλίστοῦν καί ἄλλοι, τέλος, νά τοῦς θρυμματιστεῖ τό κεφάλι¹.» Καί ὁ Soulatges, χωρίς νά ἐπεκταθεῖ καί πολύ πάνω στό ζήτημα, προσθέτει ὅτι ὑπάρχουν καί ἐλαφρότερες ποινές πού δέν ἀναφέρονται στό Διάταγμα: ἱκανοποίηση τοῦ προσβαλλόμενου ἀπό ἐκεῖνον πού προσβάλλει, ἐπίπληξη, μομφή, πρόσκαιρη φυλάκιση, ἀπαγόρευση διαμονῆς, καί, τέλος, χρηματικές ποινές - πρόστιμα ἢ δήμευση τῆς περιουσίας.

Ἄς μὴ γελιόμαστε, ὁμως. Ἀνάμεσα στὸ ὄπλοστάσιο αὐτὸ τῆς φρίκης καὶ στὴν καθημερινὴ πρακτικὴ τῆς τιμωρίας, ἡ ἀπόσταση ἦταν μεγάλη. Τὰ βασανιστήρια αὐτὰ καθεαυτὰ δὲν ἀποτελοῦσαν καθόλου τίς συχνότερες ποινές. Χωρὶς ἀμφιβολία, πολὺ σημαντικό μᾶς φαίνεται σήμερα τὸ ποσοστὸ πού παρουσιάζουν οἱ θανατικές ἐκτελέσεις στὴ δικαιοσύνη τῆς κλασικῆς ἐποχῆς: οἱ ἀποφάσεις τοῦ Châtelet² στὴν περίοδο 1755-1785, περιλαμβάνουν ποσοστὸ 9-10% ἀπὸ θανατικές ποινές – τροχός, ἀγχόνη ἢ πυρά³. Ἡ Σύγκλητος τῆς Φλάνδρας, ἀπὸ τὰ 1721 ὡς τὰ 1730, εἶχε ἀπαγγέλλει, σέ πάνω ἀπὸ 260 ἀποφάσεις, 39 θανατικές καταδίκες (καὶ 26 πάνω σέ 500, ἀνάμεσα στὰ 1781 καὶ 1790)⁴. Δὲν πρέπει ὁμως νὰ ξεχνᾶμε πὼς τὰ δικαστήρια ἔβρισκαν συχνότατα τὸν τρόπο νὰ παρακάμπτουν τὴν αὐστηρότητα τῶν ποινικῶν νόμων, εἴτε ἀρνούμενα νὰ διώξουν ἀδικήματα πού συνεπάγονταν πολὺ βαριές ποινές, εἴτε μετατρέποντας τὸ χαρακτηρισμὸ τοῦ ἐγκλήματος: πολλές φορές μάλιστα, ἡ ἴδια ἡ βασιλικὴ ἐξουσία ὑπόδειχνε τὴν κατάργηση τῆς ἀκαμπτῆς ἐφαρμογῆς κάποιου ἰδιαίτερα αὐστηροῦ διατάγματος⁵. Ὅπως καὶ νὰ 'ναι, οἱ καταδίκες ὄριζαν, κατὰ μεγάλο μέρος, εἴτε ἐξορίες εἴτε πρόστιμα: στὴ νομολογία, λογουχάρη, τοῦ Châtelet (πού ἀσχολοῦνταν μὲ σχετικά σοβαρὰ ἀδικήματα), ἡ ἐξορία – ἀνάμεσα στὰ 1755 καὶ 1785 – ἀντιπροσώπευε πάνω ἀπὸ τὸ 50% τῶν ποινῶν. Ὡστόσο, ἓνα μεγάλο μέρος ἀπὸ τίς μὴ-σωματικές αὐτὲς ποινές συνοδευόταν ἀπὸ συμπληρωματικές ποινές πού προσέγγιζαν τὴ διάσταση τοῦ βασανιστηρίου: δημόσια ἐκθεση, στηλίτευση, σιδερένιος κλοιός, μαστίγωση, στιγματισμός: αὐτὸς ἦταν ὁ γενικὸς κανόνας γιὰ ὅλες τίς καταδίκες σέ κάτεργα, ἢ – γιὰ τὴν ἀντίστοιχη γιὰ τίς γυναῖκες ποινὴ – σέ ἐγκλεισμό σέ εἰδικὰ νοσηλευτικὰ Ἰδρύματα: ἡ δημόσια ἐκθεση ἢ ὁ στιγματισμὸς συχνὰ προηγούνταν ἀπὸ τὴν ἐξορία: ἡ δημόσια ὁμολογία συνοδευόταν κάποτε καὶ μὲ μαστίγωση. Καὶ ὄχι μονάχα στίς μεγάλες πανηγυρικές θανατώσεις, ἀλλὰ καὶ στὴ συμπληρωματικὴ του αὐτῆ μορφή τὸ βασανιστήριον φανερώνει τὸν σημαντικὸ ρόλο πού ἔπαιξε στὸ ποινικὸ σύστημα: κάθε ποινὴ λίγο πολὺ σοβαρὴ ἔπρεπε νὰ περιλαμβάνει καὶ ἓνα στοιχεῖο βασανισμοῦ.

Τί εἶναι τὸ βασανιστήριον; «Σωματικὴ ποινὴ, ὀδυνηρὴ καὶ λίγο πολὺ φρικαλέα», ἔλεγε ὁ Jaucourt, καὶ πρόσθετε: «Πρόκειται γιὰ ἓνα ἀνεξήγητο φαινόμενο τῆς ἔκτασης τῆς ἀνθρώπινης φαντασίας σέ βαρβαρότητα καὶ σέ ὠμότητα⁶.» Ἀνεξήγητο ἴσως, ἀλλὰ,

ἀσφαλῶς, οὔτε ἀντικανονικὸ οὔτε καὶ βάρβαρο. Τὸ βασανιστήριον εἶναι μιὰ τεχνικὴ, καὶ δὲν πρέπει νὰ τὸ συγγέουμε μὲ τὸ ἀχαλίνωτο μένος τὸ ἐκτὸς νόμου. Μιὰ ποινὴ, γιὰ νὰ ἀποτελεῖ βασανιστήριον, πρέπει νὰ ἀνταποκρίνεται σέ τρία βασικά κριτήρια: πρέπει πρῶτα νὰ παράγει μιάν ὀρισμένη ποσότητα πόνου πού, ἂν ἴσως δὲν εἶναι δυνατό νὰ καταμετρηθεῖ μὲ ἀκρίβεια, μπορεῖ, τουλάχιστο νὰ ἐκτιμηθεῖ, νὰ συγκριθεῖ καὶ νὰ ἱεραρχηθεῖ: ἡ θανάτωση ἀποτελεῖ βασανιστήριον στὸ μέτρο πού δὲν εἶναι ἀπλὰ καὶ μόνο στέρηση τοῦ δικαιώματος τῆς ζωῆς, ἀλλὰ ἡ ἀφορμὴ καὶ ὁ τερματισμὸς μιᾶς ὑπολογισμένης διαβάθμισης ἀπὸ ὀδύνης: ἀπὸ τὸν ἀποκεφαλισμὸ – πού τίς ἀνάγει ὅλες σέ μιὰ μονάχα χειρονομία καὶ σέ μιὰ καὶ μόνη στιγμή: ὁ βαθμὸς μηδέν τοῦ βασανιστηρίου – ὡς τὸ διαμελισμὸ πού τίς ἐπεκτείνει ὡς τὸ ἀκρότατο ὄριον, περνώντας ἀπὸ τὸν ἀπαγχονισμό, τὴν πυρά καὶ τὸν τροχό, πού πάνω του ἡ ἀγωνία τοῦ ψυχορραγήματος διαρκεῖ πολλήν ὥρα: ὁ θάνατος-βασανιστήριον εἶναι ἡ τέχνη νὰ διατηρεῖ κανεὶς τὴ ζωὴ μέσα στὴν ὀδύνη, ὑποδιαιρώντας τὴν σέ «χίλιους θανάτους» καὶ πετυχαίνοντας, πρὶν κοπεῖ τὸ νῆμα τῆς ζωῆς, «τίς πιὸ ἐξαισίες ἀγωνίες» («the most exquisite agonies»⁷). Τὸ βασανιστήριον βασίζεται στὴν ποσοτικὴ τέχνη τῆς ὀδύνης. Ὑπάρχει ὁμως καὶ κάτι ἀκόμα: ἡ παραγωγή αὐτῆ τοῦ πόνου εἶναι κανονισμένη ὡς τὴν πιὸ μικρὴ τῆς λεπτομέρεια. Τὸ βασανιστήριον συσχετίζει τὸ εἶδος τοῦ σωματικοῦ πλήγματος, τὴν ποιότητα, τὴν ἐνταση, τὴ διάρκεια τῆς ὀδύνης μὲ τὴ σοβαρότητα τοῦ ἐγκλήματος, τὴν προσωπικότητα τοῦ ἐγκληματία, τὴν κοινωνικὴ τάξη τῶν θυμάτων. Ὑπάρχει ἓνας δικαστικὸς κώδικας τοῦ πόνου: ἡ ποινὴ, ὅταν περιέχει βασανισμό, δὲν καταφέρεται τυχαία ἢ μονομιᾶς πάνω στὸ σῶμα: ὑπολογίζεται σύμφωνα μὲ λεπτομερειακούς κανόνες: ἀριθμὸς μαστιγώσεων, μέρος ὅπου τοποθετεῖται τὸ πυρακτωμένο σίδερο, διάρκεια τῆς θανάσιμης ἀγωνίας πάνω στὴν πυρά ἢ στὸν τροχό (τὸ δικαστήριον ἀποφασίζει ἂν θά στραγγαλιστεῖ ἀμέσως ὁ βασανιζόμενος ἢ ἂν θά ἀφεθεῖ νὰ πεθάνει ἄργά, καθὼς καὶ σέ πόσην ὥρα θά πρέπει νὰ εφαρμοστεῖ ἡ σπλαχνικὴ αὐτῆ χειρονομία), εἶδος τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ πού θά ἐπιβληθεῖ (κόψιμο τοῦ χεριοῦ, τρύπημα τῶν χειλιῶν ἢ τῆς γλώσσας). Τὰ διάφορα αὐτὰ στοιχεῖα πολλαπλασιάζουν τίς ποινές καὶ συνδυάζονται ἀνάλογα μὲ τὰ δικαστήρια καὶ μὲ τὰ ἐγκλήματα: «Ἡ ποίηση τοῦ Δάντη μεταλλαγμένη σέ νόμους», ἔλεγε ὁ Rossi: πάντως, μιὰ βαθιὰ φυ-

σικο-ποινική γνώση. 'Επί πλέον, τό βασανιστήριο αποτελεί μέρος μιᾶς ιεροτελεστίας. Είναι στοιχείο τῆς κολαστικῆς λειτουργίας καί ανταποκρίνεται σέ δύο ἀπαιτήσεις. 'Οφείλει – σέ σχέση μέ τό θῦμα – νά στιγματίζει: προορισμός του εἶναι, εἴτε μέ τήν οὐλή πού ἀφήνει πάνω στό σῶμα, εἴτε μέ τή λαμπρότητα μέ τήν ὁποία περιβάλλεται, νά καθιστᾶ τό θῦμα ἐπονείδιστο· τό βασανιστήριο, ἀκόμα κι ἂν ρόλος του εἶναι ἡ «κάθαρση», δέν ἐξαγνίζει: χαράζει γύρω, ἤ, μάλλον, πάνω στό ἴδιο τό σῶμα τοῦ κατάδικου, σημάδια πού δέν πρέπει ποτέ νά ἐξαλειφθοῦν· πάντως, στή μνήμη τῶν ἀνθρώπων θά μένει πάντα ζωντανή ἡ εἰκόνα τῆς δημόσιας ἐκθεσης, τῆς σπηλίτευσης, τοῦ βασανισμοῦ καί τῆς ὀδύνης πού ἔχουν ἀντικρύσει. Καί ἀπό τήν πλευρά τῆς δικαιοσύνης πού τό ἐπιβάλλει, τό βασανιστήριο πρέπει νά εἶναι μεγαλόπρεπο, πρέπει νά ἀναγνωρίζεται ἀπό ὄλους, ὡς, κατά κάποιον τρόπο, ὁ θρίαμβός της. 'Η ὑπερβολή, μάλιστα, τῶν βιαιοτήτων πού ἀσκοῦνται εἶναι μέρος τῆς δόξας της: νά βογγᾶ καί νά ξεφωνίζει ὁ ἔνοχος κάτω ἀπό τά πλήγματα, δέν εἶναι κάτι τό ἐπαίσχυντο, εἶναι ἡ ἴδια ἡ τελετουργία τῆς δικαιοσύνης πού ἐκδηλώνεται μέ ὅλη της τήν αἴγλη. Χωρίς ἀμφιβολία, αὐτός εἶναι ὁ λόγος πού τά βασανιστήρια παρατείνονται ἀκόμα καί μετά τό θάνατο: πτώματα πού καίγονται, τέφρα πού σκορπίζεται στόν ἀνεμο, σῶματα πού σέρνονται πάνω σέ σιδερένια πλέγματα καί πού ἐκθέτονται στους δρόμους. 'Η δικαιοσύνη καταδιώκει τό σῶμα πέρα ἀπό κάθε δυνατή ὀδύνη.

Τό ποινικό βασανιστήριο δέν ανταποκρίνεται σέ οποιαδήποτε σωματική τιμωρία: εἶναι μιᾶ διαφοροποιημένη παραγωγή ἀπό ὀδύνης, μιᾶ τελετουργία ὀργανωμένη γιά νά στιγματίζει τά θύματα καί νά ἐκδηλώνει τήν ἐξουσία πού τιμωρεῖ – καί ὄχι ἡ ἐκτράχυνση μιᾶς δικαιοσύνης πού, παραμερίζοντας τίς ἀρχές της, χάνει τόν ἔλεγχο τῶν πράξεών της. Στίς «ὑπερβολές» τῶν βασανιστηρίων ἐπενδύεται μιᾶ ὀλόκληρη οἰκονομία τῆς ἐξουσίας.

★

Τό βασανισμένο σῶμα ἐγγράφεται πρῶτα πρῶτα στό δικαστικό τελετουργικό πού πρέπει νά ἀποδείξει περίτρανα τήν ἀλήθεια τοῦ ἐγκλήματος.

Στή Γαλλία, ὅπως καί στίς περισσότερες εὐρωπαϊκές χώρες – μέ ἀξιοσημείωτη ἐξαιρεση τήν Ἀγγλία –, ὀλόκληρη ἡ ποινική διαδικασία, ὡς τῆ δικαστική ἀπόφαση, παρέμενε μυστική: ἀδιάφανη δηλαδή, ὄχι μονάχα γιά τό κοινό, ἀλλά καί γιά τόν ἴδιο τόν κατηγορούμενο. Διεξαγόταν χωρίς αὐτόν, ἤ τουλάχιστον χωρίς ὁ ἴδιος νά γνωρίζει τήν κατηγορία, τά ἐπιβαρυντικά στοιχεία, τίς καταθέσεις, τίς ἀποδείξεις. Στήν τάξη τῆς ποινικῆς δικαιοσύνης, ἡ γνώση ἦταν τό ἀποκλειστικό προνόμιο τῆς δίκης. «'Όλα νά διεξαχθοῦν μέ τόν ἐπιμελέστερο καί τόν μυστικότερο δυνατό τρόπο», ἔλεγε, ἀναφορικά μέ τήν ἀνάκριση, τό διάταγμα τοῦ 1498. Σύμφωνα μέ τή διάταξη τοῦ 1670, πού συνοψίζει καί, σέ ὀρισμένα σημεία, ἐπαυξάνει τήν αὐστηρότητα τῆς προηγούμενης ἐποχῆς, δέν ἐπιτρέπεται στόν κατηγορούμενο νά γνωρίσει τά στοιχεία τῆς δικογραφίας: τοῦ εἶναι ἀδύνατο νά μάθει τήν ταυτοτητα τῶν κατηγορῶν του, ἀδύνατο νά μάθει τήν οὐσία τῶν καταθέσεων πρὶν ζητήσει τήν ἐξαιρεση τῶν μαρτύρων, ἀδύνατο νά ἀξιολογήσει – ὡς τίς τελευταίες στιγμές τῆς δίκης – τίς ἀπαλλακτικές ἀποδείξεις, ἀδύνατο νά διορίσει ἕνα δικηγόρο εἴτε γιά νά ἐλέγξει τό ἀδιάβλητο τῆς διαδικασίας, εἴτε γιά νά μετάσχει στήν οὐσιαστική ὑπεράσπιση. 'Από τή δική του μεριά, ὁ ἀνακριτής εἶχε τό δικαίωμα νά δέχεται ἀνώνυμες καταγγελίες, νά κρύβει ἀπό τόν κατηγορούμενο τή φύση τῆς ὑπόθεσης, νά τόν ἀνακρίνει μέ παραπειστικές ἐρωτήσεις, νά χρησιμοποιεῖ ὑπονοούμενα⁸. 'Ο ἴδιος διαμόρφωνε – αὐτός καί μόνος καί μέ ἀπόλυτη ἐξουσία – μιάν ἀλήθεια, μέ τήν ὁποία περιέβαλλε τόν κατηγορούμενο· καί ἡ ἀλήθεια τούτη προσφερόταν στους δικαστές, ὀλοέτοιμη, μέ τή μορφή ἀποδεικτικῶν στοιχείων καί γραπτῶν ἐκθέσεων· γιά τούς δικαστές, καί μόνον αὐτά ἀποτελοῦσαν ἀπόδειξη· δέν ἀντίκρουζαν τόν κατηγορούμενο παρά μιᾶ φορά μονάχα, γιά νά τοῦ ὑποβάλουν ἐρωτήσεις προτοῦ ἀπαγγείλουν τήν ἀπόφασή τους. 'Η μυστική καί γραπτή μορφή τῆς διαδικασίας παραπέμπει στήν ἀρχή ὅτι, σχετικά μέ τά ποινικά ζητήματα ἡ ἐδραίωση τῆς ἀλήθειας ἦταν ἀπόλυτο δικαίωμα καί στήν ἀποκλειστική ἐξουσία τοῦ βασιλιά καί τῶν δικαστῶν του. 'Ο Ayrault ὑποθέτει πῶς προέλευση τῆς διαδικασίας αὐτῆς (πού τό οὐσιαστικό της μέρος εἶχε κιόλας συσταθεῖ στόν δέκατο ἔκτο αἰῶνα) ἦταν «ὁ φόβος μήπως προκληθοῦν ταραχές, κραυγές καί ἐπευφημίες ἐκ μέρους τοῦ λαοῦ, ὁ φόβος μήπως ξεσπάσουν βιαιοτήτες καί ἐκτροπα ἐναντίον τῶν δια-

δίκων, ακόμα και έναντίον τῶν δικαστῶν»· ὁ βασιλιάς ἤθελε μ' αὐτόν τόν τρόπο νά ἀποδείξει πῶς «ἡ ἡγεμονική ἐξουσία», ἀπ' ὅπου πηγάζει καί τό δικαίωμα τῆς τιμωρίας, δέν μπορεῖ σέ καμιά περίπτωση νά ἀνήκει «στόν ὄχλο»⁹. Ὅταν μιᾶ ἡ βασιλική δικαιοσύνη, ὅλοι πρέπει νά σωπαίνουν.

Παρ' ὅλην ὁμως τή μυστικότητα, ἔπρεπε νά ἀκολουθοῦνται ὀρισμένοι κανόνες γιά νά ἐδραιωθεῖ ἡ ἀλήθεια. Ἡ μυστικότητα ἐπέβαλλε, μάλιστα, τόν προσδιορισμό ἑνός αὐστηροῦ προτύπου γιά τήν ποινική ἀποδεικτική διαδικασία. Μιά ὀλόκληρη παράδοση, πού χρονολογεῖται ἀπό τά μέσα τοῦ Μεσαίωνα, ἀλλά πού οἱ μεγάλοι νομομαθεῖς τῆς Ἀναγέννησης ἀνέπτυξαν εὐρύτατα, καθόριζε τή φύση καί τήν ἀποτελεσματικότητα τῶν ἀποδείξεων. Ἀκόμα καί στόν δέκατο ὄγδοο αἰῶνα βρισκόμε συχνότατα διακρίσεις ὅπως οἱ ἀκόλουθες: τίς ἀληθινές ἀποδείξεις, ἄμεσες ἢ θεμιτές (οἱ μαρτυρίες, λογουχάρη), καί τίς ἔμμεσες ἀποδείξεις, συμπερασματικές, τεχνητές (μέ ἐπιχειρήματα)· ἡ ἀκόμα, τίς ἐκδηλές ἀποδείξεις, τίς σημαντικές ἀποδείξεις, τίς ἀτελεῖς ἢ ἀσήμαντες ἀποδείξεις¹⁰. ἀκόμα τίς «ἐπιτακτικές ἢ ἀναγκαῖες» ἀποδείξεις, πού δέν ἐπιτρέπουν νά ἀμφιβάλλει κανεὶς γιά τήν ἀλήθεια ἑνός γεγονότος (πρόκειται γιά «πλήρεις» ἀποδείξεις: λογουχάρη, δυό ἀμεμπτοὶ μάρτυρες πού βεβαιώνουν ὅτι εἶδαν τόν κατηγορούμενο μ' ἕνα γυμνό καί ματοβαμμένο σπαθί στό χέρι νά βγαίνει ἀπό τόν τόπο ὅπου, λίγο ἀργότερα, βρέθηκε τό σῶμα τοῦ νεκροῦ τρυπημένο ἀπό σπαθιές)· οἱ παραπλήσιες ἢ ἀτελεῖς ἐνδείξεις, πού μποροῦν νά θεωρηθοῦν ἀληθινές, ἐφόσον ὁ κατηγορούμενος δέν τίς ἀνασκευάζει μέ μιάν ἀντίθετη ἀπόδειξη («ἀτελής» ἀπόδειξη: λογουχάρη, ἕνας μονάχα αὐτόπτης μάρτυρας, ἡ ἀπειλές θανάτου πού προηγούνται ἀπό μιᾶ δολοφονία)· τέλος, ἀόριστες ἐνδείξεις, ἡ ἀμυδρά στοιχεῖα ἀποδείξεων, πού βασιζονται μονάχα στή γνώμη τῶν ἀτόμων (λαϊκή ἀπήχηση, ἀπόδραση τοῦ ὑπόπτου, ταραχή του ὅταν τόν ἀνακρίνουν, κ.τ.λ.)¹¹. Ὡστόσο, αὐτές οἱ διακρίσεις δέν εἶναι μόνο θεωρητικές λεπτολογίες. Παίζουν ἀποφασιστικό ρόλο. Καί πρῶτ' ἀπ' ὅλα, ἐπειδή ἡ καθεμά τους, αὐτή καθεαυτή ἔστω καί ὀλότελα ἀπομονωμένη, μπορεῖ νά ἔχει ἕνα καθορισμένο δικαστικό ἀποτέλεσμα: οἱ πλήρεις ἀποδείξεις μποροῦν νά ἐπιφέρουν ὀποιαδήποτε καταδίκη· οἱ ἀτελεῖς ἀποδείξεις νά προκαλέσουν ἐπανορθωτικές ποινές, ἀλλά ποτέ θανάτωση· οἱ ἀτελεῖς καί ἐλαφρές ἐνδείξεις εἶναι ἀρκετές γιά νά «χαρακτηριστεῖ» κάποιος

ὡς ὑποπτος, γιά νά διεξαχθεῖ ἐναντίον του πληρέστερη ἀνάκριση ἢ γιά νά τοῦ ἐπιβληθεῖ πρόστιμο. Δεύτερο, ἐπειδή συνδυάζονται μεταξύ τους σύμφωνα μέ ἀκριβόλογους ἀριθμητικούς ὑπολογισμούς: δυό ἀτελεῖς ἀποδείξεις μποροῦν νά ἀποτελέσουν μιᾶ πλήρη ἀπόδειξη: ἀμυδρά «στοιχεῖα ἀποδείξεων», ὑπό τόν ὄρο νά εἶναι πολυάριθμα καί νά συμπίπτουν, μποροῦν νά συνδυαστοῦν γιά νά ἀποτελέσουν μιᾶ ἀτελή ἀπόδειξη· ἀλλά μόνο τους, ὅσα κι ἂν εἶναι, δέν εἶναι δυνατό νά ἐξισωθοῦν μέ μιᾶ πλήρη ἀπόδειξη. Ἔχουμε, λοιπόν, μιᾶ ποινική ἀριθμητική πού σέ πολλά σημεία εἶναι λεπτόλογη, μά πού ἀφήνει κάποιο περιθώριο γιά συζήτηση: μποροῦμε, ἄραγε, γιά νά ἀπαγγείλουμε μιᾶ θανατική καταδίκη, νά στηριχθοῦμε σέ μιᾶ καί μόνη πλήρη ἀπόδειξη, ἢ μήπως θά ἔπρεπε αὐτή νά ἀκολουθεῖται ἀπό ἄλλες ἐλαφρότερες ἐνδείξεις; Δυό παραπλήσιες ἐνδείξεις εἶναι, ἄραγε, πάντα ἰσότητες μέ μιᾶ πλήρη ἀπόδειξη; Μήπως θά ἔπρεπε νά δεχτοῦμε τρεῖς ἢ νά τίς συνδυάσουμε μέ ἀπροσδιόριστες ἐνδείξεις; Ὑπάρχουν, ἄραγε, στοιχεῖα πού δέν μποροῦν νά ἀποτελέσουν ἐνδείξεις παρὰ μονάχα γιά ὀρισμένα ἐγκλήματα, σέ ὀρισμένες περιπτώσεις καί σέ σχέση μέ ὀρισμένα πρόσωπα (ἔτσι, μιᾶ μαρτυρία ἀκυρώνεται ἂν προέρχεται ἀπό ἕνα ἀλήτη· ἀντίθετα, ὑπολογίζεται περισσότερο ἂν προέρχεται ἀπό ἕνα «ἀξιόλογο πρόσωπο» ἢ ἀπό ἕνα ἀφέντη σχετικά μέ ἕνα οἰκιακό ἀδίκημα). Ἀριθμητική τροποποιημένη ἀπό μιᾶ καζουϊστική πού ρόλος της εἶναι νά καθορίζει μέ ποιό τρόπο μιᾶ δικαστική ἀπόδειξη εἶναι δυνατό νά κατασκευαστεῖ. Ἀπό τή μιᾶ, τό σύστημα αὐτό τῶν «νόμιμων ἀποδείξεων» δίνει τήν ἐντύπωση πῶς ἡ ἀλήθεια εἶναι – στόν ποινικό τομέα – τό ἀποτέλεσμα μιᾶς περίπλοκης τέχνης· ἀκολουθεῖ κανόνες πού μόνοι οἱ εἰδικοί θά μποροῦσαν νά γνωρίζουν· καί, συνακόλουθα, ἐνισχύει τό ἀξίωμα τῆς μυστικότητας. «Ὁ δικαστής δέν φτάνει νά ἔχει τήν πεποίθηση πού μπορεῖ νά ἔχει ἕνας ὀποιοσδήποτε λογικός ἄνθρωπος... Τίποτα δέν εἶναι πιό λαθεμένο ἀπό τόν τρόπον αὐτόν τῆς ἐκδίκησης, πού, στήν πραγματικότητα, εἶναι μονάχα μιᾶ ἀποψη λίγο πολύ βάσιμη.» Ἀπό τήν ἄλλη ὁμως, τό σύστημα αὐτό εἶναι γιά τόν δικαστή αὐστηρά καταπιεστικό· ἂν δέν ὑπῆρχαν αὐτοὶ οἱ κανόνες, «κάθε καταδικαστική ἀπόφαση θά ἦταν παράτολμη, καί θά μπορούσε κανεὶς νά πεί πῶς ἡ ἀπόφαση εἶναι ἄδικη, ἀκόμα κι ἂν στήν πραγματικότητα ὁ κατηγορούμενος εἶναι ἐνοχος¹²». Θά ῥθει μιᾶ μέρα ὅπου ἡ ἰδιομορφία αὐτῆς

της δικαστικής αλήθειας θά φανεί έξοργιστική: σάν νά μήν ὀφείλε ἡ δικαιοσύνη νά ὑπακούει στούς κανόνες τῆς κοινῆς λογικῆς: «Τί θά λέγαμε γιά μιάν ἀτελή ἀπόδειξη στίς ἐπιστήμες ἐκεῖνες πού ἀπαιτοῦν μονάχα πλήρεις ἀποδείξεις; Ποῦ θά στηριζόταν μιὰ γεωμετρική ἢ ἀλγεβρική ἀτελής ἀπόδειξη¹³;» Δέν πρέπει ὅμως νά ξεχνᾶμε πώς οἱ τυπικοί αὐτοί καταπιεστικοί κανόνες πού ἀναφέρονται στίς δικαστικές ἀποδείξεις ἀποτελοῦσαν ἕναν τρόπο ἐσωτερικῆς ρύθμισης τῆς ἀπόλυτης καί ἀποκλειστικῆς ἐξουσίας τῆς γνώσης.

Γραπτή, μυστική, ὑποταγμένη σέ αὐστηροὺς κανόνες γιά νά ἐδραιώσει τίς ἀποδείξεις της, ἡ ποινική ἀνάκριση εἶναι μιὰ μηχανή ἰκανή νά παράγει τήν ἀλήθεια χωρίς τήν παρουσία τοῦ κατηγορουμένου. Ἐπί τῶν γεγονότων προκύπτει πώς ἂν καί μέ τή στενή ἔννοια τοῦ νόμου ἡ ἀλήθεια δέν ἔχει ἀνάγκη τόν κατηγορούμενο, ἡ τέτοια διαδικασία τείνει ἀναγκαστικά πρὸς τήν ὁμολογία. Γιά δύο κυρίως λόγους: πρῶτα, γιατί ἡ ὁμολογία ἀποτελεῖ μιὰ τόσο ἰσχυρή ἀπόδειξη ὥστε δέν ὑπάρχει ἀνάγκη νά προστεθεῖ καί ἄλλη, οὔτε καί νά προσφύγει κανεὶς στό δυσχερέστερο καί ἀμφίβολο συνδυασμὸ τῶν ἐνδείξεων ἢ ὁμολογία – ὑπὸ τὸν ὄρο νά γίνεται σύμφωνα μέ τούς τύπους – ἀπαλλάσσει σχεδὸν ὀλότελα τὸν κατηγοροῦντα ἀπὸ τὸ νά προσκομίζει ἄλλες ἀποδείξεις (τουλάχιστον τίς πιὸ δύσκολες). Καί δεύτερο, ὁ μόνος τρόπος νά χάσει ἡ διαδικασία αὐτὴ τὸ μονοσήμαντο κύρος της, καί νά μετατραπῆ σέ πραγματικὴ ἐξουθένωση τοῦ κατηγορουμένου, ὁ μόνος τρόπος ἢ ἀλήθεια νά ἀσκήσει ὅλη της τὴ δύναμη, εἶναι νά ἐπωμιστεῖ ὁ κατηγορούμενος τὸ ἐγκλημά του, καί νά προσυπογράψῃ τὰ ὅσα ὑπόυλως καί ἐπιμελῶς ἔχει κατασκευάσει ἢ ἀνάκριση. «Τὸ πᾶν δέν εἶναι», ὅπως ἔλεγε ὁ Ayrault, πού ἀπεχθανόταν τίς μυστικὲς αὐτὲς διαδικασίες, «νά τιμωροῦνται δίκαια οἱ κακοί. Πρέπει, ἂν εἶναι δυνατό, νά αὐτοδικάζονται καί νά αὐτοκαταδικάζονται οἱ ἴδιοι¹⁴.» Στὴ γραπτὴ ἀναπαράσταση τοῦ ἐγκλήματος, ὁ ἐγκληματίας πού ὁμολογεῖ παίζει τὸ ρόλο τῆς ζωντανῆς ἀλήθειας. Ἡ ὁμολογία – πράξη τοῦ ἐγκληματικοῦ, ὑπεύθυνου καί ὀμολοῦντος ὑποκειμένου – ἀποτελεῖ τὸ συμπληρωματικὸ στοιχεῖο μιᾶς γραπτῆς καί μυστικῆς ἀνάκρισης. Γιά τοῦτο καί ὅλη αὐτὴ ἡ διαδικασία ἱεροεξουσιαστικοῦ τύπου ἀποδίδει τόσο μεγάλη σημασία στὴν ὁμολογία.

Ἐπίσης ὁ διαφορούμενος χαρακτήρας τοῦ

ρόλου τῆς ὁμολογίας. Ἐπί τῆς μιᾶς μεριᾶς, γίνεται προσπάθεια νά ἐνταχθεῖ στό γενικὸ ὑπολογισμὸ τῶν ἀποδείξεων τὸνίζονται πῶς εἶναι ἀπλῶς μιὰ μονάχα ἀπὸ τίς ἀποδείξεις: δέν εἶναι ἡ «evidentia rei»: οὔτε καί ἡ ἰσχυρότερη ἀπὸ τίς ἀποδείξεις, δέν μπορεῖ ἀπὸ μόνη της νά προκαλέσει μιὰ καταδίκη, πρέπει νά συνοδεύεται ἀπὸ συμπληρωματικὲς ἐνδείξεις καί πιθανολογίες: γιατί συμβαίνει πολλές φορές, κατηγορούμενοι νά δηλώνουν ἐνοχὴ γιά ἐγκλήματα πού δέν ἔχουν διαπράξει: ὁ δικαστὴς εἶναι ἔτσι ὑποχρεωμένος νά κάνει ἐπιπρόσθετες ἐρευνες, ἂν μόνον στοιχεῖο πού κατέχει εἶναι ἡ σύμφωνη μέ τούς τύπους ὁμολογία τοῦ ἐνόχου. Ἐπί τῆς ἄλλης, ὅμως, μεριᾶς, ἡ ὁμολογία ἔχει μεγαλύτερη βαρῦτητα ἀπὸ κάθε ἄλλη ἀπόδειξη. Ὡς ἕνα σημεῖο, μποροῦμε νά πούμε πώς τίς ὑπερβαίνει ὅλες: στοιχεῖο τὸν ὑπολογισμὸ τῆς ἀλήθειας, ἡ ὁμολογία ἀποτελεῖ ἀκόμα καί τήν ἔμπροσθεν ἀποδοχὴ τῆς κατηγορίας ἀπὸ τὸν κατηγορούμενο, ἀναγνωρίζοντας ταυτόχρονα καί τὸ δάσιμο τῆς κατηγορίας: μετατρέπει σέ θεληματικὴ ἐπιβεβαίωση μιάν ἀνάκριση πού ἐγινε χωρίς αὐτόν. Μέ τήν ὁμολογία, ὁ κατηγορούμενος παίρνει ὁ ἴδιος μέρος στὴν τελετουργία τῆς παραγωγῆς τῆς ποινικῆς ἀλήθειας. Ὡς ἀναφέρεται κιόλας στό Μεσαιωνικὸ Δίκαιο, ἡ ὁμολογία καθιστᾷ τὸ ἀδίκημα περιοπτο καί ἐκδηλο. Στό πρῶτο αὐτὸ διαφορούμενο στοιχεῖο, προστίθεται ἕνα δεύτερο: ἀποτελώντας ἀπόδειξη ἰδιαίτερα ἰσχυρή, πού, γιά νά ἐπιφέρει τήν καταδίκη, ἀπαιτεῖ μονάχα μερικὲς συμπληρωματικὲς ἐνδείξεις, περιορίζοντας τὸν ἐλάχιστο βαθμὸ τὸ ἔργο τῆς ἀνάκρισης καί τούς μηχανισμούς τῆς ἀπόδειξης, ἡ ὁμολογία εἶναι, ἐπομένως, περιζήτητη καί γιά νά ἀποκτηθεῖ χρησιμοποιοῦνται ὅλοι οἱ δυνατοὶ καταναγκασμοί. Ἄλλ' ἂν πρόκειται νά χρησιμοποιηθεῖ στὴ διαδικασία, σάν ζωντανὸ καί ρηματικὸ ἀντίστοιχο τῆς γραπτῆς ἀνάκρισης, ἂν πρόκειται νά εἶναι τὸ ἀντίστοιχὸ της καί σάν – κατὰ κάποιον τρόπο – ἐπικύρωσή της ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν κατηγορούμενο, τότε θά πρέπει νά περιβάλλεται ἀπὸ ἐγγυήσεις καί νά γίνεται σύμφωνα μέ ὅλους τούς τύπους. Ἐμφανίζει κάτι σάν συναλλαγή: γι' αὐτὸ καί ἀπαιτεῖται νά εἶναι «αὐθόρμητη», νά ἐπιτυπώνεται μπροστὰ στό ἀρμόδιο δικαστήριο, νά γίνεται ἐνσυνείδητα, νά μήν ἀναφέρεται σέ ἀνέφικτα πράγματα, κ.τ.λ.¹⁵ Μέ τήν ὁμολογία, ὁ κατηγορούμενος δεσμεύεται σέ σχέση μέ τὴν διαδικασία: προσυπογράφει τήν ἀλήθεια τῆς ἀνάκρισης.

Τό διττά διαφορούμενο αυτό γνώρισμα της δμολογίας (στοιχείο απόδειξης και αντιστοιχία ανάκρισης· αποτέλεσμα καταναγκασμού και ήμιθελματική συναλλαγή) έξηγγεί τά δυό κύρια μέσα πού χρησιμοποιεί τό κλασικό ποινικό δίκαιο για νά τήν αποσπάσει: τόν όρκο, πού ζητείται από τόν κατηγορούμενο πρίν αρχίσει ή ανάκριση (άπειλή για τόν κατηγορούμενο νά γίνει επίοφως «ένώπιον Θεού και ανθρώπων»· και ταυτόχρονα μιά τελετουργική πράξη δέσμευσης)· τά βασανιστήρια (σωματική βία για νά αποσπαστεί μιά αλήθεια, πού, έτσι και άλλιώς, πρέπει νά επαναληφθεί μπροστά στους δικαστές σάν «αυθόρμητη» όμολογία για νά καταστεί απόδειξη). Στά τέλη του 18ου αιώνα, τά βασανιστήρια καταγγέλλονται σάν κατάλοιπα βαρβαρότητας παρωχημένης έποχής: σημάδια μιās αγριότητας πού καταγγέλλεται σάν «γοθτική». Είναι αλήθεια πώς ή πρακτική των βασανιστηρίων χρονολογείται από πολύ παλιά: ή 'Ιερά 'Εξέταση, βέβαια, αλλά και πρίν από αυτήν τά μαρτύρια των σκλάβων. Όμως, στο κλασικό δίκαιο δέν αναφέρεται σάν προηγούμενο ή σάν στίγμα. Κατέχει συγκεκριμένη θέση σ' έναν πολύπλοκο κολαστικό μηχανισμό, όπου ή διαδικασία ιεροξεταστικού τύπου επιβαρύνεται μέ στοιχεία παρμένα από τό ένοχοποιητικό σύστημα· όπου ή γραπτή απόδειξη άπαιτεί ένα ρηματικό αντίστοιχο· όπου οι τεχνικές της προσκομιζόμενης από τους δικαστές απόδειξης περιπλέκονται μέ τίς διαδικασίες της δοκιμασίας μέ τήν όποία άπειλείτο ό κατηγορούμενος· όπου άπαιτείται από τόν κατηγορούμενο – στήν ανάγκη μέ τόν πιο βίαιο καταναγκασμό – νά παίξει στή διαδικασία τό ρόλο του έθελοντικού συνεργάτη· όπου, κοντολογίς, πρόκειται νά παραχθεί ή αλήθεια, από ένα μηχανισμό μέ δυό στοιχεία: τό στοιχείο της ανάκρισης πού διεξάγει μυστικά ή δικαστική έξουσία, και τό στοιχείο της πράξης πού εκτελείται τελετουργικά από τόν κατηγορούμενο. Τό σώμα του κατηγορούμενου – σώμα πού μιλά και, αν χρειαστεί, σώμα πού βασανίζεται – εξασφαλίζει τήν άλληλοεξάρτηση των δυό αυτών μηχανισμών· γι' αυτόν τό λόγο, όσο τό κλασικό κολαστικό σύστημα δέν θά έχει εκ θεμελίων αναθεωρηθεί, έλάχιστες ριζοσπαστικές κριτικές των βασανιστηρίων θά υπάρξουν¹⁶. Πολύ συχνότερα συναντάμε άπλές συστάσεις για φρόνηση: «Τό βασανιστήριο άποτελεί πολύ επικίνδυνο μέσο για νά φτάσει κανείς στήν αλήθεια· γι' αυτό και οι δικαστές δέν θά πρέπει νά προστρέχουν σ' αυτό παρά ύστερα από ώριμη σκέψη.

Τίποτα δέν είναι πιο διαφορούμενο. 'Υπάρχουν ένοχοι μέ αρκετό σθένος για νά μπορούν κάλλιστα νά αποκρύψουν ένα πραγματικό έγκλημα...· άλλοι πάλι, άθώοι, άνίκανοι νά αντισταθούν στα βασανιστήρια, όμολογούν έγκλήματα πού δέν έχουν διαπράξει¹⁷.»

Ξεκινώντας από τά παραπάνω, μπορεί κανείς νά άντληφθεί πώς λειτουργεί τό βασανιστήριο για τήν αποκάλυψη της αλήθειας. Και πρώτα πρώτα τό βασανιστήριο της έποχής εκείνης δέν είναι τό κατάλληλο μέσο για νά αποσπαστεί μέ κάθε τρόπο ή αλήθεια. Δέν πρόκειται για τά έξαλλα βασανιστικά μέσα της σημερινής ανάκρισης· είναι, βέβαια, σκληρό, αλλά όχι άγριο. Πρόκειται για μιά πρακτική πού άκολουθεί συγκεκριμένους κανόνες, πού ύπακούει σε μιά διαδικασία άπόλυτα προσδιορισμένη: χρόνος, διάρκεια, χρησιμοποιούμενα μέσα, μήκος των σχοινιών, βάρος των σταθμών, αριθμός των σφηνών, παρεμβάσεις του δικαστή πού ανακρίνει – όλα αυτά είναι, ανάλογα μέ τά διάφορα έθιμα, προσεκτικά κωδικοποιημένα¹⁸. Τό βασανιστήριο είναι μιά ακριβόλογη δικαστική πράξη. Και μ' αυτή τήν έννοια, πέρα από τίς τεχνικές της 'Ιεράς 'Εξέτασης, συνδέεται μέ τίς παλιές δοκιμασίες πού συνηθίζονταν στίς ένοχοποιητικές διαδικασίες: θεοδικίες, δικαστικές μονομαχίες, Θεία Δίκη. Μεταξύ του δικαστή πού διατάζει τό βασανιστήριο και του ύπόπτου πού βασανίζεται, διεξάγεται ένα είδος κονταρομαχίας· ό «πάσχων» (αυτός ήταν ό όρος πού ύπόδειχνε τόν βασανιζόμενο) υποβάλλεται σε μιά σειρά από δοκιμασίες, κλιμακωνόμενες σε αυστηρότητα, και σ' αυτές είτε «άντέχει» είτε ύποκύπτει και όμολογεί¹⁹. 'Αλλά και ό δικαστής δέν επιβάλλει τόν βασανισμό χωρίς κι αυτός νά διατρέχει όρισμένους κινδύνους (και δέν πρόκειται μονάχα για τόν κίνδυνο θανάτου του ύπόπτου)· στο παιχνίδι πού παίζεται, ριψοκινδυνεύει τά άποδεικτικά στοιχεία πού ό ίδιος έχει κιάλας συγκεντρώσει· γιατί, σύμφωνα μέ τόν κανόνα, αν ό κατηγορούμενος «άντέξει» και δέν όμολογήσει, ό δικαστής είναι ύποχρεωμένος νά έγκαταλείψει τήν κατηγορία. 'Ο βασανιζόμενος θγαίνει νικητής. 'Από κει προέκυψε ή συνήθεια πού υιοθετήθηκε για τίς πιο σοβαρές περιπτώσεις, νά επιβάλλεται τό βασανιστήριο μέ τήν «επιφύλαξη των άποδείξεων»: στήν περίπτωση τούτη, ό δικαστής μπορούσε – ύστερα από τά βασανιστήρια – νά έξακολουθεί νά χρησιμοποιεί τίς ένδείξεις πού είχε συσσωρεύσει· ό ύποπτος δέν

άθωνόταν χάρη στην άντοχή του. Όμως, χάρη στη νίκη του, μπορούσε να είναι βέβαιος πώς δεν θα καταδικαζόταν σε θάνατο. Ο δικαστής διατηρούσε όλα τὰ αὐτοῦ του ἐκτός ἀπό τό κυριότερο: *Omnia citra mortem*. Γι' αὐτό καί ἡ συνήθης ὑπόδειξη στους δικαστές νά μὴν ὑποβάλλουν σέ βασανιστήρια ἕναν ὑποπτο πού βαρυνόταν μέ ἀποδείξεις γιά σοβαρά ἐγκλήματα, γιατί ἂν κατά τύχη ἄντεχε στά βασανιστήρια, ὁ δικαστής δέν θά εἶχε πιά τό δικαίωμα νά τοῦ ἐπιβάλλει θανατική ποινή, πού ὁμως τοῦ ἄξιζε· στήν κονταρομαχία αὐτή ἡ δικαιοσύνη θά ἔβγαине χαμένη: ἂν ἄρκοῦν οἱ ἀποδείξεις γιά νά «καταδικαστεῖ σέ θάνατο ὁ ἐνοχος», δέν πρέπει «ἡ καταδικη νά ἀφεθεῖ στήν τύχη, ἐξαρτημένη ἀπό ἕνα βασανιστήριο πού συχνότατα δέν εἶναι ἀποτελεσματικό, γιατί, τελικά, εἶναι γιά τό γενικό καλό καί πρὸς τό δημόσιο συμφέρον ἡ ὑποδειγματική τιμωρία γιά τὰ σοβαρά, εἰδεχθῆ καί ἄξια θανάτου ἐγκλήματα²⁰».

Κάτω ἀπὸ τὴ φαινομενικά πεισματική ἀναζήτηση μᾶς θεβιασμένης ἀλήθειας, ξαναβρίσκουμε στό κλασικό βασανιστήριο τὸν αὐστηρό μηχανισμό μᾶς δοκιμασίας: μιὰ φυσική πρόκληση πού θά εἶναι ἀποφασιστική γιά τὴν ἀλήθεια· ἂν ὁ βασανιζόμενος εἶναι ἐνοχος, ἡ ὀδύνη πού ἐπιβάλλει ἡ δοκιμασία δέν εἶναι ἄδικη· εἶναι ὁμως ταυτόχρονα καί ἐνδειξη τῆς ἀθωότητάς του ἂν εἶναι ἀθῶος. Ὀδύνη, ἀναμέτρηση καί ἀλήθεια εἶναι, στήν πρακτική τοῦ βασανιστηρίου, στενά δεμένες ἢ μιὰ μέ τὴν ἄλλη: καταπονοῦν ἀπὸ κοινοῦ τό σῶμα τοῦ βασανιζόμενου. Ἡ ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας μέ τό μέσο τῆς «ἀνάκριση-βασανιστηρίου», εἶναι στήν πραγματικότητα ἕνας τρόπος νά προκληθεῖ μιὰ ἐνδειξη – ἡ πιὸ σοβαρὴ ἀπ' ὅλες: ἡ ὁμολογία τοῦ ἐνόχου· εἶναι ὁμως ἐπίσης ἡ μάχη, καί ἡ νίκη τοῦ ἐνὸς ἀντιπάλου πάνω στὸν ἄλλον πού «παράγει» τελετουργικά τὴν ἀλήθεια. Τό βασανιστήριο πού ἐπιβάλλεται γιά νά ἀναγκαστεῖ κάποιος νά ὁμολογήσει, περιέχει ἕνα στοιχεῖο ἀνάκρισης, ἀλλὰ καί ἕνα στοιχεῖο μονομαχίας.

Ὅπως ἐπίσης περιπέτονται σ' αὐτό μιὰ ἀνακριτική πράξη, καί ἕνα στοιχεῖο κολασμοῦ. Κι αὐτό δέν εἶναι ἡ μόνη παραδοξολογία. Πραγματικά, τό βασανιστήριο καθορίζεται σάν τρόπος ὀλοκλήρωσης τῆς ἀπόδειξης ὅταν «δέν ὑπάρχουν κατὰ τὴν ἐκδίκαση ἐπαρκεῖς ποινές». Καί κατατάσσεται μεταξύ τῶν ποινῶν· καί πρόκειται γιά μιὰ ποινή τόσο βαριά, ὥστε στήν ἱεραρχία τῶν ποινῶν, τό Διάταγμα τοῦ 1670 τὴν τοποθετεῖ ἀμέσως μετὰ τὴ θα-

νάτωση. Ἀργότερα θά βρεθοῦμε μπροστά στό ἐρώτημα: πῶς εἶναι δυνατό μιὰ ποινή νά χρησιμοποιεῖται σάν μέσο; Πῶς εἶναι δυνατό νά ὑπολογίζεται σάν ποινή αὐτό πού θά ἔπρεπε νά θεωρεῖται ἀποδεικτική μέθοδος; Τοῦτο ὀφείλεται στὸν τρόπο πού, στήν κλασικὴ ἐποχή, ἡ ποινικὴ δικαιοσύνη μεταχειριζόταν γιά τὴν ἀπόσπαση τῆς ἀλήθειας. Τὰ διάφορα μέρη μιᾶς ἀπόδειξης δέν ἀποτελοῦσαν οὐδέτερα στοιχεῖα· δέν περιμέναν νά συνδεθοῦν μεταξύ τους σέ μιὰν ἐνιαία δέσμη γιά νά ἀποδειχθεῖ τό βέβαιο τῆς ἐνοχῆς· κάθε ἐνδειξη παρουσίαζε ἀπὸ μόνη τῆς ἕνα συγκεκριμένο βαθμὸ ἀχρειότητας. Ἡ ἐνοχὴ δέν ἄρχιζε μετὰ ἀπὸ τὴ συγκέντρωση ὅλων τῶν ἀποδείξεων: κομμάτι κομμάτι, σχηματιζόταν μέ τό κάθε στοιχεῖο πού ἐπέτρεπε νά προσδιοριστεῖ ὁ ἐνοχος. Ἔτσι, μιὰ ἀνολοκλήρωτη ἀπόδειξη δέν καθιστοῦσε ἀθῶο τὸν ὑποπτο, ἐφόσον δέν εἶχε ὀλοκληρωθεῖ: τὸν καθιστοῦσε «ἐν μέρει» ἐνοχο· ἡ ἐνδειξη – ἔστω καί ἡ ἀμυδρότερη – ἐνὸς σοβαροῦ ἐγκλήματος, στιγμάτιζε τὸν ὑποπτο σάν «ὀλίγον» ἐγκληματία. Μὲ λίγα λόγια, ἡ ἀποδεικτικὴ μέθοδος στήν ποινικὴ διαδικασία δέν ἀκολουθοῦσε ἕνα μανιχαϊκὸ σύστημα: ἀλήθεια ἢ ψέμα· ἀκολουθοῦσε μιὰν ἀρχὴ ἀτέρμονης διαβάθμισης: ἕνας ὀρισμένος βαθμὸς ἀπόδειξης ἀντιστοιχοῦσε σ' ἕναν ὀρισμένο βαθμὸ ἐνοχῆς, καί εἶχε γιά συνέπεια ἕναν ὀρισμένο βαθμὸ τιμωρίας. Ὁ ὑποπτος, ὡς ὑποπτος, ἔπρεπε νά ὑποβληθεῖ σέ μιὰν ὀρισμένη τιμωρία· δέν μπορούσε κανεὶς ἀτιμωρητὴ νά εἶναι ἀντικείμενο ὑποψίας. Ἡ ὑποψία ὑποδήλωνε, ταυτόχρονα, ἕνα στοιχεῖο ἀπόδειξης ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ δικαστῆ, ἕνα σημάδι μιᾶς κάποιας ἐνοχῆς ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ ὑπόδικου, καί μιὰ περιορισμένη μορφή ποινῆς ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς τιμωρίας. Ὁ ὑποπτος πού παρέμενε ὑποπτος δέν ἀθωνόταν, ἀλλὰ τιμωροῦνταν «ἐν μέρει». Ὅταν ὁ δικαστής ἔφτανε σ' ἕναν ὀρισμένο βαθμὸ ὑποψίας, μπορούσε νόμιμα νά ἐφαρμόσει μιὰ πρακτικὴ πού ὁ ρόλος τῆς ἦταν διττός: ἀρχίζοντας νά τιμωρεῖ μέ βάση τίς ὑπάρχουσες κίβλας ἐνδείξεις· καί νά χρησιμοποιεῖ τὴν ἀρχὴ αὐτὴ τῆς ποινῆς γιά νά ἀποσπάσει τό ἐλλείπον ὑπόλοιπο τῆς ἀλήθειας. Τό δικαστικὸ βασανιστήριο λειτουργεῖ, στὸν δέκατο ὄγδοο αἰῶνα, μέ τὸν παράδοξο τοῦτον τρόπο: τό τελετουργικὸ πού παράγει τὴν ἀλήθεια συμβαδίζει μέ τό τελετουργικὸ πού ἐπιβάλλει τὴν τιμωρία. Τό σῶμα πού ἀνακρίνεται μέ τό βασανιστήριο ἀποτελεῖ τό σημεῖο ἐφαρμογῆς τῆς τιμωρίας καί τό πεδίο ἀπόσπασης τῆς ἀλήθειας. Καί ἀκριβῶς ὅπως ἡ

υπόνοια είναι, αλληλεγγύως, ένα στοιχείο ανάκρισης και ένα κομμάτι ένοχής, ο οργανωμένος πόνος του βασανιστηρίου είναι ταυτόχρονα ένα μέτρο τιμωρίας και μία πράξη ανάκρισης.

★

Κατά περίεργο, όμως, τρόπο, αυτή η συναρμογή των δύο τελετουργιών μέσα στο σώμα, συνεχίζεται – και μετά πού ή απόδειξη έχει ολοκληρωθεί και ή δικαστική απόφαση έχει διατυπωθεί – και στην ίδια την εκτέλεση της ποινής. Το σώμα του κατάδικου γίνεται και πάλι ουσιαστικό τμήμα της τελετουργίας της δημόσιας τιμωρίας. Ο κατάδικος πρέπει πιά να έπωμιστεί δημόσια την καταδίκη του και την όμολογία του έγκλήματος πού έχει διαπράξει. Το επιδεικνυόμενο, περιφερόμενο, εκτιθέμενο, βασανισμένο σώμα του πρέπει να αποτελέσει τό δημόσιο στήριγμα μιάς διαδικασίας πού ως τότε είχε παραμείνει κρυφή· σ' αυτό τό σώμα, ή δικαστική πράξη πρέπει να είναι για όλους όρατή. Η ουσιαστική και λαμπρή αυτή επίδειξη της αλήθειας μέ τή δημόσια εκτέλεση των ποινών αποκτά, στον δέκατο όγδοο αιώνα, πολλές μορφές.

1. – Καί πρώτα πρώτα ο ένοχος έξαναγκάζεται να γίνει ο κήρυκας της ίδιας του της καταδίκης. Έπιφορτίζεται, κατά κάποιον τρόπο, να τήν γνωστοποιήσει και να επιβεβαιώσει τήν αλήθεια αυτού πού του προσάπτουν: περιφορά στους δρόμους, πινακίδα κρεμασμένη στη ράχη ή στο στήθος του, ή τοποθετημένη πάνω στο κεφάλι του για να υπενθυμίζεται ή καταδίκη· στάθμευση στα διάφορα σταυροδρόμια, ανάγνωση της καταδικαστικής απόφασης, δημόσια όμολογία στην είσοδο των έκκλησιών, πού μ' αυτήν ο κατάδικος αναγνωρίζει πανηγυρικά τό έγκλημά του: «Ξιπόλυτος, μέ τό πουκάμισο, βαστώντας στο χέρι έναν δαυλό, γονατιστός λέει και δηλώνει πώς κακόβουλα, φρικιαστικά και προμελετημένα διέπραξε τό άπαισιο έγκλημά του, κ.τ.λ.»· στάση μπροστά σ' ένα στυλό όπου αναφέρονται ξανά τά γεγονότα και ή καταδίκη· ανάγνωση, για μιάν ακόμα φορά, της απόφασης του δικαστηρίου, μπροστά στο ίκρίωμα· έστω κι αν πρόκειται μονάχα για στηλίτευση, ή για πυρά και τροχό, ο κατάδικος παρουσιάζει δημόσια τό έγκλημά του και τή δικαστική απόφαση, εκθέτο-

ντάς τα ύλοποιημένα, πάνω στο σώμα του.

2. – Έπαναλαμβάνεται για μιάν ακόμα φορά ή σκηνή της όμολογίας. Στην καταναγκαστική άπαγγελία της δημόσιας όμολογίας, προστίθεται ή αυθόρμητη και δημόσια αναγνώριση του έγκλήματος. Το βασανιστήριο κατακυρώνεται σαν «στιγμή αλήθειας». Καί έτσι οι τελευταίες στιγμές του ένοχου, πού δέν έχει πιά τίποτα να χάσει, συμβάλλουν στο να λάμψει ή αλήθεια. Το δικαστήριο μπορούσε κιόλας, ύστερα από τήν εκδοχή της δικαστικής απόφασης, να διατάξει τήν εφαρμογή ενός καινούργιου βασανιστηρίου για να άποσπάσει από τόν κατάδικο τά όνόματα των ένδεχόμενων συνενόχων του. Προβλέπεται ακόμα πώς ο κατάδικος – τή στιγμή πού ανεβαίνει στο ίκρίωμα – μπορεί να ζητήσει τήν άναβολή της εκτέλεσής του για να προβεί σε νέες άποκαλύψεις. Το κοινό προσμένει άνυπόμονα τήν καινούργια αυτή φάση της αλήθειας. Πολλοί έγκληματίες έπωφελούνταν για να κερδίσουν λίγο χρόνο, όπως ο Michel Barbier, πού ήταν καταδικασμένος για ένοπλη επίθεση: «Κοίταξε μέ άναίδεια τό ίκρίωμα, λέγοντας πώς σίγουρα δέν ήταν στημένο γι' αυτόν, άφου ο ίδιος ήταν άθώος· ζήτησε πρώτα να γυρίσει στο δικαστήριο, όπου για μισή ώρα δέν έκανε τίποτ' άλλο παρά να λέει άσυναρτησίες, προσπαθώντας να δικαιολογηθεί· κι όταν τόν στέλνουν πίσω στο ίκρίωμα ανεβαίνει σ' αυτό χωρίς κανένα δισταγμό· αλλά όταν ήρθε ή ώρα να τόν ξεντύσουν και να τόν δέσουν στο σταυρό, κι έτοιμάζονται να του σπάσουν τά κόκκαλα μ' ένα λοστό, ξαναζητά να γυρίσει στο δικαστήριο, όπου τελικά όμολογεί πώς είναι ένοχος, και μάλιστα πώς έχει διαπράξει κι άλλον ένα φόνο²¹.» Πραγματικός σκοπός του βασανιστηρίου είναι να διατρανωθεί ή αλήθεια· και έτσι, τό έργο του συνεχίζεται ακόμα και μπροστά στα μάτια του κοινού: προσφέρει στην καταδίκη τήν ίδια τήν ύπογραφή εκείνου πού τό ύφίσταται. Ένα άποτελεσματικό βασανιστήριο δικαιώνει τήν δικαιοσύνη, στο μέτρο πού καθιστά δημόσια τήν αλήθεια του έγκλήματος πάνω στο σώμα του βασανιζόμενου. Παράδειγμα «καλού» κατάδικου είναι ο Francois Billiard, γενικός ταμίας των Ταχυδρομείων, πού στα 1772 είχε δολοφονήσει τή γυναίκα του· ο δήμος θέλησε να του σκεπάσει τό πρόσωπο για να τόν βοηθήσει να άποφύγει τους χλευασμούς του κοινού: «Δέν μου έπέβαλαν, είπε, τήν ποινή αυτή πού μου άξίζει, για να μην μπορέσει τό κοινό να με δει... Φορούσε ακόμα τά πέν-

θημα ρουχα για τό θάνατο τής γυναίκας του... στά πόδια του φορούσε δλοκαίνουργια σακρίνια... τά μαλλιά του ήταν καλοχτενισμένα, σγουρά και άσπρισμένα μέ πούντρα· ή συμπεριφορά του ήταν τόσο συνεσταλμένη και επιβλητική, ώστε εκείνοι πού τόν είδαν από κοντά είπαν πώς θά έπρεπε νά ήταν ό τελειότερος χριστιανός ή ό μεγαλύτερος ύποκριτής τού κόσμου. "Όταν ή πινακίδα πού κρεμόταν στό στήθος του μετατοπίστηκε κατά λάθος, τό κοινό παρατήρησε πώς τήν ίσωσε ό ίδιος, σίγουρα για νά μπορούν νά τήν διαβάσουν μέ μεγαλύτερη εύκολία²²." "Η ποινική ιεροτελεστία, αν ό καθένas πού παίρνει μέρος σ' αυτήν παίζει σωστά τό ρόλο του, είναι άποτελεσματική όπως και μιά λεπτομερειακή δημόσια όμολογία.

3. - Τό βασανιστήριο σχετίζεται μέ τό ίδιο τό έγκλημα· από τό ένα στό άλλο έγκαθίσταται μιά σειρά από σχέσεις πού μπορούν νά αποκρυπτογραφηθούν. Έκθεση τού πτώματος τού κατάδικου στόν τόπο τού έγκλήματος, ή σ' ένα από τά πιό κοντινά σταυροδρόμια. Έκτέλεση στό μέρος όπου έχει διαπραχθεί τό έγκλημα - παράδειγμα, ό φοιτητής εκείνος πού στά 1723 είχε σκοτώσει πολλά άτομα: τό δικαστήριο τής Νάντης αποφάσισε νά στηθεί ένα ικρίωμα μπροστά στην πόρτα τού πανδοχείου όπου ό φοιτητής είχε διαπράξει τούς φόνους²³. Χρησιμοποίηση διαφόρων «συμβολικών» βασανιστηρίων, όπου ή μορφή τής εκτέλεσης ανάγει στην φύση τού έγκλήματος: τρύπημα τής γλώσσας τών βλασφημών, κάψιμο τών άκόλαστων, κόψιμο τού χεριού πού έχει σκοτώσει· πολλές φορές ό κατάδικος έξαναγκάζεται νά κρατά ψηλά τό εργαλείο πού χρησιμοποίησε για τό έγκλημά του - έτσι, στό ένοχο χέρι τού Damiens είχε προσδεθεί ό περίφημος σουγιάς και είχε άλειφθεί μέ θειάφι για νά καεί μαζί του. "Όπως ειπε πολύ σωστά ό Vico, ή παλιά αυτή νομολογία ήταν «μιά δλόκληρη ποιητική».

Στό άκρότατο όριο, ή εκτέλεση τού ενόχου θυμίζει θεατρική άναπαράσταση τού έγκλήματος: ίδια εργαλεία, ίδιες χειρονομίες. Μπροστά στό κοινό ή δικαιοσύνη άναπαρασταίνει τό έγκλημα μέ τά βασανιστήρια, εκθέτοντας τήν πράξη του και ταυτόχρονα εκμηδενίζοντάς το μέ τό θάνατο τού ενόχου. "Ακόμα και στά τέλη τού δέκατου όγδοου αιώνα (1772) βρισκουμε δικαστικές αποφάσεις όπως ή ακόλουθη: μιά ύπηρέτρια από τό Cambrai, πού είχε σκοτώσει τήν κυρία τής, καταδικάστηκε νά οδηγηθεί στόν τόπο τής εκτέλεσης μέσα σ' ένα δίκυκλο κάρρο «πού χρησίμευε για νά

μαζεύονται τά άπορρίμματα σέ κάθε σταυροδρόμιο»· ή άπόφαση όριζε, ακόμα, νά στηθεί εκεί «μιά άγχόνη και δίπλα τής νά τοποθετηθεί ή ίδια πολυθρόνα όπου καθόταν ή de Laleu, ή κυρία τής, τή στιγμή πού τή δολοφόνησε· νά τήν καθίσουν στην πολυθρόνα, και ό δήμιος, εκτελεστής τής δικαιοσύνης, νά τής κόψει τό δεξί χέρι και, μπροστά στά μάτια τής, νά τό ρίξει στή φωτιά· άμέσως μετά, νά τής καταφέρει τέσσερα πλήγματα μέ τή μαχαίρα πού ή ίδια είχε χρησιμοποιήσει για νά δολοφονήσει τήν de Laleu: τό πρώτο πλήγμα και τό δεύτερο στό κεφάλι, τό τρίτο στόν άριστερό βραχίονα και τό τέταρτο στό στήθος· έπειτα νά κρεμαστεί και νά στραγγαλιστεί πάνω στην άγχόνη όπου νά επέλθει ό θάνατος· ύστερα από δυό ώρες, τό νεκρό τής σώμα νά ξεκρεμαστεί, τό κεφάλι νά κοπεί πάνω στό ικρίωμα δίπλα στην άγχόνη, μέ τήν ίδια μαχαίρα πού είχε μεταχειριστεί για νά δολοφονήσει τήν κυρία τής, και τό κεφάλι αυτό νά εκτεθεί πάνω σέ μιά λόγχη ύψους είκοσι ποδιών μπροστά στην πύλη τού Cambrai, προς τό δρόμο πού οδηγεί στό Douai, και τό υπόλοιπο σώμα τής νά μπει σ' ένα σάκκο και νά ταφεί κοντά στή λόγχη, σέ βάθος δέκα πόδια²⁴».

4. - Τέλος, ό άργός ρυθμός τού βασανιστηρίου, οι περιπέτειές του, οι κραυγές και ή όδύνη τού κατάδικου, παίζουν, στό τέλος τής δικαστικής άγωγής, τό ρόλο μιάς έσχατης δοκιμασίας. "Όπως κάθε επιθανάτια άγωνία, αυτή πού παρατείνεται πάνω στό ικρίωμα εκφράζει κάποιαν αλήθεια: αλλά μέ μεγαλύτερη έμφαση, στό μέτρο όπου έντείνεται από τήν όδύνη· μέ περισσότερη σαφήνεια, άφου βρίσκεται ακριβώς στό σημείο όπου σμίγουν ή κρίση τών ανθρώπων και ή κρίση τού Θεού· μέ περισσότερη λαμπρότητα, άφου έξελίσσεται δημόσια. "Η όδύνη τού βασανιστηρίου παρατείνει τήν όδύνη τής προανακριτικής εξέτασης· σ' αυτήν, πάντως, τά ζάρια δέν έχουν ριχτεί, και μπορούσες ακόμα νά σώσεις τή ζωή σου· τώρα όμως ό θάνατος είναι βέβαιος, πρέπει νά σώσεις τήν ψυχή σου. Τό παιχνίδι τής αιωνιότητας έχει κιόλας άρχίσει: τό βασανιστήριο προαναγγέλλει τά βάσανα τού άλλου κόσμου· μάς δείχνει τί είδους είναι αυτά· τό βασανιστήριο είναι τό θέατρο τής κόλασης· οι κραυγές τού κατάδικου, ή άγανάκτησή του, οι βλαστήμιες του υποδηλώνουν κιόλας τήν άναπόδραστη μοίρα του. "Αλλά και τά βάσανα τού δικού μας κόσμου μπορούν έπίσης νά θεωρηθούν σαν μεταμέλεια για νά άπαλύνουν τήν τιμωρία τού άλλου κόσμου: αν ύπομείνει κανείς τό μαρτύριο

του μέ καρτερία, ο θεός σίγουρα θά τό πάρει ύπόψη του. 'Η σκληρότητα τής γήινης τιμωρίας αφαιρείται από τή μελλούμενη ποιή: διαγράφεται εδώ ή έλπίδα τής άφησης των άμαρτιών. Θά μπορούσαμε, όμως, νά πούμε επίσης: μήπως οί τόσο άδάσταχοι πόνοι δέν είναι ένα σημάδι πώς ο θεός έχει εγκαταλείψει τόν έννοχο στά χέρια των ανθρώπων; Μήπως, αντί νά έγγυώνται μιά μελλοντική άφεση άμαρτιών, σημαίνουν τό αναπόφευχτο δύθισμα στην κόλαση; Ένώ, άν ο κατάδικος πεθάνει άμέσως, χωρίς παρατεινόμενη άγωνία, μήπως αυτό δέν είναι ή απόδειξη πώς ο θεός θέλησε νά τόν προστατεύσει και νά τόν έμποδίσει νά περιπέσει σέ απόγνωση; Έχουμε, λοιπόν, εδώ μιά διφορούμενη έννοια τής οδύνης: μπορεί νά σημαίνει είτε τήν αλήθεια του έγκλήματος είτε τήν έσφαλμένη απόφαση των δικαστών, τήν καλοσύνη ή τήν κακία του έγκληματία, τή σύμπτωση ή τή διάσταση ανάμεσα στην κρίση των ανθρώπων και στην κρίση του θεού. Γι' αυτό και τό κοινό συνώσιζεται μέ παθιασμένη περιέργεια γύρω από τό ίκρίωμα, γιά νά παρακολουθήσει τό θέαμα τής οδύνης· εκεί διευκρινίζεται τό έγκλημα και ή άθωότητα, τό χτές και τό αύριο, τό κοσμικό και τό αιώνιο. Στιγμή αλήθειας, πού όλοι οί θεατές έρχονται νά τήν αναζητήσουν: κάθε λέξη, κάθε κραυγή, ή διάρκεια τής άγωνίας, τό σώμα πού αντιστέκεται, ή ζωή πού γαντζώνεται στό σώμα, όλα αυτά είναι σημάδια: ο ένας «έζησε έξι ώρες πάνω στον τροχό, χωρίς ν' αφήνει τόν δήμιο, πού τόν παρηγορούσε και τόν ένθάρρυνε μέ καλοσύνη, νά απομακρυνθεί ούτε γιά ένα λεπτό»· ο άλλος πεθαίνει μέ «βαθιά χριστιανικά αισθήματα και μεταμελείται ειλικρινά»· άλλος «ξεψυχά πάνω στον τροχό ύστερά από μίαν ώρα πόνους· λέγεται πώς οί θεατές πού ήταν παρόντες στό βασανιστήριό του συγκινήθηκαν από τά αισθήματα ευσέβειας και μεταμέλειας πού είχε δείξει»· άλλος, σέ όλόκληρη τή διαδρομή ως τό ίκρίωμα, δείχνει πώς αληθινά μετανοεί, αλλά όταν τόν δένουν ζωντανό πάνω στον τροχό «ουρλιάζει μέ τόν πιο φριχτό τρόπο»· άς αναφέρουμε ακόμα και τή γυναίκα εκείνη πού «είχε διατηρήσει όλη της τήν ψυχραιμία ως τή στιγμή πού διαβάστηκε ή καταδίκη της, και πού τότε έχασε τά λογικά της· όταν τήν απαγχόνιζαν ήτανε πιά όλότελα τρελή²⁵».

Ο κύκλος έχει κλείσει: από τό βασανιστήριο ως τήν εκτέλεση τό σώμα έχει παραστήσει και αναπαραστήσει τήν αλήθεια του έγκλήματος. 'Η μάλλον, αποτελεί τό στοιχείο πού, μέσ' από μιά

σειρά τελετουργίες και δοκιμασίες, άποδειχνει πώς υπήρξε έγκλημα, γνωστοποιεί πώς τό έγκλημα αυτό έχει διαπραχθεί από τό ίδιο τό σώμα, εμφανίζει τό έγκλημα χαραγμένο μέσα του και πάνω του, ύπομένει τήν τιμωρία και εκδηλώνει μέ τόν πιο έντυπωσιακό τρόπο τά άποτελέσματά της. Τό πολυβασανισμένο αυτό σώμα έξασφαλίζει τή σύνθεση τής πραγματικότητας των γεγονότων και τής αλήθειας τής πληροφόρησης, τής ποινικής διαδικασίας και τής άπολογίας του έγκληματία, του έγκλήματος και τής τιμωρίας. Καί, κατά συνέπεια, άποτελεί ουσιαστικό τεκμήριο μιάς ποινικής λειτουργίας, όπου πρέπει νά άποτελέσει τόν συνεργάτη σέ μιά διαδικασία ρυθμισμένη γύρω από τά τεράστια δικαιώματα του μονάρχη, τής δίωξης και του μυστικού.

★

Τό δικαστικό βασανιστήριο μπορεί νά έρμηνευθεί και σαν πολιτική ιεροτελεστία. Άποτελεί μέρος, έστω και σέ έλάσσονα τόνο, των τελετών πού μ' αυτές εκδηλώνεται ή έξουσία.

Τό άδίκημα, σύμφωνα μέ τό δίκαιο τής κλασικής έποχής, πέρα από τή ζημιά πού μπορεί ένδεχόμενα νά επιφέρει, πέρα ακόμα και από τόν κανόνα πού παραβαίνει, προσβάλλει τά δικαιώματα εκείνου πού συμβολίζει τόν νόμο: «Έστω κι άν υποθέσουμε πώς δέν υπήρξε ζημιά ούτε και προσβολή κάποιου άτομου, άν κανείς διαπράξει κάτι πού άπαγορεύεται από τόν νόμο, αυτό άποτελεί πλημμέλημα πού άπαιτεί επανόρθωση, γιατί παραβιάζεται τό δικαίωμα του άνωτέρου και παραβλάπτεται ή αξιοπρέπεια του²⁶». Έκτός από τό θύμα του, τό έγκλημα πλήττει και τόν άνώτατο άρχοντα· τόν πλήττει προσωπικά, άφου ο νόμος ίσοδυναμεί μέ τή θέληση του μονάρχη· τόν πλήττει σωματικά, άφου ή δύναμη του νόμου είναι ή δύναμη του μονάρχη. Διότι, «γιά νά ίσχύσει ένας νόμος στό βασίλειο, πρέπει άπαραίτητα νά πηγάζει άπευθείας από τόν μονάρχη, ή τουλάχιστον νά επικυρώνεται μέ τή σφραγίδα τής έξουσίας του²⁷». 'Η παρέμβαση του μονάρχη δέν είναι λοιπόν μιά διαιτησία ανάμεσα σέ δύο αντιπάλους· είναι μάλιστα πολύ περισσότερο από μίαν άπλή πράξη έπιβολής σεβασμού των δικαιωμάτων κάθε άτομου· είναι ή άμεση ανταπάντηση σ' εκείνον πού έχει προσβάλει τόν μονάρχη. «'Η άσκηση τής βασιλικής

έξουσίας στην τιμωρία των εγκλημάτων αποτελεί χωρίς αμφιβολία ένα από τα πιο ουσιαστικά μέρη της άπονομής της δικαιοσύνης²⁸.» Η τιμωρία δεν μπορεί λοιπόν να ταυτιστεί με την επανόρθωση της ζημιάς, ούτε καν να άρκεστεί σ' αυτήν· πρέπει πάντα να περιλαμβάνει και τή μερίδα που ανήκει στον άρχοντα: κι ακόμα, όταν συνδυάζεται με την προβλεπόμενη επανόρθωση, αποτελεί τό κυριότερο στοιχείο της ποινικής έκκαθάρισης του εγκλήματος. Άλλά τό μερίδιο αυτό του μονάρχη είναι κάπως περιπλοκο: από τή μιά μεριά, προϋποθέτει τήν επανόρθωση της ζημιάς που έχει προξενηθεί στό βασιλείο του (διατάραξη της τάξης, κακό παράδειγμα· τό τεράστιο αυτό άδίκημα δεν έχει κοινό μέτρο μ' εκείνο που μπορεί κανείς να διαπράξει σέ βάρος ενός άτομου)· άλλα προϋποθέτει ακόμα και τό δικαίωμα του βασιλιά να προβαίνει σέ αντίποινα για τήν προσβολή που έχει γίνει στό πρόσωπό του.

Τό δικαίωμα της τιμωρίας είναι λοιπόν κάτι τό ανάλογο μέ τό δικαίωμα του μονάρχη να κηρύττει πόλεμο στους έχθρους του: ή τιμωρία που επιβάλλει ανάγεται στό «δικαίωμα της σπάθης (droit de glaive), στό απόλυτο δικαίωμα ζωής και θανάτου που αναφέρεται στό ρωμαϊκό δικαίωμα μέ τίς λέξεις *metum imperium*, δικαίωμα του άρχοντα να προβαίνει στην εκτέλεση του νόμου του διατάσσοντας τήν τιμωρία του εγκλήματος²⁹». Όμως, ή τιμωρία είναι και ένας τρόπος εκδίκησης προσωπικής και ταυτόχρονα δημόσιας, αφού ή φυσικο-πολιτική δύναμη του μονάρχη έμπεριέχεται, κατά κάποιον τρόπο, στον νόμο: «'Από τή διατύπωση του ίδιου του νόμου, βλέπουμε πως αυτός δεν τείνει μονάχα στό να παρεμποδίσει άλλα και στό να εκδικηθεί για τήν περιφρόνηση του κύρους του, τιμωρώντας εκείνους που παραβιάζουν τίς απαγορεύσεις του³⁰.» Στην εκτέλεση της πιο όμαλης ποινής, στον αυστηρότερο σεβασμό των νομικών τύπων, βασιλεύουν οι δραστηκές δυνάμεις της εκδίκησης.

Τό βασανιστήριο έχει λοιπόν νομικο-πολιτική ιδιότητα. Πρόκειται για ένα τελετουργικό που ανασυγκροτεί τή στιγμιαία τραυματισμένη ανώτατη έξουσία. Τήν αποκαθιστά εμφανίζοντάς τη σέ όλη τή λαμπρότητά της. Η δημόσια εκτέλεση, όσο πρόχειρη και συνηθισμένη κι αν είναι, ένσωματώνεται σέ όλόκληρη τή σειρά των μεγάλων τελετουργιών της επισκιασμένης και επανορθωμένης έξουσίας (στέψη, είσοδος του βασιλιά σέ μιά κατακτη-

μένη πόλη, καθυπόταξη των επαναστατημένων υπηκόων)· πάνω από τό εγκλημα που περιφρόνησε τον άρχοντα, ή εκτέλεση επιδείχνει, μπροστά σέ όλους, μιάν αήττητη δύναμη. Σκοπός της είναι, όχι τόσο να επαναφέρει κάποιαν ισορροπία, όσο να φανερώσει, ως τό ακρότατο σημείο, τήν άνισότητα που υπάρχει ανάμεσα στον υπήκοο που τόλμησε να παραβιάσει τον νόμο και τον παντοδύναμο ανώτατο άρχοντα που διατρανώνει τή δύναμή του. Άν ή επανόρθωση της ιδιωτικής ζημιάς που έχει προκληθεί από τό άδίκημα πρέπει να είναι σωστά ύπολογισμένη, αν ή δικαστική απόφαση πρέπει να είναι δίκαιη, ή εκτέλεση της ποινής πρέπει να δίνει τήν έντύπωση όχι του όρθου μέτρου, άλλα της δυσαναλογίας και της υπερβολής· στην τελετουργία της ποινής πρέπει να υπάρχει μιά έμφαντική επιβεβαίωση της ισχύος και της ουσιαστικής ανωτερότητάς της. Και ή ανωτερότητα αυτή δεν είναι απλώς ή ανωτερότητα του δικαίου, άλλα ή ανωτερότητα της φυσικής δύναμης του μονάρχη που ένσκόπτει πάνω στό σώμα του αντιπάλου του και τον έξουσιάζει: παραβαίνοντας τον νόμο, ό παραβάτης πλήττει τό ίδιο τό πρόσωπο του άρχοντα· ό άρχοντας - ή εκείνοι που αντιπροσωπεύουν τήν ισχύ του - είναι εκείνος που άδράχνει τό σώμα του κατάδικου για να τό επιδείξει στιγμιαίο, ήττημένο, συντριμμένο. Η κολαστική τελετή είναι λοιπόν στό σύνολό της «τρομοκρατική». Οι νομομαθείς του δέκατου όγδοου αιώνα - όταν άρχισε ή πολεμική τους μέ τους μεταρρυθμιστές - έδωσαν στή σωματική ωμότητα των ποινών μιά έρμηνεία περιοριστική και «νεοτεριστική»: αν υπάρχει ανάγκη να επιβληθούν αυστηρές ποινές, είναι γιατί τό παράδειγμα πρέπει βαθιά να χαραχτεί στην καρδιά των ανθρώπων. Στην πραγματικότητα, έντούτοις, αυτό που θρισκόταν ως τότε πίσω από τό βασανιστήριο δεν ήταν τόσο ό παραδειγματισμός - μέ τήν έννοια που θά τον έρμηνεύσουν αργότερα οι ιδεολόγοι (πως ή αναπαράσταση της ποινής ένδιαφέρει περισσότερο από τό εγκλημα) -, όσο μιά πολιτική έκφοβισμού: έπρεπε, δηλαδή, να νιώσουν όλοι τήν ασυγκράτητη δύναμη του ανώτατου άρχοντα πάνω στό σώμα του εγκληματία. Τό βασανιστήριο δεν αποκαθιστούσε τή δικαιοσύνη· ένίσχυε τήν έξουσία. Στον δέκατο έβδομο αιώνα, κι ως τίς αρχές του δέκατου όγδοου, τό βασανιστήριο, μέ όλους τους τρομοκρατικούς θεατρνισμούς του που τό συνόδευαν, δεν ήταν, λοιπόν, τό ζωντανό κατάλοιπο μιάς παρωχημένης εποχής. Η πεισματική

του σκληρότητα, ή λαμπρότητά του, ή σωματική βία, ή υπέρμετρη επίδειξη δύναμης, τό προσεγγμένο τελετουργικό του, κοντολογίς, όλόκληρος ό μηχανισμός του έγγραφόταν στην πολιτική λειτουργία του ποινικού συστήματος.

Ύστερα από όλα αυτά, μπορεί κανείς νά άντιληφθει όρισμένα χαρακτηριστικά τής τελετουργίας τών βασανιστηρίων. Καί πρώτα απ' όλα, τή μεγάλη σημασία ενός έθιμοτυπικού πού έπρεπε νά επιδείχνει δημόσια όλη τή μεγαλοπρέπειά του. Τίποτα από τό θριάμβο του νόμου δέν έπρεπε νά παραμείνει συγκαλυμμένο. Οί φάσεις ακολουθοῦσαν πάντα τήν ίδια παραδοσιακή σειρά, και όμως οί καταδικαστικές αποφάσεις δέν παρέλειπαν νά τίς απαριθμοῦν, τόσο οὔσιαστικές ήταν για τόν ποινικό μηχανισμό: παρελάσεις, στάθμευση στά σταυροδρόμια και στις εισόδους τών εκκλησιών, δημόσια ανάγνωση τής δικαστικής απόφασης, γονυκλισία, μεγαλόφωνες δηλώσεις μετάνοιας για τήν προσβολή τών θεϊκών και τών βασιλικών νόμων. Πολλές φορές, τά ζητήματα προτεραιότητας και έθιμοτυπίας καθορίζονταν από τό ίδιο τό δικαστήριο: «Οί άξιωματικοί έφιπποι θά ακολουθήσουν τούτη τή σειρά: επικεφαλής θά είναι δυό αστυνομικοί· έπειτα θά ακολουθηθεί ό κατάδικος· ύστερα από τόν κατάδικο, ό Bonfort και άριστερά του ό Le Cotte θά βαδίζουν μαζί, και θά άνοίγουν τό δρόμο στον γραμματέα του δικαστηρίου, πού θά τους ακολουθεί· και μ' αυτή τή σειρά θά φτάσουν στο δημόσιο χώρο τής μεγάλης Αγοράς όπου θά εκτελεστεί ή δικαστική απόφαση³¹.» Ωστόσο, ή σχολαστική αυτή τελετουργική διαδικασία είναι, ολοφάνερα, όχι μονάχα δικαστική αλλά και στρατιωτική. Η δικαιοσύνη του βασιλιά εμφανίζεται σαν όπλισμένη δικαιοσύνη. Τό σπαθί πού τιμωρεί τόν ένοχο είναι τό ίδιο πού συντριβεί και τους έχθρους. Όλόκληρη στρατιωτική παράταξη πλαισιώνει τό βασανιστήριο: έφιπποι φύλακες, τοξότες, άξιωματικοί, στρατιώτες. Κι αυτό βέβαια για νά παρεμποδιστεί κάθε απόδραση ή πραξικόπημα· κι ακόμα, για νά προληφθοῦν αισθήματα συμπόνιας, πού θά ώθοῦσαν ενδεχόμενα τό λαό νά σώσει τους κατάδικους, ή αισθήματα άγανάκτησης πού θά τόν ώθοῦσαν νά τους θανατώσει βίαια· αλλά και για νά τονιστεί πώς σε κάθε έγκλημα υπάρχει κι ένα στοιχείο εξέγερσης ενάντια στον νόμο και πώς ό έγκληματίας είναι έχθρός του άρχοντα. Όλα τά παραπάνω μέτρα – είτε μέτρα προφύλαξης για μιάν όρισμένη περίπτωση, είτε στοιχεία μιās τε-

λετουργίας – καθιστούν τή δημόσια εκτέλεση κάτι περισσότερο από ένα έργο δικαιοσύνης, μιάν εκδήλωση δύναμης· ή, μάλλον, είναι ή ίδια ή δικαιοσύνη πού επιδειχεται ως ή φυσική, ύλική και τρομαχτική δύναμη του μονάρχη. Η τελετή του βασανιστηρίου διατρανώνει τόν συσχετισμό τών δυνάμεων πού ένισχύει τόν νόμο.

Σάν τελετουργική διαδικασία του όπλισμένου νόμου, όπου ό άρχοντας εμφανίζεται, ταυτόχρονα και άδιαχώριστα, μέ τή διπλή όψη του άρχηγού τής δικαιοσύνης και του άρχηγού του στρατού, ή δημόσια εκτέλεση έχει δυό πλευρές: τήν πλευρά τής νίκης και τήν πλευρά τής πάλης. Από τή μιá μεριά, τερματίζει πανηγυρικά άνάμεσα στον έγκληματία και στον μονάρχη έναν πόλεμο πού ή εκβασή του είναι από πριν γνωστή· πρέπει νά φανερώσει τήν υπέρμετρη έξουσία του μονάρχη πάνω σ' εκείνους πού έχει συντριψει. Η δυσαναλογία, ή άμετάτρεπτη άνισορροπία τών δυνάμεων άποτελοῦσε άνέκαθεν μέρος του βασανιστηρίου. Ένα σώμα έξουθενωμένο, κονιορτοποιημένο, σκορπισμένο στον άέρα, ένα σώμα διαμελισμένο σε χίλια κομμάτια από τήν άπέραντη έξουσία του μονάρχη, άποτελεί όχι μονάχα τό ιδανικό αλλά και τό πραγματικό όριο τής τιμωρίας. Παράδειγμα τό γνωστό βασανιστήριο του La Massola, πού εφαρμόστηκε στην πόλη Avignon και πού υπήρξε ένα από τά πρώτα πού προκάλεσαν τήν άγανάκτηση τών συγκαιρινών του· βασανιστήριο φαινομενικά παράδοξο, άφού ξετυλίγεται σχεδόν όλόκληρο ύστερα από τό θάνατο, και όπου ή δικαιοσύνη δέν κάνει τίποτ' άλλο παρά νά εκτελεί πάνω σ' ένα πτώμα τή μεγαλόπρεπη θεατρική της παράσταση – τελετουργικό έγκώμιο τής δύναμής της: ό κατάδικος είναι προσδεμένος σ' ένα στύλο μέ τά μάτια δεμένα· γύρω του, πάνω στο ίκρίωμα, πάσσαλοι μέ σιδερένιους γάντζους: «Ό έξομολογητής άπευθύνεται στον κατάδικο, του μιλά στ' αυτί και του δίνει τήν εύχή του· άμέσως παρεμβαίνει ό δήμιος μ' ένα σιδερένιο λοστό, σαν αυτούς πού χρησιμοποιούν στά σφαγεία, και καταφέρει μέ όλη τή δύναμή του ένα χτύπημα στον κρόταφο του άμοιρου ανθρώπου πού πέφτει νεκρός: τήν ίδια στιγμή, ό mortis exactor, πού κρατά ένα μεγάλο μαχαίρι, του κόβει τό λαιμό και τό αίμα τόν περιλούει όλόκληρο – θέαμα φρικιαστικό· ύστερα του σκίζει τά νεύρα τών ποδιών στις φτέρνες και του άνοίγει τήν κοιλιά απ' όπου βγάξει τήν καρδιά, τό συκώτι, τή σπλήνα, τά πνευμόνια και τά κρεμάει

όλα στους σιδερένιους γάντζους· σέ συνέχεια, τόν διαμελίζει και κρεμάει τά κομμάτια ένα ένα στους άλλους γάντζους, όπως κάνει ο χασάπης μέ τά ζώα. "Οποιος μπορεί, ως παρακολουθήσει ένα τέτοιο θέαμα³².» Μέ τρόπο πού έκδηλα θυμίζει σφαγείο, ο διαμελισμός αυτός του σώματος σέ άπειροελάχιστα κομμάτια άποτελεί μέρος του θεάματος: τό κάθε κομμάτι εκτίθεται όπως στον πάγκο του χασάπη.

Τό βασανιστήριο εκτελείται μέσα σέ μιά τελετουργία θριάμβου· ένέχει όμως άκόμα, σάν δραματικό πυρήνα τής μονότονης εξέλιξής του, και μιά σκηνή άναμέτρησης: πρόκειται για τήν άμεση και άκαριαία δράση του δημίου πάνω στο σώμα του «πάσχοντα». Πράξη κωδικοποιημένη, βέβαια, άφου τό έθιμο και, πολλές φορές, σαφέστατα, ή καταδικαστική άπόφαση καθορίζουν τίς κυριότερες φάσεις τής. Πράξη πού όπωσδήποτε έχει διατηρήσει ένα στοιχείο μάχης. "Ο δήμιος δέν είναι απλώς αυτός πού εφαρμόζει τόν νόμο, αλλά και εκείνος πού επιδείχνει τή δύναμη. Είναι ο εκτελεστής μιάς διαιότητας πού εφαρμόζεται για νά πατάξει τή διαιότητα του εγκλήματος. Σωματικά και ύλικά, είναι ο αντίπαλος του εγκλήματος αυτού. "Αντίπαλος άλλοτε οίκτηρός και άλλοτε λυσσασμένος. "Ο Damhoudere, καθώς και πολλοί άπό τους συγχρόνους του, διμαρτύρονταν γιατί οί δήμοι άσκούσαν «τρομαχτικές ώμότητες πάνω σέ κακοποιούς πού, χτυπώντας τους και σκοτώνοντάς τους, τους μεταχειρίζονταν σάν ζώα³³». Και ή συνήθεια αυτή συνεχίστηκε για πάρα πολλά χρόνια³⁴. "Υπάρχει άκόμα, στήν τελετουργία του βασανιστηρίου, πρόκληση και πάλη. "Αν ο δήμιος θριαμβεύσει, άν κατορθώσει νά αποκεφαλίσει μ' ένα μόνο χτύπημα τόν κατάδικο πού του έχουν παραδώσει, «δείχνει τό κεφάλι στο λαό, τό ξαναβάζει χάρη και κατόπιν χαιρετά τό κοινό πού τόν καταχειροκροτεί³⁵». "Αν, αντίθετα, άποτύχει, άν δέν κατορθώσει νά σκοτώσει μέ επιδειξιότητα, τότε τιμωρείται. Αυτή στάθηκε ή περίπτωση του δημίου του Damiens, πού, έπειδή δέν μπόρεσε νά διαμελίσει τόν κατάδικο σύμφωνα μέ τούς κανόνες, άναγκάστηκε νά τόν κατακομματιάσει μ' ένα μαχαίρι· τά άλογα πού είχαν πάρει μέρος στο βασανιστήριο και πού του τά είχαν ύποσχεθεί σάν άμοιβή, πουλήθηκαν προς όφελος των φτωχών. Λίγα χρόνια άργότερα, ο δήμιος τής Ανιγνιπ παρέτεινε ύπερβολικά τά βασανιστήρια τριών έπιφροβων ληστών πού ήταν ταγμένος νά κρεμάσει· οί θεατές άγανακτούν και

τόν καταγγέλλουν· και οί "Αρχές για νά τόν τιμωρήσουν και νά τόν σώσουν άπό τή λαϊκή άγανάκτηση, τόν φυλακίζουν³⁶. Πίσω άπό τίς τιμωρίες των άδέξιων δημίων, διαφαίνεται μιά παράδοση, άρκετά πρόσφατη: σύμφωνα μέ τήν παράδοση αυτή, έπρεπε νά άπονέμεται χάρη στον κατάδικο άν ή εκτέλεση άποτύχαινε. Πρόκειται για ένα έθιμο γενικά άποδεκτό σέ όρισμένες επαρχίες³⁷. "Ο λαός προσδοκούσε τήν εφαρμογή του, και πολύ συχνά συνέβαινε νά προστατεύσει τόν κατάδικο πού μόλις είχε έτσι διαφύγει τό θάνατο. Για νά εξαφανιστεί, και τό έθιμο αυτό και ή προσδοκία του, χρειάστηκε νά αξιολογηθεί τό ρητό «ή άγχόνη δέν χάνει ποτέ τή λεία τής»· χρειάστηκε νά επιτευχθεί ή παρεμβολή στις θανατικές καταδικές άπόλυτα διευκρινισμένων έντολών: «"Ο κατάδικος θά άπαγχονίζεται και θά στραγγαλίζεται ώσπου νά επέλθει ο θάνατος», «ώσπου νά κοπεί τό νήμα τής ζωής». Νομομαθείς όπως ο Serpillon και ο Blackstone επιμένουν, στον δέκατο όγδοο άκόμα αιώνα, πώς ή άποτυχία του δημίου δέν πρέπει νά σημαίνει τή διάσωση του κατάδικου³⁸. Σέ όλα αυτά ύπήρχε κάποιον στοιχείο θεικής δοκιμασίας και κρίσης, πού μπορούσε νά διαπιστωθεί άκόμα και στήν τελετή τής εκτέλεσης. Στήν άναμέτρηση του μέ τόν κατάδικο, ο δήμιος αντιπροσώπευε, θά λέγαμε, τό «τιμωρό χέρι» του βασιλιά: "Αλλά τιμωρό χέρι άνομολόγητο και άποκηρυγμένο, άφου, σύμφωνα μέ τήν παράδοση, όταν σφραγιζόταν τό διάταγμα πού διόριζε τόν δήμο, δέν τό άκουμπούσαν καν στο τραπέζι, αλλά τό ρίχναν χάρη. Γνωστές είναι όλες οί αντιδράσεις πού περιέβαλαν τήν «άπαραίτητη» αυτήν ύπηρεσία, αλλά ταυτόχρονα και «παρα φύση³⁹». "Όσο κι άν αντιπροσώπευε τή «σπάθη του βασιλιά», ο δήμιος διαμοιραζόταν μέ τόν αντίπαλό του τήν άτίμωσή του. "Η κυρίαρχη δύναμη πού τόν διέταζε νά σκοτώσει και πού έπληττε μέ τό διάμεσό του, δέν εκφραζόταν σ' αυτόν· δέν ταυτιζόταν μέ τή λυσσαλέα του βαναυσότητα. Γι' αυτό και ή δύναμη αυτή δέν έμφανιζόταν ποτέ μέ τόση λαμπρότητα, όσο όταν διέκοπτε τήν πράξη του δημίου μέ τήν άπονομή χάρης. Τό ελάχιστο χρονικό διάστημα πού χώριζε συνήθως τή δικαστική άπόφαση άπό τήν εκτέλεση (συχνότατα λίγες ώρες μονάχα) έκανε νά φαίνεται ότι ή χάρη παρεμβαίνει, συνήθως, τήν τελευταία στιγμή. "Αλλά σίγουρα και ο βραδύτατος ρυθμός τής τελετής ήταν ύπολογισμένος έτσι, ώστε νά μπορεί νά πραγματοποιηθεί ένα τέτοιο ένδεχόμενο⁴⁰. Οί κατάδικοι τό

προσμένουν και, για να κερδίσουν καιρό, διατείνονται, ακόμα και πάνω στο ικρίωμα, πώς έχουν κι άλλες αποκαλύψεις να κάνουν. Όταν ο λαός επιθυμούσε την άπονομή χάρης, την άποζητουσε με κραυγές, προσπαθούσε να παρατείνει την τελευταία αυτή στιγμή, περίμενε άνυπόμονα την άφιξη του άγγελιαφόρου που θά φέρει τό γράμμα με τό βουλοκέρι, και στην άνάγκη προσποιόταν πώς τόν βλέπει να έρχεται (έτσι έγινε στις 3 Αυγούστου του 1750, την ώρα που έκτελούσαν τούς ύπαίτιους της έξέγερσης για τις άπαγωγές των παιδιών). Ο μονάρχης είναι παρών στην έκτέλεση, όχι μονάχα ως ή έξουσία που υπεραμύνεται του νόμου, αλλά και ως ή δύναμη που μπορεί να καταργήσει και τόν νόμο και την έκδίκηση. Μόνος αυτός μπορεί να αποφασίσει αν θά συχωρέσει ή όχι τις προσβολές που έχει ύποστει· μ' όλο που έχει αναθέσει στά δικαστήρια τό δικαίωμα να άσκούν τή δική του έξουσία ως άπονεμητή της δικαιοσύνης, δέν έχει παραιτηθεί από τό δικαίωμα αυτό: τό διατηρεί στό άκέραιο, τόσο για να άναιρεί τήν ποινή, όσο και για να τήν αφήνει να έκτελεστεί.

Τό βασανιστήριο - όπως εμφανίζεται τελετουργικά ακόμα και στον δέκατο όγδοο αιώνα - πρέπει να θεωρείται πολιτικό όργανο. Έγγράφεται λογικά σ' ένα κολαστικό σύστημα, όπου ο μονάρχης, έμμεσα ή άμεσα, άπαιτεί, άποφασίζει, και εντέλλεται τήν έκτέλεση της τιμωρίας, στό μέτρο που αυτός ο ίδιος είναι που έχει θιγεί από τό έγκλημα διά μέσου του νόμου. Σέ κάθε άδίκημα ύπάρχει ένα *crimen majestatis*, και στον πιο άσημαντο έγκληματία ύπάρχει δύναμη ένας μικρός βασιλοκτόνος. Άλλά και ο βασιλοκτόνος, με τή σειρά του, δέν είναι ούτε περισσότερο ούτε λιγότερο παρά ένας ολοκληρωτικός και άπόλυτος έγκληματίας, άφου, όπως ο οποιοσδήποτε παραβάτης, αντί να προσβάλλει μίαν άπόφαση ή μιά συγκεκριμένη διαταγή του άνώτατου άρχοντα, πλήττει τόν ίδιο τό θεσμό στή φυσική ύπόσταση του άρχοντα. Ίδανική τιμωρία του βασιλοκτόνου θά ήταν τό άθροισμα όλων των δυνατών βασανιστηρίων. Θά ήταν ή άτέρμονη έκδίκηση: πάντως, οι γαλλικοί νόμοι δέν προέβλεπαν καμιάν ειδική ποινή για τέτοιου είδους τερατωδίες. Για τόν Ravailac χρειάστηκε να έπινοηθεί μιά ποινή που να συνδυάζει όλα τά πιο σκληρά βασανιστήρια που είχαν εφαρμοστεί ως τότε στή Γαλλία. Θέλησαν να έφεύρουν ακόμα πιο άπάνθρωπα βασανιστήρια για τόν Damiens. Μελετήθηκαν διάφορα σχέδια, αλλά κι αυτά κρίθηκαν

άτελή. Έπανελάβαν λοιπόν τή σκηνοθεσία του Ravailac. Και πρέπει να αναγνωρίσουμε πώς ύπήρξε εδώ κάποια μετριοπάθεια, αν άναλογιστούμε με ποιο τρόπο, στά 1584, ο δολοφόνος του Γουλιέλμου της Οράγγης έγκαταλείφθηκε σέ μιά πραγματικά άτέρμονη έκδίκηση: «Τήν πρώτη μέρα οδηγήθηκε στην πλατεία όπου ύπήρχε ένα καζάνι γεμάτο βραστό νερό, και μέσα σ' αυτό βούτηξαν τό χέρι με τό όποιο είχε διαπράξει τό έγκλημα. Τήν άλλη μέρα, του κόψανε τό χέρι, που καθώς κύλησε μπροστά στά πόδια του, τό κλώτσησε κάτω από τό ικρίωμα· τήν τρίτη μέρα τόν βασάνισαν με πυρακτωμένες λαβίδες στους μαστούς και στους βραχιόνες· τήν τέταρτη μέρα επαναλήφθηκαν τά ίδια στή ράχη και στους γλουτούς· και έτσι για δέκα όχτώ μέρες, συνέχεια, ο άνθρωπος αυτός μαρτύρησε κατά τόν ίδιο τρόπο.» Τήν τελευταία μέρα τόν έβαλαν πάνω στον τροχό και του σπάσανε τά κόκκαλα. Ύστερα από έξι ώρες βασανιστήρια μπόρεσε να ζητήσει νερό, αλλά δέν του δώσανε. «Τέλος, παρακάλεσαν τόν επικεφαλής του βασανιστηρίου να τόν στραγγαλίσει, να τόν άποτελειώσει, για να μην περιέλθει ή ψυχή του σέ άπόγνωση και για να σωθεί τουλάχιστον αυτή⁴¹.»

★

Δέν ύπάρχει άμφιβολία πώς τό βασανιστήριο συνδέεται με πολλά άλλα πράγματα και όχι μονάχα με τήν έσωτερική όργάνωση του Κράτους. Οι Rusche και Kirchheimer δικαιολογημένα θεωρούν πώς τά βασανιστήρια είναι άποτέλεσμα ενός συστήματος παραγωγής όπου οι δυνάμεις εργασίας, και κατά συνέπεια τό ανθρώπινο σώμα, δέν έχουν τή χρησιμότητα ούτε και τήν έμπορική αξία που θά τους άποδοθεί άργότερα σέ μίαν οίκονομία βιομηχανικού τύπου. Άναμφισβήτητο είναι, επίσης, πώς ή «περιφρόνηση» του ανθρώπινου σώματος άνάγεται σέ μιά γενικότερη στάση άπέναντι στο θάνατο· και στή στάση αυτή μπορεί κανείς να διαγνώσει τόσο τις αξίες που χαρακτηρίζουν τόν χριστιανισμό, όσο και μιά κατάσταση δημογραφική και, κατά κάποιον τρόπο, βιολογική: οι άφανισμοί από τις άρρώστιες και από τήν πείνα, οι περιοδικές εκατόμβες από τις επιδημίες, ή τεράστια θνησιμότητα των παιδιών, ή άστάθεια της βιο-οικονομικής ίσορ-

ροπίας – όλα αυτά καθιστούσαν οικείο τό θάνατο και υποκινούσαν γύρω από αυτόν τελετουργίες για την ενσωμάτωσή του στο σύστημα, για να τον καταστήσουν αποδεκτό και να δώσουν κάποιον νόημα στη μόνιμη απειλή του. Θα πρέπει ακόμα, για να αναλύσουμε τη μακρόχρονη αυτή διατήρηση των βασανιστηρίων, να αναφερθούμε σε περιστασιακά γεγονότα· δεν πρέπει να ξεχνάμε πώς το διάταγμα του 1670, που ρύθμιζε την ποινική δικαιοσύνη ως τις παραμονές της Γαλλικής Επανάστασης, είχε εντείνει σε ορισμένα σημεία την αυστηρότητα των παλαιών νόμων· ο Pussort, ένας από τους επιφορτισμένους για την επεξεργασία των κειμένων και που αντιπροσώπευε τις προθέσεις του βασιλιά, είχε επιβάλει το διάταγμα αυτό παρ' όλη την αντίδραση ορισμένων δικαστών, όπως ο Lamignon· οι πολλαπλές εξεγέρσεις που συνεχίζονται ακόμα και στην κλασική εποχή, ή υπόκωφη βοή που προαναγγέλλει τους εμφύλιους πολέμους, ή αξίωση του βασιλιά να επιδειχτεί η εξουσία του σε βάρος των κοινοβουλίων, εξηγούν κατά μεγάλο μέρος την επίμονη διατήρηση ενός «σκληρού» ποινικού συστήματος.

Για να ερμηνεύσουμε το ποινικό σύστημα των βασανιστηρίων, έχουμε εδώ αιτίες γενικές και, κατά κάποιον τρόπο, εξωτερικές· αιτίες που εξηγούν τη δυνατότητα και τη μακρόχρονη διατήρηση των σωματικών ποινών, τις αδύναμες και μάλλον σπάνιες διαμαρτυρίες που τους αντιτάσσονται. Θα πρέπει όμως, έχοντας υπόψη μας τα δεδομένα αυτά, να διευκρινίσουμε τον συγκεκριμένο τους σκοπό. Αν το βασανιστήριο είναι τόσο βαθιά ριζωμένο στη δικαστική πρακτική, είναι γιατί συμβάλλει στην αποκάλυψη της αλήθειας και στην επίδειξη της εξουσίας. Έξασφαλίζει τη διάρθρωση του γραπτού πάνω στο προφορικό, του μυστικού πάνω στο δημόσιο, της ανακριτικής διαδικασίας πάνω στην απόσπαση της όμολογίας· επιτρέπει την αναπαράσταση και την αναστροφή του εγκλήματος πάνω στο όρατο σώμα του εγκληματία· επιτρέπει την εκδήλωση και την ταυτόχρονη εκμηδένιση του εγκλήματος με τον ίδιο φρικιαστικό τρόπο. Καθιστά το σώμα του κατάδικου τό χώρο εφαρμογής της βασιλικής εκδίκησης, τό σημείο άγκυροδότησης της εκδήλωσης της εξουσίας, την ευκαιρία επιβεβαίωσης της δυνατολογίας των δυνάμεων. Όπως θα δούμε παρακάτω, η σχέση αλήθεια-εξουσία βρίσκεται στο κέντρο όλων των κολαστικών μηχανισμών, και επανεμφανίζεται στις σύγχρο-

νες ποινικές μέθοδες – αλλά με δλότελα διαφορετική μορφή και με πολύ διαφορετικές λειτουργίες. Στόν αιώνα του Διαφωτισμού, τά βασανιστήρια καταδικάζονται για τη «φρικαλεότητα» τους. Μ' αυτόν τόν όρο χαρακτηρίζονται πολύ συχνά από τούς ίδιους τούς νομομαθείς, χωρίς όμως κριτική πρόθεση. Ίσως ή έννοια τής «φρικαλεότητας» να είναι, μιά από αυτές που προσδιορίζουν με τόν πιό όρθό τρόπο τό σύστημα των βασανιστηρίων στην παλιά ποινική πρακτική. Η φρικαλεότητα είναι πρώτα απ' όλα ένα ιδιαίτερο γνώρισμα ορισμένων μεγάλων εγκλημάτων: ανάγεται στόν αριθμό των νόμων, φυσικών ή θεσμικών, θείκων ή ανθρώπινων, που τά εγκλήματα προσβάλλουν, στην σκανδαλώδη δημοσιότητα ή, αντίθετα, στην ύπουλη δολιότητα με τήν οποία έχουν διαπραχθεί, στην κοινωνική σειρά και θέση αυτών που τά διέπραξαν καθώς και των θυμάτων τους, στην διατάραξη τής τάξης που προϋποθέτουν ή που επιφέρουν, στην φρίκη που προκαλούν. Όστόσο, ή τιμωρία, στό μέτρο που διατρανώνει στά μάτια όλων τό εγκλημα με όλη του τή σοβαρότητα, πρέπει και να έπωμιστεί αυτήν τή φρικαλεότητα: πρέπει να τή φωτίσει με όμολογίες, με λόγους, με έπιγραφές που να τή καθιστούν δημόσια· πρέπει να τή αναπαραστήσει σε τελετές που να τή εφαρμόζουν στό σώμα του ένόχου με μορφή έξευτελισμού και όδύνης. Η φρικαλεότητα είναι ή πλευρά εκείνη του εγκλήματος που ή τιμωρία τή αναστρέφει σε βασανιστήριο για να τή πλημμυρίσει με φώς: μορφή ένεχόμενη στόν μηχανισμό που παράγει – στό επίκεντρο τής ίδιας τής τιμωρίας – τήν όρατή αλήθεια του εγκλήματος. Τό βασανιστήριο αποτελεί μέρος τής διαδικασίας που έδραιώνει τήν πραγματικότητα του κολάσιμου αδίκηματος. Άλλά κι εκτός από αυτό: ή φρικαλεότητα ενός εγκλήματος είναι επίσης ή βιαιότητα τής πρόκλησης προς τόν μονάρχη· αυτή θά προκαλέσει από τήν πλευρά του μιάν άνταπάντηση, που ρόλος της είναι να αύξήσει τή φρικαλεότητα, να τήν έξουσιάζει, να τήν ξεπεράσει με κάτι τό υπερβολικό που τήν έξουδετερώνει. Η άξεχώριστη από τό βασανιστήριο φρικαλεότητα παίζει, λοιπόν, διπλό ρόλο: από τή μιά είναι ή επικοινωνία του εγκλήματος με τήν ποινή, και από τήν άλλη ή παρόξυνση τής τιμωρίας σε σχέση με τό εγκλημα· έξασφαλίζει ταυτόχρονα και τή λαμπρή αποκάλυψη τής αλήθειας και εκείνη τής έξουσίας· είναι ή τελετουργία τής άνάκρισης που τερματίζεται, και ή τελετή όπου θριαμβεύει ό μονάρχης. Και αυτή

είναι πού τις συνδέει και τις δύο μέσα στο βασανισμένο κορμί. Ἡ κολαστική πρακτική θά προσπαθήσει, στόν δέκατο ἔνατο αἰώνα, νά ἀπομακρύνει ὅσο τό δυνατό περισσότερο τή «γαλήνια» ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας ἀπό τή βιαιότητα, πού δέν εἶναι δυνατό νά τήν ἐξαφανίσει ὀλοτέλα ἀπό τήν τιμωρία. Θά τονιστεῖ ιδιαίτερα ἡ ἑτερογένεια ἀνάμεσα στό ἐγκλημα πού πρέπει νά τιμωρηθεῖ καί στήν ποινή πού ἐπιβάλλεται ἀπό τήν κρατική ἐξουσία. Ἀνάμεσα στήν ἀλήθεια καί στήν τιμωρία δέν πρέπει πιά νά ὑπάρχει παρά μόνο μιά σχέση θεμιτῆς συνέπειας.

Ἡ ἐξουσία πού τιμωρεῖ, δέν πρέπει πιά νά μολύνεται ἀπό ἕνα ἐγκλημα μεγαλύτερο ἀπό ἐκεῖνο πού θέλει νά τιμωρήσει. Πρέπει νά μένει ἀπομακρυσμένη ἀπό τήν ποινή πού ἐπιβάλλει. «Ἐς ἀποκηρύξουμε τό γρηγορότερο τά τέτοια βασανιστήρια. Ἀντάξια μονάχα τῶν ἐστεμμένων τεράτων πού κυβερνοῦσαν τούς Ρωμαίους⁴².» Ἀλλά σύμφωνα μέ τήν ποινική πρακτική τῆς προηγούμενης ἐποχῆς, τό πλησίασμα τοῦ μονάρχου καί τοῦ ἐγκλήματος στό βασανιστήριο, ἡ ἀλληλοεξάρτηση τῆς «ἀποδεικτικῆς διαδικασίας» καί τῆς τιμωρίας πού δημιουργιόταν ἐκεῖ, δέν ἀνάγονταν σέ μιά δάρβαρη σύγχυση, ἀλλά πολύ περισσότερο στόν μηχανισμό τῆς φρικαλεότητας καί στά ἀναπόφευκτα παρεπόμενά της. Ἡ φρικαλεότητα τοῦ ἐξιλασμοῦ προκαλοῦσε τήν τελετουργική ἐκμηδένιση τῆς ἀτιμίας μέ τήν παντοδυναμία.

Ἡ ἐπικοινωνία ἀνάμεσα στό ἀδίκημα καί στήν τιμωρία, καί ἡ σύνδεση μέ τή μορφή τῆς φρικαλεότητας, δέν ἦταν συνέπεια ἐνός ἐκδικητικοῦ νόμου ὑποῦλως ἀποδεκτοῦ. Ἦταν τό ἀποτέλεσμα – στίς κολαστικές τελετουργίες – κάποιου συγκεκριμένου μηχανισμοῦ τῆς ἐξουσίας: μιᾶς ἐξουσίας πού ὄχι μονάχα δέν κρύβεται ὅταν ἀσκεῖ ἄμεσα τή δύναμή της πάνω στά σώματα, ἀλλά καί ὑπερηφανεύεται καί ἐνισχύεται ἀπό τίς φυσικές αὐτές ἐκδηλώσεις τῆς μιᾶς ἐξουσίας πού αὐτοεπιβεβαιώνεται ὡς ἔνοπλη ἐξουσία, καί πού οἱ λειτουργίες της στήν ἐπιβολή τῆς τάξης δέν διαχωρίζονται ἀπό τίς πολεμικές της λειτουργίες: μιᾶς ἐξουσίας πού προβάλλει τούς κανονισμούς καί τίς ὑποχρεώσεις σάν προσωπικούς δεσμούς, πού ἡ ρῆξη τους ἀποτελεῖ προσβολή καί ἀπαιτεῖ ἐκδίκηση: μιᾶς ἐξουσίας πού γι' αὐτήν ἡ ἀνυπακοή εἶναι πράξη ἐχθρική, ἀρχή ἐξέγερσης, πού στήν οὐσία δέν διαφέρει πολύ ἀπό τόν ἐμφύλιο πόλεμο: μιᾶς ἐξουσίας πού δέν ἔχει ἀνάγκη νά ἀποδείξει γιατί ἐφαρμόζει τούς νόμους της, ἀλλά νά δείξει ποιοί εἶ-

ναι οἱ ἐχθροί της, καί ποιά ὑπέρομη δύναμη τούς ἀπειλεῖ: μιᾶς ἐξουσίας πού, ἀφοῦ δέν διαθέτει ἀδιάκοπη ἐπιτήρηση, ἀναζητᾷ τήν ἀνανέωση τῆς ἀποτελεσματικότητάς της στή λαμπρότητα τῶν εἰδικῶν ἐκδηλώσεών της: μιᾶς ἐξουσίας πού ἀντλεῖ νέες δυνάμεις ἐπιδειχοντας τελετουργικά τήν ἀλήθεια τῆς ὑπερεξουσίας της.

★

Ἐποῦτο, ἀνάμεσα στά πολλά αἷτια πού ὀδήγησαν στήν ὑποκατάσταση τῶν ἀδιάντροπα «φρικαλέων» ποινῶν μέ τιμωρίες πού διεκδικοῦν τήν τιμή νά εἶναι «ἀνθρωπιστικές», ὑπάρχει ἕνα πού θά πρέπει ἀμέσως νά τό ἀναλύσουμε, γιατί ἐνέχεται στό ἴδιο τό βασανιστήριο: εἶναι στοιχεῖο τῆς λειτουργίας του καί ταυτόχρονα ἀξίωμα τῆς ἀένης ἀταξίας του.

Στίς τελετές τῶν βασανιστηρίων, κύριο πρόσωπο εἶναι ὁ λαός, πού ἡ πραγματική καί ἄμεση παρουσία του ἀπαιτεῖται γιά τήν ὀλοκλήρωσή τους. Ἐνα βασανιστήριο πού θά εἶχε γνωστοποιηθεῖ, ἀλλά πού ἡ διαδικασία του θά εἶχε ἐξελιχθεῖ κρυφά, δέν θά εἶχε κανένα νόημα. Ὁ παραδειγματισμός θεωρεῖται ἀπαραίτητος, ὄχι μονάχα γιά νά συνειδητοποιήσει ὁ λαός πῶς καί τό παρῳμικό ἀδίκημα ἔχει γιά ἐπακόλουθο μιά τιμωρία: ἀλλά καί γιά νά προξενήσει μιάν ἐντύπωση τρόμου τό θέαμα τῆς ἐξουσίας πού καταφέρεται μέ λύσσα πάνω στόν ἔνοχο: «Στά ποινικά ζητήματα, τό πῖο δύσκολο σημεῖο εἶναι ἡ ἐπιβολή τῆς ποινῆς: αὐτός εἶναι ὁ στόχος καί ὁ σκοπός τῆς διαδικασίας, καθώς καί τό μόνο ὄφελός της, μέ τό παράδειγμα καί τήν τρομοκρατία, ὅταν ἐφαρμόζεται ὀρθά στόν ἔνοχο⁴³.»

Ἀλλά στή σκηνή αὐτή τῆς τρομοκρατίας, διαφορούμενος εἶναι ὁ ρόλος τοῦ λαοῦ. Καλεῖται σάν θεατής: τόν προσκαλοῦν νά παραβρεθεῖ στίς ἐπιδείξεις, στίς δημόσιες ὁμολογίες: οἱ πάσσαλοι, οἱ ἀγγῶνες καί τά ἱκρίωματα στήνονται στίς δημόσιες πλατείες ἢ στά σταυροδρόμια: πολλές φορές τά πτώματα τῶν βασανισθέντων τά ἐκθέτουν γιά ἀρκετές μέρες σέ κοινή θέα κοντά στόν τόπο τοῦ ἐγκλήματος. Ὁ κόσμος πρέπει ὄχι μονάχα νά μάθει ἀλλά καί νά δεῖ. Γιατί ὅλοι πρέπει νά φοβηθοῦν: ἀλλά καί γιατί πρέπει νά εἶναι μάρτυρες, κάτι σάν ἐγγυητές τῆς τιμωρίας, κι ἀκόμα γιατί πρέπει ὡς ἕνα σημεῖο, νά πάρουν μέρος σ' αὐτήν. Τό νά εἶ-

ναι μάρτυρες είναι ένα δικαίωμα πού τό έχουν και πού τό διεκδικούν· ένα κρυφό βασανιστήριο είναι ένα βασανιστήριο γιά προνομιούχους, και ό κόσμος συχνά υποπτεύεται πώς δέν έχει επιβληθεί μέ τήν απαιτούμενη αυστηρότητα. Γι' αυτό και διαμαρτύρεται όταν, τήν τελευταία στιγμή, του αποκρύβουν τό θύμα. Ό ταμίας των Ταχυδρομείων πού είχε στηλιτευθεί επειδή είχε σκοτώσει τή γυναίκα του, φυγαδεύτηκε ύστερα από τή στηλίτευσή του: «Τόν χώνουν διαστικά σ' ένα άμάξι· κι αν δέν είχε ισχυρή συνοδεία, θά ήταν δύσκολο νά προστατευθεί από τήν όργη του όχλου πού κραύγαζε άποδοκιμάζοντάς τον⁴⁴.» «Όταν ή Lescombat άπαγχονίστηκε, τής κάλυψαν τό πρόσωπο μέ μιá «κουκούλα»: «Φοράει ένα μαντίλι πού σκεπάζει τό κεφάλι και τό λαιμό της, πράγμα πού κάνει τό κοινό νά διαμαρτύρεται και νά λείει πώς δέν πρόκειται γιά τήν πραγματική Lescombat⁴⁵.» Ό λαός διεκδικεί τό δικαίωμά του νά διαπιστώνει τά βασανιστήρια και νά βλέπει ποιόν βασανίζουν⁴⁶. Έχει επίσης τό δικαίωμα νά παίρνει μέρος στήν τελετή. Ό κατάδικος περιφερόμενος επί άρκετό χρόνο, εκτεθειμένος, στιγματισμένος, ταπεινωμένος, μέ διατυμπανιζόμενη συνέχεια τή φρίκη του έγκλήματός του, προσφέρεται στους προπηλακισμούς και συχνά στις επιθέσεις των θεατών. Στην εκδίκηση του μονάρχη καλείται νά εισχωρήσει και ή εκδίκηση του λαού. Όχι πώς άποτελεί τό θεμέλιο τής εκδίκησης του μονάρχη, και πώς αυτός θά έρμηνεύσει μέ τόν δικό του τρόπο τήν άγανάκτηση του λαού· μάλλον ό λαός είν' εκείνος πού πρέπει νά συμπαρασταθεί στον βασιλιά του, όταν αυτός άποφασίζει νά «εκδικηθεί τούς έχθρούς του», ιδιαίτερα μάάλιστα όταν οί έχθροί του είναι άνθρωποι του λαού. Έπάρχει κάτι σαν «ύπηρεσία του ικριώματος» πού ό λαός όφείλει στήν εκδίκηση του βασιλιά του. «Έπηρεσία» πού προβλεπόταν από τά παλιά διατάγματα· τό διάταγμα του 1347 γιά τούς βλάσφημους όριζε πώς θά παλουκωνονταν «άπό τήν άρχή του βασανιστηρίου ως τήν ώρα του θανάτου. Έπιτρέπεται νά τούς ρίξουν στά μάτια λάσπη και άλλα άπορρίμματα, όχι όμως πέτρες ή ό,τι άλλο είναι δυνατό νά πληγώσει... Και τή δεύτερη φορά, αν δηλαδή ό ένοχος έπαναλάβει τό έγκλημά του, διατάσσουμε νά παλουκωθεί μιá μέρα λαϊκής άγοράς, και νά του σκίσουν τό άνω χείλος ώσπου νά φανούν τά δόντια του». Στην κλασική έποχή, άσφαλώς, ή μορφή αυτή τής συμμετοχής στο βασανιστήριο δέν είναι πιά παρά μονάχα κάτι τό

άνεκτό, πού προσπαθούν νά τό περιορίσουν: επειδή ύποκινεί σε βαρβαρότητα, και άποτελεί ένα είδος σφετερισμού τής κολαστικής έξουσίας. Όμως, ή μορφή αυτή συμμετοχής είναι άκόμα τόσο στενά δεμένη μέ τό γενικό σύστημα των βασανιστηρίων, ώστε δέν είναι δυνατό νά άπαγορευθεί όλότελα. Άκόμα και στον δέκατο όγδοο αιώνα βλέπουμε σκηνές σαν κι αυτές πού άκολούθησαν τό βασανιστήριο του Montigny: τήν ώρα πού ό δήμιος εκτελεί τόν κατάδικο, οί γυναίκες τής Ψαραγοράς περιφέρουν ένα άνδρείκελο και του κόβουν τό κεφάλι⁴⁷. Και πάρα πολλές φορές χρειάστηκε νά «προστατευθούν» άπό τό πλήθος έγκληματίες πού οδηγούνταν άργά άργά στο ικριώμα μέσ' άπό αυτό – και γιά παράδειγμα, αλλά και σαν στόχος, σ' ένδεχόμενη άπειλή και σαν ταγμένη και ταυτόχρονα άπαγορευμένη λεία. Ό μονάρχης, καλώντας τά πλήθη νά παραστούν στήν εκδήλωση τής ισχύος του, άνέχεται γιά μιá στιγμή τίς βιαιότητες πού έρμηνεύει σαν σημάδια ύπακοής, άλλ' άμέσως άντιτάσσει σ' αυτές τά όρια των δικών του προνομίων.

Άκριβώς, όμως, στο σημείο αυτό ό λαός, καλούμενος σ' ένα θέαμα σκόπιμα φτιαγμένο γιά νά τόν τρομοκρατήσει, μπορεί νά προβάλλει άρνηση στήν κολαστική έξουσία, και άκόμα νά έξεγερθεί. Τό νά έμποδίζει μιάν εκτέλεση πού τή θεωρεί άδικη, νά άποσπά έναν κατάδικο άπό τά χέρια του δημίου, νά άποκτά μέ τή βία τή χάρη του κατάδικου, νά καταδιώκει και ένδεχόμενα νά επιτίθεται έναντι στους δημίους, νά καταριέται τούς δικαστές και νά διαμαρτύρεται μέ κραυγές έναντι στή δικαστική άπόφαση – όλα αυτά άποτελούν μέρος τής λαϊκής πρακτικής πού προβάλλει, παρεμποδίζει και πολλές φορές ανατρέπει τήν τελετουργία των βασανιστηρίων. Αυτά βέβαια συμβαίνουν συχνότατα όταν οί καταδικες κυρώνουν έξεγέρσεις: παράδειγμα, ή ύπόθεση τής άπαγωγής των παιδιών, όποτε τό πλήθος προσπάθησε νά έμποδίσει τήν εκτέλεση τριών ύποτιθέμενων στασιαστών, πού τελικά άπαγχονίστηκαν στο νεκροταφείο του Άγίου Ιωάννη, «επειδή είχε έλάχιστες έξόδους και μονοπάτια πού έπρεπε νά φυλάγονται⁴⁸. Φοβισμένος, ό δήμιος κατεβάσει άπό τήν άγχόνη τόν έναν άπό τούς καταδικούς· οί τοξότες ρίχνουν τά βέλη τους έναντιόν του πλήθους. Άλλη περίπτωση στάθηκε ή έξέγερση γιά τό ζήτημα των σιτηρών στά 1775· άκόμα και στά 1786, όταν οί μικροπωλητές, ύστερα άπό μιá πορεία στις Βερσαλλίες, έπιχείρησαν

νά απελευθερώσουν τούς δικούς τους πού είχαν συλληφθεί. Ἄλλα κι ἐκτός ἀπό αὐτές τίς περιπτώσεις, ὅπου οἱ ταραχές ξεσπᾶσαν πρὶν ἐπιβληθοῦν τὰ μέτρα τῆς ποινικῆς δικαιοσύνης, καί γιὰ αἷτια πού δέν σχετίζονται μ' αὐτήν, ὑπάρχουν ἀπειρα παραδείγματα ὅπου οἱ ταραχές προκαλοῦνται ἄμεσα ἀπό μιά δικαστική ἀπόφαση καί μίαν ἐκτέλεση. Μικρές ἀλλ' ἀναρίθμητες «συγκινήσεις τοῦ ἰκρίωματος».

Στὴν πιό στοιχειώδη τους μορφή, οἱ ἐξεγέρσεις αὐτές ἀρχίζουν ἀπό τίς ἐνθαρρύνσεις, τίς ἐπιδοκιμασίες, πολλές φορές, πού συνοδεύουν τὸν κατάδικο ὡς τὸν τόπο τῆς ἐκτέλεσης. Σέ ὅλη τὴ μακριά του διαδρομὴ, ἐγκαρδιώνεται ἀπὸ «τὴ συμπόνοια τῶν πονόψυχων ἀνθρώπων, καί ἀπὸ τὰ χειροκροτήματα, τὸ θαυμασμό, καί τὸ φθόνο τῶν παθιασμένων καί τῶν σκληρῶν»⁴⁹. » Ἄν τὰ πλήθη συνωστίζονται γύρω ἀπὸ τὸ ἰκρίωμα, δέν εἶναι μονάχα γιὰ νὰ παραβρεθοῦν στὴν ὁδὴν τοῦ κατάδικου ἢ γιὰ νὰ διεγείρουν τὴν ὁργὴ τοῦ δημίου: εἶναι ἀκόμα καί γιὰ ν' ἀκούσουν αὐτόν, πού δέν ἔχει πιά τίποτα νὰ χάσει, νὰ καταριέται τούς δικαστές, τούς νόμους, τὴν ἐξουσία, τὴ θρησκεία. Τὸ βασανιστήριό ἐπιτρέπει στὸν κατάδικο νὰ ἀπολαύσει γιὰ μιά στιγμή τὴν παγανιστικὴ αὐτὴ γιορτὴ, ὅπου τίποτα πιά δέν ἀπαγορεύεται, τίποτα πιά δέν τιμωρεῖται. Προστατευμένος ἀπὸ τὸν ἐπικείμενο θάνατο, ὁ ἐγκληματίας μπορεῖ νὰ πεῖ ὅ,τι θέλει, καί τὸ κοινὸ νὰ τὸν ἐπευφημεῖ. «Ἄν ὑπῆρχαν χρονικά, ὅπου νὰ καταγράφονταν λεπτομερειακὰ τὰ τελευταῖα λόγια τῶν βασανιζόμενων, κι ἂν εἶχε κανεὶς τὸ θάρρος νὰ τὰ διαβάσει, ἂν ρωτοῦσε κανεὶς τὸν χυδαῖο αὐτόν ὄχλο πού μιά σκληρόκαρδη περιέργεια τὸν συγκεντρώνει γύρω ἀπὸ τὸ ἰκρίωμα, θὰ ἀπαντοῦσε πὼς δέν ὑπάρχει στὸν κόσμον ἔνοχος δεμένος σ' ἓναν τροχὸ πού, πεθαίνοντας, νὰ μὴν κατηγορήσει τὸ θεὸ γιὰ τὴν ἐξαθλίωση πού τὸν ἐσπρωξε στοῦ ἐγκλήματος, νὰ μὴν ἐφεξε τούς δικαστές γιὰ τὴν βαρβαρότητά τους, νὰ μὴν καταράστηκε τούς ἱερωμένους πού τὸν συνοδεύουν καί νὰ μὴν βλαστήμησε τὸ θεὸ καί τούς παπάδες πού εἶναι ὄργανά του»⁵⁰. » Στὶς ἐκτελέσεις αὐτές, πού θὰ ἔπρεπε νὰ δείχνουν μονάχα τὴν τρομοκρατικὴ δύναμη τοῦ ἀρχοντα, ὑπάρχει μιά πραγματικὴ ὄψη καρναβαλιοῦ ὅπου οἱ ρόλοι ἀντιστρέφονται: οἱ Ἄρχές ἐμπαιζοῦνται, καί οἱ ἐγκληματίες μετατρέπονται σέ ἥρωες. Ἡ ἀχρεϊότητα ἀναστρέφεται: τὸ θάρρος τους, ὅπως καί τὰ κλάματά τους καί οἱ φωνές τους μειώνουν μονάχα τὸν νόμο. Ὁ Fielding τὸ σημειώνει μὲ πι-

κρία: «Ὅταν τὸ πλῆθος βλέπει ἓναν κατάδικο νὰ τρέμει, δέν ἀναλογίζεται τὴν ἀχρεϊότητά του· καί μάλιστα ὅταν εἶναι ἀναιδής»⁵¹. » Γιὰ τὸ λαὸ πού εἶναι ἐκεῖ καί κοιτάζει, ὑπάρχει πάντα, ἀκόμα καί στὴν ὑπέρτατη ἐκδίκηση τοῦ ἀρχοντα, ἀφορμὴ γιὰ ἀντεκδίκηση.

Ἄκόμα περισσότερο ἂν ἡ καταδίκη θεωρεῖται ἀδικη. Καθὼς καί ὅταν θανατώνεται ἓνας ἀνθρώπος τοῦ λαοῦ γιὰ ἓνα ἐγκλημα πού, ἂν τὸ εἶχε διαπράξει ἓνας εὐγενῆς ἢ ἓνας πλούσιος, θὰ τιμωροῦνταν μὲ ποινὴ πολὺ ἐλαφρότερη. Ὅρισμένες, ἄλλωστε, πρακτικὲς τῆς ποινικῆς δικαιοσύνης δέν ἦταν πιά ἀνεκτές στὸν δέκατο ὄγδοο αἰῶνα (ἴσως κι ἀκόμα πιὸ πρὶν) ἀπὸ τὰ κατώτερα λαϊκὰ στρώματα – πράγμα πού προκαλοῦσε συχνὰ μικρο-ἐξεγέρσεις. Ἀφοῦ οἱ πιὸ φτωχοὶ – ὅπως τὸ παρατηρεῖ κάποιος δικαστής – δέν ἔχουν τὴ δυνατότητα νὰ ἀκουστοῦν ἀπὸ τὴ δικαιοσύνη⁵², παρεμβαίνουν ἀκόμα καί ἐμπρακτὰ ἐκεῖ ὅπου ἡ δικαιοσύνη ἐκδηλώνεται δημόσια, ἐκεῖ ὅπου καλοῦνται σάν μάρτυρες καί σχεδόν σάν τοποτηρητές της – μποροῦν δηλαδή νὰ ἐπέμβουν, καί μὲ τὴ βία, στὸν κολαστικὸ μηχανισμό καί νὰ ἀνακατατάξουν, κατὰ κάποιον τρόπο, τὰ ἀποτελέσματά του· νὰ κατευθύνουν διαφορετικὰ τὴ βιαιότητα τῶν κολαστικῶν τελετουργιῶν. Ἐξεγερση ἐναντίον τῆς διαφορᾶ τῶν ποινῶν ἀνάλογα μὲ τὴν κοινωνικὴ τάξη τοῦ καθενός: στὰ 1781, ὁ ἐφημέριος τοῦ Champré δολοφονεῖται νὰ σώσει περνώντας τον γιὰ τρελό: «Ἐξοργισμένοι οἱ χωρικοὶ, πού ἦταν ἀφοσιωμένοι στὸν πάστορά τους, φάνηκαν ἀρχικά ἀποφασισμένοι νὰ προβοῦν σέ βιαιοπραγίες ἐναντίον τοῦ ἀρχοντα – ἀποπειράθηκαν μάλιστα καί νὰ πυρπολήσουν τὸν πύργο του... Ὅλος ὁ κόσμος δικαιολογημένα διαμαρτύρεται γιὰ τὴν ἐπιείκεια τοῦ ὑπουργείου, πού ἀφαιρεῖ ἀπὸ τὴ δικαιοσύνη τὰ μέσα γιὰ νὰ τιμωρήσει ἓνα τόσο ἀποτρόπαιο ἐγκλημα»⁵³. » Ἐξεγερση ἐπίσης καί ἐναντίον τῆς ὑπερβολικῆς βαριῆς ποινῆς πού ἐπιβάλλονται γιὰ κοινὰ ἐγκλήματα, ἐλάχιστα σοβαρὰ κατὰ τὴ γνώμη τοῦ λαοῦ (κλοπὴ ὕστερα ἀπὸ διάρρηξη)· ἢ ἐναντίον σέ τιμωρίες πού ἐπιβάλλονται γιὰ ὀρισμένα ἀδικήματα συνδεδεμένα μὲ κοινωνικὲς συνθήκες (ὅπως λογουχάρη ἢ οἰκιακὴ κλοπὴ)· ἢ θανατικὴ ποινὴ γιὰ τὸ ἐγκλημα τοῦτο προκαλοῦσε μεγάλη δυσaráσκεια, γιὰτί οἱ ὑπῆρέτες ἦταν πολυάριθμοι, τούς ἦταν δύσκολο, σέ παρόμοιες περιπτώσεις, νὰ ἀποδείξουν τὴν ἀθωότητά τους, εὐκόλα

μπορούσαν να υποπέσουν στη δυσμένεια του αφέντη τους, και όταν όρισμένοι αφέντες ήταν επιεικείς κι έκαναν πώς δεν έβλεπαν, ή επιείκεια αυτή καθιστούσε ακόμα πιο σκληρή τη μοίρα των άλλων υπηρετών που κατηγορούνταν από τους δικούς τους αφέντες, καταδικάζονταν και στέλνονταν στην άγχονη. Η εκτέλεση των υπηρετών αυτών προκαλούσε συχνά διαμαρτυρίες⁵⁴. Σημειώθηκε μάλιστα και μία μικρή εξέγερση στο Παρίσι, στα 1761, όταν μία υπηρέτρια έκλεψε ένα κομμάτι ύφασμα από τον αφέντη της. Μ' όλο που του τό έδωσε πίσω, μ' όλο που τον ικέτευσε, ο αφέντης δεν θέλησε να αποσύρει τη μήνυσή του: τή μέρα τής εκτέλεσης, οι γείτονες εμποδίζουν τήν εκτέλεση, εισβάλλουν στο μαγαζί του εμπόρου και τό λεηλατούν· τελικά, δόθηκε χάρη στην υπηρέτρια· αλλά κάποια γυναίκα που αποπειράθηκε να σκοτώσει τον κακό αφέντη τρυπώντας τον με βελόνες, έξορίστηκε για τρία χρόνια⁵⁵.

Γνωστές είναι οι μεγάλες δικαστικές υποθέσεις του δέκατου όγδοου αιώνα, όπου ή φωτισμένη κοινή γνώμη παρεμβαίνει με τους φιλοσόφους και όρισμένους δικαστές: υποθέσεις Calas, Sirven, Ίπλότη de la Barre. Όμως δεν γίνεται και πολλές λόγος για όλες αυτές τις λαϊκές ταραχές γύρω από τήν κολαστική πρακτική. Και πραγματικά, πολύ σπάνια ξεπερνούν τά όρια μιάς πόλης, κάποτε και μιάς συνοικίας. Και όμως, είχαν κι αυτές τή σημασία τους. Είτε γιατί οι εξέγερσεις αυτές, ξεκινώντας από τά λαϊκά στρώματα διαδόθηκαν, και βρίσκοντας απήχηση σε όρισμένους ανώτερους κύκλους πήραν καινούργιες διαστάσεις (μπορούμε λογουχάρη να αναφέρουμε τις ακόλουθες υποθέσεις που προηγήθηκαν από τήν Έπανάσταση: τήν υπόθεση τής Catherine Espinas, που εσφαλμένα καταδικάστηκε για πατροκτονία, στα 1785· τήν υπόθεση των τριών κατοίκων του Chaumont, που καταδικάστηκαν στο βασανιστήριο του τροχού, για τους όποιους ο Dupaty έγραψε, στα 1786, τό περίφημο Μνημόνιο του· ακόμα και τήν περίπτωση τής Marie Françoise Salmon, που τό ανώτατο δικαστήριο τής Rouen είχε καταδικάσει, στα 1782, να πεθάνει στην πυρά για απόπειρα δηλητηρίασης, αλλά που ως τά 1786 δεν είχε ακόμα εκτελεστεί). Είτε γιατί οι εξέγερσεις αυτές είχαν πάνω απ' όλα δημιουργήσει γύρω από τήν ποινική δικαιοσύνη και τις εκδηλώσεις της, που θά έπρεπε να είναι υποδειγματικές, μιά μόνιμη άνησυχία. Πόσες' και πόσες φορές δεν χρειάστηκε, για να εξα-

σφαλιστεί ή τάξη και ή ήρεμία γύρω από τά ικρίώματα, να ληφθούν μέτρα «λυπηρά για τό λαό» και προφυλάξεις «ταπεινωτικές για τις Άρχές⁵⁶»; Αναφαίνεται καθαρά πώς ή θεαματική λειτουργία των ποινών κινδύνευε να αναστραφεί από εκείνους ακριβώς στους όποιους απευθυνόταν. Πράγματι ο τρόμος του βασανιστηρίου υποκινεί παράνομες πράξεις: τις μέρες των εκτελέσεων, κάθε δουλειά διακόπτεται, τά καπηλειά είναι γεμάτα, έκστομίζονται ύβρεις ενάντια στις Άρχές, απειλούνται ή λιθοβολούνται ο δήμος, οι άστυνομικοί και οι στρατιώτες· ο λαός προσπαθεί να αρπάξει τον κατάδικο, είτε για να τον σώσει είτε για να τον σκοτώσει με μεγαλύτερη σιγουριά· γίνονται συμπλοκές, και οι κλέφτες βρίσκουν τήν καλύτερη εύκαιρία για δράση έπωφελούμενοι από τήν περιέργεια και τον συνωστισμό γύρω από τό ικρίωμα⁵⁷. Άλλά προπάντων – κι έδώ είναι που τά έκτροπα αυτά μετατρέπονταν σε πολιτικό κίνδυνο – σε καμιάν άλλη περίπτωση όσο σ' αυτές τις τελετουργίες, που θά έπρεπε να επιδείχνουν τήν αίσχρότητα του έγκλήματος και τήν παντοδυναμία τής έξουσίας, ο λαός δεν ένιωθε τόσο στενά δεμένος μ' αυτούς που υποβάλλονταν στην ποινή· σε καμιάν άλλη περίπτωση δεν ένιωθε τόσο πολύ, όπως κι αυτοί, τήν απειλή τής νόμιμης βίας, τήν άνελέητη και χωρίς μέτρο. Η άλληλεγγύη ενός μεγάλου λαϊκού στρώματος με εκείνους που θά μπορούσαμε να αποκαλέσουμε «μικροεγκληματίες» – άλητες, ψευτο-ζητιάνοι, έξεγερμένοι φτωχοί, πορτοφολάδες, κλεπταποδόχοι και μεταπωλητές – δεν παύει να εκδηλώνεται: ή αντίσταση στην άστυνομική επιτήρηση, τό κνηγι των χαφιέδων, οι επιθέσεις ενάντια στις περιπόλους και στους άστυνομικούς, είναι τρανή απόδειξη⁵⁸. Και ακριβώς, ή ρήξη αυτής τής άλληλεγγύης γίνεται τώρα ο κυριότερος στόχος τής ποινικής και άστυνομικής καταστολής. Όμως, από τήν τελετή του βασανιστηρίου, από τήν επικίνδυνη αυτή γιορτή όπου ή βία μπορεί άκαριαά να αναστραφεί, κινδυνεύει να ένισχυθεί πολύ περισσότερο ή άλληλεγγύη παρά ή έξουσία του δυνάστη. Και οι μεταρρυθμιστές του δέκατου όγδοου και του δέκατου ένατου αιώνα δεν θά ξεχάσουν πώς οι εκτελέσεις, σε τελευταία άνάλυση, άπλως δεν έφόδιζαν τό λαό. Γι' αυτό και μιά από τις πρώτες επιδώξεις τους ήταν ή πρότασή τους για τήν κατάργησή τους.

Για να αποδείξουμε τή σοβαρότητα του πολιτικού προβλήματος που προκαλεί ή λαϊκή παρέμβαση στο μηχανισμό του βασανι-

στηρίου, αρκεί νά παραθέσουμε ἐδῶ δύο περιπτώσεις: ἡ μιά χρονολογείται ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ δέκατου ἑβδομοῦ αἰῶνα καὶ ἔχει γιὰ πλαίσιο τὴν Avignon. Ξαναβρίσκουμε ἐδῶ τὰ κυριότερα στοιχεία τοῦ θεάτρου τῆς φρίκης: τὴ σωματικὴ ἀναμέτρηση τοῦ δημίου καὶ τοῦ κατάδικου, τὴ μεταστροφή τῆς διαμάχης, τὸν κατατρεγμὸ τοῦ δημίου ἀπὸ τὸ λαό, τὴ διάσωση τοῦ κατάδικου ἀπὸ τὴν ἐξέγερση τοῦ ὄχλου καὶ τὴ βίαιη ἀναστροφή τοῦ ποινικοῦ μηχανισμοῦ. Ἐπρόκειτο νά ἀπαγχονιστεῖ ὁ δολοφόνος Pierre du Fort· πολλές φορές «τὰ πόδια του μπερδεύτηκαν στὰ σκαλοπάτια» καὶ παρά λίγο νά πέσει στὸ κενό. «Τότε ὁ δήμιος τοῦ σκέπασε τὸ κεφάλι μὲ τὸ μακρὸ γιλέκο του καὶ ἄρχισε νά τὸν χτυπᾶ μὲ τὸ γόνατο στὸ στομάχι καὶ στὴν κοιλιά. Ὁ λαός, βλέποντας πὼς τὸν ὑπέβαλλε σὲ ὑπερβολικὲς ὀδύνες, καὶ πιστεύοντας μάλιστα πὼς, στὰ κρυφά, τὸν τρυποῦσε μὲ τὴ λόγχη του... ἔνιωσε τὴ σὺμπύνοια γιὰ τὸν κατάδικο καὶ τὴ σὺμπαράκληση γιὰ τὸν δήμιο, ὥστε ἄρχισε νά τὸν λιθοβολεῖ· ἐκεῖνη τὴ στιγμή ὁ δήμιος ἀπομάκρυνε τίς δύο σκάλες, ἔριξε χάμω τὸν κατάδικο, πήδηξε πάνω του καὶ τὸν ποδοπατοῦσε, ἐνῶ ἡ γυναίκα τοῦ δημίου τὸν τραβοῦσε ἀπὸ τὰ πόδια κάτω ἀπὸ τὴν ἀγχόνη. Τόσο ἀγρία τὸν χτυποῦσαν, ὥστε τὸ αἷμα ἔτρεχε ἀπὸ τὸ στόμα του. Μὰ τὴν ὥρα ἐκεῖνη, οἱ πέτρες ἔπεσαν βροχὴ (μερικὲς μάλιστα βρῆκαν τὸν ἀπαγχονισμένο στὸ κεφάλι) καὶ αὐτὸ ἀνάγκασε τὸν δήμιο νά κατέβει τόσο διαστικὰ ἀπὸ τὸ ἰκρίωμα, ὥστε ἔπεσε μὲ τὸ κεφάλι ἀπὸ τὴ σκάλα καὶ βρέθηκε ἀνάμεσα στὸν ὄχλο. Τὰ πλήθη τὸν περιζώνουν. Ξανασηκώνεται ἀμέσως καὶ ἀπειλεῖ μὲ τὴ λόγχη του αὐτοὺς πού τὸν πλησιάζουν· καὶ ἀφοῦ πέφτει καὶ ξανασηκώνεται πολλές φορές, δέν κατορθώνει νά ἀποφύγει τὴν ὀργὴν τοῦ λαοῦ πού τὸν δέρνει ἀνελέητα, τὸν καταλασπώνει καὶ τὸν πνίγει στὸ χαντάκι· ὕστερα, μὲ λύσσα καὶ ἀγανάκτηση σέρνουν τὸ πτώμα του ὡς τὸ Πανεπιστήμιο, καὶ ἀπὸ κεῖ στὸ νεκροταφεῖο τῶν Cordeliers. Ὁ βοηθός του, ξυλοδαρμένος καὶ αὐτὸς καὶ μωλωπισμένος στὸ σῶμα καὶ στὸ κεφάλι, μεταφέρεται στὸ νοσοκομεῖο ὅπου πέθανε λίγες μέρες ἀργότερα. Στὸ μεταξύ, μερικοὶ ξένοι καὶ ἀγνωστοὶ ἀνεβαίνουν τὴ σκάλα τοῦ ἰκριώματος, κόβουν τὸ σκοινί, ἐνῶ ἄλλοι ἀπὸ κάτω σηκώνουν στὰ χέρια τὸν κατάδικο πού εἶχε μείνει κρεμασμένος γιὰ κάμποση ὥρα – ὅσο περίπου βαστᾶ ἓνα τρισάγιο. Κατακομματιάζουν τὴν ἀγχόνη καὶ σπάζουν τὴ σκάλα... Τὰ παιδιὰ ἀρπάζουν τὰ κομμάτια καὶ τὰ ρίχνουν στὸ Ροδανό.» Ὅσο γιὰ τὸν κατάδικο,

τὸν μεταφέρουν σ' ἓνα νεκροταφεῖο «γιὰ νά μὴν ξαναπέσει στὰ χέρια τῆς δικαιοσύνης, καὶ ἀπὸ κεῖ στὴν ἐκκλησίᾳ τοῦ Saint-Apoitne». Ὁ ἀρχιεπίσκοπος τοῦ ἀπονέμει χάρη, διατάζει νά τὸν μεταφέρουν στὸ νοσοκομεῖο καὶ συστήνει στοὺς ἀξιωματικούς νά τὸν περιποιηθοῦν. Τέλος, προσθέτει ὁ συντάκτης τῆς ἀναφορᾶς, «τοῦ παραγγείλαμε καινούργιο κοστουμί, δύο ζευγάρια κάλτσες, παπούτσια, καὶ τὸν ξανατύσαμε ἀπὸ τὸ κεφάλι ὡς τὰ πόδια μὲ ὀλοκαίνουργια ρούχα. Οἱ συνάδελφοί μας τοῦ χάρισαν ἄλλος πουκάμισο, ἄλλος γάντια, ἄλλος μιά περούκα...⁵⁹».

Ἡ ἄλλη σκηνὴ ξετυλίγεται στὸ Παρίσι, ἓναν αἰῶνα ἀργότερα, στὰ 1775, τὴν ἐπαύριο τῆς ἐξέγερσης γιὰ τὸ ζήτημα τῶν σιτηρῶν. Ἐξαιτίας τῆς ὑπέμετρης ἔντασης πού παρατηρεῖται στὸ λαό, οἱ Ἀρχεῖς ἐπιθυμοῦν νά γίνει ἡ ἐκτέλεση ὅσο τὸ δυνατόν πιὸ ὀμαλά. Ἀνάμεσα στὸ ἰκρίωμα καὶ στὸ κοινό – πού ἐπιμελέστατα κρατιέται σὲ ἀπόσταση – μιά διπλὴ σειρὰ ἀπὸ στρατιῶτες φρουρεῖ, ἀπὸ τὴ μιά μεριά τὴν ἐπικείμενη ἐκτέλεση, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τὴν ἐνδεχόμενη λαϊκὴ ἐξέγερση. Ἔτσι, κάθε ἐπαφὴ διακόπτεται: δημόσιο βασανιστήριο, ἀλλὰ τώρα τὸ θεαματικὸ μέρος ἐξουδετερώνεται, ἢ μάλλον περιορίζεται στὸν ἔμμεσο ἐκφοβισμό. Μὲ τὴν κάλυψη τῶν ὄπλων, ἡ Δικαιοσύνη ἐκτελεῖ, μὲ νηφαλιότητα, σὲ μίαν ἄδεια πλατεῖα. Ἄν ἐπιδειχθεῖ τὸ θάνατο πού ἐπιβάλλει, τὸ κάνει «ἀφ' ὕψηλοῦ» καὶ ἀπὸ μακριά: «Στὶς τρεῖς τὸ ἀπόγευμα μονάχα τοποθετήθηκαν οἱ δύο ἀγχόνες: ἡ καθεμίᾳ τους εἶχε ὕψος δεκαοχτὼ ποδιῶν, σίγουρα γιὰ νά προκαλοῦν μεγαλύτερη ἐντύπωση. Ἀπὸ τίς δύο ἡ ὥρα, στὴν Πλατεῖα τῆς Grève (καὶ σ' ὄλον τὸν περίγυρο) εἶχαν τοποθετηθεῖ ἀποσπάσματα πεζῶν καὶ ἐφιππων στρατιωτῶν· ἔλθετοί τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς καὶ ἀστυνομικὰ ἀγήματα ἐξακολουθοῦσαν νά περιπολοῦν στοὺς γειτονικοὺς δρόμους. Δέν ἐπιτρέπεται σὲ κανέναν νά πλησιάσει τὴν Πλατεῖα τῆς Grève κατὰ τὴν ὥρα τῆς ἐκτέλεσης, καὶ σ' ὄλο τὸν περίγυρο ἦταν τοποθετημένοι, σὲ διπλὴ σειρὰ, στρατιῶτες ἐφ' ὄπλου λόγχη, πλάτη μὲ πλάτη, ἔτσι ὥστε ἡ μιά σειρὰ νά βλέπει πρὸς τὰ ἔξω καὶ ἡ ἄλλη πρὸς τὰ μέσα, πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τῆς πλατείας. Οἱ δύο δύσμοιροι κατάδικοι... κραυγάζουν σὲ ὅλη τὴ διαδρομὴ πὼς εἶναι ἀθῶοι, καὶ ἐξακολουθοῦν νά διαμαρτύρονται ἀνεβαίνοντας τὴ σκάλα τῆς ἀγχόνης⁶⁰.» Στὴν ἀπόφαση νά ἐγκαταλειφθοῦν οἱ τελετουργίες τῶν βασανιστηρίων, ποιὸν ρόλο ἐπαιξαν ἄραγε τὰ ἀνθρωπιστικὰ αἰσθήματα ἀπέναντι στοὺς καταδικασμένους; Τὸ βέβαιο εἶναι

πώς, από τη μεριά της εξουσίας παρατηρείται κάποιος πολιτικός φόβος για τις συνέπειες που ένδεχόμενα θα προκαλούσαν από τις διφορούμενες αυτές τελετουργίες.

★

Ένα τέτοιο διφορούμενο στοιχείο αναφαίνεται ολοκάθαρα σ' αυτό που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε «ό λόγος πάνω στο Ικρίωμα». Σύμφωνα με την τελετουργία της εκτέλεσης, ο κατάδικος έπρεπε να διακηρύξει ο ίδιος την ένοχή του με τη δημόσια όμολογία του, με την πινακίδα που κρεμιόταν πάνω του, με τις δηλώσεις που τον ανάγκαζαν να κάνει. Φαίνεται πως τη στιγμή της εκτέλεσης του επέτρεπαν να μιλήσει, όχι για να διακηρύξει την άθωότητά του, αλλά για να βεβαιώσει τό έγκλημά του και να αναγνωρίσει την όρθότητα της καταδίκης του. Τά χρονικά της εποχής αναφέρουν πολυάριθμους λόγους του είδους αυτού. Γνήσιοι λόγοι – Ασφαλώς – σέ όρισμένες περιπτώσεις. Φανταστικοί λόγοι – που τούς κυκλοφορούσαν άργότερα για παραδειγματισμό και συνέτιση; Χωρίς άμφιβολία αυτή ήταν ή συχνότερη περίπτωση. Ός ποιο σημείο μπορούμε, άραγε, να πιστέψουμε τά όσα αναφέρονται, λογουάρη, σχετικά με τό θάνατο της Marion le Goff, που ήταν επικεφαλής μιās περίφημης συμμορίας ληστών στή Βρετάνη, στά μέσα του δέκατου όγδοου αιώνα; Λέγεται πως την ώρα που ανέβαινε στό Ικρίωμα, αναφώνησε: «Πατέρες και μητέρες που μ' άκούτε, φυλάξτε και διδάξτε προσεχτικά τά παιδιά σας από παιδί ήμουνα ψεύτρα και τεμπέλα· πρώτα έκλεψα ένα φτηνό μαχαιράκι... ύστερα έκλεψαπραματευτάδες, ζωέμπορους· τελικά, είχα όλόκληρη συμμορία από ληστές στίς διαταγές μου, γι' αυτό και με βλέπετε τώρα εδώ. Όλα αυτά που σάς είπα ξαναπέστε τα στά παιδιά σας, για να τούς χρησιμεύσουν σάν παραδειγμα⁶¹.» Μιά τέτοια όμιλία, με τούς όρους μάλιστα που χρησιμοποιεί, μοιάζει υπερβολικά με τά φτηνά ήθικά διδάγματα, που βρίσκει κανείς στά κατηχητικά λαϊκά φυλλάδια και στήν πλανόδια παραφιλολογία, ώστε να μην είναι αυθεντική. Άλλά άκόμα και ή άπλή ύπαρξη του τύπου «τά τελευταία λόγια ενός καταδίκου» είναι έξαιρετικά σημαντική. Για τη Δικαιοσύνη, άπαραίτητο ήταν τό θύμα να αναγνωρίσει, κατά κάποιον τρόπο,

τό βασανιστήριο στό όποιο ύποβαλλόταν. Άξιώνεται από τόν έγκληματία να κατακυρώσει ο ίδιος την τιμωρία του, διακηρύττοντας τη στυγερότητα τών έγκλημάτων του· έξαναγκάζεται σέ δηλώσεις, όπως, λογουάρη, αυτή του Jean-Dominique Langlade, που είχε διαπράξει τρεις φόνους: «Άκούστε όλοι σας την άπαισία, άτιμη και άξιοθρήνητη πράξη μου, που διέπραξα στήν Ανιγνον, όπου ή μνήμη μου θα μείνει μισητή, γιατί παραδίασα, χωρίς καμιάν άνθρωπιά, τούς ιερούς δεσμούς της φιλίας⁶².» Από μιάν όρισμένη άποψη, τά φυλλάδια και τά τελευταία λόγια του καταδίκου είναι μία συνέχεια της δίκης· ή, μάλλον, συνεχίζουν τόν μηχανισμό με τόν όποιο τό βασανιστήριο μεταβίβαζε την κρυφή και γραπτή άλήθεια της ποινικής διαδικασίας στό σώμα, στίς χειρονομίες και στίς λεκτικές άποστροφές του έγκληματία. Η δικαιοσύνη είχε άνάγκη από τά «άπόκρυφα» αυτά κείμενα για να έδραιωθεί ως άλήθεια. Οί άποφάσεις της ένισχύονταν έτσι από τις μεταθανάτιες αυτές «άποδείξεις». Πολλές φορές μάλιστα, δημοσιεύονταν, πριν από κάθε δίκη, αφηγήσεις για έγκλήματα και για βίους γεμάτους άχρειότητα, για καθαρή προπαγάνδα, με σκοπό να έπηρεαστεί μιιά δικαιοσύνη που θεωρούνταν υπερβολικά άνεκτική. Για να δυσφημήσουν τούς λαθρεμπόρους, οί τελωνειακές Άρχές δημοσίευαν «δελτία» όπου περιγράφονταν τά έγκλήματά τους: στά 1768, επιτίθενται ενάντια σέ κάποιον Montagne άρχηγό συμμορίας, και κυκλοφορούν φυλλάδια όπου ο ίδιος ο συντάκτης τους λέει γι' αυτά: «Του φόρτωσαν ληστείες που είναι άμφίβολο άν τις διέπραξε...· τόν παριστάνουν σάν άγριο θηρίο, σάν ύαινα που πρέπει να έξοντωθεί· και καθώς στήν Auneigne τά πνεύματα είναι έξημμένα, ή ιστορία αυτή γίνεται πιστευτή⁶³.»

Όμως, τά άποτελέσματα, καθώς και ή χρήση τών κειμένων αυτών ήταν διφορούμενα. Ο κατάδικος ήρωοποιούνταν από τη μεγάλη δημοσιότητα που δινόταν στά έγκλήματά του, καθώς και, κάποτε, από την εκδήλωση της όψιμης μεταμέλειάς του. Ένάντια στόν νόμο, ενάντια στους πλούσιους, στους ίσχυρούς, στους δικαστές, στήν άστυνομία ή στίς περιπόλους, ενάντια στήν έφορία και στους πράκτορές της, έμφανιζόταν σάν να είχε δώσει μιιά μάχη όπου ο καθένας θα μπορούσε να είχε πάρει μέρος. Τά έγκλήματα που δηλοποιούνταν στά φυλλάδια αυτά, μεγαλοποιούσαν, και πολλές φορές μετέτρεπαν σέ έποποιίες, άσήμαντους άγώνες

πού συνήθως περνούσαν άπαρατήρητοι. Άν ό κατάδικος έμφανιζόταν μετανιωμένος, ότι άποδεχόταν τήν έτυμηγορία, και ζητούσε συχώρεση από τό θεό και από τούς ανθρώπους για τά έγκλήματά του, θεωρούνταν έξαγνισμένος: πέθαινε, μέ τόν τρόπο του, σάν άγιος. Άν όμως παρέμενε άνένδοτος, τότε έδειχνε όλο του τό μεγαλείο: μέ τό νά μήν ύποκύπτει στά βασανιστήρια, διατράνωνε μία δύναμη πού καμιά έξουσία δέν μπορούσε νά λυγίσει: «Τήν ήμέρα τής εκτέλεσης – όσο κι άν φαίνεται άπίστευτο – όμολόγησα δημόσια χωρίς καμιά συγκίνηση και, τέλος, άνέβηκα στό Ικρίωμα χωρίς νά ώχριάσω⁶⁴.» Σκοτεινός ήρωας ή έγκληματίας μεταμελημένος, υπέρμαχος του δικαίου ή άνυπόταχτη δύναμη, ό έγκληματίας πού περιγράφεται στά φυλλάδια, στά χειρόγραφα, στά καλαντάρια, στίς εκδόσεις τής Γαλάζιας βιβλιοθήκης Ξαναζωντανεύει – μ' όλο πού τά κείμενα τόν εμφανίζουν σάν κακό παράδειγμα από ήθική άποψη – θύμησης από άγώνες και άναμετρήσεις. Ύπάρχουν περιπτώσεις καταδίκων πού ύστερα από τό θάνατό τους έγιναν ένα είδος άγιοι, τών όποιων τή μνήμη τιμούσαν και προσκυνούσαν τούς τάφους τους⁶⁵. Άλλοι μετατράπηκαν σέ πραγματικούς ήρωες. Καί άλλοι, πού σ' αυτούς ή αίγλη και ή άχρειότητα δέν ήταν δυνατόν νά διαχωριστούν, αλλά συνυπήρχαν για καιρό σέ μία μορφή άναστρεφόμενη. Όλα αυτά τά δημοσιεύματα, πού πολλαπλασιάζονται γύρω από μερικά διάσημα πρόσωπα⁶⁶, δέν θά πρέπει νά εκλαμβάνονται σάν γνήσιες «λαϊκές εκδηλώσεις», ούτε και σάν επιχείρηση προπαγάνδας και ήθικής διαπαιδαγώγησης, καθοδηγημένης από τά πάνω. Είναι ό χώρος όπου συναντιόνται δύο εκφάνσεις τής ποινικής πρακτικής – ένα είδος άγωνιστικού μετώπου γύρω από τό έγκλημα: ή τιμωρία του και ή άναπόλησή του. Άν δημοσιεύονται και κυκλοφορούν τέτοιες άφηγήσεις, είναι επειδή ύπάρχει ή πεποίθηση πώς μ' αυτά θά πετύχουν έναν ιδεολογικό έλεγχο⁶⁷, τή «μυθοποίηση» άνεκδοτολογίας. Κι άν προκαλούν τόσο ενδιαφέρον, άν άποτελούν βασική ανάγνωση για τίς λαϊκές τάξεις, είναι γιατί Ξαναζωντανεύουν άναμνήσεις και προσφέρουν κάποιο στήριγμα στίς τάξεις αυτές: τό ενδιαφέρον πού προέρχεται από τήν «περιέργεια» είναι επίσης και πολιτικό ενδιαφέρον. Κι έτσι τά κείμενα αυτά μπορούν νά διαβαστούν σάν κείμενα μέ διπλή όψη: τόσο για τά περιστατικά πού αναφέρουν, για τήν άπήχηση πού τούς δίνουν και τήν αίγλη πού προσδίνουν στους έγκληματίες άποκαλώντας

τους «διάσημους», όσο και για τούς όρους πού χρησιμοποιούν (θά πρέπει νά μελετήσουμε ιδιαίτερα τή χρήση τών διαφόρων κατηγοριών, όπως «δυστυχία», «άχρειότητα», ή τών επιθέτων όπως «διαδόητος», «άξιοθρήνητος», πού γίνεται στίς άφηγήσεις του τύπου «Ίστορία τής ζωής, τών μεγάλων ληστειών και τής παυουργίας του Guillei και τών συντρόφων του, καθώς και του όδυνηρού και άξιοθρήνητου τέλους των»)⁶⁸.

Μπορούμε άναμφίβολα νά συσχετίσουμε τή λογοτεχνία αυτή μέ τίς «συγκινήσεις του Ικρίωματος», όπου έρχονται σέ άναμέτρηση, μέσ' από τό σώμα του βασανιζόμενου, ή έξουσία πού καταδικάζει και ό λαός – μάρτυρας, μέτοχος, ένδεχόμενο και «περίτρανο» θύμα αυτής τής εκτέλεσης. Στά ίχνη μιάς τελετής πού δέν κατορθώνει νά διευθετήσει τόν συσχετισμό δυνάμεων για νά τόν μετατρέψει σέ ιεροτελεστία, έρχονται νά έπισωρευτούν ένα πλήθος από όμιλίες πού συνεχίζουν τήν ίδια άναμέτρηση: ή μεταθανάτια ανακήρυξη τών έγκλημάτων δικαίωνα τή δικαιοσύνη, αλλά και ήρωοποιούσε τόν έγκληματία. Γι' αυτό και τό ότι πολύ σύντομα οι μεταρρυθμιστές του ποινικού συστήματος ζήτησαν νά καταργηθούν αυτά τά φυλλάδια⁶⁹. Γι' αυτό και τό ότι ό λαός ένδιαφερόταν τόσο ζωηρά για τό ρόλο πού έπαιζε ή φτηνή και καθημερινή αυτή έποποιία γύρω από τίς παράνομες πράξεις. Γι' αυτό, τέλος, και τό ότι ή λογοτεχνία αυτή έχασε λίγο λίγο τή βαρύτητα της όταν άρχισε νά αλλάζει ό πολιτικός ρόλος τής λαϊκής παρανομίας.

Και τά φυλλάδια αυτά εξαφανίστηκαν όταν άρχισε νά άναπτύσσεται μία όλότελα διαφορετική λογοτεχνία του έγκλήματος: μία λογοτεχνία όπου ήρωοποιείται τό έγκλημα, αλλά ήρωοποιείται πιά γιατί θεωρείται έργο τέχνης, γιατί δέν μπορεί νά είναι παρά μία πράξη πού επιτελείται από έξαιρετικές προσωπικότητες, γιατί άποκαλύπτει τίς τερατωδίες τών ίσχυρών και τών κρατούντων, γιατί τό νά είσαι κακούργος είναι κι αυτό ένας τρόπος νά είσαι προνομιούχος: από τό μυθιστόρημα του τρόμου ως τά έργα του Quincey, ή από τό «Château d' Otrante» ως τόν Baudelaire, ύπάρχει μία καινούργια αισθητική συγγραφή του έγκλήματος, πού είναι και ή υιοθέτηση τής έγκληματικότητας σέ άποδεκτές μορφές. Πρόκειται, φαινομενικά, για τήν ανακάλυψη τής όμορφιάς και του μεγαλείου του έγκλήματος: στήν πραγματικότητα, όμως, είναι ή επιβεβαίωση πώς τό μεγαλείο έχει κι αυτό τό

δικαίωμα νά διαπράττει εγκλήματα, και μάλιστα πώς τό εγκλημα είναι τό αποκλειστικό προνόμιο τών πραγματικά ισχυρών. Οί τέλειες δολοφονίες δέν είναι για τούς ψυλικατζήδες τής παρανομίας. Όσο για τά αστυνομικά μυθιστορήματα, από τόν Gaboriau και πέρα, αποτελούν τή συνέχιση τής πρώτης αυτής μετατόπισης: μέ τίς πονηριές του, τά τεχνάσματά του, τήν υπέρμετρη όξυδερκεία του, ό εγκληματίας, όπως τόν παρουσιάζουν, είναι υπεράνω κάθε ύποψίας: ή πάλη ανάμεσα σε δυό καθαρές διάνοιες – εκείνη του δολοφόνου κι εκείνη του ντετέκτιβ – θά αποτελέσει τήν ουσιαστική μορφή τής αναμέτρησης. Βρισκόμαστε τώρα πολύ μακριά από τίς άφηγήσεις εκείνες όπου περιγράφονται λεπτομερειακά ή ζωή και τά κακουργήματα του εγκληματία, όπου ό ίδιος όμολογει τά εγκλήματά του, όπου τό βασανιστήριο προβάλλεται μέ όλες του τίς λεπτομέρειες: έχουμε περάσει από τήν έκθεση τών γεγονότων, ή από τήν όμολογία, στην άργή διαδικασία τής ανακάλυψης: από τή φάση του βασανιστηρίου, στη φάση τής ανάκρισης: από τή σωματική αναμέτρηση μέ τήν έξουσία, στη διανοητική πάλη ανάμεσα στον εγκληματία και στον άνακριτή. Όταν γεννιέται ή αστυνομική λογοτεχνία, δέν έξαφανίζονται μονάχα τά φυλλάδια: έξαφανίζεται ή έξύμνηση του άξεστου κακοποιού και ή σκοτεινή ήρωοποίησή του μέσ' από τό βασανιστήριο. Ό άνθρωπος του λαού είναι τώρα υπερβολικά άπλοικός για νά γίνει πρωταγωνιστής μäs περίπλοκης άλήθειας. Στο καινούργιο αυτό λογοτεχνικό είδος δέν υπάρχουν πιά ούτε λαϊκοί ήρωες ούτε θεαματικές έκτελέσεις: στη λογοτεχνία αυτήν είναι κανείς κακός, αλλά έξυπνος: κι άν τιμωρηθεί, δέν πρόκειται νά ύποφέρει. Η αστυνομική λογοτεχνία μετατοπίζει σε μίαν άλλη κοινωνική τάξη τή λαμπρότητα που περιέβαλλε τόν εγκληματία. Όσο για τίς έφημερίδες, αυτές αναπαρασταίνουν, στα καθημερινά τους επίκαιρα, τήν άτονη και χωρίς έποποιείες άτμόσφαιρα τών άδικημάτων και τών κολασμών. Η κατανομή έχει τελειώσει: άς ξεχάσει πιά ό λαός τήν άλλοτινή έπαρση για τά εγκλήματά του: οί μεγάλες δολοφονίες έχουν τώρα μετατραπεί σε σιωπηρό παιχνίδι τών σοφών.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. J. A. Soulatges, *Πραγματεία για τά εγκλήματα* (Traité des crimes), 1762, I, σελ. 169-171.
2. Châtelet: Παλαιό κτίριο του Παρισιού όπου άπονεμόταν ή «δασυική δικαιοσύνη» ως τήν έποχή τής Γαλλικής Έπανάστασης. (Σημ. Μετ.)
3. Βλ. τό άρθρο του Ρ. Petrovitch, στο *Έγκλημα και εγκληματικότητα στη Γαλλία του 17ου και 18ου αιώνα* (Crime et criminalité en France - XVIIe-XVIIIe siècles), 1971, σελ. 226 κ. έ.
4. Ρ. Dautricourt, *Η εγκληματικότητα και ή καταστολή της στη Σύγκλητο τής Φλάνδρας* (1721-1790) (La criminalité et la répression au Parlement de Flandre, 1721-1790), 1912.
5. Αυτό που ύπόδειξε και ό Choiseul άναφορικά μέ τήν εγκύκλιο τής 3ης Αύγούστου 1764 για τούς άλητες (*Εισηγητικό Έγύμνημα* [Mémoire Expositif], Έθνική Βιβλιοθήκη τής Γαλλίας, χειρόγραφο άριθ. 8129, σελ. 128-129).
6. *Έγκυκλοπαίδεια*, άρθρο: Βασανιστήριο.
7. Η έκφραση είναι του Olyffe, στο *Δοκίμιο για τήν πρόληψη εγκλημάτων που συνεπάγονται θανατικές ποινές* (An Essay to prevent capital crimes), 1731.
8. Ός τόν δέκατο όγδοο αιώνα συζητήθηκε συχνά τό πρόβλημα άν, στη διάρκεια τής δόλιας ανάκρισης, ήταν θεμιτό για τόν δικαστή νά χρησιμοποιεί άπατηλές ύποσχέσεις, ψέματα, διαφορούμενες έννοιες. Όλόκληρη μιά καζουίστική που άποδείχνει τήν κακή πίστη τής δικαστικής άρχής.
9. Ρ. Ayrault, *Η τάξη, διατύπωση και δικαστική ανάκριση* (L' Ordre, formalité et instruction judiciaire), 1576, I, III, κεφ. LXXII και κεφ. LXXIX.
10. D. Jousse, *Περί Ποινικής Δικαιοσύνης* (Traité de la justice criminelle), 1771, I, σελ. 660.
11. Ρ. F. Muryart de Vouglans, *Πανδέκτες του Ποινικού Δικαίου* (Institutes au droit criminel), 1757, σελ. 345-347.
12. Poullain du Parc, *Αρχές του γαλλικού δικαίου σύμφωνα μέ τά έθιμα τής Βρετάνης* (Principes du droit français selon les coutumes de Bretagne), 1767-1771, τόμ. XI, σελ. 112-113. Βλ. και Α. Esmein, *Ιστορία τής ποινικής διαδικασίας στη Γαλλία* (Histoire de la procédure criminelle en France), 1882, σελ. 260-283. Κ. J. Mittermaier, *Πραγματεία για τίς άποδείξεις* (Traité de la preuve), μετάφρ., 1848, σελ. 15-19.
13. G. Seigneux de Correvon, *Δοκίμιο για τή χρήση, τήν κατάχρηση και τά μειονεκτήματα του βασανιστηρίου* (Essai sur l' usage, l' abus et les inconvénients de la torture), 1768, σελ. 63.
14. Ρ. Ayrault, *Η Τάξη, διατύπωση και δικαστική ανάκριση* (L' Ordre, formalité et instruction judiciaire), L. I, κεφ. 14.
15. Στους καταλόγους τών δικαστικών άποδείξεων, ή όμολογία εμφανίζεται κά-

που στον 13ο-14ο αιώνα. Δεν τη συναντούμε στον Bernard de Pavie, αλλά στον Hostiemis. Χαρακτηριστική είναι άλλωστε η διατύπωση του Crater: «Aut legitime convictus aut sponte confessus.»

Στό Μεσαιωνικό Δίκαιο, η όμολογία δεν ήταν έγκυρη παρά μονάχα όταν γινόταν από ενήλικα και μπροστά στον αντίδικο. Βλ. J. Ph. Lévy, *Ἡ ἱεραρχία τῶν ἀποδείξεων στό σχολαστικό Δίκαιο τοῦ Μεσαίωνα* (La hiérarchie des preuves dans le droit savant du Moyen Age), 1939.

16. Ἡ πιό περίφημη κριτική εἶναι ἐκείνη τοῦ Nicolas: «Εἶναι ἀραγε τό βασανιστήριο τό καταλληλότερο μέσο γιά ν' ἀποδειχθεῖ ἓνα ἔγκλημα;» (Si la torture est un moyen à vérifier les crimes), 1682.

17. Cl. Ferrière, *Λεξικό πρακτικῆς* (Dictionnaire de pratique), 1740, τόμ. II, σελ. 612.

18. Στά 1729, ὁ Aguesseau διέταξε νά γίνει ἔρευνα πάνω στά μέσα καί τούς κανονισμούς τῶν βασανιστηρίων πού ἐφαρμόζονταν στή Γαλλία. Ἡ ἔρευνα αὐτή συνοψίζεται ἀπό τόν Joly de Fleury, *Ἐθν. Βιβλιοθήκη τῆς Γαλλίας*, 258, τόμ. 322-328.

19. Ὁ πρῶτος βαθμός τοῦ βασανιστηρίου εἶναι ἡ ἐπίδειξη τῶν εργαλείων. Σ' αὐτό περιοριζόταν ἡ ἀνάκριση όταν ἐπρόκειτο γιά παιδιά καί ἠλικιωμένους πού εἶχαν περάσει τά ἑβδομήντα.

20. G. du Rousseaud de la Combe, *Πραγματεία περὶ ποινικῶν θεμάτων* (Traité des matières criminelles), 1741, σελ. 503.

21. S. P. Hardy, *Ὁρες σχολῆς* (Mes loisirs), *Ἐθν. Βιβλιοθήκη τῆς Γαλλίας*, χειρόγραφο 6680-87, τόμ. IV, σελ. 80, 1778.

22. S. P. Hardy, *Ὁρες σχολῆς* (Mes loisirs), τόμ. I., σελ. 327 (μονάχα ὁ τόμος I εἶναι τυπωμένος).

23. Δημοτικά Ἀρχεῖα τῆς Νάντης, (Archives municipales de Nantes), F.F. 124. Βλ. P. Parfouru, *Ἐπισημάνσεις τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐταιρείας τοῦ νομοῦ Ile-Vilaine* (Mémoires de la société archéologique d' Ile-et-Vilaine), 1896, τόμ. XXV.

24. Παρατίθεται ἀπό τόν P. Dautricourt, *δ.π.*, σελ. 269-270.

25. S. P. Hardy, *Ὁρες σχολῆς*, (Mes loisirs), τόμ. I, σελ. 13· τόμ. IV, σελ. 42· τόμ. V, σελ. 134.

26. P. Risi, *Παρατηρήσεις σέ θέματα ποινικῆς νομολογίας* (Observations sur les matières de jurisprudence criminelle), 1768, σελ. 9, μέ ἀναφορές στον Cocceius, «Dissertationes ad Grotium», XII, § 545.

27. P. F. Muyart de Vouglans, *Οἱ ποινικοί νόμοι τῆς Γαλλίας* (Les Lois criminelles de France), 1780, σελ. XXXIV.

28. D. Jousse, *Περὶ Ποινικῆς Δικαιοσύνης* (Traité de la justice criminelle), 1777, σελ. VII.

29. P. F. Muyart de Vouglans, *Οἱ ποινικοί νόμοι τῆς Γαλλίας* (Les Lois criminelles de France), 1780, σελ. XXXIV.

30. *Ὁ.π.*

31. Ἀναφέρεται στό ἔργο τοῦ A. Corpe, *Στοιχεῖα χρήσιμα γιά τήν ἱστορία τοῦ δικαστικοῦ βασανιστηρίου στή Βρετάνη* (Documents pour servir à l' histoire de la torture judiciaire en Bretagne), 1896, σελ. 7.

32. A. Bruneau, *Διαπιστώσεις καί ἀποφθέγματα πάνω σέ ποινικά θέματα* (Observations et maximes sur les matières criminelles), 1715, σελ. 259.

33. J. de Damhoudère, *Δικαστική πρακτική στίς ἀστικές δίκες* (Pratique judiciaire es causes civiles), 1572, σελ. 219.

34. Ἡ *Gazette des Tribunaux* τῆς 6 Ἰουλίου 1837, ἀναφέρει, παραθέτοντας τήν *Ἐφημερίδα τοῦ Gloucester*, τήν «ἀπαίσια καί ἀηδιαστική» συμπεριφορά ἑνός δημίου πού, ἀφοῦ κρέμασε ἓναν κατάδικο, «ἄρπαξε τό πτώμα ἀπό τούς ὄμους, τό στριφογύρισε βίαια καί τό χτύπησε ἐπανειλημμένα, λέγοντας: "Παλιότομαρο, σοῦ φτάνει αὐτός ὁ θάνατος;" Κι ὕστερα, στρεφόμενος πρὸς τό πλήθος, ξεστόμιζε μέ ὕφος κοροϊδευτικό τίς πιό αἰσχρές βρισιές».

35. Σκηνή πού περιγράφεται ἀπό τόν T. S. Gueulette, τόν καιρό τῆς ἐκτέλεσης τοῦ ἀστυνομικοῦ Montigny, στά 1737. Βλ. A. Anchel, *Ἐγκλήματα καί Τιμωρίες στόν 18ο αἰώνα* (Crimes et châtements au XVIIIe siècle), 1933, σελ. 62-69.

36. Βλ. L. Duhamel, *Οἱ θανατικές ἐκτελέσεις στήν Ἀβινιόν* (Les Exécutions capitales à Avignon), 1890, σελ. 25.

37. Στή Βουργουνδία, λογουχάρη, βλ. Chassanée, *Consuetudo Burgundi*, σελ. 55.

38. Φ. Σεργίλλον, *Ποινικός Κώδικας* (Code Criminel), 1767, τόμ. III, σελ. 1100. Ὁ Blackstone ἔγραψε: «Αὐτόνοητο εἶναι πῶς ἂν ἓνας ἐγκληματίας καταδικασμένος νά ἀπαχρονιστεῖ ὥσπου νά ἐπέλθει ὁ θάνατος, διαφύγει τό θάνατο ἐξαιτίας τῆς ἀδεξιότητος τοῦ δημίου, ὁ σερίφης πρέπει νά ἐπαναλάβει τήν ἐκτέλεση διότι ἡ δικαστική ἀπόφαση δέν ἔχει ἐκτελεστεῖ· καί διότι ἂν ἐνδίδαμε σέ μιά τέτοια ψεύτικη συμπόνοια, θά ἀνοίγαμε τό δρόμο σέ ἀπειρες συμπαιγνίες» (Σχόλια πάνω στόν Ποινικό Κώδικα τῆς Ἀγγλίας, [Commentaire sur le Code criminel d'Angleterre], γαλλική μετάφραση, 1776, σελ. 201).

39. Ch. Loyseau, *Πέντε τόμοι περὶ Ἰσηρησιακοῦ Δικαίου* (Cinq livres du droit des offices), ἔκδ. τοῦ 1613, σελ. 80-81.

40. Βλ. S. P. Hardy, 30 Ἰανουαρίου 1769, σελ. 125 τοῦ τυπωμένου τόμου· 14 Δεκεμβρίου 1779, IV, σελ. 229. Ὁ R. Anchel, στό *Ἐγκλήματα καί Τιμωρίες στόν δέκατο ὄγδοο αἰώνα* (σελ. 162-163), ἀναφέρει τήν περίπτωση τοῦ Antoine Bouletteix, πού ἐτοιμάζεται νά ἀνεβεῖ στό κελόμα, όταν φτάνει ἓνας ἐφιππος ἀγγελιαφόρος κρατώντας τήν περίφημη περγαμνή. Ὁ κόσμος κραυγάζει «Ζήτω ὁ Βασιλιάς»· παίρνουν τόν Bouletteix στό κατελεῖο, ἐνῶ ὁ γραφιάς τοῦ δικαστηρίου ὀργανώνει ἔρανο γιά τόν κατάδικο στό κατέλο του.

41. Brantôme, *Ἀπομνημονεῖματα. Ἡ ζωὴ τῶν μεγάλων ἀνδρῶν* (Mémoires. La vie des hommes illustres), ἔκδ. τοῦ 1722, τόμ. II, σελ. 191-192.

42. C. E. de Pastoret, ἀναφορικά μέ τήν ποινὴ πού ἐπιβαλλόταν στους βασιλοκτόνους, *Περὶ ποινικῶν νόμων* (Des lois pénales), 1790, II, σελ. 61.

43. A. Bruneau, *Διαπιστώσεις και αποφθέγματα πάνω στα ποινικά ζητήματα* (Observations et maximes sur les affaires criminelles), 1715. Σελίδες μη-αριθμημένες του προλόγου του Πρώτου Μέρους.
44. S. P. Hardy, *Ώρεςσχόλης*, (Mes loisirs), I, τυπωμένος τόμος, σελ. 328.
45. T. S. Gueulette, αναφέρεται από τον R. Anchel, *Έγκλήματα και τιμωρίες στον δέκατο ογδοο αιώνα* (Crimes et châtements au XVIIIe siècle), σελ. 70-71.
46. Την πρώτη φορά που χρησιμοποιήθηκε η λαμπερότητα, τα *Παρισινά χρονικά* (Chronique de Paris), αναφέρουν πώς ο λαός διαμαρτυρήθηκε γιατί δεν έβλεπε τίποτα, και τραγουδούσε: «Δώστε μας πίσω τις άγχονες μας» (βλ. J. Laurence, *Ίστορία της θανατικής ποινής* [A history of capital punishment], 1432, σελ. 71 κ. έ.).
47. T. S. Gueulette, αναφέρεται από τον R. Anchel, σελ. 63. Τό περιστατικό συνέβηκε στα 1737.
48. Μαρκήσιος d' Argenson, *Ημερολόγιο και Απομνημονεύματα* (Journal et Mémoires), VI, σελ. 241. Βλ. τό *Ημερολόγιο* (Journal) του Barbier, τόμ. IV, σελ. 455. Ένα από τα πρώτα επεισόδια της υπόθεσης αυτής είναι πολύ χαρακτηριστικό για τη λαϊκή εξέγερση ενάντια στην ποινική δικαιοσύνη στον δέκατο ογδοο αιώνα. Ο αρχηγός της Αστυνομίας, Berryer, είχε διατάξει την απαγωγή των «ακόλαστων και άσωτων παιδιών»: οι αστυνομικοί δεν δέχτηκαν να τά επιστρέψουν στους γονιούς των, παρά μονάχα «έναντι πληρωμής»: διαδίδεται πώς τα παιδιά προσορίζονται για τις απολαύσεις του βασιλιά. Τό πλήθος ανακαλύπτει έναν καταδότη, τον κατακρουσγει «μέ άπανθρωπιά που ξεπερνά τά όρια», και «τόν σέρνει, ύστερα από τό θάνατό του, δεμένον από τό λαιμό, ως την πόρτα του Κυρίου Berryer». Όμως, ό καταδότης αυτός ήταν ένας κοινός λωποδύτης που θά 'πρεπε να είχε υποβληθεί στο βασανιστήριο του τροχοϋ μαζί με τον συνένοχό του τον Raffiat, αν δεν είχε δεχτεί να παίξει τό ρόλο του χαφιέ: γνώριζε όλες τις λεπτομέρειες της δολοπλοκίας, πράγμα που τον καθιστούσε πολύτιμο στα μάτια της Αστυνομίας: στο καινούργιο του επάγγελμα «άποδείχτηκε άνεκτίμητος». Έχουμε εδώ ένα μεστότατο παράδειγμα: μίαν εξέγερση, υποκινημένη από κάποιο μέσο καταστολής σχετικά καινούργιο, και που δεν είναι ή ποινική δικαιοσύνη αλλά ή άστυνομία: μιά περίπτωση τεχνικής συνεργασίας ανάμεσα σε εγκληματίες και άστυνομικούς, που γίνεται συστηματική από τον δέκατο ογδοο αιώνα και μετά: μίαν εξέγερση, όπου ό λαός αναλαμβάνει να βασανίσει έναν κατάδικο που κακώς είχε διαφύγει τό ικρίωμα.
49. H. Fielding, *Έρευνα* (An Inquiry) στό: *Αίτια για τον πρόσφατο πολλαπλασιασμό των ληστών* (The Causes of the late increase of Robbers), 1751, σελ. 61.
50. A. Boucher d' Argis, *Παρατηρήσεις πάνω στους Ποινικούς Νόμους* (Observations sur les lois criminelles), 1781, σελ. 128-129. Ο Boucher d' Argis ήταν σύμβουλος στό Δικαστήριο του Châtelet.
51. H. Fielding, *δ.π.*, σελ. 41.
52. C. Dupaty, *Υπόμνημα σχετικό με τρεις άνδρες καταδικασμένους στο βασανιστήριο του τροχοϋ* (Mémoire pour trois hommes comdamnés à la roue), 1786, σελ. 247.

53. S. P. Hardy, *Ώρεςσχόλης*, (Mes loisirs), 14 Ίανουαρίου 1781, τόμ. IV, σελ. 394.
54. Για τη δυσαρέσκεια που προκαλούσε μιά τέτοια καταδίκη, βλ. Hardy, *Ώρεςσχόλης*, τόμ. I, σελ. 319, σελ. 367, και τόμ. III, σελ. 227-228, καθώς και τόμ. IV, σελ. 180.
55. Αναφέρεται από τον R. Anchel, *Έγκλήματα και τιμωρίες στον δέκατο ογδοο αιώνα* (Crimes et Châtiments au XVIIIe siècle), 1937, σελ. 226.
56. Μαρκήσιος d' Argenson, *Ημερολόγιο και Απομνημονεύματα* (Journal et Mémoires), τόμ. VI, σελ. 241.
57. Ο Hardy αναφέρει πολλές τέτοιες περιπτώσεις: λογουχάρη, τη μεγάλη ληστεία που έγινε στό ίδιο τό σπίτι όπου ό ειδικός διευθυντής άστυνομικός είχε εγκατασταθεί για να παρακολουθεί τις εκτελέσεις (*Ώρεςσχόλης*, τόμ. IV, σελ. 56).
58. Βλ. D. Richet, *Η σύγχρονη Γαλλία* (La France moderne), 1974, σελ. 118-119.
59. L. Duhamel, *Οι θανατικές εκτελέσεις στην Άβινιόν κατά τον δέκατο ογδοο αιώνα* (Les Exécutions capitales à Avignon au XVIIIe siècle), 1890, σελ. 5-6. Τέτοιες σκηνές σημειώνονται ακόμα και στον δέκατο ένατο αιώνα. Ο J. Laurence παραθέτει μερικές από αυτές στό έργο του *Ίστορία της θανατικής ποινής* (A history of capital punishment), 1932, σελ. 195-198 και σελ. 56.
60. S. P. Hardy, *Ώρεςσχόλης*, τόμ. III, 11 Μαΐου 1775, σελ. 67.
61. Corre, *Τεκμηριωμένη άνασκόπηση της εγκληματολογίας* (Documents de criminologie retrospective), 1896, σελ. 257.
62. Αναφέρεται από τον L. Duhamel, *δ.π.*, σελ. 32.
63. Αρχεία του Puy-de-Dôme. Αναφέρεται από τον M. Juillard, *Ληστείες και λαθρεμπόριο στην Haute Auvergne στον δέκατο ογδοο αιώνα* (Brigandage et contrebande en Haute Auvergne au XVIIIe siècle), 1937, σελ. 24.
64. Μοιρολόι του κατάδικου J. D. Langlade, που εκτελέστηκε στην Avignon, στις 12 Απριλίου του 1768.
65. Όπως ή περίπτωση του Tanguy, που εκτελέστηκε στή Βρετάνη γύρω στα 1740. Πρέπει να πούμε, πώς πριν καταδικαστεί, είχε για καιρό υποβληθεί από τον πνευματικό του σε μακρόχρονη μεταμέλεια. Σύγκρουση, άραγε, ανάμεσα στην κοσμική δικαιοσύνη και στις θρησκευτικές ποινές; Βλ., πάνω στό ζήτημα αυτό: *Τεκμηριωμένη άνασκόπηση της εγκληματολογίας* (Documents de criminologie rétrospective), του A. Corre (1895, σελ. 21). Ο Corre αναφέρεται στό έργο του Trevedy, *Ένας περίπατος στό όρος της δικαιοσύνης και στον τάφο του Tanguy* (Une promenade à la montagne de justice et à la tombe de Tanguy).
66. Πρόκειται για εκείνους που ό R. Mandrou άποκαλεί οι δύο μεγάλοι: τον Cartouche και τον Mandrin: σ' αυτούς πρέπει να προσθέσουμε και τον Guilleri (*Περί της λαϊκής παιδείας στον δέκατο έβδομο και στον δέκατο ογδοο αιώνα* [De la culture populaire aux XVIIeme et XVIIIeme siècles], 1964, σελ. 112). Στην Άγγλία, ό Jonathan Wild, ό Jack Sheppard και ό Claude Duval έπαιρναν περίπου την ίδια θέση.

67. Ἡ ἐκτύπωση καὶ ἡ διάδοση κάθε καλανταριοῦ, φυλλαδίου κ.τ.λ. ὑποβαλλόταν σέ αὐστηρό ἐλεγχό.

68. Τόν τίτλο αὐτόν τόν βρίσκουμε στή *Γαλάζια Βιβλιοθήκη* τῆς Νορμανδίας καθὼς καὶ σ' ἐκείνη τῆς Troyes. (Βλ., R. Helot, «La Bibliothèque bleue en Normandie», 1928).

69. Βλ., λογουχάρη, Lactelle: «Γιὰ νά ἱκανοποιηθεῖ ἡ ἀνάγκη ποῦ νιώθουμε γιὰ ἔντονεσ συγκινήσεις, γιὰ νά καταστεῖ πῶς ἐντυπωσιακό τό παράδειγμα, ἐπιτρέπεται νά κυκλοφοροῦν οἱ φρικτές αὐτές ἱστορίες, νά τίς ἰδιοποιῶνται οἱ λαϊκοὶ ποιητές μας καὶ νά διαδίδουν παντοῦ τό θρύλο τους. Ἔτσι, κάποια οἰκογένεια ἀκούει μιά μέρα νά ἐξυμνεῖται τό ἐγκλημα καὶ τό βασανιστήριο τοῦ παιδιοῦ της.» (*Λόγος περὶ τῶν ἀτιμωτικῶν ποινῶν* [Discours sur les peines infamantes], 1784, σελ. 106).

Β' Ἡ ΤΙΜΩΡΙΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Ἡ γενικευμένη τιμωρία

«Οἱ ποινές νά εἶναι μετριοπαθεῖς καί ἀνάλογες μέ τά παραπτώματα, ἡ θανατική ποινή νά ἐπιβάλλεται μονάχα στούς δολοφόνους, καί νά καταργηθοῦν τά βασανιστήρια γιατί ἐξοργίζουν τήν ἀνθρωπότητα¹.» Παντοῦ βρίσκουμε διαμαρτυρίες ἐναντία στά βασανιστήρια, ἀπό τά μέσα τοῦ δέκατου ὄγδου αἰώνα: στούς φιλοσόφους καί στούς θεωρητικούς τοῦ δικαίου· στούς δικαστές, στούς νομομαθεῖς, στούς βουλευτές· στά ὑπομνήματα παραπόνων καί στούς νομοθέτες τῶν συνελεύσεων. Ἡ τιμωρία πρέπει τώρα νά εἶναι διαφορετική: νά καταργηθεῖ ἡ σωματική ἀναμέτρηση ἀνάμεσα στόν μονάρχη καί στόν κατάδικο· νά ἐξουδετερωθεῖ ἡ πάλη σώμα μέ σώμα ἀνάμεσα στήν ἐκδίκηση τοῦ ἀρχοντα καί στή συγκρατημένη ἀγανάκτηση τοῦ λαοῦ, μέ τό διάμεσο τοῦ βασανιζόμενου καί τοῦ δημίου. Πολύ σύντομα τό βασανιστήριο γίνεται κάτι τό ἀπαράδεκτο. Ἐξοργιστικό, ἂν τό κρίνουμε ἀναφορικά μέ τήν ἐξουσία, γιατί φανερώνει τήν τυραννία, τήν ὑπερβολή, τή δίψα γιά ἐκδίκηση, τή «σκληρή ἀπόλαυση τῆς τιμωρίας²». Ἐπαίσχυντο, ἂν τό κρίνουμε ἀναφορικά μέ τό θῦμα, πού ὀδηγεῖται στήν ἀπόγνωση καί πού τοῦ ζητοῦν ἀκόμα νά δοξάζει «τό Θεό καί τούς κριτές του πού τόν ἔχουν ἐγκαταλείψει³». Ἐπικίνδυνο, ὅπωςδήποτε, γιατί προσφέρει ἕνα στήριγμα καί στή βία πού ἄσκει ὁ βασιλιάς καί σ' ἐκείνη πού ἄσκει ὁ λαός. Λές καί ἡ κυρίαρχη ἐξουσία δέν ἀντιλαμβανόταν, σ' αὐτόν τόν ἀνταγωνισμό τῶν φρικαλέων πράξεων, τήν πρόκληση πού ἐκτοξεύει αὐτή ἡ ἴδια καί πού, κάποια μέρα, θά στραφεῖ ἐναντίον της: συνηθισμένος νά «βλέπει τό αἷμα νά κυλά», ὁ λαός γρήγορα καταλαβαί-

νει πώς «δέν μπορεί νά εκδικηθεῖ παρά μονάχα μέ αἷμα»⁴. Στίς τελετές αὐτές ὅπου γίνονται τόσο ἀντιθετικές τοποθετήσεις, διαφαίνεται ἡ σύγκρουση ἀνάμεσα στή δυσαναλογία τῆς ἐνοπλῆς δικαιοσύνης καί στήν ὀργή τοῦ λαοῦ πού ἀπειλεῖται. Στή σχέση αὐτή, ὁ Joseph de Maistre ἀναγνωρίζει ἕναν ἀπό τούς θεμελιακούς μηχανισμούς τῆς ἀπόλυτης ἐξουσίας: ἀνάμεσα στόν ἄρχοντα καί στό λαό, ὁ δήμιος εἶναι τό συνδετικό γρανάξι· ὁ θάνατος πού ἐπιφέρει μοιάζει μ' ἐκείνον τῶν ὑποδουλωμένων χωρικῶν πού ἐχτιζαν τήν Ἁγία Πετρούπολη πάνω σέ ἔλη καί μέσ στίς ἀρρώστειες: εἶναι ἀξίωμα οἰκουμενικότητας· μετατρέπει τήν ἰδιαίτερη βούληση τοῦ τυράννου σέ νόμο γιά ὅλους τούς ἀνθρώπους, καί τό κάθε ἐξουθενωμένο σῶμα μιά συμβολή γιά τήν ἐνίσχυση τοῦ Κράτους· τί σημασία ἔχει ἂν πλῆττει ἀθῶους! Οἱ μεταρρυθμιστές τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰῶνα καταγγέλλουν τήν παράτολμη καί τελετουργική αὐτή βία σάν κάτι πού ὑπερβαίνει, ἀπό τή μιά καί ἀπό τήν ἄλλη μεριά, τή θεμιτή ἄσκηση τῆς ἐξουσίας: ἡ τυραννία, κατά τή γνώμη τους, ἐρχεται ἀντιμέτωπη μέ τήν ἐξέγερση· ἡ μιά προκαλεῖ τήν ἄλλη. Διπλός κίνδυνος. Ἐντί νά εκδικεῖται, ἡ ποινική δικαιοσύνη πρέπει ἐπιτέλους νά τιμωρεῖ.

Ἡ ἀναγκαιότητα αὐτή μιάς τιμωρίας χωρίς βασανιστήρια διατυπώνεται ἀρχικά σάν αὐθόρμητη ἐπιθυμία ἢ ἐκφράζεται σάν φυσική ἀγανάκτηση: στόν χειρότερο δολοφόνο ὑπάρχει τουλάχιστον ἕνα στοιχεῖο πού πρέπει κανεῖς νά τό σέβεται ὅταν τιμωρεῖ: τό «ἀνθρώπινο στοιχεῖο». Θά ἐρθεῖ μιά μέρα, στόν δέκατο ἕνατο αἰῶνα, ὅπου αὐτός ὁ «ἀνθρωπος», πού ἀνακαλύπτεται σέ κάθε ἐγκληματία, θά γίνει ὁ στόχος τῆς ποινικῆς ἐπέμβασης, τό ἀντικείμενο πού ἡ ποινική ἐπέμβαση διατείνεται ὅτι θά τό ἀναμορφώσει καί θά τό μεταβάλει, τό πεδίο μιάς ὁλόκληρης σειρᾶς ἀπό παράδοξες ἐπιστήμες καί πρακτικές – «σωφρονιστικές», «ἐγκληματολογικές». Στήν ἐποχή, ὅμως, αὐτή τοῦ Διαφωτισμοῦ, ὁ ἀνθρωπος δέν ἀντιτάσσεται στή βαρβαρότητα τοῦ βασανιστηρίου σάν στοιχεῖο θετικῆς γνώσης, ἀλλά σάν ἀκρότατο ὄριο τοῦ Δικαίου: θεμιτό ὄριο τοῦ δικαιώματος κολασμοῦ. Ὅχι ὄριο ὅπου πρέπει νά φτάσει ἡ Δικαιοσύνη ἂν θέλει νά μεταβάλλει τόν ἀνθρώπο, ἀλλά ὄριο πού πρέπει νά τό ἀφήσει ἄθικτο ἂν θέλει νά τόν σεβαστεῖ. *Noli me tangere* («Μή μοῦ ἅπτου»). Αὐτό εἶναι τό σημεῖο ὅπου πρέπει νά σταματήσει ἡ ἐκδίκηση τοῦ μονάρχη. Ὁ «ἀνθρωπος» πού οἱ μεταρρυθμιστές ἀντιθέτουν στήν τυραννία

τοῦ ἱκνώματος, εἶναι κι αὐτός ἕνας ἀνθρωπος-μέτρο: ὄχι μέτρο τῶν πραγμάτων ἀλλά τῆς ἐξουσίας.

Ἐπάρχει λοιπόν ἕνα πρόβλημα: μέ ποιό τρόπο ἀντιτάχθηκε αὐτός ὁ ἀνθρωπος-ὄριο στήν παραδοσιακή πρακτική τῆς τιμωρίας; Μέ ποιό τρόπο ἀποτέλεσε τήν ἠθική δικαίωση τῆς μεταρρυθμιστικῆς κίνησης; Γιατί, ἄραγε, αὐτή ἡ τόσο ὁμόφωνη φρίκη γιά τά βασανιστήρια κι αὐτή ἡ ἀμετρη λυρική ἐπιμονή γιά «ἀνθρωπιστικές» τιμωρίες; Ἡ – πράγμα πού εἶναι πάνω κάτω τό ἴδιο – μέ ποιό τρόπο διαρθρώνονται σέ μιά καί μόνη στρατηγική τά δυό αὐτά στοιχεῖα πού ὑπάρχουν πάντα στή διεκδίκηση μιάς ἀπαλότερης ποινῆς: τό «μέτρο» καί ἡ «ἀνθρωπιά»; Στοιχεῖα τόσο ἀπαραίτητα καί ὅμως τόσο ἀδέβαια, στοιχεῖα τόσο θολά καί πάντα συνδεδεμένα ἀνάμεσά τους μέ τήν ἴδια ἀμφίβολη σχέση, πού τά ξαναβρίσκουμε, πάντα ἴδια, καί σήμερα ἀκόμα ὅταν τίθεται καί πάλι, ὅπως ἄλλοτε, τό πρόβλημα τῆς οἰκονομίας τῶν ποινῶν. Θά ἔλεγε κανεῖς πώς ὁ δέκατος ὄγδοος αἰῶνας δημιούργησε τήν κρίση τῆς οἰκονομίας αὐτῆς, πώς πρότεινε, γιά νά τήν διευθετήσει, τόν θεμελιακό νόμο ὅτι ἡ τιμωρία πρέπει νά ἔχει σάν «μέτρο» τήν «ἀνθρωπιά», χωρίς ὅμως ποτέ νά δοθεῖ ἕνα καθορισμένο νόημα στό ἀξίωμα τοῦτο, πού μολαταῦτα θεωρεῖται ἀδύνατο νά παρακαμφθεῖ. Πρέπει λοιπόν τώρα νά περιγράψουμε τή γέννηση καί τά πρῶτα βήματα τῆς αἰνιγματικῆς αὐτῆς «ἠπιότητας».

★

Ἐξυμνοῦνται οἱ μεγάλοι «μεταρρυθμιστές» – ὁ Beccaria, ὁ Servan, ὁ Dupaty ἢ ὁ Lacretelle, ὁ Duport, ὁ Pastoret, ὁ Target, ὁ Bergasse, καθώς καί οἱ συντάκτες τῶν «Ἐπομημάτων» ἢ τά μέλη τῆς Συντακτικῆς Συνέλευσης – ἐπειδή ἐπέβαλαν τήν «ἠπιότητα» αὐτή σ' ἕνα δικαστικό σύστημα καί σέ «κλασικούς» θεωρητικούς πού, ὡς τά τέλη τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰῶνα, ἀντιτάσσονταν σ' αὐτήν, καί μάλιστα μέ τεκμηριωμένη αὐστηρότητα⁵.

Θά πρέπει, πάντως, νά ἐπανατοποθετήσουμε τή μεταρρύθμιση αὐτή στά πλαίσια μιάς διαδικασίας, πού πρόσφατα ἀναδείχθηκε ἀπό τούς ἱστορικούς ὕστερα ἀπό τή μελέτη τῶν δικαστικῶν ἀρχείων: τῆς ὑφέσης στήν αὐστηρότητα τῶν ποινῶν στόν δέκατο ὄγδοο αἰῶνα ἢ, γιά τήν ἀκριβεία, τῆς διπλῆς κίνησης μέ τήν

όποια, στην περίοδο αυτή, τά εγκλήματα φαίνεται να χάνουν τη βιαιότητα τους, ενώ, αντίστοιχα, οι ποινές αποβάλλουν ένα μέρος της αυστηρότητάς τους, χάρη, όμως, σε πολλαπλές παρεμβάσεις. Πράγματι, από τα τέλη κιόλας του δέκατου έβδομου αιώνα παρατηρείται σημαντική μείωση των αιματηρών εγκλημάτων και, γενικότερα, των σωματικών επιθέσεων· ή παραβίαση της ιδιοκτησίας αντικαθιστά τώρα τά βίαια εγκλήματα· ή κλοπή και ή υπεξαίρεση αντικαθιστούν τις δολοφονίες και τούς τραυματισμούς. Η διάχυτη, συμπτωματική, αλλά συχνή στις φτωχότερες τάξεις εγκληματικότητα, δίνει τη θέση της σε μιά περιορισμένη και «έντεχνη» εγκληματικότητα· οι εγκληματίες του δέκατου έβδομου αιώνα είναι «άνθρωποι καταπονημένοι, ύποσιτισμένοι, άνθρωποι της στιγμής, ευερέθιστοι, εγκληματίες έποχιακοί»· ενώ οι εγκληματίες του δέκατου όγδοου αιώνα είναι «κατεργάρηδες, πονηροί, πανούργοι ύπολογοιστές» – εγκληματικότητα των «περιθωριακών»⁶. Τέλος, ή έσωτερική όργάνωση της εγκληματικότητας μετατρέπεται: οι μεγάλες συμμορίες των κακοποιών (ληστές σε μικρές όπλισμένες ομάδες, λαθρέμποροι πού πυροβολούν τούς ύπαλλήλους του Τελωνείου, άπολυμένοι στρατιώτες ή λιποτάχτες πού λυμαινόνται τήν ύπαιθρο) τείνουν να διαλυθούν· κυνηγημένες τώρα πιά άποτελεσματικά, αναγκασμένες να συμπύσσονται σε μικρότερες ομάδες για να περνούν άπαρατήρητες (άποτελούνται συχνότατα από έλάχιστους άντρες μονάχα), περιορίζονται σε έπιχειρήσεις πιά συγκαλυμμένες, με έλάχιστη ανάγκη χρησιμοποίησης δύναμης και με έλάχιστο κίνδυνο μακλειού: «Η φυσική έξόντωση ή ή θεσμική έξάρθρωση των μεγάλων συμμοριών... άφήνει, ύστερα από τά 1755, τό πεδίο έλεύθερο στην εγκληματικότητα έναντίον της ιδιοκτησίας, ή όποια άποδείχεται, από δώ και μπρός, άτομικιστική ή χαρακτηρίζει μικροσκοπικές ομάδες άποτελούμενες από νυχτοκλέφτες και πορτοφολάδες: ό αριθμός τους δέν ξεπερνά τά τέσσερα άτομα⁷.» Μιά εύρύτατη κίνηση μετατοπίζει τις παράνομες σωματικές επιθέσεις προς τή λίγο πολύ άμεση υπεξαίρεση διαφόρων αγαθών· και τή «μαζική εγκληματικότητα» προς μιά «περιθωριακή εγκληματικότητα» πού, κατά μεγάλο μέρος, χαρακτηρίζει έπαγγελματίες. Παρατηρείται, λοιπόν, κάποια προοδευτική ύφεση – «μιά μείωση της έντασης πού επικρατεί στις ανθρώπινες σχέσεις... ένας αυστηρότερος έλεγχος των βίαιων παρορμήσεων⁸» – και οι παράνομες ενέργειες φαίνε-

ται τώρα να παραβλέπουν τό σώμα και να στρέφονται σε άλλους στόχους. Άπάλυνση των εγκλημάτων πού έρχεται πριν από τήν άπάλυνση της νομοθεσίας. Όστόσο, ή άλλαγή αυτή δέν είναι δυνατόν να διαχωριστεί από τις διάφορες διαδικασίες πού τή θεμελιώνουν· και πρώτ' άπ' όλα, – όπως τό σημειώνει ό P. Chaunu, – από τή μετατροπή των οικονομικών πιέσεων, από μιά γενική άνοδο του επιπέδου ζωής, από μιά σημαντική δημογραφική αύξηση, από τόν πολλαπλασιασμό του πλούτου και της ιδιοκτησίας, και από τήν «ανάγκη ασφάλειας πού συνεπάγεται ή άποκτηση του πλούτου⁹». Επίσης, διαπιστώνεται, στή διάρκεια του δέκατου όγδοου αιώνα, κάποια σκλήρυνση της δικαιοσύνης, της όποιας τά κείμενα έντείνουν τήν αυστηρότητά τους σε όρισμένα σημεία: στην Άγγλία, στά 223 κεφαλικά εγκλήματα πού αναφέρονται στις άρχές του δέκατου ένατου αιώνα, τά 156 είχαν άπασχολήσει τή δικαιοσύνη στά έκατό τελευταία χρόνια¹⁰. Στή Γαλλία, ή νομοθεσία για τήν άλητεία είχε πολλές φορές τροποποιηθεί και είχε γίνει πολύ αυστηρότερη από τόν δέκατο έβδομο αιώνα και πέρα· μιά πιά μεθοδική και πιά σχολαστική άσκηση της δικαιοσύνης τείνει να περιλάβει όλα τά μικρο-άδικήματα πού ως τότε τά άφηγε εύκολα να της διαφύγουν: «Στόν δέκατο όγδοο αιώνα, ή δικαιοσύνη άρχίζει να γίνεται πιά άργοκίνητη, πιά σκαιά και πιά αυστηρή για τις κλοπές, πού ή συχνότητά τους έχει σχετικά αύξηθει· αναφορικά με τήν κλοπή, παίρνει από δώ κι εμπρός άστική όψη ταξικής δικαιοσύνης¹¹»· ή ανάπτυξη στή Γαλλία γενικά, αλλά κυρίως στό Παρίσι, ενός άστυνομικού μηχανισμού, πού παρεμπόδιζε τήν αύξηση της έκδηλης και όργανωμένης εγκληματικότητας, τήν προσανατολίζει σε μορφές πιά συγκαλυμμένες. Και στό σύνολο αυτό των προφυλακτικών μέτρων, πρέπει να προσθέσουμε τήν άρκετά διαδομένη πίστη σε μιάν άδιάκοπη και επικίνδυνη άνοδο της εγκληματικότητας. Ένώ οι σύγχρονοί μας ιστορικοί διαπιστώνουν πως οι μεγάλες συμμορίες κακοποιών τείνουν να περιορίζονται, ό Le Grosne τις βλέπει να ένσκύπτουν σαν σύννεφα από άκρίδες σε όλόκληρη τή γαλλική ύπαιθρο: «Μοιάζουν με άδηφάγα έντομα πού λυμαινόνται καθημερινά τήν παραγωγή των καλλιεργητών. Και, για να μιλήσουμε χωρίς μεταφορές, πρόκειται για έχθρικές στρατίες σκορπισμένες σε όλη τήν επικράτεια, πού ζούν σε βάρος των κατοίκων σαν να βρίσκονται σε κατακτημένη χώρα και επιβάλλουν τεράστιες εί-

σφοδρές με τό πρόσχημα τής έλεημοσύνης.» Στοιχίζουn στους φτωχούς χωρικούς περισσότερο απ' ό,τι θά στοιχίζε ή βασιλική είσφορά: κατά ένα τρίτο τουλάχιστον, στίς περιοχές όπου ή φορολογία είναι ή μεγαλύτερη¹². Οί περισσότεροι παρατηρητές υποστηρίζουn πώς ή έγκληματικότητα όλοένα αυξάνει· τό υποστηρίζουn, βέβαια, εκείνοι πού απαιτουn μεγαλύτερη αυστηρότητα· τό υποστηρίζουn άκόμα κι εκείνοι πού πιστεύουn ότι μιά δικαιοσύνη όχι τόσο σκληρή θά ήταν πιά άποτελεσματική, λιγότερο διατεθειμένη νά υποχωρεί μονάχη της μπροστά στίς συνέπειες τής βίας της¹³. τό υποστηρίζουn οί δικαστές πού διατεινόνται ότι οί πολυάριθμες δίκες υπερβαίνουn τίς δυνατότητές τους: «Η έξαθλίωση τών λαών και τά έκλυτα ήθη πολλαπλασίασαν τά έγκλήματα και τούς ένόχους¹⁴· τό άποδείχνει, όπωσδήποτε, ή πραγματική λειτουργία τών δικαστηρίων. «Τά τελευταία χρόνια του παλιού Καθεστώτος προαναγγέλλουn κιάσας τήν επαναστατική και αυτοκρατορική έποχή. Στίς δίκες τών έτών 1782-1789, έντύπωση κάνει ή αύξηση τών κινδύνων. Αυστηρότητα άπέναντι στους φτωχούς, συνδυασμένη άρνηση προσέλευσης μαρτύρων, άμοιβαία άνοδος τής καχυποψίας, του μίσους και του φόβου¹⁵.»

Στήν πραγματικότητα, ή μεταστροφή από μιά αιματηρή έγκληματικότητα σε μιά έγκληματικότητα οικονομικής άπάτης άποτελεί μέρος ενός περίπλοκου μηχανισμού, πού τά κυριότερά του στοιχεία είναι ή ανάπτυξη τής παραγωγής, ή αύξηση του πλούτου, μιά πιά έντατική νομική και ήθική αξιολόγηση τών σχέσεων ιδιοκτησίας, μέθοδες έπιτήρησης πιά αυστηρές, πιά στενή παρακολούθηση του πληθυσμού, περισσότερο προσαρμοσμένες τεχνικές άνίχνευσης, σύλληψης, πληροφόρησης: ή μετατόπιση τών παράνομων πράξεων άντιστοιχεί σε πιά έκτεταμένες και δξύτερες κολαστικές μεθόδους.

Πρόκειται, άραγε, για γενική μετατροπή τής συμπεριφοράς, για «άλλαγή πού άνήκει στο πεδίο τής νόησης και τής ύποσυνείδησης¹⁶»; Ίσως. Πιά σίγουρα, όμως, και πιά άμεσα, πρόκειται για μιά προσπάθεια νά εφαρμοστούν οί μηχανισμοί τής έξουσίας πού πλαισιώνουn τή ζωή τών ατόμων· για μιά προσαρμογή και μιά τελειοποίηση τών μηχανισμών ενός συστήματος πού άσχολείται μ' αυτά και έπιτηρεί τήν καθημερινή τους συμπεριφορά, τήν ταυτότητά τους, τή δραστηριότητά τους, τίς φαινομενικά άσήμαντες κινήσεις τους· για μιά διαφορετική πολιτική άπέναντι σ' αυ-

τή τήν πολλαπλότητα σωμάτων και δυνάμεων πού άποτελεί έναν πληθυσμό. Αυτό πού σκιαγραφείται τώρα, δέν είναι τόσο ένας καινούργιος σεβασμός για τήν ανθρώπινη πλευρά του κατάδικου – τά βασανιστήρια δέν έπαυσαν νά ισχύουn άκόμα και για δευτερεύοντα έγκλήματα –, όσο ή τάση για μιά δικαιοσύνη πιά εύελικτη και πιά έπιδέξια, για μιά πιά αυστηρή ποινική άστυνόμευση του κοινωνικού σώματος. Σύμφωνα με μιά κυκλική διαδικασία, παρεμποδίζεται όλοένα και περισσότερο ή διάπραξη βίαιων έγκλημάτων, αυξάνει ή άδιαλλαξία άπέναντι στα οικονομικά άδικήματα, ό έλεγχος γίνεται αυστηρότερος, οί ποινικές παρεμβάσεις περισσότερο προληπτικές και πολυπληθέστερες.

Όστόσο, αν συγκρίνουμε τή διαδικασία αυτή με τίς κριτικές τών μεταρρυθμιστών, παρατηρούμε μιά αξιολογη στρατηγική σύμπτωση. Αυτό πού κατακρίνεται στην παραδοσιακή δικαιοσύνη – πριν καθοριστούν οί άρχές μιάς καινούργιας ποινικολογίας – είναι οί υπερβολικά αυστηρές τιμωρίες· αλλά ή υπερβολική αυτή αυστηρότητα είναι συνδεδεμένη με άντικανονικές πράξεις περισσότερο, παρά με τήν κατάχρηση τής κολαστικής έξουσίας. Στίς 24 Μαρτίου του 1790, ό Thouret εγκαινιάζει στή Συντακτική Συνέλευση τή συζήτηση για τήν καινούργια όργάνωση τής δικαστικής έξουσίας. Ή έξουσία πού, κατά τή γνώμη του, έχει «διαστραφεί» στή Γαλλία με τρεις τρόπους. Μέ έναν ιδιωτικό σφετερισμό: τό δικαστικό αξίωμα άγοράζεται· μεταβιβάζεται κληρονομικά· έχει άγοραστική αξία και, κατά συνέπεια, ή δικαιοσύνη πού άπονέμεται είναι πολυδάπανη. Μέ μιά σύγχυση άνάμεσα σε δύο είδη έξουσίας: τής έξουσίας εκείνου πού άπονέμει τή δικαιοσύνη και εκδίδει δικαστικές αποφάσεις εφαρμόζοντας τόν νόμο, και τής έξουσίας εκείνου πού νομοθετεί. Τέλος, με τήν ύπαρξη μιάς όλόκληρης σειράς από προνόμια πού καταντουn άμφίβολη τήν άσκηση τής δικαιοσύνης: ύπάρχουn δικαστήρια, διαδικασίες, διάδικοι, άκόμα και άδικήματα «προνομιακά», πού δέν ύποπίπτουn στο κοινό δίκαιο¹⁷. Έχουμε εδώ μιά μονάχα από τίς άναρίθμητες επικρίσεις πού διατυπώθηκαν εδώ και πάνω από μισόν αιώνα, και πού όλες τους καταγγέλλουn, στή «διαστροφή» αυτή, τήν άρχή μιάς άντικανονικής δικαιοσύνης. Η ποινική δικαιοσύνη είναι άντικανονική πρώτ' απ' όλα έξαιτίας τής πολλαπλότητας τών δικαστικών κλάδων, πού έργο τους είναι νά εξασφαλίζουn τήν άπονομή της, χωρίς όμως και νά άποτελουn μιά

συνεχόμενη και μοναδική πυραμίδα¹⁸. Έστω κι αν παραμερίσουμε τις θρησκευτικές δικαιοδοσίες, πρέπει να έχουμε υπόψη μας τις ασυνέπειες, τις περιπλοκές και τις συγκρούσεις ανάμεσα στις διάφορες κατηγορίες δικαιοσύνης: τη δικαιοσύνη των αρχόντων, που ισχύει ακόμα για την καταστολή των ελαφρών αδικημάτων· τη δικαιοσύνη του μονάρχη, που παρουσιάζεται με διάφορες μορφές, και μάλιστα μη-συντονισμένες (τά βασιλικά δικαστήρια βρίσκονται σε συχνή σύγκρουση με τά διοικητικά δικαστήρια, και προπάντων με τά διοικητικά έφετεία που δημιουργήθηκαν πρόσφατα σαν ενδιάμεσες δικαιοδοσίες)· τη δικαιοσύνη που, «νόμο και πράγματι», εξασφαλίζεται από ανώτερες διοικητικές δικαιοδοσίες (όπως, λογουχάρη, οι βασιλικοί έπόπτες), ή αστυνομικές δικαιοδοσίες (όπως οι έπίτροποι και οι αστυνομικοί διευθυντές). Σ' αυτές θά πρέπει να προσθέσουμε τό δικαίωμα του βασιλιά ή των εκπροσώπων του να παίρνουν αποφάσεις για φυλάκιση ή για έξορία, χωρίς καμιά κανονική διαδικασία. Οι πολλαπλές αυτές αρμοδιότητες, εξαιτίας της ίδιας τους της πληθωρικότητας, αλληλοεξουδετερώνονται και είναι ανίκανες να καλύψουν τό κοινωνικό σώμα στο σύνολό του. Τό αλληλομπερδεμά τους καθιστά την ποινική δικαιοσύνη έλλιπτή μέχρι παραδοξότητας. Έλλιπτή, εξαιτίας των διαφορών στα έθιμα και στις δικονομίες, παρ' όλον τον γενικό χαρακτήρα του Διατάγματος του 1670· έλλιπτή, εξαιτίας των έσωτερικών συγκρούσεων ανάμεσα στις πολλαπλές αρμοδιότητες· έλλιπτή, αφού κάθε δικαιοδοσία είναι αναγκασμένη να κρίνει ιδιαίτερα συμφέροντα – πολιτικά ή οικονομικά· έλλιπτή, τέλος, εξαιτίας των διαφορών επεμβάσεων της βασιλικής εξουσίας που μπορεί να παρεμποδίσει, με την απονομή χάριτος, με την μετατροπή της ποινής, με την κλήση στο βασιλικό συμβούλιο ή με τις άμεσες πιέσεις στους δικαστές, την κανονική και αυστηρή πορεία της δικαιοσύνης.

Στήν κριτική τους, οι μεταρρυθμιστές αναφέρονται μάλλον στην κακή ρύθμιση της εξουσίας, παρά στην αδυναμία της ή στην σκληρότητά της. Έπερβολική εξουσία στις κατώτερες δικαιοδοσίες που μπορούν, εξαιτίας της αμάθειας και της εξαθλίωσης των καταδίκων, να περιφρονήσουν τις εκκλήσεις για δικαιοσύνη και να εκτελέσουν, χωρίς έλεγχο, αυθαίρετες αποφάσεις· υπερβολική εξουσία της εισαγγελικής αρχής, που έχει άπεριοριστες δυνατότητες δίωξης, ενώ ο κατηγορούμενος είναι δλότελα άφοπλισμένος

άπέναντί της – πράγμα που οδηγεί τούς δικαστές, άλλοτε σε υπερβολική αυστηρότητα και άλλοτε, από αντίδραση, σε υπερβολική επιείκεια· υπερβολική εξουσία στους δικαστές που αρκούνται πολλές φορές σε μηδαμινές αποδείξεις, φτάνει να είναι «νόμιμες», και που διαθέτουν μεγάλη ευχέρεια στην έκλογή της ποινής· υπερβολική εξουσία στους «βασιλικούς εκπροσώπους», όχι μονάχα άπέναντι στους κατηγορουμένους αλλά και άπέναντι στα άλλα δικαστικά όργανα· υπερβολική, τέλος, εξουσία ασκούμενη από τον βασιλιά, αφού μπορεί να διακόψει τη δικαστική διαδικασία, να μετατρέψει τις αποφάσεις του δικαστηρίου, να αφαιρέσει από τη δικαιοδοσία των δικαστών την υπόθεση, να τούς καθαιρέσει ή να τούς εξορίσει, να τούς αντικαταστήσει με δικαστές διορισμένους από βασιλική έπιτροπή. Η παράλυση της δικαιοσύνης όφειλεται πολύ λιγότερο στην εξασθένησή της άπ' ότι στην κακώς ρυθμισμένη κατανομή της εξουσίας, στην συγκέντρωσή της σε όρισμένα σημεία, και στις συγκρούσεις και στις ασυνέπειες που προκύπτουν άπ' όλα αυτά.

Όστόσο, αυτή ή δυσλειτουργία της εξουσίας άνάγει σε υπερτροφία του Κέντρου: σ' αυτό που θά μπορούσαμε να αποκαλέσουμε μοναρχική «υπερεξουσία», που ταυτίζει τό δικαίωμα κολλασμού με την προσωπική εξουσία του μονάρχη. Θεωρητική ταύτιση που αναγνωρίζει τον βασιλιά σαν fons justitiae· αλλά που οι πρακτικές της συνέπειες μπορούν να αποκρυπτογραφηθούν άκόμα και σε ό,τι φαίνεται να του αντίτασσεται και να περιορίζει την άπολυταρχία του. Κι αυτό, επειδή ο βασιλιάς, για οικονομικούς λόγους, ιδιοποιείται τό δικαίωμα να έμπορεύεται δικαστικές θέσεις που άλλωστε του «άνήκουν», και έτσι έχει άπέναντί του δικαστές, ιδιοκτήτες των αξιωμάτων τους, όχι μονάχα άνάγωγους, αλλά και άπαίδευτους, συμφεροντολόγους, έτοιμους για κάθε συναλλαγή. Έπειδή δέν παύει να δημιουργεί καινούργια αξιώματα, πολλαπλασιάζονται οι συγκρούσεις της εξουσίας και των αρμοδιοτήτων. Έπειδή άσκει αυστηρότατο έλεγχο πάνω στους «άνθρώπους του» ενώ τούς εκχωρεί τό δικαίωμα σχεδόν αυτοπροαίρετης εξουσίας, εντείνονται οι συγκρούσεις στο δικαστικό σώμα. Έπειδή ώθει τη δικαιοσύνη σε ανταγωνισμό, με πάρα πολλές θεδισμένες διαδικασίες (δικαιοδοσίες σε κατώτερους δικαστικούς και σε αστυνομικούς) ή με διοικητικά μέτρα, παραλύει ή κανονική δικαιοσύνη, που καταντά πολλές φορές επιεικής

καί ἀδέβδαιη, ἢ ἄλλες φορές ἀπερίσκεπτη καί αὐστηρότατη¹⁹.

Δέν ἐπικρίνονται τόσο, ἢ μονάχα τὰ προνόμια τῆς δικαιοσύνης, ὁ αὐθαίρετος χαρακτήρας τῆς, ἢ πατροπαράδοτη ἔπαρσή τῆς, τὰ ἀνεξέλεγκτα δικαιώματά τῆς, ὅσο τό κράμα τῶν ἀδυναμιῶν τῆς καί τῶν ἀκροτήτων τῆς, τῶν ὑπερβολῶν τῆς καί τῶν ἐλλείψεων τῆς, καί πάνω ἀπ' ὅλα ἡ ἴδια ἡ ἀρχή αὐτοῦ τοῦ κράματος – ἡ μοναρχική ὑπερεξουσία. Πραγματικός στόχος τῆς μεταρρύθμισης – κι αὐτό ἀπό τότε πού ἄρχισε νά διατυπώνεται σέ γενικές γραμμές – δέν εἶναι τόσο νά θεμελιώσῃ ἕνα καινούργιο κολαστικό δίκαιο βασισμένο σέ πιό δίκαιες ἀρχές, ὅσο νά ἐδραιώσῃ μιὰ καινούργια «οἰκονομία» τοῦ κολαστικοῦ δικαίου, νά ἐξασφαλίσῃ μιὰ καλύτερη κατανομή του, νά τό καταστήσῃ ὄχι τόσο συγκεντρωμένο σέ ὀρισμένα προνομιακά σημεῖα, οὔτε τόσο διαμοιρασμένο ἀνάμεσα σέ ἀντικρουόμενες δικαιοδοσίες, ἀλλά νά τό διαμοιράσῃ σέ ὁμοιογενή κυκλώματα ἱκανά νά δροῦν παντοῦ καί συνεχῶς καί ὡς τὰ βαθύτατα ἀκόμα στρώματα τοῦ κοινωνικοῦ σώματος²⁰. Ἡ μεταρρύθμιση τοῦ ποινικοῦ δικαίου πρέπει νά ἐρμηνευθεῖ σάν μιὰ στρατηγική γιά τήν ἀναδιάρθρωση τῆς κολαστικῆς ἐξουσίας, σύμφωνα μέ μέθοδες πού τήν καθιστοῦν πιό ὁμαλή, πιό δραστική, πιό σταθερή καί πιό ἀποτελεσματική! πού ἐντείνουν, μέ λίγα λόγια, τὰ ἀποτελέσματά τῆς μειώνοντας τό οἰκονομικό της κόστος (ἀποσυνδέοντάς την, δηλαδή, ἀπό τό σύστημα τῆς ἰδιοκτησίας, τῆς ἀγορᾶς καί τῆς πώλησης, τῆς ἐμπορίας τῶν ἀξιωμάτων, ἀκόμα καί τῶν ἀποφάσεων), καθώς καί τό πολιτικό της κόστος (ἀποσυνδέοντάς την ἀπό τό αὐθαίρετο τῆς μοναρχικῆς ἐξουσίας). Ἡ καινούργια νομική θεωρία τῆς ποινῆς ὑποδηλώνει, στήν πραγματικότητα, μιὰ νέα «οἰκονομική πολιτική» τῆς κολαστικῆς ἐξουσίας. Καταλαβαίνουμε, λοιπόν, τώρα γιατί ἡ «μεταρρύθμιση» αὐτή δέν εἶχε ἕνα συγκεκριμένο σημεῖο προέλευσης. Δέν εἶναι οἱ πιό φωτισμένοι δικαστικοί, οὔτε οἱ φιλόσοφοι, ἐχθροί τῆς τυραννίας καί φίλοι τῆς ἀνθρωπότητας, οὔτε κἀν οἱ κοινωνικές ὁμάδες οἱ ἀντιτασσόμενες στό κοινοβουλευτικό σῶμα, πού βρίσκονται στήν ἀπαρχή τῆς μεταρρύθμισης. Ἡ, μάλλον, δέν εἶναι μονάχα αὐτοί· στό ἴδιο ὀλικό σχέδιο μιᾶς νέας κατανομῆς τῆς κολαστικῆς ἐξουσίας καί μιᾶς νέας διανομῆς τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς, διασταρώνονται πολλά καί διαφορετικά συμφέροντα. Ἡ μεταρρύθμιση δέν διαμορφώθηκε ἔξω ἀπό τόν δικαστικό μηχανισμό καί ἐναντίον ὄλων τῶν

ἀντιπροσώπων του· διαμορφώθηκε, στήν οὐσία, ἀπό τὰ μέσα, ἀπό ἕνα μεγάλο ἀριθμό δικαστικῶν, ξεκινώντας ἀπό στόχους πού τούς ἦταν κοινοί, καθώς καί ἀπό συγκρουόμενες ἐξουσίες πού τούς ἔφεραν ἀντιμέτωπους μεταξύ τους. Οἱ μεταρρυθμιστές δέν ἦταν, βέβαια, ἡ πλειοψηφία στό δικαστικό σῶμα· ἦταν ὁμως νομομαθεῖς πού χάραξαν τίς γενικές ἀρχές τῆς μεταρρύθμισης: μιὰ δικαστική ἐξουσία πού νά μὴν ἐξαρτιέται ἀπό τήν ἄμεση ἄσκηση τῆς δεσποτικῆς ἐξουσίας τοῦ ἀρχοντα· πού νά μὴν ἔχει τήν ἀξίωση νά νομοθετεῖ· πού νά διαχωρίζεται ἀπό τίς σχέσεις ἰδιοκτησίας· καί πού, μὴ ἔχοντας ἄλλο ρόλο παρὰ νά δικάζει, νά ἀσκεῖ τό λειτουργημά της μέ πληρότητα. Μέ λίγα λόγια, μιὰ δικαστική ἐξουσία πού νά μὴν ἐξαρτιέται ἀπό τὰ πολλαπλά, ἀσυνεπῆ, καί συχνά ἀντιφατικά προνόμια τῆς κυρίαρχης ἐξουσίας, ἀλλά ἀπό μιὰ δημόσια ἐξουσία πού νά κατανέμεται σταθερά. Ἡ γενική αὐτή ἀρχή προσδιορίζει μιὰ συνολική στρατηγική πού στάθηκε ἡ ἀφετηρία πολλῶν καί διαφορετικῶν ἀγώνων. Ἀγώνων φιλοσόφων, ὅπως ὁ Voltaire, καί πολιτικῶν συγγραφέων ὅπως ὁ Brissot ἢ ὁ Marat· ἀλλά καί ἀγώνων δικαστικῶν λειτουργῶν πού τὰ συμφέροντά τους ἦταν, πάντως, πολύ διαφορετικά: ὅπως ὁ Le Trosne, σύμβουλος τοῦ Ἀνώτατου Δικαστηρίου τῆς Ὁρλεάνης, καί ὁ Lacretelle, εἰσαγγελέας τοῦ Ἐφετείου· ὁ Target, πού, ὅπως καί τὰ βασιλικά δικαστήρια, ἀντιτίθεται στή μεταρρύθμιση τοῦ Μαυρέου· ἀλλά ἀκόμα καί ὁ J. N. Moreau πού ὑποστηρίζει τή βασιλική ἐξουσία ἐνάντια στους δικαστικούς· οἱ Serven καί Dupaty, δικαστικοί καί οἱ δύο, ἀλλά σέ σύγκρουση μέ τούς συναδέλφους τους, κ.τ.λ.

Σέ ὅλη τή διάρκεια τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰώνα, μέσα καί ἔξω ἀπό τόν δικαστικό μηχανισμό, στήν καθημερινή ποινική πρακτική, ὅπως καί στήν κριτική τῶν θεσμῶν, διαμορφώνεται μιὰ νέα στρατηγική γιά τήν ἄσκηση τοῦ δικαιώματος κολασμοῦ. Καί ἡ «μεταρρύθμιση» καθεαυτή, ὅπως διατυπώνεται στίς θεωρίες τοῦ δικαίου ἢ ὅπως σκιαγραφεῖται στά ὑποβαλλόμενα νέα σχέδια, εἶναι ἡ πολιτική ἢ φιλοσοφική συνέχιση τῆς στρατηγικῆς αὐτῆς, μέ τούς πρωταρχικούς της σκοπούς: νά καταστήσῃ τόν κολασμό καί τήν καταστολή τῶν παράνομων πράξεων ἕνα κανονικό λειτουργημά, ἐπεκτατικό τῶν δικαιωμάτων τῆς κοινωνίας· ὄχι ἐλαφρότερη ποινή, ἀλλά ὀρθότερη ποινή· ποινή μέ μειωμένη, ἴσως, αὐστηρότητα, ἀλλά μέ περισσότερη καθολικότητα καί ἀναγκαιότητα·

βαθύτερη εισχώρηση της κολαστικής εξουσίας στο κοινωνικό σώμα.

★

Οί συγκυρίες όπου γεννήθηκε ή μεταρρύθμιση δέν είναι, λοιπόν, τό αποτέλεσμα μιās καινούργιας ευαισθησίας, αλλά μιās διαφορετικής πολιτικής απέναντι στις παρανομίες.

Έντελώς σχηματικά, θά μπορούσαμε νά πούμε πώς στο προεπαναστατικό καθεστώς τά διάφορα κοινωνικά στρώματα είχαν τό καθένα τους ένα όρισμένο περιθώριο άνεκτής παρανομίας: ή μή-έφαρμογή τών κανόνων, ή μή-τήρηση των άναριθμητων διαταγμάτων και νόμων ήταν όρος απαραίτητος για τήν κανονική πολιτική και οικονομική λειτουργία της κοινωνίας. Ίσως αυτό νά μήν αποτελούσε ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του προεπαναστατικού καθεστώτος; Άναμφισβήτητα. Όμως, τήν εποχή εκείνη, ή τέτοια παρανομία είναι τόσο βαθιά ριζωμένη και τόσο αναγκαία για τή ζωή κάθε κοινωνικής τάξης, ώστε κατά κάποιον τρόπο είχε μιιά δική της λογική και μιιά δική της οικονομία. Άλλοτε αποκτά μορφή απόλυτα θεσμική – πού αποτελεί όχι τόσο παρανομία, αλλά κανονική απαλλαγή από τήν ύποταγή στους νόμους: πρόκειται για τά προνόμια πού απονέμονται σέ άτομα και σέ κοινότητες. Άλλοτε παίρνει τή μορφή μαζικής και γενικής μή-τήρησης τών κανόνων – και τότε, για δεκάδες χρόνια, και πολλές φορές για αιώνες όλόκληρους, μπορούν νά δημοσιεύονται διατάγματα και αδιάκοπα νά ανανεώνονται χωρίς ποτέ νά εφαρμόζονται. Άλλοτε οί νόμοι περιέρχονται σέ σταδιακή άχρηστία, πού πολλές φορές ακολουθείται από μιιά ξαφνική αναζωογόνηση. Άλλοτε, τέλος, ή παρανομία όφείλεται στή σιωπηρή συγκατάθεση της εξουσίας, στήν άμέλειά της, ή, άπλουστάτα, στήν αδυναμία νά επιβληθούν αποτελεσματικά οί νόμοι και νά τιμωρηθούν οί παραβάτες. Καταρχήν, τά πιό έξαθλιωμένα στρώματα του πληθυσμού δέν έχουν κανένα προνόμιο: αλλά διαθέτουν – στα πλαίσια τών νόμων και τών έθιμων πού τούς επιβάλλονται – κάποιο χώρο άνεκτικότητας, πού τόν είχαν κατακτήσει μέ τή βία ή μέ τήν έπιμονή: και ό χώρος αυτός ήταν τόσο απαραίτητος για τήν επιβίωσή τους, ώστε συχνά δέν δίσταζαν νά ξεγεραθούν για νά τόν

προασπίσουν· οί προσπάθειες πού γίνονταν κατά καιρούς για νά περιοριστεί ό χώρος αυτός – μέ τήν άξιοποίηση παλιών κανόνων ή μέ τήν παρόξυνση τών μέσων καταστολής – προκαλούσαν πάντα λαϊκές έξεγέρσεις, ακριβώς όπως συγκλόνηζε τούς εύγενείς, τόν κληρο και τήν άστική τάξη κάθε απόπειρα νά μειωθούν τά προνόμια τους.

Όμως, ή αναγκαία αυτή παρανομία – και κάθε κοινωνικό στρώμα έμπεριείχε ξειδικευμένες μορφές της – είχε σάν αποτέλεσμα μιιά σειρά από παράδοξα. Στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα έφτανε ως τήν έγκληματικότητα, από τήν όποία της ήταν πολύ δύσκολο νά διαχωριστεί νομικά άν όχι ήθικά: από τή φορολογική παρανομία ως τή δασμολογική παρανομία, τό λαθρεμπόριο, τή λεηλασία, τόν ένοπλο άγώνα εναντίον τών ύπαλλήλων του Δημόσιου Ταμείου και άργότερα εναντίον τών στρατιωτών, και, τέλος, ως τήν πραγματική έξέγερση, ύπήρχε μιιά άλληλουχία, όπου ήταν δύσκολο νά ξεχωρίσει κανείς τά όρια· ύπήρχε ακόμα και ή άλητεία (πού και γι' αυτήν τά διατάγματα προέβλεπαν αυστηρές ποινές, άν και ποτέ σχεδόν δέν εφαρμόστηκαν), μέ όλα όσα συμπεριλαμβάνει: άρπαγές, διακεκριμένες κλοπές, ακόμα και δολοφονίες, στήν όποία κατέφευγαν οί άνεργοι, οί εργάτες πού, χωρίς άδεια, είχαν εγκαταλείψει τά άφεντικά τους, οί ύπηρετες πού είχαν κάποιο λόγο για νά φύγουν από τά σπίτια όπου εργαζόνταν, οί καταπιεσμένοι μαθητευόμενοι, οί λιποτάκτες και όλοι εκείνοι πού ήθελαν νά αποφύγουν τήν αναγκαστική κατάταξη στο στρατό. Κι έτσι, ή έγκληματικότητα θεμελιωνόταν πάνω σέ μιάν ευρύτερη παρανομία, στήν όποία τά λαϊκά στρώματα άγκιστρώνονταν ως μέσον για τήν επιβίωσή τους· και αντίστροφα, ή παρανομία αυτή ήταν ένας παράγοντας αδιάκοπης αύξησης της εγκληματικότητας. Από αυτό προκύπτει κάτι τό διφορούμενο στή λαϊκή συμπεριφορά: από τή μιιά μεριά, ό εγκληματίας – και μάλιστα όταν πρόκειται για ένα λαθρέμπορο ή για ένα χωρικό πού τό 'σκασε από τό υπερβολικό ξεζούμισμα ενός άφέντη – αποκτούσε τήν αυθόρμητη εύνοια του λαού: ό λαός ξανάβρισκε, στις βίαιες πράξεις του, τήν παράδοση τών περασμένων αγώνων· από τήν άλλη, όμως, μεριά, εκείνος πού, προστατευόμενος από μιιά παρανομία άποδεκτή από τόν πληθυσμό, διέπρατε εγκλήματα σέ βάρος του (όπως, λογουχάρη, ό άλήτης-επαίτης πού κλέβει και δολοφονεί), γινόταν εύκολα άντικείμενο ιδιαίτερου μίσους, γιατί

είχε στρέψει ενάντια στους πιά εξαθλιωμένους μιά παρανομία που αποτελούσε μέρος της ίδιας τους της ύποστασης. Έτσι, άλλοτε ή εξύμνηση και άλλοτε ή μομφή περιέβαλλαν τό εγκλημα: ή αποτελεσματική βοήθεια και ό φόβος εναλλάσσονταν σέ σχέση μέ τόν κινητό αυτόν πληθυσμό, πού ό λαός τόν ένιωθε τόσο κοντά του, μ' όλο πού ήξερε πολύ καλά πώς εκεί συνήθως γεννιόταν τό εγκλημα. Η λαϊκή παρανομία περιέβαλλε έναν όλόκληρο πυρήνα εγκληματικότητας πού ήταν ταυτόχρονα και ή άκρότατη μορφή της και ό έσωτερικός κίνδυνός της.

Όστόσο, άνάμεσα στήν παρανομία αυτή τών λαϊκών στρωμάτων κι εκείνη τών άλλων κοινωνικών τάξεων δέν υπήρχε ούτε άπόλυτη σύγκλιση, ούτε και θεμελιακή αντίθεση. Σέ γενικές γραμμές, οί διάφορες παράνομες πράξεις πού χαρακτηρίζαν τήν κάθε ομάδα είχαν μεταξύ τους σχέσεις πού ύποδήλωναν, ταυτόχρονα, συναγωνισμό, ανταγωνισμό, συγκρούσεις συμφερόντων, καθώς και άμοιβαία ύποστήριξη και συνενοχή: ή άρνηση τών χωρικών νά πληρώνουν όρισμένες κρατικές ή εκκλησιαστικές όφειλές, δέν προκαλούσε άναγκαστικά τή δυσαρέσκεια τών γαιοκτημόνων: ή μή-τήρηση τών κανόνων τών εργαστηρίων από τούς τεχνίτες ένθαρρυνόταν συχνότατα από τούς νέους επιχειρηματίες: τό λαθρεμπόριο - όπως άποδείχεται από τήν ιστορία του περιφημου Mandrin πού τόν ύποδέχεται όλόκληρος ό πληθυσμός, πού φιλοξενείται στους πύργους τών μεγιστάνων και προστατεύεται από όρισμένους άξιωματούχους - ύποστηρίζεται άνοιχτά από όλους. Σάν άκρότατο παράδειγμα αυτής της συναίνεσης, βλέπουμε στόν δέκατο έβδομο αιώνα διάφορα κοινωνικά στρώματα, πολύ άπομακρυσμένα τό ένα από τό άλλο, πού άρνοιούνται νά πληρώσουν τούς πολυάριθμους φόρους, νά συνασπίζονται μέ τά λαϊκά στρώματα στίς βίαιες έξεγέρσεις τους. Κοντολογίς, ή άλληλοσύνδεση άνάμεσα στίς διάφορες παραβάσεις του νόμου αποτελούσε μέρος της πολιτικής και οικονομικής ζωής της κοινωνίας. Κι άκόμα κάτι: όρισμένες μετατροπές (ή άχρηστία, λογουχάρη, τών νόμων του Colbert, ή μή-τήρηση τών τελωνειακών άπαγορεύσεων στό έσωτερικό του βασιλείου, ή έξάρθρωση τών σωματείων) πραγματοποιούνται στό καθημερινά διευρυνόμενο από τή λαϊκή παρανομία ρήγμα: ώστόσο, ή άστική τάξη είχε άνάγκη από αυτές τίς μετατροπές: χάρη σ' αυτές έδραιώνεται ένα μέρος της οικονομικής της άνάπτυξης. Η άνεκτικότητα γίνεται τώρα ένθάρρυνση.

Όμως, ύστερα από τά 1750, ή διαδικασία αυτή άντιστρέφεται. Πρώτα, μέ τή γενική αύξηση του πλούτου, αλλά και μέ τήν τεράστια δημογραφική έκρηξη, κύριος στόχος της λαϊκής παρανομίας δέν είναι πιά τά δικαιώματα, αλλά τά περιουσιακά στοιχεία: οί μικροκλοπές, οί ληστείες τείνουν νά άντικαταστήσουν τό λαθρεμπόριο και τόν ένοπλο άγώνα ενάντια στους εισπράκτορες τών φόρων. Και έτσι, οί χωρικοί, οί άγρότες, οί τεχνίτες είναι συχνότατα τά πραγματικά θύματα. Ό Le Grosne ύπερβάλλει ίσως τήν πραγματική κατάσταση όταν περιγράφει τούς χωρικούς νά δεινοπαθούν περισσότερο από τίς άρπαγές τών άλητάν, παρά από όσο, προηγουμένως, από τίς άξιώσεις τών φεουδαρχών: οί λωποδύτες, κατά τόν συγγραφέα αυτόν, ένσκόπτουν σήμερα πάνω τους σάν άδηφάγα έντομα, καταβροχθίζοντας τή συγκομιδή και καταστρέφοντας τούς σιτοβολώνες²¹. Μπορούμε νά πούμε πώς στόν δέκατο όγδοο αιώνα εκδηλώνεται σταδιακά μιά κρίση της λαϊκής παρανομίας: και ούτε τά κινήματα τών άρχών της Έπανάστασης (γύρω από τήν άπόρριψη τών δικαιωμάτων τών εύγενών), ούτε και τά κατοπινά, όπου συνδυάζεται ό άγώνας ενάντια στα δικαιώματα τών γαιοκτημόνων μέ τήν πολιτική και θρησκευτική διαμαρτυρία, καθώς και μέ τήν άρνηση της στρατολογίας, δέν κατορθώνουν νά τήν επαναφέρουν μέ τήν παλιά της άνεκτική μορφή. Κι αν άκόμα ένα μεγάλο μέρος της άστικής τάξης δέχεται, χωρίς πολλές δυσκολίες, τήν παράνομη άποφυγή της πληρωμής φόρων, άντιδρά βίαια όταν πρόκειται για κάτι πού, κατ' αυτήν, παραβιάζει τά δικά της δικαιώματα ιδιοκτησίας. Τίποτα δέν είναι τόσο χαρακτηριστικό πάνω σ' αυτό, όσο τό πρόβλημα της εγκληματικότητας τών χωρικών στα τέλη του δέκατου όγδοου αιώνα, και προπάντων από τήν Έπανάσταση και μετά²². Τό πέραςμα στήν έντατική καλλιέργεια άσκει πάνω στή δουλεία, στήν άνεκτικότητα, στίς άποδεκτές μικρο-παρνομίες, έναν καταναγκασμό όλόένα και πιά πιεστικό. Επί πλέον, ή γαιοκτησία έχει γίνει άπόλυτη ιδιοκτησία, καθώς γίνεται, έν μέρος, κτήμα της άστικής τάξης και άπαλλάσσεται από τά φεουδαρχικά βάθη: όλες οί παραχωρήσεις πού οί χωρικοί είχαν άποκτήσει ή διατηρήσει (άπαλλαγή από όρισμένες παλιές ύποχρεώσεις, μονιμοποίηση άθέμιτων πράξεων: δικαίωμα κοινής νομής, συλλογή ξερών κλαριών κ.τ.λ.), καταργούνται τώρα από τούς νέους ιδιοκτήτες πού τίς θεωρούν άπλούστατα παραβάσεις (προκαλώντας μέ

τόν τρόπο αυτόν στον πληθυσμό μιά σειρά από άλυσιδωτές αντιδράσεις, όλο και πιό έκνομες, ή, θά λέγαμε, όλοένα και πιό εγκληματικές: διαρρήξεις περιφράξεων, κλοπές ή σφαγές ζώων, έμπρησμοί, βιαιότητες, δολοφονίες²³). Η παράνομη άποφυγή τών φόρων πού έξασφάλιζε, συνήθως, τήν επιβίωση τών πιό έξαθλιωμένων, τείνει τώρα, μέ τούς καινούργιους νόμους πού διέπουν τήν ιδιοκτησία, νά γίνει μιά παρανομία σέ βάρος τών περιουσιακών στοιχείων. Πρέπει κατά συνέπεια νά τιμωρείται.

Καί άν ή καταστρατήγηση αυτή τών νόμων γίνεται δύσκολα άνεκτή από τήν άστική τάξη προκειμένου γιά τήν ιδιοκτησία τής γής, θεωρείται άσυγχώρητη όταν πρόκειται γιά τήν έμπορική ή τή βιομηχανική ιδιοκτησία: ή ανάπτυξη τών λιμανιών, ή δημιουργία μεγάλων άποθηκών όπου συσσωρεύονται τά έμπορεύματα, ή όργάνωση τεράστιων έργαστηρίων (όπου στοιδιάζονται μεγάλες ποσότητες από πρώτες ύλες, έργαλεία, διάφορα κατασκευασμένα αντικείμενα, πού άνήκουν όλα στον έπιχειρηματία και πού δύσκολο είναι νά επιτηρούνται μέ σιγουριά) άπαιτούν κι αυτά τήν άυστηρή καταστολή τής παρανομίας. Ο τρόπος επένδυσης του πλούτου, σύμφωνα μέ ποσοτικές κλίμακες όλοτελα νέες, σέ έμπορεύματα και μηχανήματα, προϋποθέτει τή συστηματική ένοπλη και αδιάλλακτη σκληρότητα ενάντια στην παρανομία. Τό φαινόμενο αυτό γίνεται πολύ πιό αισθητό εκεί όπου ή οικονομική ανάπτυξη είναι περισσότερο έντατική. Γιά τήν επείγουσα ανάγκη νά κατασταλούν οι αναρίθμητες παράνομες πράξεις, ό Colquhoun μάς δίνει, μόνο γιά τό Λονδίνο, τίσ ακόλουθες στατιστικές αποδείξεις: σύμφωνα μέ εκτιμήσεις πού προέρχονται από έπιχειρηματίες και ασφαλιστικές εταιρίες, ή κλοπή προϊόντων εισαχθέντων από τήν Αμερική και έναποθηκευμένων στίς όχθες του Τάμεση, έφτανε, κατά μέσον όρο, τίσ 250.000 λίρες τό χρόνο· συνολικά γίνονταν υπεξαιρέσεις προϊόντων αξίας περίπου 500.000 λιρών τό χρόνο, μόνο στό λιμάνι του Λονδίνου (κι αυτό, χωρίς νά υπολογίσουμε τούς ναυστάθμους)· σ' αυτά πρέπει ακόμα νά προσθέσουμε τό ποσό τών 700.000 λιρών γιά τήν ίδια τήν πόλη του Λονδίνου. Καί στή μόνιμη αυτή λεηλασία κυριαρχούν, κατά τόν Colquhoun, τρία φαινόμενα: ή συνενοχή και συγχρότητα ή δραστήρια συμμετοχή τών υπαλλήλων, τών επιτηρητών, τών επικεφαλής τών συνεργείων και τών εργατών: «κάθε φορά πού πολλοί εργάτες μαζεύονται στό ίδιο μέρος, θά βρεθούν

άναγκαστικά ανάμεσά τους πολλά άχρεία ύποκείμενα»· ή ύπαρξη μιάς όλόκληρης παράνομης έμπορικής όργάνωσης πού αρχίζει στά έργαστήρια ή στίς λιμενικές άποθήκες, πού ύστερα περνά από τούς κλεπταποδόχους - χοντροκλεπταποδόχους ειδικευμένους σέ όρισμένους τύπους έμπορευμάτων, και μικροκλεπταποδόχους, πού εκθέτουν μονάχα «ένα άθλιο συνόνθύλευμα από παλιοσίδερα, ράκη, παλιόρουχα», ενώ στό βάθος τής άποθήκης κρύβουν «ναυτικά πολεμοφόδια μεγάλης αξίας, σφήνες και χάλκινα καρφιά, κομμάτια από χυτοσίδηρο και πολύτιμα μέταλλα, προερχόμενα από τίσ Δυτικές Ίνδιες, έπιπλα και ρουχισμό άγορασμένα από τεχνίτες κάθε είδους» - , κατόπιν από τούς μεταωλητές και τούς πρματευτάδες, πού διαθέτουν μακριά στήν ύπαιθρο τά προϊόντα από τίσ κλοπές αυτές²⁴. τέλος, ή κατασκευή κίβδηλων νομισμάτων (φαίνεται πώς ύπήρχαν, σκόρπια σέ όλόκληρη τήν Αγγλία, σαράντα ως πενήντα εργοστάσια κίβδηλων νομισμάτων πού εργάζονταν αδιάκοπα). Ωστόσο, εκείνο πού διευκολύνει τήν τεράστια αυτή έπιχείρηση σέ βάρος του δημοσίου και τόν ανταγωνισμό, είναι ένα σύνολο από άνεκτικές στάσεις: οι μέν, ίσοδυναμούν μ' ένα είδος κεκτημένων δικαιωμάτων (δικαίωμα, λογουχάρη, νά περισυλλέγουν από τά πλοία κομμάτια σίδερο ή σκοινιά, ή νά μεταπωλούν τή χυμένη ζάχαρη)· οι άλλες είναι του τύπου ήθικης άποδοχής: ή άναλογία πού ύπάρχει, κατά τή γνώμη τών κακοποιών, ανάμεσα σ' αυτού του είδους τή ληστεία και στό λαθρεμπόριο, «τούς έξοικειώνει μέ τό είδος αυτό τών άδικημάτων, χωρίς νά νιώθουν τή σοβαρότητά τους²⁵».

Απαραίτητο είναι λοιπόν νά ελέγχονται και νά ανακωδικωνονται όλες αυτές οι παράνομες πράξεις. Πρέπει οι παραβάσεις νά προσδιορίζονται μέ ακρίβεια και άναγκαστικά νά τιμωρούνται· πρέπει, στό πλήθος αυτό τών άνομών, πού άλλοτε είναι άνεκτές και άλλοτε τιμωρούνται μέ δυσανάλογη άυστηρότητα, νά προσδιοριστεί τί είναι άσυγχώρητη παράβαση, και νά τής επιβληθεί μιά τιμωρία πού όπωσδήποτε θά εκτελεστεί. Μέ τίσ καινούργιες μορφές τής συσσώρευσης του κεφαλαίου, τών παραγωγικών σχέσεων και τής νομικής ρύθμισης τής ιδιοκτησίας, κάθε λαϊκή πρακτική πού αναγόταν - είτε μέ μορφή σιωπηρή, καθημερινή, άνεκτική, είτε μέ μορφή βίας - στην παρανομία τών δικαιωμάτων, στρέφεται ύποχρεωτικά στην περιουσιακή παρανομία. Η κλοπή τείνει νά καταστεί ή κυριότερη από τίσ μεγάλες έκτροπές από τή

νομιμότητα, μέσα σ' αυτή την κίνηση που σπρώχνει μιά κοινωνία νομικο-πολιτικής υπεξαίρεσης νά περάσει σέ μιά κοινωνία ιδιοποίησης των μέσων και των προϊόντων της εργασίας. Ή, μέ άλλα λόγια: ή οίκονομία της παρανομίας επαναδομείται παράλληλα μέ την ανάπτυξη της καπιταλιστικής κοινωνίας. Ή περιουσιακή παρανομία έχει διαχωριστεί από την παρανομία των δικαιωμάτων. Διαχωρισμός, που φανερώνει την τάξική αντίθεση, αφού, από τή μιά, ή παρανομία ή πιό προσιτή στίς λαϊκές τάξεις είναι ή περιουσιακή παρανομία – βίαιη μεταβίβαση της ιδιοκτησίας· και από την άλλη, ή αστική τάξη εξασφαλίζει για τόν έαυτό της την παρανομία των δικαιωμάτων: τή δυνατότητα νά παρακάμπτει τούς δικούς της κανονισμούς και τούς δικούς της νόμους· νά κατοχυρώνει ένα μεγάλο τμήμα της οικονομικής κυκλοφορίας μέ τεχνάσματα που ανήκουν στά περιθώρια της νομοθεσίας – περιθώρια προβλεπόμενα από τή σιωπηρή της συγκατάθεση, ή που διαμορφώνονται χάρη σέ μιά έμπρακτη άνεκτικότητα. Και ή τεράστια αυτή ανακατανομή των παρανομιών θά έχει σάν συνέπεια τήν ειδικευση των δικαστικών άρμοδιοτήτων: για τίς περιουσιακές παρανομίες – για τήν κλοπή –, κοινά δικαστήρια και κανονικές ποινές· για τίς νομικές παρανομίες (άπάτες, φοροδιαφυγή, άντικανονικές έμπορικές συναλλαγές), ειδικά δικαστήρια μέ συναλλαγές, συμβιβασμούς, μετριασμό των προστίμων κ.τ.λ. Ή αστική τάξη εξασφαλίζει για τόν έαυτό της τήν πλουσιοπάροχη περιοχή της νομικής παρανομίας. Και τήν ίδια στιγμή που πραγματοποιείται αυτός ό διαχωρισμός, άναφάνεται ή ανάγκη μιās σταθερής άστυνόμευσης που άναφέρεται ιδιαίτερα στην περιουσιακή παρανομία. Άναφάνεται ή ανάγκη νά παραμεριστεί ή παλιά οίκονομία της κολαστικής έξουσίας, που είχε σάν αρχή τή συγκεχυμένη και έλλιπή πολλαπλότητα των δικαιωδοσιών, μιά κατανομή και μιά συγκέντρωση της έξουσίας συσχετισμένες μέ μιά πραγματική άδράνεια και μίαν άναπόφευκτη άνεκτικότητα, τιμωρίες φανταχτερές στίς έκδηλώσεις τους και άβέβαιες στην έφαρμογή τους. Άναφάνεται τώρα ή ανάγκη νά προσδιοριστεί κάποια στρατηγική καθώς και τεχνικές κολασμού, όπου ή οίκονομία της συνέχειας και της μονιμότητας θά άντικαταστήσει εκείνην της σπατάλης και της ύπερβολής. Μέ λίγα λόγια, ή ποινική μεταρρύθμιση γεννήθηκε στό σημείο συμβολής του άγώνα ενάντια στην ύπερεξουσία του ήγεμόνα και του άγώνα ενάντια στην

ύποεξουσία της κατακτημένης και άνεκτής παρανομίας. Και άν ή μεταρρύθμιση ύπήρξε κάτι άλλο από τό πρόσκαιρο άποτέλεσμα μιās τυχαίας συνάντησης, αυτό έγινε γιατί άνάμεσα στην ύπερεξουσία και στην ύποεξουσία είχε διαμορφωθεί ένα όλόκληρο πλέγμα από συσχετισμούς. Ή μορφή της μοναρχικής κυριαρχίας, φορτίζοντας τίς έξουσίες του ήγεμόνα μέ μιά δύναμη μεγάλοπρηπη, άπεριόριστη, προσωπική, άνώμαλη και άσυνεπή, άφηνε στους ύπηκόους του τό πεδίο έλεύθερο για σταθερή παρανομία – που ήταν τό αντίστοιχο της τέτοιας μορφής της έξουσίας. Και έτσι, ή καταπολέμηση των διαφόρων προνομίων του ήγεμόνα ίσοδυναμούσε μέ τό νά προσβάλλει κανείς συγχρόνως τή λειτουργία της παρανομίας. Οί δύο στόχοι άποτελοΰσαν μιά φυσική άλληλουχία. Και άνάλογα μέ τίς περιστάσεις ή σύμφωνα μέ τίς ιδιαίτερες πρακτικές, οί μεταρρυθμιστές έδιναν τήν προτεραιότητα στον ένα ή στον άλλο στόχο. Ό Le Grosne, ό φυσιοκράτης αυτός, σύμβουλος στό Άνώτατο Δικαστήριο της Όρλεάνης, έμφανίζει τή χαρακτηριστική ένσάρκωση της παραπάνω νοστοροπίας. Στά 1764, δημοσιεύει ένα Ύπόμνημα σχετικά μέ τήν άλητεία: φυτώριο λωποδυτών και δολοφόνων «που ζούν μέσα στην κοινωνία χωρίς νά είναι μέλη της», που διεξάγουν «πραγματικό πόλεμο ενάντια σέ όλους τούς πολίτες», και που βρίσκονται άνάμεσά μας «σέ μιά κατάσταση που ύποθέτουμε πως θά ύπήρχε πριν από τήν έμπέδωση της κοινωνίας των πολιτών». Ζητάει νά επιβληθούν στους άλητεύοντες αυτούς οί πιό άυστηρές ποινές (και, πολύ χαρακτηριστικά, άπορεί γιατί ό νόμος είναι άπέναντί τους πιό έπιεικής άπ' ό,τι στους λαθρεμπόρους)· θέλει νά ενισχυθεί ή άστυνομία, ή έφιππη χωροφυλακή νά τούς καταδιώκει μέ τή βοήθεια του πληθυσμού – κύριο θύμα των λεηλασιών τους· θέλει οί άνθρωποι αυτοί, οί άνώφελοι και επικίνδυνοι, «νά ύποταχθούν στό Κράτος και νά του ανήκουν όπως οί σκλάβοι στους άφέντες τους»· και, σέ ιδιαίτερες περιπτώσεις, νά οργανώνονται όμαδικά κυνηγητά στά δάση για νά τούς ανακαλύπτουν, και όποιος συλλαμβάνει έναν από αυτούς νά άμείβεται άνάλογα: «Μήπως δέν δίνουμε δέκα λίρες άμοιβή σ' αυτόν που μάς φέρνει ένα κεφάλι λύκου; Ό άλήτης είναι πολύ πιό επικίνδυνος για τήν κοινωνία²⁶.» Στά 1777, μόλαταΰτα, στό έργο του Άπόψει για τήν Ποινική Δικαιοσύνη, ό ίδιος αυτός συγγραφέας ζητά νά περιοριστούν τά ειδικά προνόμια της είσαγγελικής Άρχής, οί κα-

τηγορούμενοι νά θεωρούνται άθώοι ως τήν ένδεχόμενη καταδίκη τους, ό δικαστής νά είναι δίκαιος διαιτητής ανάμεσα σ' αυτούς και στήν κοινωνία, και οί νόμοι νά είναι «άμετακίνητοι, σταθεροί, καθορισμένοι μέ τήν περισσότερη δυνατή σαφήνεια», μέ τρόπο ώστε τά άτομα νά γνωρίζουν «σέ τί έκθέτονται» και οί δικαστικοί λειτουργοί νά μήν είναι τίποτ' άλλο παρά «όργανα του Νόμου²⁷». Για τόν συγγραφέα αυτόν, όπως και για τόν άλλο: άλλους τής ίδιας εποχής, ό άγώνας για τόν προσδιορισμό τών όρίων τής κολαστικής έξουσίας διαρθρώνεται άμεσα μέ τήν άνάγκη νά υποβάλλεται ή λαϊκή παρανομία σ' έναν αυστηρότερο και σταθερότερο έλεγχο. Καταλαβαίνει κανείς πολύ καλά γιατί ή κριτική τών βασανιστηρίων κατέχει μιά τόσο σημαντική θέση στήν ποινική μεταρρύθμιση: είναι τό σημείο όπου συναντιόνται, έκδηλα, ή άπεριορίστη έξουσία του μονάρχη και ή θρισκόμενη πάντα σέ έτοιμότητα λαϊκή παρανομία. 'Ο άνθρωπισμός τών ποινών επιβάλλεται σάν κανόνας σ' ένα σύστημα κολασμού πού έχει για σκοπό νά προσδιορίζει τά όρια τής μιάς και τής άλλης. 'Η επιβαλλόμενη ποινή πρέπει νά σέβεται τό «άνθρώπινο» στοιχείο: αυτή είναι ή νομική και ή ήθική μορφή πού δίνεται στόν διπλό αυτόν προσδιορισμό.

'Αλλά άν είναι άλήθεια πως ή μεταρρύθμιση – σάν ποινική θεωρία και σάν στρατηγική τής κολαστικής έξουσίας – είχε χαρακτηρίσει τό σημείο σύμπτωσης τών δυό αυτών στόχων, ή μελλοντική σταθερότητά της όφείλεται στό ότι ό δεύτερος στόχος είχε πάρει για πολύ καιρό, τήν προτεραιότητα. Και επειδή ή καταστολή τής λαϊκής παρανομίας είχε καταστεί, στήν εποχή τής 'Επανάστασης, και άργότερα στήν εποχή τής Αυτοκρατορίας, και, τέλος, σέ όλόκληρο τόν δέκατο ένατο αιώνα, επιτακτική έντολή, γι' αυτό και ή μεταρρύθμιση κατόρθωσε νά περάσει από τήν κατάσταση του άπλου σχεδίου σ' εκείνην του θεσμού και τής πρακτικής εφαρμογής. Μ' άλλα λόγια άν, φαινομενικά, ή νέα ποινική νομοθεσία χαρακτηρίζεται από τόν μετριασμό τών ποινών, από μιά πιο διευκρινισμένη κωδικοποίηση, από μιά άξιοσημείωτη μείωση τής αυθαιρεσίας, μιά καλύτερη άποδοχή τής κολαστικής έξουσίας (μ' όλο πού δέν υπάρχει πραγματική κατανομή στήν άσκηση τής), στήν πραγματικότητα δημιουργεί κάποια αναστάτωση στήν παραδοσιακή οικονομία τής παρανομίας, και άσκει αυστηρότερο καταναγκασμό για νά διατηρήσει τήν καινούργια της

ανάδιάρθρωση. Τό ποινικό σύστημα πρέπει νά νοείται σάν όργανο διαφορικής ρύθμισης τής παρανομίας, και όχι σάν όργανο κατάργησής της.

★

Μετατόπιση τών επιδιώξεων και άλλαγή τής κλίμακάς τους. Καθορισμός νέας τακτικής για τήν προσέγγιση ενός στόχου, πού είναι τώρα σχεδόν άόρατος, αλλά και περισσότερο διάχυτος στό κοινωνικό σώμα. 'Εξεύρεση νέας τεχνικής για νά εφαρμόζονται όρθότερα οί ποινές και νά έναρμονίζονται τά άποτελέσματά τους. 'Ορισμός νέων αρχών για νά καταστεί ή τέχνη τής τιμωρίας πιο όμαλή, πιο έκλεπτυσμένη – οικουμενική. 'Ομοιογένεια στήν άσκησή της. Μείωση του οικονομικού και πολιτικού κόστους της, μέ τήν αύξηση τής άποδοτικότητάς της και μέ τόν πολλαπλασιασμό τών κυκλωμάτων της. Κοντολογία, δημιουργία μιάς καινούργιας οικονομίας και μιάς καινούργιας τεχνολογίας τής κολαστικής έξουσίας: αυτά είναι, χωρίς καμιά άμφιβολία, τά ουσιαστικά κίνητρα τής ποινικής μεταρρύθμισης του δέκατου όγδοου αιώνα.

Στό επίπεδο τών αρχών, ή νέα αυτή στρατηγική έντάσσεται άνετα στή γενική θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου. 'Υποτίθεται πως ό πολίτης αποδέχεται μιά για πάντα, μαζί μέ όλους τούς άλλους νόμους τής κοινωνίας, και τόν νόμο εκείνον πού ένδεχόμενα θά τόν τιμωρήσει. 'Ο έγκληματίας εμφανίζεται τώρα σάν ένα όν νομικά παράδοξο. 'Εχει παραβεί τό συμβόλαιο, είναι λοιπόν έχθρός όλόκληρης τής κοινωνίας, αλλά και συμμετέχει στήν τιμωρία πού του επιβάλλεται. Τό ελαχιστότερο έγκλημα πλήττει όλόκληρη τήν κοινωνία και όλόκληρη ή κοινωνία – συμπεριλαμβανομένου και του έγκληματία – συνυπάρχει και στήν ελαχιστότερη τιμωρία. 'Η ποινική τιμωρία είναι λοιπόν μιά γενικευμένη λειτουργία, πού επέκτείνεται στό κοινωνικό σώμα και στό καθένα από τά στοιχεία του. Και, συνακόλουθα, τίθεται τό πρόβλημα του «μέτρου», και τής οικονομίας τής κολαστικής έξουσίας.

Πράγματι, ή παράβαση άντιτάσσει ένα άτομο στό σύνολο του κοινωνικού σώματος: ένάντια στό άτομο αυτό, ή κοινωνία έχει τό δικαίωμα νά ξεσηκωθεί σύσσωμη για νά τό τιμωρήσει. 'Ανισος

ἀγώνας: ἀπό τή μιὰ μόνο μεριά ὅλες οἱ δυνάμεις, ὅλη ἡ ἐξουσία, ὅλα τὰ δικαιώματα. Κι αὐτό εἶναι ἀναπόφευκτο, ἀφοῦ πρόκειται γιά τήν ἀμυνα τοῦ κάθε ἀτόμου. Σχηματίζεται ἔτσι ἕνα ὑπέρομο δικαίωμα κολασμοῦ, ἀφοῦ ὁ παραβάτης γίνεται ἕνας κοινός ἐχθρός. Κάτι χειρότερο, μάλιστα, ἀπό ἐχθρός, ἀφοῦ πλήττει τήν κοινωνία ἀπό τά μέσα – ἕνας προδότης. Ἐνα «τέρας». Πῶς θά ἦταν λοιπόν δυνατόν νά μήν ἔχει ἡ κοινωνία ἀπόλυτο δικαίωμα πάνω του; Πῶς θά ἦταν δυνατόν νά μήν ἀπαιτεῖ τόν ἀφανισμό του; Κι ἂν εἶν' ἀλήθεια πῶς ἡ ἀρχή τοῦ νά τιμωρεῖς πρέπει νά ἀποτελεῖ μέρος τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου, δέν θά πρέπει, λογικά, κάθε πολίτης νά δέχεται τήν ἐσχάτη τῶν ποινῶν γιά ἕνα μέλος τῆς κοινωνίας πού τῆς ἐπιτίθεται; «Κάθε κακοποιός πού ἀντιτάσσεται στό κοινωνικό δίκαιο γίνεται, μέ τὰ κακουργήματά του, ἐπαναστάτης καί προδότης τῆς πατρίδας του· καί τότε, ἡ ἐπιδίωση τοῦ Κράτους εἶναι ἀσυμβίβαστη μέ τή δική του· ἕνας ἀπό τούς δύο πρέπει νά ἀφανιστεῖ, καί ὅταν ἀφανίζεται ὁ ἐνοχος, δέν εἶναι τόσο σάν πολίτης πού ἀφανίζεται ἀλλά σάν ἐχθρός²⁸.» Τό δικαίωμα γιά κολασμό ἔχει μετατοπιστεῖ ἀπό τήν ἐκδίκηση τοῦ μονάρχη στήν ἀμυνα τῆς κοινωνίας. Ἐνασχυροτεῖται ὁμως τώρα μέ στοιχεῖα τόσο δυναμικά, ὥστε γίνεται σχεδόν πιό ἐπιφοβο. Ὁ κακοποιός ἔχει γλυτώσει ἀπό μιάν ἀπειλή πού, ἀπό τή φύση τῆς, εἶναι ὑπερβολική, ἀλλά ἐκτίθεται σέ μιὰ ποινή πού τίποτα δέν εἶναι δυνατόν νά τήν περιορίσει. Ἐπιστροφή μιᾶς τρομαχτικῆς ὑπερεξουσίας. Καί ἀνάγκη νά ἐπιβληθεῖ στήν τιμωρητική ἐξουσία ἡ ἀρχή τῆς μετριοπάθειας.

«Ποιός δέν νιώθει φρίκη διαβάζοντας στήν Ἱστορία τά τόσα ἀπαίσια καί ἀνώφελα θάσανα πού ἐπινόησαν καί χρησιμοποίησαν ἐν ψυχρῷ τά τέρατα ἐκεῖνα πού αὐτοαποκαλοῦνταν σοφοί²⁹;» Ἡ ἀκόμα: «Καλοῦμαι ἀπό τόν νόμο νά ἐπιβάλλω μιὰ τιμωρία στό βαρύτερο τῶν ἐγκλημάτων. Τήν ἐπιβάλλω μέ ὅλη τήν ὀργή πού μου ἔχει προκαλέσει τό ἐγκλημα. Ἄλλα τί γίνεται; Ὁ νόμος τό ὑπερβαίνει... Θεέ μου, ἐσύ πού χάραξες στίς καρδιές μας τήν ἀποστροφή τῆς ὀδύνης γιά τόν ἑαυτό μας καί γιά τούς ἄλλους, αὐτά λοιπόν εἶναι τά ὄντα πού δημιουργήσες, τά τόσο ἀδύναμα καί τόσο εὐαίσθητα, πού μποροῦν νά ἐπινοήσουν τόσο ἐξειδικευμένα καί βάρβαρα βασανιστήρια³⁰;» Ἡ ἀρχή τοῦ μετριοπισμοῦ τῶν ποινῶν, ἀκόμα κι ὅταν πρόκειται νά τιμωρηθεῖ ὁ ἐχθρός τοῦ κοινωνικοῦ σώματος, ἀρθρώνεται πρῶτα πρῶτα σάν

φωνή πού προέρχεται ἀπό τήν καρδιά. Μάλλον ἀναβλύζει σάν φωνή τοῦ σώματος πού ἐπαναστατεῖ στή θεά ἢ στήν ἐπινόηση τῶν ὀμοτήτων. Ἡ διατύπωση τῆς ἀρχῆς ὅτι ἡ ποινή πρέπει νά παραμένει «ἀνθρώπινη» γίνεται πάντα ἀπό τούς μεταρρυθμιστές στό πρῶτο πρόσωπο. Λές καί ἐκφραζόταν ἄμεσα ἡ εὐαίσθησις ἐκεῖνου πού μιλάει· λές καί παρεμβαλλόταν τό σῶμα τοῦ φιλοσόφου ἢ τοῦ θεωρητικοῦ ἀνάμεσα στό λυσσαλέο μένος τοῦ δημίου καί στόν βασανιζόμενο, γιά νά διακηρύξει τόν δικό του νόμο καί τελικά νά τόν ἐπιβάλλει στή γενική ρύθμιση τῶν ποινῶν. Λυρισμός, πού ἐκφράζει, μήπως τήν ἀδυναμία νά βρεθεῖ μιὰ ἔλλογη βάση στόν ὑπολογισμό τῆς ποινῆς; Ἀνάμεσα στή συμβατική ἀρχή, πού ἀπορρίπτει τόν ἐγκληματία ἔξω ἀπό τήν κοινωνία, καί στήν εἰκόνα τοῦ «τέρατος» πού «ξερνιέται» ἀπό τή φύση, πού ἀλλοῦ νά βρεθεῖ ἕνα ὄριο ἂν ὄχι μέσα σέ μιάν ἀνθρώπινη φύση πού ἐκδηλώνεται – ὄχι στήν αὐστηρότητα τοῦ νόμου, οὔτε καί στήν ἀγριότητα τοῦ παραβάτη – ἀλλά στήν εὐαίσθησις τοῦ λογικοῦ ἀνθρώπου πού ἐφαρμόζει τόν νόμο καί δέν διαπράττει ἐγκλημα;

Ὅμως, ἡ προσφυγή αὐτή στήν «εὐαίσθησις» δέν ἐκφράζει ἀκριβῶς μιὰ θεωρητική ἀδυναμία. Στήν πραγματικότητα, ἐνέχει καί μιάν ἀρχή ὑπολογισμοῦ. Τό σῶμα, ἡ φαντασία, ἡ ὀδύνη, τά αἰσθήματα πού πρέπει νά σεβαστοῦμε δέν εἶναι ἐκεῖνα τοῦ ἐγκληματία πού πρόκειται νά τιμωρηθεῖ· εἶναι ἐκεῖνα τῶν ἀνθρώπων πού ἔχοντας προσυπογράψει τό συμβόλαιο, ἀποκτοῦν τό δικαίωμα νά ἐνωθοῦν ἐναντίον τοῦ ἐγκληματία. Οἱ ὀδύνες πού ὁ μετριοπισμός τῶν ποινῶν πρέπει νά ἀποκλείσει, εἶναι οἱ ὀδύνες τῶν δικαστῶν καί τῶν θεατῶν, μέ ὅλη τήν ἀναλησιὰ πού αὐτές συνεπάγονται, μέ τή σκληρότητα πού προκαλεῖται ἀπό τή συνθήκη, ἢ, ἀντίθετα, μέ τήν ἀνάρμοστη συμπόνοια καί μέ τήν ἀβάσιμη ἐπιείκεια: «Ἐλεος, γιά τίς εὐγενικές κι εὐαίσθητες αὐτές ψυχές, πού ἐπιδροῦν πάνω τους τά φρικτά αὐτά μαρτύρια καί τίς βασανίζουν³¹.» Ἐκεῖνο πού πρέπει νά ρυθμιστεῖ καί νά ὑπολογιστεῖ εἶναι ὁ ἀντίχτυπος τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ποινῆς πάνω στήν ἀρμόδια ἀρχή πού κολάζει καί ἡ ἐξουσία πού διατείνεται ὅτι ἄσκει.

Ἐδῶ βασίζεται ἡ ἀρχή ὅτι πρέπει νά ἐφαρμόζονται μονάχα «ἀνθρωπιστικές» τιμωρίες σ' ἕναν ἐγκληματία, ἔστω κι ἂν εἶναι προδότης καί τέρας. Ἄν τώρα ὁ νόμος πρέπει νά μεταχειρίζεται «μέ ἀνθρωπιά» τό «ἐκτός φύσης» ἄτομο (ἐνῶ ἡ ἄλλοτινὴ δικαιο-

σύνη μεταχειριζόταν απάνθρωπα τό «ἐκτός νόμου» άτομο) δέν εἶναι ἐξαιτίας μιᾶς βαθύτατης ἀνθρωπιᾶς πού ὁ ἐγκληματίας μπορεῖ νά κρύβει μέσα του, ἀλλά ἐξαιτίας τῆς ἀναγκαιότητας νά ἀναδιαρθρωθεῖ ἡ δύναμη τῆς ἐξουσίας. Ὁ «οἰκονομικός» αὐτός ὀρθολογισμός πρέπει νά ρυθμίζει τήν ποινή καί νά ἐντέλλεται τίς κατάλληλες τεχνικές. «Ἀνθρωπισμός» εἶναι τό ἀξιοσέβαστο ὄνομα πού δίνεται σ' αὐτήν τήν οἰκονομία καί στούς σχολαστικούς ὑπολογισμούς της. «Ὅσο γιά τήν ποινή, τό κατώτατο ὄριο της τό ἀπαιτεῖ ἡ ἀνθρωπιά καί τό ὑποδείχνει ἡ πολιτική»³².

Ἄς πάρουμε τώρα – γιά νά καταλάβουμε τήν τεχνο-πολιτική τῆς τιμωρίας – τήν ἀκρότατη περίπτωση, τό ἔσχατο τῶν ἐγκλημάτων: ἕνα ἀνήκουστο κακούργημα, πού παραβιάζει τούς πιό σεβαστούς νόμους στό σύνολό τους. Ἄς ὑποθέσουμε πώς τό ἐγκλημα αὐτό διαπράχθηκε σέ περιστάσεις τόσο ἐξαιρετικές, μέ τόσο βαθιά μυστικότητα, μέ τόσο ἀφθαστη ὑπερβολή, ὥστε δέν θά μπορούσε παρά νά θεωρηθεῖ μοναδικό καί, κατά συνέπεια, ἔσχατο στό εἶδος του: κανεῖς δέν θά μπορούσε ποτέ νά τό ἀπομνηθεῖ, κανεῖς δέν θά μπορούσε νά τό ὑποδείξει σάν παράδειγμα, οὔτε καί νά σκανδαλιστεῖ ἀπό τή διάπραξή του. Προορισμός του θά ἦταν νά ἐξαφανιστεῖ χωρίς νά ἀφήσει ἴχνη. Ὁ ἀπόλογος αὐτός³³ τῆς «ἀκρότητας τοῦ ἐγκλήματος», εἶναι, κατά κάποιον τρόπο, στό καινούργιο ποινικό σύστημα, αὐτό πού, στό παλιό, ἦταν τό πρωταρχικό λάθος: ἡ καθαρή μορφή ὅπου ἐμφαίνεται ἡ αἰτιολογία τῶν ποινῶν.

Θά ἔπρεπε, ἄραγε, νά τιμωρεῖται ἕνα τέτοιο ἐγκλημα; Καί σύμφωνα μέ ποιό μέτρο; Ποιά χρησιμότητα θά μπορούσε νά παρουσιάσει ἡ τιμωρία του στήν οἰκονομία τῆς κολαστικῆς ἐξουσίας; Θά ἦταν χρήσιμο μονάχα στό μέτρο ὅπου θά ἐπανόρθωνε «τό κακό πού ἐπέφερε στήν κοινωνία»³⁴. Ἄν ὅμως ἐξαιρέσουμε τήν καθάρᾶ ὑλική ζημιᾶ – πού ἀκόμα κι ἂν εἶναι ἀνεπανόρθωτη, ὅπως συμβαίνει μέ μιᾶ δολοφονία, ἐλάχιστο ἐπηρεάζει τήν κοινωνία στό σύνολό της –, ἡ βλάβη πού ἕνα ἐγκλημα προξενεῖ στό κοινωνικό σῶμα, εἶναι ἡ ἀναταραχή πού ἐπιφέρει σ' αὐτό: τό σκάνδαλο πού προκαλεῖ, τό παράδειγμα πού δίνει, ἡ παρότρυνση στήν ἐπανάληψή του ἂν δέν τιμωρηθεῖ, ἡ δυνατότητα γενίκευσης πού ἐνέχει. Γιά νά εἶναι ἀποτελεσματική μιᾶ τιμωρία πρέπει νά ἔχει σάν στόχο τίς συνέπειες τοῦ ἐγκλήματος, δηλαδή τή σειρά ἀπό ἀναταραχές πού εἶναι δυνατόν νά δημιουργήσει. «Ἡ ἀναλογία

ἀνάμεσα στήν ποινή καί στή μορφή τοῦ ἀδικήματος καθορίζεται ἀπό τήν ἐπίδραση πού ἔχει πάνω στήν κοινωνική τάξη τό σύμβολο πού παραβιάζεται»³⁵. Ὅμως ἡ ἐπίδραση ἑνός ἐγκλήματος δέν βρῖσκεται ἀναγκαστικά σέ ἀμεση σχέση μέ τή φρικαλεότητά του· πολλές φορές, ἕνα τρομαχτικό ἐγκλημα πού συγκλονίζει τίς συνειδήσεις, ἔχει λιγότερη ἀπήχηση ἀπό ἕνα ἀδίκημα ἀνεκτό ἀπό ὄλους καί πού ὁ καθένας θά μπορούσε νά τό μιμηθεῖ. Σπάνια εἶναι τά μεγάλα ἐγκλήματα· κίνδυνος εἶναι, ἀντίθετα, τά συνηθισμένα μικροκακουργήματα πού καθημερινά πολλαπλασιάζονται. Καί, συνακόλουθα, δέν πρέπει νά ἀναζητεῖ κανεῖς μιᾶ ποιοτική σχέση ἀνάμεσα στό ἐγκλημα καί στήν τιμωρία του, μιᾶν ἰσοτιμίας φρίκης: «Οἱ κραυγές ἑνός ἄμοιρου ἀνθρώπου πού βασανίζεται μποροῦν, ἄραγε, νά ἐξαλείψουν ἀπό ἕνα παρελθόν, πού δέν πρόκειται ποτέ νά ξανάρθει, μιᾶ πράξη πού ἔχει κιόλας ἐκτελεστεῖ»³⁶; «Ἡ ποινή πρέπει νά ὑπολογίζεται ὄχι σέ σχέση μέ τό ἐγκλημα, ἀλλά σέ σχέση μέ τήν ἐνδεχόμενη ἐπανάληψή του. Στόχος δέν πρέπει νά εἶναι τό συντελεσθέν παράπτωμα ἀλλά ἡ μελλοντική ἀναταραχή. Πρέπει ὁ κακούργος νά μὴν ἔχει πιά τήν ἐπιθυμία νά ξαναρχίσει, οὔτε καί τή δυνατότητα νά ἔχει μιμητές»³⁷. Ἡ τιμωρία πρέπει λοιπόν νά εἶναι μιᾶ τέχνη ἀποτελεσματική· ἀντί τό μέγεθος τῆς ποινῆς νά ἀντιτάσσεται στό μέγεθος τοῦ ἐγκλήματος, θά πρέπει νά συναρμοστοῦν οἱ δύο σειρές πού ἀκολουθοῦν τό ἐγκλημα: οἱ δικές του συνέπειες κι ἐκεῖνες τῆς ποινῆς. Ἐνα ἐγκλημα χωρίς διαδοχή δέν ἀπαιτεῖ τιμωρία. Ὅπως καί μιᾶ κοινωνία – σύμφωνα μέ μιᾶν ἄλλη ἐκδοχή τοῦ ἴδιου ἀπόλογου – τήν ὥρα πού διαλύεται καί πρόκειται νά ἐξαφανιστεῖ, δέν ἔχει τό δικαίωμα νά στήνει ἰκριώματα. Τό τελευταῖο ἐγκλημα δέν μπορεῖ παρά νά μείνει ἀτιμώρητο.

Παλιά ἀντίληψη. Δέν χρειάστηκε ἡ μεταρρύθμιση τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰῶνα γιά νά ἀντιληφθοῦμε τήν ὑποδειγματική αὐτήν ιδιότητα τῆς τιμωρίας: ὅτι δηλαδή ἡ τιμωρία στρέφεται στό αἴριο, καί ὅτι τουλάχιστον ἕνας ἀπό τούς κυριότερους σκοπούς της, ἡ πρόληψη, ἦταν αἰῶνες τώρα μιᾶ ἀπό τίς πιό κοινές δικαιολογίες τοῦ δικαιώματος κολασμοῦ. Μέ τή διαφορά, ὅτι ἡ πρόληψη πού θεωροῦνταν ἀποτέλεσμα τοῦ κολασμοῦ καί τῆς λαμπρότητάς του – κατά συνέπεια, τῆς ὑπερβολῆς του – τείνει τώρα νά μετατραπῆ σέ ἀρχή τῆς οἰκονομίας του, καί μέτρο τῶν ὀρθῶν του ἀναλογιῶν. Τό μέγεθος τῆς ποινῆς πρέπει νά εἶναι ἀρκετό,

ώστε να εμποδίζει την επανάληψη του εγκλήματος. Μετατόπιση, λοιπόν, του μηχανισμού του παραδειγματισμού: σέ μιὰ ποινολογία βασανιστηρίων, ὁ παραδειγματισμός ἦταν ἀνάλογος μέ τό ἐγκλημα· μ' ἓνα εἶδος δυαδικῆς ἐκδήλωσης, ἔπρεπε νά δείχνει τό ἐγκλημα καί ταυτόχρονα νά δείχνει καί τήν κυρίαρχη δύναμη πού τό πατάσσει· σέ μιὰ ποινολογία πού ὑπολογίζεται σύμφωνα μέ τά ἴδια τῆς τά ἀποτελέσματα, τό παράδειγμα πρέπει νά παρᾶπτει στό ἐγκλημα, ἀλλά μέ τόν πιό διακριτικό τρόπο· νά ὑποδηλώνει τήν παρέμβαση τῆς ἐξουσίας, ἀλλά μέ τή μεγαλύτερη δυνατή οἰκονομία· καί, σέ μιάν ἰδανική περίπτωση, νά ἐμποδίζει κάθε μεταγενέστερη ἐμφάνιση καί τοῦ ἐγκλήματος καί τῆς ποινῆς. Τό παράδειγμα δέν εἶναι πιά μιὰ τελετουργία πού εἰκονίζει, εἶναι ἓνα σῆμα πού ἐμποδίζει. Μέ διάμεσο τήν τεχνική τῶν κολαστικῶν σημάτων, πού τείνει νά ἀντιστρέψει ὁλόκληρο τό πεδίο τῆς ποινικῆς δίωξης, οἱ μεταρρυθμιστές πιστεύουν πώς δίνουν στήν κολαστική ἐξουσία ἓνα ὄργανο οἰκονομικό, ἀποτελεσματικό, ἱκανό νά γενικευθεῖ σέ ὁλόκληρο τό κοινωνικό σῶμα, ἱκανό νά κωδικοποιήσει ὅλες τίς συμπεριφορές καί, ἐπομένως, νά περιορίσει ὁλόκληρο τό διάχυτο πεδίο τῆς παρανομίας. Ἡ σημειοτεχνική μέ τήν ὁποία ἐξοπλίζεται τώρα ἡ κολαστική δύναμη εἶναι θεμελιωμένη πάνω σέ πέντε ἢ ἕξι μείζονες κανόνες.

Κανόνας τῆς ἐλάχιστης ποσότητας. Ἐνα ἐγκλημα διαπράττεται ἐπειδή ἀποφέρει ὀρισμένα πλεονεκτήματα. Ἄν συνδέαμε τήν ἰδέα τοῦ ἐγκλήματος μέ τήν ἰδέα ἑνός μειονεκτήματος πού ξεπερνᾶ τό πλεονέκτημα, τό ἐγκλημα θά ἔπαυε νά γοητεύει. «Γιά νά φέρεται ἡ τιμωρία τό προσδοκούμενο ἀποτέλεσμα, πρέπει ἡ ὀδύνη πού προκαλεῖ νά ξεπερνᾶει τά πλεονεκτήματα πού ὁ ἔνοχος ἔχει ἀποκομίσει ἀπό τό ἐγκλημά του³⁸.» Θά μπορούσε κανεῖς – καί θά ἔπρεπε – νά δεχθεῖ κάποια στενή ἀναλογία ἀνάμεσα στήν ποινή καί στό ἐγκλημα· ὄχι ὅμως μέ τήν παλιά μορφή, ὅπου τό βασανιστήριο ἔπρεπε νά ἰσοδυναμεῖ σέ ἔνταση μέ τό ἐγκλημα, ἀλλά καί μέ κάποιο συμπλήρωμα πού ἐπισήμαινε τό «ἐπί πλέον τῆς ἐξουσίας» τοῦ κυρίαρχου ἀρχοντα στήν πραγματοποίηση τῆς θεμιτῆς του ἐκδίκησης· πρόκειται γιά μιὰ σχεδόν ἀπόλυτη ἀντιστοιχία στό ἐπίπεδο τῶν συμφερόντων: συμφέρει, δηλαδή, κατά τι περισσότερο νά ἀποφύγει κανεῖς τήν ποινή παρά νά ριψοκινδυνεύσει τό ἐγκλημα.

Κανόνας τοῦ ἀποχρώντος ἰδεαλισμοῦ. Ἄν κίνητρο τοῦ ἐγκλή-

ματος εἶναι τό ὄφελος πού προσδοκᾶται, ἡ ἀποτελεσματικότητα τῆς ποινῆς θρῖσκεται στό μειονέκτημα πού ἀπορρέει ἀπό αὐτήν. Αὐτό πού ἀποτελεῖ τήν «ὀδύνη» τῆς ποινῆς, δέν εἶναι ἡ αἴσθησις τῆς ὀδύνης, εἶναι μάλλον ἡ ἰδέα τοῦ πόνου, τῆς δυσἀρέσκειας, τῆς δυσφορίας – ὁ «πόνος» τῆς ἰδέας τοῦ «πόνου». Ὡστε ἡ τιμωρία δέν χρειάζεται νά χρησιμοποιεῖ τόσο πολύ τό σῶμα ὅσο τήν ἀναπαράσταση. Ἡ μάλλον, ἂν τῆς εἶναι ἀπαραίτητο νά χρησιμοποιήσει τό σῶμα, αὐτό γίνεται στό μέτρο ὅπου δέν εἶναι τόσο τό ὑποκείμενο μιᾶς ὀδύνης, ὅσο τό ἀντικείμενο μιᾶς ἀναπαράστασης: ἡ ἀνάμνησις ἑνός πόνου μπορεῖ νά ἐμποδίσῃ τήν ὑποτροπή τοῦ ἐγκλήματος, ὅπως καί τό θέαμα – ἔστω καί τεχνητό – ἑνός σωματικοῦ πόνου εἶναι δυνατόν νά προλάβῃ τόν μεταδοτικό χαρακτήρα ἑνός ἐγκλήματος. Ἄλλά ἡ ὀδύνη αὐτή καθεαυτή δέν θά ἀποτελέσει τό ὄργανο τῆς κολαστικῆς τεχνικῆς. Ὅσο, λοιπόν, ἔχουμε τή δυνατότητα, καί ἂν ἐξαιρέσουμε τίς περιπτώσεις ὅπου θέλουμε νά προκαλέσουμε μιάν ἀποτελεσματική ἀναπαράσταση, περιττό εἶναι νά κάνουμε ἐπίδειξη τῆς μεγάλης σκηνοθεσίας τῶν ἰκριωμάτων. Ἐκθλιψη τοῦ σώματος σάν ὑποκείμενο τῆς ποινῆς, ἀλλά ὄχι ἀναγκαστικά καί σάν στοιχεῖο τοῦ θεάματος. Ἡ ἀρνησις τοῦ βασανιστηρίου πού, στήν ἀρχή τῆς θεωρίας τῶν μεταρρυθμιστῶν, δέν ἀποτελοῦσε παρά μιὰ διατύπωση γεμάτη λυρισμό, ἀποκτᾶ ἐδῶ τή δυνατότητα νά ἀρθρωθεῖ ὀρθολογικά: αὐτό πού πρέπει νά ἀξιοποιηθεῖ στό ἀνώτατο ὄριο, εἶναι ἡ ἀναπαράσταση τῆς ποινῆς, καί ὄχι ἡ σωματική τῆς πραγματικότητα.

Κανόνας τῶν πλαγίων ἀποτελεσμάτων. Ἡ ποινή πρέπει προπάντων νά ἐπηρεάζει ἐκείνους πού δέν ἔχουν διαπράξει ἀδικήματα· στό ἀκρότατο ὄριο, ἂν μπορούσε κανεῖς νά εἶναι βέβαιος πώς ὁ ἔνοχος δέν θά ἐπαναλάμβανε τό παράπτωμά του, θά ἔφτανε ἀπλῶς νά πειστοῦν οἱ ἄλλοι ὅτι ἔχει τιμωρηθεῖ. Κεντροφύγη ἐντατικότητας τῶν ἀποτελεσμάτων, πού ὀδηγεῖ στήν παραδοξολογία ὅτι, στόν ὑπολογισμό τῶν ποινῶν, τό λιγότερο σημαντικό στοιχεῖο ἐξακολουθεῖ νά εἶναι ὁ ἔνοχος (ἐκτός ἂν θεωρεῖται ὑποπτος ὑποτροπῆς). Ἡ παραδοξολογία αὐτή εἰκονίζεται ἀπό τόν Beccaria στήν τιμωρία πού προτείνει στή θέση τῆς θανατικῆς ποινῆς: ἰσόδια δεσμά. Ποινή πιό σκληρή μήπως ἀπό τό θάνατο; Κάθε ἄλλο, λέει ὁ Beccaria: γιατί ἡ ὀδύνη τῶν δεσμῶν διαιρεῖται, γιά τόν κατάδικο, σέ τόσα κλάσματα ὅσα ἀντιστοιχοῦν στίς στιγμές πού τοῦ μένουν νά ζήσει· ποινή διαιρετή ἐπ' ἀπειρον, ποινή

ελαστική, πολύ λιγότερο αυστηρή από τη θανατική ποινή, πού μεμιάς οδηγεί στο θάνατο. Αντίθετα, γι' αυτούς πού βλέπουν ή φαντάζονται αυτούς τούς δεσμώτες, οι δδύνες τους συμπτύσσονται σε μιά μονάχα ιδέα: όλες οι στιγμές της σκλαβιάς συστέλλονται σε μιά και μόνη αναπαράσταση πού καταντά πιά τρομαχτική κι από τήν ιδέα ακόμα του θανάτου. Είναι ή οικονομικά ιδανική ποινή: ελάχιστη γι' αυτόν πού τήν υφίσταται (και πού, δεσμώτης πιά, δέν μπορεί νά υποτροπιάσει), και υπέρμετρη γι' αυτόν πού τή φαντάζεται. «Στίς ποινές και στόν τρόπο εφαρμογής τους ανάλογα μέ τά αδικήματα, πρέπει νά διαλέγουμε τά μέτρα εκείνα πού θά έντυπωσιάσουν τό λαό πιά αποτελεσματικά και μόνιμα, και πού, ταυτόχρονα, θά είναι και τά λιγότερο σκληρά γιά τό σώμα του ένόχου³⁹.»

Κανόνας της απόλυτης δεβαιότητας: Στήν ιδέα του έγκλήματος και των ώφελημάτων πού επιδιώκονται από αυτό, πρέπει νά συνδεθεί ή ιδέα μιάς συγκεκριμένης τιμωρίας μέ όλα τά μειονεκτήματα πού έχει σάν επακόλουθο· ανάμεσα στό έγκλημα και στήν τιμωρία, ό δεσμός πρέπει νά θεωρείται αναγκαίος και αδιάρρηκτος. Τό γενικό αυτό στοιχείο της δεβαιότητας πού πρέπει νά δίνει τήν αποτελεσματικότητά του στό κολαστικό σύστημα, απαιτεί όρισμένα συγκεκριμένα μέτρα. Οι νόμοι πού προσδιορίζουν τά έγκλήματα και όρίζουν τίς ποινές νά είναι απόλυτα σαφείς, «έτσι ώστε κάθε μέλος της κοινωνίας νά είναι σε θέση νά διακρίνει τίς εγκληματικές από τίς ένάρετες πράξεις⁴⁰». Οι νόμοι αυτοί νά δημοσιεύονται, ώστε ό καθένας νά τούς ξέρει· νά δοθεί ένα τέλος στις ρηματικές παραδόσεις και στά έθιμα, και νά υπάρξει μιά γραπτή νομοθεσία πού νά είναι «τό σταθερό οικοδόμημα του κοινωνικού συμβολαίου», τυπωμένα κείμενα στή διάθεση του καθενός: «Μονάχα ή τυπογραφία είναι ίκανή νά καταστήσει τό κοινό δλόκληρο, και όχι μόνον όρισμένους ιδιώτες, θεματοφύλακα του έιρου κώδικα των Νόμων⁴¹.» 'Ο μονάρχης νά απαρνηθεί τό δικαίωμα του άπονομής χάριτος, ώστε ή ίσχύς πού ένυπάρχει στήν ιδέα της ποινής νά μήν άποδυναμώνεται από τήν έλπίδα μιάς τέτοιας παρέμβασης: «'Αν οι άνθρωποι άντιληφθούν πώς τό έγκλημα μπορεί νά συχωρευθεί και πώς ή τιμωρία δέν άποτελεί τό άπαραίτητο επακόλουθό του, εκτρέφεται μέσα τους ή έλπίδα της άτιμωρησίας... οι νόμοι νά είναι άμείλικτοι, οι εκτελεστές άκαμπτοι⁴².» Και πάνω άπ' όλα, κανένα έγκλημα νά μήν

περνάει άπαρατήρητο από εκείνους πού άπονέμουν τή δικαιοσύνη· τίποτα δέν καθιστά πιά εύθραυστο τόν μηχανισμό των νόμων από τήν έλπίδα της άτιμωρησίας· πώς θά μπορούσαν νά συνειδητοποιήσουν οι ύπόλογοι έναν στενότατο δεσμό ανάμεσα στό άδικημα και στήν ποινή, αν τόν επηρέαζε κάποιος συντελεστής άδεδαιότητας; Δέν θά έπρεπε μήπως νά καταστήσουμε τήν ποινή τόσο πιά φοβερή και βίαη, όσο ή άδεδαιότητα θά της άφαιρούσε τό εκφοβιστικό της στοιχείο; 'Αντί νά μιμούμαστε τό παλιό σύστημα και νά είμαστε «πιά αυστηροί, θά πρέπει καλύτερα νά επαγρυπνούμε⁴³». 'Απ' όλα αυτά προκύπτει πώς στόν μηχανισμό της δικαιοσύνης πρέπει νά προστεθεί ένα όργανο επιτήρησης πού νά υπάγεται άμεσα σ' αυτήν, είτε γιά νά έμποδίζει τά έγκλήματα, είτε – αν έχουν κίολας διαπραχθεί – γιά νά συλλαμβάνει τούς δράστες· άστυνομία και δικαιοσύνη πρέπει νά συνδυάζουν τή δράση τους, σάν δύο συμπληρωματικά στοιχεία μιάς και μόνης διαδικασίας: ή άστυνομία νά έξασφαλίζει τή «δράση της κοινωνίας πάνω στό κάθε άτομο», και ή δικαιοσύνη «τά δικαιώματα των ατόμων άπέναντι στήν κοινωνία⁴⁴». μ' αυτόν τόν τρόπο, κάθε έγκλημα θά άποκαλύπτεται και θά τιμωρείται μέ απόλυτη δεβαιότητα. Θά πρέπει όμως, και οι διαδικασίες νά μήν παραμένουν μυστικές, οι λόγοι πού προκάλεσαν τήν καταδίκη ή τήν άθώωση ενός κατηγορουμένου νά γνωστοποιούνται σε όλους, ώστε ό καθένας νά μπορεί νά άποδέχεται τούς λόγους της τιμωρίας: «'Ο δικαστής νά διατυπώνει τή γνώμη του μέ στεντόρια φωνή, νά είναι ύποχρεωμένος νά αναφέρει στήν άπόφασή του τό κείμενο του νόμου πού καταδικάζει τόν ένοχο... όλες οι δικογραφίες πού είναι θαμμένες στα σκοτεινά άρχειοφυλάκια νά είναι προσιτές σε όσους πολίτες ένδιαφέρονται γιά τή μοίρα των καταδίκων⁴⁵.»

Κανόνας της γενικά άποδεκτης αλήθειας. Κάτω από τήν πολύ κοινότοπη αυτή άρχή κρύβεται μιά σημαντική αλλαγή. Τό παλιό σύστημα των νομικών άποδείξεων, ή χρήση των μαρτυριών, ή άπόσπαση της όμολογίας, ή χρησιμοποίηση του βασανιστηρίου, του σώματος και του θεάματος, γιά τήν αναπαράσταση της αλήθειας, είχαν γιά καιρό άπομονώσει τήν ποινική πρακτική από τίς κοινές μορφές της άποδεικτικής διαδικασίας: μιά άμφισβητούμενη άπόδειξη οδηγούσε σε μιάν άμφισβητούμενη αλήθεια και σ' έναν άμφισβητούμενο ένοχο· φράσεις είπωμένες κάτω από άδά-

σταχτους πόνους θεωρούνταν αυθεντικές όμολογίες, κάποια ένδειξη έφτανε για να επιβληθεί μία όρισμένη ποινή. Σύστημα, πού ή ετερογένειά του σε σχέση με τή συνηθισμένη μέθοδο τής αποδεικτικής διαδικασίας εξελίχτηκε σε σκάνδαλο μονάχα όταν ή κολαστική έξουσία χρειάστηκε, για τό ίδιο της τό όφελος, ένα κλίμα αναντίρρησης βεβαιότητας. Πώς να συνδεθεί απόλυτα στή συνείδηση τών ανθρώπων ή ιδέα του έγκλήματος κι εκείνη τής τιμωρίας, αν ή πραγματικότητα τής τιμωρίας δέν ακολουθεί, σε όλες τς περιπτώσεις, τήν πραγματικότητα του κακουργήματος; Πρωταρχικό λοιπόν έργο είναι να αποδειχθεί ή πραγματικότητα του κακουργήματος με τρόπο σαφή και μέ μέσα αποδεκτά απ' όλους. Η εξακριβωση του έγκλήματος πρέπει να υπακούει στα γενικά κριτήρια κάθε αλήθειας. Η δικαστική κρίση, στα επιχειρήματα πού χρησιμοποιεί, στις αποδείξεις πού προσκομίζει, πρέπει να έχει όμοιογένεια με τήν έλλογη κρίση. Έπομένως, εγκατάλειψη τών νομικών αποδείξεων· απόρριψη του βασανιστήριου, ανάγκη για χρησιμοποίηση μιας όλόκληρης αποδεικτικής διαδικασίας για να σχηματίσουμε μιάν όρθή αλήθεια, εξαίλειψη κάθε συσχετισμού ανάμεσα στις διαβαθμίσεις τής ύποψίας και στις διαβαθμίσεις τής ποινής. Όπως ή μαθηματική αλήθεια, έτσι και ή αλήθεια του έγκλήματος δέν είναι δυνατόν να γίνει αποδεκτή παρά μόνον όταν αποδειχθεί σε όλη της τήν έκταση. Καί συνακόλουθα, ό κατηγορούμενος πρέπει να θεωρείται άθώς έως τήν τελική απόδειξη του έγκλήματός του· και για να αποδειχθεί τό έγκλημα, ό δικαστής να μή χρησιμοποιεί τελετουργικές μορφές, αλλά κοινές μέθοδες, κοινό νοϋ, μιá λογική πού είναι και ή λογική τών φιλοσόφων και τών επιστημόνων: «Θεωρητικά, θεωρώ τόν δικαστή σαν ένα φιλόσοφο πού επιδιώκει να ανακαλύψει κάποια σημαντική αλήθεια.... Η όξυδέρκεια του θα του επιτρέψει να συλλάβει όλες τς απόψεις και όλες τς αναλογίες, να συσχετίσει ή να διαχωρίσει αυτά πού πρέπει για να είναι ή κρίση του σωστή⁴⁶.» Η ανάκριση, άσκηση τής κοινής λογικής, απορρίπτει τό παλιό ιεροεξεταστικό πρότυπο, για να υίοθετήσει τό πολύ πιό εύελικτο σύστημα (διττά επικυρωμένο και από τήν επιστήμη και από τόν κοινό νοϋ) τής έμπειρικής έρευνας. Ο δικαστής θα είναι «ένas πλοηγός πού όδηγει τό καράδι του μέσα από τούς σκοπέλους»: «Σε ποιές αποδείξεις ή σε ποιές ένδείξεις θα μπορούσαμε, άραγε, να άρκεστούμε; Αυτό είναι κάτι πού ούτε εγώ ούτε και

κανείς άλλος τόλμησε ακόμα να καθορίσει· έφόσον οι συνθήκες ποικίλλουν σε άπεριοριστο βαθμό, και οι αποδείξεις και οι ένδείξεις συνάγονται από τς συνθήκες αυτές, θα πρέπει αναγκαστικά οι ένδείξεις και οι αποδείξεις οι πιό σαφείς να ποικίλλουν κι αυτές με τήν ίδια αναλογία⁴⁷.» Από δώ και πέρα, ή ποινική άγωγή υποβάλλεται σ' ένα κοινό σύστημα αλήθειας, ή μάλλον σ' ένα περιπλοκο σύστημα όπου συμπλέκονται, για να σχηματίσουν τήν «εώτερη πεποίθηση» του δικαστή, ετερογενή στοιχεία επιστημονικής απόδειξης, αισθητής σαφήνειας, και κοινού νοϋ. Αν ή ποινική δικαιοσύνη κρατά μιá μορφή πού έγγυάται τήν ταύτιση της με τό αίσθημα του δικαίου, μπορεί τώρα να δέχεται αλήθειες όλων τών ειδών, φτάνει να είναι εκδηλες, καλά έδραιωμένες και αποδεκτές απ' όλους. Η δικαστική τελετουργία δέν διαμορφώνει πιά αυτή καθεαυτή μιάν αναγνωρισμένη αλήθεια. Έπανατοποθετείται στο πεδίο άναφοράς τών κοινών αποδείξεων. Δημιουργείται λοιπόν, με τήν πολλαπλότητα του επιστημονικού λόγου, μιá σχέση δύσκολη και άτέρμονη, πού ή σημερινή ποινική δικαιοσύνη δέν είναι ακόμα ικανή να τήν έλέγξει. Ο έξουσιαστής τής δικαιοσύνης δέν έξουσιάζει πιά τήν αλήθεια της.

Κανόνας τής μέγιστης ξειδίκευσης. Για να καλύψει ή ποινική σημειωτική όλόκληρο τό πεδίο τών παρανομιών πού πρέπει να μειωθούν, άπαραίτητο είναι να προσδιορίζονται με σαφήνεια όλες οι παραβάσεις· να ταξινομούνται και να συγκεντρώνονται σε είδη, με τρόπο ώστε καμιά τους να μή μπορεί να διαφύγει τήν ποινική δίωξη. Είναι, λοιπόν, άπαραίτητος ένας κώδικας, αρκετά ακριβολόγος ώστε να περιλαμβάνει κάθε μορφή παράβασης. Στή σιωπή του νόμου δέν πρέπει να εισχωρεί ή έλπίδα τής άτιμωρησίας. Απαιτείται ένας κώδικας έξονυχιστικός και απόλυτα σαφής, πού να αποσαφηνίζει τά έγκλήματα και να όρίζει τς ποινές⁴⁸. Αλλά ή ίδια αυτή ανάγκη τής καθολικής κάλυψης με τς συνέπειες-σήματα τής τιμωρίας μας αναγκάζει να προχωρήσουμε ακόμα περισσότερο. Η προοπτική μιας και τής αυτής τιμωρίας δέν έπηρεάζει κατά τόν ίδιο τρόπο όλα τά άτομα· τό πρόστιμο, λογονάχη, δέν φοβίζει τόν πλούσιο, ούτε ή άτιμωση αυτόν πού τήν έχει κίόλας ύποσεί. Η βλαπτικότητα ενός πλημμελήματος και ή επαγωγική του αξία παραλλάζουν ανάλογα με τήν κοινωνική θέση του παραβάτη· τό έγκλημα ενός εύγενοϋς είναι, για τήν κοινωνία, πιό έπιζήμιο από τό έγκλημα ενός ανθρώπου του

λαού⁴⁹. Τέλος, αφού η τιμωρία πρέπει να παρεμποδίζει την υποτροπή, όφειλει και να υπολογίζει ποιά είναι η εσώτερη φύση του εγκληματία, ποιος ο πιθανός βαθμός κακοήθειάς του, ποιά η ουσιαστική δύναμη της θέλησής του: «'Ανάμεσα σε δύο ανθρώπους που διέπραξαν την ίδια κλοπή, πόσο λιγότερο ένοχος είναι εκείνος που στερείται τά πάντα από εκείνον που διαθέτει περίσσια πλούτη; 'Ανάμεσα σε δύο έπιόρκους, πόσο περισσότερο εγκληματίας είναι εκείνος που από την παιδική του ηλικία διδάχτηκε να είναι έντιμος, από εκείνον που, εγκαταλειμμένος στη φύση, δέν έλαβε ποτέ του καμιάν άνατροφή⁵⁰;» Μαζί με την ανάγκη μιās ταξινόμησης των εγκλημάτων και των τιμωριών, βλέπουμε τώρα να αναφαίνεται και η ανάγκη μιās ατομικοποίησης των ποινών, άνάλογη με την ιδιαίτερη προσωπικότητα του κάθε εγκληματία. 'Η ατομικοποίηση αυτή θά έχει τεράστιες συνέπειες στην ιστορία του σύγχρονου ποινικού δικαίου: έδώ βρίσκονται οι ρίζες της: χωρίς άμφιβολία, σύμφωνα με τη θεωρία του δικαίου και σε σχέση με τις άπαιτήσεις της καθημερινής πρακτικής, βρίσκεται σε άπόλυτη αντίθεση με την άρχή της κωδικοποίησης: από την άποψη όμως της οικονομίας της κολαστικής έξουσίας, και των τεχνικών που χρησιμοποιούνται για να διαδοθούν – σε όλοκληρο τό κοινωνικό σώμα – κολαστικά σημεία άπόλυτα προσαρμοσμένα, χωρίς ύπερβολές ή έλλείψεις, χωρίς άνώφελη «σπατάλη» έξουσίας αλλά και χωρίς δειλία, άντιλαμβάνεται κανείς καθαρά πώς η κωδικοποίηση του συστήματος πλημμέλημα-τιμωρία, καθώς και η διαμόρφωση του ζεύγους εγκληματίας-τιμωρία, είναι συγγενικές και άλληλοεξαρτημένες. 'Η ατομικοποίηση αναφαίνεται ως ο άπώτατος στόχος ενός ακριβέστατα προσαρμοσμένου κώδικα.

Όμως, η ατομικοποίηση αυτή είναι, από τη φύση της, πολύ διαφορετική από τις διάφορες μορφές των ποινών που ύπηρχαν στην παλιά νομολογία. 'Η νομολογία αυτή χρησιμοποιούσε – και στο σημείο τουότου ήταν σύμφωνη με τη χριστιανική κολαστική πρακτική – για να προσαρμόσει την τιμωρία στον κάθε εγκληματία, δυό σειρές παραλλαγών: τις παραλλαγές της «περίστασης» κι εκείνες της «πρόθεσης». Στοιχεία, δηλαδή, που επέτρεπαν τον χαρακτηρισμό της ίδιας της πράξης. 'Η διαμόρφωση της ποινής αναγόταν σε μιá «καζουϊστική» με την ευρύτερη έννοια⁵¹. 'Αλλά αυτό που άρχίζει τώρα να διαφαίνεται, είναι μιá διαμόρφωση

που αναφέρεται στον ίδιο τον παραβάτη, στη φύση του, στον τρόπο ζωής του και σκέψης του, στο παρελθόν του, στην «ποιότητα» και όχι πιά στην πρόθεση της βούλησής του. 'Αρχίζουμε να διακρίνουμε – όμως σαν ένα χώρο άκόμα κενό – τη θέση που, στην ποινική πρακτική, θά πάρει η ψυχολογική γνώση από την καζουϊστική νομολογία. 'Ασφαλώς, στα τέλη του δέκατου όγδοου αιώνα, βρίσκομαστε, άναμφισβήτητα, πολύ μακριά άκόμα από τό σημείο αυτό. 'Η συσχέτιση κώδικας-άτομικοποίηση άναζητείται στα έπιστημονικά πρότυπα της εποχής. 'Η φυσική ιστορία πρόσφερε, χωρίς άμφιβολία, τό πιο κατάλληλο σχήμα: την ταξινόμηση των ειδών σύμφωνα με μιάν άδιάλειπτη κλιμάκωση. Γίνεται μιá προσπάθεια να κατασκευαστεί ένας πίνακας (τύπου Linné) των εγκλημάτων και των ποινών, με τρόπο ώστε κάθε ιδιαίτερη παράβαση και κάθε κολάσιμο άτομο να ύπόκεινται, χωρίς καμιά άθαιρεσία, σ' ένα γενικό νόμο. «Πρέπει να έκπονηθεί ένας πίνακας με όλα τά είδη των εγκλημάτων που διαπράττονται στις διάφορες χώρες. Σύμφωνα με την καταγραφή των εγκλημάτων, είναι άνάγκη να γίνει ένας διαχωρισμός σε είδη. 'Ο καλύτερος κανόνας για τον διαχωρισμό αυτόν είναι, κατά τη γνώμη μου, η κατάταξη των εγκλημάτων άνάλογα με τό στόχο τους. 'Ο διαχωρισμός τουότος πρέπει να είναι κατασκευασμένος με τέτοιο τρόπο, ώστε τό κάθε είδος να είναι κατασκευασμένος με τό άλλο, και κάθε εγκλημα, έξεταζόμενο από όλες τις πλευρές του, να τοποθετείται άνάμεσα σ' αυτό που προηγείται κι εκείνο που θά ακολουθήσει, και με την πιο ακριβόλογη διαβάθμιση: πρέπει, τέλος, ο πίνακας αυτός να είναι τέτοιος, ώστε να μπορεί να συμπληρώνει μ' έναν άλλον πίνακα ειδικό για τις ποινές, και με τρόπο που να ανταποκρίνονται ακριβέστατα ο ένας στον άλλον⁵².» Θεωρητικά, ή μάλλον ουτοπικά, ή διπλή ταξινόμηση ποινών και εγκλημάτων θά μπορούσε να λύσει τό πρόβλημα: πώς να εφαρμόζονται πάγιοι νόμοι σε διαφορετικά άτομα;

'Αλλά σε αντίθεση με τό θεωρητικό αυτό πρότυπο, μορφές ανθρωπολογικής ατομικοποίησης άρχιζαν να εμφανίζονται την εποχή εκείνη, με τρόπο άκόμα πολύ άπλοϊκό. Καί πρώτα πρώτα, με την έννοια της ύποτροπής. 'Οχι πώς ή έννοια αυτή άγνοούνταν από τούς παλιούς ποινικούς νόμους⁵³. 'Αλλά τείνει τώρα να γίνει χαρακτηριστικό γνώρισμα του παραβάτη, ίκανή να μετατρέψει την καταδικαστική άπόφαση: σύμφωνα με τη νομοθεσία

του 1791, οι ύποτροπιάζοντες υποβάλλονταν σε διπλασιασμό της ποινής τους, σε όλες σχεδόν τις περιπτώσεις. Ο νόμος του μηνός Floréal, έτος X, όριζε πώς τά άτομα αυτά έπρεπε νά στιγματίζονται μέ τό γράμμα «R»⁵⁴· και ό ποινικός κώδικας του 1810 τούς έπέβαλε είτε τό ανώτατο όριο τής ποινής, είτε τήν άμέσως βαρύτερη ποινή. Όστόσο, διαμέσου τής ύποτροπής, στόχος του νομοθέτη δέν είναι τό άτομο πού ύποπίπτει σ' ένα παράπτωμα καθορισμένο από τό νόμο· είναι τό ύποκείμενο-έγκληματίας, είναι μία όρισμένη βούληση πού έκδηλώνει τόν εσωτερο έγκληματικό του χαρακτήρα. Λίγο λίγο, και όσο ή έγκληματικότητα γίνεται - στή θέση του ίδιου του έγκλήματος - στόχος τής ποινικής παρέμβασης, ή αντίθεση ανάμεσα σε «πρωτάρη» και σε «ύπότροπο» τείνει νά αποκτήσει μεγαλύτερη βαρύτητα. Μέ βάση τήν αντίθεση αυτή, και μέ τήν ένισχύση της σε πολλά σημεία, αρχίζει τήν έποχή εκείνη νά διαμορφώνεται ή έννοια του «έρωτικού» έγκλήματος - αυθόρμητου, άπρομελέτητου έγκλήματος, συνδεδεμένου μέ έξαιρετικές περιστάσεις, πού σίγουρα δέν έχει τή δικαιολογία τής τρέλας, αλλά πού ποτέ δέν είναι ένα συνηθισμένο έγκλημα. Ο Le Peletier σημειώνει, στά 1791 κιόλας, πώς ή τόσο λεπτομερειακή κλιμάκωση των ποινών, πού ό ίδιος είχε προτείνει στή Συντακτική Συνέλευση, μπορούσε νά αποτρέψει από τό έγκλημα «τόν κακούργο πού μέ απόλυτη ψυχραιμία προμελετάει μία κακή πράξη», και πού μπορεί νά τόν συγκρατήσει ό φόβος τής πρινης· πώς ήταν όμως, αντίθετα, άνίκανη νά έμποδίσει έγκλήματα όφειλόμενα σε «έντονα πάθη πού τίποτα δέν λογαριάζουν»· πώς αυτό, όμως, δέν έχει και μεγάλη σημασία, αφού τέτοια έγκλήματα δέν προδίδουν «έσκεμμένη κακία»⁵⁵ του δράστη.

Όταν οι ποινές αρχίζουν νά εξανθρωπίζονται, ανακαλύπτουμε πώς όλοι αυτοί οι κανόνες επιτρέπουν - άπαιτούν, θά λέγαμε - τήν «ήλιότητα» ως μία ύπολογισμένη ρύθμιση τής κολαστικής έξουσίας. Προκαλούν, όμως, και τή μετατόπιση του σημείου έφαρμογής τής έξουσίας αυτής: τό σημείο αυτό δέν είναι πιά τό σώμα μέ τήν τελετουργική σειρά των άβάσταχτων πόνων, μέ τά έκδηλα στίγματα του έθιμοτυπικού των βασανιστηρίων· είναι τό πνεύμα, ή μάλλον μία σειρά αναπαραστάσεις και σήματα πού μέ διακριτικότητα, αλλά μέ απόλυτη βεβαιότητα και σαφήνεια, άποτυπώνονται στο πνεύμα του καθενός. Όχι πιά τό σώμα, αλλά ή ψυχή, έλεγε ό Mably. Και αντιλαμβάνεται κανείς καθαρά τί ση-

μαίνει ή έκφραση αυτή: τό αντίστοιχο μιάς τεχνικής τής έξουσίας. Παραμερίζονται οι παλιές κολαστικές «άνατομίες». Όμως, σημαίνει αυτό, άραγε, πώς φτάσαμε πραγματικά στήν έποχή μιάς μή-σωματικής τιμωρίας;

★

Στήν άφετηρία, μπορούμε, λοιπόν, νά τοποθετήσουμε τό πολιτικό σχέδιο τής άυστηρής άστυνόμευσης τής έκνομίας, τής γενίκευσης τής κολαστικής λειτουργίας και τής έπιβολής όριων στήν κολαστική έξουσία, γιά τόν άποτελεσματικό έλεγχο της. Και από δώ προκύπτουν δύο κατευθυντήριες γραμμές άντικειμενοποίησης του έγκλήματος και του έγκληματία. Από τή μία μεριά, ό έγκληματίας, στιγματισμένος σάν κοινός έχθρός, και πού όλοι έχουν συμφέρον νά τόν καταδιώξουν, τίθεται έξω από τό κοινωνικό συμβόλαιο, χάνει τήν ιδιότητα του πολίτη, και εμφανίζεται σάν νά έμπεριέχει κάτι από τήν άγριότητα τής φύσης· εμφανίζεται ως ό κακούργος, τό τέρας, ίσως ό τρελός, ό άρρωστος, και άργότερα ό «άνώμαλος». Ός τέτοιος, θά περιέλθει μία μέρα στον τομέα τής έπιστημονικής άντικειμενοποίησης, και θά του έπιβληθεί ή αντίστοιχη «θεραπεία». Από τήν άλλη μεριά, ή ανάγκη νά καταμετρηθούν, από τά έξω, τά άποτελέσματα τής κολαστικής έξουσίας, έπιβάλλει τακτικές παρέμβασης αναφορικά μέ όλους τούς έγκληματίες, πραγματικούς ή ένδεχόμενους: ή όργάνωση ενός προληπτικού σχεδίου, ό ύπολογισμός των συμφερόντων, ή διάδοση άναπαραστάσεων και σημάτων, ή έδραίωση ενός κλίματος βεβαιότητας και αλήθειας, ή προσαρμογή των ποινών σε παραλλαγές όλο και πιο λεπτές - όλα αυτά οδηγούν επίσης σε μιάν άντικειμενοποίηση των έγκληματιών και των έγκλημάτων. Και στίς δύο περιπτώσεις, βλέπουμε ότι ή έξουσιαστική σχέση ή όποία έπιβάλλει τήν άσκηση τής τιμωρίας άκολουθείται από μιάν άντικειμενοτρόπο σχέση, στήν όποία έμπίπτουν, όχι μονάχα τό έγκλημα σάν πράξη πού πρέπει νά άποδειχθεί σύμφωνα μέ κοινούς κανόνες, αλλά και ό έγκληματίας σάν άτομο πού πρέπει νά μελετηθεί σύμφωνα μέ έξειδικευμένα κριτήρια. Βλέπουμε, ακόμα, πώς ή άντικειμενοτρόπος αυτή σχέση δέν έπιπροστίθεται, από τά έξω, στήν κολαστική πρακτική, όπως θά συνέβαινε μ

μιάν απαγόρευση πού τά όρια τής εύαισθησίας θά επέβαλαν στή βαναυσότητα τών βασανιστηρίων, ή όπως θά συνέβαινε μέ μία διερεύνηση, όρθολογική ή «έπιστημονική», τής προσωπικότητας του άτόμου πού τιμωρείται. Οί διαδικασίες τής άντικειμενοποίησης πηγάζουν από τήν ίδια τήν τακτική τής έξουσίας και τήν όργάνωση τής άσκησης τής.

Όστόσο, οί δύο παραπάνω τύποι άντικειμενοποίησης πού διαγράφονται στά σχέδια τής ποινικής μεταρρύθμισης, διαφέρουν πολύ άνάμεσά τους: και στή χρονολογία τους και στά άποτελέσματά τους. Η άντικειμενοποίηση του έκτός νόμου έγκληματία - του άνθρώπου τής φύσης - είναι, άκόμα, κάτι τό μονάχα δυνητικό, μία γραμμή φυγής, όπου διασταυρώνονται τά θέματα τής πολιτικής κριτικής και οί μορφές του φαντασιακού. Θά περάσει πολύς καιρός όπου ν' άποκτήσει ό homo criminalis τήν ιδιότητα ενός άντικειμένου πού έμπίπτει σέ κάποιο πεδίο τής γνώσης. Αντίθετα, οί συνέπειες του δεύτερου τύπου άντικειμενοποίησης θά αναφανούν πολύ πιό σύντομα και θά παίξουν άποφασιστικό ρόλο, επειδή είναι άμεσα συνδεδεμένες μέ τήν αναδιοργάνωση τής κολαστικής έξουσίας: κωδικοποίηση, καθορισμός τών έγκλημάτων, διατίμηση τών ποινών, κανόνες δικονομίας, καθορισμός του ρόλου τών δικαστικών λειτουργών. Κι άκόμα, επειδή βασίζεται στίς όλοκληρωμένες ήδη θεωρίες τών Ίδεολόγων. Πράγματι, ό δεύτερος αυτός τύπος έδινε, μέ τή θεωρία του πάνω στά συμφέροντα, στίς αναπαραστάσεις και στά σημάτα, καθώς και μέ τίς σειρές και τίς γενέσεις πού ανασυγκροτούσε, ένα είδος γενικής όδηγίας για τήν άσκηση τής έξουσίας πάνω στά άτομα: τό «πνεύμα» ως χώρος έγγραφής για τήν έξουσία, μέ τή σημειολογία ως όργανό του· ή ύποταγή τών σωμάτων, μέ τόν έλεγχο τών ιδεών· ή άνάλυση τών αναπαραστάσεων, ως άρχή μιās πολιτικής τών σωμάτων, πολύ πιό άποτελεσματικής από τήν τελετουργική άνατομία τών βασανιστηρίων. Η σκέψη τών Ίδεολόγων δέν ύπήρξε μονάχα κάποια όρισμένη θεωρία του άτόμου και τής κοινωνίας· αυτή εξέλιχθηκε σέ τεχνολογία μιās επιδέξιας, άποτελεσματικής και οικονομικής έξουσίας, σέ άντίθεση μέ τή σπάταλη πολυτέλεια τής έξουσίας τών βασιλέων. Άς άκούσουμε άκόμα μία φορά τόν Servan: Οί ιδέες του έγκλήματος και τής τιμωρίας πρέπει νά συσχετίζονται στενά και «νά διαδέχονται ή μία τήν άλλη χωρίς διακοπή... Όταν έτσι θά έχετε κατορ-

θώσει νά σχηματίσετε άλυσιδωτές ιδέες στή σκέψη τών συμπολιτών σας, τότε θά έχετε τό δικαίωμα νά παινεύσετε ότι τούς καθοδηγείτε και ότι τούς έξουσιάζετε. Ένας ήλίθιος τύραννος μπορεί νά καθυποτάξει τούς σκλάβους του δένοντάς τους μέ σιδερένιες άλυσίδες· αλλά ένας άληθινός πολιτικός άντρας τούς δένει πολύ πιό σίγουρα μέ τήν άλυσίδα τών δικών τους ιδεών· στο άμετάβλητο έπίπεδο τής λογικής στερεώνει τόν πρώτο κρίκο τής άλυσίδας· δεσμός άκόμα πιό ίσχυρός έφόσον άγνοούμε τήν πλοκή του και πιστεύουμε πώς είναι δικό μας έργο· ή άπόγνωση και ό χρόνος φθείρουν ίσως τά σιδερένια και τ' άτσάλινα δεσμά, μά είναι άνίκανοι νά επηρεάσουν τό συνειρμό τών ιδεών· αντίθετα, τόν ενισχύουν άκόμα περισσότερο· και πάνω στους άπαλούς ιστούς του έγκεφάλου θεμελιώνονται οί πιό ίσχυρές Αύτοκρατορίες⁵⁶».

Αυτή άκριβώς ή σημειοτεχνική του κολασμού, αυτή ή «ιδεολογική έξουσία», παύει νά εξελίσσεται, και τήν διαδέχεται, κατά ένα μεγάλο μέρος, μία καινούργια πολιτική άνατομία, όπου τό σώμα, για μιάν άκόμα φορά - αλλά μέ νεοσύστατη μορφή - γίνεται τό κυριότερο στοιχείο. Και ή νέα αυτή πολιτική άνατομία έπιτρέπει νά διασταυρωθούν ξανά οί δύο άποκλίνουσες γραμμές άντικειμενοποίησης, πού βλέπουμε νά διαμορφώνονται στόν δέκατο όγδοο αιώνα: εκείνη πού άπορρίπτει τόν έγκληματία στήν «άλλη μεριά» - στή μεριά μιās φύσης άντίθετης προς τή φύση· κι εκείνη πού προσπαθεί νά έλέγξει τήν έγκληματικότητα μέ μιάν ύπολογισμένη ρύθμιση τών κολασμών. Φτάνει νά ρίξουμε μιάν ματιά στήν καινούργια τέχνη του κολασμού για νά άντιληφθούμε ότι μιάν καινούργια πολιτική του σώματος άντικαθιστά τήν κολαστική σημειοτεχνική.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Μ' αυτά τά λόγια ό Έπίτροπος τής Δικαιοσύνης συνοψίζει, στά 1789, τίς γενικές θέσεις τών Ύπομνημάτων παραπόνων, τών σχετικών μέ τά βασανιστήρια. Βλ. E. Seligman, *Η Δικαιοσύνη τήν εποχή τής Γαλλικής Έπανάστασης* (La justice sous la Révolution), Τόμ. I, 1901, και A. Desjardin, *Τά Ύπομνήματα τών Γενικών Συνελεύσεων και ή Ποινική Δικαιοσύνη* (Les Cahiers des Etats généraux et la justice criminelle), 1883, σελ. 13-20.
2. J. Petion de Villeneuve, «Αγόρευση στή Συντακτική Συνέλευση», *Κοινοβου-*

- λευτικά Ἀρχεῖα (Archives parlementaires), τόμ. XXVI, σελ. 641.
3. A. Boucher d' Argis, *Παρατηρήσεις πάνω στους ποινικούς νόμους* (Observations sur les lois criminelles), 1781, σελ. 125.
4. Lachèze, «Ἀγόρευση στή Συντακτική Συνέλευση, 3 Ἰουνίου 1791», *Κοινοβουλευτικά Ἀρχεῖα* (Archives parlementaires), τόμ. XXVI.
5. Βλ. ἰδιαίτερα τήν πολεμική τοῦ Muyart de Vouglans κατά τοῦ Beccaria, στό ἔργο του *Ἀναίρεση τῆς πραγματείας Περί ἀδικημάτων καί ποινῶν* (Réfutation du Traité des délits et des peines), 1766.
6. P. Chaunu, *Χρονικά τῆς Νορμανδίας* (Annales de Normandie), 1962, σελ. 236, καί 1966, σελ. 107-108.
7. E. Le Roy Ladurie, στό *Contrepoint*, 1973.
8. N. W. Mogensen: *Ὅψεις τῆς κοινωνίας τῆς Νορμανδίας στόν 17ο καί στόν 18ο αἰώνα* (Aspects de la société auvergonne aux XVIIe et XVIIIe siècles), 1971. Δακτυλογραφημένη διατριβή, σελ. 326. Ὁ συγγραφέας ἀποδείχνει πῶς, στή Νορμανδία, τά δίκαια ἐγκλήματα εἶναι, στίς παραμονές τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, τέσσερες φορές λιγότερα ἀπ' ὅ,τι ἦταν στό τέλος τῆς βασιλείας τοῦ Λουδοβίκου 14ου. Καί, γενικότερα, στίς μελέτες πού ἔγιναν μέ τήν καθοδήγηση τοῦ Pierre Chaunu γιά τήν ἐγκληματικότητα στή Νορμανδία, διαπιστώνεται ἡ ἀνοδος τῆς ἀπάτης σέ σύγκριση μέ τήν διακρίση. Βλ. τά ἄρθρα τῶν B. Boulet, J. Cl. Gégot καί V. Boucheron, στή *Χρονικά τῆς Νορμανδίας* τοῦ 1962, 1966 καί 1971. Γιά τό Παρίσι, βλ. P. Petrovitch, στό *Ἐγκλημα καί ἐγκληματικότητα στή Γαλλία, κατά τόν 17ο καί τόν 18ο αἰώνα* (Crime et criminalité en France aux XVIIe et XVIIIe siècles), 1971. Τό ἴδιο φαινόμενο παρουσιάζεται καί στήν Ἀγγλία. *Οἱ ῥίζες τοῦ κακοῦ* (The Roots of evil), 1966, σελ. 72, καί J. Tobias, *Ἐγκλημα καί βιομηχανική κοινωνία* (Crime and industrial society), 1967, σελ. 37 κ. ἑ.
9. P. Chaunu, *Χρονικά τῆς Νορμανδίας*, (Annales de Normandie), 1971, σελ. 56.
10. Thomas Fowell Buxton, *Συζήτηση στό Κοινοβούλιο* (Parliamentary Debate), 1819, XXXIX.
11. E. Le Roy-Ladurie, *Contrepoint*, 1973. Ἡ μελέτη τῆς A. Farge γιά τήν *Κλοπή τροφίμων στό Παρίσι κατά τόν 18ο αἰώνα* (Le vol d' aliments à Paris au XVIIIe siècle), 1974, ἐπιβεβαιώνει τήν τάση αὐτή: ἀπό τό 1750 ὡς τό 1755, τό 5% τῶν δικαστικῶν ἀποφάσεων ἐπιβάλλουν γιά ποινή τά κάτεργα, ἀλλά ἀπό τό 1775 ὡς τό 1790, οἱ ποινές φτάνουν στό 15%: «ἡ αὐστηρότητα τῶν δικαστηρίων ἐντείνεται μέ τόν καιρό... ἀπειλοῦνται οἱ βασικές ἀξίες μιᾶς κοινωνίας πού ἐπιθυμεῖ τήν τάξη καί τό σεβασμό τῆς ἰδιοκτησίας» (σελ. 130-142).
12. G. Le Trosne, *Ἐπίσημα σχετικά μέ τούς ἀλήτες* (Mémoire sur les vagabonds), 1764, σελ. 4.
13. Βλ. λογουχάρη, C. Dupaty, *Ἀπολογητική ἔκθεση ἀναφορικά μέ τρεῖς ἀνθρώπους πού εἶχαν καταδικαστεῖ στό βασανιστήριο τοῦ τροχοῦ* (Mémoire justificatif pour trois hommes condamnés à la roue), 1786, σελ. 247.
14. Ἐνας ἀπό τούς Προέδρους τοῦ Δικαστηρίου τῆς Tournelle, σ' ἕνα Ἐπίσημα τοῦ στό βασυλῖα, 2 Αὐγούστου 1768. Ἀναφέρεται ἀπό τήν Arlette Farge, σελ. 66.
15. P. Chaunu, *Χρονικά τῆς Νορμανδίας* (Annales de Normandie), 1966, σελ. 108.

16. Ἡ ἔκφραση εἶναι τοῦ N. W. Mogensen, δ.π.
17. *Κοινοβουλευτικά Ἀρχεῖα* (Archives parlementaires), τόμ. XII, σελ. 344.
18. Πάνω στό θέμα τοῦτο, μπορεῖ κανεῖς νά ἀναφερθεῖ καί στόν S. Linguet, *Ἀνάγκη μιᾶς μεταρρυθμίσεως στήν ἀπονομή τῆς Δικαιοσύνης* (Nécessité d' une réforme dans l' administration de la justice), 1764, ἢ στόν A. Boucher d' Argis, *Ἡμερολόγιο ἑνός Δικαστῆ* (Cahier d' un magistrat), 1789.
19. Πάνω στήν κριτική αὐτή τῆς «ὑπερβολικῆς ἐξουσίας» καί τῆς κακῆς τῆς κατανομῆς στό δικαστικό σύστημα, βλ. ἰδιαίτερα C. Dupaty, *Γνωμοδοτήσεις σχετικά μέ τήν ποινική διαδικασία* (Lettres sur la procédure criminelle), 1788. P. L. de Lacretelle, *Ἐκθεση σχετικά μέ τήν εισαγγελική ἀρχή* (Dissertation sur le ministère public), in *Διατριβή γιά τήν προκατάληψη τῶν ἀτιμωτικῶν ποινῶν* (Discours sur le préjugé des peines infamantes), 1784. G. Target, *Τό πνεῦμα τῶν ὑπομνημάτων πού ὑποβλήθηκαν στή Γενική Συνέλευση* (L' esprit des cahiers présentés aux Etats généraux), 1789.
20. Βλ. N. Bergasse, ἀναφορικά μέ τή δικαστική ἐξουσία: «Ἀπαλλαγμένη ἀπό κάθε εἶδους δραστηριότητα ἐναντία στό πολιτικό καθεστῶς τοῦ Κράτους, καί χωρίς καμιά ἐπιρροή πάνω στή θέληση ἐκείνων πού συντελοῦν στή διαμόρφωση τοῦ καθεστώτος αὐτοῦ ἢ στή διατήρησή του, ἡ δικαστική ἐξουσία πρέπει νά διαθέτει δύναμη ὑπέρομη γιά νά μπορεῖ νά προστατεύει ὅλα τά ἄτομα καί ὅλα τά δικαιώματα, μιᾶ παντοδυναμία ἰκανή νά ὑπερασπίζει καί νά βοηθεῖ – ἀλλά καί αὐτόματα νά ἀκυρώνεται μόλις προσπαθῆσει κανεῖς νά τῆς ἀλλάξει τόν προορισμό τῆς καί νά τή χρησιμοποιήσει γιά καταπίεση» (*Ἀναφορά στή Συντακτική Συνέλευση πάνω στή Δικαστική Ἐξουσία* [Rapport à la Constituante sur le pouvoir judiciaire], 1789, σελ. 11-12).
21. Le Trosne, *Ἐπίσημα σχετικά μέ τούς ἀλήτες* (Mémoire sur les vagabonds), 1764, σελ. 4.
22. Y.-M. Bercé, *Ἀθλοῖ καί ἀνυπόδητοι* (Croquants et nu-pieds), 1974, σελ. 161.
23. Βλ. O. Festy, *Ἀγροτικά παραπτώματα καί ἡ καταστολή τους τήν ἐποχή τῆς Ἐπανάστασης καί τῆς Ὑπατείας* (Les délits ruraux et leur répression sous la Révolution et le Consulat), 1956. M. Agulhon, *Ἡ κοινωνική ζωή στήν Προβηγκία* (La vie sociale en Provence), 1970.
24. P. Colquhoun, *Πραγματεία πάνω στήν ἀστυνομία τοῦ Λονδίνου* (Traité sur la police de Londres), γαλλική μετάφρ. 1807, τ. I. Στίς σελίδες 153-182 καί 292-339, ὁ Colquhoun ἐκθέτει λεπτομερειακά τίς ὑποπτες αὐτές συναλλαγές.
25. Ὁ.π., σελ. 297-298.
26. G. Le Trosne, *Ἐπίσημα σχετικά μέ τούς ἀλήτες* (Mémoire sur les vagabonds), 1764, σελ. 8, 50, 54, 61-62.
27. G. Le Trosne, *Ἀπόψεις γιά τήν Ποινική Δικαιοσύνη* (Vues sur la justice criminelle), 1777, σελ. 31, 37, 103-106.
28. J.-J. Rousseau, *Κοινωνικό Συμβόλαιον* (Contrat social), τόμ. II, κεφ. V. Πρέπει ἐδῶ νά σημειώσουμε πῶς οἱ ἀπόψεις αὐτές τοῦ Rousseau χρησιμοποιήθηκαν στή Συντακτική Συνέλευση ἀπό ὀρισμένους βουλευτές πού ἐπιθυμοῦσαν νά διατηρηθεῖ ἕνα αὐστηρότερο σύστημα ποινῶν. Καί, κατά περίεργο τρόπο, στίς ἀρχές τοῦ Συμβολαίου στηρίχτηκε ἡ παλιά ἀντιστοιχία φρικιαστικῶν πράξεων ἀνάμεσα

- στό έγκλημα και στην τιμωρία. «Η προστασία που οφείλεται στους πολίτες απαιτεί οι ποινές να είναι ανάλογες με τη φρικαλεότητα των εγκλημάτων, και να μη θυσιάζονται, στο όνομα της ανθρωπιάς, ή ίδια ή ανθρωπιιά.» (O Mougins de Rouefort παραθέτει την περιεκτική αυτή του Κοινωνικού Συμβολαίου, «Αγόρευση στη Συντακτική Συνέλευση», Κοινοβουλευτικά Αρχεία [Archives parlementaires], τόμ. XXVI, σελ. 637.)
29. Beccaria, *Περί άδικημάτων και ποινών* (Des délits et des peines), έκδ. του 1856, σελ. 87.
30. P. L. de Lacrosette, *Αγόρευση για την προκατάληψη των άτιμωτικών ποινών* (Discours sur le préjugé des peines infamantes), 1784, σελ. 129.
31. *Ο.π.*, σελ. 131.
32. A. Dupont, «Αγόρευση στη Συντακτική Συνέλευση», 22 Δεκεμβρίου 1789. Κοινοβουλευτικά Αρχεία (Archives parlementaires), τόμ. X., σελ. 744. Αναφορικά με τα παραπάνω, θα μπορούσε κανείς να παραθέσει τους διάφορους διαγωνισμούς που είχαν προταθεί στα τέλη του 18ου αιώνα από τις επιστημονικές εταιρίες και τις ακαδημίες: «πώς να συμφιλιωθεί ή ήπιότητα της ανάκρισης και των ποινών με τη δεκαδιότητα μιας σύντομης και υποδειγματικής τιμωρίας, με τρόπο ώστε ή κοινωνία των πολιτών να εξασφαλίσει τις περισσότερες δυνατές εγγυήσεις για την ελευθερία και την ανθρωπιά» (Οικονομική Έταιρία της Βέρνης, 1777). Ο Marat ανταπάντησε με τό Σχεδιάγραμμα για μία Ποινική Νομοθεσία (Plan de Législation criminelle). «Μέ ποιά μέσα θα μπορούσε να μειωθεί ή αυστηρότητα των ποινικών νόμων στη Γαλλία χωρίς να παραδίδεται ή δημόσια ασφάλεια;» (Ακαδημία της Châlons-sur-Marne, 1780· άριστούχοι στάθηκαν στόν διαγωνισμό αυτόν οι Brissot και Bernardi)· μήπως «ή υπέρμετρη αυστηρότητα των νόμων έχει σαν αποτέλεσμα τη μείωση του άριθμού και της φρικαλεότητας των εγκλημάτων σ' ένα διεφθαρμένο Έθνος;» (Ακαδημία της Μασσαλίας, 1786· στόν διαγωνισμό αυτόν βραβεύτηκε ό Eymar).
33. G. Target, *Παρατηρήσεις στο σχέδιο του Ποινικού Κώδικα* (Observations sur le projet du Code pénal) in Locré, *Η νομοθεσία στη Γαλλία* (La législation de la France), τόμ. XXIX, σελ. 7-8. Ξαναβρίσκουμε τό θέμα με αντίστροφη μορφή στόν Κάντ.
34. C. E. de Pastoret, *Περί Ποινικών Νόμων* (Des Lois pénales), 1790, II, σελ. 21.
35. G. Filangieri, *Η επιστήμη της νομοθεσίας* (La Science de la législation), γαλλική μετάφρ. 1786, τόμ. IV, σελ. 214.
36. Beccaria, *Περί άδικημάτων και ποινών*, (Des délits et des peines), 1856, σελ. 87.
37. A. Barnave, «Αγόρευση στη Συντακτική Συνέλευση»: «Η κοινωνία δέν θεωρεί την ποινή που επιβάλλεται ως τη δάρδαρη απόλαυση του δασανισμού ενός ανθρώπινου όντος· τη θεωρεί άναγκαία προφύλαξη για να προληφθούν παρόμοια εγκλήματα, και να αποτραπούν από την κοινωνία τά δεινά που θα την άπειλούσαν σέ περίπτωση επιβουλής» (Κοινοβουλευτικά Αρχεία [Archives parlementaires], τόμ. XXVII, 6 Ιουνίου 1791, σελ. 9).
38. Beccaria, *Περί άδικημάτων και Ποινών* (Traité des délits et des peines), σελ. 89.
39. Beccaria, *Περί άδικημάτων και ποινών* (Des délits et des peines), σελ. 87.

40. J. P. Brissot, *Θεωρία των ποινικών νόμων* (Théorie des lois criminelles), 1781, τόμ. I, σελ. 24.
41. Beccaria, *Περί άδικημάτων και ποινών* (Des délits et des peines), σελ. 26.
42. Beccaria, *δ.π.*, βλ. και Brissot: «Αν ή άπονομή χάριτος είναι δίκαιη, τότε ό νόμος είναι άδικος· εκεί όπου ή νομοθεσία είναι όρθή, οι χάριτες δέν είναι τίποτ' άλλο παρά εγκλήματα ενάντια στο νόμο (Θεωρία των ποινικών νόμων [Théorie des lois criminelles], 1781, τ. I. σελ. 200).
43. G. de Mably, *Περί Νομοθεσίας, Άπαντα*, (De la législation, Oeuvres complètes), 1789, τόμ. IX., σελ. 327. Βλ. και Vattel: «Δέν είναι τόσο ή φρικαλεότητα των ποινών, όσο ή τακτική επιβολή τους που συγκρατεί τά άτομα στόν ίσιο δρόμο», (Τό Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο [Le Droit des Gens], 1768, σελ. 163).
44. A. Dupont, «Αγόρευση στη Συντακτική Συνέλευση», Κοινοβουλευτικά Αρχεία, (Discours à la Constituante, Archives parlementaires). σελ. 45, τόμ. XXI.
45. G. de Mably, *Περί Νομοθεσίας, Άπαντα*, (De la législation. Oeuvres complètes), 1789, τόμ. IX., σελ. 348.
46. G. Seigneux de Correton, *Δοκίμιο άναφερόμενο στη χρησιμοποίηση των δασανιστηρίων* (Essai sur l'usage de la torture), 1768, σελ. 49.
47. P. Risi, *Παρατηρήσεις ποινικής νομολογίας* (Observations de jurisprudence criminelle), μετάφρ. 1758, σελ. 53.
48. Πάνω στο θέμα τούτου, βλ. και S. Linguet, *Ανάγκη μεταρρύθμισης του διοικητικού κλάδου της ποινικής δικαιοσύνης* (Nécessité d'une réforme de l'administration de la justice criminelle), 1764, σελ. 8.
49. P. L. de Lacrosette, *Αγόρευση σχετικά με τις άτιμωτικές ποινές* (Discours sur les peines infamantes), 1784, σελ. 144.
50. J.-P. Marat, *Σχέδιο ποινικής νομοθεσίας* (Plan de législation criminelle), 1780, σελ. 34.
51. Σχετικά με τόν μη-άτομικοποιητικό χαρακτήρα της καζουϊστικής, βλ. P. Carriou, *Οι ιδεαλισμοί της καζουϊστικής* (Les idéautés casuistiques), (δακτυλογραφημένη διατριβή).
52. P. L. de Lacrosette, *Σκέψεις σχετικά με την ποινική νομοθεσία* (Réflexions sur la législation pénale) in *Αγόρευση σχετικά με τις άτιμωτικές ποινές* (Discours sur les peines infamantes), 1784, σελ. 351-352.
53. Σέ αντίθεση με όσα ύποστηρίζονται από τόν Carnot ή τούς F. Helie και Chauveau, ή ύποτροπή ήταν πράξη που κυρώνόταν από πολυάριθμους νόμους του Προεπαναστατικού Καθεστώτος. Τό Διάταγμα του 1549 όρίζει πώς ό παραβάτης που ύποπίπτει στο ίδιο έγκλημα, είναι ένα άτομο «μιστό, έπονείδιστο, έξαιρετικά βλαβερό για τη δημόσια τάξη»· οι ύποτροπές βλασφημίας, κλοπής, άληθείας κ.τ.λ., κυρώνονταν με ειδικές ποινές.
54. Τό γράμμα «R» είναι ό άρχικό της λέξης: récidiviste = ύπότροπος (Σημ. Μετ.).
55. Le Peletier de Saint-Fargeau, *Κοινοβουλευτικά Αρχεία*, (Archives parlementaires) τόμ. XXVI, σελ. 321-322. Τήν επόμενη χρονιά, ό Bellart έκφωνεί τήν πρώτη σημαντική άγόρευση άναφορικά με ένα έρωτικό έγκλημα: πρόκειται για τήν

υπόθεση Gras. Βλ. *Χρονικά του σύγχρονου δικηγορικού σώματος* (Annales du barreau moderne), 1823, τ. III, σελ. 34.

56. J. M. Servan, *Περί της άπονομής της ποινικής δικαιοσύνης* (Discours sur l'administration de la justice criminelle), 1767, σελ. 35.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Ἡ ἠπιότητα τῶν ποινῶν

Ἡ τέχνη τοῦ κολασμοῦ πρέπει λοιπόν νά βασίζεται πάνω σέ μιά όλόκληρη τεχνολογία τῆς ἀναπαράστασης. Καί τό ἐγγεῖρημα τοῦτο δέν μπορεῖ νά πετύχει παρά μονάχα ἂν ἐγγράφεται στά πλαίσια μιᾶς φυσικῆς μηχανικῆς. «Ὅμοια μέ τήν ἔλξη τῶν σωμάτων, μιά κρυφή δύναμη μάς ὠθεῖ πάντοτε στήν εὐζωία. Καί ἡ ὦση αὐτή δέν ἐπηρεάζεται παρά μονάχα ἀπό τά ἐμπόδια πού τῆς ἀντιθέτουν οἱ νόμοι. Ὅλες οἱ διαφορες ἀνθρώπινες πράξεις αἰτιολογοῦνται ἀπό τήν ἐσώτερη αὐτή τάση.» Ἡ ἐξεύρεση τῆς ποινῆς πού ταιριάζει σ' ἓνα ἐγκλημα, εἶναι ἡ ἐξεύρεση τοῦ μειονεκτήματος ἐκείνου πού θά ἀφαιροῦσε κάθε γοητεία ἀπό τήν ἰδέα ἐνός ἐνδεχόμενου κακουργήματος. Τέχνη τῶν ἐνεργειῶν πού ἀλληλοσυγκρούονται, τέχνη τῶν εἰκόνων πού συσχετίζονται, ἐπινόηση σταθερῶν συνδέσμων πού ἀψηφοῦν τό χρόνο: πρόκειται γιά τή σύσταση δυάδων ἀναπαραστάσεων μέ ἀντιθετικές ἀξίες, γιά τήν ἐγκαθίδρυση ποσοτικῶν διαφορῶν ἀνάμεσα στίς ὑπάρχουσες δυνάμεις, γιά τήν ἐξεύρεση μιᾶς σειρᾶς ἀπό σήματα-ἐμπόδια πού νά μποροῦν νά ὑποτάσσουν τήν κίνηση τῶν δυνάμεων σέ μιά σχέση ἐξουσίας. «Πρέπει ἡ ἰδέα τοῦ βασανιστηρίου νά εἶναι βαθιά ριζωμένη στό νοῦ τοῦ ἀδύναμου ἀνθρώπου καί νά ὑπερνηκᾶ τό αἶσθημα πού τόν ὠθεῖ στό ἐγκλημα¹.» Αὐτά τά σήματα-ἐμπόδια ὀφείλουν νά σχηματίσουν τό καινούργιο ὄπλοισιο τῶν ποινῶν, ὅπως τά στίγματα-διώξεων ὀργάνωναν τά παλιά βασανιστήρια. Ἀλλά γιά νά λειτουργοῦν, ἀπαραίτητο εἶναι νά ὑπακούουν σέ διάφορους ὁρους.

1. - Νά εἶναι ὅσο τό δυνατό λιγότερο αὐθαίρετα. Ἡ κοινωνία εἶναι βέβαια ἐκείνη πού καθορίζει, σύμφωνα μέ τά συμφέροντά

της, τί πρέπει νά θεωρείται έγκλημα: άρα τό έγκλημα δέν είναι κάτι τό φυσικό. "Αν όμως θέλουμε νά μπορεί ή ποινή νά είναι, χωρίς ιδιαίτερη προσπάθεια, παρούσα στή σκέψη, μόλις αυτή στραφεί πρós τό έγκλημα, πρέπει και άνάμεσα στήν ποινή και στό έγκλημα ή συσχέτιση νά είναι όσο γίνεται πιό άμεση: και ως πρós τήν ομοιότητα, και ως πρós τήν άναλογία, και ως πρós τήν έγγύτητα. Πρέπει «ή ποινή νά άναλογεί όσο τό δυνατόν περισσότερο στή φύση του έγκλήματος, μέ τρόπο ώστε ό φόβος τής τιμωρίας νά άπομακρύνει τόν νοϋ από τήν επικίνδυνη κατεύθυνση όπου τόν οδηγούσε ή ιδέα ενός έπωφελοϋς έγκλήματος²». "Η ιδανική τιμωρία πρέπει νά άνταποκρίνεται μέ διαφάνεια στό έγκλημα πού κυρώνει: και έτσι, γι' αυτόν πού τήν άναλογίζεται, θά είναι άναπόφευχτα τό σημάδι του έγκλήματος πού αυτή κολάζει: και γιά εκείνον πού προμελετά ένα έγκλημα, και μόνη ή ιδέα του άδικήματος θά διεγείρει στό νοϋ τό κολαστικό σήμα. Πλεονέκτημα γιά τή σταθερότητα τής σύνδεσης, πλεονέκτημα γιά τόν ύπολογισμό των άναλογιών άνάμεσα στό έγκλημα και στήν τιμωρία, καθώς και γιά τήν ποσοτική έρμηνεία των συμφερόντων: κι άκόμα, πλεονέκτημα άφού ή τιμωρία, παίρνοντας τή μορφή μιās φυσικής άλληλουχίας, δέν έμφανίζεται ως ή αυθαίρετη συνέπεια τής ανθρώπινης έξουσίας. «Τό νά συνάγει κανείς τό άδίκημα από τήν τιμωρία, είναι τό καλύτερο μέσον γιά νά άναλογίζει τήν ποινή πρós τό έγκλημα. "Αν αυτό σημαίνει θρίαμβο τής δικαιοσύνης, σημαίνει και θρίαμβο τής έλευθερίας, άφού οι ποιnés δέν προέρχονται πιά από τή δούληση του νομοθέτη, αλλά από τή φύση των πραγμάτων, και έτσι ό άνθρωπος παύει νά άσκει βία στόν άνθρωπο³.» Πίσω από τήν άναλογία τής ποινης πρós τό έγκλημα, ή κολαστική έξουσία κατορθώνει νά κρύβεται.

Οί μεταρρυθμιστές πρότειναν επανειλημμένα ποιnés πού νά είναι θεσμικά φυσικές και πού, μέ τή μορφή τους, νά άναπαρασταίνουν τό περιεχόμενο του έγκλήματος. "Ο Vermeil, γιά παράδειγμα, έλεγε: όσοι κάνουν κατάχρηση τής δημόσιας έλευθερίας, θά τούς στερηθεί ή δική τους: θά άφαιρεθοϋν τά πολιτικά δικαιώματα από εκείνους πού έχουν καταχραστεί τόν νόμο και τά προνόμια των δημόσιων ύπηρεσιών: τό πρόστιμο θά κυρώνει τή δωροδοκία και τήν τοκογλυφία: ή δήμευση θά τιμωρεί τήν κλοπή: ό έξευτελισμός, τό άδίκημα τής «δοξομανίας»: ή θανάτωση, τή δολοφονία: ή πυρά, τόν έμπρησμό. "Όσο γιά εκείνον πού χρη-

σιμοποίησε δηλητήριο, «ό δήμιος θά του ρίξει στό πρόσωπο φαρμακερό ύγρό γιά νά του θυμίσει τό φρικτό του κακούργημα, και ύστερα θά τόν βουτήξει σ' ένα καζάνι μέ βραστό νερό⁴». "Απλό όνειροπόλημα; "Ισως. "Αλλά ή άρχή μιās συμβολικής άντιστοιχίας διατυπώνεται καθαρά και από τόν Le Peletier, όταν είσηγείται, στά 1791, τήν καινούργια ποινική νομοθεσία: «Πρέπει νά ύπάρχουν συγκεκριμένες άναλογίες άνάμεσα στή φύση του άδικήματος και στή φύση τής ποινης»: αυτός πού ύπήρξε θηριώδης, όταν διέπραξε τό έγκλημά του, νά ύποβληθεί σέ σωματικούς πόνους: ό άκαμάτης νά τιμωρηθεί μέ κοπιαστική εργασία: ό άχρείος νά ύποβληθεί σέ άτιμωτική ποινή⁵.

Παρ' όλες τής ωμότητες, πού θυμίζουν έντονα τά βασανιστήρια του Προεπαναστατικού Καθεστώτος, ένας όλότελα διαφορετικός μηχανισμός χρησιμοποιείται στις «άναλογικές» αυτές ποιnés. Δέν άντιτάσσεται πιά ή φρικαλεότητα στή φρικαλεότητα, σέ μιá πάλη γιά τήν έξουσία: δέν πρόκειται πιά γιά τή συμμετρηση τής εκδίκησης, αλλά γιά τή διαφάνεια του σήματος σ' αυτό πού σηματοδοτείται: στό πεδίο των ποινών, επιχειρείται νά ύπάρξει μιá σχέση άμεσα κατανοητή από τίσ αισθήσεις, και πού νά μπορεί εύκολα νά ύπολογίζεται. "Ενα είδος έλλογης αισθητικής τής ποινης. «Δέν πρέπει νά άκολουθοϋμε πιστά τή φύση μονάχα στις καλές τέχνες: οι πολιτικοί θεσμοί – τουλάχιστον όσοι χαρακτηρίζονται από στοιχεία σοφίας και διάρκειας – είναι κι αυτοί θεμελιωμένοι πάνω στή φύση⁶.» Πρέπει ή ποινή νά προκύπτει από τό έγκλημα: ό νόμος νά φαίνεται ότι είναι μιá άναγκαιότητα των πραγμάτων, και ή έξουσία νά άσκειται μέ τό προσωπείο μιās ήπιας φυσικής δύναμης.

2. – "Η σειρά αυτή των σημάτων πρέπει νά εισδύει στή μηχανική των δυνάμεων: νά μειώνεται ή επιθυμία πού καθιστά τό έγκλημα έλκυστικό, νά αυξάνεται ή έντύπωση πώς ή ποινή είναι επίφοβη: νά άντιστραφοϋν οι σχέσεις των έντάσεων, δηλαδή ή παράσταση τής ποινης και των μειονεκτημάτων της νά είναι έντονότερη από εκείνη του έγκλήματος και τής γοητείας του. Δηλαδή, ένας όλόκληρος μηχανισμός του συμφέροντος, τής κίνησής του, του τρόπου πού κανείς τόν φαντάζεται και τής ζωρότητας τής παράστασης αυτής. «"Ο νομοθέτης πρέπει νά είναι ένας επιδέξιος αρχιτέκτονας πού, ταυτόχρονα, νά χρησιμοποιεί όλες τίσ δυνάμεις τίσ ικανές νά συμβάλλουν στή στερεότητα του οικοδο-

μήματος και να μετριάξει όλες εκείνες που θα μπορούσαν να το καταστρέψουν⁷.»

Υπάρχουν πολλά μέσα γι' αυτό: «Νά χτυπήσεις το κακό στη ρίζα του⁸.» Νά σπάσεις το έλατήριο που ζωηρεύει την παράσταση του εγκλήματος. Νά αποδυναμώσεις το συμφέρον που δημιουργήσε την παράσταση αυτή. Στη βάση των αδικημάτων της αλητείας υπάρχει η όκηρία: αυτή πρέπει να καταπολεμηθεί. «Δέν κατορθώνεις τίποτα εγκλείοντας τους επαίτες σε βρωμερές φυλακές που μοιάζουν μάλλον με ύπονόμους», πρέπει να τους αναγκάσεις να εργαστούν. «Νά τους δώσεις δουλειά – αυτή είναι η καλύτερη τιμωρία⁹.» 'Ενάντια σ' ένα κακό πάθος, μιά καλή συνήθεια: ενάντια σε μιά δύναμη, μιά άλλη δύναμη: πρόκειται όμως εδώ για τή δύναμη τής ευαισθησίας και του πάθους, και όχι για τή δύναμη τής όπλισμένης έξουσίας. «Δέν πρέπει, άραγε, όλες οι ποινές να άπορρέουν από τούτη τήν άρχή τήν τόσο άπλή, τήν τόσο πετυχημένη, αλλά και τόσο γνωστή: να επιλέγονται άνάμεσα σ' εκείνες που έξουθενώνουν τό πάθος τό όποιο όδήγησε στό εγκλημα¹⁰;»

Πρέπει να κάνουμε έτσι, ώστε ή ίδια ή δύναμη που ώθησε στό άδίκημα να στραφεί εναντίον του έαυτού της. Τό συμφέρον να διασται, και να χρησιμοποιηθεί για να καταστεί πιο επίφοβη ή ποινή. 'Η τιμωρία να τό έρεθίσει και να τό διεγείρει περισσότερο άπ' ό,τι τό άδίκημα μόρρεσε να τό έχει ενθαρρύνει. 'Αν ή άλαζονεία έχει ώθήσει στη διάπραξη ενός κακουργήματος, να χτυπηθεί, να άναστατωθεί από τήν τιμωρία. 'Η αποτελεσματικότητα των άτιμωτικών ποινών συνίσταται στό ότι στηρίζονται στην κενοδοξία που υπάρχει στη ρίζα κάθε εγκλήματος. Οι φανατικοί υπερηφανεύονται και για τίς πεποιθήσεις τους και για τά βασανιστήρια που ύφιστανται γι' αυτές. Στόν φανατισμό άς άντιάξουμε τήν πεισματική άλαζονεία που τόν στηρίζει: «Πρέπει να τόν έξουθενώσουμε με τή γελοιοποίηση και τήν καταισχύνη· αν έξουτελίσουμε τήν υπεροπτική ματαιοδοξία των φανατικών μπροστά σ' ένα πλήθος από θεατές, τότε ή ποινή θα είναι αποτελεσματική.» 'Αντίθετα, θα ήταν άνώφελο να τούς υποβάλλουμε σε σωματικές ταλαιπωρίες¹¹.

Πρέπει να άναζωογονηθεί τό ενδιαφέρον για κάτι χρήσιμο κι έναρετο, ενδιαφέρον που έχει τόσο έξασθενήσει, όπως άποδείχεται από τό εγκλημα. Τό αίσθημα σεβασμού για τήν ιδιοκτησία

– για τόν πλούτο, αλλά και για τήν τιμή, για τήν έλευθερία, για τή ζωή – ό κακοποιός τό έχει χάσει όταν κλέβει, συκοφαντεί, εκτελεί κάποια άπαγωγή ή κάποιο φόνο. Θα χρειαστεί έπομένως να του τό ξαναμάθουμε. Και θα άρχίσουμε να του τό διδάσκουμε πρώτα πρώτα για τόν ίδιο τόν έαυτό του: θα τόν άναγκάσουμε να νιώσει τί θα πεί να χάνει κανείς τή διάθεση των αγαθών του, τής τιμής του, του χρόνου του και του σώματός του, για να τά σεβαστεί κι αυτός στους άλλους¹². 'Η ποινή που σχηματίζει σήματα σταθερά και εύκολονόητα, είναι αυτή που ταυτόχρονα θα άνασυνθέσει τήν οικονομία των συμφερόντων και τή δυναμική των παθών.

3. – 'Από δώ προκύπτει και ή χρησιμότητα μäs χρονοδιαμόρφωσης. 'Η ποινή μεταμορφώνει, αλλάζει τόν εγκληματία, εγκρατιστά σήματα, στήνει έμπόδια. Ποιά θα ήταν, άραγε, ή χρησιμότητά της αν έπρόκειτο να είναι όριστική; Μιά ποινή άτέρμονη θα παρουσίαζε άντιφάσεις: όλοι οι καταναγκασμοί που επιβάλλει στόν κατάδικο, και που δέν θα τόν ώφελοΰσαν σε τίποτα όταν θα ξαναγινόταν έναρετος, δέν θα ήταν τίποτε άλλο παρά ένα μαρτύριο· και ή προσπάθεια για τήν άναμόρφωση του θα άντιπροσώπευε για τήν κοινωνία χαμένο κόπο και χαμένη δαπάνη. 'Αν υπάρχουν άδιόρθωτοι, μόνη λύση είναι ή έξόντωσή τους. 'Αλλά για όλους τούς άλλους, οι ποινές δέν είναι δυνατόν να λειτουργήσουν παρά μονάχα αν κάποτε τερματίζονται. 'Η θεωρία αυτή έγινε άποδεκτή από τά μέλη τής Συντακτικής Συνέλευσης: ό Κώδικας του 1791 προβλέπει τή θανάτωση για τούς προδότες και τούς δολοφόνους: όλες οι άλλες ποινές πρέπει να έχουν κάποιο τέρμα (τό άνώτατο όριο τους είναι είκοσι χρόνια).

'Αλλά πάνω άπ' όλα ό ρόλος τής διάρκειας πρέπει να ενσωματωθεί στην οικονομία τής ποινής. Με τή βιαιότητά τους, τά βασανιστήρια κινδύνευαν να έχουν τούτο τό αποτέλεσμα: όσο σοβαρότερο ήταν τό εγκλημα, τόσο συντομότερη ήταν ή τιμωρία του. 'Η διάρκεια παρενέβαινε, βέβαια, στό παλιό σύστημα των ποινών: μέρες δλόκληρες καθήλωσης στόν στύλο, χρόνια έξορίας; ώρες ώσπου να εκπνεύσει ό κατάδικος πάνω στόν τροχό. 'Επρόκειτο όμως εδώ για ένα χρονικό διάστημα δοκιμασίας, και όχι προσχεδιασμένης μεταβολής του εγκληματία. 'Η διάρκεια θα επιτρέψει τώρα τήν πραγματική αποτελεσματικότητα τής τιμωρίας: «Μιά μακρόχρονη περίοδος άδυνηρών στερήσεων λυτρώνει τήν

άνθρωπότητα από τή φρίκη τῶν βασανιστηρίων καί ἐπηρεάζει πολύ περισσότερο τόν ἔνοχο παρά ἕνας στιγμιαίος πόνος... Ἄναγεώνει στά μάτια τοῦ λαοῦ πού παρακολουθεῖ τίς στερήσεις αὐτές τή θύμιση τῶν ἐκδικητικῶν νόμων καί ξαναζωντανεῦει, κάθε στιγμή, ἕναν σωτήριο φόβο¹³.» Ὁ χρόνος, ἐκτελεστής τῆς ποινῆς.

Ὡστόσο, τά πάθη μέ τόν λεπτό μηχανισμό τους δέν ἀνέχονται τόν καταναγκασμό οὔτε μέ τόν ἴδιο τρόπο οὔτε μέ τήν ἴδια ἐπιμονή, ὅσο ἐπανορθώνονται μέ τό χρόνο· τό ὀρθότερο εἶναι νά μετριάζεται ἡ ποινή ἀνάλογα μέ τά ἀποτελέσματα πού ἐπιφέρει. Μπορεῖ δέβαια νά εἶναι σταθερή, μέ τήν ἔννοια ὅτι καθορίζεται γιά ὅλους, μέ τόν ἴδιο τρόπο, ἀπό τόν νόμο· ἀλλά ὁ ἐσώτερος μηχανισμός της πρέπει νά εἶναι μεταβλητός. Στήν εἰσήγησή του στή Συντακτική Συνέλευση, ὁ Le Peletier πρότεινε ποινές φθίνουσας ἔντασης: ἕνας καταδικασμένος στήν πιό βαριά ποινή δέν θά παραμείνει στό κελλί του (άλυσοδεμένος πόδια καί χέρια, μέσα στό σκοτάδι, στήν ἀπομόνωση, μέ σκέτο νερό καί ψωμί), παρά μονάχα σέ μιά πρώτη φάση· ἀργότερα θά ἔχει τή δυνατότητα νά ἐργάζεται δύο ἢ τρεῖς μέρες τήν ἐβδομάδα. Ὄταν θά ἔχει ἐκτίσει τά δύο τρίτα τῆς ποινῆς του, θά μπορεῖ νά περάσει στό καθεστῶς τῆς «ἐνόχλησης» (κελλί φωτισμένο, μέση περισφιγμένη μέ ἀλυσίδα, μοναχική ἐργασία πέντε μέρες τήν ἐβδομάδα, καί τίς ὑπόλοιπες δύο ἀπό κοινού μέ τούς ἄλλους· θά πληρωθεῖ γιά τήν ἐργασία αὐτή, πράγμα πού θά τοῦ ἐπιτρέψει νά καλυτερέψει τήν τροφή του). Τέλος, ὅταν θά πλησιάζει στό τέρας τῆς καταδίκης του, θά μπορεῖ νά περάσει στό γενικό καθεστῶς τῆς φυλακῆς: «Θά μπορεῖ κάθε μέρα νά ἐργάζεται μαζί μέ τούς ἄλλους φυλακισμένους. Ἡ, ἂν προτιμᾷ, νά ἐργάζεται μόνος. Ἡ τροφή του θά ἐξαρτᾶται ἀπό τήν ἐργασία του¹⁴.»

4. – Ἀπό τήν ἀποψη τοῦ κατάδικου, ἡ ποινή εἶναι ἕνας μηχανισμός ἀπό σήματα, συμφέροντα καί χρονική διάρκεια. Ἄλλά ὁ ἔνοχος εἶναι μονάχα ἕνας ἀπό τούς στόχους τῆς τιμωρίας. Αὐτή ἀφορᾷ προπαντός τούς ἄλλους: ὅλους τούς ἐνδεχόμενους ἐνόχους. Πρέπει τά σήματα-ἐμπόδια πού χαράζονται λίγο λίγο στίς παραστάσεις τοῦ κατάδικου νά κυκλοφοροῦν γρήγορα καί πλατιά· νά γίνονται ἀποδεκτά καί νά ξαναμοιράζονται ἀπό ὅλους· καί νά ἀποτελοῦν τή διδαχή πού ὁ καθένας ἀπευθύνει σέ ὅλους καί κάνει νά ἀπαρνηθοῦν τό ἐγκλημα – τό γερό νόμισμα πού ἀντικαθιστᾷ, στά μυαλά, τό κάλπικο κέρδος τοῦ ἐγκληματία.

Καί γι' αὐτό, ἡ τιμωρία πρέπει νά θεωρεῖται ὄχι μονάχα φυσική, ἀλλά καί ἐνδιαφέρουσα· ὁ καθένας νά βρῆσκει σ' αὐτήν τό προσωπικό του ὄφελος. Φτάνουν πιά οἱ θεαματικές ἐκείνες ἀλλά ἄχρηστες ποινές· φτάνουν πιά οἱ κρυφές ποινές· οἱ τιμωρίες πρέπει νά θεωροῦνται κάτι σάν ἀνταπόδοση τήν ὅποια ὁ ἔνοχος ὀφείλει σέ κάθε συμπολίτη του γιά τό ἐγκλημά του, πού τούς ἔχει ὅλους ζημιώσει: ποινές πού «οἱ πολῖτες ἔχουν καθημερινά μπρός στά μάτια τους», καί πού «δείχνουν ἀνάγλυφα τή δημόσια χρησιμότητα τῶν κοινῶν καί τῶν ἰδιωτικῶν ἐνεργειῶν¹⁵». Τό ἰδεώδες θά ἦταν νά ἐμφανίζεται ὁ ἔνοχος σάν ἕνα εἶδος ἀποδοτικῆς ἰδιοκτησίας: ἕνας σκλάβος στήν ὑπηρεσία τοῦ συνόλου. Γιατί νά διαγράψει ἡ κοινωνία μιά ζωή κι ἕνα σῶμα πού θά μποροῦσε νά τά ἰδιοποιηθεῖ; Θά ἦταν χρησιμότερο νά βάλει τόν ἔνοχο «νά ὑπηρετεῖ τό Κράτος σάν σκλάβος, γιά ἕνα ὀρισμένο χρονικό διάστημα, ἀνάλογο μέ τή φύση τοῦ ἐγκλήματός του». Ἡ Γαλλία ἔχει ἀπειρους δύσβατους δρόμους δυσκολεύουν τό ἐμπόριό της· οἱ κλέφτες, πού κι αὐτοί ἐμποδίζουν τήν ἐλεύθερη κυκλοφορία τῶν ἐμπορευμάτων, καλό θά ἦταν νά ξανάφτιαχναν τούς δρόμους αὐτούς. Πολύ πιό εὐγλωττο ἀπό τό θάνατο εἶναι τό «παράδειγμα ἑνός ἀνθρώπου, πού τό ἔχεις συνέχεια μπροστά σου, τοῦ ὁποίου ἔχουν στερήσει τήν ἐλευθερία καί ὁ ὁποῖος εἶναι ἀναγκασμένος, ὡς τό τέλος τῆς ζωῆς του, νά ἐπανορθῶναι τό κακό πού προξένησε στήν κοινωνία¹⁶».

Στό πρῖν τή Γαλλική Ἐπανάσταση σύστημα, τό σῶμα τῶν καταδίκων γινόταν κτήμα τοῦ βασιλιᾶ, ὁ ὁποῖος ἀποτύπωνε πάνω του τή σφραγίδα του καί τό ἐπληττε μέ τή δύναμη τῆς ἐξουσίας του. Τώρα, θά γίνει μάλλον κοινό ἀγαθό, ἀντικείμενο μᾶς συλλογικῆς καί ὠφέλιμης ἰδιοποίησης. Γι' αὐτό καί οἱ μεταρρυθμιστές πρότειναν σχεδόν ὅλοι τους τά δημόσια ἔργα σάν μίαν ἀπό τίς πιό ἀποτελεσματικές ποινές· ἄλλωστε καί τά διάφορα Ὑπομνήματα (Cahiers de doléances) τούς μιμήθηκαν: «Οἱ καταδικαζόμενοι σέ ποινή ἐλαφρότερη ἀπό τό θάνατο, νά ἀσχολοῦνται μέ τά δημόσια ἔργα τῆς χώρας γιά ἕνα χρονικό διάστημα ἀνάλογο μέ τό ἐγκλημά τους¹⁷.» Καί «δημόσιο ἔργο» σήμαινε δύο πράγματα: συλλογικό ἐνδιαφέρον γιά τήν ποινή τοῦ κατάδικου, καί ὄρατος, ἐλέγξιμος χαρακτήρας τῆς τιμωρίας. Μ' αὐτόν τόν τρόπο, ὁ ἔνοχος ξεπληρώνει δύο φορές τό ἐγκλημά του: μέ τήν ἐργασία πού προσφέρει καί μέ τά σήματα πού παράγει. Στήν καρδιά τῆς

κοινωνίας, στις δημόσιες πλατείες και στους δρόμους, ο κατάδικος αποτελεί μιά ένστιά από όφελή και σημασίες. 'Ολοφάνερο είναι πώς ξευληρετεί τον καθένα· αλλά ταυτόχρονα έντυπώνεται στο μυαλό του καθενός τό σήμα Έγκλημα-τιμωρία: δευτερεύουσα ίσως χρησιμότητα, καθαρά ήθικη, αλλά πόσο πίο πραγματική!

5. - 'Από δώ προκύπτει και μιά όλόκληρη σοφή οίκονομία της δημοσιότητας. Στο σωματικό βασανιστήριο, ό φόβος άποτελούσε τό στήριγμα του παραδείγματος: φόβος του σωματικού πόνου, συλλογικό δέος, εικόνες προορισμένες να χαραχτούν στη μνήμη των θεατών - όπως τό στίγμα στο μάγουλο ή στον ώμο του κατάδικου. Στήριγμα του παραδείγματος είναι τώρα ή διδασκαλία, ό λόγος, τό διευκρινιζόμενο σήμα, ή σκηνοθέτηση και άπεικόνιση της δημόσιας ήθικης. Αυτό που θά στηρίξει την τελετουργία της τιμωρίας, δέν είναι πιά ή τρομαχτική άποκατάσταση της κυριαρχίας, αλλά ή επανενεργοποίηση του Κώδικα, ή συλλογική ένίσχυση της σύνδεσης ανάμεσα στην ιδέα του έγκλήματος και στην ιδέα της ποινής. 'Αντί της παρουσίας του δυνάστη, θά αναφανούν τώρα στην τιμωρία οί ίδιοι οί νόμοι. Αυτοί είχαν συσχετίσει ένα όρισμένο έγκλημα με μιά όρισμένη τιμωρία. Μόλις διαπραττονταν τό έγκλημα, και χωρίς καμιά χρονοτριβή, έπακολουθούσε ή τιμωρία, που μετέτρεπε σε πράξη τό γράμμα του νόμου και έδειχνε πώς ό Κώδικας που συνδέει τίς ιδέες, συνδέει συνάμα και τίς πραγματικότητες. 'Η σύνδεση, άμεση στο κείμενο, πρέπει να είναι άμεση και στην πράξη. «'Αναλογιστείτε τίς πρώτες εκείνες στιγμές, όπου ή είδηση κάποιας φοικαλέας πράξης διαδίδεται στις πόλεις και στα χωριά μας· οί πολίτες μοιάζουν με ανθρώπους που βλέπουν τον κερανό να πέφτει δίπλα τους· ό καθένας νιώθει αγανάκτηση και φρίκη... 'Ηρθε ή στιγμή να τιμωρηθεί τό έγκλημα: μήν την αφήσετε να σās ξεφύγει· σπεύσετε να άποδείξετε ποιός είναι ό ένοχος και δικάστε τον· έτοιμάστε τό ίκρίωμα και την πυρά, φέρτε τον ένοχο στη δημόσια πλατεία, καλέστε τό λαό μεγαλόφωνα· θά τον άκούσετε τότε να χειροκροτεί τη δικαστική σας άπόφαση, όπως και τη διακήρυξη της ειρήνης και της έλευθερίας· θά δείτε τά πλήθη να σπεύδουν στα τρομερά τούτα θεάματα που τά βλέπουν σαν τον θρίαμβο των νόμων¹⁸.»

Η δημόσια τιμωρία είναι ή τελετουργία της άμεσης άνακωδικοποίησης.

'Ο νόμος ξαναπαίρνει μορφή και επανατοποθετείται δίπλα στο

κακούργημα που τον είχε παραβιάσει. 'Αντίθετα, ό κακοποιός άποσυνδέεται από την κοινωνία. 'Αποχωρεί από την κοινωνία. 'Οχι όμως πιά μέσα στις διαφορούμενες εκείνες τελετές του Προεπαναστατικού Καθεστώτος, όπου ό λαός, μοιραία, συμμεριζόταν είτε τό έγκλημα είτε την τιμωρία, αλλά μέσα σε μιά πένθιμη τελετουργία. 'Η κοινωνία, που ξαναβρήκε τους νόμους της, έχασε τον πολίτη που τους είχε παραβιάσει. 'Η δημόσια τιμωρία πρέπει να εκδηλώνει τη διπλή αυτή θλίψη: ότι ό νόμος άγνοήθηκε και ότι ή κοινωνία αναγκάζεται να άποβάλει έναν πολίτη. «Συνδέστε με τό βασανιστήριο τό πίο πένθιμο και κατανυκτικό αυτό θέαμα· ή τρομερή αυτή μέρα άς είναι μέρα πένθους για την πατρίδα· ή γενική όδύνη άς ζωγραφιστεί σε όλων τά πρόσωπα... ό δικαστής, τυλιγμένος σ' έναν πένθιμο μανδύα, άς αναγγείλει στο λαό τό κακούργημα και τη θλιβερή άναγκαιότητα μιάς νόμιμης έκδίκησης. Καί οί διάφορες σκηνές της τραγωδίας αυτής άς άγγίξουν όλες τίς αισθήσεις και άς συνταράξουν όλους τους καλούς και έντιμους ανθρώπους¹⁹.»

'Ενα πένθος του όποιου τό νόημα πρέπει να είναι διάφανο για όλους· κάθε στοιχείο του τελετουργικού του να είναι εκδηλο, να εκφράζει τό έγκλημα, να θυμίζει τον νόμο, να δείχνει την άναγκαιότητα της τιμωρίας, να δικαιολογεί την άπόφαση. 'Αφίσες, ταμπέλες, σήματα, σύμβολα, όλα πρέπει να πολλαπλασιαστούν για να μπορέσει ό καθένας να άντιληφθεί τό νόημα της τιμωρίας. 'Η διαφήμιση της τιμωρίας δέν πρέπει να διασπείρει μιά σωματική έντύπωση τρόμου· αλλά να άνοίγει ένα βιβλίο για άνάγνωση. 'Ο Le Peletier πρότεινε να επισκέπτεται ό λαός, μιά φορά τό μήνα, τους κατάδικους «στα θλιβερά τους κελιά, όπου, πάνω από την πόρτα θά είναι χαραγμένα με μεγάλα γράμματα τό όνομα του ένόχου, τό έγκλημα και ή καταδίκη του²⁰». Καί με τό άπλοϊκό και στρατιωτικό ύφος των αυτοκρατορικων τελετών, ό Βexon θά φανταστεί, μερικά χρόνια άργότερα, έναν όλόκληρο πίνακα των ποινικών έμβλημάτων: «'Ο θανατοποινίτης θά μεταφερθεί στο ίκρίωμα με μιά άμαξα "έπενδυμένη ή δαμμένη με μαύρο χρώμα άνακατωμένο με κόκκινο"· αν έχει προδώσει, θά φορεί κόκκινο χιτώνα, όπου θά είναι γραμμένη μπρός και πίσω ή λέξη "προδότης"· αν είναι πατροκτόνος, τό κεφάλι του θά καλύπτεται με ένα μαύρο πέπλο και στον χιτώνα του θά είναι κεντημένα σιλέτα ή τά άλλα φοινικά έργαλεία που χρησιμοποίησε· αν μεταχειρίστηκε

δηλητήριο για να σκοτώσει, τό κόκκινο πουκάμισό του θά είναι στολισμένο μέ φίδια και άλλα φαρμακερά ζώα²¹.»

Τό εϋληπτο τούτο μάθημα, ή ανακωδικοποιημένη αυτή τελετουργία, θά πρέπει νά επαναλαμβάνονται όσο τό δυνατόν συχνότερα· και έτσι, οί τιμωρίες θά αποτελούν μιά σχολή μάλλον παρά μιά γιορτή – ένα άνοιχτό βιβλίο μάλλον παρά μιά τελετή. Ή διάρκεια πού καθιστά τήν ποινή αποτελεσματική για τόν ένοχο, είναι χρήσιμη και για τούς θεατές. Γιατί κι αυτοί πρέπει νά μπορούν νά συμβουλευονται κάθε στιγμή τό άφθιτο λεξικό τών εγκλημάτων και τών ποινών. Ή κρυφή ποινή είναι μιά άνώφελη ποινή. Πρέπει τά παιδιά νά μπορούν ελεύθερα νά έρχονται στους χώρους όπου εκτελείται, για νά διδάσκονται εκεί πολιτική άγωγή. Κι όσο για τούς ενήλικους, αυτοί περιοδικά θά ενημερώνονται εκεί για τούς νόμους. Άς θεωρήσουμε τούς χώρους αυτούς τής εκτέλεσης τών ποινών ένα είδος «Άλσους τών Νόμων», πού οί οικογένειες θά τό επισκέπτονται τίσ Κυριακές. «Θά πρότεινα μάλιστα – άφού προετοιμάσουμε τά πνεύματα μέ μιάν άκαταμάχητη έπιχειρηματολογία για τή διατήρηση τής κοινωνικής τάξης και τή χρησιμότητα τών ποινών – νά οδηγούμε κάπου κάπου τούς νέους, αλλά και τούς ώριμους άντρες, στά όρυχεία, στά διάφορα έργα, για νά βλέπουν άπό κοντά τή φριχτή μοίρα τών καταδίκων. Τό προσκύνημα αυτό θά ήταν πολύ πιό χρήσιμο άπό τό προσκύνημα τών μουσουλμάνων στη Μέκκα²².» Και ό Le Peletier θεωρούσε πώς ή διαφάνεια αυτή τών ποινών ήταν μιά άπό τίσ θεμελιακές άρχές τού νέου ποινικού κώδικα: «Πολύ συχνά, και σέ όρισμένες περιστάσεις, ή παρουσία τού λαού πρέπει νά κατεξυτελείζει τόν ένοχο· και ή παρουσία τού ένόχου στη θλιβερή κατάσταση στην όποία τόν έχει κατανήσει τό εγκλημά του πρέπει νά προσφέρει στο λαό μιά χρήσιμη διδασκαλία²³.» Πολύ πριν γίνει άντικείμενο επιστήμης, ό εγκληματίας θεωρείται πηγή διδασχής. Ύστερα άπό τήν επίσκεψη εϋσπαλχίας και συμπόνιας για τά θάσανα τών φυλακισμένων – ό δέκατος έβδομος αιώνας τήν είχε έπινοήσει ή επαναλάβει –, οί άναμορφωτές δραματίστηκαν επισκέψεις παιδιών πού θά έρχονταν νά μάθουν μέ ποιόν τρόπο τό ευεργέτημα τού νόμου μπορούσε νά εφαρμοστεί στο εγκλημα: ζωντανό μάθημα στο μουσειό τής τάξης.

6. – Έτσι θά μπορέσει νά άντιστραφεί στην κοινωνία ή πατροπαρόδοτη θεωρία τού εγκλήματος. Σοβαρή έγνοια για τούς νομο-

θέτες τού δέκατου όγδοου αιώνα: πώς νά εκλείψει τό άμφίβολο κλέος τού εγκληματία; Πώς νά μπει τέρμα στην έποποιία τών διάσημων κακοποιών πού διαλαλούν οί καζαμίες, τά φυλλάδια, οί λαϊκές άφηγήσεις; Άν ή κολαστική ανακωδικοποίηση γίνεται μέ όρθό τρόπο, αν ή πένθιμη τελετουργία εκτελείται όπως πρέπει, τό εγκλημα δέν θά μπορεί πιά νά εμφανίζεται παρά ως μόνο δεινοπάθημα και ό κακοποιός σαν έχθρός πού ξαναδιδάσκεται τήν κοινωνική ζωή. Άντί για εγκώμια πού ήρωοποιούν τόν εγκληματία, δέν θά κυκλοφορούν πιά στίς κουβέντες τών ανθρώπων παρά μόνο τά σήματα-έμπόδια πού αναστέλλουν τήν έπιθυμία τού εγκλήματος μέ τόν καλοζυγισμένο φόβο τής τιμωρίας. Ό θετικός αυτός μηχανισμός θά κυριαρχήσει τώρα στην καθημερινή γλώσσα, και αυτή θά τόν ενισχύσει άδιάκοπα μέ νέες άφηγήσεις. Ό λόγος θά καταστεί μέσο διαβίβασης τού νόμου: σταθερή άρχή τής καθολικής ανακωδικοποίησης. Οί λαϊκοί ποιητές θά σμιξουν μ' εκείνους πού αυτοαποκαλούνται «άπόστολοι τής αιώνιας λογικής» θά γίνουν τώρα ήθικολόγοι. «Ό κάθε πολίτης έμπορούμενος άπό τίσ φρικτές αυτές εικόνες και άπό τίσ σωτήριες αυτές ιδέες, θά τίσ διαδώσει στην οικογένειά του, και εκεί, μέ μακρές άφηγήσεις, πού θά γίνονται μέ θέρμη και θά ακούγονται άχόρταγα, τά παιδιά του θά τίσ έντυπώσουν στην νεανική τους μνήμη μέ άδρες γραμμές, και έτσι αυτά θά κατανοήσουν τί είναι εγκλημα και τί είναι τιμωρία, και θά αποκτήσουν τήν αγάπη για τόν νόμο και τήν πατρίδα, τό σεβασμό και τήν έμπιστοσύνη για τούς δικαστές. Οί κάτοικοι τής ύπαίθρου, έντυπωσιασμένοι κι αυτοί άπό τά πολυάριθμα παραδείγματα, θά τά διαδώσουν στίς γειτονικές τους καλύβες· ή κλίση για τήν άρετή θά ριζώσει στίς άξεστες αυτές ψυχές, και ό κακοποιός, καταπτοημένος άπό τή δημόσια χαρά, φοβισμένος άπό τούς τόσους έχθρούς πού βλέπει γύρω του, θά παραιτηθεί ίσως άπό σχέδια πού οί συνέπειές τους είναι τόσο άκαριαίες όσο και όλέθριες²⁴.»

Μπορεί λοιπόν κανείς νά φανταστεί τήν κολαστική πολιτεία μέ τήν άκόλουθη μορφή: στά σταυροδρόμια, στους κήπους, στην άκρη τών δρόμων ή πάνω στά γεφύρια πού κατασκευάζονται, στά εργαστήρια όπου ή είσοδος θά είναι ελεύθερη, στά βάθη τών όρυχείων πού ό καθένας θά μπορεί νά επισκεφθεί, παίζονται χίλιες δυό παραστάσεις κολασμού. Για κάθε εγκλημα, ύπάρχει ό αντίστοιχος νόμος· για κάθε εγκληματία, ή αντίστοιχη ποινή.

Ποινή δρατή, ποινή έκφραστική, πού όλα τὰ ἐξηγεῖ, πού αἰτιολογεῖται, πού πείθει: ταμπέλες, ακούφοι, ἀφίσεις, πινακίδες, σύμβολα, κείμενα πού διαβάζονται ἢ εἶναι τυπωμένα – ὅλα αὐτὰ ἐπαναλαμβάνουν ἀσταμάτητα τὸν Κώδικα. Σκηνογραφίες, προοπτικές, ὀπτικά παιχνίδια, ἀπατηλές εἰκόνες διογκώνουν κάποτε τὴ σκηνή, τὴν κάνουν πιό τρομερή ἀπ' ὅ,τι εἶναι – ἀλλὰ καὶ πιό διαυγή. Ἀπὸ τὴ θέση ὅπου βρῖσκεται τὸ κοινό, θὰ μπορούσε κανεὶς εὐκολὰ νὰ πιστέψει πὼς παρίσταται σὲ ὀρισμένες ὠμότητες, πού ὅμως δὲν συμβαίνουν στὴν πραγματικότητα. Τὸ οὐσιαστικό, ὅμως, εἶναι πὼς οἱ θαναυσότητες αὐτές – πραγματικές ἢ μεγαλοποιημένες – πρέπει, σύμφωνα μὲ μιὰν αὐστηρή οἰκονομία, νὰ ἀποτελοῦν ὅλες κάποια διδασκαλία: ἢ κάθε τιμωρία νὰ εἶναι ἓνας διδακτικὸς μύθος. Καὶ ἀντίστροφα πρὸς ὅλα τὰ ἄμεσα παραδείγματα ἀρετῆς, νὰ μπορεῖ κανεὶς σὲ κάθε στιγμή νὰ ἀντικρῦσει, σὰν θέαμα ζωντανό, τὰ κακὰ ἐπακόλουθα τῆς ἀνομίας. Οἱ μαθητές μὲ τοὺς δασκάλους τῶν θά τρέχουν νὰ παρακολουθήσουν τίς ἠθικές αὐτές «παραστάσεις» καὶ οἱ ἐνήλικοι θὰ μάθουν ἐκεῖ ποιά μαθήματα πρέπει νὰ διδάσκουν στὰ παιδιά τους. Ὅχι πιά τὸ μεγάλο τρομαχτικὸ τελετουργικὸ τῶν βασανιστηρίων, ἀλλὰ κάθε μέρα καὶ σὲ κάθε δρόμο, τὸ σοβαρὸ ἐκεῖνο θέατρο μὲ τίς πολλαπλές καὶ πεισιτικές σκηνές του. Καὶ ἡ λαϊκὴ παράδοση θὰ ἀναμεταδώσει, ἀπὸ στόμα σὲ στόμα, τὴν αὐστηρὴ γλώσσα τοῦ νόμου. Ἴσως ὅμως ὑπάρξει κάποτε καὶ ἡ ἀνάγκη νὰ τοποθετηθεῖ πάνω ἀπὸ τοῦτα τὰ χίλια δυὸ θεάματα καὶ ἀφηγήματα τὸ μείζον σῆμα τῆς τιμωρίας γιὰ τὸ φοβερότερο ἀπ' ὅλα τὰ ἐγκλήματα: ὁ ἀκρογωνιαίος λίθος τοῦ ποινικοῦ οἰκοδομήματος. Ὁ Vermeil, πάντως, εἶχε δραματιστεῖ τὴ σκηνὴ τοῦ ἀπόλυτου κολασμοῦ πού ἔπρεπε νὰ κυριαρχεῖ σ' ὅλες τίς παραστάσεις τῆς καθημερινῆς τιμωρίας: τὴ μόνη περίπτωση ὅπου ἡ ποινή θὰ ἔπρεπε νὰ φτάσει τὸ κολαστικὸ ἄπειρον. Κάτι σὰν τὸ ἰσοδύναμο, στὴ νέα ποινικὴ νομοθεσία, ἐκείνου πού ἦταν ἡ βασιλοκτονία στὴν παλιά. Ὁ ἔνοχος θὰ ὑφίστατο τὴν ἐξόρυξη τῶν ὀφθαλμῶν· θὰ ἐποποθετεῖτο σ' ἓνα σιδερένιο κλουβί, κρεμασμένο σὲ ἀνοιχτὸ χῶρο, σὲ μιὰ δημόσια πλατεία· θὰ ἦταν ὀλόγυμος, δεμένος μὲ μιὰ σιδερένια ζώνη γύρω ἀπὸ τὴ μέση στὰ κάγκελα τοῦ κλουβιοῦ· καὶ ὡς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του θὰ τὸν ἔτρεφαν μὲ ψωμί καὶ νερό. «Ἔτσι, θὰ ἦταν ἐκτεθειμένος στίς ἐποχιακές τραχύτητες, ἄλλοτε σκεπασμένος ἀπὸ χιόνι καὶ ἄλλοτε καθουρδισμένος ἀπὸ καυτό λιοπύρι. Στὸ

δραστικὸ αὐτὸ βασανιστήριο πού μοιάζει περισσότερο μὲ παράταση ἑνὸς ἀλγεινοῦ θανάτου παρά μὲ παράταση μιᾶς πονεμένης ζωῆς, θὰ ἀναγνώριζε κανεὶς τὸν πραγματικὸ κακοῦργο, πού ὀλόκληρη ἡ φύση τὸν ἀποκρούει μὲ φρίκη, καὶ πού εἶναι καταδικασμένος νὰ μὴ δεῖ πιά ποτέ του τὸν οὐρανὸ πού ἔχει προσβάλει καὶ νὰ μὴ κατοικήσει πιά πάνω στὴ γῆ πού ἔχει μολύνει²⁵.» Πάνω ἀπὸ τὴν κολαστικὴ πολιτεία αἰωρεῖται ἡ σιδερένια αὐτὴ ἀράχνη· κι ἐκεῖνον πού πρέπει νὰ σταυρώσει ἔτσι ὁ καινούργιος αὐτὸς νόμος, εἶναι τὸν πατροκτόνο.

★

Ἐνα ὀλόκληρο ὀπλοστάσιο ἀπὸ γραφικὲς τιμωρίες: «Ἀποφεύγετε νὰ ἐπιβάλλετε πάντα τίς ἴδιες τιμωρίες», ἔλεγε ὁ Mably. Ἐξοστρακίζεται ἡ ἰδέα μιᾶς μονότροπης ποινῆς, πού διαμορφώνεται μόνο σύμφωνα μὲ τὴ βαρύτητα τοῦ ἀδικήματος. Καὶ γιὰ περισσότερη ἀκρίβεια: ἡ χρησιμοποίηση τῆς φυλακῆς ὡς γενικῆς μορφῆς τιμωρίας δὲν προτείνεται ποτέ σὲ τοῦτα τὰ σχέδια ἐξειδικευμένων, ὀρατῶν καὶ ἐκφραστικῶν ποινῶν. Προβλέπεται βέβαια ἡ φυλάκιση, ἀλλὰ ἀνάμεσα στίς ἄλλες ποινές· καὶ τότε ἀποτελεῖ τὴν ἐξειδικευμένη τιμωρία ὀρισμένων ἀδικημάτων πού ἐπιβουλεύονται τὴν ἐλευθερία τῶν ἀτόμων (ὅπως ἡ ἀπαγωγή), ἢ ἐκείνων πού προκύπτουν ἀπὸ τὴν κατάχρηση τῆς ἐλευθερίας (διατάραξη τῆς δημόσιας τάξης, βιαιότητες). Ἡ φυλάκιση προβλέπεται ἀκόμα σὰν ὄρος γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ ὀρισμένων ποινῶν (καταναγκαστικά ἔργα, λογουχάρη). Δὲν καλύπτει ὅμως ὀλόκληρο τὸ πεδίο τοῦ ποινικοῦ συστήματος, μὲ τὴ διάρκειά της ὡς μοναδικὴ ἀρχὴ διαφοροποίησης. Μάλιστα, ἡ ἰδέα τοῦ ποινικοῦ ἐγκλεισμοῦ ἐπικρίνεται ἀπερίφραστα ἀπὸ πολλοὺς μεταρρυθμιστές. Διότι εἶναι ἀνίκανη νὰ ἀνταποκριθεῖ στὴν ἰδιαιτερότητα τοῦ κάθε ἐγκλήματος. Διότι δὲν ἔχει ἐπίδραση στὸ κοινό. Διότι εἶναι περιττὴ γιὰ τὴν κοινωνία, καὶ, μάλιστα, ἐπιζήμια: εἶναι πολυδάπανη, κρατάει τοὺς καταδίκους σὲ ἀπραξία καὶ πολλαπλασιάζει τίς κακές ἔξεις τους²⁶. Διότι ἡ ἔκτιση μιᾶς τέτοιας ποινῆς δύσκολα ἐλέγχεται, καὶ ὑπάρχει ὁ κίνδυνος οἱ φυλακισμένοι νὰ ἐκτίθενται στὴν αὐθαιρεσία τῶν φυλάκων τους. Διότι τὸ νὰ στερεῖς τὴν ἐλευθερία ἀπὸ ἓναν ἄνθρωπο καὶ νὰ τὸν ἐπιτηρεῖς μέσα

στή φυλακή, είναι άσκηση τυραννίας. «Θέλετε σώνει και καλά να υπάρχουν τέρατα ανάμεσά σας: αν όμως οι υδελυροί αυτοί άνθρωποι υπήρχαν στ' αλήθεια, ο νομοθέτης θά έπρεπε ίσως να τους μεταχειρίζεται σαν δολοφόνους²⁷.» Στην πραγματικότητα, η φυλακή δέν συμβιδάζεται με όλην αὐτήν τήν τεχνική τής ποινης-έντυπωσιασμός, τής ποινης-παράσταση, τής ποινης-γενικό λειτούργημα, τής ποινης-σήμα και λόγος. Ἡ φυλακή είναι τό σκοτάδι, ή βία και ή καχυποψία: «Εἶναι ένας τόπος έρέβους, όπου τό μάτι τοῦ πολίτη δέν μπορεί να μετρήσει τά θύματα, όπου έπομένως ό αριθμός τους δέν μπορεί να χρησιμεύσει ως παραδειγματισμός... Ἄν όμως ήταν δυνατό, χωρίς να πολλαπλασιαστούν τά έγκλήματα, να πολλαπλασιάσει κανείς τά παραδείγματα τών πονών, θά κατόρθωνε να τά καταστήσει λιγότερο αναγκαία: άλλωστε, τό σκοτάδι τών φυλακών προκαλεί τή δυσπιστία τοῦ πολίτη: υποθέτει, όπως είναι φυσικό, πώς εκεί μέσα διαπράττονται μεγάλες άδικίες... Σίγουρα, κάτι δέν πάει καλά, όταν ό νόμος πού άποβλέπει στό καλό τοῦ συνόλου, τό υποκινεί σε διαμαρτυρίες αντί να προκαλεί τήν εύγνωμοσύνη του²⁸.»

Ἐπιπλέον, ὅτι ή φυλάκιση θά μπορούσε, όπως σήμερα, να καλύψει κάποτε όλόκληρο τόν χώρο τής τιμωρίας ανάμεσα στή θανάτωση και στις έλαφρές ποινές, είναι μιá ιδέα πού οί μεταρρυθμιστές δέν ήταν δυνατόν να συλλάβουν τήν έποχή εκείνη.

Ἐπομένως, έχουμε εδώ τό ακόλουθο πρόβλημα: ή κάθειρξη έγινε πολύ γρήγορα ή κυριότερη μορφή τιμωρίας. Στόν Ποινικό Κώδικα τοῦ 1810 καλύπτει, με διάφορες μορφές, ανάμεσα στή θανάτωση και στό πρόστιμο, όλόκληρο σχεδόν τό φάσμα τών κολασμών. «Τί είναι τό ποινικό σύστημα πού δέχεται ό νέος νόμος; Εἶναι ή φυλάκιση σε όλες της τής μορφές. Πράγματι, αν συγκρίνουμε τις τέσσερις κύριες ποινές πού παραμένουν στόν Ποινικό Κώδικα, βλέπουμε πώς: τά καταναγκαστικά έργα αποτελούν μιάν από τις μορφές κάθειρξης: τό κάτεργο είναι μιá υπαίθρια φυλακή: ή κράτηση, ή ειρκτή, ή επανορθωτική φυλάκιση είναι, κατά κάποιον τρόπο, διαφορετικές όνομασίες μιás και μόνης τιμωρίας²⁹.» Καί τή φυλάκιση αὐτήν πού επιβάλλεται από τόν νόμο, ή Αυτοκρατορία άποφάσισε να τή μεταφράσει σε πραγματικότητα, σύμφωνα με μιá ποινική, διοικητική, γεωγραφική ιεραρχία: στήν κατώτατη βαθμίδα και υπαγόμενες σε κάθε ειρηνοδικείο, δημοτικές φυλακές: σε κάθε νομαρχιακή έπαρχία, ένα κρα-

τητήριο: σε όλους τούς νομούς, σωφρονιστήρια: στήν κορυφή τής πυραμίδας, πολυάριθμα κεντρικά ιδρύματα για τούς ποινικούς καταδίκους, ή για όσους έχουν διαπράξει άδικήματα και είναι καταδικασμένοι σε ποινές ανώτερες τοῦ ενός έτους: τέλος, σε όρισμένα λιμάνια, κάτεργα. Προγραμματίζεται ένα τεράστιο σωφρονιστικό οικόδομημα, πού τά διάφορα επίπεδά του πρέπει να ταιριάζουν με ακρίβεια στις διαβαθμίσεις τής διοικητικής συγκέντρωσης. Τό ίκρίωμα, όπου τό σώμα τοῦ βασανιζόμενου παραδίνεται στήν τελετουργικά εκφραζόμενη δύναμη τοῦ μονάρχη: ή κολαστική σκηνή, όπου ή παράσταση τής τιμωρίας εκτίθεται μόλις στή θέα τοῦ κοινωνικοῦ σώματος, έχει τώρα αντικατασταθεί με μιá τεράστια περιφραγμένη, περίπλοκη και ιεραρχημένη αρχιτεκτονική, πού έντάσσεται στό σώμα τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ. Ἐχουμε εδώ μιάν όλότελα διαφορετική ύλικότητα, μιάν όλότελα διαφορετική φυσική τής εξουσίας, έναν όλότελα διαφορετικό τρόπο περίζωσης τοῦ ανθρώπινου σώματος. Ἐπίσης, ἄπό τήν έποχή τής Παλινορθωσης και στή διάρκεια τής Ἰουλιανής μοναρχίας, υπάρχουν στις γαλλικές φυλακές περίπου, από 40 έως 43.000 κρατούμενοι (έναν φυλακισμένος περίπου για κάθε 600 κατοίκους). Ὁ ψηλός τοίχος, όχι πιά αὐτός πού περιφράσσει και προστατεύει, όχι αὐτός πού εκφράζει, με τήν αἴγλη του, τή δύναμη και τόν πλοῦτο, αλλά ό επιμελώς κλειστός τοίχος, ό άδιαπέραστος και από τή μιá μεριά και από τήν άλλη, πού περικλείνει τή μυστηριακή, τώρα, διεργασία τής τιμωρίας, βρίσκεται τώρα πολύ κοντά και, πολλές φορές, μέσα στις ίδιες τις πόλεις τοῦ δέκατου ένατου αἰώνα - μορφή μονότονη, ταυτόχρονα ύλική και συμβολική, τής κολαστικής εξουσίας. Ἐπίσης, ἄπό τήν έποχή τής Ὑπατείας, ό Ὑπουργός Ἐσωτερικῶν ήταν επιφορτισμένος να προβαίνει σε έρευνες για τούς διάφορους χώρους ασφαλείας πού λειτουργούσαν κιόλας, ή πού μπορούσαν να χρησιμοποιηθοῦν στις διάφορες πόλεις. Μερικά χρόνια αργότερα, προβλέπονται πιστώσεις για να χτιστοῦν, ανάλογα με τήν εξουσία πού πρόκειται να αντιπροσωπεύσουν και να έξυπηρετήσουν, τά καινούργια αὐτά κάστρα τής δημόσιας τάξης. Στήν πραγματικότητα, ή Αυτοκρατορία τά χρησιμοποίησε για έναν άλλο πόλεμο³⁰. Μιá οικονομία λιγότερο δαπανηρή, αλλά πιό επίμονη, κατόρθωσε σιγά σιγά να τά οικόδομησει κατά τόν δέκατο ένατο αἰώνα.

Σε λιγότερο από είκοσι χρόνια, πάντως, ή τόσο καθαρά διατυ-

πωμένη στή Συντακτική Συνέλευση αρχή για ποινές εξειδικευμένες, προσαρμοσμένες και αποτελεσματικές, πού νά αποτελούν, στην κάθε περίπτωση, ένα καλό μάθημα για όλους, έχει γίνει ο νόμος πού ορίζει την κάθειρξη για κάθε λίγο πολύ σημαντική παράβαση, αν τουλάχιστον ο παραβάτης δέν υπόκειται σέ θανατική ποινή. Τό κολαστικό αυτό θέατρο, πού οί μεταρρυθμιστές οραματίζονταν στόν δέκατο όγδοο αιώνα, και πού θά έπηρέαζε ουσιαστικά τά μυαλά τών υπόδικων, έχει τώρα αντικατασταθεί από τό μεγάλο όμοιόμορφο σύστημα τών φυλακών, πού τό δίκτυό τους – από τεράστια κτίρια – έπεκτείνεται σέ όλόκληρη τή Γαλλία και τήν Εύρώπη. Άλλά τό νά υπολογίζουμε σέ είκοσι χρόνια τό διάστημα του ταχυδακτυλογραφικού αυτού τεχνάσματος, είναι ίσως υπερβολικό. Μπορεί κανείς νά πει πώς υπήρξε σχεδόν ακαριαίο. Φτάνει νά κοιτάξουμε από κοντά τό σχέδιο του ποινικού κώδικα πού εισηγήθηκε στή Συντακτική Συνέλευση ο Le Peletier: ξεκινά από τήν αρχή ότι πρέπει νά υπάρχουν «συγκεκριμένες σχέσεις ανάμεσα στή φύση του αδικήματος και στή φύση τής τιμωρίας»: σωματικό άλγος για όσους υπήρξαν θηριώδεις, εργασία για όσους υπήρξαν φυγόπονοι, ατίμωση για όσους έχουν ψυχή διεφθαρμένη. Όστόσο, οί κολαστικές ποινές πού προτείνονται είναι τρεις μορφές κάθειρξης: ή απομόνωση, όπου ή ποινή έγκλεισμού επιβαρύνεται μέ διάφορα μέτρα (μόνωση, στέρηση του φωτός, περιορισμός τής τροφής): τό «σφίξιμο», όπου μετρίζονται τά πρόσθετα τούτα μέτρα: και, τέλος, ή καθαυτό φυλάκιση, πού έχει περιοριστεί στόν άπλό έγκλεισμό. 'Η ποικιλία τών ποινών, πού έχει τόσο πανηγυρικά εξαγγελθεί, ανάγεται τελικά σέ τούτη τήν όμοιόμορφη και άχρωμη ποινή. Άλλωστε, τήν έποχή εκείνη, διάφοροι βουλευτές απόρησαν γιατί, αντί νά έξευρεθεί μία φυσική σχέση ανάμεσα στό αδίκημα και στήν ποινή, υιοθετήθηκε ένα όλότελα διαφορετικό σύστημα: «Και έτσι, αν έχω προδώσει τήν πατρίδα μου, μέ κλείνουν μέσα: αν έχω σκοτώσει τόν πατέρα μου, μέ κλείνουν μέσα: όλα τά αδικήματα τιμωρούνται κατά τόν ίδιο τρόπο. Μου φαίνεται σαν νά βλέπω έναν γιατρό νά συμβουλεύει τό ίδιο φάρμακο για όλες τές αρρώστιες³¹.»

Γρήγορη ύποκατάσταση, πού δέν τή συναντούμε μονάχα στή Γαλλία. Τήν ξαναβρίσκουμε «έπί ίσοις όροις» και σέ άλλες χώρες. Όταν ή Αίκατερίνη Β΄, στά χρόνια πού ακολουθοϋν άμέσως τή δημοσίευση τής πραγματείας *Περί αδικημάτων και ποινών*,

διατάζει νά συνταχθεί ένας «νέος Κώδικας νόμων», τό μάθημα του Beccaria για τήν εξειδίκευση και τήν ποικιλία τών ποινών δέν ξεχάστηκε: στόν κώδικα αυτόν επαναλαμβάνεται σχεδόν λέξη προς λέξη: «'Η έλευθερία του ατόμου θριαμβεύει όταν οί ποινικοί νόμοι ορίζουν κάθε ποινή ανάλογα μέ τήν ιδιαίτερη φύση κάθε έγκλήματος. Τότε, ή αυθαιρεσία παύει νά υπάρχει: ή ποινή δέν εξαρτάται πιά από τήν ιδιοτροπία του νομοθέτη, αλλά από τή φύση τών πραγμάτων: δέν είναι ο άνθρωπος πού άσκει βία πάνω στόν άλλον άνθρωπο, αλλά ή ίδια του ή πράξη³².» Λίγα χρόνια αργότερα, οί γενικές αρχές του Beccaria χρησιμεϋουν πάντα σαν βάση για τόν καινούργιο κώδικα τής Τοσκάνης, καθώς και για εκείνον πού δόθηκε στήν Αυστρία από τόν 'Ιωσήφ Β΄ έν τούτοις, και οί δυο αυτές νομοθεσίες χρησιμοποιοϋν τή φυλάκιση σαν όμοιόμορφη ποινή – πού διαμορφώνεται ανάλογα μέ τή διάρκειά της και σέ όρισμένες περιπτώσεις επιβαρύνεται μέ σιγματισμό ή άλυσίδες: τουλάχιστον τριάντα χρόνια κάθειρξη για άπόπειρα βασιλοκτονίας, για κιβδηλοποιία και για δολοφονία συνδυασμένη μέ κλοπή: δέκα πέντε ως τριάντα χρόνια για άνθρωποκτονία από πρόθεση ή για ένοπλη κλοπή: ένα μήνα ως πέντε χρόνια για άπλή κλοπή, κ.λπ.³³

'Άλλ' αν ή έξάπλωση αυτή τής φυλάκισης σαν ποινής μάς ξαφνιάζει, είναι διότι ή ποινή τής φυλάκισης δέν ήταν, όπως πολλοί τό φαντάζονται, μία τιμωρία βαθιά ριζωμένη στό ποινικό σύστημα, πού έρχόταν άμέσως ύστερα από τή θανατική ποινή και πού, όπως είναι φυσικό, έπαιρνε τή θέση του καταργημένου βασανιστηρίου. Στήν πραγματικότητα, ή φυλακή – και από τήν άποψη τούτη οί ίδιες συνθήκες επικρατούσαν σέ πολλές άλλες χώρες – δέν είχε παρά μία περιορισμένη και περιθωριακή θέση στό ποινικό σύστημα. Τά κείμενα τό άποδεικνύουν. Τό διάταγμα του 1670 δέν αναφέρει τήν κάθειρξη ανάμεσα στίς έπανορθωτικές ποινές. Χωρίς άμφιβολία, ή φυλάκιση, ισόβια ή πρόσκαιρη, άπαντάται σέ όρισμένα έθιμα³⁴. Άλλά κι αυτή ακόμα περιέρχεται σέ άχρηστία, όπως και άλλα βασανιστήρια: «'Υπήρχαν άλλοτε ποινές πού δέν εφαρμόζονται πιά στή Γαλλία – όπως λογουχάρη τό νά χαράζεται στό μέτωπο ή στό πρόσωπο του καταδίκου ή ποινή του, ή νά καταδικάζεται σέ ισόβια δεσμά, ή ακόμα νά παραδίνεται στα άγρια θηρία, ή νά εργάζεται σέ όρυχεία³⁵.» Στήν πραγματικότητα, είναι βέβαιο ότι ή φυλάκιση διατηρήθηκε επίμονα

για να κυρώνονται τά ελαφρά αδικήματα, κι αυτό ανάλογα με τά τοπικά ήθη και έθιμα. 'Ο Soulatges μιλά μ' αυτήν τήν έννοια για τίς «έλαφρές ποινές», πού δέν αναφέρονται στό διάταγμα του 1670: μομφή, νουθεσία, απαγόρευση διαμονής, ίκανοποίηση σέ προσβεβλημένο πρόσωπο, και πρόσκαιρη φυλάκιση. Σέ όρισμένες περιοχές – και ιδιαίτερα σ' εκείνες πού είχαν διατηρήσει τή δικαστική τους ιδιαιτερότητα – ή φυλάκιση είχε χρησιμοποιηθεί εύρύτατα, πράγμα πού παρουσίαζε κάποτε δυσκολίες, όπως, λογουχάρη, στό Roussillon, πού είχε, τότε, πρόσφατα προσαρτηθεί (1659).

Παρ' όλες όμως αυτές τίς διαφορές, οί νομολόγοι πιστεύουν σταθερά στην άρχή ότι «ή φυλακή δέν θεωρείται ποινή στό άστικό μας δίκαιο³⁶». Ρόλος τής φυλακής είναι ή προσωπική και σωματική κράτηση ως έγγύση: «ad continendos homines, non ad puniendos», λέει τό ρητό· και μ' αυτή τήν έννοια, ή φυλάκιση ενός ύπόπτου παίζει τόν ίδιο ρόλο μ' εκείνην του όφειλέτη. 'Η φυλάκιση είναι κράτηση του ένόχου, ως ένέχυρου, και όχι τιμωρία³⁷. Αυτή είναι ή γενική άρχή. Και άν ή φυλακή παίζει τό ρόλο τής ποινής – και μάλιστα σέ σημαντικές περιπτώσεις – αυτό γίνεται μέ τήν έννοια του «ύποκατάστατου»: αντικαθιστά τά κάτεργα για όσους (γυναίκες, ανάπηρα παιδιά) δέν είναι δυνατόν να ύποβληθούν σ' αυτά: «'Η καταδίκη σέ πρόσκαιρη ή ισόβια φυλάκιση άντιστοιχεί στην ποινή των κατέργων³⁸.» Στην άντιστοιχία αυτή, βλέπουμε βέβαια να διαφαίνεται κάποια δυνατή μεταλλαγή. 'Αλλά για να πραγματοποιηθεί, χρειάστηκε να αλλάξει τό νομικό καθεστώς.

Χρειάστηκε ακόμα να ξεπεραστεί ένα δεύτερο εμπόδιο πού, τουλάχιστον στη Γαλλία, ήταν σημαντικό. 'Η φυλακή στη Γαλλία είχε χάσει τό κύρος της επειδή, στην πράξη, ήταν άμεσα συνδεδεμένη με τή βασιλική αυθαιρεσία και τίς υπερθάσεις τής βασιλικής έξουσίας. Τά «σωφρονιστικά ιδρύματα», τά «γενικά άσυλα», οί «βασιλικές έντολές» ή εκείνες του άρχηγου τής 'Αστυνομίας, τά «βασιλικά προστάγματα έξουσίας ή φυλάκισης», πού οί προύχοντες ή οί οικογένειες των εύγενών άποσπούσαν από τόν μονάρχη, συνιστούσαν μίαν όλόκληρη κατασταλτική πρακτική, πλάι στην «τακτική δικαιοσύνη», κι ακόμα πιά συχνά αντίθετη σ' αυτήν. Και ό έξωδικαστικός αυτός έγκλεισμός απορρίπτεται τόσο από τους κλασικούς νομολόγους όσο και από τους μεταρρυθμιστές.

Φυλακή, πράξη του μονάρχη, λέει ό παραδοσιολάτρης νομικός Serpillon, επικαλούμενος τό κύρος του προέδρου Bouhier: «Μ' όλο πού οί πρίγκιπες, για λόγους κρατικού συμφέροντος, έχουν πολλές φορές τήν τάση να επιβάλλουν τήν ποινή αυτή, ή τακτική δικαιοσύνη δέν χρησιμοποιεί τέτοιου είδους καταδίκη³⁹.» Κράτηση – μομφή και κατεξοχήν όργανο τής τυραννίας, λένε οί μεταρρυθμιστές σέ άπειρες διακηρύξεις τους: «Πώς να κρίνει κανείς τίς μυστικές αυτές φυλακές πού επινόησε τό δόλθριο πνεύμα του μοναρχισμού, φυλακές προορισμένες κυρίως για τους φιλοσόφους, στά χέρια των όποιων ή φύση εμπιστεύθηκε τήν άναμμένη δάδα της και οί όποιοι μέ περίσσιο θάρρος διαφωτίζουν τόν αιώνα τους, ή για τίς περήφανες κι άνεξάρτητες εκείνες ψυχές πού δέν έχουν τή δειλία να άποσιωπούν τά δεινά τής πατρίδας τους· φυλακές πού μυστηριώδεις έπιστολές άνοίγουν τίς άπαισιες πύλες τους για να ένταφιάσουν εκεί μέσα για πάντα τά άμοιρα θύματά τους; Πώς να κρίνει κανείς τίς ίδιες αυτές έπιστολές, άριστοτεχνήματα μιάς πολυμήχανης τυραννίας, πού καταργούν τό προνόμιο του κάθε πολίτη να είσασκουστεί πριν δικαστεί, έπιστολές χίλιες φορές πιά επικίνδυνες για τους ανθρώπους άπ' ό,τι ή έφεύρεση του Φαλάριδος [τυράννου του 'Ακράγαντα]...⁴⁰»

'Αναμφισβήτητα, οί διαμαρτυρίες αυτές, προερχόμενες από τόσο διαφορετικές πηγές, δέν άφορούν στην φυλάκιση ως νόμιμη ποινή, αλλά στην «έκνομη» χρησιμοποίηση τής αυθαιρέτης και άπεριόριστης χρονικά κράτησης. Μολαταύτα, ή φυλακή εμφανίζεται, γενικά, τήν εποχή εκείνη, στιγματισμένη από τίς καταχρήσεις τής έξουσίας. Και πάμπολλα ύπομνήματα τήν απορρίπτουν, ως άσυμβίβαστη με τήν εύθυδικία. 'Αλλοτε στό όνομα των κλασικών άρχών δικαίου: «Γιατί οί φυλακές, σύμφωνα με τό πνεύμα του νόμου, προορίζονται όχι για να τιμωρήσουν, αλλά για να κρατήσουν τά πρόσωπα ως έγγύση...⁴¹.» Και άλλοτε στό όνομα των συνεπειών τής φυλάκισης, πού τιμωρεί ήδη εκείνους πού δέν έχουν ακόμα καταδικαστεί, πού μεταδίδει και γενικεύει τό κακό πού έπρεπε να είχε προλάβει, πράγμα πού αντίκειται στην άρχή τής άτομικότητας των ποινών, άφού καταδικάζει μίαν όλόκληρη οικογένεια· λέγεται πώς «ή φυλάκιση δέν είναι ποινή. 'Η ανθρωπότητα όλόκληρη επαναστατεί ενάντια στη φρικτή αυτή ιδέα, ότι δηλαδή δέν άποτελεί τιμωρία τό να στερεί κανείς έναν πολίτη από τό πολυτιμότερο αγαθό, να τόν βυθίζει έπονείδιστα στον

ίδιο τόν χώρο του εγκλήματος, νά τόν χωρίζει απ' ὅ,τι ἀγαπᾶ, καί ἴσως ἀκόμα νά τόν σπρώχνει στήν καταστροφή καί ὄχι μονάχα νά ἀφαιρεῖ ἀπό αὐτόν ἀλλά καί ἀπό ὅλη τή δύστυχη οἰκογένειά του κάθε μέσο ἐπιβίωσης⁴². Ἐπανειλημμένα τά ὑπομνήματα ζητοῦν τήν κατάργηση τῶν φυλακῶν: «Πιστεύουμε πῶς ὅλα τά κρατητήρια πρέπει νά κατεδαφιστοῦν...⁴³» Καί πραγματικά, τό διάταγμα τῆς 13 Μαρτίου τοῦ 1790 ὀρίζει ὅτι πρέπει νά ἀπελευθερωθοῦν «ὄλοι ὅσοι κρατοῦνται μέ βασιλική προσταγή ἢ μέ διαταγή ὀργάνων τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας στούς πύργους, στά θρησκευτικά ἰδρύματα, στά κρατητήρια, στά ἀστυνομικά τμήματα ἢ σέ ὅποιαδήποτε ἄλλη φυλακή».

Μέ ποιό τρόπο λοιπόν ἡ κράτηση, ἡ ὀλοφάνερα συνδεμένη μέ τούτη τήν ἀνομία πού καταγγέλλεται ἀκόμα καί ἀναφορικά μέ τήν ἐξουσία τοῦ μονάρχη, μπόρεσε μέσα σέ τόσο μικρό χρονικό διάστημα νά γίνει μιά ἀπό τίς πιό γενικές μορφές τῆς νόμιμης τιμωρίας;

★

Ἡ ἐξήγηση πού δίνεται συνήθως, εἶναι πῶς στήν κλασική ἐποχή σχηματίστηκαν μερικά σπουδαία πρότυπα κολαστικῆς φυλάκισης. Τό κύρος τους – ἀκόμα μεγαλύτερο ἐφόσον τά πιό πρόσφατα ἀπό τά πρότυπα αὐτά προέρχονταν ἀπό τήν Ἀγγλία καί προπάντων ἀπό τήν Ἀμερική – θά ἐπέτρεπε νά ξεπεραστεῖ τό διπλό ἐμπόδιο πού ἀποτελοῦσαν οἱ παμπάλαιοι κανόνες τοῦ δικαίου καί ἡ τυραννική λειτουργία τῶν φυλακῶν. Πολύ σύντομα θά σάρωναν τά κολαστικά θαύματα πού εἶχαν ἐπινοήσει οἱ μεταρρυθμιστές καί θά ἐπέβαλλαν τή σοβαρή πραγματικότητα τῆς κράτησης. Τά πρότυπα αὐτά ὑπῆρξαν, χωρίς ἀμφιβολία, πολύ σημαντικά. Τά ἴδια ὅμως, πρὶν ἀκόμα δώσουν τή λύση, θέτουν τοῦτα τά προβλήματα: τό πρόβλημα τῆς ὑπαρξῆς τους καί τό πρόβλημα τῆς διάδοσῆς τους. Πῶς ἄραγε μπόρεσαν νά γεννηθοῦν καί προπάντων πῶς μπόρεσαν νά γίνουν ἀποδεκτά σέ τόσο γενική κλίμακα; Διότι εἶναι πολύ εὐκόλο νά ἀποδείξει κανεὶς πῶς ἂν καί παρουσιάζουν πολλές ἀναλογίες μέ τίς γενικές ἀρχές τῆς ποινικῆς μεταρρύθμισης, ἐμφανίζουν μολταταῦτα διαφορές σέ πολλά σημεῖα καί μάλιστα εἶναι συχνά ἀσυμβίβαστα μέ τίς ἀρχές αὐτές.

Τό ἀρχαιότερο ἀπό τά παραπάνω πρότυπα, ἐκεῖνο πού θεωρεῖται ὅτι ἄμεσα ἢ ἔμμεσα ἐνέπνευσε ὅλα τά ἄλλα, εἶναι ἡ φυλακή τοῦ Rasphuis τοῦ Ἄμστερνταμ πού ἐγκαινιάστηκε στά 1596⁴⁴. Προοριζόταν καταρχήν γιά ἐπαίτες ἢ νεαρούς ἐγκληματίες, καί λειτουργοῦσε σύμφωνα μέ τρεῖς βασικές ἀρχές: ἡ διάρκεια τῆς ποινῆς μποροῦσε – τουλάχιστον μέσα σέ ὀρισμένα ὄρια – νά καθορίζεται ἀπό τήν ἴδια τή διοίκηση, ἀνάλογα μέ τή συμπεριφορά τοῦ κρατουμένου (αὐτή ἡ ἐλευθερία ἐνέργειας προβλεπόταν ἐξἄλλου συχνά μέσα στή δικαστική ἀπόφαση: στά 1597, μιά ἀπόφαση πού ὀριξε 12 χρόνια φυλάκισης γιά ἓναν κρατούμενο, πρόσθετε ὅτι τά χρόνια αὐτά μποροῦσαν νά περιοριστοῦν σέ 8, ἂν ἡ συμπεριφορά του ἦταν ἱκανοποιητική). Ἡ ἐργασία ἦταν ὑποχρεωτική καί γινόταν ἀπό κοινοῦ μέ τούς ἄλλους κρατουμένους (τό ἀτομικό κελλί χρησιμοποιοῦταν μόνον ὡς συμπληρωματική τιμωρία: οἱ κρατούμενοι κοιμοῦνταν ἀνά δύο ἢ τρεῖς σέ κάθε κρεβάτι, καί τά κελλιά προορίζονταν γιά τέσσερα ὡς δώδεκα ἄτομα)· γιά τήν ἐργασία πού ἔκαναν, οἱ φυλακισμένοι λάβαιναν μιά ἀμοιβή. Προβλεπόταν, τέλος, ἓνα αὐστηρό πρόγραμμα ἀπασχόλησης, ἓνα σύστημα ἀπαγορεύσεων καί ὑποχρεώσεων, μιά συνεχῆ ἐπιτήρηση, διάφορες παροτρύνσεις, θρησκευτικά ἀναγνώσματα, πολλαπλά μέσα γιά τήν «προσέλκυση στό καλό» καί τήν «ἀποτροπή ἀπό τό κακό», πού περιέζωνε τούς κρατουμένους μέρα μέ τή μέρα. Ὡς βασικό παράδειγμα μποροῦμε νά ἀναφέρουμε τό Rasphuis τοῦ Ἄμστερνταμ. Ἀπό ἱστορική ἀποψη, ἀποτελεῖ τόν συνδυαστικό κρίκο ἀνάμεσα στή θεωρία, χαρακτηριστική τοῦ 16ου αἰῶνα, γιά μιά παιδαγωγική καί πνευματική μεταμόρφωση τῶν ἀτόμων μέ μιά συνεχή ἄσκηση, καί στίς σωφρονιστικές τεχνικές πού ἐπινοήθηκαν ἀπό τά 1750 καί πέρα. Καί τό πρότυπο αὐτό ἔδωσε στά τρία νεοδημιουργημένα ἰδρύματα τίς θεμελιακές ἀρχές πού τό καθένα τους θά ἀναπτύξει πρὸς μιά ἰδιαίτερη κατεύθυνση.

Τό σωφρονιστήριο τῆς Γάνδης ἔχει προπάντων ὀργανώσει τήν ποινική ἐργασία γύρω ἀπό ἐπιτακτικές οἰκονομικές ἀνάγκες. Κι αὐτό, ἐπειδή ἡ φυγοπονία θεωρεῖται ἡ κυριότερη αἰτία τῶν περισσότερων ἐγκλημάτων. Μιά ἐρευνα τοῦ 1749 – δίχως ἄλλο μιά ἀπό τίς πρῶτες – πού ἀφορᾶ τούς καταδικασμένους τῆς περιοχῆς τοῦ Alost, ἀποδεικνύει πῶς οἱ κακοποιοὶ δέν ἦταν «οὔτε τεχνίτες οὔτε καί γεωργοί (οἱ ἐργάτες δέν σκέφτονταν παρά μόνο τή δου-

λειά πού τούς τρέφει), αλλά άκαμάτηδες πού κατανοούσαν μοιραία έπαίτες⁴⁵». Από δώ προέκυψε ή ιδέα για ένα ίδρυμα πού θά έξασφάλιζε, κατά κάποιον τρόπο, τήν καθολική άγωγή τής εργασίας για όσους τήν άποφεύγουν επίμονα. 'Η εργασία παρουσιάζει τέσσερα πλεονεκτήματα για τήν οίκονομία: μειώνει τόν άριθμό τών ποινικών διώξεων πού είναι δαπανηρές για τό Κράτος (έτσι θά μπορούσαν νά έξοικονομηθούν πάνω από 100.000 λίβρες στή Φλάνδρα)· τό Κράτος δέν άναγκάζεται πιά νά άπαλλάσσει από τούς φόρους τούς ιδιοκτήτες τών δασών πού καταστρέφονται από τούς άλητεύτες· εκπαιδεύει ένα πλήθος νέους εργάτες – πράγμα πού «συμβάλλει, χάρη στόν συναγωνισμό, στό νά μειωθεί ό άριθμός τών άνειδίκευτων εργατών»· επιτρέπει τέλος στους πραγματικά φτωχούς νά έπωφελοούνται, μέ άποκλειστικότητα, από τήν άναγκαία φιλανθρωπία⁴⁶. 'Η τόσο χρήσιμη αυτή διαπαιδαγώγηση θά ξεπνήσει στόν φυγόπονο τήν άγάπη για εργασία, θά τόν επαναφέρει μέ τό στανιό σ' ένα σύστημα όπου ή εργασία θά είναι πιά συμφέρουσα από τήν όκνηρία, και θά διαμορφώσει γύρω του μιά μικρή κοινωνία, περιορισμένη, άπλοποιημένη και ταυτόχρονα έξαναγκαστική, πού θά δικαιώνει όλοφάνερα τό άπόφθεγμα: όποιος θέλει νά ζήσει πρέπει νά εργάζεται. 'Υποχρέωση στήν εργασία, αλλά και άνταμοιβή πού επιτρέπει στόν κρατούμενο νά βελτιώσει τή μοίρα του στή διάρκεια τής κράτησής του, και ύστερα από αυτήν. «'Εκείνος πού δέν διαθέτει τά μέσα συντήρησής του, πρέπει άπαραίτητα νά επιθυμεί ό ίδιος νά τά άποκτήσει μέ τήν εργασία· και τά μέσα αυτά του προσφέρονται μέσω τής τάξης και τής πειθαρχίας· έξαναγκάζεται, κατά κάποιον τρόπο, νά παραδοθεί σ' αυτές· άργότερα τόν έρεθίζει τό δέλεαρ του κέρδους· συννετισμένος τώρα, συνηθισμένος νά εργάζεται, έχοντας δάλει στήν άκρη ένα μικρό χρηματικό ποσό πού τό φυλάγει για τήν έξοδό του», έχει διδαχθεί ένα έπάγγελμα πού «άκίνδυνα του έξασφαλίζει τά μέσα επιβίωσης⁴⁷». 'Ανασύσταση του homo oeconomicus, πού άποκλείει τήν έφαρμογή πάρα πολύ σύντομων ποινών, πράγμα πού θά έμπόδιζε τήν άπόκτηση μιάς τεχνικής κατάρτισης και τή διάθεση για εργασία – ή όριστικών ποινών –, πράγμα πού θά καθιστούσε άνώφελη κάθε μαθητεία. «Φυλάκιση έξι μηνών είναι πάρα πολύ σύντομη ποινή για νά σωφρονίσει έγκληματίες ή νά τούς έμπνεύσει τήν άγάπη τής εργασίας»· αντίστροφα, «ή ισόβια φυλάκιση τούς οδηγεί στήν από-

γνωση· άδιαφορούν για τή διόρθωση του ήθους και τήν άγάπη τής εργασίας· δέν σκέφτονται τίποτ' άλλο παρά τήν άπόδραση ή τήν έξέγερση· και άφού δέν κρίθηκε σκόπιμο νά τούς στερηθεί ή ζωή, γιατί νά επιζητείται νά τούς γίνει άφόρητη⁴⁸;»· 'Η διάρκεια τής ποινής δέν έχει νόημα παρά μόνο αν συσχετιστεί μέ κάποιον έφικτό σωφρονισμό, καθώς και μέ τήν οίκονομική χρησιμοποίηση τών σωφρονισμένων έγκληματιών.

Τό άγγλικό πρότυπο, στή βασική άρχή τής εργασίας προσθέτει τήν άπομόνωση, σάν άπαραίτητο όρο του σωφρονισμού. Τό σχετικό σχέδιο είχε προταθεί στά 1775 από τόν Hanway, πού τό αιτιολογούσε πρώτα πρώτα μέ άρνητικά επιχειρήματα: ό συγχρωτισμός στή φυλακή δίνει κακά παραδείγματα και δυνατότητες για άμεση άπόδραση, καθώς και δυνατότητες έκβιασμού ή συνεργίας στό μέλλον. 'Η φυλακή θά έμοιαζε πάρα πολύ μ' ένα εργοστάσιο, αν αφήνονταν οί κρατούμενοι νά εργάζονται από κοινού. 'Ο Hanway δίνει έπειτα τά θετικά επιχειρήματα: ή άπομόνωση άποτελεί μιά «τρομερά συγκλονιστική έμπειρία» πού ώθει τόν κατάδικο – έφόσον έχει ξεφύγει από κακές επιρροές – νά στραφεί στόν έσώτερο έαυτό του και νά ανακαλύψει στά βάθη τής συνείδησής του τή φωνή τής άρετής· ή μοναχική εργασία γίνεται έτσι άσκηση μεταμέλειας και συνάμα μαθητεία· δέν έξυπηρετεί μονάχα τά είδικά συμφέροντα του homo oeconomicus, αλλά και τίς χριστιανικές του ήθικου ύποκειμένου. Τό κελλί, ή τεχνική αυτή του χριστιανικού μοναχισμού, πού ύπήρχε πιά μόνον στίς ρωμαιοκαθολικές χώρες, γίνεται σέ τούτη τή διαμαρτυρούμενη κοινωνία τό όργανο για τήν ανασύσταση και του homo oeconomicus και τής θρησκευτικής συνείδησης. Μεταξύ του εγκλήματος και τής επιστροφής στή νομιμότητα και στήν άρετή, ή φυλακή θά αποτελέσει «ένα χώρο ανάμεσα σέ δυό κόσμους», τόπο κατάλληλο για τίς άτομικές μεταμορφώσεις πού θά επαναφέρουν στό Κράτος τούς υπηκόους πού είχε χάσει. Σύστημα μετατροπής τών ατόμων, πού ό Hanway τό όνομάζει «άναμορφωτήριο»⁴⁹. Αυτές άκριβώς τίς γενικές άρχές εφαρμόζουν οί Howard και Blackstone στά 1779, όταν ή άνεξαρτησία τών 'Ηνωμένων Πολιτειών έχει σάν άποτέλεσμα τήν κατάργηση τών έκτοπίσεων και τήν κατάρτιση ενός νόμου για τήν τροποποίηση του συστήματος τών ποινών. 'Η κάθειρξη, μέ σκοπό τή μετάπλαση τής ψυχής και τήν άλλαγή τής συμπεριφοράς, έμφανίζεται για πρώτη φορά στό σύστημα τών άστι-

κῶν νόμων. Τό προδίμιο τοῦ νόμου, πού συνέταξαν οἱ Howard καί Blackstone, περιγράφει τήν ἀτομική φυλάκιση στήν τριπλή λειτουργία της, ὡς ἐπίφοβο παράδειγμα, ὡς ὄργανο μεταμέλειας καί ὡς ὄρος γιά μιὰ μαθητεία: ὑποβαλλόμενοι σέ «ἀτομονωτική κράτηση, σέ τακτική ἐργασία καί στήν ἐπιρροή τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας», ὀρισμένοι ἐγκληματίες θά μπορούσαν «ἄχι μόνο νά ἐμπνεύσουν τόν φόβο σέ ὄσους θά ὑπέκυπταν στόν πειρασμό νά τοὺς μιμηθοῦν, ἀλλά ἀκόμα καί νά σωφρονιστοῦν οἱ ἴδιοι καί νά ἀποκτήσουν τή συνήθεια νά ἐργαστοῦν⁵⁰». Ἐπ' ὅπου καί ἡ ἀπόφαση νά κατασκευαστοῦν δύο σωφρονιστήρια, ἓνα γιά τοὺς ἄντρες καί ἓνα γιά τίς γυναῖκες· σ' αὐτά οἱ ἀπομονωμένοι κρατούμενοι θά ἐξαναγκάζονται «στὶς πιό δουλικές ἐργασίες, σ' ἐκείνες πού ταιριάζουν μέ τήν ἀμάθεια, τήν ἀμέλεια καί τήν ἰσχυρογνωμοσύνη τῶν ἐγκληματιῶν»: νά τρέχουν στό ἐσωτερικό ἐνός τροχοῦ γιά νά κινοῦν κάποιο μηχάνημα, νά στερεώνουν ἓνα βαροῦλκο, νά λειαίνουν μάρμαρο, νά ραβδίζουν καννάδι, νά ρινίζουν αἱματοξυλο, νά λαναρίζουν κουρέλια, νά κατασκευάζουν σκοινιά καί σάκκους. Στήν πραγματικότητα, χτίστηκε μόνο ἓνα σωφρονιστήριο, τό σωφρονιστήριο τοῦ Gloucester, πού ἀνταποκρινόταν μόνο ἐν μέρει στό ἀρχικό σχέδιο: τήν τέλεια ἀπομόνωση γιά τοὺς πιό ἐπικίνδυνους ἐγκληματίες· γιά τοὺς ἄλλους, τήν ἐργασία μέ ἄλλους τήν ἡμέρα καί ἀπομόνωση τῆ νύχτα.

Ἐχουμε, τέλος, τό πρότυπο τῆς Φιλαδέλφειας, δίχως ἄλλο τό πιό ξακουστό, διότι φαίνεται νά συνδέεται μέ τίς πολιτικές καινοτομίες τοῦ ἀμερικανικοῦ συστήματος, κι ἀκόμα διότι δέν ἀπέτυχε ἀμέσως οὔτε καί ἐγκαταλείφθηκε· ἐφαρμόστηκε καί ἄλλαξε κατ' ἐπανάληψη, ὡς τήν ἐποχή τῆς μεγάλης διαμάχης τῆς δεκαετίας τοῦ 1830 γύρω ἀπό τή μεταρρύθμιση τοῦ σωφρονιστικοῦ συστήματος. Ἀπό πολλές ἀπόψεις, ἡ φυλακή τῆς Walnut Street, πού ἀνοίξε στά 1790, κάτω ἀπό τήν ἀμεση ἐπίδραση τῶν κύκλων τῶν Κουάκερς, ἀκολουθοῦσε τό πρότυπο τῆς Γάνδης καί τοῦ Gloucester⁵¹. Ὑποχρεωτική ἐργασία σέ ἐργαστήρια, διαρκῆς ἀπασχόληση τῶν κρατουμένων, χρηματοδότηση τῆς φυλακῆς ἀπό τούτη τήν ἐργασία, ἀλλά καί ἀτομική ἀμοιβή τῶν φυλακισμένων γιά νά ἐξασφαλιστεῖ ἡ ἠθική καί ὕλική ἐπανάταξή τους στόν αὐστηρό κόσμο τῆς οἰκονομίας· οἱ κατάδικοι λοιπόν «χρησιμοποιοῦνται συνεχῶς σέ παραγωγικές ἐργασίες, γιά νά συμβάλλουν ἰτά ἔξοδα τῆς φυλακῆς, γιά νά μὴν ἀφήνονται ἀναπασχόλητοι

καί γιά νά ἔχουν οἰκονομήσει μερικά χρήματα τῆ στιγμῆ τῆς ἐξόδου τῶν ἀπὸ τῆ φυλακή⁵²». Ἔτσι, ἡ ζωὴ τους εἶναι περιφραγμένη ἀπὸ ἓνα ἀπόλυτα αὐστηρό πρόγραμμα, κάτω ἀπὸ μιὰν ἀδιάκοπη ἐπιτήρηση· κάθε στιγμῆ τῆς ἡμέρας ἔχει τόν προορισμό της, ἐπιτάσσει ἓναν ὀρισμένο τύπο δραστηριότητας, καί ἐμπεριέχει τίς ὑποχρεώσεις καί τίς ἀπαγορεύσεις της: «Ὅλοι οἱ φυλακισμένοι σηκώνονται ἀπὸ τὰ χαράματα, ἔτσι πού ἀφοῦ στρώσουν τὰ κρεβάτια τους, ἀφοῦ καθαριστοῦν καί πλυθοῦν καί ἐκπληρώσουν διάφορες ἄλλες ἀνάγκες ἀρχίζουν γενικά τῆ δουλειά τους μέ τήν ἀνατολή τοῦ ἡλίου. Ἀπὸ τῆ στιγμῆ αὐτῆ κανένας δέν μπορεῖ νά μπεῖ στούς θαλάμους ἢ σ' ἄλλους χώρους, παρά μόνο στὰ ἐργαστήρια καί στούς τόπους τῆς δουλειᾶς τους... Στῆ δύση τοῦ ἡλίου, χτυπᾶ ἓνα κουδούνι, πού εἰδοποιεῖ τοὺς κρατούμενους ὅτι μποροῦν νά ἐγκαταλείψουν τήν ἐργασία τους... Τοὺς παραχωρεῖται μιῆ ὥρα γιά νά στρώσουν τὰ κρεβάτια τους, κι ἀπὸ ἐκείνη τῆ στιγμῆ δέν τοὺς ἐπιτρέπεται πιά νά μιλοῦν ὑψηλόφωνα ἢ νά κάνουν τόν παραμικρὸ θόρυβο⁵³». Ὅπως καί στὶς φυλακὲς τοῦ Gloucester, ἡ ἀπομόνωση δέν εἶναι ἀπόλυτη – ἀφορᾶ μόνον ὀρισμένους κρατούμενους πού ἄλλοτε θά εἶχαν καταδικαστεῖ σέ θάνατο, καθὼς καί ἐκείνους πού μέσα στήν ἴδια φυλακὴ ἔχουν ὑποβληθεῖ σέ εἰδικὴ τιμωρία: «Ἐκεῖ, χωρὶς καμιάν ἀπασχόληση, χωρὶς τίποτα πού νά μπορεῖ νά τόν ψυχαγωγῆσει, περιμένοντας μέ ἄγχος καί ἀβεβαιότητα τῆ στιγμῆ τῆς ἀπελευθέρωσής του», ὁ φυλακισμένος περνᾶ «ἀτέλειωτες, ἀνήσυχες ὥρες, θυθισμένος στὶς σκέψεις πού βασανίζουν ὅλους τοὺς ἐνόχους⁵⁴». Τέλος, ὅπως καί στῆ Γάνδη, ἡ διάρκεια τῆς φυλάκισης ποικίλλει ἀνάλογα μέ τῆ διαγωγή τοῦ κρατούμενου· οἱ ἐπιθεωρητὲς τῆς φυλακῆς, ἀφοῦ συμβουλευτοῦν τοὺς φακέλους τῶν κρατουμένων, κατορθώνουν νά ἀποσπάσουν ἀπὸ τίς Ἀρχές – πράγμα πού γινόταν χωρὶς καμιὰ δυσκολία γύρω στά 1820 – τῆ χάρη τῶν κρατουμένων πού εἶχαν δείξει καλὴ συμπεριφορά.

Ἡ φυλακή τῆς Walnut Street παρουσιάζει ἐπὶ πλέον ὀρισμένα χαρακτηριστικὰ ἰδιάζοντα, ἢ πού ἀναπτύσσουν τουλάχιστον αὐτό πού ὑπῆρχε «δυνάμει» στὰ ἄλλα πρότυπα. Καί πρῶτα πρῶτα, τήν ἀρχὴ τῆς μὴ-δημοσιότητας τῆς ποινῆς. Ἄν ἡ καταδίκη καί τὰ αἰτιολογικά της πρέπει νά γνωστοποιηθοῦν σέ ὄλους, ἡ ἐκτέλεση τῆς ποινῆς πρέπει, ἀντίθετα, νά εἶναι μυστικὴ· δέν εἶναι ἀνάγκη νά παρεμβαίνει τό κοινό, οὔτε σάν μάρτυρας οὔτε σάν ἐγγυητὴς

της τιμωρίας· ή πεποίθηση πώς πίσω από τούς τοίχους της φυλακής ο κρατούμενος εκτίει την ποινή του, πρέπει να επαρκεί για να αποτελέσει παράδειγμα: παύουν εκείνα τα θεάματα του δρόμου στα οποία έδινε αφορμή ο νόμος του 1786, επιβάλλοντας σε όρισμένους καταδίκους να εκτελούν δημόσια έργα στις πόλεις ή στους μεγάλους δρόμους⁵⁵. Η τιμωρία και ο συνετισμός που θα επιφέρει είναι διαδικασίες που εκτυλίσσονται ανάμεσα στον φυλακισμένο και σε εκείνους που τον επιτηρούν. Και οι διαδικασίες αυτές επιβάλλουν μια μεταμόρφωση ολόκληρου του ατόμου – του σώματός του και των συνηθειών του με την αναγκαστική καθημερινή εργασία· του ήθους του και της βούλησής του με τη θρησκευτική αγωγή: «Του παρέχεται ή Βίβλος καθώς και άλλα διβλία θρησκευτικής πρακτικής· ο κληρος των διαφόρων θρησκευτικών δογμάτων που βρίσκεται στην πόλη και στα περίχωρά της, τελει τη λειτουργία μια φορά την εβδομάδα, και κάθε ευνόητο πρόσωπο μπορεί να επισκέπτεται τούς φυλακισμένους όποτε θέλει⁵⁶.» Αλλά ή ίδια ή διοίκηση έχει τον ρόλο να αναλάβει ή ίδια αυτή τη μεταμόρφωση. Δεν φτάνει μόνο ή απομόνωση και ή έσωστρέφεια· ούτε και οι καθαρά θρησκευτικές παραινέσεις· χρειάζεται να ασκείται και κάποια επίρροή στην ψυχή του κρατούμενου όσο τό δυνατόν συχνότερα. Και ή φυλακή, διοικητικό όργανο, θά είναι ταυτόχρονα μια μηχανή που αλλάζει τα μυαλά. Όταν ο κρατούμενος εισάγεται στη φυλακή, του διαβάζουν τον κανονισμό· «Οι επιθεωρητές προσπαθούν συνάμα να ενισχύσουν μέσα του τό αίσθημα των ήθικων του υποχρεώσεων· του θυμίζουν τό παράπτωμά του, τό κακό που προέκυψε από αυτό για την κοινωνία που τον προστατεύει, και του υποδεικνύουν την ανάγκη να τό επανορθώσει με τό παράδειγμά του και τη μεταμέλειά του. Τόν καλούν ύστερα να εκτελεί χαρούμενα τις υποχρεώσεις του, να φέρεται με ευπρέπεια, δίνοντάς του την υπόχρεση – ή αφήνοντάς τον να ελπίζει – πώς αν δείξει καλή συμπεριφορά θά μπορέσει να απολυθεί πριν από τη λήξη της ποινής... Από καιρό σε καιρό, οι επιθεωρητές θεωρούν καθήκον τους να συνδιαλέγονται με τον καθένα από τούς εγκληματίες αναφορικά με τις υποχρεώσεις τους απέναντι στους συνανθρώπους τους και στην κοινωνία⁵⁷.»

Όμως τό πιο σημαντικό είναι, χωρίς άμφιβολία, πώς ο έλεγχος αυτός και ή μετατροπή της συμπεριφοράς συνοδεύονται – όρο

μαζί και συνέπεια – από τη διαμόρφωση μιας γνώσης των ατόμων. Μαζί με τον κατάδικο στέλνεται στη διοίκηση της Walnut Street μια αναφορά για τό εγκλημά του, για τις συνθήκες στις οποίες διαπράχθηκε, καθώς και μια περίληψη της ανάκρισης του κατηγορουμένου και σημειώσεις για τον τρόπο που συμπεριφέρθηκε πριν και μετά τη δικαστική απόφαση. «Όλα αυτά αποτελούν απαραίτητα στοιχεία προκειμένου «να καθοριστούν τά αναγκαία μέτρα για να εξαλειφθούν οι παλιές του συνήθειες⁵⁸». Σε όλη τη διάρκεια της κράτησής του θά βρίσκεται υπό παρατήρηση· ή συμπεριφορά του θά σημειώνεται μέρα με τη μέρα και οι επιθεωρητές – δώδεκα προύχοντες της πόλης, διορισμένοι, στα 1795 – θά επισκέπτονται δυό δυό τη φυλακή κάθε εβδομάδα, θά πληροφορούνται για όσα συμβαίνουν καθώς και για τη διαγωγή των καταδικασμένων, και θά υποδείχνουν σε ποιούς να δοθεί χάρη. Η γνώση αυτή των ατόμων, ή αδιάκοπα ενημερωμένη, επιτρέπει την κατανομή τους μέσα στη φυλακή, όχι τόσο σε συνάρτηση με τά εγκλήματα που έχουν διαπράξει όσο σε συνάρτηση με τις διαθέσεις που δείχνουν. Η φυλακή γίνεται τώρα ένα είδος μόνιμου παρατηρητήριου που επιτρέπει να κατανεμηθούν οι διάφορες μορφές διαστροφής ή αδυναμίας. Ήδη από τά 1797, οι φυλακισμένοι διαιρούνται σε τέσσερες κατηγορίες: στην πρώτη ανήκουν όσοι έχουν ρητά καταδικαστεί σε απομόνωση, ή που διέπραξαν μέσα στη φυλακή σοβαρά παραπτώματα· σε μίαν άλλη, όσοι είναι «γνωστοί ως παλιοί εγκληματίες... ή που ή χαλασμένη ήθική τους, ο επικίνδυνος χαρακτήρας τους, οι ανώμαλες διαθέσεις τους ή ή άτακτη διαγωγή τους» έχουν εκδηλωθεί στη διάρκεια της φυλάκισής τους· σε μίαν άλλη ανήκουν εκείνοι που «ο χαρακτήρας τους και οι συνθήκες πριν και μετά την καταδίκη δίνουν λαβή στην υπόνοια ότι δεν πρόκειται για συνηθισμένους εγκληματίες». Τέλος, υπάρχει ένα ιδιαίτερο τμήμα, μια κατηγορία «δοκιμασίας», όπου κατατάσσονται εκείνοι που ο χαρακτήρας τους δεν είναι ακόμα γνωστός, ή έστω κι αν είναι καλύτερα γνωστοί, δεν αξίζουν να καταχωρηθούν στην προηγούμενη κατηγορία⁵⁹. Οργανώνεται έτσι μια ολόκληρη εξατομικευτική γνώση, που τό πλαίσιο αναφοράς της δεν είναι τό εγκλημα που διαπράχθηκε (έστω ως απομονωμένο στοιχείο), αλλά οι ένδεχομενοι κίνδυνοι που κρύβει ένα άτομο και που εκδηλώνονται στην καθημερινή του διαγωγή. Η φυλακή λειτουργεί τώρα σαν όργανο γνώσης.

★

Ἐνάμεσα στό κολαστικό αὐτό σύστημα πού προτείνεται ἀπό τό φλαμανδικό, τό ἀγγλικό καί τό ἀμερικανικό πρότυπο – ἀνάμεσα σέ τούτα τά «ἀναμορφωτήρια» καί σέ ὄλες τίς ἄλλες τιμωρίες πού ἐπινόησαν οἱ μεταρρυθμιστές, μπορεῖ κανεῖς νά ἐπισημάνει τίς συγκλίσεις ἀλλά καί τίς δυσαναλογίες.

Σημεῖα σύγκλισης. Πρῶτα πρῶτα, ἡ προσωρινή μεταστροφή τῆς τιμωρίας. Τά «ἀναμορφωτήρια» ἔχουν κι αὐτά ὡς ρόλο, ὄχι νά διαγράψουν ἕνα ἔγκλημα, ἀλλά νά ἐμποδίσουν τήν ὑποτροπή του. Πρόκειται γιά ὄργανα στραμμένα πρὸς τό μέλλον, καί πού εἶναι φτιαγμένα γιά νά δάξουν φραγμό στήν ἐπανάληψη τοῦ ἐγκλήματος. «Στόχος τῶν ποινῶν δέν εἶναι ὁ ἐξίλασμός τοῦ ἐγκλήματος, κάτι γιά τό ὁποῖο πρέπει νά ἀφήσουμε νά ἀποφασίσει τό Ἄνωτατο Ὄν, ἀλλά ἡ πρόληψη ἀδικημάτων τοῦ ἴδιου εἶδους⁶⁰». Καί στήν Πενσυλβάνια, ὁ Buxton τόνιζε πῶς οἱ ἀρχές τοῦ Montesquieu καί τοῦ Beccaria ἔπρεπε νά ἔχουν τώρα «ἰσχύ ἀξιωματῶν», καί πῶς «ἡ πρόληψη τοῦ ἐγκλήματος εἶναι ὁ μόνος σκοπός τῆς τιμωρίας⁶¹». Ἄρα, δέν τιμωροῦμε πιά γιά νά σθῆσουμε ἕνα ἔγκλημα, ἀλλά γιά νά μεταπλάσουμε ἕναν ἔνοχο (πραγματικό ἢ δυνητικό)· ἡ τιμωρία πρέπει νά περιλαμβάνει καί κάποια σωφρονιστική τεχνική. Κι ἐδῶ πάλι, ὁ Rush πλησιάζει πολύ τούς νομομαθεῖς μεταρρυθμιστές – ἐκτός ἴσως ἀπό τή μεταφορά πού χρησιμοποιεῖ –, λέγοντας: θεβαίως ἔχουν ἐφευρεθεῖ μηχανές πού διευκολύνουν τήν ἐργασία· πόσο περισσότερο ὁμως ἀξιεπαινος θά ἦταν ἐκεῖνος πού θά ἐφεύρισκε τίς «ταχύτερες καί στήν εὐτυχία τό πιό διεστραμμένο τμήμα τῆς ἀνθρωπότητας, καί γιά νά ξεριζωθεῖ ἕνα μέρος τῆς κακίας πού ὑπάρχει στόν κόσμο⁶²». Τά ἀγγλοσαξονικά τέλος πρότυπα, ὅπως καί τά σχέδια πού εἰσηγήθηκαν οἱ νομοθέτες καί οἱ θεωρητικοί, καθιστοῦν ἀναγκαῖες ὀρισμένες μέθοδοι γιά τήν ἐξατομίκευση τῆς ποινῆς: στή διάρκεια τῆς, στή φύση τῆς, στή ἐντασή τῆς, στόν τρόπο πού ἐκτυλίσσεται, ἡ τιμωρία πρέπει νά προσαρμόζεται στόν ἀτομικό χαρακτήρα καθῶς καί στόν βαθμό κινδύνου πού παρουσιάζει γιά τούς ἄλλους. Τό σύστημα τῶν ποινῶν πρέπει νά εἶναι ἀνοιχτό στίς ἀτομικές μεταβλητές. Στίς γενικές τους γραμμές, τά

πρότυπα πού πῆγαζαν λίγο πολύ ἀπό τό Rasphuis τοῦ Ἄμστερνταμ, δέν ἔρχονταν σέ ἀντίφαση μέ τά ὅσα πρότειναν οἱ μεταρρυθμιστές. Θά μπορούσε μάλιστα κανεῖς ἀπό πρώτη ματιά νά πιστέψει πῶς τά παραπάνω πρότυπα δέν ἦταν παρά ἡ ἀνάπτυξη – ἡ ἡ σκιαγραφία – τῶν προτάσεων αὐτῶν στό ἐπίπεδο τῶν συγκεκριμένων θεσμῶν.

Καί ὥστόσο, ἡ δυσαναλογία φανερώνεται μόλις προσπαθήσει κανεῖς νά προσδιορίσει τίς τεχνικές τοῦ ἐξατομικευτικοῦ αὐτοῦ σωφρονισμοῦ. Ἐκεῖ πού προβάλλει ἡ διαφορά, εἶναι στή διαδικασία προσέγγισης τοῦ ἀτόμου, στόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἡ κολαστική ἐξουσία ἀσκει τήν ἐπιρροή τῆς πάνω του, στά μέσα πού χρησιμοποιεῖ γιά νά ἐξασφαλίσει τήν ἀναμόρφωσή του· εἶναι στήν τεχνολογία τῆς ποινῆς, ὄχι στή θεωρητική τῆς βάση· στή σχέση τῆς ποινῆς μέ τό σῶμα καί τήν ψυχή, καί ὄχι στόν τρόπο πού παρεμβάλλεται στό σύστημα Δικαίου.

Ἄς ἐξετάσουμε τή μέθοδο τῶν μεταρρυθμιστῶν. Σέ τί ἀκριβῶς ἀποβλέπει ἡ ποινή, μέ ποιό μέσο ἐπηρεάζει τό ἄτομο; Μέ παραστάσεις: παράσταση τῶν συμφερόντων του, παράσταση τῶν πλεονεκτημάτων του, τῶν μειονεκτημάτων του, τῆς εὐχαρίστησής του καί τῆς δυσἀρέσκειάς του· κι ἂν συμβεῖ ἡ τιμωρία νά ἀδράξει τό σῶμα, νά τοῦ ἐφαρμόσει τεχνικές πού δέν ἔχουν τίποτα νά ζηλέψουν ἀπό τά βασανιστήρια, αὐτό γίνεται στό μέτρο ὅπου τό σῶμα – καί γιά τόν κατάδικο καί γιά τούς θεατές – εἶναι ἀντικείμενο παράστασης. Μέ ποιό ὄργανο ἐπενεργεῖ κανεῖς στίς παραστάσεις; Ἄλλες παραστάσεις, ἢ μάλλον ζεύγματα ἰδεῶν (ἐγκλημα-τιμωρία, φανταστικό πλεονέκτημα τοῦ ἐγκλήματος-αἰσθητό μειονέκτημα τῆς τιμωρίας)· οἱ συζεύξεις αὐτές μποροῦν νά λειτουργήσουν μόνο μέ τό στοιχεῖο τῆς δημοσιότητας: σκηνές κολασμοῦ πού τίς ἀποδεικνύουν ἢ τίς ἐνδυναμώνουν στά μάτια τοῦ κοινοῦ, λόγοι πού τίς κάνουν νά κυκλοφοροῦν καί ἀξιοποιοῦν σέ κάθε στιγμή τό σύστημα τῶν σημάτων. Ρόλος τοῦ ἐγκληματία στήν τιμωρία εἶναι νά ἐπαναφέρει, ἀπέναντι στόν κώδικα καί στά ἐγκλήματα, τήν πραγματική παρουσία τοῦ σημαινόμενου – δηλαδή τῆς ποινῆς πού, σύμφωνα μέ τούς ὄρους τοῦ κώδικα, πρέπει ἐξάπαντος νά συνδεθεῖ μέ τό ἀδίκημα. Νά παραγάγει, ἀφθονα καί πρόδηλα, τό σημαινόμενο αὐτό, νά ἐπανενεργοποιήσει μ' αὐτόν τόν τρόπο τό σημαῖνον σύστημα τοῦ κώδικα, νά κἀνει τήν ἰδέα τοῦ ἐγκλήματος νά λειτουργήσει σάν σημά τιμωρίας:

μέ τοῦτο τό νόμισμα ὁ-κακοποιός πληρώνει τήν ὀφειλή του στήν κοινωνία. Ὁ ἀτομικός σωφρονισμός πρέπει λοιπόν νά ἐξασφαλίσει τή διαδικασία τῆς ἀνασύστασης τοῦ ἀτόμου ὡς ὑποκειμένου δικαίου, μέ τήν ἐνίσχυση τῶν σημειωτικῶν συστημάτων καί τῶν παραστάσεων πού αὐτά θέτουν σέ κυκλοφορία.

Τό σύστημα τῆς σωφρονιστικῆς ποινῆς λειτουργεῖ ἐντελῶς διαφορετικά. Τό σημείο ἐφαρμογῆς τῆς ποινῆς δέν εἶναι ἐδῶ ἡ παράσταση· εἶναι τό σῶμα, εἶναι ὁ χρόνος, εἶναι οἱ καθημερινές κινήσεις καί δραστηριότητες· εἶναι ἀκόμα ἡ ψυχή, ἀλλά καθόσον αὐτή ἀποτελεῖ τήν ἔδρα συνηθειῶν. Τό σῶμα καί ἡ ψυχή, ὡς πηγές συμπεριφορᾶς, συνιστοῦν τό στοιχείο πού προτείνεται τώρα στήν κολαστική παρέμβαση. Καί ἡ παρέμβαση αὐτή πρέπει νά βασίζεται πολύ περισσότερο στόν προσεκτικό χειρισμό τοῦ ἀτόμου παρά στήν τέχνη τῆς παράστασης: «Κάθε ἐγκλημα μπορεῖ νά θεραπευθεῖ μέ σωματική καί ἠθική ἐπιρροή»· γιά νά καθορίσουμε λοιπόν τίς τιμωρίες πρέπει «νά γνωρίζουμε καλά τήν πηγὴ τῶν αἰσθημάτων καί τῶν συμπαθειῶν πού ἐμφανίζονται στό νευρικό σύστημα⁶³.» Ὅσο γιά τά μέσα πού χρησιμοποιοῦνται, δέν εἶναι πιά ἡ ἐνίσχυση καί ἡ ἀναμετάδοση τῶν παραστάσεων· ἀλλά μορφές ἐξαναστασιασμοῦ καί πειθαναστασιασμοῦ πού ἐφαρμόζονται καί ἐπαναλαμβάνονται. Ἀσκήσεις καί ὄχι σήματα: ὠράρια, προγράμματα ἀπασχόλησης, ὑποχρεωτικές κινήσεις, τακτικές δραστηριότητες, μοναχικός στοχασμός, ἐργασία μαζί μέ ἄλλους, σιωπή, ἐργατικότητα, σεβασμός, καλές συνήθειες. Καί τελικά, ἐκεῖνο πού ἐπιχειρεῖται νά ἀνασυγκροτηθεῖ μέ τούτη τή σωφρονιστική τεχνική, δέν εἶναι τόσο τό ὑποκείμενο δικαίου πού βρίσκεται πιασμένο στά βασικά συμφέροντα τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου· εἶναι τό πειθῆνιο ὑποκείμενο, τό ἄτομο, τό ὑποταγμένο σέ συνήθειες, κανόνες, ἐντολές, σέ μίαν ἐξουσία πού συνεχῶς ἀσκεῖται γύρω του καί πάνω του, καί πού πρέπει νά τήν ἀφήνει νά λειτουργεῖ αὐτόματα μέσα του. Ὑπάρχουν, ἐπομένως, δύο πολύ διαφορετικοί τρόποι ἀντίδρασης στό παράπτωμα: νά ἀνασυγκροτηθεῖ τό νομικό ὑποκείμενο τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου, ἢ νά διαπλαστεῖ ἓνα πειθῆνιο ὑποκείμενο, ὑποταγμένο στή γενική καί ταυτόχρονα λεπτομερέστατη μορφή μιᾶς ὀποιασδήποτε ἐξουσίας.

Ἔτσι αὐτά θά ἀποτελοῦσαν ἴσως μιά διαφορὰ ἀρκετά θεωρητική – ἀφοῦ σέ τελευταία ἀνάλυση πρόκειται, καί στίς δύο περι-

πτώσεις, γιά τή διάπλαση ἀτόμων ὑποταγμένων –, ἂν ἡ κύρωση τοῦ «πειθαναστασιασμοῦ» δέν εἶχε ὀρισμένα οὐσιαστικά ἐπακόλουθα. Ἡ ἐκπαίδευση τῆς συμπεριφορᾶς μέ μιά πλήρη ἀπασχόληση τοῦ χρόνου, ἡ ἀπόκτηση ὀρισμένων συνηθειῶν, οἱ σωματικοί καταναστασιασμοί συνεπάγονται μίαν ἰδιόμορφη σχέση ἀνάμεσα σ' αὐτόν πού τιμωρεῖται καί σ' ἐκεῖνον πού τιμωρεῖ. Σχέση πού ὄχι μονάχα καθιστᾶ ἀνώφελη τή διάσταση τοῦ θεάματος, ἀλλά καί τήν ἀποκλείει⁶⁴. Ὁ φορέας τοῦ κολασμοῦ πρέπει νά ἀσκεῖ ἀπόλυτη ἐξουσία – ἐξουσία πού κανένας τρίτος δέν μπορεῖ νά διαταράξει· τό ἄτομο πού πρόκειται νά σωφρονιστεῖ πρέπει νά εἶναι ἐξ-ὀλοκλήρου κυκλωμένο ἀπό τήν ἐξουσία πού ἀσκεῖται πάνω του. Πρόσταγμα μυστικότητας. Ἄρα καί αὐτονομία, τουλάχιστον σχετική, τῆς τεχνικῆς αὐτῆς τοῦ κολασμοῦ, ἡ ὁποία ὀφείλει νά ἔχει τή δική της λειτουργία, τούς δικούς της κανονισμούς, τίς δικές της τεχνικές, τή δική της γνώση· ὀφείλει νά ὀρίζει τούς κανόνες της, νά ἀποφαίνεται γιά τά ἀποτελέσματά της: ἀσυνέχεια, ἢ πάντως ἰδιονομία σέ σχέση μέ τή δικαστική ἐξουσία πού κηρύσσει τήν ἐνοχή καί ὀρίζει τά γενικά ὄρια τῆς τιμωρίας. Ὡστόσο, οἱ δύο αὐτές συνέπειες – μυστικότητα καί αὐτονομία στήν ἀσκηση τῆς κολαστικῆς ἐξουσίας – εἶναι ὑπερβολικές γιά μιά θεωρία καί μιά πολιτική τῶν ποινῶν πού ἀπέβλεπαν σέ δύο στόχους: τή συμμετοχή ὄλων τῶν πολιτῶν στήν τιμωρία τοῦ ἐχθροῦ τῆς κοινωνίας, καί τήν ἀσκηση τῆς κολαστικῆς ἐξουσίας μέ τρόπο τέλειο καί διάφανο γιά τούς νόμους πού τήν ὀριοθετοῦν δημόσια. Ἡ ὑπαρξη μυστικῶν καί μή-κωδικοποιημένων ἀπό τή νομοθεσία ποινῶν, μιά κολαστική ἐξουσία πού ἀσκεῖται κρυφά, μέ κριτήρια καί μέ ὄργανα πού διαφεύγουν κάθε ἔλεγχου – ὄλα τούτα ἀποτελοῦν μίαν ἀπειλή γιά ὀλόκληρη τή στρατηγική τῆς μεταρρύθμισης. Ὑστερα ἀπό τή δικαστική ἀπόφαση, συγκροτεῖται μιά ἐξουσία πού μᾶς φέρνει στό νοῦ ἐκεῖνη τοῦ παλιοῦ συστήματος. Ἡ ἐξουσία πού ἐφαρμόζει τίς ποινές κινδυνεύει νά γίνει ἐξίσου ἀυθαίρετη καί τυραννική μ' ἐκεῖνη πού ἄλλοτε ἀποφάσιζε γι' αὐτές.

Σέ τελική ἀνάλυση, ἡ διαφορὰ εἶναι ἡ ἀκόλουθη: κολαστική πολιτεία ἢ καταναστασιαστικός θεσμός; Ἔχουμε, ἀπό τή μιά μεριά, τή λειτουργία τῆς ποινικῆς ἐξουσίας, κατανεμημένης σέ ὄλον τόν κοινωνικό χώρο· τή συναντᾶμε παντοῦ, σάν παράσταση, θέαμα, σήμα, λόγο· ἀναγνώσιμη σάν σέ ἀνοιχτό βιβλίο· τή βλέπουμε νά λειτουργεῖ σέ μιά μόνιμη ἀνακωδικοποίηση τῆς νόησης τῶν πολι-

τών· νά εξασφαλίζει τήν καταστολή του ἐγκλήματος μέ τά ἐμπόδια πού στήνονται στήν ιδέα του ἐγκλήματος· νά ἐπενεργεί μέ τρόπο άόρατο καί άνώφελο πάνω στίς «μαλακές ίνες του ἐγκεφάλου», όπως έλεγε ο Servan. Μιά κολαστική δύναμη πού θά διέτρεχε ολόκληρο τό κοινωνικό δίκτυο, πού θά επηρέαζε όλα τί σημεία του, καί πού τελικά θά γινόταν άντιληπτή όχι σάν έξουσία του ενός πάνω στόν άλλο, αλλά σάν άμεση αντίδραση όλων άπέναντι στόν καθένα. Άπό τήν άλλη μεριά, έχουμε μία συμπαγή λειτουργία τής κολαστικής έξουσίας: μία σχολαστική μέριμνα για τό σώμα καί για τόν χρόνο του ενόχου, μία περίζωση των κινήσεών του καί τής συμπεριφοράς του μ' ένα σύστημα έξουσίας καί γνώσης· μία μελετημένη «όρθοπεδική» πού εφαρμόζεται στους ενόχους για τήν άτομική τους άνόρθωση· μιάν αυτόνομη διαχείριση τής έξουσίας αυτής, πού άπομονώνεται καί άπό τό κοινωνικό σώμα καί άπό τήν καθαυτό δικαστική έξουσία. Αυτό πού εισάγεται μέ τήν εμφάνιση τής φυλακής είναι ή θεσμοποίηση τής κολαστικής έξουσίας· ή άκριδέστερα: ή κολαστική έξουσία (μέ τόν στρατηγικό στόχο πού επέλεξε στά τέλη του 18ου αιώνα – τόν περιορισμό των λαϊκών άνομιών) θά είναι, άραγε, περισσότερο εξασφαλισμένη άν κρύβεται πίσω άπό μία γενική κοινωνική λειτουργία, μέσα στήν «κολαστική πολιτεία», ή άν έπενδύεται σ' έναν καταναγκαστικό θεσμό, μέσα στόν κλειστό χώρο του «άναμορφωτηρίου»;

Ένα είναι βέβαιο, ότι στα τέλη του 18ου αιώνα υπάρχουν τρεις τρόποι οργάνωσης τής κολαστικής έξουσίας. Ο πρώτος είναι εκείνος πού εξακολουθούσε νά λειτουργεί καί στηριζόταν στό παλιό μοναρχικό δίκαιο. Οί άλλοι αναφέρονται, καί οί δυό, σέ μία προληπτική, ώφελιμιστική, σωφρονιστική άντίληψη του δικαιώματος κολασμού πού άνήκει σέ ολόκληρη τήν κοινωνία· οί δυό όμως αυτοί τρόποι διαφέρουν άνάμεσά τους στό επίπεδο του συστήματος πού προβάλλουν. Σχηματοποιώντας πολύ, μπορούμε νά πούμε, πώς, στό μοναρχικό δίκαιο, ή τιμωρία άποτελεί μία έθιμοτυπία τής υπέρτατης άρχής· χρησιμοποιεί τά τελετουργικά σημάδια τής εκδίκησης πού τά έντυπώνει πάνω στό σώμα του κατάδικου· καί προκαλεί στους θεατές ένα αίσθημα φρίκης, τόσο πίο έντονο, καθόσον ή φυσική παρουσία του μονάρχη καί τής έξουσίας του είναι άσυνεχής, άτακτη καί πάντοτε υπεράνω των ίδιων των νόμων τής. Στο σχέδιο των μεταρρυθμιστών νομικών,

ή τιμωρία είναι μία διαδικασία πού άποβλέπει στήν άποκατάσταση των άτόμων ως ύποκειμένων δικαίου. Μεταχειρίζεται όχι σημάδια, αλλά σήματα, κωδικοποιημένα σύνολα άπό παραστάσεις, όπου ή σκηνή τής τιμωρίας πρέπει νά εξασφαλίζει τήν όσο τό δυνατόν πίο σύντομη διάδοσή τους καθώς καί τήν πίο καθολική άποδοχή τους. Τέλος, στό σχέδιο πού καταστρώνεται για τή θεσμοποίηση τής φυλακής, ή τιμωρία είναι μία τεχνική πειθαγκασμού των άτόμων· εφαρμόζει μεθόδους ντρεσαρίσματος του σώματος – όχι σήματα – μέ τά ίχνη πού αφήνει αυτή ή άγωγή στή συμπεριφορά, υπό μορφή συνηθειών· ή τιμωρία προϋποθέτει άκόμα τήν εγκατάσταση μιάς ειδικής έξουσίας για τή διαχείριση τής ποινής. Ο ύπατος άρχοντας καί ή δύναμή του, τό κοινωνικό σώμα, τό διοικητικό σύστημα. Τό σημάδι, τό σήμα, τό ίχνος. Η τελετουργία, ή παράσταση, ή άσκηση. Ο ήττημένος έχθρός, τό ύποκείμενο δικαίου πού ή άποκατάστασή του βρίσκεται σέ εξέλιξη, τό άτομο ύποταγμένο σ' έναν άμεσο καταναγκασμό. Τό σώμα πού υποβάλλεται σέ βασανιστήρια, ή ψυχή πού οί παραστάσεις τής υποβάλλονται σέ έντεχνη μάλαξη, τό σώμα πού ντρεσάρεται: έχουμε εδώ τρεις σειρές στοιχείων πού χαρακτηρίζουν τά τρία συστήματα τά όποία άναμετριούνται μεταξύ τους γύρω στα τέλη του 18ου αιώνα. Δέν μπορούμε ούτε νά τά αναγάγουμε σέ θεωρίες δικαίου (μ' όλο πού διασταυρώνονται μ' αυτές), ούτε νά τά ταυτίσουμε μέ μηχανισμούς ή μέ θεσμούς (μ' όλο πού στηρίζονται σ' αυτούς), ούτε νά ύποστηρίξουμε πώς πηγάζουν άπό μιάν ήθική έπιλογή (μ' όλο πού δικαιώνονται άπό αυτήν). Πρόκειται για τρόπους άσκησης τής κολαστικής έξουσίας. Τρεις τεχνολογίες έξουσίας.

Τό πρόβλημα, επομένως, είναι τό άκόλουθο: πώς συμβαίνει νά έχει τελικά επιβληθεί τό τρίτο σύστημα; Μέ ποιόν τρόπο τό καταναγκαστικό, σωματικό, άπομονωτικό, μυστικό, πρότυπο τής κολαστικής έξουσίας άντικατέστησε τό παραστατικό, σκηνικό, σημαίνον, δημόσιο, συλλογικό πρότυπο; Γιατί, άραγε, ή σωματική άσκηση τής τιμωρίας (πού δέν είναι τό βασανιστήριο) έχει άντικαταστήσει – μαζί μέ τή φυλακή πού άποτελεί τή θεσμική του βάση – τό κοινωνικό σύστημα των σημάτων τής τιμωρίας καί τή φιλόαρη γιορτή πού τά έκανε νά κυκλοφορούν;

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Beccaria, *Περί άδικημάτων και ποινών* (Des délits et des peines), έκδ. του 1856, σελ. 119.
2. *Ό.π.*
3. J.-P. Marat, *Σχέδιο ποινικής νομοθεσίας* (Plan de législation criminelle), 1780, σελ. 33.
4. F. M. Vermeil, *Δοκίμιο σχετικά με τις μεταρρυθμίσεις που πρέπει να γίνουν στην ποινική μας νομοθεσία* (Essai sur les réformes à faire dans notre législation criminelle, 1781, σελ. 68-145. Βλ. και Ch. E. Dufriche de Valazé, *Περί των ποινικών νόμων* (Des lois pénales), 1784, σελ. 349.
5. Le Peletier de Saint-Fargeau, *Κοινοβουλευτικά Άρχεϊα* (Archives parlementaires), τόμ. XXVI, σελ. 321-322.
6. Beccaria, *Περί άδικημάτων και ποινών*, (Des délits et des peines), 1856, σελ. 114.
7. *Ό.π.*, σελ. 135.
8. Mably, *Περί Νομοθεσίας. Άπαντα* (De la législation. Oeuvres complètes), IX, σελ. 246.
9. J.-P. Brissot, *Θεωρία των ποινικών νόμων* (Théorie des lois criminelles), 1781, I, σελ. 258.
10. P. L. de Lacretelle, *Στοχασμοί γύρω από την ποινική νομοθεσία* (Réflexions sur la législation pénale) in: *Λόγος περί άτιμωτικών ποινών* (Discours sur les peines infamantes), 1784, σελ. 361.
11. Beccaria, *Περί άδικημάτων και ποινών* (Des délits et des peines), σελ. 113.
12. G. E. Pastoret, *Περί ποινικών νόμων* (Des lois pénales), 1790, I, σελ. 49.
13. Le Peletier de Saint-Fargeau, *Κοινοβουλευτικά Άρχεϊα* (Archives parlementaires) τόμ. XXVI. Οί συγγραφείς που άποκηρύττουν τή θανατική ποινή, προτείνουν μερικές όριστικές ποινές: βλ. J. P. Brissot, *Θεωρία των ποινικών νόμων* (Théorie des lois criminelles), 1781, σελ. 29-30. Ch. E. Dufriche de Valazé, *Περί των ποινικών νόμων* (Des lois pénales), 1784, σελ. 344: 'Ισόδια κάθειρξη για εκείνους που έχουν κριθεί «άνεπανόρθωτα κακοί».
14. Le Peletier de Saint-Fargeau, *Κοινοβουλευτικά Άρχεϊα* (Archives parlementaires), τόμ. XXVI, σελ. 329-330.
15. Ch. E. Dufriche de Valazé, *Περί των ποινικών νόμων* (Des lois pénales), 1784, σελ. 346.
16. A. Boucher d'Argis, *Παρατηρήσεις πάνω στους ποινικούς νόμους* (Observations sur les lois criminelles), 1781, σ. 139.
17. Βλ. L. Masson, *Η ποινική επανάσταση του 1791* (La Révolution pénale en 1791), σελ. 139. Υπήρχε ή αντίρρηση ότι τά καταναγκαστικά έργα ύπονοούσαν τήν προσφυγή στη βία (Le Peletier) ή τή θεβήλωση του ίερού χαρακτήρα τής εργασίας (Dupont). Υίοθετήθηκε τότε, σύμφωνα με τήν εϊσήγηση του Rabaud Saint-Etienne, ή έκφραση «καταναγκαστικά έργα», σέ αντίθεση με τήν «ελεύθερη εργασία που άνήκει αποκλειστικά στους ελεύθερους ανθρώπους», *Κοινοβουλευτικά άρχεϊα* (Archives parlementaires), τόμ. XXVI, σελ. 710 κ.έ.

18. J. M. Servan, *Λόγος περί άπονομής τής ποινικής δικαιοσύνης* (Discours sur l'administration de la justice criminelle), 1767, σ. 35-36.
19. Dufau, «*Λόγος στη Συντακτική Συνέλευση*», *Κοινοβουλευτικά άρχεϊα* (Archives parlementaires), τόμ. XXVI, σελ. 688.
20. *Ό.π.*, σελ. 329-330.
21. S. Bexon, *Κώδικας δημόσιας ασφάλειας* (Code de sûreté publique), 1807, μέρος δεύτερο, σελ. 24-25. Έπρόκειτο για ένα πρόγραμμα που ό Bexon εϊσηγήθηκε στον βασιλιά τής Βαυαρίας.
22. J.-P. Brissot, *Θεωρία των ποινικών νόμων* (Théorie des lois criminelles), 1781.
23. *Κοινοβουλευτικά Άρχεϊα* (Archives parlementaires), τόμ. XXVI, σελ. 322.
24. J. M. Servan, *Λόγος περί άπονομής τής ποινικής δικαιοσύνης* (Discours sur l'administration de la justice criminelle), 1767, σελ. 37.
25. F. M. Vermeil, *Δοκίμιο για τις αναγκαίες μεταρρυθμίσεις τής ποινικής μας νομοθεσίας* (Essai sur les réformes à faire dans notre législation criminelle), 1781, σελ. 148-149.
26. Βλ. *Κοινοβουλευτικά Άρχεϊα* (Archives parlementaires), τόμ. XXVI, σελ. 712.
27. G. de Mably, *Περί Νομοθεσίας. Άπαντα* (De la Législation. Oeuvres complètes), 1789, τόμ. IX, σελ. 338.
28. Ch. E. Dufriche de Valazé, *Περί των ποινικών νόμων* (Des lois pénales), 1784, σελ. 344-345.
29. C. F. M. de Rémusat, *Κοινοβουλευτικά Άρχεϊα* (Archives parlementaires), τόμ. LXXII, 1η Δεκεμβρίου 1831, σελ. 185.
30. Βλ. E. Decazes, *Υπόμνημα στον βασιλιά αναφορικά με τις φυλακές* (Rapport au roi sur les prisons), Έφημερίδα Le Moniteur, 11 Άπριλίου 1819.
31. Ch. Chabroud, *Κοινοβουλευτικά Άρχεϊα* (Archives parlementaires), τόμ. XXVI, σελ. 618.
32. Αικατερίνη Β', *Όδηγίες για τήν επιτροπή τήν επιφορτισμένη να ετοιμάσει τό σχέδιο του νέου Κώδικα των Νόμων* (Instruction pour la commission chargée de dresser le projet du nouveau code des lois), άρθρο 67.
33. Ένα μέρος του Κώδικα αυτού μεταφράστηκε και αποτελεί μέρος τής Εισαγωγής του έργου του P. Colquhoun, *Πραγματεία για τήν Άστυνομία του Λονδίνου* (Traité sur la Police de Londres), γαλλ. μετάφρ., 1807, I, σελ. 84.
34. Βλ., π.χ., Coquille, *Έθμικό δίκαιο του Nivernais* (Coutume du Nivernais).
35. G. du Rousseaud de la Combe, *Πραγματεία για τις ποινικές ύποθέσεις* (Traité des matières criminelles), 1741, σελ. 3.
36. F. Serpillon, *Ποινικός Κώδικας* (Code criminel), 1767, τόμ. III, σελ. 1095. Στο έργο του Serpillon διαφαίνεται μολαταύτα ή ιδέα πως ή αύστηρότητα τής φυλακής αποτελεί κιάλας μιάς άρχή ποινής.
37. Έτσι πρέπει να νοούνται οι πολυάριθμοι κανονισμοί που άφορούν τις φυλακές, και που αναφέρονται στους έκδισμούς των δεσμοφυλάκων, στην ασφάλεια των χώρων και στην άπαγόρευση τής επικοινωνίας ανάμεσα στους φυλακισμένους. Λογουχάρη, ή δικαστική άπόφαση τής Dijon (21 Σεπτεμβρίου του 1706).

Βλ. ακόμα, F. Serpillon, *Ποινικός Κώδικας* (Code criminel), 1767, τόμ. III, σελ. 601-647.

38. Αυτό δείχνει η ανακοίνωση της 4ης Μαρτίου του 1724 για τις ύποτροπές κλοπής, η έκτασή της 18ης 'ουλίου του 1724, σχετικά με την αλητεία. Ένα νέο παιδί που δεν είναι δυνατόν, εξαιτίας της ηλικίας του, να πάει στο κάτεργο, παρέμενε στο σωφρονιστήριο ως τη στιγμή που μπορούσε να σταλεί στο κάτεργο για να εκτίσει το υπόλοιπο της ποινής του. Βλ. *Έγκλημα και εγκληματικότητα στη Γαλλία υπό το Προεπαναστατικό Καθεστώς* (Crime et criminalité en France sous l'Ancien Régime), 1971, σελ. 266 κ. έ.

39. F. Serpillon, *Ποινικός Κώδικας* (Code criminel), 1767, τόμ. III, σελ. 1095.

40. J. P. Brissot, *Θεωρία των ποινικών νόμων* (Théorie des lois criminelles), 1781, τόμ. I., σελ. 173.

41. *Paris intra muros* (Noblesse): παρατίθεται από τον A. Desjardins, *Τά 'Υπομνήματα αλτημάτων και η Ποινική Δικαιοσύνη* (Les Cahiers de doléance et la justice criminelle), σελ. 477.

42. Langres, *Οί Τρεις Τάξεις* (Trois Ordres), παράθεση: δ.π., σελ. 483.

43. Briey, *Η Τρίτη Τάξη* (Tiers Etat) παρατίθεται, στο ίδιο έργο, σελ. 484. Βλ. ακόμα, P. Goubert και M. Denis, *Οί Γάλλοι Έχουν τον λόγο* (Les Français ont la parole), 1964, σελ. 203. Βρίσκουμε ακόμα και στα ύπομνήματα αιτήματ' αναφορικά με τη διατήρηση των κρατητηρίων, που θά μπορούσαν να χρησιμοποιούνται από οικογένειες.

44. Βλ. Thorsten Sellin, *Πρωτοπορία στην Ποινολογία* (Pioneering in Penology), 1944. Έμπειρισταωμένη μελέτη για τό Rasphuis και τό Spinhuis του 'Αμστερνταμ. Θά μπορούσαμε νά αφήσουμε κατά μέρος ένα άλλο «πρότυπο» που μνημονεύεται συχνότατα στον 18ο αιώνα. Είναι εκείνο που προτείνει ο Mabilion στο έργο του *Στοχασμοί πάνω στις φυλακές των θρησκευτικών ταγμάτων* (Réflexions sur les prisons des ordres religieux), που επανεκδόθηκε στά 1845. Φαίνεται πώς τό κείμενο αυτό εμφανίστηκε στον δέκατο ένατο αιώνα, τήν εποχή όπου οι καθολικοί διεκδικούσαν από τους διαμαρτυρούμενους τή θέση που οι τελευταίοι είχαν καταλάβει στις φιλανθρωπικές κινήσεις, καθώς και σέ όρισμένες διοικήσεις. Τό φυλλάδιο του Mabilion - που φαίνεται νά ξμεινε σχεδόν άγνωστο και δίχως επιρροή - άποδείκνυε πώς «ή βασική ιδέα του άμερικανικού συστήματος σωφρονισμού» είναι μιά «ιδέα μοναστική και γαλλική, παρ' όλο που ύποστηρίχθηκε πολλές φορές ότι προερχόταν από τή Γενεύη ή τήν Πενσυλβάνια» (L. Faucher).

45. Vilan XIV, *Υπόμνημα για τά μέσα σωφρονισμού των κακοποιών* (Mémoire sur les moyens de corriger les malfaiteurs), 1773, σελ. 64. Τό 'Υπόμνημα αυτό που συνδέεται με τήν ίδρυση του σωφρονιστηρίου της Γάνδης, παρέμεινε ανέκδοτο ως τό 1841. Η συχνότητα των ποινών έξορίας ύπογράμμισε τις σχέσεις ανάμεσα στο έγκλημα και στην αλητεία. Στά 1771, οι έπαρχίες της Φλάνδρας διαπιστώνουν πώς «οί ποινές έξορίας που επιβάλλονται στους έπαίτες, δέν φέρνουν κανένα αποτέλεσμα, καθόσον κάθε έπαρχία στέλνει στην άλλη τους ύπαικούς της που θεωρεί επιζήμιους γι' αυτήν τήν ίδια - με αποτέλεσμα ένας έπαίτης, που διώχνεται έτσι από έπαρχία σέ έπαρχία, νά καταλήγει τελικά στην άγχονή: ενώ αν τόν είχαν συνηθίσει νά εργάζεται, δέν θά έπαιρνε τόν κακό αυτό δρόμο». (L. Stoo-

bant. in: *Χρονικά του Συλλόγου της 'Ιστορίας της Γάνδης* [Annales de la Société d'histoire de Gand], τόμ. III, 1898, σελ. 228). Βλ. εικ. άριθ. 15.

46. Vilan XIV, *Υπόμνημα* (Mémoire), σελ. 68.

47. *Ο.π.*, σελ. 107.

48. *Ο.π.*, σελ. 102-103.

49. J. Hanway, *Οί άτέλειες της άστυνομίας* (The Defects of Police), 1775.

50. Προόμιο του Νόμου του 1779, παρατίθεται από τόν Julius στο *Μαθήματα περί των φυλακών* (Leçons sur les prisons), γαλλ. μετάφρ., 1831, I, σελ. 299.

51. Οί Κουάκερς γνώριζαν σίγουρα τό Rasphuis και τό Spinhuis του 'Αμστερνταμ. Βλ. T. Sellin, *Πρωτοπορία στην Ποινολογία*, (Pioneering in Penology), σελ. 109-110. 'Οπωσδήποτε ή φυλακή της Walnut Street συνέχιζε τήν παράδοση του Alms-house, που άρχισε νά λειτουργεί στά 1767, και της ποινικής νομοθεσίας που οι Κουάκερς θέλησαν νά επιβάλλουν ενάντια στη θέληση της άγγλικής διοίκησης.

52. G. de La Rochefoucauld-Liancourt, *Οί φυλακές της Φιλαδέλφειας* (Des prisons de Philadelphie), 1796, σελ. 9.

53. J. Turnbull, *Έπίσκεψη στις φυλακές της Φιλαδέλφειας* (Visite à la prison de Philadelphie), γαλλ. μετάφρ., 1797, σελ. 15-16.

54. Caleb Lowmes, in: N. K. Teeters, *Τό λίκνο του σωφρονιστικού θεσμού* (Cradle of penitentiary), 1955, σελ. 49.

55. Σχετικά με τις άναταραχές που προκάλεσε αυτός ο νόμος, βλ. B. Rush, *Έρευνα για τις συνέπειες των δημόσιων τιμωριών* (An inquiry into the effects of public punishments), 1787, σελ. 5-9, και Roberts Vaux, *Παρατηρήσεις* (Notices), σελ. 45. Πρέπει εδώ νά σημειώσουμε ότι στο ύπόμνημα του J. L. Siegel, όπου βασίζονταν οι κανονισμοί του Rasphuis του 'Αμστερνταμ, προβλεπόταν ότι οι ποι- νές δέν θά διακηρύσσονταν δημόσια, ότι οι φυλακισμένοι θά έγκλειόνταν τή νύχτα στο σωφρονιστήριο, ότι οι δεσμοφύλακες θά δεσμεύονταν ένόρκως νά μήν άποκαλύψουν τήν ταυτότητα του κρατούμενου, και ότι δέν θά επιτρέπóταν καμιά έπίσκεψη. (T. Sellin, *Πρωτοπορία στην Ποινολογία* [Pioneering in Penology], σελ. 27-28).

56. Πρώτη αναφορά των επιθεωρητών της φυλακής της Walnut Street. Παρατίθεται από τόν Teeters, σελ. 53-54.

57. J. Turnbull, *Έπίσκεψη στη φυλακή της Φιλαδέλφειας* (Visite à la prison de Philadelphie), γαλλ. μετάφρ., 1797, σελ. 27.

58. Ο B. Rush, ένας από τους επιθεωρητές της φυλακής της Walnut Street, σημειώνει τά παρακάτω, ύστερα από μιάν έπίσκεψή του στη φυλακή αυτή: «'Ηθική άγωγή: κήρυγμα, ανάγνωση ήθροπλαστικών βιβλίων, καθαριότητα ένδυμάτων και θαλάμων, λουτρά: κανείς δέν ύψώνει τή φωνή, οι κρατούμενοι πίνουν έλάχιστο κρασί, καπνίζουν όσο τό δυνατό λιγότερο, χρησιμοποιούν στις κουβέντες τους έλάχιστες αίσχρες ή βλάσφημες λέξεις. Έργάζονται άκατάπαυστα. Άσכולούνται με τόν κήπο: είναι θανάσιμος: καλλιεργούνται εκεί 1.200 λάχανα». In N. K. Teeters, *Τό λίκνο του σωφρονιστικού θεσμού* (The Cradle of penitentiary), 1935, σελ. 50.

59. *Πρακτικά του Διοικητικού Συμβουλίου* (Minutes of the Board), 16 'Ιουνίου 1797. Άναφέρεται από τόν N. K. Teeters, δ.π., σελ. 59.

60. W. Blackstone, *Σχόλια για τον ποινικό κώδικα της Αγγλίας* (Commentaire sur le Code criminel d' Angleterre), γαλλ. μετάφρ., 1776, σελ. 19.
61. W. Bradford, *Έρευνα για τον βαθμό αναγκαιότητας της θανατικής ποινής στην Πενσυλβάνια* (An inquiry how far the punishment of death is necessary in Pennsylvania), 1793, σελ. 3.
62. B. Rush, *Έρευνα για τις συνέπειες των δημόσιων τιμωριών* (An inquiry into the effects of public punishments), 1787, σελ. 14. 'Η ιδέα αυτή ενός συστήματος μετάπλασης των κρατουμένων εκφράζεται κιόλας από τον Hanway στο σχέδιο του ενός αναμορφωτηρίου: «'Η ιδέα ενός ασύλου δέν συμβιδιάζεται μ' εκείνην του κακοποιού· άς προσπαθήσουμε όμως να μεταβάλουμε τή φυλακή σε αναμορφωτήριο (reformatory) αθθεντικό και αποτελεσματικό, αντί να είναι όπως οι άλλες, μιά σχολή διαστροφής.» (*Ατέλειες της Αστυνομίας - Defects of police*, σελ. 52).
63. B. Ruch: *Έρευνα για τις συνέπειες των δημόσιων τιμωριών* (An inquiry into the effects of public punishments), 1787, σελ. 13.
64. Βλ. τις κριτικές που έγραψε ο Rush για τά κολαστικά θεάματα, ιδιαίτερα για εκείνα που είχε επινοήσει ο Dufliche de Valazé, *Έρευνα για τις συνέπειες των δημοσίων τιμωριών* (An inquiry into the effects of public punishments), 1787, σελ. 5-9.

Γ' ΠΕΙΘΑΡΧΙΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Τά πειθήνια σώματα

Ἡ ἰδανική μορφή τοῦ στρατιώτη, ὅπως περιγράφεται στίς ἀρχές τοῦ 17ου αἰώνα, εἶναι ἡ ἀκόλουθη: ὁ στρατιώτης εἶναι πρῶτα πρῶτα κάποιος πού ἀναγνωρίζεται ἀπό μακριά· φανερά εἶναι τά σημάδια πού τόν χαρακτηρίζουν: τά φυσικά σημάδια τῆς ρώμης του καί τοῦ θάρρους του, καθῶς καί τά σημάδια τῆς περηφάνειας του· τό σῶμα του εἶναι τό ἔμβλημα τῆς δυνάμεις του καί τῆς ἀνδρείας του· ἀκόμα κι ἂν πρέπει νά μάθει λίγο λίγο νά χειρίζεται τό ὄπλο – κυρίως πολεμώντας –, ἀκόμα κι ἂν πρέπει νά ἐξοικειωθεῖ μέ τά γυμνάσια καί μέ τίς πορεῖες, ἡ ὄλη στάση του καί ἡ λεβέντικη κορμοστασιά του πηγάζουν, κατά μεγάλο μέρος, ἀπό μιᾶ σωματική ρητορική τῆς τιμῆς: «Τά σημάδια πού μᾶς κάνουν νά ἀναγνωρίζουμε τούς πιδό κατάλληλους γιά τό ἐπάγγελμα αὐτό, εἶναι ἡ ζωντάνια καί ἡ ἐξυπνάδα, τό κεφάλι ψηλά, τό ἀνυψωμένο στομάχι, οἱ φαρδεῖς ὤμοι, τά μακριά χέρια, τά ἰσχυρά δάχτυλα, ἡ μικρή κοιλιά, οἱ χοντροί μηροί, οἱ λεπτές κνήμες καί τά σκληραγωγημένα στεγνά πόδια – πού ὅλα τους δείχνουν ἕναν ἄνθρωπο εὐκίνητο καί δυνατό»· ὅταν γίνεῖ λογχοφόρος, ὁ στρατιώτης «θά πρέπει νά βαδίζει ρυθμικά, γιά νά ἐμφανίζει τή μεγαλύτερη δυνατή χάρη καί σοβαρότητα, γιατί ἡ Λόγχη εἶναι ὄπλο τιμημένο πού ἀξίζει νά τό κρατᾶ κανεῖς μέ σεβασμό καί τόλμη¹.»

Στό δεύτερο μισό τοῦ 18ου αἰώνα, ὁ στρατιώτης γίνεταί κάτι πού κατασκευάζεται: ἀπό μιάν ἄμορφη μάζα, ἀπό ἕνα ἀδέξιο σῶμα, μετασχηματίζεται σέ μιᾶ ἀναγκαῖα μηχανή· διορθώνονται λίγο λίγο οἱ στάσεις τοῦ σώματος· μέ ἀργό ρυθμό, ἕνας σοφά ὑπολογισμένος καταναγκασμός διατρέχει κάθε μέρος τοῦ σώματος, τό ἐξουσιάζει, ὑποτάσσει τό σύνολο, τό καθιστᾶ ἀδιάκοπα διαθέσι-

μο και επεκτείνεται, σιωπηλά, ως τόν αυτοματισμό της συνήθειας· με λίγα λόγια, ο «χωριάτης εκδιώχθηκε» και του δόθηκε ο «άερας του στρατιώτη²». Οί εκπαιδευτές συνηθίζουν τους νεοσύλλεκτους «νά κρατάνε τό κεφάλι ψηλά· νά στέκονται ίσια χωρίς νά καμπουριάζουν, νά προβάλλουν τήν κοιλιά, νά προτάσσουν τό στήθος, νά λισιώνουν τήν πλάτη· και γιά νά τούς κάνουν ν' αποκτήσουν αυτές τές συνήθειες, τούς αναγκάζουν νά κρατούν τή στάση αυτή στήνοντάς τους σ' έναν τοίχο, έτσι ώστε οί φτέρνες τους, οί κνήμες, οί ώμοι και ή μέση νά κολλάνε στον τοίχο, καθώς και ή ράχη των χεριών, μέ τούς βραχιόνες προς τά έξω και κολλημένους στό σώμα... θά τούς διδάξουν επίσης νά μή χαμηλώνουν ποτέ τό βλέμμα, αλλά νά κοιτάζουν μέ τόλμη τόν άπέναντί τους... νά μένουν ακίνητοι περιμένοντας τές διαταγές, και νά μήν κουνάνε ούτε τό κεφάλι ούτε τά χέρια ούτε τά πόδια... τέλος, νά περπατάνε μέ βήμα σταθερό, μέ τά γόνατα τεντωμένα και τά μπροστινά άκρα των ποδιών χαμηλωμένα και προς τά έξω³.»

Στήν κλασική εποχή, ανακαλύφθηκε πώς τό σώμα ήταν αντικείμενο και στόχος της εξουσίας. Υπάρχουν άπειρα τεκμήρια αυτής της μεγάλης προσοχής πού δινόταν τότε στό σώμα - στό σώμα πού υποβάλλεται σέ κατεργασία, σέ πλάσιμο, σέ εκγύμναση, στό σώμα πού υπακούει, άπαντά, γίνεται επιδέξιο ή πού οί δυνάμεις του πολλαπλασιάζονται. Τό μεγάλο βιβλίο του Άνθρωπου-μηχανής γράφτηκε ταυτόχρονα σέ δύο κατάστιχα: τό ανατομο-μεταφυσικό, πού ο Descartes έγραψε τές πρώτες του σελίδες και πού τό συνέχισαν οί γιατροί και οί φιλόσοφοι· και τό τεχνικο-πολιτικό, πού άπαρτίστηκε από ένα σύνολο στρατιωτικών, σχολικών, ιδρυματικών κανονισμών, καθώς και από εμπειρικές και λογικές διαδικασίες για τόν έλεγχο και τή διόρθωση των ενεργειών του σώματος. Δυό κατάστιχα σαφώς διαφορετικά άφου έπρόκειτο, από τή μία μεριά για ύποταγή και χρήση και, από τήν άλλη, για λειτουργία και έρμηνεία: σώμα χρήσιμο, σώμα κατανοητό. Και όμως, από τό ένα επίπεδο στό άλλο, υπάρχουν σημεία διασταύρωσης. Ο Άνθρωπος-μηχανή του La Mettrie είναι ταυτόχρονα και μία ύλιστική άναγωγή της ψυχής και μία γενική θεωρία άγωγής· στό κέντρο τους κυριαρχεί ή ιδέα της «υπακοής» πού συνδέει τό αναλύσιμο σώμα μέ τό εδάγωγο σώμα. Υπάκουο είναι τό σώμα πού μπορεί νά υποτάσσεται, νά χρησιμοποιείται, πού μπορεί νά τελειοποιείται και νά μεταλλάθεται.

Τά περίφημα «αυτόματα» της παλιās εποχής δέν αποτελούσαν μόνο ένα τρόπο άπεικόνισης του οργανισμού· ήταν ακόμα και «πολιτικές κουκλες», πρότυπα της εξουσίας σέ μικρογραφία - έμμομη ιδέα του Φρειδερίκου Β', βασιλιά γνωστού για τή mania του μέ τές μικρές μηχανές, τά καλογυμνασμένα συντάγματα και τές άτέλειωτες άσκήσεις.

Τί τό καινούργιο ύπάρχει στις μορφές αυτές της ύπακοής για τές όποιες έδειξε τόσο ενδιαφέρον ο 18ος αιώνας; Δέν είναι, άσφαλώς, ή πρώτη φορά πού τό σώμα γίνεται αντικείμενο τόσο έπιτακτικών και πιεστικών επενδύσεων· σέ κάθε κοινωνία τό σώμα περιζώνεται από εξουσίες πολύ σφιχτές πού του επιβάλλουν καταναγκασμούς, άπαγορεύσεις και ύποχρεώσεις. Πολλά μολαταύτα είναι τά καινούργια στοιχεία στις τεχνικές αυτές. Και πρώτα άπ' όλα, ή κλίμακα του έλέγχου: δέν πρόκειται έδώ για κάποιον χειρισμό του σώματος, κατά μάζα, χόνδρικά, σαν νά ήταν κάποια άδιάρρηκτη μονάδα, αλλά για κατεργασία του στις λεπτομέρειες· για άσκηση πάνω του ενός λεπτού καταναγκασμού, για έξασφάλιση του επηρεασμού του στό ίδιο τό επίπεδο της μηχανικής - κινήσεις, χειρονομίες, στάσεις, ταχύτητα: εξουσία άπειροελάχιστη πάνω στό ενεργό σώμα. Δεύτερο, τό αντικείμενο του έλέγχου: όχι πιά τά σημαίνοντα στοιχεία της συμπεριφοράς ή ή γλώσσα του σώματος, αλλά ή οίκονομία, ή άποτελεσματικότητα των κινήσεων, ή έσωτερική τους οργάνωση· ο καταναγκασμός επιδρά περισσότερο πάνω στις δυνάμεις παρά στα σήματα· ή μόνη πραγματικά σημαντική τελετή είναι ή άσκηση. Τέλος, ο τρόπος του έλέγχου: αυτός ενέχει έναν άδιάλειπτο, σταθερό καταναγκασμό, πού προσέχει περισσότερο τές διαδικασίες της δραστηριότητας παρά τό άποτέλεσμά της, και πού άσκειται σύμφωνα μέ μία κωδικοποίηση πού άστυνομεύει τό χρόνο, τό χώρο, τές κινήσεις. Οί μέθοδοι αυτές επιτρέπουν τό σχολαστικό έλεγχο των δραστηριοτήτων του σώματος, έξασφαλίζουν τή σταθερή καθυπόταξη των δυνάμεών του και επιβάλλουν σ' αυτές μία σχέση ύπακοής-χρησιμότητας: όλα τούτα μπορούν νά ονομαστούν «πειθαρχίες». Πολλά από τά πειθαρχικά αυτά μέτρα εφαρμόζονταν από καιρό - στό μοναχέρια, στό στρατό, καθώς και στό εργαστήρια. Άλλά οί διάφορες μορφές πειθαρχίας έξελίχθηκαν, στή διάρκεια του 17ου και του 18ου αιώνα, σέ γενικούς τύπους κυριαρχίας. Διαφορετικές από τή δουλεία, άφου δέν βασίζονται σέ

μιά σχέση ιδιοποίησης τῶν σωμάτων· ὄλη ἡ κομψότητα μάλιστα τῆς πειθαρχίας συνίσταται στό ὅτι ἐνῶ ἀποφεύγει τή δαπανηρή καί βίαιη αὐτή σχέση, πετυχαίνει μολαταῦτα τουλάχιστον ἐξίσου μεγάλα ἀποτελέσματα. Διαφορετικές ἐπίσης κι ἀπό τήν ὑπηρετικότητα, πού εἶναι μιά σχέση κυριαρχίας σταθερῆς, μαζικῆς, ὀλιγκῆς, μή-ἀναλυτικῆς, ἀπεριόριστης, καί θεοπισμένης μέ τή μορφή τῆς προσωπικῆς βούλησης τοῦ ἀφέντη, τῆς «ιδιοτροπίας» του. Διαφορετικές ἀπό τήν ὑποτέλεια, πού εἶναι μιά σχέση ὑποταγῆς κωδικοποιημένης στόν ὑπέρτατο βαθμό, ἀλλά ἀπόμακρης, καί πού ἀφορᾷ ὄχι τόσο τίς δραστηριότητες τοῦ σώματος ὅσο τά προϊόντα τῆς ἐργασίας καί τά τελετουργικά σημάδια τῆς ὑποταγῆς στόν ἡγεμόνα. Διαφορετικές ἀκόμα καί ἀπό τόν ἀσκητισμό καί ἀπό τίς «πειθαρχίες» μοναστικοῦ τύπου, πού ρόλος τους εἶναι νά ἐξασφαλίζουν τήν ἐγκατάλειψη μάλλον παρά τήν αὔξηση τῆς χρησιμότητας, καί πού – ἔστω κι ἂν ὑποδηλώνουν ὑπακοή σέ τρίτον – ἔχουν ὡς κύριο στόχο τήν ὄλο καί μεγαλύτερη κυριαρχία κάθε ἀτόμου πάνω στό ἴδιο του τό σῶμα. Ἡ ἱστορική στιγμή τῆς πειθαρχίας, εἶναι ἡ στιγμή ὅπου γεννιέται μιά τέχνη τοῦ ἀνθρώπινου σώματος πού δέν ἀποβλέπει μονάχα στήν ἀνάπτυξη τῶν ἱκανοτήτων του, οὔτε στήν ἐπιβάρυνση τῆς ὑποταγῆς του, ἀλλά στή διαμόρφωση μιᾶς σχέσης πού, μέ τόν ἴδιο μηχανισμό, τό καθιστᾷ τόσο πιά ὑπάκουο ὅσο εἶναι πιά χρήσιμο, καί ἀντίστροφα. Διαμορφώνεται τότε μιά πολιτική καταναγκασμῶν, πού συνίστανται στήν ἐπεξεργασία τοῦ σώματος, στόν ὑπολογισμένο χειρισμό τῶν στοιχείων του, τῶν κινήσῶν του, τῆς συμπεριφορᾶς του. Τό ἀνθρώπινο σῶμα μπαίνει τώρα μέσα σ' ἕνα μηχανισμό ἐξουσίας πού τό ψαχουλεύει, τό ἀποδιαρθρώνει καί τό ἀνασυνθέτει. Γεννιέται μιά «πολιτική ἀνατομία» πού εἶναι συνάμα μιά «μηχανική τῆς ἐξουσίας»· ἐξηγεῖ μέ ποιόν τρόπο μπορεῖ κανεῖς νά ἐπηρεάζει τό σῶμα τῶν ἄλλων, ὄχι ἀπλῶς γιά νά ἐκτελῶν ἐκεῖνο πού αὐτός ἐπιθυμῆ, ἀλλά καί γιά νά ἐνεργοῦν ὅπως αὐτός θέλει, σύμφωνα μέ τίς τεχνικές, καί μέ τήν ταχύτητα καί τήν ἀποτελεσματικότητα πού ἔχει προκαθορίσει. Ἡ πειθαρχία κατασκευάζει ἔτσι σώματα ὑποταγμένα καί ἐξασκημένα, σώματα «πειθίγια». Ἡ πειθαρχία αὐξάνει τίς δυνάμεις τοῦ σώματος (μέ ὄρους οικονομικῆς χρησιμότητας) καί μειώνει τίς ἴδιες αὐτές δυνάμεις (μέ ὄρους πολιτικῆς ὑπακοῆς). Κοντολογίς: διασπᾷ τή δύναμη τοῦ σώματος ἀπό τή μιά, τή μετατρέπει σέ «ἐπιδεξιότητα», σέ «ἱκανότητα», πού

προσπαθεῖ πάντα νά τήν αὔξησει· καί ἀπό τήν ἄλλη, ἀντιστρέφει τήν ἐνέργεια, τή δύναμη πού θά μπορούσε νά προκύψει ἀπό αὐτήν καί τή μετατρέπει σέ σχέση αὐστηρῆς ὑποταγῆς. Ἄν ἡ οικονομική ἐκμετάλλευση διαχωρίζει τήν ἐργασιακή δύναμη ἀπό τό προϊόν τῆς ἐργασίας, ὁ πειθαρχικός καταναγκασμός στερεώνει μέσα στό σῶμα τόν τυραννικό δεσμό ἀνάμεσα σέ μίαν αὔξημένη ἐπιδεξιότητα καί σέ μιά μεγαλύτερη δυνάστευση.

Ἡ «ἐπινόηση» τῆς καινούργιας αὐτῆς πολιτικῆς ἀνατομίας δέν πρέπει νά νοηθεῖ σάν ξαφνική ἀνακάλυψη, ἀλλά σάν μιά πολλαπλότητα διεργασιῶν συχνά δευτερεύουσας σημασίας, διαφορετικῆς προέλευσης, διασκορπισμένων στόν χῶρο, πού διασταυρῶνται, ἐπαναλαμβάνονται ἢ μιμούνται ἢ μιά τήν ἄλλη, σπριζοῦνται ἢ μιά πάνω στήν ἄλλη, διαφέρουν κατά τό πεδίο ἐφαρμογῆς τους, συγκλίνουν καί συνθέτουν λίγο λίγο τό διάγραμμα μιᾶς γενικῆς μεθόδου. Ἐμφανίστηκαν ἀπό πολύ νωρίς στά κολλέγια· ἀργότερα στά δημοτικά σχολεῖα· εἰσέβαλαν σιγά σιγά στόν νοσοκομειακό χῶρο· καί σέ μερικές δεκάδες χρόνια ἀνασυγκρότησαν τή στρατιωτική ὀργάνωση. Μερικές φορές κυκλοφόρησαν ταχύτατα ἀπό τό ἕνα σημεῖο στό ἄλλο (ἀνάμεσα στό στρατό καί στίς τεχνικές σχολές, ἢ στά κολλέγια καί στά λύκεια), καί ἄλλες φορές, μέ ἀργό ρυθμό καί πιά διακριτικά (δολερῆ στρατιωτικοποίηση τῶν μεγάλων ἐργαστηρίων). Σχεδόν πάντα ἐπιβλήθηκαν γιά νά ἀνταποκριθοῦν σέ ὀρισμένες ἀπαιτήσεις τῶν περιστάσεων: ἄλλοτε μιᾶς βιομηχανικῆς καινοτομίας, ἄλλοτε τῆς ὑποτροπῆς μιᾶς ἐπιδημίας, καί ἄλλοτε τῆς ἐφεύρεσης τοῦ τουφεκιῦ ἢ τῶν νικῶν τῆς Πρωσίας. Πράγμα πού, σέ τελευταία ἀνάλυση, δέν ἐμποδίζει τίς πολλαπλές αὐτές διεργασίες νά ἐντάσσονται σ' ἕνα γενικότερο πλαίσιο οὐσιαστικῶν ἀλλαγῶν, πού θά προσπαθῆσομε νά τίς ἀναλύσομε παρακάτω.

Δέν πρόκειται ἐδῶ νά ἐκθέσομε τήν ἱστορία τῶν διάφορων πειθαρχικῶν θεσμῶν μέ τίς ἰδιαιτερότητες τοῦ καθενός. Θά ἐπισημάνουμε μόνο, βασιζόμενοι σέ μιά σειρά παραδείγματα, μερικές ἀπό τίς σημαντικότερες τεχνικές πού – ἀπό τόν ἕνα θεσμό στόν ἄλλο – μπόρεσαν εὐκολα νά γενικευθοῦν. Τεχνικές πάντα σχολαστικές, συχνά χαμηλοῦ βαθμοῦ, ἀλλά πού ἔχουν κάποια σημασία, ἐφόσον χαρακτηρίζουν ἕναν ὀρισμένο τρόπο πολιτικῆς καί λεπτομερειακῆς περιζώσης τοῦ σώματος, μιά καινούργια «μικροφυσική» τῆς ἐξουσίας· καί ἐφόσον, ἀπό τόν 17ο αἰῶνα καί

πέρα, επεκτείνονται σ' όλο και ευρύτερους χώρους, με τήν τάση να καλύψουν δλόκληρο τό κοινωνικό σώμα. Μικροπονηριές πού διαθέτουν μεγάλη δύναμη διάδοσης, έκλεπτυσμένες τακτοποιήσεις, φαινομενικά άθώες, αλλά πού μαρτυρούν βαθύτατη καχυποψία, μηχανισμοί πού συμμορφώνονται με άνομολόγητους διακανονισμούς, ή πού επιδιώκουν εύτελεις καταναγκασμούς – αυτά είναι ώστόσο πού έφεραν τή μεταλλαγή του κολαστικού συστήματος στό κατώφλι τής σύγχρονης έποχής. 'Η περιγραφή τους θά απαιτήσει τή χρονοτριβή στή λεπτομέρεια και τήν προσοχή στά μικρά συμβάντα: πίσω από τά δευτερότερα σχήματα θά χρειαστεί ν' αναζητήσουμε όχι κάποιο νόημα, αλλά κάποια προφύλαξη· θά χρειαστεί νά τά επανεντάξουμε όχι μόνο στήν ένότητα μιās λειτουργίας, αλλά και στή συνοχή μιās τακτικής. Οί παραπάνω πονηριές δέν πηγάζουν τόσο από έναν ύψηλό λογισμό πού δουλεύει άκόμα και στόν ύπνο του και δίνει νόημα στό άσήμαντο, όσο από τήν άγρυπνη «κακοβουλία» πού έκμεταλλεύεται τό κάθε τι. 'Η πειθαρχία είναι μιá πολιτική άνατομία τής λεπτομέρειας.

Στόν άνυπόμονο άναγνώστη, θά θυμίσουμε τόν Στρατάρχη τής Σαξωνίας: «Μολονότι, όσοι άσχολούνται με λεπτομέρειες περνούν για στενοκέφαλοι, έγώ πιστεύω πώς αυτή ή άπασχόληση είναι άπαραίτητη διότι άποτελεί τό θεμέλιο και διότι είναι άδύνατο νά άνεγείρει κανείς ένα οικόδομημα ή νά καταστρώσει μιá μέθοδο άν δέν γνωρίζει τίς άρχές τής. Δέν φτάνει νά έχεις έφεση για τήν αρχιτεκτονική· πρέπει και νά ξέρεις και τή λιθοτομία⁴.» Θά μπορούσε νά γραφτεί μιá δλόκληρη ιστορία για τούτη τή «λιθοτομία» – ιστορία τής ώφελιμιστικής έκλογίκευσης τής λεπτομέρειας στήν ήθική λογιστική και στόν πολιτικό έλεγχο. 'Η κλασική έποχή δέν τήν έγκαινίασε· τήν επιτάχυνε, άλλαξε τήν κλίμακά της, τής έδωσε εργαλεία άκριβείας, και ίσως μάλιστα νά βρήκε και κάποιες άπαντήσεις στόν λογισμό του άπειροελάχιστου ή στήν περιγραφή των λεπτότατων άκόμα γνωρισμάτων των φυσικών όντων. "Όπως και νά έχει τό πράγμα, ή «λεπτομέρεια» άποτελοϋσε από παλιά μιάν κατηγορία τής θεολογίας και του άσκητισμού: κάθε λεπτομέρεια είναι σημαντική, καθόσον για τόν Θεό, καμιά άπεραντοςύνη δέν είναι μεγαλύτερη από μιá λεπτομέρεια, αλλά και διότι δέν ύπάρχει τίποτα άρκετά μικρό πού νά μήν τό θέλησε ή άνεξιχνίαστη δούληση του Κυρίου. Στή μεγάλη αυτήν παράδοση πού έξαίρει τή σπουδαιότητα τής λεπτομέρειας μπο-

ροϋν εύκολα νά στεγαστούν όλες οι σχολαστικότητες τής χριστιανικής άγωγής, τής σχολικής ή τής στρατιωτικής παιδαγωγίας, κοντολογίς όλες οι μορφές ντρεσαρισματος. Για τό πειθαρχημένο άτομο, όπως και για τόν άληθινό πιστό, καμιά λεπτομέρεια δέν είναι άδιάφορη, όχι τόσο για τό νόημα πού κρύβει, όσο για τή δυνατότητα πού βρίσκει σ' αυτήν ή έξουσία για νά τό κυριεύσει. Χαρακτηριστικός είναι ό μέγας ύμνος πού έψαλλε στα «φιλοπράγματα» και στήν αιώνια σημασία τους ό Jean-Baptiste de La Salle στην *Πραγματεία για τίς υποχρεώσεις των ιερωμένων δασκάλων των Χριστιανικών Σχολών* (Traité sur les obligations des freres des Écoles chrétiennes). 'Ο καθημερινός μυστικισμός άνταμώνει εδώ τήν πειθαρχία του μικροσκοπικού. «Πόσο επικίνδυνο είναι νά παραβλέπει κανείς τά μικροπράγματα. Είναι κάτι τό πολύ παρηγορητικό για μιá ψυχή σάν τή δική μου, άνίκανη για σπουδαίες πράξεις, νά σκέφτομαι πώς ή πίστη στα μικρά πράγματα θά μπορούσε με μιάν άνεπαίσθητη πρόοδο νά μās άνυψώσει στήν πιό περίοπτη άγιοσύνη: γιατί τά μικρά πράγματα μās προετοιμάζουν για μεγαλύτερα... Μικρά πράγματα, θά πει κάποιος, άλίμονο, Θεέ μου, τί μεγάλο θά μπορούσαμε νά κάνουμε για Σένα, έμεις, τά αδύναμα και θνητά όντα. Μικρά πράγματα· άν χρειαστεί νά άντιμετωπίσουμε τά μεγάλα, θά μπορούσαμε άραγε νά τά πραγματοποιήσουμε; 'Η μήπως θά πιστεύαμε πώς ξεπερνούν τίς δυνάμεις μας; Μικρά πράγματα· κι άν ό Θεός τά έγκρίνει και τά δέχεται σάν μεγάλα; Μικρά πράγματα – ναι, τά νιώσαμε όμως πραγματικά μικρά; τά κρίναμε άραγε σύμφωνα με τήν εμπειρία μας; Μικρά πράγματα· είμαστε λοιπόν ένοχοι άν βλέποντάς τα σάν μικρά, τά άπαρνιόμαστε; Μικρά πράγματα· αυτά ώστόσο διαπλάσανε τελικά τους μεγάλους 'Αγίους! Ναι, μικρά πράγματα· αλλά μεγάλα κίνητρα, μεγάλα αισθήματα, μεγάλη θέρμη, μεγάλη φλόγα, και συνακόλουθα μεγάλες άρετές, μεγάλοι θησαυροί, μεγάλες άνταμοιβές⁵.» Οί μικρολεπτομέρειες των κανονισμών, τό ανακριτικό βλέμμα των έπιθεωρητών, ό έλεγχος και των παραμικρών μοριών τής ζωής και του σώματος δίνουν πολύ σύντομα, στα πλαίσια του σχολείου, του στρατώνα ή του έργαστηρίου, ένα έγκόσμιο περιεχόμενο, μιάν οικονομική ή τεχνική όρθολογικότητα σ' αυτόν τό μυστικιστικό ύπολογισμό του άπειροελάχιστου και του άπείρου. 'Ετσι, μιá 'Ιστορία τής Λεπτομέρειας στόν 18ο αιώνα, έμπνευσμένη από τόν Jean-Baptiste de La

Salle, και σε μικρότερο βαθμό από τον Leibniz και τον Buffon, καθώς και από τον Φρειδερίκο Β', ιστορία που θα διέσχιζε τα πεδία της παιδαγωγικής, της ιατρικής, της στρατιωτικής τακτικής και της οικονομίας, έπρεπε να καταλήγει στον άνθρωπο που είχε όνειρευτεί, στα τέλη του αιώνα, να γίνει ένας καινούργιος Newton, όχι πια ένας Newton της άπεραντοσύνης του ούρανοῦ ή των αστρικῶν μαζῶν, αλλά ένας Newton τῶν «μικρῶν σωμάτων», τῶν μικρῶν κινήσεων, τῶν μικρῶν πράξεων· στον άνθρωπο που απάντησε στον μαθηματικό Gaspard Monge («Δέν ὑπῆρχε για ἀνακάλυψη παρά ἕνας μόνο κόσμος»): «Τί ἀκούω; Καί ὁ κόσμος τῆς λεπτομέρειας – ποιός τόν σκέφτηκε ποτέ τοῦτον τόν ἄλλο κόσμο; Ἐγώ, ἀπό τὰ δεκαπέντε μου χρόνια πίστευα σ' αὐτόν. Ἀπό τότε καταπιάστηκα μ' αὐτόν, καί ἡ θύμησή του εἶναι ὀλοζώντανη μέσα μου, σάν μιά ἔμμονη ἰδέα που ποτέ δέν θά μ' ἐγκαταλείψει... Ὁ ἄλλος αὐτός κόσμος εἶναι γιά μένα ὁ πιό σπουδαῖος που φιλοδόξησα νά ἀνακαλύψω: καί μόνο που τόν σκέφτομαι πονάει ἡ ψυχή μου⁶.» Δέν τόν ἀνακάλυψε βέβαια· ἀλλά, ὅπως εἶναι γνωστό, ἐπιχείρησε νά τόν ὀργανώσει· καί θέλησε νά συγκεντρώσει γύρω του ἕνα σύστημα ἐξουσίας που θά τοῦ ἐπέτρεπε νά ἀντιλαμβάνεται καί τό μικρότερο ἀκόμα γεγονός στό Κράτος που κυβερνοῦσε. Σκόπευε, μέ τήν αὐστηρή πειθαρχία που ἐπέβαλε, «νά ἐποπτεύει στό σύνολό της τήν τεράστια αὐτή μηχανή, χωρίς νά τοῦ ξεφεύγει ἡ παραμικρή λεπτομέρεια⁷.»

Μιά ἐξονυχιστική ἀνάλυση τῆς λεπτομέρειας καί ταυτόχρονα ἕνας πολιτικός ὑπολογισμός ὄλων τῶν μικρῶν πραγμάτων, γιά νά ἐξασφαλιστεῖ ὁ ἔλεγχος καί ἡ χρησιμοποίηση τῶν ἀνθρώπων, παρατηροῦνται ἀπό τήν κλασική κιόλας ἐποχή, καί περιλαμβάνουν ἕνα σύνολο τεχνικῶν μεθόδων καί γνώσεων, περιγραφῶν, συνταγῶν καί δεδομένων. Καί ἀπό τὰ ψιλοπράγματα αὐτά γεννήθηκε, χωρίς ἀμφιβολία, ὁ ἀνθρώπος του νεότερου οὐμανισμού⁸.

Η ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΚΑΤΑΝΟΜΗΣ

Ἡ πειθαρχία ἀρχίζει πρώτα πρώτα μέ τήν κατανομή τῶν ἀτόμων στον χώρο. Καί γι' αὐτό, ἐφαρμόζει διάφορες τεχνικές.

1. – Ἡ πειθαρχία ἀπαιτεῖ πολλές φορές τήν *περίφραξη*, τόν καθορισμό ἑνός χώρου διαφορετικοῦ ἀπ' ὄλους τούς ἄλλους,

ἑνός χώρου περιχαρακωμένου, Ἐπιλεκτοῦ χώρου τῆς πειθαρχικῆς μονοτονίας. Ὑπῆρξε κάποτε ὁ μέγας «ἐγκλεισμός» τῶν ἀλπητῶν καί τῶν ἐξαθλιωμένων· ὑπῆρξαν ἄλλοι, πιό κρυφοί ἀλλά πιό δολεροί καί ἀποτελεσματικοί. Κολλέγια: ἐπιβάλλεται λίγο λίγο τό πρότυπο του μοναστηριοῦ· τό οἰκοτροφεῖο ἐμφανίζεται ὡς τό πιό τέλειο ἄν ὄχι τό πιό συνηθισμένο παιδαγωγικό καθεστῶς· στό «Louis-le-Grand» γίνεται ὑποχρεωτικό ὅταν, μετά τήν ἀποχώρηση τῶν Ἰησουιτῶν, μετατράπηκε σέ πρότυπο κολλέγιο⁹. Στρατῶνες: κάπου πρέπει νά ἐγκατασταθεῖ ὁ στρατός – ἡ περιπλανώμενη αὐτή μάζα· νά σταματήσουν τό πλιάτσικο καί οἱ διαισθητές· νά καθουσιάζουν οἱ κάτοικοι που δυσανασχετοῦν γιά τήν παρουσία τῶν περαστικῶν στρατευμάτων· νά ἀποφεύγονται οἱ συγκρούσεις μέ τίς πολιτικές Ἀρχές· νά σταματήσουν οἱ λιποταξίες· νά ἐλέγχονται οἱ δαπάνες. Τό διάταγμα του 1719 ἐντέλλεται τήν ἀνοικοδόμηση πολλῶν ἑκατοντάδων στρατῶνων, ὁμοίων μ' ἐκείνους που ἔχουν ἤδη ὀργανωθεῖ στή Νότια Γαλλία· ὁ ἐγκλεισμός σ' αὐτές θά εἶναι αὐστηρότατος: «Τό ὄλο συγκρότημα θά εἶναι κατάκλειστο καί περιφραγμένο ἀπό ἕνα τείχος ὕψους δέκα ποδιῶν που θά περιβάλλει τίς δέκα πτέρυγες, σέ ἀπόσταση τριάντα ποδιῶν ἀπ' ὄλες τίς μεριές» – κι αὐτό, γιά νά κρατοῦνται τά στρατεύματα «στήν τάξη καί στήν πειθαρχία, που θά ἐπιβάλλεται ἀπό τόν ἀξιωματικό¹⁰». Στά 1745, ὑπῆρχαν στρατῶνες σέ 320 πάνω κάτω πόλεις· καί στά 1775, οἱ στρατῶνες μπορούσαν νά περιλάβουν συνολικά 200.000 περίπου ἄντρες¹¹. Δίπλα στά σκόρπια ἐργαστήρια ἀναπτύσσονται καί μεγάλοι βιοτεχνικοί χώροι, που εἶναι ταυτόχρονα καί ὁμοιογενεῖς καί αὐστηρά ὀριοθετημένοι: συγκεντρωμένες βιοτεχνικές ἐπιχειρήσεις πρώτα, καί ἐργοστάσια ὕστερα ἀπό τὰ 1750 (τά σιδηρουργεῖα τῆς Chaussade καλύπτουν ὄλη τή χερσόνησο τῆς Médine, ἀνάμεσα στους ποταμούς Nièvre καί Loire· γιά νά ἐγκαταστήσει, στά 1777, τό ἐργοστάσιο του Indret, ὁ Wilkinson τακτοποιεῖ ἕνα ὀλόκληρο νησί πάνω στον Loire, μέ ἐπιχώματα καί φράγματα· ὁ Touffait κτίζει τό Le Creusot στήν κοιλάδα τῆς Charbonnière που τήν ἔχει ἀναπλάσει, καί στεγάσει τούς ἐργάτες σέ διαμερίσματα μέσα στό ἴδιο τό ἐργοστάσιο)· πρόκειται γιά μίαν ἀλλαγὴ κλίμακας, ἀλλά καί γιά ἕνα νέο τύπο ἔλεγχου. Τό ἐργοστάσιο συγγενεῖ ἐκδηλα μέ τό μοναστήρι, μέ τό φρούριο, μέ τήν περιφραγμένη πόλη· ὁ φύλακας «θά ἀνοίγει τίς πύλες μονάχα γιά τήν εἴσοδο τῶν ἐργατῶν, καί ἀφού

ένας κώδωνας σηµάνει τήν επανάληψη τής εργασίας»· ύστερα από ένα τέταρτο τής ώρας δέν θά επιτρέπεται πιά ή είσοδος σέ κανένα· τό θράδυ, οί επικεφαλής τών συνεργείων είναι υποχρεωμένοι νά παραδίνουν τά κλειδιά στόν φύλακα τού εργοστασίου, πού ξανανοίγει τότε τίς πύλες¹². Σκοπός τών μέτρων αυτών είναι – όσο μεγαλώνει ή συγκέντρωση τών παραγωγικών δυνάμεων – νά άντλείται τό μέγιστο δυνατό τών πλεονεκτημάτων και νά έξουδετερώνονται τά μειονεκτήματα (κλοπές, διακοπές εργασίας, διαταραχές και «σκευωρίες»)· νά προστατεύονται τά ύλικά και τά εργαλεία, και νά τελουν υπό έλεγχο οί εργατικές δυνάμεις: «Ή τάξη και ή αστυνόμευση απαιτουν τή συγκέντρωση όλων τών εργατῶν κάτω από τήν ίδια στέγη, μέ τρόπο ώστε ό συντάειρος πού είναι επιφορτισμένος μέ τή διεύθυνση τής βιοτεχνίας νά μπορεϊ νά προλαβαίνει και νά παρεμποδίζει τίς καταχρήσεις τών εργατῶν, κι ακόμα νά αναχαιτίζει τήν εξέλιξή τους¹³.»

2. – Ή αρχή όμως τής «περίφραξης» δέν είναι ούτε σταθερή, ούτε απαραίτητη, ούτε επαρκής στά πειθαρχικά συστήματα. Αυτά χρησιμοποιουν τόν χώρο μέ τρόπο πολύ πιό έξυπνο και επιτήδειο. Καί πρώτα πρώτα, σύμφωνα μέ τήν αρχή τής στοιχειώδους έντόπισης ή τής «δικτύωσης». Τό κάθε άτομο στή θέση του· και σέ κάθε θέση ένα άτομο. Πρέπει νά αποφεύγονται οί κατανομές σέ ομάδες· νά αποσυνθέτονται οί ομαδοποιήσεις· νά αναλύονται οί συγκεχυμένες, μαζικές ή εφήμερες «πολλότητες». Ή πειθαρχικός χώρος τείνει νά διαιρείται σέ τόσα τεμάχια, όσα είναι και τά σώματα ή τά στοιχεία πού πρέπει νά κατανεμηθοῦν. Ή απαραίτητο είναι νά έξουδετερώνονται οί συνέπειες τών αμφίρροπων κατανομών, ή άνεξέλεγκτη έξαφάνιση τών ατόμων, οί άτακτες μετακινήσεις τους, ή μη-χρησιμοποίησιμη και επικίνδυνη συναδέλφωση τους· τακτική λοιπόν αντι-λιποταξίας, αντι-περιπλάνησης, αντι-συσπείρωσης. Πρέπει νά επισημαίνονται οί παρουσίες και οί άπουσίες, νά είναι γνωστό πού και πώς θά άνευρίσκονται τά άτομα, νά οργανώνονται χρήσιμες επικοινωνίες, νά διακόπτονται όλες οί άλλες, νά είναι δυνατό σέ κάθε στιγμή νά επιτηρείται ή συμπεριφορά τού καθενός, νά αξιολογείται, νά κυρώνεται, νά μετριούνται τά προσόντα και οί ικανότητες. Κοντολογίς, χρειάζεται μια μέθοδος για βαθύτερη γνώση τών ατόμων, για τή θέση τους υπό έλεγχο και για τή χρησιμοποίησή τους. Ή πειθαρχία οργανώνει έναν αναλυτικό χώρο.

Κι εδώ πάλι, ή πειθαρχία άνταμώνει ένα παλιό αρχιτεκτονικό και θρησκευτικό σχήμα: τό κελλί τών μοναστηριών. Ή ακόμα κι αν οί θαλαμίσκοι πού παραχωρεί είναι καθαρά ιδεατοί, ό χώρος τής πειθαρχίας παραμένει στό βάθος άπομονωτικός. Ή αναγκαία άπομόνωση τού σώματος και τής ψυχής, δίδασκε κάποιος άσκητισμός: τά άτομα πρέπει, όρισμένες τουλάχιστον στιγμές, νά αντιμετωπίζουν μόνα τους τόν πειρασμό, και ίσως και τήν άυστηρότητα τού Θεού. «Ό ύπνος είναι ή εικόνα τού θανάτου, ό κοιτώνας είναι ή εικόνα τού τάφου... αν και οί κοιτώνες είναι κοινοί, τά κρεβάτια είναι τοποθετημένα μέ τέτοιο τρόπο και τά παραπετάσματά τους κλείνουν τόσο τέλεια, ώστε τά κορίτσια μπορούν νά σηκώνονται και να πλαγιάζουν χωρίς νά βλέπουν ή μιά τήν άλλη¹⁴.» Ήστόσο, έχουμε εδώ άκόμη έναν τύπο έγκλεισμού πολύ πρωτόγονο.

3. – Ή κανόνες τών λειτουργικών θέσεων θά αρχίσει σιγά σιγά νά κωδικοποιεί, στά πειθαρχικά ιδρύματα, ένα χώρο πού ή αρχιτεκτονική τόν άφηγε συνήθως διαθέσιμο κι ελεύθερο για διάφορες χρήσεις. Κανονίζονται τώρα καθορισμένες θέσεις όχι μόνο για νά αντιμετωπιστοῦν οί άνάγκες τής επιτήρησης, όχι μονάχα για νά κοποῦν οί επικίνδυνες επικοινωνίες, αλλά και για τή δημιουργία ενός χρήσιμου χώρου. Ή διαδικασία αυτή είναι όλοφάνερη στά νοσοκομεία, προπάντων στά στρατιωτικά και στά ναυτικά νοσοκομεία. Στή Γαλλία, φαίνεται πώς ή πόλη Rochefort χρησίμευσε σαν πειραματισμός και σαν πρότυπο. Ήνα λιμάνι, και μάλιστα πολεμικό λιμάνι, άποτελεί – μέ τήν κυκλοφορία τών έμπορευμάτων, μέ τούς άντρες πού επιστρατεύονται θεληματικά ή μέ τή βία, μέ τούς ναυτικούς πού μπαρκάρουν ή ξεμπαρκάρουν, μέ τίς αρρώστιες και τίς επιδημίες – ένα χώρο λιποταξίας, λαθρεμπορίου, μετάδοσης νόσων: σταυροδρομική επικίνδυνων συμφορημάτων, διασταύρωση άπαγορευμένων διακινήσεων. Τό ναυτικό νοσοκομείο οφείλει λοιπόν νά θεραπεύει, αλλά γι' αυτόν ακριβώς τό λόγο οφείλει και νά άποτελεί ένα φίλτρο, μια συσκευή πού καρφισώνει και αστυνομεύει· οφείλει, ακόμα νά επιβάλλεται σ' όλη τούτη τήν κινητικότητα και τήν άναταραχή, άποσυνθέτοντας τή σύγχυση τής άνομίας και τού κακού. Ή ιατρική επιτήρηση τών ασθενειών και τών λοιμώξεων συνδέεται μέ μια όλόκληρη σειρά άλλων έλέγχων: στρατιωτικό έλεγχο στους λιποτάκτες, έφοριακό στά έμπορεύματα, διοικητικό στά φάρμακα,

στό σιτηρέσιο, στίς εξαφανίσεις, στίς λάσεις, στούς θανάτους, στίς προσποιήσεις. Ἄπο δῶ καί ἡ ἀνάγκη νά κατανέμεται καί νά περιφράσεται αὐστηρά ὁ χώρος. Τά πρῶτα μέτρα πού εἶχαν ληφθεῖ στό Rochefort ἀφοροῦσαν περισσότερο τά πράγματα παρά τούς ἀνθρώπους, περισσότερο τά πολύτιμα ἐμπορεύματα παρά τούς ἀρρώστους. Ἡ ρύθμιση τῆς ἐφοριακῆς καί οἰκονομικῆς ἐπιτήρησης προέχει τῶν τεχνικῶν μεθόδων τῆς ἱατρικῆς παρατήρησης: τοποθέτηση τῶν φαρμάκων σέ κλειδωμένα κιβώτια, κατάστιχο τῆς χρήσης τους· λίγο ἀργότερα, ἐκπονείται ἕνα σύστημα γιά τήν ἐξακρίβωση τοῦ πραγματικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀρρώστων, τῆς ταυτότητάς τους, τῶν μονάδων ὅπου ἀνήκει ὁ καθένας· ἀκολούθως οἱ πηγαينوερχομοί τους ὑποβάλλονται σέ κανονισμούς καί οἱ ἀσθενεῖς ἐξαναγκάζονται νά μένουν στούς θαλάμους τῶν· σέ κάθε κρεβάτι ὑπάρχει μιά πινακίδα μέ τό ὄνομα τοῦ ἀρρώστου· κάθε ἄτομο πού ἔχει εἰσαχθεῖ γιά θεραπεία καταχωρεῖται σ' ἕνα κατάστιχο πού ὁ γιατρός εἶναι ὑποχρεωμένος νά τό συμβουλευέται τήν ὥρα τῆς ἐπίσκεψῆς του· ἀργότερα θά ἐμφανιστοῦν ἡ ἀπομόνωση τῶν μεταδοτικῶν ἀρρώστων, τά χωριστά κρεβάτια. Λίγο λίγο ἕνας πολιτικός καί διοικητικός χώρος διαμορφώνεται σέ θεραπευτικό χώρο· προορισμός του εἶναι νά ἐξατομικεύει τά σώματα, τίς ἀσθένειες, τά συμπτώματα, τίς ζωές καί τούς θανάτους· συνιστᾷ μιά πραγματική εἰκόνα ἀπό σύστοιχες καί ἐπιμελῶς διαχωρισμένες ἰδιαιτερότητες. Ἔτσι, ἀπό τήν πειθαρχία γεννιέται ἕνας χώρος χρήσιμος ἀπό ἱατρική ἀποψη.

Στά ἐργοστάσια, πού ἐμφανίζονται γύρω στά τέλη τοῦ 18ου αἰώνα, ἡ ἀρχή τῆς ἐξατομικιστικῆς ἀστυνόμευσης γίνεται πιό περιπλοκή, καθότι πρέπει ταυτόχρονα νά κατανέμονται τά ἄτομα σ' ἕνα χώρο ὅπου μπορεῖ κανεῖς νά τά ἀπομονώσει καί νά τά ἐπισημάνει· ἀλλά πρέπει καί νά διαρθρώνεται ἡ κατανομή αὐτή σ' ἕνα σύστημα παραγωγῆς πού ἔχει τίς δικές του ἀπαιτήσεις. Πρέπει νά συνδέεται ἡ κατανομή τῶν σωμάτων, ἡ χωρική τακτοποίηση τοῦ συστήματος παραγωγῆς, μέ τίς διάφορες μορφές δραστηριότητας στήν κατανομή τῶν «θέσεων». Σ' αὐτή τήν ἀρχή ὑπόκειται ἡ βιοτεχνία τοῦ Oberkampf στό Jouy. Ἀποτελεῖται ἀπό μιά σειρά ἐργαστήρια ἐξειδικευμένα σύμφωνα μέ κάθε μεγάλη κατηγορία ἐργων: ἐργαστήρια γιά τούς ἐκτυπωτές, τούς σχεδιαστές, τούς χρωματιστές, τίς ἐπιχρώστρες, τούς χαράκτες, τούς βαφείς. Τό μεγαλύτερο ἀπό τά κτίρια πού κατασκευάστηκε ἀπό τόν

Toussaint Barré στά 1791, εἶναι τριώροφο καί ἔχει μήκος ἑκατόν δέκα μέτρα. Τό ἰσόγειο εἶναι βασικά ἀφιερωμένο στήν ἐκτύπωση τῶν καλουπιῶν· περιλαμβάνει 132 τραπέζια ἀραδιασμένα σέ δύο σειρές κατά μήκος τῆς αἴθουσας, πού φωτίζεται ἀπό 88 παράθυρα· κάθε ἐκτυπωτής ἐργάζεται σ' ἕνα τραπέζι, μαζί μέ τό βοηθό του, ἐπιφορτισμένον νά ἐτοιμάζει καί νά ἀπλώνει τά χρώματα. Συνολικά 264 ἄτομα. Στήν ἀκρῆ κάθε τραπέζι ὑπάρχει ἕνα εἶδος κρεμάστρας, ὅπου ὁ ἐργάτης κρεμά, γιά νά στεγνώσει, τό ὕφασμα πού μόλις ἔχει ἐκτυπώσει¹⁵. Διασχίζοντας τόν κεντρικό διάδρομο τοῦ ἐργαστηρίου, μπορεῖ νά ἀσκεῖ κανεῖς μίαν ἐπιτήρηση καί γενική καί ἀτομική: νά διαπιστώνει τήν παρουσία, τήν ἐπίδοση τοῦ ἐργάτη, τήν ποιότητα τῆς ἐργασίας του· νά συγκρίνει τούς διαφόρους ἐργάτες, νά τούς ταξινομεῖ σύμφωνα μέ τήν ἐπιδεξιότητα καί τήν ταχύτητά τους· νά παρακολουθεῖ τά διαδοχικά στάδια τῆς παραγωγῆς. Ἡ ταξινόμηση αὐτή σέ σειρές σχηματίζει ἕνα μόνιμο ἀστυνομευτικό δίκτυο: κάθε σύγκυση διαλύεται¹⁶: δηλαδή ἡ παραγωγή διαιρεῖται, καί ἡ ἐργασιακή διαδικασία διαρθρώνεται, ἀπό τή μιά, σύμφωνα μέ τίς φάσεις τῆς, τά στάδια τῆς ἢ τά στοιχειώδη ἐπιτεύγματά τῆς, καί ἀπό τήν ἄλλη, σύμφωνα μέ τά ἄτομα πού τήν ἐκτελοῦν, σύμφωνα μέ τά μεμονωμένα σώματα πού ἐπιδίδονται σ' αὐτήν: κάθε μεταβλητή τῆς δύναμης αὐτῆς – σθένος, ταχύτητα, ἐπιδεξιότητα, σταθερότητα – μπορεῖ νά παρατηρεῖται, ἄρα νά χαρακτηρίζεται, νά ἐκτιμᾶται, νά καταγράφεται καί νά ἀνακοινώνεται στόν ἰδιαιτερο παράγοντά τῆς. Καί μ' αὐτόν τόν τρόπο, ἡ δύναμη ἐργασίας, κανονισμένη καί ἀπόλυτα διάφανη σέ ὅλη τή σειρά τῶν ἀτομικῶν σωμάτων, μπορεῖ νά ἀναλύεται σέ ἀτομικές μονάδες. Μέ τή διαιρεμένη διαδικασία τῆς παραγωγῆς, καί ταυτόχρονα μ' αὐτήν, ἀνακαλύπτουμε, ἀπό τόν καιρό πού γεννήθηκε ἡ μεγάλη βιομηχανία, τήν ἐξατομίζουσα ἀποσύνθεση τῆς δύναμης ἐργασίας· ἡ κατανομή τοῦ πειθαρχικοῦ χώρου ἐξασφάλισε συχνά καί τή μιά καί τήν ἄλλη.

4. – Στήν πειθαρχία, τά στοιχεῖα εἶναι ἐναλλάξιμα μεταξύ τους, ἀφοῦ τό καθένα τους καθορίζεται ἀπό τή θέση πού κατέχει σέ μιά σειρά, καί ἀπό τήν ἀπόσταση πού τό χωρίζει ἀπό τά ἄλλα. Μονάδα δέν εἶναι λοιπόν ἐδῶ οὔτε τό ἔδαφος (μονάδα κυριαρχίας), οὔτε ὁ τόπος (μονάδα διαμονῆς), ἀλλά ἡ θέση στή σειρά: ἡ θέση πού κατέχει κανεῖς σέ μιά ταξινόμηση, τό σημεῖο ὅπου δια-

σταυρώνονται μιά γραμμή και μιά στήλη, τό διάστημα σέ μιά σειρά διαστημάτων, πού μπορεί κανείς νά τά διατρέξει τό ένα μετά τό άλλο. Ἡ πειθαρχία, τέχνη τῆς κατάταξης και τεχνική γιά τήν ἀλλαγὴ τῶν κατατάξεων. Ἐξατομικεύει τά σώματα, ὀρίζοντας τόν τόπο τους χωρίς νά τά ριζώνει σ' αὐτόν, ἀλλά τά κατανέμει και τά κάνει νά κυκλοφοροῦν μέσα σ' ένα δίκτυο σχέσεων.

Ἐστω τό παράδειγμα τῆς σχολικῆς «τάξης». Στά κολλέγια τῶν Ἰησοῦιτῶν ὑπῆρχε ἀκόμα μιά ὀργάνωση ταυτόχρονα δυαδική και μαζική· οἱ τάξεις, πού ἀριθμοῦσαν διακόσιους ὡς τριακόσιους μαθητές, ἦταν διαιρεμένες σέ ὀμάδες δέκα μαθητῶν· καθεμιά ἀπό τίς ὀμάδες αὐτές, μέ τόν δέκαρχό της, εἶχε τή θέση της σ' ένα στρατόπεδο, τό ρωμαϊκό ἢ τό καρχηδονικό· στήν κάθε δεκαρχία ἀντιστοιχοῦσε μιά ἀντίπαλη δεκαρχία. Γενική μορφή ἦταν ἢ μορφή τοῦ πολέμου και τοῦ ἀνταγωνισμοῦ· ἢ ἐργασία, ἢ μαθητεία, ἢ ταξινόμηση ἐπαιρναν τή μορφή ἀγωνίσματος – κάτι σάν ἀναμέτρηση δύο στρατιῶν· ἢ συνεισφορά κάθε μαθητῆ καταγραφόταν σ' αὐτή τή «γενική μονομαχία»· ἐξασφάλιζε γιά τό στρατόπεδό του τή νίκη ἢ τήν ἦττα· και ἔτσι ὀρίζόταν γιά τόν καθένα μιά θέση πού ἀντιστοιχοῦσε στόν ρόλο του και στήν ἀγωνιστική του ἀξία μέσα στήν ἐνιαία ὀμάδα τῆς δεκαρχίας του¹⁷. Μποροῦμε ἐξάλλου νά σημειώσουμε πῶς ἢ ρωμαϊκή αὐτή κωμωδία ἐπέτρεπε τή σύνδεση, μέ τίς δυαδικές ἀσκήσεις τοῦ ἀνταγωνισμοῦ, μιᾶς διάταξης τοῦ χώρου ἐμπνευσμένης ἀπό τή λεγεώνα, μέ πυραμιδική διαβάθμιση, ἱεραρχία και ἐπιτήρηση. Καί ἄς μὴν ξεχνᾶμε πῶς, γενικά, τό ρωμαϊκό πρότυπο ἐπαιξε ένα διπλό ρόλο στήν ἐποχή τῆς Διαφώτισης: κάτω ἀπό τό δημοκρατικό του πρόσωπο, ἦταν ὁ ἴδιος ὁ θεσμός τῆς ἐλευθερίας· κάτω ἀπό τό στρατιωτικό του πρόσωπο, ἦταν τό ἰδανικό σχῆμα τῆς πειθαρχίας. Ἡ Ρώμη τοῦ 18ου αἰῶνα και τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, εἶναι ἢ Ρώμη τῆς Συγκλήτου, ἀλλά και τῆς Λεγεώνας, ἢ Ρώμη τοῦ Forum, τῆς Ἀγορᾶς, ἀλλά και τῶν στρατοπέδων. Ὡς τήν ἐποχή τῆς Ἀυτοκρατορίας, τό ρωμαϊκό παράδειγμα μεταλαμπάδευε, μέ διαφοροῦμενο τρόπο, τό νομικό ἰδεῶδες τῆς ἰδιότητος τοῦ πολίτη και τήν τεχνική τῶν πειθαρχικῶν μεθόδων. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, τό αὐστηρά πειθαρχικό στοιχεῖο πού ὑπῆρχε στόν ἀρχαῖο μῦθο, ὁ ὁποῖος παιζόταν μόνιμα στά κολλέγια τῶν Ἰησοῦιτῶν, ὑπερίσχυσε τοῦ στοιχείου τοῦ ἀνταγωνισμοῦ και τῆς ἀπομίμησης τοῦ πολέμου. Σιγά σιγά – ἀλλά προπάντων ὕστερα ἀπό τά 1762 – ὁ σχο-

λικός χώρος ἐκπτύσσεται· οἱ τάξεις γίνονται ὀμοιογενεῖς, ἀποτελοῦνται πιά μόνο ἀπό ἄτομα πού στοιχίζονται κάτω ἀπό τήν ἐπιβλεψη τοῦ δασκάλου. Ὁ «στοῖχος», στόν 18ο αἰῶνα, ἀρχίζει νά προσδιορίζει τή βασική μορφή κατανομῆς τῶν ἀτόμων στή σχολική διάταξη: σειρές μαθητῶν μέσα στήν τάξη, στοῦς διαδρόμους, στήν αὐλή· θέση στή σειρά πού δίνεται στόν καθένα ἀνάλογα μέ τό κάθε καθῆκον και μέ τήν κάθε δοκιμασία· θέση πού ἀποκτᾶ ἀπό ὀδομάδα σέ ὀδομάδα, ἀπό μήνα σέ μήνα, ἀπό χρόνο σέ χρόνο· διάταξη τῶν ἡλικιακῶν τάξεων, οἱ μὲν πίσω ἀπό τίς ἄλλες· τά μαθήματα πού διδάσκονται και τά θέματα πού συζητιοῦνται διαδέχονται τό ένα τό ἄλλο σύμφωνα μέ τήν αὐξανόμενη δυσκολία πού παρουσιάζουν. Καί μέσα στή συνολική αὐτήν ἀναγκαστική ρύθμιση, κάθε μαθητῆς ἀνάλογα μέ τήν ἡλικία του, τίς ἐπιδόσεις του, τή διαγωγή του, κατέχει ἄλλοτε τή μιά θέση και ἄλλοτε τήν ἄλλη· μετατοπίζεται ἀδιάκοπα στίς σειρές αὐτές τῶν κυψελωιδῶν κουτιῶν – πού ἄλλες εἶναι ἰδεατές και δηλώνουν μίαν ἱεραρχία τῆς γνώσης ἢ τῶν ἱκανοτήτων, και ἄλλες ἐρμηνεύουν μέ τρόπο ὑλικό, μέσα στόν χώρο τῆς τάξης ἢ τοῦ κολλεγίου, τήν κατανομή αὐτῆ τῶν ἀξιῶν και τῶν ἱκανοτήτων. Κίνηση διηνεκῆς, ὅπου τά ἄτομα ὑποκαθιστοῦν τό ένα τό ἄλλο, μέσα σ' ένα χώρο πού ρυθμοποιεῖται ἀπό κανονικά διαλείμματα.

Ἡ ὀργάνωση ἑνός σειραίου χώρου στάθηκε μιά ἀπό τίς μεγάλες ἀλλαγές τῆς στοιχειώδους ἐκπαίδευσης. Ἐπέτρεψε νά ξεπεραστεῖ τό παραδοσιακό σύστημα (ὅπου ἑνας μαθητῆς ἐργαζόταν λίγα λεπτά μέ τό δάσκαλο, ἐνῶ ἢ ἀνάκατη ὀμάδα αὐτῶν πού περιέμεναν ἔμενε ἄπραγη και ἀνεπιτήρητη). Ὀρίζοντας ἀτομικές θέσεις, κατέστησε ἐφικτόν τόν ἔλεγχο τοῦ καθενός και τήν ταυτόχρονη ἐργασία ὄλων. Ὀργάνωσε μιά καινούργια οἰκονομία τοῦ χρόνου μαθητείας. Ἐκανε νά λειτουργεῖ ὁ σχολικός χώρος σάν μιά μηχανή μάθησης, ἀλλά και ἐπιτήρησης, ἱεραρχίας, ἀνταμοιβῆς. Ὁ J.-B. de La Salle ὀραματιζόταν μιά σχολική τάξη πού ἢ χωρική κατανομή της θά ἐξασφάλιζε ταυτόχρονα μίαν ὀλόκληρη σειρά διακρίσεων: ἀνάλογα μέ τόν βαθμό προόδου τῶν μαθητῶν, ἀνάλογα μέ τήν ἀξία τοῦ καθενά, ἀνάλογα μέ τόν καλό ἢ τόν κακό τους χαρακτήρα, ἀνάλογα μέ τήν ἐπιμέλειά τους, μέ τήν καθαριότητά τους και ἀνάλογα μέ τήν περιουσία τῶν γονιῶν τους. Ἐτσι, ἢ σχολική αἴθουσα θά σχημάτιζε ἑναν ἐνιαῖο πίνακα μέ πολλαπλές καταγραφές, κάτω ἀπό τό προσηκτικὰ «ταξιοθετικό»

βλέμμα του δασκάλου: «Σέ όλες τις τάξεις θά υπάρχουν καθορισμένες θέσεις για όλους τους μαθητές και σέ όλα τά μαθήματα, έτσι πού όσοι παρακολουθοῦν τό ίδιο μάθημα νά τοποθετοῦνται ὅλοι στό ίδιο μέρος και πάντα στήν ίδια θέση· οἱ μαθητές πού παρακολουθοῦν ἀνώτερα μαθήματα θά τοποθετοῦνται κοντά στόν τοῖχο, και οἱ ἄλλοι σέ συνέχεια – ἀνάλογα μέ τή σειρά τῶν μαθημάτων – πρὸς τό κέντρο τῆς αἴθουσας... Κάθε μαθητής θα ἔχει τήν καθορισμένη θέση του και κανένας τους δέν θά τήν ἐγκαταλείπει ἢ θά τήν ἀλλάξει, παρά μονάχα ὕστερα ἀπό ἐντολή ἢ συγκατάθεση τοῦ ἐπιθεωρητῆ τῶν σχολῶν.» Θά χρειαστεῖ, «ὄσοι ἔχουν ψεῖρες ἐπειδή οἱ γονεῖς τους τους παραμελοῦν, νά χωρίζονται ἀπό ἐκείνους πού εἶναι καθαροί· θά πρέπει ἀκόμα ὁ ἐλαφρόμυαλος και ἀτακτος μαθητής νά τοποθετεῖται ἀνάμεσα σέ δύο φρόνιμους και σοβαροῦς, ὁ δέ ἀσεβής νά κάθεται εἴτε μόνος του, εἴτε ἀνάμεσα σέ δύο εὐσεβεῖς¹⁸.»

Ὁργανώνοντας «κελλιά», «θέσεις» και «σειρές», ἡ πειθαρχία διαμορφώνει περίπλοκους χώρους: ταυτόχρονα ἀρχιτεκτονικούς, λειτουργικούς και ἱεραρχικούς. Πρόκειται γιά χώρους πού ἐξασφαλίζουν τήν παγίωση και ἐπιτρέπουν τήν κυκλοφορία· ξεχωρίζουν ἀτομικά τμήματα και ἐγκαθιστοῦν λειτουργικές συνδέσεις· ὀρίζουν θέσεις και καταδεικνύουν ἀξίες· ἐγγυῶνται τήν ὑπακοή τῶν ἀτόμων, ἀλλά και μιά μεγαλύτερη οἰκονομία χρόνου και κινήσεων. Πρόκειται γιά μικτούς χώρους: πραγματικούς, ἀφοῦ ρυθμίζουν τή διάθεση τῶν κτιρίων, τῶν θαλάμων και τῆς ἐπίπλωσης, ἀλλά και ἰδεατούς, ἀφοῦ πάνω σ' αὐτή τή διευθέτηση προβάλλονται χαρακτηρισμοί, ἀξιολογήσεις και ἱεραρχίες. Ἡ πρώτη μεγάλη ἐπιχείρηση τῆς πειθαρχίας εἶναι, ἐπομένως, ἡ σύνθεση «πλαστικῶν εἰκόνων» (tableaux vivants) πού μετατρέπουν τίς συγκεχυμένες, ἀνώφελες ἢ ἐπικίνδυνες μάζες σέ φρόνιμες και τακτικές πολλαπλότητες. Ἡ σύνθεση «εἰκόνων» στάθηκε ἕνα ἀπό τά μεγάλα προβλήματα τῆς ἐπιστημονικῆς, πολιτικῆς και οἰκονομικῆς τεχνολογίας τοῦ 18ου αἰῶνα: διαρρύθμιση βοτανικῶν και ζωολογικῶν κήπων· ταυτόχρονη κατάρτιση ὀρθολογικῶν ταξινομήσεων τῶν ἔμβιων ὄντων· παρατήρηση, ἔλεγχος, ρύθμιση τῆς κυκλοφορίας τῶν ἐμπορευμάτων και τοῦ χρήματος και, συνακόλουθα, κατάσταση ἐνός οἰκονομικοῦ πίνακα πού θά χρησίμευε ὡς θεμελιακή ἀρχή γιά πλουτισμό· ἐπόπτευση τῶν ἀτόμων, διαπίστωση τῆς παρουσίας και τῆς ἀπουσίας των, μόνιμη και γενική

καταγραφή τῶν ἐνόπλων δυνάμεων· κατανομή τῶν ἀρρώστων, διαχωρισμός τῶν μὲν ἀπό τους ἄλλους, προσεκτική διαίρεση τοῦ νοσοκομειακοῦ χώρου και συστηματική ταξινόμηση τῶν ἀσθενειῶν: ζευγαρωτές ἐνέργειες, πού τά δύο συστατικά τους στοιχεία – κατανομή και ἀνάλυση, ἔλεγχος και σαφήνεια – εἶναι ἀλληλέγγυα. Ὁ πίνακας, στόν 18ο αἰῶνα, εἶναι τόσο μιά τεχνική τῆς ἐξουσίας ὄσο και μιά διαδικασία γνώσης. Τό ζητούμενο εἶναι ἢ ἐδῶ ὀργάνωση τοῦ πολλαπλοῦ, ἢ ἀπόκτηση ἐνός μέσου γιά τήν ἐπισκόπησή του και τήν ἐξουσίασή του· τό ζητούμενο εἶναι ἢ ἐπιβολή σ' αὐτό μᾶς «τάξης». Ὅπως ὁ στρατιωτικός ἐκείνος ἡγέτης πού ἀναφέρει ὁ Guibert, ἔτσι και ὁ φυσιοδίφης, ὁ γιατρός, ὁ οἰκονομολόγος «θαμπώνεται ἀπό τήν ἀπεραντοσύνη, ζαλίζεται ἀπό τό πλῆθος... οἱ ἀναρίθμητοι συνδυασμοί πού προκύπτουν ἀπό τήν πολλαπλότητα τῶν ἀντικειμένων, οἱ τόσες μαζωμένες φροντίδες συνιστοῦν ἕνα φορτίο πού ὑπερβαίνει τίς δυνάμεις του. Ἡ ἐπιστήμη τοῦ σύγχρονου πολέμου θά μπορούσε, τελειοποιούμενη και πλησιάζοντας τίς ἀληθινές ἀρχές, νά γίνει πιό ἀπλή και πιό εὐκόλη»· οἱ στρατοί, «μέ μίαν ἀπλή τακτική, ἱκανή νά προσαρμόζεται σέ ὅλες τίς κινήσεις... θά μπορούσαν εὐκολότερα νά μετακινοῦνται και νά καθοδηγοῦνται¹⁹.» Τακτική, χωρική διάταξη τῶν ἀνδρῶν· ταξινομία, πειθαρχικός χώρος τῶν φυσικῶν ὄντων· οἰκονομικός πίνακας, κανονισμένη κίνηση τοῦ πλοῦτου.

Ὅσο, ὁ πίνακας δέν ἔχει πάντα τόν ἴδιο ῥόλο στά διάφορα πεδία. Στόν οἰκονομικό τομέα, ἐπιτρέπει τή μέτρηση τῶν ποσοτήτων και τήν ἀνάλυση τῶν κινήσεων. Μέ τή μορφή τῆς ταξινομίας, ἔχει ὡς λειτουργία νά χαρακτηρίζει (και συνακόλουθα νά περιορίζει τίς ἀτομικές ἰδιομορφίες), και νά προσδιορίζει τάξεις (ἀρα νά ἀποκλείει ἀριθμητικούς ὑπολογισμούς). Ἀλλά μέ τή μορφή τῆς πειθαρχικῆς κατανομῆς, ἢ καταχώρηση σέ πίνακα ἔχει, ἀντίθετα, ὡς λειτουργία νά χειρίζεται τήν πολλαπλότητα καθεαυτήν, νά τή διαμοιράζει και νά τῆς ἀποσπᾶ τά καλύτερα δυνατά ἀποτελέσματα. Καί ἐνῶ ἡ φυσική ταξινομία βρῖσκεται στόν ἄξονα πού κατευθύνεται ἀπό τόν χαρακτήρα στήν κατηγορία, ἢ πειθαρχική τακτική βρῖσκεται στόν ἄξονα πού συνδέει τό ἕνα μέ τό πολλαπλό. Ἐπιτρέπει, ταυτόχρονα, τόν χαρακτηρισμό τοῦ ἀτόμου, ὡς ἀτόμου, και τήν καλή διοίκηση μᾶς δοσμένης πολλαπλότητας. Εἶναι ὄρος πρωταρχικός γιά τόν ἔλεγχο και τή χρησιμοποίη-

ση ενός συνόλου από διαφορετικά στοιχεία: ή βάση για τή «μικροφυσική» μιας εξουσίας που θά μπορούσαμε νά τήν ονομάσουμε εξουσία «κελλιών».

Ο ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ

1. - 'Η προγραμματισμένη άπασχόληση είναι παλιά κληρονομιά. Χωρίς άμφιβολία, από τίς κοινότητες τών μοναχών είχε προέλθει τό άυστηρό πρότυπό της. Καί τούτο είχε πολύ γρήγορα διαδοθεί. Οί τρεις μεγάλες της μέθοδες - καθορισμός ρυθμού άπασχόλησης, έξαναγκασμός σέ καθορισμένες εργασίες, ρύθμιση τών κύκλων επανάληψης - συναντιόνται από πολύ νωρίς στά κολλέγια, στά εργαστήρια, στά νοσοκομεία. Οί καινούργιες πειθαρχίες εύκολα στεγάστηκαν στά παλιά σχήματα: τά μορφωτικά καί φιλανθρωπικά ιδρύματα άκολουθοῦσαν πιστά τήν άυστηρά κανονισμένη ζωή τών μοναστηριών, τών όποιων άλλωστε ήταν σχεδόν πάντοτε παραρτήματά τους. 'Η άκρίβεια τού βιομηχανικού χρόνου διατήρησε γιά καιρό θρησκευτική μορφή: στόν 17ο αιώνα, οί κανονισμοί τών μεγάλων βιοτεχνικών μονάδων προσδιόριζαν μέ άκρίβεια τίς άσκήσεις πού έδιναν ρυθμό στήν εργασία: «Όλα τά άτομα..., μόλις φτάσουν τό πρωί στό εργαστήριο καί πρίν πιάσουν δουλειά, πρέπει νά πλύνουν τά χέρια τους, νά άφιερώσουν τήν εργασία τους στόν Θεό, νά κάνουν τό σταυρό τους, καί τότε μονάχα νά άρχίσουν τή δουλειά τους²⁰.» 'Αλλά άκόμα καί στόν 19ο αιώνα, όταν επιχειρείται ή χρησιμοποίηση στή βιομηχανία τών πληθυσμών της υπαίθρου, συμβαίνει συχνά νά γίνεται έκκληση στους πιστούς νά πλαισιώσουν τούς εργάτες στά «εργοστάσια-μοναστήρια» γιά νά διδαχθούν από άυτους τόν τρόπο πού δουλεύουν στά εργαστήρια. 'Η τελειότερη στρατιωτική πειθαρχία διαμορφώθηκε μέσα στις στρατιές τών διαμαρτυρομένων τού Maurice d' Orange καί τού Gustave-Adolphe, μέ μία διάταξη τού χρόνου πού ρυθμοκοπείται μέ θρησκευτικές άσκήσεις. 'Η ζωή στό στρατό, έλεγε πολύ άργότερα ό Boussanelle, πρέπει νά παρουσιάζει «μερικές από τίς τέλειες πλευρές τού μοναστηριού²¹.» Γιά πολλούς αιώνες, τά θρησκευτικά τάγματα υπήρξαν δάσκαλοι της πειθαρχίας: ήταν οί ειδικοί της όρθολογικής χρήσης τού χρόνου, οί μεγάλοι τεχνικοί τού ρυθμού καί τών

τακτικών δραστηριοτήτων. 'Αλλά, μέ τόν καιρό, οί διάφοροι κλάδοι μετατρέπουν τίς μέθοδες αυτές της ρύθμισης τού χρόνου, πού τίς έχουν κληρονομήσει από τά θρησκευτικά τάγματα. Καί πρώτα πρώτα λεπτύνοντάς τις: άρχίζουν νά μετρώνε τόν χρόνο σέ τέταρτα της ώρας, σέ λεπτά, σέ δευτερόλεπτα. Στόν στρατό, φυσικά, κατά πρώτο λόγο: ό Guibert, έμπνεόμενος από τόν Vauban, επιβάλλει τή συστηματική χρονομέτρηση της βολής. Στά δημοτικά σχολεία, ό τεμαχισμός τού χρόνου γίνεται όλο καί πιό λεπτός: οί δραστηριότητες συμμορφώνονται κατά γράμμα σέ έντολές πού πρέπει νά εκτελούνται τήν ίδια στιγμή: «Στόν τελευταίο χτύπο της ώρας, ένας μαθητής θά σημάνει τόν κώδωνα, καί στόν πρώτο χτύπο όλοι οί μαθητές θά γονατίσουν μέ τά χέρια σταυρωμένα καί τά μάτια χαμηλωμένα. 'Όταν τελειώσει ή προσευχή, ό δάσκαλος θά δώσει τό σύνθημα, μ' ένα πρώτο χτύπο γιά νά σηκωθούν οί μαθητές, μ' ένα δεύτερο γιά νά κάνουν τό σταυρό τους μπροστά στόν 'Εσταυρωμένο, καί μ' έναν τρίτο γιά νά καθίσουν στά θρανία τους²².» Στίς άρχές τού 19ου αιώνα, προτείνονται γιά τά σχολεία όπου χρησιμοποιείται ή άλληλοδιδασκτική μέθοδος διάφορα ώρολόγια προγράμματα όπως, λογουχάρη, τό άκόλουθο: ώρα 8.45, είσοδος τού έπιμελητή της τάξης· 8.52, ό έπιμελητής κάνει τό προσκλητήριο τών μαθητών· 8 καί 56, τά παιδιά μπαίνουν στήν αίθουσα καί προσεύχονται· 9, κάθονται στά θρανία τους· 9 καί 04, γράφουν στήν πλάκα τους· 9 καί 08, τελειώνει ή υπαγόρευση· 9 καί 12, ξαναγράφουν στήν πλάκα, κ.λπ²³. 'Από τήν άλλη μεριά, ή προοδευτική αύξηση τού άριθμού τών μισθοδοτούμενων έχει σάν επακόλουθο τήν άυστηρότατη άστυνόμευση τού χρόνου: «'Αν οί εργάτες φτάσουν ένα τέταρτο μετά τό χτύπημα τού κώδωνα...²⁴.» «όποιος τεχνίτης λείπει από τήν εργασία του περισσότερο από πέντε λεπτά...» «όποιος δέν είναι στή δουλειά του τήν καθορισμένη ώρα...²⁵.» Γίνεται όμως καί μία προσπάθεια νά εξασφαλιστεί ή ποιότητα τού χρόνου εργασίας: μέ άδιάλειπτο έλεγχο, πίεση τών έπιστατών, κατάργηση κάθε στοιχείου πού είναι δυνατόν νά διαταράξει ή νά άποσπάσει τήν προσοχή· σκοπός είναι νά οργανωθεί ένας χρόνος πέρα γιά πέρα ώφέλιμος: «'Απαγορεύεται ρητά νά διασκεδάσεις τούς συντεχνίτες μέ χειρονομίες ή μέ άλλο τρόπο, νά παίξεις, νά τρώς, νά κοιμάσαι, νά διηγείσαι άνέκδοτα ή άστείες ιστορίες²⁶.» άκόμα καί τήν ώρα της διακοπής γιά φαγητό, «άπαγορεύεται νά διηγείσαι

ιστορίες, περιπέτειες, ή δ,τι άλλο περισπᾶ τούς ἐργάτες ἀπό τή δουλειά τους»· «ἀπαγορεύεται ρητά σέ κάθε ἐργάτη νά φέρνει μέ ὅποιοδήποτε πρόσχημα κρασί στό ἐργοστάσιο καί νά πίνει στό ἐργαστήριο²⁷.» Ὁ μετρημένος καί πληρωμένος χρόνος πρέπει νά εἶναι καί ἕνας χρόνος χωρίς ξένα σώματα, χωρίς ἐλλείψεις – ἕνας χρόνος καλῆς ποιότητας, πού στή διάρκειά του τό σῶμα θά εἶναι προσηλωμένο στήν ἄσκησή του. Ἡ ἀκριβεία καί ἡ ἐπιμέλεια εἶναι, μαζί μέ τήν τακτικότητα, οἱ θεμελιακές ἀρετές τοῦ πειθαρχικοῦ χρόνου. Αὐτό ὅμως δέν εἶναι κάτι τό καινούργιο. Ἄλλες μέθοδοι εἶναι πολύ πιό χαρακτηριστικές τῆς πειθαρχίας.

2. – Ἡ χρονική ρύθμιση τῆς πράξης. Ἄς πάρουμε δύο διαφορετικούς τρόπους ἐλέγχου τῆς πορείας μιᾶς στρατιάς. Ἄρχές τοῦ 17ου αἰώνα: «Οἱ στρατιῶτες πρέπει νά συνθηθίσουν νά βαδίζουν στοιχηδόν ἢ σέ παράταξη, μέ τόν ρυθμό τοῦ τύμπανου. Πρέπει νά ἀρχίσουν τό βᾶδισμα μέ τό δεξιὸ πόδι, ἔτσι ὥστε ὅλος ὁ σχηματισμός νά σηκώνει ταυτόχρονα τό ἴδιο πόδι²⁸.» Μέσα τοῦ 18ου αἰώνα – ἔχουμε τέσσερα εἶδη βαδίσματος: «Τό μήκος τοῦ μικροῦ βήματος θά εἶναι ἕνός ποδιοῦ, τό μήκος τοῦ κανονικοῦ βήματος θά εἶναι ἐνός τροχάδην καί τῆς πορείας θά εἶναι δύο ποδιοῦν – ἡ μέτρηση τοῦ γίνεται ἀπό τή μιᾶ φτέρνα στήν ἄλλη· ὅσο γιά τή διάρκειά, ἐκείνη τοῦ «μικροῦ βήματος» καί τοῦ βᾶδην θά εἶναι ἕνός δευτερολέπτου καί αὐτός ὁ χρόνος θά ἀντιστοιχεῖ σέ δύο βήματα τροχάδην· ἡ διάρκεια τῆς πορείας θά εἶναι λίγο περισσότερο ἀπό ἕνα δευτερόλεπτο· Τό πλάγιο βῆμα θά γίνεται καί αὐτό σέ ἕνα δευτερόλεπτο, καί θά ἔχει μήκος 18 δακτύλων ἀπό τή μιᾶ φτέρνα στήν ἄλλη... Τό βᾶδην ἐκτελεῖται μέ τό κεφάλι ψηλά καί τό σῶμα εὐθυτενές, κρατώντας ἰσορροπία στό ἕνα πόδι ἐναλλάξ, σηκώνοντας τό ἄλλο μπροστά, μέ τήν κνήμη τεντωμένη καί τήν ἄκρη τοῦ ποδιοῦ στραμμένη ἐλαφρά πρὸς τά ἔξω καί πρὸς τά κάτω ὥστε τό βᾶδισμα νά εἶναι ἄνετο, χωρίς κανένα μέρος τοῦ ποδιοῦ νά σέρνεται ἢ νά ἀκουμπᾶ στή γῆ²⁹.» Ἀνάμεσα στά δύο αὐτά συστήματα, παρεμβάλλεται μιᾶ νέα δέσμη καταναγκασμῶν, ἕνας ἄλλος βαθμός ἀκριβείας στήν ἀνάλυση τῶν χειρονομιῶν καί τῶν κινήσεων, ἕνας ἄλλος τρόπος προσαρμογῆς τοῦ σώματος σέ χρονικά προστάγματα.

Αὐτό πού τό διάταγμα τοῦ 1766 ὀρίζει δέν εἶναι μιᾶ κάποια χρήση τοῦ χρόνου – γενικό πλαίσιο γιά μιᾶ δραστηριότητα· εἶναι κάτι περισσότερο ἀπό ἕνας συλλογικός καί ἀναγκαστικός ρυθμός

πού ἐπιβάλλεται ἀπό τά ἔξω· εἶναι ἕνα «πρόγραμμα»· ἐξασφαλίζει τή διαμόρφωση τῆς ἴδιας τῆς πράξης· ἐλέγχει ἀπό τά μέσα τήν ἴδια τήν ἐκτύλιξή της καί τίς φάσεις της· Ἀπό μιᾶ μορφή ἐντολῆς πού ὑπολόγιζε ἢ ρυθμοποιούσε τίς χειρονομίες, περνοῦσε τώρα σ' ἕνα πλέγμα πού τίς ἐπιβάλλει καί τίς στηρίζει σέ ὅλη τήν ἀλυσιδωτή τους ἀλληλουχία. Ἔτσι, καθορίζεται ἕνα εἶδος ἀνατομολογικοῦ σχήματος τῆς συμπεριφορᾶς. Ἡ πράξη ἀποσυντίθεται στά στοιχεῖα τῆς καθορίζεται ἡ στάση τοῦ σώματος, τῶν μελῶν καί τῶν ἀρθρώσεων· γιά κάθε κίνηση δίνεται μιᾶ κατεύθυνση, μιᾶ κλίμακα, μιᾶ διάρκεια· ὀρίζεται ἡ σειρά διαδοχῆς τους. Ὁ χρόνος εἰσχωρεῖ στό σῶμα καί μαζί μ' αὐτόν ὅλοι οἱ ἐξονυχιστικοὶ ἔλεγχοι τῆς ἐξουσίας.

3. – Ἀπό δῶ καί ἡ *συσχέτιση τοῦ σώματος καί τῆς χειρονομίας*. Ρόλος τοῦ πειθαρχικοῦ ἐλέγχου δέν εἶναι ἀπλά καί μόνο νά διδάσκει ἢ νά ἐπιβάλλει μιᾶ σειρά ὀρισμένων χειρονομιῶν· ἐπιβάλλει τήν καλύτερη δυνατή σχέση ἀνάμεσα σέ μιᾶ χειρονομία καί στήν ὀλική στάση τοῦ σώματος, σχέση πού εἶναι ὄρος ἀπαραίτητος γιά τήν ἀποτελεσματικότητα καί τήν ταχύτητά τους. Στήν ὀρθή χρήση τοῦ σώματος, πού ἐπιτρέπει καί μιᾶν ὀρθή χρήση τοῦ χρόνου, τίποτα δέν πρέπει νά μένει ἀργό ἢ ἄχρηστο: τά πάντα πρέπει νά συμβάλλουν στήν ὑποστήριξη τῆς ἀπαιτούμενης πράξης. Ἐνα καλά πειθαρχημένο σῶμα ἀποτελεῖ τό λειτουργικό πλαίσιο καί τῆς παραμικρῆς ἀκόμα κίνησης. Μιᾶ καλή γραφή, λογουχάρη, προϋποθέτει κάποια γυμναστική – μιᾶ δλόκληρη ρουτίνα πού ὁ αὐστηρός της κώδικας περιβάλλει τό σῶμα στό σύνολό του, ἀπό τήν ἄκρη τοῦ ποδιοῦ ὡς τήν ἄκρη τοῦ δείκτη. Πρέπει «νά κρατᾶ κανεῖς τό σῶμα του ἴσιο, ἐλαφρά στραμμένο ἀδίαστα πρὸς τ' ἀριστερά, ἐλάχιστο σκυμμένο πρὸς τά μπρός, ἔτσι πού ὅταν ὁ ἀγκῶνας, ἀκουμπᾶ στό τραπέζι, τό πηγούνι νά μπορεῖ νά στηρίζεται στή χούφτα, ἐκτός ἂν ἡ ὄραση εἶναι ἐλαττωματική καί δέν τό ἐπιτρέπει· καί κάτω ἀπό τό τραπέζι, τό ἀριστερό πόδι νά βρῖσκεται πιό μπροστά ἀπό τό δεξιόν. Ἀνάμεσα στό σῶμα καί στό τραπέζι, πρέπει νά ἀφήνεται μιᾶ ἀπόσταση δύο δακτύλων· κι αὐτό, γιατί ἔτσι, ὄχι μόνο γράφει κανεῖς πιό γρήγορα, ἀλλά καί ἀποφεύγει τήν κάκιστη συνήθεια νά ἀκουμπᾶ τό στομάχι στό τραπέζι· ὁ ἀριστερός βραχίονας, ἀπό τόν ἀγκῶνα ὡς τό χέρι, πρέπει νά στηρίζεται πάνω στό τραπέζι, καί ὁ δεξιός νά εἶναι ἀπομακρυσμένος ἀπό τό σῶμα κατά τρία δάχτυλα τουλάχιστον».

στον, και να βγαίνει σχεδόν πέντε δάχτυλα από το τραπέζι, όπου πρέπει να ακουμπά ελαφρά. Ο δάσκαλος θα υποδείξει στους μαθητές τη στάση που πρέπει να έχουν όταν γράφουν, και θα τη διορθώνει είτε μ' ένα νεύμα, είτε με άλλον τρόπο, όταν αποκλίνουν από αυτήν³⁰.» Ένα πειθαρχημένο σώμα είναι το στήριγμα για μία αποτελεσματική κίνηση.

4. - *Η σπονδύλωση σώματος και αντικείμενου.* Η πειθαρχία καθορίζει κάθε μίαν από τις σχέσεις που το σώμα πρέπει να διατηρεί με το αντικείμενο το οποίο χειρίζεται. Μεταξύ σώματος και αντικείμενου, ή πειθαρχία διαγράφει ένα λεπτό αλύσωμα. «Η διαταγή: "Παρουσιάστε άρμ!", εκτελείται σε τρεις κινήσεις. Ο στρατιώτης ανυψώνει πρώτα το τουφέκι με το δεξί χέρι, πλησιάζοντας το στο σώμα του, με τρόπο ώστε να είναι κάθετο προς το δεξί του γόνατο· η άκρη της κάννης πρέπει να βρίσκεται στο ύψος του ματιού του· μ' ένα χτύπο, περνάει το όπλο στο αριστερό χέρι· ο βραχιονιάς του πρέπει να είναι τεντωμένος και κολλημένος στο σώμα, στο ύψος του ζωστήρα. Με τη δεύτερη κίνηση, ο στρατιώτης ξαναφέρει το όπλο μπροστά του με το αριστερό χέρι, με την κάννη προς τα μέσα, ανάμεσα στα δύο μάτια του, κάθετα· το αδράχνει από τη λαβή με το δεξί χέρι έχοντας τον βραχιονιά τεντωμένο, με τον προφυλακτήρα της σκανδάλης ακουμπισμένον στο πρώτο δάχτυλο· το αριστερό του χέρι βρίσκεται στο ύψος της εγκοπής της ασφάλειας και ο αντίχειράς του κατά μήκος της γλυφής της κάννης. Με την τρίτη κίνηση, ο στρατιώτης περνάει το τουφέκι στο δεξί του χέρι, αφήνοντας το αριστερό να πέσει κατά μήκος του μηρού· με το δεξί του χέρι υψώνει το όπλο, με τον έμπυρέα προς τα έξω κι απέναντι στο στήθος και έχοντας τον δεξιό του βραχιονιά μισοτεντωμένον, τον αγκώνα κολλημένον στο σώμα, τον αντίχειρα ακουμπισμένον στον έμπυρέα, το πρώτο δάχτυλο στον επικρουστήρα και την κάννη κάθετα³¹.» Έχουμε εδώ ένα παράδειγμα αυτού που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε ενόργανη κωδικοποίηση του σώματος, ή οποία συνίσταται σε μίαν ανάλυση της ολικής κίνησης σε δύο παράλληλες σειρές: στη σειρά των στοιχείων του σώματος που πρόκειται να ενεργοποιηθούν (δεξί χέρι, αριστερό χέρι, διάφορα δάχτυλα του χεριού, γόνατο, μάτι, αγκώνας κ.λπ), και στη σειρά των στοιχείων του αντικείμενου που ο στρατιώτης χειρίζεται (κάννη, γλυφή, επικρουστήρας, κοχλίας του ούραίου κ.τ.λ)· ή κωδικοποίηση συσχε-

τίζει έπειτα τα στοιχεία αυτά σύμφωνα με ορισμένες άπλες χειρονομίες (στήριξη, κάμψη)· τέλος, προσδιορίζει την κανονική σειρά όπου ο καθένας από τους συσχετισμούς αυτούς κατέχει μίαν καθορισμένη θέση. Αυτήν ακριβώς την υποχρεωτική σύνταξη, οι στρατιωτικοί θεωρητικοί του 18ου αιώνα την αποκαλούσαν «χειρισμό» (manoeuvre = άσκηση). Η παραδοσιακή συνταγή δίνει τη θέση της σε σαφείς και καταναγκαστικές έντολες. Η έξουσία διεισδύει σε όλη την έκταση έπαφής ανάμεσα στο σώμα και στο αντικείμενο που το σώμα χειρίζεται, και προσδένει το ένα στο άλλο. Δημιουργεί ένα σύμπλεγμα σώμα-όπλο, σώμα-έργαλειο, σώμα-μηχανή. Βρισκόμαστε τώρα πολύ μακριά από τις μορφές εκείνες της καθυπόταξης που δεν απαιτούσαν από το σώμα παρά μόνο σήματα ή προϊόντα, μορφές έκφρασης ή το αποτέλεσμα μιάς εργασίας. Η ρύθμιση που επιβάλλει ή έξουσία είναι ταυτόχρονα και ο νόμος της δόμησης του έγχειρήματος. Και έτσι αναφαίνεται το ιδιαίτερο αυτό χαρακτηριστικό της πειθαρχικής έξουσίας: λειτουργεί περισσότερο σαν σύνθεση παρά σαν παρακράτηση, περισσότερο σαν αναγκαστικός δεσμός με το μηχανισμό παραγωγής, παρά σαν βίαιη απόσπαση του προϊόντος.

5. - *Η έξαντλητική χρησιμοποίηση.* Η αρχή στην οποία βασίζοταν ή προγραμματισμένη άπασχόληση στην παραδοσιακή της μορφή, ήταν ουσιαστικά άρνητική· ήταν μιά αρχή μή-όκηρίας: άπαγορεύεται να χάνεις χρόνο που μετριέται από το Θεό και που τον πληρώνουν οι άνθρωποι· ο κίνδυνος της σπατάλης του χρόνου πρέπει να αποσοβείται με το πρόγραμμα άπασχόλησης, διότι ή σπατάλη του χρόνου άποτελεί ήθικό παράπτωμα και οικονομική άνεντιμότητα. Ένώ ή πειθαρχία οργανώνει μιά θετική οικονομία· προβάλλει την αρχή μιάς θεωρητικά διαρκώς αύξανόμενης χρησιμοποίησης του χρόνου: έξαντλητικής χρήσης μάλλον παρά άπασχόλησης· το ζητούμενο είναι ή απόσπαση από τον χρόνο όλοένα και περισσότερων διαθέσιμων στιγμών, και από κάθε στιγμή όλοένα και περισσότερων ωφέλιμων δυνάμεων. Πράγμα που σημαίνει ότι χρειάζεται προσπάθεια για έντατικοποίηση της χρήσης και της παραμικρής στιγμής, ως εάν ο χρόνος, με τον ίδιο τον κατακερματισμό του, να ήταν άνεξάρτητος· ή τουλάχιστον σαν να ήταν δυνατόν, με κάποιαν έσωτερική ρύθμιση όλοένα και πιο λεπτομερειακή, να πλησιάζουμε σ' ένα ιδανικό σημείο όπου το ανώτατο όριο ταχύτητας φτάνει το ανώτατο όριο

αποτελεσματικότητας. Αυτή ακριβώς η τεχνική εφαρμοζόταν με τους περιφήμους κανονισμούς του πρωσικού πεζικού – κανονισμούς που ολόκληρη η Ευρώπη τους μιμήθηκε ύστερα από τις νίκες του Φρειδερίκου Β³²: όσο περισσότερο αποσυνθέτουμε τον χρόνο, όσο πολλαπλασιάζουμε τις υποδιαιρέσεις του, τόσο καλύτερα τον αποδιαρθρώνουμε εμφανίζοντας τα έσωτερα στοιχεία του, κάτω από ένα βλέμμα που τα έλέγχει, και τόσο περισσότερο τότε μπορούμε να επιταχύνουμε μίαν ενέργεια, ή τουλάχιστον να τη ρυθμίζουμε στο βέλτιστο όριο ταχύτητας: από εδώ και ο διακανονισμός εκείνου του χρόνου της πράξης που στάθηκε τόσο σημαντικός στο στρατό, και αργότερα σε ολόκληρη την τεχνολογία της ανθρώπινης δραστηριότητας: έξι κινήσεις προέβλεπε ο πρωσικός κανονισμός του 1743 για να θέσει κανείς το όπλο παρά πόδας, τέσσερις για να τό ανυψώσει, δεκατρείς για να τό βάλει ανάποδα επ' ώμου, κ.λπ. Μέ διαφορετικά μέσα, τό αλληλοδιδασκτικό σχολείο ρυθμίστηκε σαν μηχανισμός για να έντατικοποιησει τή χρησιμοποίηση του χρόνου: ή οργάνωσή του επέτρεπε να παρακαμφθει ή γραμμικός και διαδοχικός χαρακτήρας τής διδασκαλίας του δάσκαλου, κανόνιζε, δηλαδή, τή αντίστιξη πράξεων που είχαν έκτελεσει τή ίδια στιγμή, από άλλες ομάδες μαθητών κάτω από τή καθοδήγηση των επιμελητών τής τάξης και των βοηθών – έτσι ώστε κάθε στιγμή που κυλούσε γέμιζε με πολλαπλές αλλά διευθετημένες δραστηριότητες: από τή άλλη μεριά, ή ρυθμός που δινόταν με σήματα, σφυρίγματα, έντολες, επέβαλλε σε όλους χρονικές νόρμες που έπρεπε όχι μόνο να επιταχύνουν τή διαδικασία τής μαθητείας αλλά και να διδάσκουν τή ταχύτητα ως άρετή³³. «μοναδικός στόχος των έντολων αυτών είναι... να συνηθίζουν τά παιδιά να έκτελούν γρήγορα και σωστά τίσ ίδιες πράξεις, και μέ τή ταχύτητα να μειώνουν όσο τό δυνατόν τήν απώλεια χρόνου που συνεπάγεται τό πέραςμα από τή μιά πράξη στήν άλλη³⁴.»

Όσο, μ' αυτήν τήν τεχνική τής καθυπόταξης, αρχίζει να διαμορφώνεται ένα καινούργιο αντικείμενο: αντικαθιστά λίγο λίγο τό μηχανικό σώμα – σώμα αποτελούμενο από στερεά στοιχεία και προικισμένο μέ ορισμένες κινήσεις, σώμα που ή ίδια του ή εικόνα για καιρό κυριάρχησε τά μυαλά δσων όνειρεύονταν τήν πειθαρχική τελειότητα. Τό καινούργιο τούτο αντικείμενο είναι τό φυσικό σώμα, φορέας δυνάμεων και έδρα μιās διάρκειας: είναι τό ικανό

για καθορισμένες ενέργειες σώμα – ενέργειες που έχουν τήν τάξη τους, τόν χρόνο τους, τούς έσωτερους όρους τους, τά συστατικά τους στοιχεία. Τό σώμα, καθώς γίνεται στόχος για νέους μηχανισμούς τής έξουσίας, προσφέρεται σε νέες μορφές γνώσης. Σώμα άσκησης μάλλον παρά θεωρητικής φυσικής: σώμα που τό χειρίζεται ή έξουσία μάλλον, παρά σώμα που τό διαπερνούν τά ζωικά πνεύματα: σώμα τής ωφέλιμης εκγύμνασης και όχι τής δογματικής μηχανικής, αλλά και γι' αυτό ακριβώς, σώμα όπου θά εμφανιστούν ορισμένες φυσικές απαιτήσεις και λειτουργικές πιέσεις. Αυτό είναι τό σώμα που ανακαλύπτει ή Guibert όταν επικρίνει τά υπερβολικά τεχνητά γυμνάσια. Στήν άσκηση που του επιβάλλεται και στήν όποια άντιστέκεται, τό σώμα δημιουργεί τίσ απαραίτητες αλληλεξαρτήσεις του και απορρίπτει αθόρμητα τό άσυμβίβαστο: «Όταν μπαίνει κανείς στα πεδία άσκήσεων, θά δει όλους αυτούς τούς δύσμοιρους στρατιώτες σε στάσεις άφύσικες και θεβιασμένες, όλους τούς μύς τους συσπασμένους, μέ τήν κυκλοφορία του αίματος σταματημένη... Άν εξετάσουμε τίσ προθέσεις τής φύσης και τή δομή του ανθρώπινου σώματος, θά βρούμε τή στάση που προδιαγράφουν για τό σώμα του στρατιώτη. Τό κεφάλι πρέπει να είναι όλόρθο, να βγαίνει έξω από τούς ώμους, να είναι τοποθετημένο ανάμεσα τους. Δέν πρέπει να είναι γυρισμένο ούτε δεξιά ούτε άριστερά, δεδομένου ότι ή σχέση που υπάρχει ανάμεσα στους σπόνδυλους του τράχηλου και τήν ώμοπλάτη στήν όποια αυτοί είναι προσδεμένοι, κανένας τους δέν μπορεί να δράσει κυκλικά χωρίς να παρασύρει έλαφρά τόν έναν από τούς ώμους προς τήν ίδια μεριά: και τότε τό σώμα χάνει τήν ισορροπία του και ή στρατιώτης δέν μπορεί πια να βαδίσει ίσια, ούτε να χρησιμεύσει σαν σημείο ζύγησης... Έπειδή τό είλεακόν όστούν, που σύμφωνα μέ τό Διάταγμα είναι τό σημείο όπου πρέπει να άκουμπά ή άκρη του κοντακιού, δέν είναι στο ίδιο μέρος σε όλους τούς ανθρώπους, θά πρέπει άλλοι να βαστούν τό τουφέκι τους περισσότερο προς τά δεξιά και άλλοι περισσότερο προς τά άριστερά. Για τόν ίδιο λόγο ανισότητας τής σύστασης του ανθρώπινου σώματος, ή προφυλακτήρας τής σκανδάλης είναι λιγότερο ή περισσότερο κολλημένος στο σώμα, κι αυτό έπειδή σε μερικούς ανθρώπους ή έξωτερική πλευρά του ώμου είναι πιο σαρκώδης παρά σε άλλους, κ.λπ.³⁵.»

Είδαμε παραπάνω μέ ποιό τρόπο οι διαδικασίες τής πειθαρχι-

κής κατανομής περιλαμβάνονταν στίς σύγχρονες τεχνικές ταξινόμησης και έγγραφης σέ κατάλογο· αλλά και με ποιό τρόπο παρεισήγαν τό ειδικό πρόβλημα τών ατόμων τής πολλαπλότητας. Έτσι και οί πειθαρχικοί έλεγχοι τής δραστηριότητας συμμετέχουν στίς θεωρητικές ή τίς πρακτικές έρευνες τής φυσικής μηχανοδομής τών σωμάτων· αποκαλύπτουν όμως και έξειδικευμένες διαδικασίες· ή συμπεριφορά και οί οργανικές απαιτήσεις της υποκαθιστούν λίγο λίγο τήν άπλή φυσική τής κίνησης. Τό σώμα, από τό όποιο απαιτείται νά είναι πειθήνιο μέχρι και στίς παραμικρές του ενέργειες, αντίτάσσει και δείχνει τούς όρους λειτουργίας πού χαρακτηρίζουν κάθε οργανισμό. Έη πειθαρχική δύναμη συσχετίζεται με μιά άτομικότητα όχι μόνο αναλυτική και «κυψελική», αλλά και φυσική και «όργανική».

Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΩΝ ΓΕΝΕΣΕΩΝ

Τό έθνικό έργοστάσιο τών Gobelins δημιουργήθηκε με τό διάταγμα του 1667 πού προέβλεπε και τήν όργάνωση ενός σχολείου. Έξήντα παιδιά με ύποτροφίες έπρεπε νά επιλέγονται από τόν έπόπτη τών βασιλικών κτιρίων, νά αναλαμβάνει για ένα διάστημα ένας δάσκαλος, πού όφειλε νά εξασφαλίσει «τήν άγωγή και εκπαίδευσή τους», κατόπιν τοποθετούνταν ως μαθητευόμενοι πλάι σέ διάφορους άρχιτεχνίτες ταπεισιέρηδες του έργοστασίου (αυτοί παίρνανε μιά όρισμένη άμοιβή γι' αυτή τή δουλειά, πού προερχόταν από τήν ύποτροφία τών μαθητών)· ύστερα από έξι χρόνια μαθητείας και τέσσερα χρόνια ύπηρεσίας, υποβάλλονταν σέ όρισμένη δοκιμασία για νά κριθεί ή επίδοσή τους, και τότε αποκτούσαν τό δικαίωμα νά «άνοίξουν δικό τους έργαστήρι» σέ όποιαδήποτε πόλη του βασιλείου. Συναντούμε έδώ τά ιδιαίτερα γνωρίσματα τής συντεχνιακής μαθητείας: σχέση εξάρτησης συγχρόνως άτομικής και άπόλυτης άπέναντι στον άρχιτεχνίτη· καταστατική διάρκεια τής κατάρτισης πού τερματίζεται με μιά δοκιμασία τών ίκανοτήτων του μαθητευόμενου, αλλά πού δέν ακολουθεί συγκεκριμένο πρόγραμμα· άνταλλαγή ύπηρεσιών άνάμεσα στον άρχιτεχνίτη πού προσφέρει τίς γνώσεις του, και στον μαθητευόμενο πού προσφέρει τή δουλειά του, τή βοήθειά του και συνά κάποια χρηματική άμοιβή. Έη μορφή τής ύπηρετικότητας

σμίγει με τή μεταβίβαση τής γνώσης³⁶. Στά 1737, ένα διάταγμα επιβάλλει τήν όργάνωση μιάς σχολής σχεδίου για τούς μαθητευόμενους τών Gobelins· προορισμός της δέν ήταν νά αντικαταστήσει τήν εκπαίδευση πού πρόσφεραν οί άρχιτεχνίτες, αλλά νά τή συμπληρώσει. Αυτό όμως συνεπάγεται μιάν όλότελα διαφορετική όργάνωση του χρόνου. Οί μαθητές συγκεντρώνονται στή σχολή δυό ώρες τήν ήμέρα, εκτός από τίς Κυριακές και τίς γιορτές. Γίνεται προσκλητήριο σύμφωνα μ' έναν κατάλογο άναρτημένο στον τοίχο· οί άπουσίες σημειώνονται σ' ένα κατάστιχο. Έη σχολή διαιρείται σέ τρεις τάξεις. Στή πρώτη φοιτούν όσοι δέν γνωρίζουν καθόλου νά σχεδιάζουν· διδάσκονται νά αντιγράφουν διάφορα πρότυπα, λιγότερο ή περισσότερο δύσκολα, άνάλογα με τίς ίκανότητες του καθενός. Στή δεύτερη άνήκουν «έκείνοι πού έχουν ήδη στοιχειώδεις γνώσεις», ή πού έχουν κιόλας τελειώσει τήν πρώτη τάξη· πρέπει νά μπορούν νά αντιγράψουν πίνακες «μέ τό μάτι και χωρίς νά τούς ξεσηκώσουν». Στή τρίτη τάξη, οί μαθητές διδάσκονται τά χρώματα, κάνουν παστέλ και μουύνται στή θεωρία και στήν πρακτική τής βαφής. Τακτικά άσχολούνται με άτομικές άσκήσεις· καθεμιά από αυτές, με τήν ύπογραφή του μαθητή και με τήν ήμερομηνία τής εκτέλεσής της, παραδίνεται στον καθηγητή· οί καλύτερες βραβεύονται· στο τέλος του χρόνου, συγκεντρώνονται όλες και παραβάλλονται μεταξύ τους, έτσι διαπιστώνονται οί πρόοδοι, ή παρούσα αξία του κάθε μαθητή, ή σειρά του σέ σχέση με τούς άλλους· και τότε αποφασίζεται ποιό μπορούν νά περάσουν στήν άνώτερη τάξη. Οί καθηγητές και οί βοηθοί τους καταγράφουν κάθε μέρα σ' ένα γενικό βιβλίο μέρα με τή μέρα τή διαγωγή τών μαθητών και τά συμβαίνοντα στο σχολείο· τό βιβλίο αυτό υποβάλλεται κάθε τόσο σέ έναν επιθεωρητή³⁷.

Έη σχολή τών Gobelins είναι τό παράδειγμα ενός πολύ σπουδαίου φαινομένου: τής ανάπτυξης, κατά τήν κλασική εποχή, μιάς καινούργιας τεχνικής για τή διαχείριση του χρόνου τής κάθε άτομικής ύπαρξης· για τή ρύθμιση τών σχέσεων του χρόνου, τών σωμάτων και τών δυνάμεων· για τήν εξασφάλιση μιάς σώρευσης τής διάρκειας· και για τή μετατροπή – σέ όλοένα αυξανόμενο όφελος και χρησιμότητα – τής κίνησης του χρόνου πού περνά. Πώς θά κεφαλαιοποιηθεί ό χρόνος τών ατόμων, ή σώρεσή του μέσα στο κάθε άτομο, στο σώμα του, στίς δυνάμεις ή στίς ίκανότητές του, και με τρόπο πού νά μπορέι νά χρησιμοποιείται και νά λέγεται;

Πώς θα οργανωθούν προσοδοφόρες χρονικές διάρκειες; Οι πειθαρχίες που αναλύουν τον χώρο, που αποσυνθέτουν και ανασυνθέτουν τις δραστηριότητες, πρέπει επίσης να νοούνται και σαν μηχανισμοί που αθροίζουν και κεφαλαιοποιούν τον χρόνο. Κι αυτό πετυχαίνεται με τέσσερις τρόπους, που η στρατιωτική οργάνωση τους δείχνει καθαρά.

1. – Η διάρκεια διαιρείται σε διαδοχικά και παράλληλα τμήματα, που τό καθένα τους πρέπει να φτάσει σ' ένα προκαθορισμένο τέρμα. Πρέπει, λογουχάρη, να απομονώνονται ο χρόνος της κατάρτισης και η περίοδος της πρακτικής· να μη συγχέονται η εκπαίδευση των νεοσυλλέκτων και η εξάσκηση των παλαιμάχων· πρέπει να δημιουργούνται στρατιωτικές σχολές ξεχωριστές από τη στρατιωτική ύπηρεσία (στά 1764 ιδρύεται η Σχολή του Παρισιού, και στά 1776 ιδρύονται δώδεκα σχολές στην επαρχία)· πρέπει να επιστρατεύονται οι επαγγελματίες στρατιώτες από τη νεανική τους κιόλας ηλικία· και παιδιά ακόμα «να υιοθετούνται από την πατρίδα και να εκπαιδεύονται σε ειδικές σχολές³⁸». Να διδάσκονται διαδοχικά τη στάση, τό βάδισμα, ύστερα τό χειρισμό των όπλων, τη βολή, και να μὴ προχωρούν σε άλλη δραστηριότητα πρὶν τελειοποιηθούν στην προηγούμενη: «Ένα από τά κυριότερα σφάλματα είναι να διδάσκεται ο στρατιώτης όλες τις ασκήσεις μαζί³⁹»· κοντολογίς, πρέπει να διαιρείται ο χρόνος σε διαβαθμίσεις, χωριστές και ταυτόχρονα συναρμοσμένες.

2. – Οι διαβαθμίσεις αυτές πρέπει να οργανώνονται σύμφωνα μ' ένα αναλυτικό σχήμα – διαδοχή στοιχείων όσο τό δυνατόν πιό απλών, που συνδυάζονται μ' έναν τρόπο όλο και πιό περίπλοκο. Αυτό προϋποθέτει πώς η εκπαίδευση εγκαταλείπει την άρχη της αναλογικής επανάληψης. Στόν 16ο αιώνα οι στρατιωτικές ασκήσεις συνίσταντο κυρίως στη μίμηση ενός μέρους ή μιὰς ολοκληρωμένης μάχης και στη συνολική αύξηση της ικανότητας και της δύναμης του στρατιώτη⁴⁰. στόν 18ο αιώνα, οι όδηγίες του «έγχειριδίου» ακολουθούν την άρχη του «στοιχειώδους» και όχι πιά του «υποδειγματικού»: άπλές χειρονομίες – τοποθέτηση των δακτύλων, κάμψη της κνήμης, κίνηση των βραχιόνων – που είναι τά πολύ βασικά συστατικά της ώφέλιμης συμπεριφοράς και πού, επί πλέον, εξασφαλίζουν μιὰ γενική εκγύμναση της δύναμης, της επιδεξιότητας και της ύπακοης.

3. – Πρέπει ακόμα να τελειωθούν τά χρονικά αυτά τμήματα,

νά τους καθοριστεί ένα τέρμα πού θα επισφραγίζεται από μιὰ δοκιμασία, ή όποια θα έχει τριπλό ρόλο: να δείχνει άν τό υποκείμενο έχει φτάσει στό επίπεδο πού απαιτούν οι κανόνες, να εγγυάται τη συμπόρευση της μαθητείας του μ' εκείνη των άλλων, και να διαφορίζει τις ικανότητες του κάθε άτομου. Όταν οι λοχίες, οι δεκανείς κ.λπ. «οί επιφορτισμένοι να εκπαιδεύουν τους άλλους, κρίνουν ότι έχουν κάνει κάποιον ικανό να περάσει στην πρώτη τάξη, θα τον παρουσιάζουν πρώτα στους αξιωματικούς του λόχου τους, πού κι αυτοί θα τον εξετάσουν προσεκτικά· άν δέν τον βρίσκουν ακόμα αρκετά γυμνασμένο, θα άρνιούνται να τον δεχτούν· στην αντίθετη περίπτωση, οι αξιωματικοί θα τον προτείνουν οι ίδιοι στόν συνταγματάρχη τους, κι αυτός πάλι θα τον δει, άν τό κρίνει σκόπιμο, και θα τον στείλει στους άνωτερους αξιωματικούς για να τον εξετάσουν. Και τά πιό έλαφρά ακόμα σφάλματα θα είναι αρκετά για να απορριφθεί, και κανένας δέν θα περάσει από τη δεύτερη στην πρώτη τάξη άν δέν υποβληθεί στην πρώτη αυτήν εξέταση⁴¹».

4. – Πρέπει να καθιερωθούν σειρές μέσα στις σειρές: να δριστούν στόν καθένα ανάλογα με τό επίπεδό του, την αρχαιότητά του, τον βαθμό του, οι κατάλληλες γι' αυτόν ασκήσεις· οι κοινές ασκήσεις παίζουν διαφοροποιητικό ρόλο, και κάθε διαφορά περιλαμβάνει ειδικές ασκήσεις. Στό τέρμα κάθε σειράς, αρχίζουν άλλες σειρές πού σχηματίζουν διακλάδωση και υποδιαιρούνται με τη σειρά τους. Έτσι, κάθε άτομο είναι τοποθετημένο σε μιὰ χρονική σειρά πού καθορίζει συγκεκριμένα τό επίπεδο ή τη θέση του. Πειθαρχική πολυφωνία των ασκήσεων: «Οί στρατιώτες της δεύτερης τάξης θα γυμνάζονται κάθε πρωί από τους λοχίες, τους δεκανείς, τους ύποδεκανείς και τους στρατιώτες της πρώτης τάξης... Οί στρατιώτες της πρώτης τάξης θα γυμνάζονται κάθε Κυριακή από τον άρχηγό του ούλαμου... οι δεκανείς και οι ύποδεκανείς θα γυμνάζονται κι αυτοί κάθε Τρίτη άπόγευμα, από τους λοχίες του λόχου τους, κι αυτοί πάλι τη δεύτερη, δωδέκατη και είκοστή δεύτερη μέρα κάθε μηνός, από τους άνωτερους αξιωματικούς⁴²».

Ο πειθαρχικός αυτός χρόνος επιβάλλεται λίγο λίγο στην παιδαγωγική πρακτική – εξειδικεύοντας τον χρόνο της κατάρτισης και διαχωρίζοντάς τον από τον χρόνο «της ενηλικίωσης», από τον χρόνο της εκμάθησης της τέχνης· ρυθμίζοντας διάφορα στά-

δια πού χωρίζονται μεταξύ τους με κλιμακωτές δοκιμασίες· καθορίζοντας προγράμματα πού τό καθένα τους πρέπει νά εκτυλίσσεται στή διάρκεια μιᾶς προσδιορισμένης φάσης, καί πού περιλαμβάνουν ἀσκήσεις ὁλοένα καί πιό δύσκολες· χαρακτηρίζοντας τά άτομα σύμφωνα μέ τόν τρόπο πού διέτρεξαν τίς σειρές αὐτές. Τόν «μυητικό» χρόνο τῆς παραδοσιακῆς κατάρτισης (ὀλικό χρόνο, ἐλεγγόμενον ἀπό ἕνα μοναδικό δάσκαλο καί ἐπικυρωμένον ἀπό μιᾶ μοναδική δοκιμασία) ὁ πειθαρχικός χρόνος τόν ἀντικατέστησε μέ πολλαπλές καί προοδευτικές σειρές. Διαμορφώνεται τώρα μιᾶ ὀλόκληρη ἀναλυτική παιδαγωγική, πολύ σχολαστική στή λεπτομέρεια (ἀποσυνθέτει ὡς στά ἀπλούτερα στοιχεῖα τῆς τῆς διδακτικῆς ὕλης, κλιμακώνει σέ πυκνές διαβαθμίσεις κάθε φάση τῆς προόδου), καί πολύ πρῶμη στήν ἱστορία τῆς (προτρέχει πολύ τῶν γενετικῶν ἀναλύσεων τῶν ἰδεολογῶν· ἐμφανίζεται μάλλον σάν τεχνικό τους πρότυπο). Στίς ἀρχές τοῦ 18ου αἰῶνα, ὁ Demia εἶχε προτείνει νά διαιρεθεῖ ἡ μαθητεία τῆς ἀνάγνωσης σέ ἐπτά ἐπίπεδα: τό πρῶτο γιά ἐκείνους πού μαθαίνουν τά γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου, τό δεύτερο γιά ἐκείνους πού μαθαίνουν νά συλλαβίζουν, τό τρίτο γιά ἐκείνους πού ἀρχίζουν νά ἐνώνουν τίς συλλαβές καί νά φτιάχνουν λέξεις, τό τέταρτο γιά ἐκείνους πού διαβάζουν λατινικά, φράση μέ φράση ἢ περίοδο μέ περίοδο, τό πέμπτο γιά ἐκείνους πού ἀρχίζουν νά διαβάζουν γαλλικά, τό ἕκτο γιά τούς πιό ἱκανούς στήν ἀνάγνωση, καί τό ἕβδομο γιά ἐκείνους πού διαβάζουν τά χειρόγραφα. Σέ περίπτωση, ὅμως, πού οἱ μαθητές θά ἦταν πολλοί, θά μπορούσαν νά δημιουργηθοῦν καί ἄλλες ὑποδιαίρεσεις· ἡ πρώτη τάξη πρέπει νά διαιρεῖται σέ τέσσερες δέσμες: μιᾶ γιά ὄσους μαθαίνουν «τά ἀπλά γράμματα»· μιᾶ δεύτερη γιά ὄσους διδάσκονται τά ἀνακατεμένα γράμματα· μιᾶ τρίτη γιά ὄσους μαθαίνουν συνηρημένα φωνήεντα, αω-ῶ, εω-ῶ· μιᾶ τελευταία γιά ὄσους διδάσκονται διπλά καί συνεχόμενα σύμφωνα (φφ, σσ, ττ, στ). Ἡ δεύτερη τάξη θά διαιρεῖται σέ τρεῖς δέσμες: «μιᾶ γι' αὐτούς πού λένε ὑψηλόφωνα τό κάθε γράμμα καί ὕστερα σχηματίζουν τή συλλαβή (Δέλτα Ὁμικρον, ΔΟ), μιᾶ ἄλλη γιά ἐκείνους πού «προφέρουν τίς πιό δύσκολες συλλαβές, ὅπως λογουχάρη, μπαντ -μπραντ -σπινθ» κ.λπ.⁴³. Κάθε βαθμίδα στή συνδυαστική τῶν στοιχείων πρέπει νά ἐντάσσεται σέ μιᾶ μεγάλη χρονική σειρά, πού ἀποτελεῖ καί μιᾶ φυσική πρόοδο τῆς νόησης καί ἕναν κώδικα γιά τίς παιδαγωγικές διεργασίες.

Ἡ κατάταξη τῶν διαδοχικῶν δραστηριοτήτων σέ «σειρές» ἐπιτρέπει μιᾶν ἀληθινή περίζωση τῆς διάρκειας ἀπό τήν ἐξουσία: τῆ δυνατότητα ἑνός ἐξονυχιστικοῦ ἐλέγχου καί μιᾶς τακτικῆς παρέμβασης (γιά διαφοροποίηση, διόρθωση, τιμωρία, διαγραφή) σέ κάθε χρονική στιγμή· δυνατότητα χαρακτηρισμοῦ, ἄρα χρησιμοποίησης τῶν ἀτόμων ἀνάλογα μέ τό ἐπίπεδό τους στίς σειρές πού διανύουν· δυνατότητα συσσώρευσης τοῦ χρόνου καί τῆς δραστηριότητος καί ἐπανεμφάνισής τους ἀθροισμένων καί χρησιμοποίησιμων, σ' ἕνα τελευταῖο ἀποτέλεσμα πού ἀντιπροσωπεύει καί τήν τελειωτική ἱκανότητα ἑνός ἀτόμου. Συνάγονται τά χρονικά διασκορπισμένα στοιχεῖα γιά νά μετατραποῦν σ' ἕνα κέρδος, καί διατηρεῖται ὁ ἐλεγχος σέ μιᾶ διάρκεια πού διαφεύγει. Ἡ ἐξουσία σπονδυλώνεται ἄμεσα μέ τόν χρόνο· ἐξασφαλίζει τόν ἐλεγχό του καί ἐγγυάται τή χρήση του.

Οἱ πειθαρχικές μέθοδοι ἀποκαλύπτουν ἕναν γραμμικό χρόνο πού οἱ στιγμές του ἐντάσσονται ἢ μιᾶ στήν ἄλλη, καί πού προσανατολίζεται σ' ἕνα τερματικό καί σταθερό σημεῖο. Κοντολογίς, ἕναν «ἐξελικτικό» χρόνο. Δέν πρέπει ὡστόσο νά ξεχνᾶμε πώς, ταυτόχρονα, καί οἱ διοικητικές καί οἰκονομικές τεχνικές ἐλέγχου ἀποκαλύπτουν κι αὐτές ἕνα χρόνο κοινωνικό, σειραῖον τύπου, προσανατολισμένου καί σωρευτικοῦ: ἀνακάλυψη μιᾶς ἐξέλιξης μέ ὄρους «προόδου». Ἐνῶ οἱ πειθαρχικές τεχνικές ἐμφανίζουν ἀτομικές σειρές: ἀνακάλυψη μέ ὄρους «γένεσης». Πρόοδος τῶν κοινωνιῶν, γένεση τῶν ἀτόμων – αὐτές οἱ δύο μεγάλες ἀνακαλύψεις τοῦ 18ου αἰῶνα σχετίζονται ἴσως μέ τίς νέες τεχνικές ἐξουσίας καί, ἀκριβέστερα, μέ μιᾶ νέα μέθοδο διεύθυνσης καί χρησιμοποίησης τοῦ χρόνου, μέ πολυμερῆ κατάτμηση, σειριοποίηση, σύνθεση καί ἄθροιση. Μιᾶ μακρο-φυσική καί μιᾶ μικρο-φυσική τῆς ἐξουσίας ἐπέτρεψαν, ὄχι βέβαια τήν ἀνακάλυψη τῆς ἱστορίας (ἀπό καιρό δέν χρειαζόταν πιά νά ἀνακαλυφθεῖ), ἀλλά τήν ἐνταξη μιᾶς διάστασης χρονικῆς, ἐνιαίας, συνεχοῦς, σωρευτικῆς στήν ἀσκηση τοῦ ἐλέγχου καί στήν πρακτική τῆς κυριαρχίας. Ἡ «ἐξελικτική» ἱστορικότητα, ὅπως διαμορφώνεται τήν ἐποχή ἐκείνη – καί τόσο βαθιά μάλιστα, ὥστε γιά πολλούς εἶναι ἀκόμα καί σήμερα κάτι τό αὐταπόδεικτο – συνδέεται μέ ἕναν τρόπο λειτουργίας τῆς ἐξουσίας. Μέ τόν ἴδιο, ἀσφαλῶς, τρόπο πού καί ἡ «ἱστορία-ἀνάμνηση», ὅπως μᾶς παρουσιάζεται στά χρονικά, στίς γενεαλογίες, ὁτοῦς ἄθλους, στίς βασιλεῖες καί στά γραπτά μνημεῖα, εἶχε

συνδεθεί για μεγάλο διάστημα με άλλη μορφή ἔξουσας. Μέ τις καινούργιες τεχνικές ἔξαναγκασμοῦ, ἡ «δυναμική» τῶν συνεχῶν ἐξελίξεων τείνει νά ἀντικαταστήσει τή «δυναστική» τῶν πανηγυρικῶν ἐκδηλώσεων.

Πάντως, τό μικρό χρονικό συνεχές τῆς ἀτομικότητας-γένεσης φαίνεται νά εἶναι, ὅπως καί ἡ ἀτομικότητα-κύτταρο ἢ ἡ ἀτομικότητα-ὀργανισμός, ἕνα ἀποτέλεσμα καί ἕνα ἀντικείμενο τῆς πειθαρχίας. Καί στό κέντρο τῆς διάταξης αὐτῆς τοῦ χρόνου σέ σειρές, ἀνακαλύπτουμε μιά διαδικασία πού εἶναι, γιά τούτη τή χρονική σειριαποίηση, ἐκεῖνο πού ἦταν ἡ «πινακοθεσία» γιά τήν κατανομή τῶν ἀτόμων καί τήν κυβελική κατάταξη ἢ ἀκόμα, ἐκεῖνο πού ἦταν «τά «γυμνάσια» γιά τήν οἰκονομία τῶν δραστηριοτήτων καί τόν ὀργανικό ἔλεγχο. Πρόκειται γιά τήν «ἀσκησι». Ἡ ἀσκησι εἶναι ἡ τεχνική μέ τήν ὁποία ἐπιβάλλονται στά σώματα καθήκοντα ταυτόχρονα ἐπαναληπτικά καί διαφορετικά, ἀλλά πάντα κλιμακωτά. Κατευθύνοντας τή συμπεριφορά πρὸς μιά τεμαχική κατάσταση, ἡ ἀσκησι ἐπιτρέπει τόν διηνεκή χαρακτηρισμό τοῦ ἀτόμου, εἴτε σέ σχέση μ' αὐτό τό τέμα, εἴτε σέ σχέση μέ ἄλλα ἄτομα, εἴτε σέ σχέση μ' ἕναν ὀρισμένο τύπο διαδρομῆς. Ἐξασφαλίζει ἔτσι, μέ τή μορφή τῆς συνέχειας καί τοῦ καταναγκασμοῦ, μίαν ἀνάπτυξη, μίαν παρατήρηση, μίαν ἀξιολόγησι. Πρὶν καταλήξει στήν αὐστηρά πειθαρχική αὐτή μορφή, ἡ ἀσκησι εἶχε μιά μακρόχρονη ἱστορία: τή συναντάμε στή στρατιωτική, στή θρησκευτική, στή πανεπιστημιακή πρακτική – ἄλλοτε ὡς λειτουργία μύησης καί ἄλλοτε ὡς προκαταρκτική τελετή, ὡς θεατρική πρόβα, ὡς δοκιμασία. Ἡ γραμμική τῆς ὀργάνωσης, ἀδιάλειπτα προοδευτική, ἡ γενετική τῆς ἐξέλιξη στό κύλισμα τοῦ χρόνου ἐμφανίζονται – τουλάχιστον στόν στρατό καί στό σχολεῖο – πολύ ἀργότερα. Καί χωρίς ἀμφιβολία, ἡ προέλευσή τῆς εἶναι θρησκευτική. Ὅπως ὅποτε, ἡ ἰδέα ἑνός «προγράμματος» πού θά συνόδευε τό παιδί ὡς τό τέλος τῆς ἐκπαίδευσής του, καί πού θά περιλάμβανε, ἀπό χρόνο σέ χρόνο καί ἀπό μήνα σέ μήνα, ὄλο καί πιό περίπλοκες ἀσκήσεις, παρουσιάστηκε, ὅπως φαίνεται, γιά πρώτη φορά σέ μίαν δμάδα μοναχῶν, τούς ἀποκαλούμενους «Κοινοβιακούς»⁴⁴. Βαθύτατα ἐπηρεασμένοι ἀπό τόν Ruysbroek καί τόν μυστικισμό τῆς Ρηνανίας, μετέθεσαν ἕνα μέρος ἀπό τις θρησκευτικές τεχνικές στήν ἐκπαίδευση – καί στήν ἐκπαίδευση ὄχι μόνο τῶν κληρικῶν, ἀλλά καί τῶν δημοτικῶν ἀρχόντων καί τῶν ἐμπό-

ρων: τό θέμα τῆς τελειότητας στήν ὁποία ὀδηγεῖ ὁ ὑποδειγματικός δάσκαλος, γίνεται στούς ἱερωμένους αὐτούς τό θέμα μιάς αὐταρχικῆς τελειοποίησης τῶν μαθητῶν ἀπό τόν καθηγητή· οἱ δλοένα καί πιό σκληρές ἀσκήσεις, τις ὁποῖες προαπαιτεῖ ἡ ἀσκητικὴ ζωή, μετατρέπονται σέ ὄλο καί πιό περίπλοκα καθήκοντα πού σηματοδοτοῦν τήν προοδευτικὴ ἀπόκτηση τῆς γνώσης καί τῆς καλῆς διαγωγῆς· ὁ ἀγῶνας δλόκληρης τῆς κοινωνίας γιά τή σωτηρία γίνεται ἡ συλλογική καί διαρκῆς συνδρομή τῶν ἀτόμων, πού ταξινομοῦνται σέ σχέση τό ἕνα πρὸς τό ἄλλο. Αὐτοὶ οἱ τρόποι ζωῆς καί κοινοτικῆς σωτηρίας ὑπῆρξαν ἴσως ὁ πρωταρχικός πυρήνας μεθόδων πού προορίζονταν νά ἀναπτύξουν ἱκανότητες ἀτομικά χαρακτηριζόμενες, ἀλλά συλλογικά ὠφέλιμες⁴⁵. Μέ τή μυστικιστική ἢ ἀσκητικὴ τῆς μορφῆς, ἡ ἀσκησι ἦταν ἕνας τρόπος διάταξης τοῦ γήινου χρόνου γιά τή σωτηρία τῆς ψυχῆς. Στήν ἱστορία τῆς Δύσης, ἡ ἀσκησι θά ἀναστρέψει λίγο λίγο τήν ἔννοιά τῆς, διατηρώντας ὅμως πάντα ὀρισμένα ἀπό τά χαρακτηριστικά τῆς: χρησιμεῖ γιά τήν ἐξοικονόμησι τοῦ χρόνου τῆς ζωῆς, γιά τήν ὠφέλιμη σῶρευση του, καί γιά τήν ἐπιβολή τῆς ἔξουσας διαμέσου τοῦ τακτοποιημένου μέ τούτον τόν τρόπο χρόνου. Ἡ ἀσκησι, στοιχεῖο τώρα μιάς πολιτικῆς τεχνολογίας τοῦ σώματος καί τῆς διάρκειας, δέν προσβλέπει σ' ἕνα ἐπέκεινα, ἀλλά τείνει σέ μίαν ἀτέρμονη ἐξαρτοποίηση τοῦ ἀνθρώπου.

Η ΣΥΝΘΕΣΗ ΤΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ

«Ἐς παραμερίσουμε πρῶτα πρῶτα τήν παλιά προκατάληψη σύμφωνα μέ τήν ὁποία μέ τήν αὔξησι τοῦ βάθους ἑνός στρατεύματος αὔξάνεται καί ἡ δύναμή του. Ὅλοι οἱ φυσικοί νόμοι πού διέπουν τήν κίνηση, καταντοῦν χίμαιρες δταν θελήσει κανεὶς νά τούς ἐφαρμόσει στήν τακτική»⁴⁶. Ἀπό τά τέλη τοῦ 17ου αἰῶνα, τό τεχνικό πρόβλημα τοῦ πεζικοῦ ἦταν νά ξεφύγει ἀπό τό φυσικό πρότυπο τῆς μάζας. Ὅπλισμένο μέ λόγχες καί μουσκέτα – βραδύχρηστα, ὄχι εὔστοχα – ἕνα σῶμα πεζικοῦ χρησιμοποιόταν εἴτε ὡς δλῆμα, εἴτε ὡς τείχος ἢ φρούριο: «τό φοβερό πεζικό τοῦ στρατοῦ τῆς Ἰσπανίας»· ἡ κατανομή τῶν στρατιωτῶν μέσα σ' ὄλη τούτη τή μάζα γινόταν κυρίως μέ βάση τήν ἀρχαιότητα καί τήν ἀνδρεία τους· στό κέντρο τοποθετοῦνταν οἱ πιό ἀγύμναστοι, γιά

νά δώσουν βάρος, ὄγκο καί πυκνότητα στό σῶμα· μπροστά, στά ἄκρα καί στά πλάγια, οἱ πιό θαρραλέοι ἢ οἱ φημισμένοι γιά τίς ἱκανότητές τους. Στήν κλασική, ὁμως, ἐποχή δημιουργοῦνται πιό λεπτές διαρθρώσεις: ἡ μονάδα – σύνταγμα, τάγμα, λόχος, καί ἀργότερα «μεραρχία»⁴⁷ – γίνεται ἕνα εἶδος μηχανῆς μέ πολλαπλά ἔξαρτήματα πού μετατοπίζονται τό ἕνα σέ σχέση μέ τό ἄλλο, γιά νά καταλήξουν σέ κάποιο σχῆμα καί νά πετύχουν κάποιο εἰδικό ἀποτέλεσμα. Ποιοί εἶναι οἱ λόγοι τῆς ἀλλαγῆς αὐτῆς; Ὁρισμένοι εἶναι οἰκονομικοί: πρέπει κάθε ἄτομο νά καταστεί χρήσιμο, καί ἡ ἐκπαίδευση, ἡ συντήρηση καί ὁ ἔξοπλισμός τοῦ στρατοῦ νά εἶναι ἀποδοτικοί· νά δοθεῖ στόν κάθε στρατιώτη – πολύτιμη μονάδα – ἕνα μέγιστο ὄριο ἀποτελεσματικότητας. Ἄλλά οἱ οἰκονομικοί αὐτοί λόγοι δέν μπόρεσαν νά γίνουν καθοριστικοί παρά ὕστερα ἀπό μιᾶ τεχνική πρόοδο: τήν ἀνακάλυψη τοῦ τουφεκιοῦ⁴⁸. Ἀκριβέστερο καί ταχύτερο ἀπό τό μουσκέτο, τό τουφέκι ἀξιοποιοῦσε τήν ἐπιδεξιότητα τοῦ στρατιώτη· ἱκανότερο νά πετύχει ἕναν καθορισμένο στόχο, ἐπέτρεπε τήν ἐκμετάλλευση τῆς δυνάμης τοῦ πυρός στό ἀτομικό ἐπίπεδο· καί ἀντίστροφα, καθιστοῦσε στόχο τοῦ ἐχθροῦ τόν κάθε στρατιώτη, ἀπαιτώντας ἔτσι μεγαλύτερη κινήτικότητα· ὀδηγοῦσε, ἐπομένως, στήν ἐξαφάνιση μιᾶς τεχνικῆς τῆς μάζας, πρὸς ὄφελος μιᾶς τέχνης πού διένειμε τίς μονάδες καί τούς ἄνδρες κατά μήκος ἐκτεταμένων γραμμῶν, σχετικά εὐλύγιστων κι εὐκίνητων. Ἀπό ἐδῶ καί ἡ ἀνάγκη μιᾶς μελετημένης μεθόδου καθορισμοῦ τῶν ἀτομικῶν καί συλλογικῶν θέσεων, τῶν μετατοπίσεων ὁμάδων ἢ ἀπομονωμένων στοιχείων, ἀλλαγῶν θέσης, τοῦ περάσματος ἀπό μιᾶ διάταξη σέ ἄλλη· κοντολογίς, ἡ ἀνάγκη νά ἐπινοηθεῖ ἕνας μηχανισμός πού δέν θά βασιζόταν πιά στήν ἀκίνητη ἢ κινήτη μάζα, ἀλλά σέ μιᾶ γεωμετρία ἀπό διαιρετά τμήματα πού βασική μονάδα τους θά ἦταν ὁ εὐκίνητος στρατιώτης μέ τό τουφέκι του⁴⁹. καί πίσω ἀπό τόν ἴδιο τό στρατιώτη, οἱ ἐλάχιστες κινήσεις, οἱ χρόνοι στοιχειωδῶν κινήσεων, τά τμήματα χώρων πού κατέχονται ἢ διασχίζονται.

Τά ἴδια προβλήματα παρουσιάζονται ὅταν πρόκειται νά συγκροτηθεῖ μιᾶ παραγωγική δύναμη μέ ἀπόδοση ἀνώτερη ἀπό τό ἄθροισμα τῶν ἀτομικῶν δυνάμεων πού τή συνθέτουν: «Ἡ σύνθετη ἡμέρα ἐργασίας πρέπει νά ἀποκτήσει τήν ἀνώτερη αὐτήν παραγωγικότητα πολλαπλασιάζοντας τή μηχανική δύναμη ἐργασίας, ἐπεκτείνοντας τή δράση της στόν χώρο ἢ συμπύσσοντας τό

πεδίο παραγωγῆς σέ σχέση μέ τήν κλίμακά της, ἐπιστρατεύοντας τίς κρίσιμες στιγμές μεγάλες ποσότητες ἐργασίας... Ἡ εἰδική δύναμη τῆς σύνθετης ἡμέρας ἐργασίας εἶναι μιᾶ κοινωνική δύναμη ἐργασίας, ἡ μιᾶ δύναμη τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας. Γεννιέται ἀπό τήν ἴδια τή συνεργασία⁵⁰.»

Ἄναφαίνεται ἔτσι μιᾶ καινούργια ἀπαίτηση στήν ὁποία πρέπει νά ἀνταποκριθεῖ ἡ πειθαρχία: ἡ κατασκευή μιᾶς μηχανῆς πού τά ἀποτελέσματά της θά μεγιστοποιοῦνται χάρις στή μελετημένη συναρμογή τῶν στοιχειωδῶν κομματιῶν πού τήν ἀποτελοῦν. Ἡ πειθαρχία δέν εἶναι πιά ἀπλῶς μιᾶ τέχνη κατανομῆς τῶν σωμάτων, ἀπόσπασης καί σώρευσης τοῦ χρόνου, ἀλλά σύνθεσης τῶν δυνάμεων γιά τήν ἀπόκτηση ἑνός τελεσφόρου μηχανισμοῦ. Ἡ ἀπαίτηση αὐτή ἐκφράζεται μέ πολλούς τρόπους.

1. – Κάθε μεμονωμένο σῶμα γίνεται ἕνα στοιχεῖο πού μποροῦμε νά τό τοποθετήσουμε, νά τό κινήσουμε, νά τό συναρμόσουμε σέ ἄλλα. Ἡ ἀνδρεία του ἢ ἡ δύναμή του παύουν νά εἶναι οἱ κυριότερες μεταβλητές πού τό προσδιορίζουν· εἶναι πιό πολύ ἡ θέση πού κατέχει, ἡ ἀπόσταση πού καλύπτει, ἡ τακτικότητα, ἡ σωστή σειρά πού σύμφωνα μ' αὐτές ἐκτελεῖ τίς μετατοπίσεις του. Ὁ στρατιώτης εἶναι πρῶτα ἀπ' ὅλα ἕνα τμήμα κινήτου χώρου, καί μόνο κατά δεύτερο λόγο εἶναι ἀνδρεία καί φιλότιμο. Χαρακτηρισμός τοῦ στρατιώτη ἀπό τόν Guibert: «Ὅταν εἶναι ὑπό τά ὄπλα καταλαμβάνει χώρο δύο ποδιῶν, στή μεγαλύτερη διάμετρό του, δηλαδή ἀπό τό ἕνα ἄκρο στό ἄλλο, καί περίπου ἑνός ποδιοῦ στό μεγαλύτερο φάρδος του, δηλαδή ἀπό τό στήθος ὡς τούς ὠμους· σ' αὐτά πρέπει νά προσθέσουμε τήν ἀπόσταση ἑνός ποδιοῦ ἀνάμεσα στόν ἴδιο καί στόν στρατιώτη πού τόν ἀκολουθεῖ· ἄθροισμα, πρὸς ὅλες τίς κατευθύνσεις, δύο πόδια μήκος καί πλάτος κατά στρατιώτη, πράγμα πού δείχνει ὅτι ἕνα τάγμα μαχόμενου πεζικοῦ καταλαμβάνει, εἴτε κατά τό μέτωπο, εἴτε κατά τό βάθος, τό διάστημα τῶσων θημάτων, ὅσοι εἶναι οἱ στοῖχοι του⁵¹.» Λειτουργικός περιορισμός τοῦ σώματος. Ἄλλά καί ἔνταξη αὐτοῦ τοῦ σώματος-τμήματος σ' ἕνα σύνολο ὅπου συναρθρώνεται. Ὁ στρατιώτης, πού τό σῶμα του ἔχει γυμναστεῖ γιά νά λειτουργεῖ, τμηματικά, σέ καθορισμένες ἐπιχειρήσεις, ὀφείλει μέ τή σειρά του νά ἀποτελεῖ στοιχεῖο ἑνός μηχανισμοῦ ἄλλου ἐπιπέδου. Οἱ στρατιῶτες πρέπει πρῶτα νά ἐκπαιδεύονται «ἕνας ἕνας, ὕστερα δύο δύο, καί ἀργότερα πολλοί μαζί... Ὅσο γιά τόν χειρισμό τῶν

δπλων, όταν οι στρατιώτες θά έχουν εκπαιδευθεί σ' αυτόν χωριστά ό καθένας, τότε μόνο θά αρχίσουν νά εκτελοούν τόν χειρισμό αυτόν δυό δυό και ν' αλλάζουν θέση κάθε τόσο, ώστε ό στρατιώτης πού βρίσκεται άριστερά νά μάθει νά εύθυγραμμίζεται μ' εκείνον πού βρίσκεται στά δεξιά⁵².» Έτσι, τό σώμα αρχίζει νά άποτελει έξάρτημα μιάς πολυτμηματικής μηχανής.

2. - Έξαρτήματα είναι ακόμα και οι διάφορες χρονολογικές σειρές πού ή πειθαρχία πρέπει νά συνδυάζει για νά σχηματίζει ένα σύνθετο χρόνο. Ό χρόνος τών μέν πρέπει νά προσαρμόζεται στον χρόνο τών άλλων, ώστε νά άποσπάται από τόν καθένα τό άνώτατο ποσό δύναμης, και από όλους μαζί, ένα βέλτιστο άποτέλεσμα. Ό Serwan δραματιζόταν ένα στρατιωτικό μηχανισμό πού θά κάλυπτε όλη τήν επικράτεια και όπου ό καθένας θά εργαζόταν άδιάκοπα, αλλά μέ τρόπο διαφορετικό, σύμφωνα μέ τό έξελικτικό τμήμα, τή γενική σειρά όπου θά άνήκε. Η στρατιωτική ζωή θά άρχιζε σέ πολύ μικρή ήλικία: τά παιδιά θά διδάσκονταν τήν πολεμική τέχνη μέσα σέ «στρατιωτικούς πύργους» και ή ζωή αυτή θά έπαιρνε τέλος μέσα στους ίδιους αυτούς πύργους, όπου οι παλαίμαχοι, ως τήν τελευταία τους πνοή, θά δίδασκαν τά παιδιά, θά γύμναζαν τους νεοσύλλεκτους, θά προϊστατο στίς άσκήσεις τών στρατιωτών, θά τους έπιτηρούσαν όταν αυτοί θά εκτελούσαν δημόσια έργα, και τέλος θά συνέβαλλαν στήν επικράτηση τής τάξης μέσα στή χώρα, όσον καιρό ό στρατός θά πολεμούσε στά σύνορα. Από τήν κάθε στιγμή τής ζωής είναι δυνατόν νά άντλήσουμε δυνάμεις, φτάνει νά ξέρουμε νά τήν ξεχωρίσουμε και νά τήν συνδυάσουμε μέ άλλες. Γι' αυτό και στά μεγάλα εργαστήρια έπιστρατεύουν παιδιά και γέρους, πού διαθέτουν όρισμένες στοιχειώδεις ικανότητες: έτσι, δέν είν' ανάγκη νά χρησιμοποιούνται εργάτες πού αυτοί διαθέτουν άλλες έπιδεξιότητες: επί πλέον τά παιδιά και οι γέροι είναι κατά κανόνα φτηνά εργατικά χέρια και, τέλος, άν δουλεύουν δέν επιβαρύνουν κανένα: «Η εργαζόμενη ανθρωπότητα - έλεγε ένας έφοριακός αναφερόμενος σέ μιάν έπιχείρηση τής Angers - μπορεί νά βρει σέ τοϋτο τό εργοστάσιο, από τήν ήλικία τών 10 ετών ως τά γηραιά, μεθόδους καταπολέμησης τής όκνηρίας και τής έξαθλώσης πού είναι επακόλουθό της⁵³.» Αλλά, χωρίς άμφιβολία, ή συναρμογή αυτή διαφορετικών χρονολογιών θά είναι πιό εκλεπτυσμένη στή στοιχειώδη εκπαίδευση. Από τόν 17ο αιώνα ως τήν υιοθέτηση - στίς αρχές τού

19ου - τής μεθόδου Lancaster, ό πολύπλοκος μηχανισμός τού άλληλοδιδασκτικού σχολείου θά φτιάχνεται γρανάζι μέ γρανάζι: άνατέθηκαν πρώτα στους μεγαλύτερους μαθητές καθήκοντα άπλής έπιτήρησης, έπειτα έλέγχου τής εργασίας και άργότερα διδασκαλίας: έτσι πού τελικά, όλος ό χρόνος όλων τών μαθητών έφτασε νά άφιερώνεται είτε στή διδαχή είτε στή μάθηση. Τό σχολείο γίνεται ένας μηχανισμός μάθησης όπου ό κάθε μαθητής, τό κάθε επίπεδο και ή κάθε στιγμή, άν συνδυάζονται όπως πρέπει, χρησιμοποιούνται διαρκώς στή γενική διαδικασία τής εκπαίδευσης. Ένας από τους υπέρμαχους τού άλληλοδιδασκτικού σχολείου δείχνει τόν βαθμό αυτής τής προόδου: «Σ' ένα σχολείο μέ 360 παιδιά, ό δάσκαλος πού θά έπιθυμούσε νά διδάξει τόν κάθε μαθητή μέ τή σειρά του σέ μιά παράδοση τριών ώρων δέν θά διέθετε περισσότερο από μισό λεπτό για τόν καθένα. Ένώ μέ τή νέα μέθοδο, οι 360 μαθητές διδάσκονται γραφή, άνάγνωση και αριθμητική δυόμισι ώρες τήν ήμέρα ό καθένας⁵⁴.»

3. - Ό προσεκτικά ύπολογισμένος αυτός συνδυασμός τών δυνάμεων άπαιτεί ένα ακριβόλογο σύστημα διοίκησης. Όλη ή δραστηριότητα τού πειθαρχημένου άτομου πρέπει νά ρυθμίζεται και νά ένισχύεται μέ έντολές, πού ή άποτελεσματικότητά τους βασίζεται στή συντομία και στή σαφήνεια: μιά διαταγή δέν χρειάζεται έξήγηση ούτε καν διατύπωση: πρέπει και άρκεί μόνο νά προκαλεί τήν άπαιτούμενη συμπεριφορά. Η σχέση άνάμεσα σ' εκείνον πού επιβάλλει τήν πειθαρχία και σ' εκείνον πού ύποβάλλεται σ' αυτήν, είναι σχέση σηματοδότησης: δέν χρειάζεται νά κατανοήσει κανείς τήν έντολή, αλλά νά άντιληφθεί τό σήμα και νά άντιδράσει άμέσως σ' αυτό, σύμφωνα μ' έναν κώδικα λίγο πολύ τεχνητόν και προκαθορισμένο. Τά σώματα πρέπει νά είναι τοποθετημένα σ' έναν μικρό κόσμο από σήματα, και στό καθένα άπ' αυτά νά άντιστοιχεί μιά και μόνη ύποχρεωτική άπάντηση: τεχνική εκγύμνασης πού «άποκλείει μέ τρόπο τυραννικό τό παραμικρό παράπονο, και τήν παραμικρή μεμψιμοιρία»: ό πειθαρχημένος στρατιώτης «αρχίζει νά ύπακούει σέ όποιαδήποτε διαταγή ή ύπακοή του είναι άμεση και τυφλή: και τό έλάχιστο ακόμα δείγμα άνυπακοής και ή έλάχιστη καθυστέρηση είναι έγκλημα⁵⁵.» Μέ τόν ίδιο τρόπο πρέπει νά γίνεται και ή εκγύμναση τών μαθητών: λίγα λόγια, καμιά έξήγηση, τελικά μιά άπόλυτη σιγή πού θά διακόπτεται μόνο από σήματα: κώδωνες, κρούση τών χεριών,

χειρονομίες, μιά άπλή ματιά του δασκάλου, ή ακόμα και ή μικρή εκείνη ξύλινη συσκευή πού χρησιμοποιούσαν οι «Άδελφοί των Χριστιανικών Διδασκαλείων», και πού όνομαζόταν «Σήμα»· αυτή έπρεπε νά εκφράζει, μέ τή μηχανική της συντομία, τόσο τήν τεχνική τής διοίκησης όσο και τήν ήθική τής ύπακοής. «Πρώτη και κυριότερη χρήση του σήματος είναι νά τραθήξει μονομιάς όλα τά βλέμματα των μαθητών στον δάσκαλο και νά τους κάνει προσεκτικούς σ' αυτό πού ό δάσκαλος θέλει νά τους γνωστοποιήσει. Έτσι, κάθε φορά πού θέλει νά τραθήξει τήν προσοχή των παιδιών και νά διακόψει οποιαδήποτε άσκηση, θά κρούσει μιά και μόνη φορά τήν ξύλινη συσκευή. Ένας καλός μαθητής, κάθε φορά πού άκούει τό Σήμα θά φαντάζεται πώς άκούει τή φωνή του δασκάλου, ή μάλλον τή φωνή του Θεού του ίδιου, πού τον καλεί μέ τό όνομά του. Θά νιώσει τότε, αυτό πού ένιωσε ό νεαρός Σαμουήλ και θά πεί, όπως εκείνος, από τά βάθη τής ψυχής του: Κύριε, εδώ είμαι.» Ό μαθητής πρέπει νά μάθει τόν κώδικα των σημάτων και νά ανταποκρίνεται αυτόματα στο καθένα τους. «Όταν τελειώσει ή προσευχή, ό δάσκαλος κρούει τό Σήμα μιά και μόνη φορά, κοιτάζοντας τό παιδί πού πρόκειται νά διαβάσει, και του κάνει νόημα νά αρχίσει. Για νά σταματήσει εκείνον πού διαβάσει, ξανακρούει μιά φορά τό Σήμα... Για νά κάνει νόημα στο παιδί πού διαβάσει νά επανορθώσει ένα γράμμα, μιά συλλαβή ή μιά λέξη πού έχει προφέρει λαθεμένα, χτυπά δυό φορές – διαδοχικά και άπανωτά. Άν ύστερα από τήν παρατήρηση πού του έγινε, ό μαθητής δέν ξαναρχίσει τή λέξη πού πρόφερε λαθεμένα (διότι έχει στο μεταξύ διαβάσει πολλές άλλες ύστερα από αυτήν), ό δάσκαλος χτυπά τρεις φορές, διαδοχικά και άπανωτά, για νά του δώσει νά καταλάβει πώς πρέπει νά ξαναδιαβάσει όλη τήν περικοπή, και επαναλαμβάνει τό Σήμα ώσπου νά φτάσει ό μαθητής στη συλλαβή ή στη λέξη πού είχε λαθεμένα προφέρει⁵⁶.» Τό αλληλοδιδασκτικό σχολείο υπερεματιζέι στον έλεγχο αυτόν τής συμπεριφοράς μ' ένα σύστημα σημάτων στά όποια ό μαθητής πρέπει νά αντιδρά αυτοστιγμεί. Άκόμα και οι προφορικές έντολές πρέπει νά λειτουργούν ως στοιχεία σηματοδότησης: «Καθηστε στα θρανία σας. Στη λέξη *καθηστε*, τά παιδιά θάζουν τό δεξί τους χέρι μέ κρότο στα θρανία και ταυτόχρονα περνούν τό πόδι τους στο κάτω μέρος του. Όταν άκουστούν οι λέξεις *στά θρανία σας*, περνούν τό άλλο πόδι και κάθονται μπροστά στις πλάκες

τους... *Πάρτε πλάκες*: στη λέξη *πάρτε* τά παιδιά πιάνουν μέ τό δεξί χέρι τό σπάγγο πού χρησιμεύει για τό κρέμασμα τής πλάκας στο καρφι τό όποιο είναι μπροστά τους και μέ τό άριστερό άρπάζουν τήν πλάκα από τή μέση· στη λέξη *πλάκα*, τήν ξεκρεμάνε και τήν άποθέτουν στο θρανίο⁵⁷.»

Συνοψίζοντας, μπορούμε νά πούμε πώς ή πειθαρχία, μέ βάση τά σώματα πού έλέγχει, κατασκευάζει τέσσερις τύπους ατομικότητας, ή μάλλον μιάν ατομικότητα προικισμένη μέ τέσσερα χαρακτηριστικά: είναι κυψελική (λόγω τής χωρικής κατανομής), είναι όργανική (χάρη στην κωδικοποίηση των δραστηριοτήτων), είναι γενετική (χάρη στη συσσώρευση του χρόνου), είναι συνδυαστική (χάρη στη σύνθεση των δυνάμεων). Και για νά τά πετύχει όλα αυτά, ή πειθαρχία κινητοποιεί τέσσερις σπουδαίες τεχνικές: φτιάχνει πίνακες, έντέλλεται γυμνάσια, επιβάλλει άσκήσεις και, τέλος, για νά εξασφαλίσει τόν συνδυασμό των δυνάμεων, σκαρώνει «τακτικές». Η τακτική, τέχνη νά κατασκευάζει κανείς, μέ τά περιορισμένα σέ όρισμένο τόπο σώματα, τίς κωδικοποιημένες δραστηριότητες και τίς επίκτητες ικανότητες, μηχανισμούς όπου τό γινόμενο των διαφορετικών δυνάμεων αυξάνει μέ τόν ύπολογισμένο συνδυασμό τους, είναι χωρίς άμφιβολία ή άνώτερη μορφή πειθαρχικής πρακτικής. Σ' αυτή τή γνώση, οι θεωρητικοί του 18ου αιώνα έβλεπαν τό γενικό θεμέλιο όλης τής στρατιωτικής πρακτικής, από τόν έλεγχο και τήν άσκηση των ατομικών σωμάτων μέχρι τήν χρησιμοποίηση των ειδικών δυνάμεων μέ τίς πιό περιίπλοκες πολλαπλότητες. Αρχιτεκτονική, ανατομία, μηχανική, οικονομία του πειθαρχικού σώματος: «Για τους περισσότερους στρατιωτικούς, ή τακτική δέν είναι παρά ένας μονάχα κλάδος τής ευρύτατης πολεμικής επιστήμης· για μένα είναι ή βάση αυτής τής επιστήμης· είναι ή ίδια αυτή επιστήμη, αφού διδάσκει μέ ποιό τρόπο μπορούν νά οργανωθούν τά στρατεύματα, μέ ποιό τρόπο διατάσσονται, κινούνται, μάχονται· αφού μόνη αυτή είναι ικανή νά αναπληρώσει τήν αριθμητική δύναμη και νά χειριστεί ένα πλήθος ανθρώπων· αυτή, τέλος, περιλαμβάνει και τή γνώση των ανθρώπων, των όπλων, των τάσεων, των περιστάσεων, αφού μόνο μέ τό συνδυασμό των γνώσεων αυτών είναι δυνατόν νά καθοριστούν οι κινήσεις ενός στρατεύματος⁵⁸.» Κι ακόμα: «ό όρος αυτός [τακτική]... μάς δίνει τήν ιδέα τής θέσης των άνδρων πού συνθέτουν μιάν οποιαδήποτε στρατιωτική μονάδα σέ σχέση μέ τή

θέση των άλλων μονάδων που συνθέτουν μία στρατιά, με τις κινήσεις τους και τη δράση τους, καθώς και με τις μεταξύ τους σχέσεις⁵⁹.»

Μπορεί ο πόλεμος ως στρατηγική να είναι ή συνέχιση της πολιτικής. Δεν πρέπει όμως να ξεχνάμε πώς ή «πολιτική» θεωρήθηκε ως ή συνέχιση, αν όχι ακριβώς και άμεσα, του πολέμου, τουλάχιστον του στρατιωτικού προτύπου που χρησιμοποιείται ως βασικό μέσο για την πρόληψη πολιτικών ταραχών. Η πολιτική ως τεχνική της εσωτερικής ειρήνης και τάξης, έπιδίωξε να χρησιμοποιήσει το σύστημα του τέλειου στρατού, της πειθαρχημένης μάζας, της υπάκουης και χρήσιμης στρατιωτικής μονάδας, του συντάγματος στο στρατόπεδο ή στα πεδία, στα γυμνάσια και στις ασκήσεις. Στα μεγάλα κράτη του 18ου αιώνα, ο στρατός έγγυαται την εσωτερική ειρήνη, ίσως διότι είναι μία πραγματική δύναμη, μία ρομφαία πάντα απειλητική· αλλά και διότι είναι μία τεχνική και μία γνώση που μπορούν να προβάλλουν τό σχήμα τους στο κοινωνικό σώμα. Αν υπάρχει μία σειρά «πολιτική-πόλεμος» που περνάει μέσα από τη στρατηγική, υπάρχει όμως και μία σειρά «στρατός-πολιτική» που περνάει μέσα από την τακτική. Η στρατηγική είναι εκείνη που μάς δίνει τη δυνατότητα να αντιλαμβανόμαστε τόν πόλεμο σαν έναν τρόπο διεξαγωγής της πολιτικής ανάμεσα στα κράτη· ενώ ή τακτική είναι εκείνη που μάς δίνει τη δυνατότητα να βλέπουμε τόν στρατό σαν ένα βασικό στοιχείο για τη διαφύλαξη της ειρήνης στην πολιτική κοινωνία. Στην κλασική εποχή γεννήθηκε ή μεγάλη πολιτική και πολεμική στρατηγική, μέ βάση την όποια τά Έθνη προβαίνουν στην αναμέτρηση των οικονομικών και δημογραφικών τους δυνάμεων· αλλά στην εποχή αυτή γεννήθηκε και ή έξονυχιστική στρατιωτική και πολιτική τακτική που επιτρέπει στα κράτη να ελέγχουν τά άτομικά σώματα και τις άτομικές δυνάμεις. «Ο» στρατιωτικός – ό στρατιωτικός θεσμός, ό στρατιωτικός ως άτομο, ή πολεμική έπιστήμη, όλα τους τόσο διαφορετικά από εκείνα που χαρακτηρίζαν τόν «πολεμιστή» – ξεχωρίζει, κατά την κλασική περίοδο, στο σημείο σύζευξης του πολέμου και των θορύδων της μάχης από τη μία μεριά, και από την άλλη στο σημείο σύζευξης της τάξης και της υπάκουης σιωπής της ειρήνης. Οί ιστορικοί των ιδεών αποδίδουν εύκολα τό δράμα μίας τέλειας κοινωνίας στους φιλοσόφους και στους νομομαθείς του 18ου αιώνα· ωστόσο, υπήρξε και ένα στρατιωτικό

δράμα της κοινωνίας, τό όποιο είχε σαν πλαίσιο αναφοράς όχι τη φυσική κατάσταση του ανθρώπου αλλά τά επιμελώς ύποταγμένα γρανάζια μιάς μηχανής, όχι τό πρωταρχικό συμβόλαιο αλλά τούς μόνιμους καταναγκασμούς, όχι τά θεμελιακά δικαιώματα αλλά τά δλο και πιό προχωρημένα ατέλειωτα ντρεσαρίσματα, όχι τη θέληση του συνόλου αλλά τήν αυτόματη ύπακοή.

«Πρέπει να επιβάλλουμε τήν εθνική πειθαρχία», έλεγε ό Guibert. «Τό Κράτος, όπως τό βλέπω, πρέπει να έχει μίαν απλή και στέρεη διοίκηση, εύκολοκυβέρνητη. Να μοιάζει με εκείνες τις τεράστιες μηχανές που με έλάχιστα περίπλοκα μέσα ενέργειας πετυχαίνουν σπουδαία αποτελέσματα· ή δύναμη αυτού του κράτους να άντλείται από τήν ίδια του τη δύναμη, και ή εύμάρειά του από τήν ίδια του τήν εύμάρεια. Ό χρόνος που όλα τά φθείρει, να αύξάνει τήν ισχύ του. Και να διαψεύδει τήν άγοραία προκατάληψη που κάνει πολλούς να φαντάζονται ότι οί Αυτοκρατορίες ύπόκεινται σ' έναν άδήριτο νόμο παρακμής και κατάρρευσης⁶⁰.» Τό ναπολεόντειο καθεστώς δεν είναι μακριά και μαζί του ή κρατική αυτή μορφή που θ' απομείνει ύστερα από τούτο τό καθεστώς και που, όπως ό καθένας ξέρει, προετοιμάστηκε από νομομαθείς αλλά και από στρατιώτες, από συμβούλους επικρατείας και από κατώτερους αξιωματικούς, από ανθρώπους του νόμου και από ανθρώπους του στρατοπέδου. Η αναφορά στους Ρωμαίους που συνοδεύει αυτόν τόν σχηματισμό ένέχει τόν διπλό τούτο δείκτη: τούς πολίτες και τούς λεγεωνάριους, τόν νόμο και τά γυμνάσια. Και ενώ οί νομομαθείς και οί φιλόσοφοι άναζητούσαν σ' αυτό τό Συμβόλαιο ένα αρχέγονο πρότυπο για τη δόμηση ή τήν αναδόμηση του κοινωνικού σώματος, οί στρατιωτικοί, και μαζί μ' αυτούς οί τεχνικοί της πειθαρχίας, έκπονούσαν τις μεθόδους για τόν άτομικό και συλλογικό καταναγκασμό των σωμάτων.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. L. de Montgommery, *Η Γαλλική Έθνοφυλακή (La Milice Française)*, έκδοση του 1636, σελ. 6 και 7.
2. *Διάταγμα της 20 Μαρτίου του 1764*.
3. Ό.π.

4. Στρατάρχης τής Σαξωνίας (Maurice, comte de Saxe), *Τά δνειροπολήματά μου* (Mes rêveries), τόμ. I, *Πρόλογος*, σελ. 5.
5. J.-B. de La Salle, *Πραγματεία για τις υποχρεώσεις των ιερωμένων δασκάλων των Χριστιανικών Σχολών* (Traité sur les obligations des frères des Écoles chrétiennes), εκδ. του 1783, σελ. 238-239.
6. Ο E. Geoffroy Saint-Hilaire αποδίδει τη δήλωση τούτη στον Βοναπάρτη, στην Εισαγωγή του έργου του, *Συνθετικές και Ιστορικές γνώσεις φυσικής φιλοσοφίας* (Notions synthétiques et historiques de philosophie naturelle).
7. J. B. Treilhard, *Διασκευτικό του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας* (Motifs du code d' instruction criminelle), 1808, σελ. 14.
8. Τα παραδείγματα μου θά τά διαλέξω από τά στρατιωτικά, ιατρικά, σχολικά και βιομηχανικά ιδρύματα. Θά μπορούσαν νά άντληθούν και άλλα παραδείγματα από τόν άποικισμό, τή δουλεία, τις φροντίδες κατά τήν παιδική ηλικία.
9. Βλ. Ph. Ariès, *Τό παιδί και ή οικογένεια* (L' Enfant et la famille), 1960, σελ. 308-313. Καί G. Snyders, *Η παιδαγωγική στή Γαλλία κατά τόν 17ο και 18ο αιώνα* (La Pédagogie en France aux XVIIème et XVIIIème siècles), 1965, σελ. 35-41.
10. *Τό στρατιωτικό διάταγμα* (L' ordonnance militaire), τόμ. XII, 25 Σεπτεμβρίου 1719. (Βλ. πίν. άριθ. 5).
11. Daisy, *Τό Βασίλειο τής Γαλλίας* (Le Royaume de France), 1745, σελ. 201-209. Άνώνυμο ύπόμνημα του 1775 (Πολεμικά Άρχεία, 3689 φύλλο 156). A. Navereau, *Η στέγαση και τά πολεμικά εργαλεία από τά 1439 ως τά 1789* (Le logement et les ustensiles des gens de guerre de 1439 à 1789), 1924, σελ. 132-135. Βλ. πίνακες 5 και 6.
12. *Σχέδιο κανονισμού για τό Χαλυθουργείο τής Amboise* (Projet de règlement pour l' aciérie d' Amboise), (Έθνικά Άρχεία, φύλλο 121).
13. Υπόμνημα στον βασιλιά αναφορικά με τό εργοστάσιο όπου κατασκευάζονται τα πανιά των ιστιοφόρων στην Angers, in V. Dauphin, *Έρευνα για τά ύφαντουργεία τής Ανζου* (Recherches sur l' industrie textile en Anjou), 1913, σελ. 199.
14. *Κανονισμός για τήν κοινότητα των κοριτσιών του Ίδρύματος «Ο Καλός Ποιμήν»* (Règlement pour la communauté des filles du Bon Pasteur), in Delamare, *Πραγματεία για τήν άστυνομία* (Traité de Police), 66λ. III, τίτλος V, σελ. 507. Βλ. επίσης πίν. 9.
15. Κανονισμός του εργοστασίου του Saint-Maur. Έθνική Βιβλιοθήκη, Συλλογή Delamare. *Βιοτεχνίες* III.
16. Βλ. τά δσα έλεγε ό La Métherie, όταν επισκέφθηκε τό Le Creusot: «Τά κτίρια για ένα τόσο άφραίο ίδρυμα και τόσο πολλά και διαφορετικά έργα, έπρεπε νά είναι αρκετά εύρύχωρα, για νά αποφεύγεται ή σύγχυση μεταξύ των εργατών κατά τόν χρόνο τής εργασίας». (Journal de Physique, τόμ. XXX, 1787, σελ. 66).
17. Βλ. C. de Rochemonteix, *Ένα κολλέγιο στον 17ο αιώνα* (Un collège au XVIIe siècle), 1889, τόμ. III, σελ. 51 κ. έ.
18. J.-B. de La Salle, *Διεύθυνση των χριστιανικών σχολείων* (Conduite des écoles chrétiennes), Έθν. Βιβλιοθήκη, Χειρόγραφο 11759, σελ. 248-249. Λίγα χρόνια πριν, ό Batencour είχε προτείνει νά χωρίζονται οι σχολικές αίθουσες σε τρία μέ-

- ρη: «Στό πίο τιμητικό για δσους διαδάσκονται λατινικά... Θά ήταν ευχής έργον νά υπάρχουν τόσες θέσεις γύρω στα τραπέζια όσοι είναι οι γράφοντες, ώστε νά αποφεύγονται οι συγχύσεις που δημιουργούν οι δκνηροί». Σ' ένα άλλο μέρος, θά τοποθετούνται όσοι μαθαίνουν ανάγνωση: μιá σειρά θρανία για τούς πλούσιους, και μιá για τούς φτωχούς, «για νά μη μεταδίδονται οι ψείρες». Καί σ' ένα τρίτο μέρος θά συγκεντρώνονται οι νεοφερμένοι: «Όταν έχει αναγνωριστεί ή ικανότητά τους, τούς αποδίδεται ή ανάλογη θέση» (M.I.D.B., *Μεθοδικές οδηγίες για τά ένοριακά σχολεία* [Instruction méthodique pour l' école paroissiale], 1669, σ. 56-57). Βλ. πίνακες 10 και 11.
19. J. A. de Guibert, *Γενικό δοκίμιο περί τακτικής* (Essai général de tactique), 1772, I, Πρόλογος. σελ. XXXVI.
20. Άρθρο Πρώτο του Κανονισμού του εργοστασίου του Saint-Maur.
21. L. de Boussanelle, *Ο Καλός Στρατιώτης* (Le Bon Militaire), 1770, σελ. 2. Σχετικά με τόν θρησκευτικό χαρακτήρα τής πειθαρχίας στον σουηδικό στρατό, 6λ. *Η σουηδική πειθαρχία* (The Swedish Discipline), Λονδίνο, 1632.
22. J.-B. de La Salle, *Διεύθυνση των χριστιανικών σχολείων* (Conduite des écoles chrétiennes), Έθν. Βιβλιοθήκη, χειρόγραφο άριθ. 11759, σελ. 27-28.
23. Bally, αναφέρεται από τόν R.R. Tronchot, *Η άλληλοδιδασκτική εκπαίδευση στή Γαλλία* (L' Enseignement mutuel en France), δακτυλογραφημένη διατριβή, τόμ. I, σελ. 221.
24. *Σχέδιο κανονισμού για τό εργοστάσιο τής Amboise* (Projet de règlement pour la fabrique d' Amboise), άρθρο 2, Έθνικά Άρχεία (Archives nationales), Φ. 12, 1301. Διευκρινίζεται πως αυτά ισχύουν και για εκείνους που πληρώνονται με τό κομμάτι.
25. Προσωρινός κανονισμός για τό εργοστάσιο του M. S. Oppenheim, 1809, άρθρα 7-8, in Hayem, *Υπομνήματα και ντοκουμέντα για νά επανεξεταστεί ή ιστορία του έμπορίου* (Mémoires et documents pour revenir à l' histoire du commerce).
26. *Σχέδιο κανονισμού για τό εργοστάσιο του M. S. Oppenheim*. Άρθρο 16.
27. *Σχέδιο κανονισμού για τό εργοστάσιο τής Amboise*, άρθρο 4.
28. L. de Montgomery, *Η Γαλλική Έθνοφυλακή* (La Milice Française), εκδ. του 1636, σελ. 86.
29. *Διάταγμα τής 1ης Ίανουαρίου του 1766 για τή ρύθμιση των άσκήσεων του πεζικού* (Ordonnance du 1er Janvier 1766, pour régler l' exercice de l' infanterie).
30. J.-B. de La Salle, *Διεύθυνση των χριστιανικών σχολείων*, (Conduite des écoles chrétiennes), εκδ. του 1828, σελ. 63-64. (Βλ. και πίν. άριθ. 8).
31. *Διάταγμα τής 1ης Ίανουαρίου 1766* (Ordonnance du 1er Janvier 1766), τίτλος XI, άρθρο 2.
32. Δέν μπορούμε νά αποδώσουμε τις επιτυχίες των πρωσικών στρατευμάτων «παρά μόνο στην εξαίρετη πειθαρχία τους και εξάσκησή τους: δέν είναι λοιπόν αδιάφορη ή έκλογη τής άσκησης» στην Πρωσία, άσκολήθηκαν μ' αυτήν σαράντα δόκκληρα χρόνια με αδιάπτωτο ζήλο» (Στρατάρχης τής Σαξωνίας, έπιστολή του στον Κόμητα D' Argenson, 25 Φεβρουαρίου 1758, Arsenal. Χειρόγραφο 2701, καθώς και *Οι δνειροπολήσεις μου* (Mes rêveries) τόμ. II, σελ. 249. (Βλ. πίνακες 3 και 4).

33. Γραπτή άσκηση:....#9: τὰ χέρια πάνω στά γόνατα. 'Η διαταγή αυτή εκτελείται στον πρώτο χτύπο του κώδωνα· 10: τὰ χέρια πάνω στο τραπέζι και τό κεφάλι ψηλά· 11: καθαρίστε τίς πλάκες σας: δλοι καθαρίζουν τίς πλάκες τους μέ λίγο σάλιο ή μ' ένα βρεμμένο κουρέλι· 12: δείξτε τίς πλάκες σας· 13: υπεύθυνοι τίς τάξης, επιθεωρήστε. Κοιτάζουν τίς πλάκες τών βοηθών τους και ύστερα εκείνες του θρανίου τους. Οι βοηθοί ξεετάζουν τίς πλάκες τών μαθητών του θρανίου τους και δλοι μένουν στίς θέσεις τους».

34. Samuel Bernard, 'Αναφορά στην 'Εταιρία τής αλληλοδιδασκτικής εκπαίδευσης, 30 'Οκτωβρίου 1816 (Rapport du 30 Octobre 1816 à la société de l'enseignement mutuel).

35. J. A. de Guibert, Γενικό δοκίμιο περί τακτικής (Essai général de tactique), 1772, τόμ. I, σελ. 21-22.

36. Αυτό τό άνακάτωμα φαίνεται καθαρά σέ όρισμένους όρους του συμβολαίου μαθητείας: ό αρχιτεχνίτης ύποχρεώνεται νά προσφέρει στον μαθητή του - έναντι χρηματικής άμοιβής και εργασίας - όλες τίς γνώσεις του, χωρίς νά του άποκρύψει κανένα μυστικό τής τέχνης του· διαφορετικά, τιμωρείται μέ πρόστιμο. Βλ., λογουχάρη, F. Grosrenaud, 'Η εργατική συντεχνία τής Besançon (La Corporation ouvrière à Besançon), 1907, σελ. 62.

37. Βλ., E. Gerspach, Τό εργοστάσιο τών Gobelins (La Manufacture des Gobelins), 1892.

38. Αυτό ήταν τό σχέδιο του J. Servan, 'Ο στρατιώτης πολίτης (Le soldat citoyen), 1780, σελ. 456.

39. Κανονισμός του 1743 για τό πρωσικό πεζικό, Arsenal, Χειρόγραφο 4076.

40. 'Ο F. de la Noue συνιστούσε στά τέλη του 16ου αιώνα τήν ίδρυση στρατιωτικών άκαδημιών, όπου οι άνδρες θά διδάσκονταν νά «χειρίζονται άλογα, νά μαθαίνουν τήν όπλοχρησία, ίππικές άκροβασίες, συχνά πάνοπλοι, νά πηδούν έμπόδια· άν σέ όλα αυτά ήταν δυνατό νά προστεθεί ή κολύμβηση και ή πάλη, θά βελτιώνονταν ακόμα περισσότερο, γιατί οι άσκήσεις αυτές καθιστούν τόν άνθρωπο πιό ρωμαλέο και πιό επιδέξιο». Πολιτικά και στρατιωτικά μαθήματα (Discours politiques et militaires), έκδ. του 1614, σελ. 181-182.

41. 'Οδηγίες για τήν εξάσκηση του πεζικού (Instructions pour l'exercice de l'infanterie), 14 Μαΐου 1754.

42. 'Ο.π.

43. Damia, Κανονισμός για τά σχολεία τής πόλης τής Λυών (Règlement pour les écoles de la ville de Lyon), 1716, σελ. 19-20.

44. Βλ. G. Codina Meir, Στίς πηγές τής παιδαγωγικής τών 'Ιησουϊτών (Aux sources de la pédagogie des Jésuites), 1968, σελ. 160 κ.έ.

45. Διαμέσου τών σχολών τής Λιέγης, του Devenport, του Zwolle του Wesel· κι ακόμα χάρη στον Jean Sturm και στο ύπόμνημά του του 1538 για τήν όργάνωση ενός Γυμνασίου στο Στρασβούργο. Βλ. Δελτίο τής 'Εταιρίας Ιστορίας του Προτεσταντισμού (Bulletin de la société d'histoire du protestantisme), τόμ. XXV, σελ. 499-505.

Πρέπει νά σημειώσουμε πώς οι σχέσεις ανάμεσα στον στρατό, στη θρησκευτική όργάνωση και στην παιδαγωγική είναι έξαιρετικά πολύπλοκες. Τή «δεκανδρία»,

μονάδα του ρωμαϊκού στρατού, τήν ξανασυνατάμε στα μοναστήρια τών Βενεδικτών, ως μονάδα εργασίας και δίχως άλλο και επιτήρησης. Οι 'Αδελφοί «κοινοβιακοί» τήν άπομμήθηκαν και τήν εφάρμοσαν στην παιδαγωγική τους όργάνωση: οι μαθητές διαιρούνταν σέ ομάδες τών δέκα. Αύτην ακριβώς τή μονάδα υιοθέτησαν οι 'Ιησουϊτες στη «σκηνοθέτηση» τών κολλεγίων τους, επανεισάγοντας έτσι τό στρατιωτικό πρότυπο. 'Αλλά ή δεκανδρία διαλύθηκε κι αυτή και αντικαταστάθηκε από ένα σχήμα ακόμα πιό αυστηρά στρατιωτικό, μέ σειρές, φάλαγγες, παρατάξεις.

46. J. A. de Guibert, Γενικό δοκίμιο περί τακτικής (Essai général de tactique), 1772, τόμ. I, 18. Στην πραγματικότητα, τό παλιό τούτο πρόβλημα επανήλθε στην επικαιρότητα και τόν 18ο αιώνα για οικονομικούς και τεχνικούς λόγους, όπως πού θά δούμε παρακάτω. Και ή «προκατάληψη» πού άναφέραμε συζητήθηκε συχνά και από άλλους έκτός τόν de Guibert (γύρω από τόν Folard, τόν de Pireh, τόν de Mesnil-Durand).

47. Μέ τήν έννοια πού ό όρος αυτός χρησιμοποιήθηκε από τά 1759 κι ύστερα.

48. 'Η γενικευμένη χρήση του τουφεκιού χρονολογείται πάνω-κάτω από τά 1699 (μάχη τής Steinkerque).

49. Για αύτή τή σπουδαιότητα τής γεωμετρίας, βλ. J. de Beausobre, «'Η πολεμική επιστήμη είναι βασικά γεωμετρική... 'Η διάταξη ενός τάγματος και μάς ίλης ίππικού σέ ένα δόλοκληρο μέτωπο και σέ όρισμένο ύψος, είναι αποτέλεσμα μάς - άγνωσμένης ως τώρα - περιήλοκης γεωμετρίας». Σχόλια για τήν άμυντική τεχνική τών όχυρών (Commentaires sur les défenses des places), 1757, τόμ. II, σελ. 307.

50. Κ. Μάρξ: «Τό Κεφάλαιο», βιβλ. I, 4^ο τμήμα, κεφ. XIII. 'Ο Μάρξ επανειλημμένα τονίζει τήν άναλογία ανάμεσα στα προβλήματα του καταμερισμού τής εργασίας και σ' εκείνα τής στρατιωτικής τακτικής. Π.χ.: «'Οπως ή επιθετική δύναμη μάς ίλης ίππικού ή ή δύναμη αντίστασης ενός συντάγματος ίππικού διαφέρουν ούσιαστικά από τή δύναμη του άθροίσματος τών άτομικών δυνάμεων, ...έτσι και τό άρθοισμα τών μηχανικών δυνάμεων μεμονωμένων εργατών διαφέρει από τή μηχανική δύναμη πού αναπτύσσεται όταν οι εργάτες ενεργούν από κοινού και ταυτόχρονα σέ μά και μόνη ένέργεια». ('Ο.π.).

51. J. A. de Guibert, Γενικό δοκίμιο περί τακτικής, (Essai général de tactique), 1772, τόμ. I, σελ. 27.

52. Διάταγμα για τήν εξάσκηση του πεζικού (Ordonnance sur l'exercice de l'infanterie), 6 Μαΐου 1755.

53. Harvouin, 'Αναφορά για τήν οικονομική περιφέρεια τής πόλης Tours (Rapport sur la généralité de Tours) in P. Marchegay, Archives d'Anjou, τόμ. II, 1850, σελ. 360.

54. Samuel Bernard, 'Αναφορά τής 30 'Οκτωβρίου 1816 στην 'Εταιρία τής 'Αλληλοδιδασκτικής 'Εκπαίδευσης (Rapport du 30 Octobre 1816, à la société de l'Enseignement mutuel).

55. L. de Boussanelle, 'Ο Καλός Στρατιώτης (Le Bon Militaire), 1770, σελ. 2.

56. J.-B. de La Salle, 'Η διεύθυνση τών χριστιανικών σχολείων, (Conduite des Écoles chrétiennes), 1828, σελ. 137-138. Βλ. επίσης, Ch. Damia, Κανονισμοί για

τά σχολεία της πόλης της Λυών, (Règlements pour les écoles de la ville de Lyon), 1716, σελ. 21.

57. *Ἡμερολόγιο γιὰ τὴ στοιχειώδη ἐκπαίδευση* (Journal pour l' instruction élémentaire), Ἀπρίλης 1816. Βλ. R.R. Tronchet, *Ἡ ἀλληλοδιδασκτικὴ μέθοδος στὴ Γαλλία* (L' enseignement mutuel en France), δακτυλογραφημένη διατριβή, I, πού ἔχει ὑπολογίσει πὼς οἱ μαθητὲς δέχονταν πάνω ἀπὸ 200 ἐντολές τὴν ἡμέρα (χώρια ἀπὸ τὶς ἑκτακτες διαταγές)· μόνο γιὰ τὶς πρωινές ὥρες διδασκαλίας 36 προφορικές ἐντολές, 23 μέ σήματα, 37 μέ κουδούνισματα καὶ 24 μέ σφυρίγματα – πράγμα πού ἰσοδυναμεῖ μ' ἓνα σφύριγμα ἢ ἓνα κουδούνισμα κάθε τρία λεπτά.

58. J. A. de Guibert, *Γενικὸ δοκίμιον περὶ τακτικῆς*, (Essai général de tactique), 1772, σελ. 4.

59. P. Joly de Maizeroy, *Θεωρία τοῦ πολέμου* (Théorie de la guerre), 1777, σελ. 2.

60. J. A. de Guibert, *Γενικὸ δοκίμιον περὶ τακτικῆς* (Essai général de tactique), 1772. Πρόλογος σελ. XXIII-XXIV. Βλ. καὶ ὄσα ἔγραφε ὁ Μάρξ γιὰ τὸν στρατό καὶ τὶς μορφές τῆς ἀστικῆς κοινωνίας (Ἐπιστολὴ στὸν Ἐνγκελς, 25 Σεπτεμβρίου 1857).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Τὰ μέσα τῆς ὀρθῆς ἐκγύμνασης

Στὶς ἀρχές τοῦ 17ου αἰώνα, ὁ Walhausen ὑποστήριξε πὼς ἡ «καθαρὴ πειθαρχία» εἶναι ἡ τέχνη τῆς «ὀρθῆς ἐκγύμνασης¹». Πράγματι, ἡ πειθαρχικὴ ἐξουσία εἶναι μιὰ ἐξουσία πού ἀντὶ νὰ ἀπομυζᾷ καὶ νὰ χαρατσώνει, ἔχει ὡς μείζονα ρόλο νὰ «ἐκγυμνάζει» ἢ μᾶλλον: νὰ ἐκγυμνάζει γιὰ νὰ ἀπομυζᾷ καὶ νὰ χαρατσώνει καλύτερα. Δέν ἀλυσσοδένει τὶς δυνάμεις γιὰ νὰ τὶς καθυποτάξει· προσπαθεῖ νὰ τὶς συνάψει ἔτσι ὥστε νὰ τὶς πολλαπλασιάσει καὶ νὰ τὶς χρησιμοποιήσει. Ἄντὶ νὰ κάμπτεται ὁμοίотροπα καὶ μαζικὰ ὅ,τι τῆς εἶναι ὑποταγμένο, διαχωρίζει, ἀναλύει, διαφοροποιεῖ, προωθεῖ τὶς μεθόδους τῆς ἀποσύνθεσης ὡς τὶς ἀναγκαῖες καὶ ἐπαρκεῖς ἰδιοτυπίες. «Ἐκγυμνάζει» τὰ κινητά, συγκεχυμένα, ἀνώφελα πλήθη σωμάτων καὶ δυνάμεων καὶ τὰ μετατρέπει σὲ μιὰν πολλαπλότητα ἀτομικῶν στοιχείων – μικρὰ χωριστὰ κύτταρα, ὀργανικὲς αὐτονομίες, ἀτομικότητες καὶ γεννητικὲς ἀλληλουχίες, τμήματα πού συνδυάζονται. Ἡ πειθαρχία «κατασκευάζει» ἀτομα· εἶναι ἡ εἰδικὴ τεχνικὴ μιᾶς ἐξουσίας πού πορίζεται τὰ ἀτομα καὶ ὡς ἀντικείμενα καὶ ὡς ὄργανα γιὰ τὴν ἀσκησὴ τῆς. Δέν πρόκειται γιὰ μιὰ θριαμβευτικὴ ἐξουσία πού, βασιζόμενη στὴν ἴδια τὴν ὑπερβολή τῆς, μπορεῖ νὰ ἔχει ἐμπιστοσύνη στὴν ἀνώτερη δυνάμη τῆς· ἀλλὰ γιὰ μιὰν ἐξουσία σὺμφρονα, καχύποπτη, πού λειτουργεῖ σύμφωνα μὲ μιὰν ὑπολογισμένη ἀλλὰ μόνιμη οἰκονομία. Σεμνοὶ τρόποι, ἐλάσσονες μέθοδοι, ἂν τὶς συγκρίνει κανεὶς μὲ τὶς μεγαλόπρεπες τελετουργίες τῆς βασιλείας ἢ μὲ τοὺς ἐντυπωσιακοὺς μηχανισμοὺς τοῦ Κράτους. Καὶ αὐτοὶ ἀκριβῶς οἱ τρόποι θὰ εἰσβάλουν λίγο λίγο στὶς ἀνώτερες μορφές, θὰ ἀλλάξουν τοὺς μηχανισμοὺς τοὺς καὶ τελικὰ θὰ ἐπιβληθοῦν. Οὔτε ὁ

δικαστικός μηχανισμός θά μπορέσει νά αποφύγει τή σχεδόν φανερή αὐτήν εισβολή. Ἡ ἐπιτυχία τῆς πειθαρχικῆς ἐξουσίας ὀφείλεται, δίχως ἄλλο, στή χρήση ἀπλῶν ὀργάνων: τὸ ἱεραρχικὸ βλέμμα, τὴν κανονιστικὴ κύρωση καὶ τὸν ἰδιάζοντα γι' αὐτὴν συνδυασμὸ τους – τὴν ἐξέταση.

★

Η ΙΕΡΑΡΧΙΚΗ ΕΠΙΤΗΡΗΣΗ

Ἡ ἄσκηση τῆς πειθαρχίας προϋποθέτει ἕναν μηχανισμό πού ἐξαναγκάζει ἀκόμα καὶ μέ μιά καὶ μόνη ματιά· μηχανισμό ὅπου οἱ τεχνικές ὀπτικῆς παρακολούθησης ἀπολήγουν στήν ἐπιβολή ἐξουσίας, καὶ ὅπου – ἀντίστροφα – τὰ μέσα καταναγκασμοῦ καθιστοῦν ἀπόλυτα ὄρατους ἐκείνους πού ἐπιτηροῦνται. Στὴν κλασικὴ ἐποχὴ ἀρχίζουν λίγο λίγο νά οἰκοδομοῦνται τὰ «παρατηρητήρια» ἐκεῖνα τῆς ἀνθρώπινης πολλαπλότητος, πού τόσο λίγο ἐγκωμιάστηκαν ἀπὸ τὴν ἱστορία τῶν ἐπιστημῶν. Πλαί στή μεγάλη τεχνολογία πού ἐπινόησε τὰ κιάλια, τοὺς φακούς, τὶς δέσμες φωτεινῶν ἀκτίνων, τὶς στενά συνδεμένες μέ τὴ γέννηση τῆς νεότερης φυσικῆς καὶ κοσμολογίας, ὑπῆρξαν καὶ οἱ μικρὲς τεχνικές τῶν πολλαπλῶν καὶ διασταυρουμένων ἐπιτηρήσεων, τῶν βλεμμάτων πού χρειάζεται νά παρατηροῦν χωρὶς νά γίνονται ἀντιληπτά· μιά ἀφανὴς τέχνη τοῦ φωτός καὶ τοῦ ὄρατου προετοίμασε ἀθόρυβα μιά καινούργια γνῶση τοῦ ἀνθρώπου, μέσα ἀπὸ τεχνικές καὶ μέθοδες γιὰ τὴν καθυπόταξη καὶ τὴν ἐκμετάλλευσή του.

Τὰ «παρατηρητήρια» αὐτὰ ἔχουν ἕνα πρότυπο σχεδόν ἰδανικὸ: τὸ στρατόπεδο. Πρόκειται γιὰ τὴν πρῶμη καὶ τεχνητὴ πολιτεία πού χτίζεται καὶ ἀνασχηματίζεται σχεδόν κατὰ βούληση· γιὰ τὴν κορυφὴ μιᾶς ἐξουσίας πού πρέπει νά διαθέτει πολλή ἔνταση ἀλλὰ καὶ διακριτικότητα, πολλή ἀποτελεσματικότητα ἀλλὰ καὶ προληπτικὴ δύναμη, ἀφοῦ ἀσκεῖται πάνω σέ ὀπλισμένους ἀνθρώπους. Σ' ἕνα τέλειο στρατόπεδο, ὀλόκληρη ἡ ἐξουσία ἀσκεῖται μέ μόνη τὴν ἄσκηση μιᾶς σωστῆς ἐπιτήρησης· καὶ κάθε βλέμμα εἶναι ἕνα γραναζὶ στήν ὀλικὴ λειτουργία τῆς ἐξουσίας. Τὸ παλιό, πατροπαράδοτο τετράγωνο στρατόπεδο ἐκλεπτύνεται σύμφωνα μέ ἀναρίθμητα σχήματα: καθορίζεται τώρα μέ ἀκριβεία ἡ

γεωμετρία τῶν διαδρομῶν, ὁ ἀριθμὸς καὶ ἡ κατανομή τῶν σκηνῶν, ὁ προσανατολισμὸς τῶν εἰσόδων τους, ἡ διάταξη τῶν ζυγῶν καὶ τῶν στοίχων· καταρτίζεται τὸ δίκτυο τῶν βλεμμάτων πού ἀλληλοελέγχονται: «Στὸ πεδίο ἀσκήσεων πεζικοῦ σχεδιάζονται πάντες γραμμές, πού ἡ πρώτη τους ἀπέχει 16 πόδια ἀπὸ τὴ δευτέρη· οἱ ἄλλες βρίσκονται σέ ἀπόσταση 8 ποδιῶν ἢ μιά ἀπὸ τὴν ἄλλη· καὶ ἡ τελευταία σέ ἀπόσταση 8 ποδιῶν ἀπὸ τὶς δέσμες τῶν ὄπλων. Οἱ δέσμες τῶν ὄπλων βρίσκονται σέ ἀπόσταση 10 ποδιῶν ἀπὸ τὶς σκηνές τῶν κατωτέρων ἀξιωματικῶν, ἀκριβῶς ἀπέναντι στὸν ἐπικεφαλῆς τῆς μονάδας. Ὁ διάδρομος ἀνάμεσα σέ δυὸ λόχους ἔχει πλάτος 51 πόδια... Ὅλες οἱ σκηνές ἀπέχουν δυὸ πόδια ἢ μιά ἀπὸ τὴν ἄλλη. Οἱ σκηνές τῶν κατωτέρων ἀξιωματικῶν βρίσκονται ἀπέναντι στοὺς διαδρόμους ὅπου μένουν οἱ λόχοι τους. Ἡ σκηνὴ τοῦ τελευταίου ἀξιωματικοῦ ἀπέχει 8 πόδια ἀπὸ τὴν τελευταία σκηνὴ τῶν στρατιωτῶν, καὶ ἡ εἰσόδος τῆς ἀντικρύζει τὴ σκηνὴ τῶν λοχαγῶν... Οἱ σκηνές τῶν λοχαγῶν στήνονται ἀντίκρου στοὺς διαδρόμους πού περνοῦν μέσα ἀπὸ τοὺς λόχους τους. Ἡ εἰσόδος τῶν σκηνῶν βλέπει πρὸς τοὺς λόχους².» Τὸ στρατόπεδο εἶναι τὸ διάγραμμα μιᾶς ἐξουσίας πού ἀσκεῖται χάρις σέ μιά γενικὴ ὄρατότητα. Γιὰ καιρὸ θά συναντοῦμε στήν πολεοδομία, στήν οἰκοδόμηση τῶν ἐργατικῶν οἰκισμῶν, τῶν νοσοκομείων, τῶν ἀσύλων, τῶν φυλακῶν, τῶν παιδαγωγικῶν ἰδρυμάτων, αὐτὸ τὸ πρότυπο τοῦ στρατοπέδου, ἢ τουλάχιστον τὴ θεμελιακὴ ἀρχὴ στήν ὁποία βασίζεται: μιά χωροταξικὴ διάρθρωση τῶν ἱεραρχημένων ἐπιτηρήσεων. Ἀρχὴ τῆς «ἐνσφήνωσης». Τὸ στρατόπεδο ὑπῆρξε γιὰ τὴν ἀνομολόγητη τέχνη τῆς ἐπιτήρησης ὅ,τι καὶ ὁ σκοτεινὸς θάλαμος γιὰ τὴ σπουδαία ἐπιστήμη τῆς ὀπτικῆς.

Ἀναπτύσσεται τώρα μιά ὀλόκληρη προβληματικὴ: ἡ προβληματικὴ μιᾶς ἀρχιτεκτονικῆς πού σκοπὸς τῆς δέν εἶναι μονάχα ἡ ἐπίδειξη (πολυτέλεια τῶν ἀνακτόρων), ἢ ἡ ἐπιτήρηση τοῦ ἐξωτερικοῦ χώρου (γεωμετρία τῶν ὀχυρῶν), ἀλλὰ ἡ διευκόλυνση ἐνὸς ἐσωτερικοῦ, σπονδυλωτοῦ καὶ λεπτομερειακοῦ ἐλέγχου – μέ τὸ νά εἶναι ὄρατοὶ ὅσοι μένουν ἐκεῖ· γενικότερα, μιᾶς ἀρχιτεκτονικῆς πού θά συντελέσει στή μεταμόρφωση τῶν ἀτόμων: ἐπιδρώγας σ' ἐκείνους πού στεγάζει, ἐλέγχοντας τὴ συμπεριφορὰ τους, μεταφέροντας ὡς αὐτοὺς τὶς κινήσεις τῆς ἐξουσίας, ἐπιτρέποντας τὴ γνῶση τῆς προσωπικότητάς τους, ἀναμορφώνοντάς τους. Οἱ πέτρες μποροῦν νά κάνουν τὸ ἄτομο πειθῆνιο καὶ εὐκολογνῶρι-

στο. Τό άπλό παλιό σχήμα του έγκλεισμού και της περιφραξης – του άδιαπέραστου τοίχου, της άνθεκτικής πύλης, που έμποδίζουν την είσοδο και την έξοδο – άρχίζει τώρα νά τό άντικαθιστά ό ύπολογισμός των άνοιγμάτων, του γεμάτου και του κενού, των περασμάτων και των διαφανειών. Μ' αυτόν τον τρόπο τό νοσοκομείο-οικόδομημα όργανώνεται λίγο λίγο σάν όργανο ιατρικής δράσης: πρέπει νά έπιτρέπει την καλή παρατήρηση των άρρώστων, άρα την καλύτερη έφαρμογή της θεραπείας· τό σχήμα των κτιρίων πρέπει νά έμποδίζει τή μετάδοση των άσθενειών, χάρη στον προσεκτικό διαχωρισμό των άρρώστων· ό έξαερισμός και ή καθαρή άτμόσφαιρα γύρω από τά κρεβάτια πρέπει νά έμποδίζουν τή στασιμότητα των δηλητηριωδών άτμών γύρω από τον άρρωστο – πράγμα που θά συντελούσε στην άποσύνθεση των οργανικών του υγρών και θά έπιδείωνε άμεσα την άσθένειά του. Τό νοσοκομείο – αυτό που επιδιώκεται νά όργανωθεί στά τελευταία πενήντα χρόνια του αιώνα μας, και που γι' αυτό τόσα σχέδια γίνονται ύστερα από τή δεύτερη πυρκαϊά που κατέστρεψε τό Hôtel-Dieu, δέν είναι πιά άπλά και μόνο ό χώρος όπου στεγάζεται ή έξαθλίωση και ό επικείμενος θάνατος· είναι, στην ίδια την ύλικότητά του, ένας θεραπευτικός παράγοντας.

Έτσι και τό σχολικό κτίριο πρέπει νά άποτελεί ένα παράγοντα έγκύμνασης. Ο Ράγισ-Duverney είχε έπινοήσει τή Στρατιωτική σχολή (Ecole Militaire) ως παιδαγωγική μηχανή, και μάλιστα είχε επιβάλει στον άρχιτέκτονα Gabriel ένα λεπτομερέςτατο σχέδιο. Στόχος της σχολής αυτής ήταν νά έγκυμνάσει ρωμαλέα σώματα – έπιταγή της υγείας· νά θγάξει ίκανούς άξιωματικούς – έπιταγή της ποιότητας· νά καταρτίξει υπάκουους στρατιωτικούς – έπιταγή της πολιτικής· νά προλαβαίνει την άκολασία και την όμοφυλοφιλία – έπιταγή της ήθικης. Τετραπλός λόγος για νά εγκατασταθούν στεγανά χωρίσματα ανάμεσα στα άτομα, αλλά και διανοίγματα συνεχούς έπιτήρησης. Τό ίδιο τό κτίριο της Σχολής έπρεπε νά είναι ένα όργανο έπιτήρησης· τά δωμάτια κατανέμονταν κατά μήκος ενός διαδρόμου σάν μιά σειρά από μικρά κελιά· σέ κανονικά διαστήματα, ύπήρχε ένα δωμάτιο για τόν άξιωματικό, έτσι που «κάθε δεκάδα μαθητών νά έχει από έναν άξιωματικό δεξιά και άριστερά»· οι μαθητές μένανε όλη τή νύχτα έγκλειστοι στα κελιά τους· και ό Ράγισ-Duverney επέμενε νά «τοποθετηθούν τζάμα σέ κάθε κελλί, προς τή μεριά του διαδρόμου,

άπό τή μέση και πάνω, μέχρι ένα ή δύο πόδια από τό ταβάνι. Έκτός του διακοσμητικού στοιχείου που παρουσιάζουν οι τζαμαρίες αυτές, τολμάμε νά πούμε πώς είναι και χρήσιμες από πολλές άπόψεις, χωρίς νά αναφέρουμε τούς πειθαρχικούς λόγους που επιβάλλουν αυτό τό μέτρο³.» Σέ κάθε τραπεζαρία είχε διαρρυθμιστεί «μιά έλαφρά άνυψωμένη εξέδρα, για νά τοποθετούνται τά τραπέζια των έπιμελητών, έτσι ώστε νά μπορούν νά παρακολουθούν όλα τά τραπέζια των τάξεών τους την ώρα του γεύματος»· τά άποχωρητήρια είχαν μισές πόρτες, ώστε ό έπόπτης νά μπορεί νά διακρίνει τό κεφάλι και τά πόδια των μαθητών, ενώ τά πλάγια χωρίσματα ήταν πολύ ύψηλά ώστε «οί ίδιοι οί μαθητές νά μή βλέπουν ό ένας τόν άλλον⁴.» Άπειρες ύποψίες της έπιτήρησης, σίς όποιες ή άρχιτεκτονική άποκρίνεται μέ χίλιους δυό μηχανισμούς που έλάχιστα την τιμούν. Φόβοι και ύποψίες θά μās φανούν καταγέλαστοι μόνο αν ξεχάσουμε τόν ρόλο αυτής της όργάνωσης – κατώτερης αλλά χωρίς κενά – που διευκολύνει την προοδευτική άντικειμενοποίηση και την όλοένα και πιο διακριτική άστυνόμευση της άτομικής συμπεριφοράς. Από τά πειθαρχικά ιδρύματα έχει έκπηγάσει μιά μηχανοδομή έλέγχου, που λειτουργήσε σάν μικροσκοπιο της διαγωγής· οι λεπτότατοι και άναλυτικοί διαχωρισμοί που πραγματοποιήσαν τά ιδρύματα αυτά σχημάτισαν, γύρω από τούς ανθρώπους, ένα μηχανισμό παρατήρησης, καταγραφής και έγκύμνασης. Μέσα σ' αυτές τίς μηχανές της παρατήρησης, πώς θά ήταν δυνατό νά ύποδιαιρεθούν τά βλέμματα, πώς νά εγκατασταθούν ανάμεσά τους άνταλλαγές και έπικοινωνίες; Πώς θά μπορούσε νά προκύψει από την ύπολογισμένη τους πολλαπλότητα μιά όμοιογενής και συνεχόμενη έξουσία;

Τό τέλειο πειθαρχικό σύστημα θά επέτρεπε, μέ μιά και μόνη ματιά, τή διαρκή παρακολούθηση των πάντων. Ένα κεντρικό σημείο θά ήταν ταυτόχρονα και πηγή φωτός που θά τά φώτιζε όλα, και χώρος σύγκλισης όλων όσων θά έπρεπε νά μαθευτούν· κάτι τέλειο, που τίποτα δέν του διαφεύγει και κέντρο προς τό όποιο στρέφονται όλα τά βλέμματα. Κάτι τέτοιο είχε όραματιστεί ό Ledoux όταν έχτιζε τό Arc-et-Senans: στό κέντρο των κτιρίων που ήταν διατεταγμένα σέ κύκλο και είχαν όλα άνοιγμα προς τά μέσα, ένα ψηλό κτίσμα θά συγκέντρωνε τίς διοικητικές ύπηρεσίες της διεύθυνσης, τίς άστυνομικές ύπηρεσίες έπιτήρησης, τίς οικο-

νομικές υπηρεσίες έλεγχου και εξακρίβωσης και τίς θρησκευτικές υπηρεσίες προτροπής στην ύπακοή και στην εργασία· από εκεί θά έρχονταν όλες οι διαταγές, εκεί θά καταγράφονταν όλες οι δραστηριότητες και θά γίνονταν αντιληπτά και θά κρίνονταν όλα τα παραπτώματα· και όλα αυτά μέ άμεσο τρόπο, χωρίς άλλο στήριγμα παρά μόνο μία σωστή γεωμετρία. Ή μεγάλη σημασία πού δόθηκε περί τά τέλη του 18ου αιώνα στα κυκλικά αρχιτεκτονικά σχήματα⁵ οφείλεται κατά μεγάλο μέρος στο ότι εκφράζανε μία ορισμένη πολιτική ούτοπία.

Στήν πραγματικότητα, όμως, τό πειθαρχικό βλέμμα είχε ανάγκη και άλλων σχημάτων. Ή πυραμίδα μπορούσε, καλύτερα από έναν κύκλο, ν' ανταποκριθεί σε δύο απαιτήσεις: ήταν τόσο τέλεια ώστε νά σχηματίζει ένα δίκτυο χωρίς κενά, πράγμα πού έκανε δυνατό νά πολλαπλασιάζονται οι βαθμίδες της και νά διαμοιράζονται σε όλόκληρη τήν επιφάνεια πού έπρεπε νά έλέγχεται· αλλά ταυτόχρονα ήταν τόσο διακριτική ώστε νά μήν παρακωλύει τίς διάφορες δραστηριότητες πού έπρεπε νά πειθαρχηθούν και νά μήν άποτελεί γι' αυτές τροχοπέδη ή εμπόδιο· ένσωματωνόταν στο πειθαρχικό σύστημα ως λειτουργία πού αυξάνει όλα τά δυνατά άποτελέσματά του. Έπρεπε ακόμα νά διαχωρίζει τίς διάφορες άρμοδιότητες, αλλά μόνο γιά νά ενισχύσει τήν παραγωγική λειτουργία του. Νά ξειδικεύει τήν επιτήρηση και νά τήν καθιστά λειτουργική.

Αυτό είναι τό πρόβλημα των μεγάλων εργαστηρίων και των εργοστασίων, όπου οργανώνεται ένας νέος τύπος επιτήρησης. Ο τύπος αυτός διαφέρει από εκείνον πού, στο σύστημα τής βιοτεχνίας, εξασφαλιζόταν από τά έξω, μέ επιθεωρητές επιφορτισμένους μέ τήν έποπτεία τής εφαρμογής των κανονισμών· τό ζητούμενο τώρα είναι ένας έντατικός, συνεχής έλεγχος· αυτός συνοδεύει όλόκληρη τή διαδικασία τής εργασίας· δέν άφορά - ή τουλάχιστον δέν άφορά μόνο - στην παραγωγή (φύση, ποσότητα των πρώτων ύλών, τύπος των χρησιμοποιούμενων εργαλείων, διαστάσεις και ποιότητα των προϊόντων), αλλά συνυπολογίζει τή δραστηριότητα των ανθρώπων, τήν επιδεξιότητά τους, τόν τρόπο πού ενεργούν, τήν ετοιμότητά τους, τόν ζήλο τους, τή διαγωγή τους. Άλλά είναι και διαφορετικός από τόν οικείο έλεγχο του άφέντη, πού βρισκόταν δίπλα στους εργάτες και στους μαθητευόμενους· διότι ο τύπος αυτός τής επιτήρησης εκτελείται από ύπαλ-

λήλους, επιστάτες, έλεγκτές και εργοδηγούς. "Όσο ο μηχανισμός τής παραγωγής μεγαλώνει και γίνεται πιό περίπλοκος, όσο αυξάνεται ο αριθμός των εργατών και ο καταμερισμός τής εργασίας, τόσο ή ανάγκη έλέγχου γίνεται πιό αισθητή και πιό δύσκολη. Ή επιτήρηση γίνεται τώρα ένα καθορισμένο λειτούργημα, πού όμως πρέπει νά άποτελεί συστατικό μέρος τής παραγωγικής διαδικασίας· πρέπει νά τήν άκολουθει σε όλόκληρη τή διάρκειά της. Άπαραίτητο γίνεται τώρα ένα ξειδικευμένο προσωπικό, διαρκώς παρόν επί τόπου, αλλά και πού νά ξεχωρίζει από τους εργάτες: «Σέ μία μεγάλη βιοτεχνία, όλα εκτελούνται στον ήχο ενός κώδωνα, οι εργάτες πιέζονται και κατασιδιάζονται. Οι υπάλληλοι, μέ ύφος υπεροπτικό και αυταρχικό - άπαραίτητο όταν έχει νά κάνει κανείς μέ τό πλήθος - τους μεταχειρίζονται σκληρά ή περιφρονητικά· γι' αυτό και οι εργάτες ζητούν μεγαλύτερες άμοιβές ή μένουν πολύ λίγο στην επιχείρηση⁶.» "Αν όμως οι εργάτες προτιμούν τήν πλαισίωση συντεχνιακού τύπου από τό νέο τουτο καθεστώς τής επιτήρησης, οι επιχειρηματίες, από τή μεριά τους, βλέπουν σ' αυτό ένα αναπόσπαστο στοιχείο του συστήματος τής βιομηχανικής παραγωγής, τής ατομικής ιδιοκτησίας και του κέρδους. Στην κλίμακα ενός εργοστασίου, ενός μεγάλου σιδηρουργείου ή ενός ορυχείου, «τά έξοδα έχουν πολλαπλασιαστεί τόσο, ώστε και οι πιό πενιχρές μικροαπάτες άθροισόμενες δίνουν μία πελώρια άπάτη, πού όχι μονάχα θά άπορροφούσε όλα τά κέρδη, αλλά και θά οδηγούσε στην εξανέμιση των κεφαλαίων· ...ή παραμικρή άδεξιότητα, πού δέν θά γινόταν αντιληπτή και πού, γι' αυτόν τό λόγο, θά μπορούσε νά επαναλαβάνεται καθημερινά, είναι δυνατόν νά άποβεί ολέθρια γιά τήν επιχείρηση, σε σημείο νά τήν καταστρέψει σε ελάχιστο χρονικό διάστημα»· από έδω και τό γεγονός ότι μόνο υπάλληλοι έξαρτώμενοι άπευθείας από τόν ιδιοκτήτη, και επιφορτισμένοι άποκλειστικά μέ αυτό τό καθήκον, θά μπορούν νά επαγρυπνούν ώστε «νά μή ξοδεύεται άνώφελα ούτε μία πεντάρα, και νά μή χάνεται ούτε ένα δευτερόλεπτο τής εργασίμης ήμέρας»· ρόλος τους θά είναι «νά επιτηρούν τους εργάτες, νά έποπτεύουν όλα τά έργα, και νά είδοποιούν τή διεύθυνση γιά ό,τι συμβαίνει⁷». Ή επιτήρηση γίνεται άποφασιστικός οικονομικός παράγοντας, καθόσον άποτελεί όχι μόνο ένα έσωτερικό έξάρτημα τής παραγωγικής μηχανής, αλλά και ένα είδικό γροανάξι μέσα στην πειθαρχική έξουσία⁸.

Ἡ ἴδια τάση παρατηρεῖται στήν ἀναδιοργάνωση τῆς στοιχειώδους ἐκπαίδευσης: ἐξειδίκευση τῆς ἐπιτήρησης καί ἐνσωμάτωση τῆς στίς παιδαγωγικές σχέσεις. Ἡ ἀνάπτυξη τῶν ἐνοριακῶν σχολείων, ἡ ἀριθμητική αὐξηση τῶν μαθητῶν τους, ἡ ἀνυπαρξία μεθόδων πού θά ἐπέτρεπαν νά ρυθμίζεται ἡ δραστηριότητα μιᾶς ὁλόκληρης τάξης, ἡ ἀταξία καί ἡ σύγχυση πού ἀκολουθοῦσαν ἔκαναν ἀναγκαία τήν ὁργάνωση τῶν ἐλέγχων. Γιά νά βοηθήσει τόν δάσκαλο, ὁ Batencour ἐπιλέγει ἀνάμεσα στούς καλύτερους μαθητές μιᾶ σειρά ἀπό «ἀξιωματικούς», ἐπόπτες, παρατηρητές, ἐπιμελητές, προγυμναστές, ἀπαγγελεῖς προσευχῶν, γραφιάδες, παραλήπτες μελάνης, ἱερεῖς τοῦ Ἰδρύματος καί ἐπισκέπτες-ἐπιθεωρητές. Οἱ καθορισμένοι μέ τοῦτον τόν τρόπο ρόλοι διαιροῦνται σέ δύο κατηγορίες: οἱ μὲν ἀνταποκρίνονται σέ ὕλικά καθήκοντα (διανομή μελάνης καί χαρτιοῦ, προσφορά τῶν πλεονασμάτων στούς φτωχοῦς, ἀνάγνωση θρησκευτικῶν κειμένων στίς γιορτές κ.λπ.)· οἱ ἄλλοι ἀναφέρονται στήν ἐπιτήρηση: οἱ «παρατηρητές» ὀφείλουν νά σημειώνουν «ποιός ἐγκατέλειπε τό θρανίό του, ποιός φλυαρεῖ, ποιός δέν βαστάει τή σύνοψή του καί δέν λείπει τήν προσευχή του, ποιός δέν συμπεριφέρεται μέ κοσμοπῆτα τήν ὥρα τῆς λειτουργίας, ποιός ἐκδηλώνεται ἄσεμνα στόν δρόμο, φλυαρεῖ ἢ φωνασκεῖ»· οἱ «παραινέτες» εἶναι ἐπιφορτισμένοι νά «σημειώνουν ἐκείνους πού μιᾶνε ἢ μελετᾶνε ὑψηλόφωνα τά μαθήματά τους, ἐκείνους πού δέν γράφουν ἀλλά χαριεντίζονται»· οἱ «ἐπισκέπτες-ἐπιθεωρητές» ἔρχονται σέ ἐπαφή μέ τίς οἰκογένειες τῶν μαθητῶν πού ἀπουσιάζουν συχνά ἢ πού ἔχουν διαπράξει βαριά παραπτώματα. Ὅσο γιά τούς «ἐπόπτες», αὐτοί ἐπιτηροῦν ὅλους τούς ἄλλους ἀξιωματικούς. Μόνον ὁ ρόλος τῶν «προγυμναστῶν» εἶναι παιδευτικός: αὐτοί ὑποχρεώνουν τούς μαθητές νά διαβάζουν ἀνά δύο καί χαμηλόφωνα⁹. Ὡστόσο, μισόν αἰῶνα ἀργότερα, ὁ Ch. Demia υἱοθετεῖ μίαν ἱεραρχία τοῦ ἴδιου τύπου, ὅπου ὁμως ἡ ἐπιτήρηση συνοδεύεται σχεδόν πάντα ἀπό παιδαγωγικό ρόλο: ἕνας ὑποδιδάσκαλος μαθαίνει στά παιδιά πῶς νά βαστοῦν τήν πέννα, ὁδηγεῖ τό χέρι τους, διορθώνει τά λάθη καί ταυτόχρονα «καταγράφει τήν κακή διαγωγή»· ἕνας ἄλλος ὑποδιδάσκαλος ἐκτελεῖ τά ἴδια καθήκοντα στό μάθημα τῆς ἀνάγνωσης: ὁ ἐπόπτης πού ἐλέγχει τούς ἄλλους «ἀξιωματικούς» καί ἐπιτηρεῖ τή γενική συμπεριφορά, εἶναι ἐπιφορτισμένος καί «νά προετοιμάζει τούς νεοφερμένους στίς ἀσκήσεις τοῦ σχολείου»· οἱ δέκαρχοι ἐξε-

τάζουν τούς μαθητές καί «καταγράφουν» αὐτούς πού δέν ξέρουν τό μάθημά τους¹⁰. Ἔχουμε ἐδῶ τό σχεδιάγραμμα ἐνός σχολείου «ἀλληλοδιδασκτικοῦ» τύπου, ὅπου σ' ἕναν μοναδικό μηχανισμό εἶναι ἐνσωματωμένες τρεῖς διαδικασίες: ἡ καθαυτό διδασκαλία, ἡ ἀπόκτηση γνώσεων μέ τήν ἴδια τήν ἀσκήση τῆς παιδαγωγικῆς δραστηριότητας, καί, τέλος, μιᾶ ἀμοιβαία καί ἱεραρχημένη παρακολούθηση. Μιά σχέση ἐπιτήρησης, καθορισμένη καί τακτική, ἐντάσσεται στό κέντρο τῆς διδακτικῆς πρακτικῆς: ὄχι ὡς εἰσαγόμενο ἢ παρακείμενο στοιχείο, ἀλλά ὡς ἀχώριστος ἀπό αὐτήν μηχανισμός καί πού πολλαπλασιάζει τήν ἀποτελεσματικότητά της.

Ἡ ἱεραρχημένη, συνεχῆ καί λειτουργική ἐπιτήρηση δέν εἶναι, ἀσφαλῶς, μιᾶ ἀπό τίς μεγάλες τεχνικές «ἐφευρέσεις» τοῦ 18ου αἰῶνα, ἀλλά ἡ ὑπουλή ἐπέκτασή της εἶναι πολύ σημαντική ἐξαιτίας τῶν νέων μηχανισμῶν ἐξουσίας πού ἐνέχει. Χάρη σ' αὐτήν, ἡ πειθαρχική ἐξουσία γίνεται ἕνα σύστημα «ὁλοκληρωμένο», ἐσωτερικά συνδεδεμένο μέ τήν οἰκονομία καί τούς στόχους τοῦ μηχανισμοῦ ὅπου ἡ ἐξουσία αὐτή ἀσκεῖται. Κι ἀκόμα, ὁργανώνεται σάν ἐξουσία πολλαπλή, αὐτενεργή, ἀνώνυμη· διότι, ἂν ἀληθεύει πῶς ἡ ἐπιτήρηση βασίζεται σέ ἄτομα, ἡ λειτουργία της εἶναι λειτουργία ἐνός δικτύου σχέσεων, ἀπό τά πάνω πρὸς τά κάτω, ἀλλά καί, ὡς ἕνα σημείο, ἀπό τά κάτω πρὸς τά πάνω, καί πλαγίως· τό δίκτυο αὐτό δίνει «σταθερότητα» στό σύνολο καί τό καλύπτει ὁλοτελῶς μέ στοιχεῖα ἐξουσίας πού στηρίζονται τό ἕνα στό ἄλλο: ἐπιτηρητές ἀδιάκοπα ἐπιτηρούμενοι. Ἡ ἐξουσία, στήν ἱεραρχημένη πειθαρχική ἐπιτήρηση, δέν κατέχεται σάν ἕνα πράγμα, οὔτε καί μεταβιβάζεται σάν ἰδιοκτησία· λειτουργεῖ σάν μηχανοδομή. Καί ναί μὲν ἡ πυραμιδική ὁργάνωσή της τῆς δίνει κάποιον «ἀρχηγό», ἀλλά ὁλόκληρο τό σύστημα εἶναι ἐκεῖνο πού παράγει «ἐξουσία» καί κατανέμει τά ἄτομα στό μόνιμο καί συνεχές τοῦτο πεδίο. Πράγμα πού ἐπιτρέπει στήν πειθαρχική ἐξουσία νά εἶναι συνάμα καί ἀπόλυτα «ἀδιάκριτη», ἀφοῦ παντοῦ καί πάντα βρῖσκειται σέ ἐπαγρύπνηση, ἀφοῦ δέν ἀφήνει καταρχήν καμιά ζώνη στό σκοτάδι καί ἐλέγχει ἀδιάκοπα τούς ἴδιους αὐτούς πού ἔχουν καθήκον νά ἐλέγχουν· καί ἀπόλυτα «διακριτική», διότι λειτουργεῖ μόνη καί, κατά μεγάλο μέρος, σιωπηρά. Ἡ πειθαρχία θέτει σέ «κίνηση» μίαν ἐξουσία σχεσιακή, πού στηρίζεται στούς δικούς της μηχανισμούς καί πού ὑποκαθιστᾶ τή λάμψη τῶν ἐκδηλώσεων, μέ τήν ἀδιάλειπτη ἐναλλαγή σχεδιασμένων παρακολουθήσεων.

Χάρη στις τεχνικές της επιτήρησης, ή «φυσική» της εξουσίας, ή επίδραση στο σώμα, πραγματοποιούνται σύμφωνα με τους νόμους της οπτικής και της μηχανικής, σύμφωνα μ' ένα ολοκληρωμένο σύστημα από χώρους, γραμμές, θόκες, δέσμες, βαθμίδες, και χωρίς να καταφεύγει, θεωρητικά τουλάχιστον, στην υπέρβαση, στον καταναγκασμό ή στη βία. Ήξουσία πού, φαινομενικά, είναι τόσο λιγότερο «σωματική», όσο περισσότερο επιστημονικά είναι «φυσική».

Η ΚΑΝΟΝΙΣΤΙΚΗ ΚΥΡΩΣΗ

1. - Στο όρφανοτροφείο του ιππότη Paulet, οι καθημερινές συνεδριάσεις του τοπικού δικαστηρίου παρουσίαζαν κάθε πρωί μιά επιβλητική τελετουργία: «Είδαμε όλους τους μαθητές παρατεταγμένους, σε απόλυτη τάξη, ακινησία και σιωπή. Ο επικεφαλής της τάξης, νέος εὐπατρίδης δεκαέξι ετών, ήταν έξω από τη γραμμή, με τό σπαθί στο χέρι· στο πρόσταγμα του, τό τάγμα ξεκίνησε με βήμα ταχύ για να σχηματίσει τόν κύκλο. Τό συμβούλιο συγκεντρώθηκε στο κέντρο· κάθε αξιωματικός έδωσε αναφορά για τή δική του μονάδα στο περασμένο είκοσιτετράωρο. Στους κατηγορούμενους δόθηκε ή άδεια να άπολογηθούν· πρώτα κατέθεσαν οι μάρτυρες· έγινε διαβούλιο και όταν βγήκε ή απόφαση, ό επικεφαλής ανακοίνωσε μεγαλόφωνα τόν αριθμό τών ένόχων, τή φύση τών άδικημάτων και τίς τιμωρίες πού επιβλήθηκαν. Ύστερα οι μαθητές παρήλασαν σε άψογη τάξη¹¹.» Στο κέντρο κάθε πειθαρχικού συστήματος λειτουργεί ένας μικρός ποινικός μηχανισμός. Διαθέτει ένα είδος δικαστικού προνομίου, με τούς δικούς του νόμους, τά πλημμελήματα τής άρμοδιότητάς του, τίς ιδιαίτερες του μορφές κύρωσης, τίς δικές του διαβαθμίσεις δικαιοδοσίας. Τά πειθαρχικά σώματα καθιερώνουν ένα «ποινικό ύποσυστήμα»· δικτυώνουν ένα χώρο πού οι νόμοι αφήνουν κενό· χαρακτηρίζουν και τιμωρούν ένα σύνολο συμπεριφορών πού ή σχετική τους άσημαντότητα επέτρεπε να διαφεύγουν από τά μεγάλα τιμωρητικά συστήματα. «Μπαίνοντας στο έργοστάσιο, οι συντεχνίτες πρέπει να χαιρετούν ό ένας τόν άλλον· ...φεύγοντας, πρέπει να μαζεύουν και να άποθηκεύουν τά έμπορεύματα και τά εργαλεία πού χρησιμοποίησαν· αν εργάστηκαν τό βράδυ, να σβή-

σουν τή λάμπα τους»· «άπαγορεύεται ρητά να διασκεδάσεις τούς συντεχνίτες σου με χειρονομίες ή ό,τι άλλο»· οι τελευταίοι όφείλουν «να συμπεριφέρονται με ευγένεια και κοσμιότητα»· όποιος άπουσιάζει από τή δουλειά του περισσότερο από πέντε λεπτά χωρίς να είδοποιήσει τόν κύριο Orpenheim «θά πληρωθεί μισό μεροκάματο»· και για να μην άφεθεί τίποτα στην τύχη, στη λεπτόλογη αυτή ποινική δικαιοσύνη, άπαγορεύεται «κάθε τί πού θά μπορούσε να ζημιώσει τόν κύριο Orpenheim και τούς συντεχνίτες του¹².» Στο έργαστήρι, στο σχολείο, στον στρατό, ισχύει ένα όλόκληρο «μικροσύστημα ποινών» για τόν χρόνο (καθυστερήσεις, άπουσίες, διακοπές τής εργασίας), τή δραστηριότητα (άπροσεξία, άμέλεια, έλλειψη ζήλου), τή συμπεριφορά (άγένεια, άνυπακοή), τόν λόγο (φλυαρία, αυθάδεια), τό σώμα («επιλήψιμη» στάση, άτοπες χειρονομίες, άκαθαροσία), τή σεξουαλικότητα (άπρέπεια, άσεμνη στάση). Ταυτόχρονα, χρησιμοποιούνται, ως τιμωρίες, μιά σειρά έκλεπτυσμένων μεθόδων, από τήν έλαφριά σωματική τιμωρία μέχρι όρισμένες έλάσσονες στερήσεις και μικροταπεινώσεις. Ο στόχος είναι ή ποινικοποίηση και τών πιο δυσδιάκριτων τμημάτων τής διαγωγής, και ή άπόδοση κολαστικής λειτουργίας στα φαινομενικά άνάξια λόγου στοιχεία του πειθαρχικού συστήματος: τελικά, πρέπει τό κάθε τί να μπορεί να χρησιμοποιείται για να κολάζεται και τό παραμικρό· τό κάθε ύποκείμενο να είναι παγιδευμένο σε μιάν δλότητα κολάσιμη-κολαστική. «Με τή λέξη τιμωρία έννοούμε κάθε τί πού είναι ικανό να κάνει τά παιδιά να νιώσουν τό σφάλμα πού έχουν διαπράξει, κάθε τί πού είναι ικανό να τά ταπεινώσει, να τά ντροπιάσει: ...μιά όρισμένη ψυχρότητα, μιά κάποια άδιαφορία, μιά όποιαδήποτε έρώτηση, μιά ταπεινώση, ή καθαίρεση από κάποια θέση¹³.»

2. - Η πειθαρχία όμως συνεπάγεται έναν ιδιαίζοντα τρόπο τιμωρίας, πού δεν είναι μόνο μιά μικρογραφία του δικαστηρίου. Έκείνο πού έμπίπτει στην άρμοδιότητα του πειθαρχικού ποινικού συστήματος είναι ή μή-τήρηση ή ή παράβλεψη του κανόνα, ή άπομάκρυνση ή ή έκτροπή από αυτόν. Είναι κολάσιμο τό άκαθόριστο πεδίο τής μή-συμμόρφωσης: ό στρατιώτης διαπράττει «σφάλμα» κάθε φορά πού δεν φτάνει στο άπαιτούμενο επίπεδο· τό «σφάλμα» του μαθητή είναι, όπως και ένα έλάσσον πλημμέλημα, μιά άνικανότητα να εκτελεί τά καθήκοντά του. Ο κανονισμός του πρωσικού στρατού επέβαλλε τίς «αύστηρότερες δυνατές

ποινές» στο στρατιώτη που δεν έχει μάθει να χειρίζεται σωστά τό τουφέκι του. Όμοίως, «δταν ένας μαθητής δεν θυμόταν την περικοπή της κατήχησης που είχε διδαχτεί την προηγούμενη μέρα, υποχρεωνόταν να μάθει την περικοπή της ίδιας μέρας, χωρίς να κάνει κανένα λάθος, και έπρεπε να την επαναλαμβάνει την επομένη· ή υποχρεωνόταν να ακούει τό μάθημα όρθιος ή γονατιστός, μέ τά χέρια σταυρωμένα, ή να υποβάλλεται σε κάποιαν άλλη τιμωρία».

Η έντολή που οί πειθαρχικές ποινές όφείλουν να κάνουν σεβαστή είναι μικτού χαρακτήρα: είναι μία «τεχνητή» έντολή, σαφέστατα προσδιορισμένη από ένα νόμο, ένα πρόγραμμα, έναν κανονισμό. Άλλά είναι επίσης μία έντολή που καθορίζεται από φυσικές και παρατηρήσιμες διαδικασίες: τή διάρκεια μιάς μαθητείας, τόν χρόνο μιάς άσκησης, τό επίπεδο εϋμάθειας αναφέρονται σε μία τακτικότητα που είναι ταυτόχρονα και κανόνας. Τά παιδιά που φοιτούν στα χριστιανικά σχολεία δεν πρέπει ποτέ να διδάσκονται «μαθήματα» που είναι ακόμα άνικανα να τά παρακολουθήσουν, διότι θά τά εκθέταμε στον κίνδυνο να μή μπορέσουν να μάθουν τίποτα· και όμως, ή διάρκεια του κάθε σταδίου καθορίζεται κανονιστικά, και ό μαθητής που έχει υποβληθεί σε τρεις έξετάσεις και δεν κατόρθωσε να περάσει στην άνωτερη τάξη, πρέπει να τοποθετηθεί επιδεικτικά στο θρανίο των «άμαθών». Στο πειθαρχικό καθεστώς, ή τιμωρία περιλαμβάνει ένα διπλό νομικό-φυσικό στοιχείο.

3. - Ρόλος της πειθαρχικής τιμωρίας είναι να περιορίζει τις παρεκτροπές. Η τιμωρία πρέπει λοιπόν να είναι ουσιαστικά επανορθωτική. Έκτός από τις τιμωρίες που δανείζεται από τό δικαστικό πρότυπο (πρόστιμο, μαστίγωση, απομόνωση), τά πειθαρχικά συστήματα δίνουν την προτεραιότητα στις τιμωρίες εκείνες που άφορούν την άσκηση - την έντατική, πολλαπλασιασμένη, επαναλαμβανόμενη μαθητεία: ό κανονισμός του 1766 για τό πεζικό προέβλεπε πώς οί στρατιώτες της πρώτης τάξης «πού θά δείξουν κάποιαν άμέλεια ή κακή θέληση, θά επαναφέρονται στην τελευταία τάξη», και δεν θά μπορέσουν να ξαναέβουν στην πρώτη παρά μόνο ύστερα από νέες άσκήσεις και νέα έξεταση. Όπως έλεγε ό J.-B. de la Salle: «'Απ' όλες τις τιμωρίες, ή επιβολή πρόσθετης [γραφτής ή προφορικής επαναληπτικής] εργασίας είναι ή πιο κατάλληλη κατά την άποψη των δασκάλων, και ή πιο

ώφέλιμη κι ευχάριστη για τούς γονείς»· δίνουν τή δυνατότητα να «άνευρεθούν, μέσα από τά ίδια τά σφάλματα των παιδιών, τά μέσα που θά βοηθήσουν την πρόοδό τους, διορθώνοντας τά ελαττώματά τους»· στα παιδιά, λογουχάρη, που «δέν έγραφαν τό μάθημά τους, ή που δέν τό έπιμελήθηκαν, μπορεί να επιβληθεί μία παραπάνω γραπτή εργασία ή ένα κείμενο που θά πρέπει να άποστηθίσουν¹⁴.» Η πειθαρχική τιμωρία είναι, κατά ένα μεγάλο μέρος τουλάχιστον, ισόμορφη προς την ίδια την υποχρέωση· δέν είναι τόσο ή εκδίκηση του νόμου που έχει παραβιαστεί, όσο ή επανάληψη της παρανομίας, ό επαυξημένος τονισμός της. Έτσι, ή επανορθωτική επίδραση της τιμωρίας που προσδοκούμε, άσκειται μόνο σαν κάτι πάρεργο μέ τόν έξιλασμό και τή μετανοια· πετυχαίνεται άμεσα μέ τόν μηχανισμό της εκγύμνασης. Τιμωρία, ίσον άσκηση.

4. - Στην πειθαρχία, ή τιμωρία δέν είναι παρά ένα στοιχείο του διττου συστήματος: άνταμοιβή-κύρωση. Και αυτό ακριβώς τό σύστημα λειτουργεί στη διαδικασία της εκγύμνασης και της επανόρθωσης. Ό δάσκαλος «όφείλει να άποφεύγει, όσο είναι δυνατόν, τή χρήση της τιμωρίας· αντίθετα, πρέπει να προσπαθεί να άνταμείβει συχνότερα παρά να τιμωρεί, μιάς και οί όκνηροί παρακινούνται περισσότερο από την έπιθυμία να άνταμείβονται όπως οί φιλόπονοι, παρά από τόν φόβο της τιμωρίας· γι' αυτό και θά προκύψει μεγάλη ωφέλεια όταν ό δάσκαλος θά βρεθεί αναγκασμένος να επιβάλει κάποια τιμωρία σ' ένα παιδί, αν προηγούμενα έχει κατακτήσει την καρδιά του¹⁵.» Ό μηχανισμός αυτός μέ τά δύο στοιχεία επιτρέπει έναν όρισμένο αριθμό πράξεων που χαρακτηρίζουν τό πειθαρχικό ποινικό σύστημα. Και πρώτα πρώτα, την εκτίμηση των συμπεριφορών και των επιδόσεων, μέ βάση δύο αντίθετες άξίες του καλού και του κακού· άντι της άπλης κατανομής της απαγόρευσης, όπως αυτή είναι γνωστή στην ποινική δικαιοσύνη, έχουμε εδώ ένα μοίρασμα άνάμεσα σ' έναν θετικό και σ' έναν άρνητικό πόλο· όλόκληρη ή συμπεριφορά καταλήγει στο πεδίο των καλών και των κακών βαθμών, των καλών και των κακών παρατηρήσεων. Είναι επί πλέον δυνατόν να καθιερωθεί μία ποσοτικοποίηση και μία άριθμογραφημένη οικονομία. Μία ποινική λογιστική, άδιάκοπα ένημερωμένη, επιτρέπει την έπίτευξη του κολαστικού άπολογισμού του καθενός. Η σχολική «δικαιοσύνη» έχει άναπτύξει σε μεγάλη κλίμα-

κα τό σύστημα αυτό, πού τά ύποτυπώδη του τουλάχιστον στοιχειά άπαντώνται στον στρατό ή στά έργαστήρια. Οί ιερωμένοι δάσκαλοι τών Χριστιανικών Σχολών είχαν οργανώσει μίαν όλόκληρη μικροοικονομία τών προνομίων και τών τιμωριών μέ πρόσθετη σχολική εργασία: «Τά προνόμια θά χρησιμεύουν στους μαθητές για νά απαλλάσσονται από τίς τιμωρίες πού τούς έχουν επιβληθεί... Ένας μαθητής, λογουχάρη, πού θά έχει τιμωρηθεί μέ τέσσερις ή έξι άντιγραφές περικοπών από τήν κατήχηση, θά μπορεί νά ξεοφλήσει τήν τιμωρία αυτή μέ μερικούς βαθμούς προνομίων· ο δάσκαλος θά όρίσει τόν απαιτούμενο αριθμό τους... Καί καθώς τά προνόμια άξίζουν έναν καθορισμένο αριθμό βαθμών, ο δάσκαλος πού διαθέτει και προνόμια μικρότερης άξίας, μπορεί νά τά χρησιμοποιήσει ως νόμισμα για τά πρώτα. Σέ κάποιο παιδί, λογουχάρη, επιβάλλεται μιά άντιγραφή κειμένου πού δέν ξεπληρώνεται παρά μέ έξι βαθμούς· αλλά τό παιδί διαθέτει ένα πρόνομιο δέκα βαθμών και τό παρουσιάζει στον δάσκαλο· αυτός του έπιστρέφει τέσσερις βαθμούς κ.ο.κ.¹⁶» Καί μέ τή λειτουργία αυτή τής ποσοτικοποίησης, τής κυκλοφορίας αυτής τών προκαταβολών και τών όφειλών, και χάρη στον διαρκή ύπολογισμό τής βαθμολογίας σέ «σύν» και σέ «πλήν», οί πειθαρχικοί μηχανισμοί τοποθετούν σέ ιεραρχική κλίμακα τούς «καλούς» και τούς «κακούς» μαθητές, τόν ένα σέ σχέση μέ τόν άλλον. Διαμέσου τής μικροοικονομίας αυτής ενός διηνεκούσ ποινικού συστήματος, πραγματοποιείται μιά διαφοροποίηση όχι τών πράξεων, αλλά τών ίδιων τών ατόμων, τής φύσης τους, τών δυνατοτήτων τους, του επιπέδου τους ή τής άξίας τους. Η πειθαρχία, κυρώνοντας τίς πράξεις μέ ακρίβεια, σταθμίζει τήν «άληθινή» ποιότητα τών ατόμων· τό ποινικό της σύστημα εντάσσεται στον κύκλο τής γνώσης τής ανθρώπινης προσωπικότητας.

5. - Διπλός είναι ο ρόλος τής κατανομής σύμφωνα μέ τή θέση ή μέ τόν βαθμό: νά καταγράψει τίς έκτροπές, νά ιεραρχεί τά προσόντα, τίς άρμοδιότητες και τίς ικανότητες· αλλά και νά τιμωρεί και νά άνταμείβει. Ποινική λειτουργία τής έπαναφορās στην τάξη και «τακτικός» χαρακτήρας του κολασμού. Η πειθαρχία άνταμείβει μέ μόνο τό σύστημα τής προαγωγής, επιτρέποντας τήν άπόκτηση βαθμών και θέσεων· τιμωρεί μέ τήν υποβίβαση και τήν καθάρωση. Ο βαθμός αυτός καθεαυτόν, σημαίνει και άνταμοιβή ή τιμωρία. Στη Στρατιωτική Σχολή του Παρισιού είχε καταρτι-

στεί ένα περίπλοκο σύστημα «τιμητικής» ταξινόμησης: όρισμένες σκολές εκφράζανε δημόσια τήν ταξινόμηση αυτή και διάφορες τιμωρίες λίγο πολύ ευγενικές ή ταπεινωτικές συνδέονταν μέ τούς βαθμούς πού είχαν άπονεμηθεί μ' αυτό τόν τρόπο ως ένδειξη παροχής προνομίου ή άτιμωτικής ποινής. Ο ταξινομικός και ποινικός αυτός διαμερισμός εκτελείται κατά πυκνά διαστήματα μέ τίς άναφορές πού οί άξιωματικοί, οί καθηγητές ή οί βοηθοί τους υποβάλλουν, χωρίς νά λογαριάζουν ηλικία ή βαθμό, για τήν «ήθική ποιότητα τών μαθητών», και τήν «άναγνωρισμένη άπ' όλους διαγωγή τους». Η πρώτη τάξη, ή λεγόμενη τάξη τών «πολύ καλών», διακρίνεται από μίαν άσημένια έπωμίδα· ή τιμητική της διάκριση είναι πώς θεωρείται «καθαρά στρατιωτική μονάδα»· άρα, στρατιωτικές θά είναι και οί ποινές πού δικαιούται (κράτηση ή - σέ σοβαρή περίπτωση - φυλάκιση). Η δεύτερη τάξη, ή τάξη τών «καλών» φοράει έπωμίδες από θαυκόκκινο και άσημένιο μετάξι· υπόκεινται κι αυτοί σέ φυλάκιση και κράτηση, αλλά και σέ είρκή ή σέ γονυκλισία. Η τάξη τών «μετρίων» άναγνωρίζεται από τίς κόκκινες μάλλινες έπωμίδες· στίς προηγούμενες ποινές προστίθεται έδώ, άν χρειαστεί, και ή τραχιά μάλλινη έσθήτα. Η τελευταία τάξη, ή τάξη τών «κακών», έχει ως σήμα καστανόχρωμες μάλλινες έπωμίδες· οί μαθητές τής τάξης αυτής υποβάλλονται σέ όλες τίς τιμωρίες πού συνηθίζονται στο Ίδρυμα, καθώς και σέ πολλές άλλες πού θά χρειαστούν, ακόμα και στο όλοσκότεινο κελλί... Για όρισμένο διάστημα, προστέθηκε και ή «επαίσχυντη» τάξη, για τήν όποια είχαν όριστεί ιδιαίτεροι κανονισμοί, «έτσι πού αυτοί πού τήν άπαρτίζουν θά είναι πάντα χωρισμένοι από τούς άλλους και ντυμένοι μέ τραχιά μάλλινα ράσα». Κι άφου μόνο ή ατομική άξία και ή διαγωγή άποφασίζουν για τή θέση πού κατέχει ένας μαθητής, «όσοι άνήκουν στίς δύο τελευταίες τάξεις μπορούν νά έλπίζουν ότι θά προαχθούν στίς πρώτες, και θά φορέσουν τά διακριτικά τους σημάδια, όταν - σύμφωνα μέ τίς γενικές μαρτυρίες - άναγνωριστεί ότι είναι πιά άξιοι τής προαγωγής αυτής, χάρη στην άλλαγή τής συμπεριφοράς τους και στην πρόοδό τους· και όσοι άνήκουν στίς πρώτες τάξεις, θά υποβιβαστούν στίς κατώτερες, άν παρουσιάσουν κάποια χαλάρωση του ζήλου τους και άν όλες οί άναφορές είναι άρνητικές και δείχνουν πώς έπαψαν νά είναι άξιοι για τίς διακρίσεις και τά προνόμια τών πρώτων τάξεων...». Η κολαστική ταξινόμηση προ-

πει νά τείνει νά εξαφανιστεί. Ἡ «ἐπαίσχυντη τάξη» ὑπάρχει μόνο γιά νά ἐξαλειφθεῖ: «Γιά νά κρίνουμε τό εἶδος τῆς μεταστροφῆς τῶν μαθητῶν τῆς ἐπαίσχυντης τάξης πού συμπεριφέρονται καλά», θά πρέπει νά τούς ἐπανατοποθετήσουμε στίς ἄλλες τάξεις καί νά τούς δώσουμε πίσω τίς στολές τους· ἀλλά θά πρέπει καί νά παραμένουν μέ τούς παλιούς των «ἐπαίσχυντους» συντρόφους τήν ὥρα τοῦ γεύματος καί τῆς ψυχαγωγίας· θά μείνουν στήν προηγούμενη τάξη τους ἄν δέν συνεχίσουν νά συμπεριφέρονται καλά· καί μονάχα ὅταν «ἡ συμπεριφορά τους κριθεῖ ἀπόλυτα ἱκανοποιητική, θά τούς ἐπιτραπῆ νά ἐγκαταλείψουν καί τήν τάξη αὐτή καί τή μονάδα τους¹⁷». Ἔχουμε λοιπόν ἐδῶ ἕνα διπλό ἀποτέλεσμα τοῦ ἱεραρχικοῦ αὐτοῦ ποινικοῦ συστήματος: τήν κατανομή τῶν μαθητῶν σύμφωνα μέ τίς ἱκανότητές τους καί τή διαγωγή τους, ἐπομένως, σύμφωνα μέ τή σωστή χρησιμοποίησή τους ὅταν θά ἔγουν ἀπό τό σχολεῖο· καί δεύτερο, τή σταθερή πίεση πού ἀσκεῖται πάνω τους γιά νά ὑποταχθοῦν ὅλοι στό ἴδιο πρότυπο, γιά νά ἐξαναγκαστοῦν ὅλοι «στήν ὑποταγή, στήν εὐπείθεια, στήν ἐπιμέλεια στίς σπουδές καί στίς ἀσκήσεις, καί στήν ἐκπλήρωση μέ ἀκριβεία τῶν καθηκόντων τους καί ὅλων τῶν ἀπαιτήσεων τῆς πειθαρχίας». Γιά νά εἶναι ὅλοι τους ὁμοίομορφοι.

Κοντολογίς, ἡ τέχνη τῆς τιμωρίας, στό καθεστῶς τῆς πειθαρχικῆς ἐξουσίας, δέν στοχεύει οὔτε στόν ἐξίλασμό οὔτε ἀκριδῶς, στήν καταστολή. Προβαίνει σέ πέντε πολύ διαφορετικές ἐνέργειες: ἀνάγει τίς πράξεις, τίς ἐπιδόσεις, τίς ἀτομικές συμπεριφορές σ' ἕνα σύνολο, πού εἶναι ταυτόχρονα πεδίο σύγκρισης, χῶρος διαφοροποίησης καί θεμελιακή ἀρχή ἐνός κανόνα πού πρέπει νά τηρεῖται. Διαφορίζει τά άτομα μεταξύ τους καί σέ συνάρτηση μέ τόν γενικό τοῦτο κανόνα – πού τόν κάνει νά λειτουργεῖ εἴτε ὡς ἀφετηρία, εἴτε ὡς μέσον ὄρο πού πρέπει νά τηρεῖται, εἴτε ὡς βέλτιστο ὄριο πού τό ἄτομο πρέπει νά πλησιάζει. Μετράει μέ ὄρους ποσοτικούς καί ταξινομεῖ μέ ὄρους ἀξίας, τίς ἱκανότητες, τό ἐπίπεδο, τή «φύση» τῶν ἀτόμων. Διαμέσου τοῦ «ἀξιολογικοῦ» αὐτοῦ μέτρου, ἐξαναγκάζει σέ μιά συμμόρφωση πού πρέπει νά πραγματοποιηθεῖ. Τέλος, χαράζει τό ὄριο πού θά προσδιορίσει τή διαφορὰ σέ σχέση μέ ὅλες τίς ἄλλες διαφορές, τό ἐξωτερικό σύνορο τοῦ μή-κανονικοῦ (τήν «ἐπαίσχυντη τάξη» τῆς Στρατιωτικῆς Σχολῆς). Ἡ διηνεκῆς ἀπειλή τῆς ποινῆς πού περνᾶ ἀπ' ὅλα τά σημεῖα καί ἐλέγχει ἀκατάπαυστα τούς πειθαρχικούς θεσμούς

συγκρίνει, διαφορίζει, ἱεραρχεῖ, ἐξομοιώνει, ἀποκλείει. Μέ μιά λέξη: *κανονικοποιεῖ*.

Ἄντιτάσσεται, ἐπομένως, στοιχεῖο πρὸς στοιχεῖο, στό δικαστικό ποινικό σύστημα πού βασική του λειτουργία εἶναι νά ἀναφέρεται ὄχι σ' ἕνα σύνολο ἀπό παρατηρητὰ φαινόμενα, ἀλλά σ' ἕνα corpus νόμων καί κειμένων πού πρέπει νά διατηροῦνται στή μνήμη· ὄχι νά διαφορίζει άτομα, ἀλλά νά χαρακτηρίζει πράξεις, κατατάσσοντάς τες σέ ὀρισμένες γενικές κατηγορίες· ὄχι νά τοποθετεῖ σέ ἱεραρχική κλίμακα, ἀλλά νά χρησιμοποιοῖ ἀπλά καί μόνο τή δυαδική ἀντίθεση τοῦ ἐπιτρεπτοῦ καί τοῦ ἀπαγορευμένου· ὄχι νά ὁμοιογενοποιεῖ, ἀλλά νά πραγματοποιεῖ τήν ὀριστικοποιημένη μοιρασιά τῆς καταδίκης. Τά πειθαρχικά συστήματα δημιουργήσαν ἕνα «ποινικό σύστημα τοῦ κανόνα», πού οἱ ἀρχές καί ἡ λειτουργία του δέν μποροῦν νά ἀναχθοῦν στό παραδοσιακό σύστημα τοῦ νόμου. Τό μικρό δικαστήριο πού φαίνεται νά ἐδρεῖται μόνιμα στά πειθαρχικά ἰδρύματα, καί πού παίρνει κάποτε τή θεατρική μορφή τοῦ μεγάλου δικαστικοῦ διάκοσμου δέν πρέπει νά μᾶς δημιουργεῖ ἀυταπάτες: ἐκτός ἀπό μερικές τυπικές ὁμοιότητες πού παρουσιάζει μέ τήν ποινική δικαιοσύνη, δέν ἀκολουθεῖ τούς μηχανισμούς τῆς ὡς τήν πλοκή τῆς καθημερινῆς ζωῆς· ἡ τουλάχιστον, δέν εἶναι αὐτό τό οὐσιαστικό του στοιχεῖο· ἡ πειθαρχία κατασκεύασε – βασιζόμενη σέ μιά ὀλόκληρη σειρά πανάρχαιων μεθόδων – μιά καινούργια κολαστική λειτουργία, καί ἀκριδῶς αὐτή εἰσέβαλε λίγο λίγο στόν μεγάλο δικαστικό διάκοσμο τόν ὁποῖο φαινόταν ὡς τώρα νά ἀντιγράφει μέ σεμνότητα ἢ εἰρωνεία. Ἡ νομικο-ἀνθρωπολογική λειτουργία, ἡ ἐκδηλῆ σέ ὀλόκληρη τήν ἱστορία τοῦ σύγχρονου ποινικοῦ συστήματος, δέν προέρχεται ἀπό τήν ἐπιπρόσθεση τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου στήν ποινική δικαιοσύνη καί ἀπό τίς ἀπαιτήσεις πού χαρακτηρίζουν τήν καινούργια τούτη ὀρθολογικότητα· οὔτε καί ἀπό τόν οὐμαγισμό πού αὐτή συνεπάγεται· τό σημεῖο μορφοποίησής της εἶναι ἡ πειθαρχική αὐτή τεχνική πού κινητοποίησε τούς καινούργιους αὐτούς μηχανισμούς τῆς κανονιστικῆς κύρωσης.

Μέσ' ἀπό τά διάφορα πειθαρχικά συστήματα ἀναφαίνεται ἡ δύναμη τοῦ Κανόνα. Πρόκειται, ἄραγε, γιά ἕνα καινούργιο νόμο τῆς σύγχρονης κοινωνίας; Θά λέγαμε μάλλον πῶς ἀπό τόν 18ο αἰῶνα καί πέρα, ἡ δύναμη αὐτή ἦρθε νά προστεθεῖ σέ ἄλλες δυνάμεις, ἐξαναγκάζοντάς τες σέ νέες ὀριοθετήσεις: τῆς δυνάμεις

του Νόμου, της δύναμης του Λόγου και του Κειμένου, της δύναμης της Παράδοσης. Τό Κανονικό καθιερώνεται ως αρχή καταναγκασμού στην εκπαίδευση, μαζί με την οργάνωση μιας τυποποιημένης εκπαίδευσης και την ίδρυση πρότυπων λυκείων· καθιερώνεται στην προσπάθεια για την οργάνωση ενός Ιατρικού σώματος και μίας νοσηλευτικής πλαισίωσης του έθνους, ικανών να θέσουν σε λειτουργία γενικούς κανόνες υγείας· καθιερώνεται άκόμα στη ρύθμιση των βιομηχανικών μεθόδων και προϊόντων¹⁸. Όπως ή επιτήρηση και μαζί μ' αυτήν, ή «κανονικοποίηση» γίνεται ένα από τά μεγάλα όργανα έξουσίας περί τό τέλος της κλασικής εποχής. Τά σύμβολα πού εκφράζανε διατάξεις, προνόμια, έξαρτηση, τείνουν τώρα να αντικατασταθούν, ή τουλάχιστον προσθέτονται σ' αυτά διάφορες διαβαθμίσεις κανονικότητας, πού δηλώνουν την ένταξη σ' ένα ομοιογενές κοινωνικό σώμα, αλλά πού περικλείουν κι ένα ρόλο ταξινόμησης, ιεράρχησης και κατανομής των βαθμών. Από μίαν όρισμένη άποψη, ή δύναμη της κανονικοποίησης έξαναγκάζει στην ομοιογένεια· αλλά συνάμα έξατομικεύει, επιτρέποντας να μετριόνται οί έκτροπές, να καθορίζονται τά επίπεδα, να όρίζονται οί ειδικότητες και να άντλείται κάποια ώφέλεια από τίς διαφορές με τό συνταίριασμα της μίας διαφοράς με την άλλη. Είναι ευνόητο ότι ή δύναμη του κανόνα λειτουργεί με μεγάλη εύκολία στό έσωτερικό ενός συστήματος τυπικής ισότητας, άφου στό έσωτερικό μίας ομοιογένειας, πού είναι και ό Κανόνας, εισάγει, ως ώφέλιμο πρόσταγμα και άποτέλεσμα μίας μέτρησης, όλο τό ξεθώριασμα των άτομικών διαφορών.

Η ΕΞΕΤΑΣΗ

Η έξεταση συνδυάζει τίς τεχνικές της Ιεραρχίας πού επιτηρεί κι εκείνες της κύρωσης πού «κανονικοποιεί». Πρόκειται για μία κανονιστική έπισταση, για μίαν επιτήρηση πού επιτρέπει τον χαρακτηρισμό, την ταξινόμηση και την τιμωρία. Έμφυτεύει στά άτομα μίαν όρατότητα πού επιτρέπει τον διαφορισμό τους και την τιμωρία τους. Γι' αυτό και σέ όλα τά πειθαρχικά συστήματα, ή έξεταση είναι κατεξοχήν τυποποιημένη. Η έξεταση συνδυάζεται με την τελετή της άσκησης της έξουσίας και τή μορφή της

έμπειρίας, με την επίδειξη της ισχύος και την άνεύρεση της αλήθειας. Στο κέντρο κάθε πειθαρχικής διαδικασίας, ή έξεταση φανερώνει την καθυπόταξη εκείνων πού θεωρούνται ως άντικείμενα και την άντικειμενοποίηση εκείνων πού καθυποτάσσονται. Στην έξεταση αναφαίνεται περίτρανα ή επιπρόσθεση των σχέσεων έξουσίας και γνώσης. Έχουμε εδώ άλλη μιά καινοτομία της κλασικής εποχής πού οί ιστορικοί των έπιστημών παρέλειψαν να τή φωτίσουν. Γράφτηκε ή ιστορία των πειραματισμών πάνω στους έκ γενετής τυφλούς, στά παιδιά-λύκους ή στην ύπνωση. Ποιός όμως θά γράψει τή γενικότερη, την πιό άξεκαθάριστη, αλλά και την πιό καθοριστική ιστορία της «έξετασης» - του τυπικού της, των μεθόδων της, των προσώπων της και του ρόλου τους, των έρωτήσεων και άπαντησεών της, των συστημάτων της βαθμολόγησης και ταξινόμησης; Διότι στην πενιχρή αυτήν τεχνική, βρίσκονται μερδεμένα ένα όλόκληρο πεδίο γνώσης, ένα όλόκληρο πρότυπο έξουσίας. Γίνεται συχνά λόγος για την ιδεολογία - τή διακριτική ή φλύαρη - πού κουβαλούν μαζί τους οί «έπιστήμες» του άνθρώπου. Μήπως όμως ή ίδια τους ή τεχνολογία, τό μικρό τούτο λειτουργικό σχήμα, τό τόσο πλατιά διαδομένο (άπό την ψυχιατρική ως την παιδαγωγική, άπό τή διάγνωση των άσθενειών ως τή μίσθωση έργατικών χειρών), ή τόσο οικεία αυτή μέθοδος της έξετασης δέν ενεργοποιεί - στό έσωτερικό ενός και μόνο μηχανισμού - σχέσεις έξουσίας πού επιτρέπουν τή λήψη και τή σύσταση γνώσεων; Η πολιτική περιζωση δέν γίνεται άπλά και μόνο στό επίπεδο της συνείδησης, των παραστάσεων και των ύποθετικών μας γνώσεων, αλλά στό επίπεδο αυτού πού καθιστά μιά γνώση έφικτή.

Ένα γεγονός πού συντέλεσε στην έπιστημολογική επανάσταση στον τομέα της Ιατρικής, περί τά τέλη του 18ου αιώνα, ήταν ή οργάνωση του νοσοκομείου ως μέσου «έξετασης». Η τελετουργία της Ιατρικής έπίσκεψης στους θαλάμους είναι ή πιό τρανή μορφή του. Στόν 17ο αιώνα, ό έρχόμενος άπό έξω γιατρός, καθώς έπισκεπτόταν τους άρρώστους σ' ένα νοσοκομείο συνδυάζε την έπιθεώρησή του με πολλούς άλλους έλέγχους - θρησκευτικούς, διοικητικούς· δέν έπαιρνε μέρος στην καθημερινή διαχείριση του νοσοκομείου. Σιγά σιγά, ή έπίσκεψη γίνεται πιό τακτική, πιό άυστηρή, και προπαντός πιό έκτεταμένη: καλύπτει ένα όλοένα και πιό σημαντικό μέρος της νοσηλευτικής λειτουργίας. Στά 1661, ό

γιατρός του Hôtel-Dieu του Παρισιού ήταν επιφορτισμένος να επισκέπτεται τό νοσοκομείο μιά φορά τή μέρα· στά 1687, ένας «παρφυλακτικός» γιατρός όφειλε νά εξετάζει κάθε άπόγευμα όρισμένους βαριά πάσχοντες. Οί κανονισμοί του 18ου αιώνα καθορίζουν τά ώράρια τών επισκέψεων, καθώς και τή διάρκεια κάθε επίσκεψης (τό λιγότερο δυό ώρες)· τονίζεται μάλιστα πώς κανονικές «βάρδιες» πρέπει νά εξασφαλίζουν τήν ιατρική επίσκεψη κάθε μέρα, «ακόμα και τήν Κυριακή του Πάσχα»· τέλος, στά 1771, καθιερώνεται ένας έσωτερικός γιατρός, επιφορτισμένος νά «προσφέρει τίς υπηρεσίες του τόσο τή νύχτα όσο και τή μέρα, στά χρονικά διαστήματα πού χωρίζουν τίς επισκέψεις τών έξωτερικών γιατρών¹⁹». Η άλλοτινή επιθεώρηση – άσυνεχής και σύντομη – μετατρέπεται σέ τακτική παρακολούθηση· και μ' αυτόν τόν τρόπο ό άρρωστος υποβάλλεται σέ συνεχή σχεδόν εξέταση. Τούτο έχει δυό συνέπειες: στήν έσωτερική ιεραρχία, ό γιατρός – στοιχείο ώς τώρα έξωτερικό – αρχίζει νά αποκτά ύπεροχή πάνω στό θρησκευτικό προσωπικό και νά του άναθέτει ένα ρόλο καθορισμένο, αλλά ύποδεέστερο, στήν τεχνική τής εξέτασης· και τότε εμφανίζεται ή κατηγορία του «νοσοκόμου»· όσο για τό ίδιο τό νοσοκομείο, πού ήταν πριν άπ' όλα ένας χώρος περιθάλψης, γίνεται χώρος κατάρτισης και παραβολής γνώσεων: αντίστροφή του συσχετισμού δυνάμεων και διαμόρφωση μιās γνώσης. Τό καλά «πειθαρχημένο» νοσοκομείο άποτελεί τώρα τόν κατάλληλο χώρο τής ιατρικής «πειθαρχίας», κι αυτή χάνει πιά τήν έτυμολογική τής σημασία και άναφέρεται λιγότερο στους παραδοσιακούς συγγραφείς, και περισσότερο στό πεδίο τών άντικειμένων πού άδιάκοπα προσφέρονται για εξέταση.

Κατά τόν ίδιο τρόπο, τό σχολείο μετατρέπεται σέ όργανο άδιάλειπτης εξέτασης πού συμπληρώνει τή διαδικασία τής εκπαίδευσης σ' όλη τήν έκτασή της. Πολύ λιγότερο ένδιαφέρουν τώρα τά άγωνίσματα όπου οί μαθητές άναμετρούσαν τίς δυνάμεις τους, και πολύ περισσότερο ή άδιάκοπη σύγκριση του κάθε μαθητή μέ όλους τούς άλλους, σύγκριση πού επιτρέπει και τήν άξιολόγηση και τήν τιμωρία. Οί ίερωμένοι δάσκαλοι τών Χριστιανικών Σχολών άπαιτούσαν από τούς μαθητές νά έπεξεργάζονται ένα θέμα κάθε μέρα τής έβδομάδας: ή πρώτη μέρα ήταν άφιερωμένη στήν όρθογραφία, ή δεύτερη στήν άριθμητική, ή τρίτη στήν κατήχηση τό πρωί και στή γραπτή έκθεση τό βράδυ κ.λπ. Επί πλέον, έπρε-

πε νά υποβάλουν κάθε μήνα μιάν έκθεση για νά ύποδειχθούν εκείνοι πού άξιζαν νά εξεταστούν από τόν επιθεωρητή²⁰. Από τά 1775, γίνονται στή Σχολή Γεφυρο-οδοποιίας 16 εξέτασεις τόν χρόνο: 3 στά μαθηματικά, 3 στήν άρχιτεκτονική, 3 στό σχέδιο, 2 στή γραπτή έκθεση, 1 στή λιθοτομία, 1 για τήν έκθεση ιδεών, 1 για τή σχεδιογράφηση, 1 για τήν ίσοπέδωση και 1 για τήν καταμέτρηση τών κτιρίων²¹. Η εξέταση δέν περιορίζεται στήν επικύρωση μιās μαθητείας· είναι ένας μόνιμος παράγοντάς της· τή στηρίζει άκολουθώντας ένα τυπικό έξουσίας πού τή συνοδεύει διαρκώς. Όσοποσο, ή εξέταση επιτρέπει στόν δάσκαλο όχι μόνο νά μεταδίδει τίς γνώσεις του, αλλά και νά αποκτά λεπτομερείς γνώσεις σχετικά μέ τούς μαθητές του. Ένώ ή δοκιμασία πού τερμάτιζε άλλοτε μιά μαθητεία σύμφωνα μέ τή συντεχνιακή παράδοση επικύρωνε μιά κεκτημένη ικανότητα – τό «άριστούργημα» πιστοποιούσε μιάν ήδη γενόμενη μετάδοση γνώσης –, ή εξέταση είναι στό σχολείο μιά πραγματική και σταθερή άνταλλαγή γνώσεων: έγγυάται τή μεταβίβαση τών γνώσεων του δασκάλου στόν μαθητή, αλλά και άποσπā από τόν μαθητή μιά γνώση άποκλειστικά προορισμένη για τόν δάσκαλο. Τό σχολείο γίνεται χώρος εκπόνησης τής παιδαγωγικής. Και ακριβώς όπως ή διαδικασία τής ιατρικής εξέτασης τών άρρώστων στά νοσοκομεία επέτρεψε τήν έπιστημολογική επανάσταση τής ιατρικής, έτσι και ή εποχή του «έξεταστικού» σχολείου σηματοδότησε τήν άφετηρία μιās παιδαγωγικής ως έπιστήμης. Άλλά και στόν στρατό, ή εποχή τών επιθεωρήσεων και τών άδιάκοπα επαναλαμβανόμενων γυμνασίων στάθηκε ή άπαρχή τής άνάπτυξης μιās άπέραντης γνώσης γύρω από τήν τακτική πού τά άποτελέσματά της φανερώθηκαν στους ναπολεόντειους πολέμους.

Η εξέταση περιλαμβάνει έναν όλόκληρο μηχανισμό πού συνδέει μέ μιάν όρισμένη μορφή άσκησης τής έξουσίας έναν όρισμένο τύπο διαμόρφωσης γνώσεων.

1. – Η εξέταση αναστρέφει τήν οικονομία τής όρατότητας στήν άσκηση τής έξουσίας. Σύμφωνα μέ τήν παράδοση, ή έξουσία είναι αυτό πού βλέπουμε, αυτό πού φαίνεται, αυτό πού διατρανώνεται – και, κατά παράδοξο τρόπο, άντλεί τή δύναμή της από τήν ίδια τήν έπίδειξή της. Εκείνοι στους όποιους άσκειται μένουν συνήθως άφανείς· φωτίζονται μονάχα από τή μερίδα τής έξουσίας πού τούς παραχωρείται, ή από τή στιγμιαία άντανάκλασή

της. Ἐνῶ ἡ πειθαρχική ἐξουσία ἀσκεῖται γινόμενη ἀόρατη· ἀντίθετα, ἐπιβάλλει, σέ ὄσους καθυποτάσσει, τήν ἀρχή μιᾶς ἀναγκαστικής ὁρατότητας. Στήν πειθαρχία, τά ὑποκείμενα εἶναι ἐκεῖνα πού πρέπει νά δρῶνται. Ὁ φωτισμός τους ἐξασφαλίζει τό ἐπιβάλλον τῆς ἐξουσίας πού ἀσκεῖται πάνω τους. Τό νά δρᾶται κανεῖς ἀδιάκοπα, τό νά μπορεῖ πάντα νά δρᾶται, εἶναι κάτι πού διατηρεῖ τό πειθαρχικό ἄτομο στήν κατάσταση ὑποταγῆς. Καί ἡ ἐξέταση εἶναι ἡ τεχνική μέ τήν ὁποία ἡ ἐξουσία, ἀντί νά ἐκπέμψει τά σήματα τῆς δυνάμεις της, ἀντί νά βάζει τή σφραγίδα της στούς ὑπηκόους της, τά παγιδεύει σ' ἕνα μηχανισμό ἀντικειμενοποίησης. Στόν χώρο ὅπου δεσπάζει, ἡ πειθαρχική ἐξουσία φανερώνει, βασικά, τή δύναμή της μέ τήν τακτοποίηση τῶν ἀντικειμένων. Ἡ ἐξέταση ἰσοδυναμεῖ μέ τήν τελετουργία τῆς ἀντικειμενοποίησης αὐτῆς.

Ρόλος τῆς πολιτικῆς τελετουργίας ἦταν μέχρι τώρα νά πραγματοποιεῖ τήν ὑπερβολική καί ταυτόχρονα ρυθμισμένη ἐκδήλωση τῆς ἐξουσίας· ἦταν μιᾶ δαπανηματική ἐκφραση τῆς ἐξουσίας, μιᾶ ὑπερβολική καί συνάμα κωδικοποιημένη «δαπάνη» ἀπ' ὅπου ἡ ἐξουσία ἀντλοῦσε ἀκατάπαυστα τό σφρίγος της. Ἦταν πάντα λίγο πολύ συνδεμένη μέ τόν θρίαμβο. Ἡ πανηγυρική ἐμφάνιση τοῦ μονάρχου περιλάμβανε πάντα ἕνα στοιχεῖο καθιέρωσης, ἐπίστεψης καί ἀνάκτησης τῆς νίκης· καί αὐτές ἀκόμα οἱ μεγάλοπρεπες ἐπικῆδεις πομπές ἐκτυλλισσονταν μέσα στή λαμπρότητα τῆς ἐπιδεικνυόμενης ἐξουσίας. Ἐνῶ ἡ πειθαρχία ἀκολουθεῖ τόν δικό της τύπο τελετῆς. Δέν πρόκειται πιά γιά θριαμβευτική πομπή, ἀλλά γιά στρατιωτική ἐπιθεώρηση, γιά «παρέλαση» – ἐπιδεικτική μορφή τῆς ἐξέτασης. Τά «ὑποκείμενα» προσφέρονται ἐδῶ σάν «ἀντικείμενα» στήν παρακολούθηση ἀπό μιάν ἐξουσία πού ἐκδηλώνεται μόνο μέ τό βλέμμα της. Δέν δέχονται ἄμεσα τήν εἰκόνα τῆς κυρίαρχης ἐξουσίας· ἐπιδεικνύουν μόνο τά ἀποτελέσματά της – κι αὐτό, σάν νά λέμε, ἐσώγλυφα – πάνω στά σώματά τους πού ἔχουν γίνει εὐανάγνωστα καί πειθήνια. Στίς 15 Μαρτίου 1666, ὁ Λουδοβίκος ΙΔ' ἐπιχειρεῖ τήν πρώτη του στρατιωτική ἐπιθεώρηση: 18.000 ἄντρες, «μιᾶ ἀπό τίς πύο λαμπρές πράξεις τῆς βασιλείας» – πράγμα πού, καθώς λέγεται, «προκάλεσε βαθύτατη ἀνησυχία σέ ὅλοκληρη τήν Εὐρώπη». Ὑστερα ἀπό πολλά χρόνια, ἐκτυπώνεται ἕνα μετάλλιο «εἰς ἀνάμνησιν τοῦ γεγονότος²²». Τό μετάλλιο φέρει τήν ἐπιγραφή «*Disciplina militaris restitua*» καί τή

λεζάντα «*Prolusio ad victorias*». Στό δεξί μέρος βλέπουμε τόν βασιλιά, μέ τό δεξί πόδι προτεταμένο, νά διευθύνει ὁ ἴδιος τά γυμνάσια μέ μιᾶ ράβδο στό χέρι. Στό ἀριστερό μέρος, βλέπουμε στρατιῶτες παρατεταγμένους σέ πολλές σειρές, μέ τό χέρι τεντωμένο στό ὕψος τοῦ ὤμου, νά κρατοῦν τό τουφέκι τους τελείως κάθετα· προτείνουν τό δεξί πόδι, ἐνῶ τό ἀριστερό εἶναι λίγο στραμμένο πρὸς τά ἔξω. Στό ἔδαφος, πολλές γραμμές διασταυρῶνται σέ ὀρθή γωνία, καί σχηματίζουν κάτω ἀπό τά πόδια τῶν στρατιωτῶν μεγάλα τετράγωνα πού χρησιμεύουν σάν σημεῖα ἀναγνώρισης γιά τίς διάφορες φάσεις καί κινήσεις τῆς ἀσκησης. Στό βάθος, βλέπουμε χαραγμένο ἕνα ἀνάκτορο κλασικοῦ τύπου. Οἱ στήλες τοῦ ἀνακτόρου προεκτείνουν τίς φάλαγγες τῶν στρατιωτῶν μέ τά ὀρθια τουφέκια, ὅπως, δίχως ἄλλο, τό πλακόστρωτο προεκτείνει τίς γραμμές τῶν γυμνασίων. Πάνω ὅμως ἀπό τό κιγκλίδωμα πού στεφανώνει τό κτίριο, ὑπάρχουν ἀγάλματα πού παριστάνουν πρόσωπα νά χορεύουν: ἐλικωτές γραμμές, καμπύλες, πτυχώσεις. Οἱ κινήσεις τοῦ μαρμάρου ἀκολουθοῦν τήν ἀρχή τῆς ἀρμονικῆς ἐνότητας. Ὅσο γιά τούς ἄνδρες, εἶναι ἀκίνητοποιημένοι σέ μιᾶ στάση ὁμοιόμορφα ἐπαναλαμβανόμενη ἀπό ζυγούς σέ ζυγούς καί ἀπό στοίχους σέ στοίχους: ἐνότητα τακτικῆς. Ὁ ρυθμός τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, πού στήν κορυφή τοῦ ἀνακτόρου ἀφήνει ἐλεύθερες τίς χορευτικές μορφές, ἐπιβάλλει – στό ἔδαφος – τούς κανόνες του καί τή γεωμετρία του στούς πειθαρχημένους ἄνδρες. Τούς στύλους τῆς ἐξουσίας. «Καλῶς», ἔλεγε κάποτε ὁ Μέγας Δούκας Μιχαήλ καθώς ὁ στρατός ἐκτελοῦσε γυμνάσια μπροστά του, «δυστυχῶς ὅμως ἀναπνεύουν²³».

Ἄς πάρουμε τό μετάλλιο αὐτό ὡς μαρτυρία γιά τή στιγμή ὅπου σμίγουν, κατά τρόπο παράδοξο ἀλλά ἐνδεικτικό, ἡ λαμπρότερη μορφή τῆς κυρίαρχης ἐξουσίας καί ἡ ἐμφάνιση τῶν ἰδιαζουσῶν τελετουργιῶν τῆς πειθαρχικῆς ἐξουσίας. Ἡ ἐκθαμβωτική θεατότητα τοῦ μονάρχου ἀντιστρέφεται σέ ἀναπόδραστη ὁρατότητα τῶν ὑπηκόων. Καί εἶναι ἡ ἀντιστροφή αὐτή τῆς ὁρατότητας στήν ἀσκηση τῆς πειθαρχίας πού θά ἐξασφαλίσει τήν ἀσκηση τῆς ἐξουσίας ὡς τίς κατώτατες βαθμίδες της. Μπαίνουμε στήν ἐποχή τῆς ἀτέρμονης ἐξέτασης καί τῆς καταναγκαστικῆς ἀντικειμενοποίησης.

2. – Ἡ ἐξέταση εἰσάγει ἐπίσης τήν ἀτομικότητα σ' ἕνα πεδίο καταγραφῆς. Ἡ ἐξέταση ἀφήνει πίσω της ἕνα ὀλόκληρο λιτό καί

λεπτομερειακό αρχείο που καταρτίζεται πάνω στο κάθε σώμα και στην κάθε μέρα. Η εξέταση που τοποθετεί τα άτομα σ' ένα πεδίο επιτήρησης, τα εγκαθιστά ταυτόχρονα και μέσα σ' ένα δίκτυο εγγράφων· τα εισάγει σε μία στοιβά από ντοκουμέντα που τα έντοπίζουν και τα προσδιορίζουν. Οι διαδικασίες της εξέτασης συνοδεύτηκαν άμεσα από ένα σύστημα έντατικής καταγραφής και σώρευσης ντοκουμένων. Μία «έξουσία εγγράφων» συγκροτείται ως ένα ουσιαστικό στοιχείο του μηχανισμού της πειθαρχίας. Σε πολλά σημεία χρησιμοποιεί σαν πρότυπο τις παραδοσιακές μέθοδοι του διοικητικού συστήματος καταγραφής, αλλά με ιδιαίτερες τεχνικές και με σημαντικές καινοτομίες. Μερικές αφορούν στις μεθόδους εξακρίβωσης της ταυτότητας, της σήμανσης ή της περιγραφής. Αυτό ήταν το κυριότερο πρόβλημα στο στρατό, όπου έπρεπε να ανευρίσκονται οι λιποτάκτες, να αποφεύγονται οι επαναληπτικές επιστρατεύσεις, να διορθώνονται οι πλαστές καταστάσεις που υποβάλλουν οι αξιωματικοί, να γίνονται γνωστές οι υπηρεσίες και η αξία του καθενός, να υπολογίζονται με βεβαιότητα ο τελικός αριθμός των άγνωστων και των νεκρών. Αυτό ήταν το πρόβλημα και στα νοσοκομεία, όπου έπρεπε να αναγνωρίζονται οι πραγματικά άρρωστοι, να διώχνονται οι προσποιούμενοι, να παρακολουθείται η εξέλιξη κάθε ασθενείας, να εξακριβώνεται η αποτελεσματικότητα κάθε θεραπείας, να σημειώνονται οι παραπλήσιες περιπτώσεις και η αρχή μιας επιδημίας. Αυτό ήταν επίσης το πρόβλημα στα εκπαιδευτικά ιδρύματα, όπου έπρεπε να ανακαλυφθεί η κλίση του καθενός, να προσδιοριστούν το επίπεδο και οι ικανότητές του, να υποδειχθεί ή τελική χρησιμοποίησή του: «Τό κατάστιχο χρησιμεύει για να ανατρέχουμε σ' αυτό όταν και όπου πρέπει, και για να γνωρίζουμε τό ήθος των παιδιών, την πρόοδό τους στην ευλάβεια, στην κατήχηση, στα γράμματα – ανάλογα με τό σχολικό πρόγραμμα –, τή νόσή τους και τή κρίση τους²⁴.»

Από τα παραπάνω προέκυψε ή διαμόρφωση μιās δλόκληρης σειράς κωδίκων της πειθαρχικής ατομικότητας, που επιτρέπουν τή μεταγραφή με όμοιογενοποίηση των ατομικών χαρακτηριστικών που προσδιόρισε ή εξέταση: φυσικός κώδικας της περιγραφής του ατόμου, ιατρικός κώδικας των συμπτωμάτων που παρουσιάζει, σχολικός ή στρατιωτικός κώδικας της διαγωγής και των επιδόσεών του. Αρχικά οι κώδικες αυτοί ήταν αρκετά προ-

τόγονοι, ως προς τήν ποιοτική ή ποσοτική τους μορφή, αλλά σημειώνουν μιὰ πρώτη «τυποποίηση» του ατομικού στοιχείου μέσα στις σχέσεις έξουσίας.

Οι άλλες καινοτομίες των πειθαρχικών εγγράφων αφορούν στή συσχέτιση όλων αυτών των στοιχείων, τή σώρευση των τεκμηρίων, τήν ταξινόμησή τους, τήν οργάνωση των συγκριτικών πεδίων που επιτρέπουν τήν κατάταξη, τόν σχηματισμό κατηγοριών, τόν ύπολογισμό των μέσων όρων, τόν καθορισμό κανόνων. Ίδιαίτερα, τά νοσοκομεία του 18ου αιώνα υπήρξαν μεγάλα πειραματικά εργαστήρια για τίς μεθόδους έγγραφης και τεκμηρίωσης. Η τήρηση των βιβλίων, ή εξειδίκευσή τους, οι τρόποι μεταγραφής από τό ένα βιβλίο στο άλλο, ή κυκλοφορία τους τήν ώρα των ιατρικών επισκέψεων, ή παραβολή τους τήν ώρα των τακτικών συνεδριάσεων του ιατρικού και του διοικητικού προσωπικού, ή μεταίβαση των δεδομένων τους σε κεντρικούς οργανισμούς (είτε στο Νοσοκομείο είτε στο κεντρικό γραφείο των Άσύλων), ή λογιστική των ασθενειών, τής θεραπευτικής αγωγής, των θανάτων στο επίπεδο ενός νοσοκομείου, μιās πόλης, και, τελικά, ενός δλόκληρου Έθνους, ήταν συστατικό μέρος τής διαδικασίας που λίγο λίγο υπέταξε τά νοσοκομεία στο πειθαρχικό καθεστώς. Άνάμεσα στους βασικούς όρους μιās σωστής ιατρικής «πειθαρχίας» – και με τίς δυο έννοιες τής λέξης (δηλαδή «ύποταγή σε κανονισμούς» και «έπιστημονικός κλάδος») – πρέπει να τοποθετήσουμε τούς τρόπους γραπτής κατάταξης, που επιτρέπουν τήν ενσωμάτωση – χωρίς να υπάρχει φόβος να χαθούν – των ατομικών δεδομένων στα συστήματα σώρευσης· πρέπει με βάση τά στοιχεία ενός οποιουδήποτε γενικού κατάστιχου να είναι δυνατή ή επισήμανση ενός ατόμου, και αντίστροφα κάθε δεδομένο τής ατομικής εξέτασης να μπορεί ν' αντανακλάται στους γενικούς ύπολογισμούς.

Η εξέταση, χάρη σ' όλο τούτο τό σύστημα γραπτής κατάταξης που τή συνοδεύει, άνοίγει δύο δυνατότητες, που είναι συσχετικές: τή συγκρότηση του ατόμου ως αντικειμένου που μπορεί να περιγραφεί, να αναλυθεί, όχι βέβαια για να αναχθεί σε «ειδολογικά» γνωρίσματα, όπως κάνουν οι φυσιοδίφες για τά έμβια όντα· αλλά για να διατηρηθεί στα ιδιαίτερά του γνωρίσματα, στην ιδιαίτερή του εξέλιξη, στις ιδιαίτερές του δεξιότητες ή ικανότητες, υπό τήν επίβλεψη μιās διηγεοῦς γνωστικής διεργασίας·

κι από τήν άλλη μεριά-τή συγκρότηση ενός συγκριτικού συστήματος πού νά επιτρέπει τή μέτρηση όλικῶν φαινομένων, τήν περιγραφή ομάδων, τόν χαρακτηρισμό συλλογικῶν γεγονότων, τήν ἀξιολόγηση τῶν ἐκτροπῶν τῶν ἀτόμων μεταξύ τους, τήν κατανομή τους μέσα σ' ἕναν «πληθυσμό».

Βλέπουμε, ἐπομένως, τήν ἀποφασιστική σημασία αὐτῶν τῶν μικρῶν τεχνικῶν μεθόδων σημείωσης, ἐγγραφῆς, σχηματισμοῦ φακέλων, ταξινόμησης σέ στήλες καί σέ πίνακες – τεχνικῶν μεθόδων πού μᾶς εἶναι σήμερα οἰκείες, ἀλλά πού ἐπέτρεψαν τήν ἐποχή ἐκείνη τό ἐπιστημολογικό «ξέφραγμα» τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου. Εὐλόγα, βέβαια, θά μπορούσε κανεῖς νά θέσει τό ἀριστοτελικό πρόβλημα: εἶναι, ἄραγε, δυνατή καί δικαιολογημένη μιᾶ ἐπιστήμη τοῦ ἀτόμου; Τά μεγάλα προβλήματα ἀπαιτοῦν ἴσως μεγάλες λύσεις. Ὑπάρχει ὁμως καί τό μικρό ἱστορικό πρόβλημα τῆς ἐμφάνισης, πρὸς τό τέλος τοῦ 18ου αἰῶνα, αὐτοῦ πού θά μπορούσε κανεῖς νά τοποθετήσῃ κάτω ἀπό τόν τίτλο: «κλινικές» ἐπιστήμες· τό πρόβλημα τῆς εἰσόδου τοῦ ἀτόμου (καί ὄχι πιά ὀλόκληρου τοῦ εἶδους) στό πεδίο τῆς γνώσης· τό πρόβλημα τῆς εἰσόδου τῆς ἰδιαίτερης περιγραφῆς, τῆς ἀνάκρισης, τῶν ἀναμνήσεων, τοῦ «φακέλου» στή γενική λειτουργία τοῦ ἐπιστημονικοῦ λόγου. Στό ἀπλό αὐτό πραγματικό πρόβλημα χρειάζεται ἀσφαλῶς νά δοθεῖ μιᾶ ἀπάντηση χωρὶς μεγάλα λόγια: δέν ἔχουμε παρὰ νά ρίξουμε μιᾶ ματιά στά συστήματα σημειώσεων καί καταγραφῆς, δέν ἔχουμε παρὰ νά κοιτάξουμε τούς μηχανισμούς τῆς ἐξέτασης, τῆς διαμόρφωσης τῶν πειθαρχικῶν μέσων καί τοῦ σχηματισμοῦ ἑνός νέου εἶδους ἐξουσίας πάνω στά σώματα. Γιά τή γέννηση τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου, πρέπει ἴσως νά ἐρευνήσουμε τά ἄδοξα ἐκεῖνα ἀρχεῖα, ὅπου ἐκπονήθηκε τό σύγχρονο σύστημα καταναγκασμῶν πάνω στά σώματα, τίς χειρονομίες, τίς συμπεριφορές.

3. – Ἡ ἐξέταση, μαζί μέ ὅλες τίς τεχνικές τῆς καταγραφῆς, μετατρέπει κάθε ἄτομο σέ «περίπτωση»: μιᾶ περίπτωση πού ἀποτελεῖ ἀντικείμενο γνώσης καί συνάμα λαβή γιά μιᾶν ἐξουσία. Ἡ περίπτωση δέν εἶναι πιά, ὅπως στήν καζουϊστική ἢ στή νομολογία, ἕνα σύνολο περιστάσεων πού χαρακτηρίζουν μιᾶ πράξη καί πού μποροῦν νά μεταβάλλουν τήν ἐφαρμογή ἑνός κανόνα· εἶναι τό ἄτομο ὅπως μπορεῖ κανεῖς νά τό περιγράψῃ, νά τό ζυγίσῃ, νά τό μετρήσῃ, νά τό συγκρίνῃ μέ ἄλλα ἄτομα – κι αὐτό μέ τή δική του

ἀτομικότητα· εἶναι ἀκόμα τό ἄτομο πού πρέπει νά μορφωθεῖ ἢ νά ἀναμορφωθεῖ, νά ταξινομηθεῖ, νά συμμορφωθεῖ μέ τούς κανόνες, νά ἀποκλειστεῖ κ.λπ.

Γιά ἕνα μεγάλο χρονικό διάστημα ἡ ὁποιαδήποτε ἀτομικότητα – ἡ ταπεινή ἀτομικότητα, ἡ ἀτομικότητα τοῦ καθενός – δέν θεωρήθηκε ἀξία περιγραφῆς. Τό νά σέ κοιτάξουν, νά σέ παρατηροῦν, νά σέ «ἀφηγοῦνται» λεπτομερειακά, νά σέ παρακολουθοῦν καθημερινά μέ μιᾶν ἀδιάλειπτη καταγραφή, ἦταν ἕνα προνόμιο. Τό χρονικό ἑνός ἀνθρώπου, ἡ ἀφήγηση τῆς ζωῆς του, ἡ διεξοδική ἱστοριογραφία του, ἀποτελοῦσαν μέρος τῶν τελετουργιῶν τῆς ἐξουσίας του. Ὡστόσο, οἱ πειθαρχικές μέθοδοι ἀντιστρέφουν αὐτή τή σχέση, ὑποβιάζουν τό κατώφλι τῆς περιγραφῆς ἀτομικότητας, καί μετατρέπουν τήν περιγραφή αὐτή σέ μέσο ἐλέγχου καί μέθοδο κυριάρχησης. Τό ἄτομο δέν ἀποτελεῖ πιά ἕνα μνημεῖο γιά μελλοντική μνήμη, ἀλλά ἕνα ντοκουμέντο γιά ἐνδεχόμενη χρησιμοποίηση. Καί ἡ καινούργια αὐτή περιγραφτικότητα εἶναι τόσο πιό ἐκδηλη, ὅσο πιό στενό εἶναι τό πειθαρχικό πλαίσιο: τό παιδί, ὁ ἄρρωστος, ὁ τρελός, ὁ κατάδικος, θά γίνουν ὄλο καί πιό εὐκολα – ἀπό τόν 18ο αἰῶνα καί πέρα, καί ἀκολουθώντας τήν τάση τῶν πειθαρχικῶν μηχανισμῶν – τό ἀντικείμενο ἀτομικῆς περιγραφῆς καί διογραφικῆς ἀφήγησης. Ἡ γραπτή αὐτή παράσταση τῶν πραγματικῶν ὑπάρξεων δέν ἀποτελεῖ πιά μιᾶ διαδικασία ἠρωποποίησης· λειτουργεῖ ὡς διαδικασία ἀντικειμενοποίησης καί καθυπόταξης. Ἡ ἐπιμελῶς συρραμμένη ζωὴ τῶν ψυχασθενῶν ἢ τῶν ἐγκληματιῶν ὀφείλεται, ὅπως τό χρονικό τῶν βασιλέων ἢ ἡ ἐποποιία τῶν μεγάλων δημοφιλῶν ληστῶν, σέ μιᾶ συγκεκριμένη πολιτική λειτουργία τῆς γραπτῆς ἀφήγησης· ἀλλά στό πλαίσιο μιᾶς ὀλότελα διαφορετικῆς τεχνικῆς τῆς ἐξουσίας.

Ἡ ἐξέταση ὡς προσδιορισμός, ταυτόχρονα τελετουργικός καί «ἐπιστημονικός», τῶν ἀτομικῶν διαφορῶν, ὡς «καρφίτσωμα» τοῦ κάθε ἀτόμου στή δική του μοναδικότητα (σέ ἀντίθεση μέ τήν τελετή ὅπου ἐκδηλώνονται οἱ κοινωνικές θέσεις, οἱ καταγωγές, τά προνόμια, τά ἀξιώματα, μέ ὅλη τή λάμψη τῶν συμβόλων τους) δείχνει καθαρά τήν ἐμφάνιση μιᾶς νέας μορφῆς ἐξουσίας ὅπου ἡ θέση τοῦ καθενός προσδιορίζεται ἀπό τήν ἀτομικότητά του, καί ὅπου ὁ καθένας εἶναι θεσμικά δεμένος μέ τά ἰδιαίτερα γνωρίσματα, τά μέτρα, τίς διαφορές, τίς ἀποκλίσεις, τούς «τρόπους» πού τόν χαρακτηρίζουν καί τόν μετατρέπουν, σέ «περίπτωση».

Τέλος, η εξέταση είναι βασικό στοιχείο των διεργασιών που συγκροτούν το άτομο ως αποτέλεσμα και αντικείμενο εξουσίας, ως αποτέλεσμα και αντικείμενο γνώσης. Η εξέταση είναι εκείνη που, συνδυάζοντας την ιεραρχική επιτήρηση με την κανονιστική κύρωση, εξασφαλίζει τις σπουδαίες πειθαρχικές λειτουργίες της κατανομής και της ταξινόμησης, της μεγαλύτερης δυνατής άντλησης δυνάμεων και χρόνου, της συνεχούς γενετικής σώρευσης, της βέλτιστης σύνθεσης των ικανοτήτων. Άρα, της κατασκευής της κυτταρικής, οργανικής, γενετικής και συνδυαστικής ατομικότητας. Μέ την εξέταση πραγματοποιείται η τυποκράτηση των πειθαρχικών εκείνων συστημάτων που θά μπορούσαν να χαρακτηριστούν περιληπτικά ως μία μορφή εξουσίας για την οποία η ατομική διαφορά είναι ουσιαστική.

★

Τά πειθαρχικά συστήματα προσδιορίζουν τη στιγμή όπου συντελείται αυτό που θά μπορούσαμε να ονομάσουμε αναστροφή του πολιτικού άξονα της εξατομίκευσης. Σέ κοινωνίες όπου τό φρουδαρχικό καθεστώς δέν είναι παρά μόνο ένα παράδειγμα, μπορεί κανείς νά πεί πώς ή εξατομίκευση φτάνει στό ανώτατό της όριο εκεί που άσκειται ή κυριαρχία, και στίς ανώτερες σφαίρες της εξουσίας. Όσο περισσότερο είναι κανείς σ' αυτές κάτοχος ισχύος ή προνομίων, τόσο περισσότερο ξεχωρίζει εκεί ως άτομο, μέ τελετουργίες, λόγους ή εικονιστικές παραστάσεις. Τό «όνομα» και ή γενεαλογία που τοποθετούν κάποιον στό έσωτερικό ενός συνόλου συγγένειας, ή εκτέλεση άθλων που αποδεικνύουν την άνωτερότητα της δύναμης και άπαθανατίζονται από διάφορες άφηγήσεις, οί τελετές που δηλώνουν, μέ τή διάταξή τους, τούς συσχετισμούς ισχύος, τά μνημεία ή οί δωρεές που εξασφαλίζουν την επιβίωση μετά τό θάνατο, ή πολυτέλεια και τά υπερβολικά έξοδα, οί πολλαπλοί δεσμοί ύποταγής και κυριαρχίας που διασταυρώνονται - όλα τούτα, αποτελούν ισάριθμες διαδικασίες μιās «άνιούσας» εξατομίκευσης. Άγτίθετα, σ' ένα πειθαρχικό καθεστώς, ή εξατομίκευση είναι «κατιούσα»: όσο ή εξουσία γίνεται πιό ανώνυμη και πιό λειτουργική, τόσο εκείνοι πάνω στους όποιους άσκειται τείνουν νά εξατομικούνται έντο-

νότερα· μέ τήν επιτήρηση και όχι μέ τελετές, μέ τήν παρατήρηση και όχι μέ άναμνηστικές άφηγήσεις, μέ συγκριτικά μέτρα που άναφέρονται στόν «κανόνα» και όχι μέ γενεαλογίες που έχουν ως σημεία άναγνώρισης τούς προγόνους· μέ αποκλίσεις από τόν κανόνα και όχι μέ άθλους. Σ' ένα πειθαρχικό σύστημα, τό παιδί εξατομικείται περισσότερο από τόν ενήλικο, ό άρρωστος πριν από τόν ύγιή, ό τρελός και ό εγκληματίας περισσότερο από τόν φυσιολογικό άνθρωπο και τόν μή-εγκληματία. Όπωςδήποτε, στόν δικό μας πολιτισμό, όλοι οί εξατομικευτικοί μηχανισμοί στρέφονται πρός τούς πρώτους· και όταν πρόκειται νά εξατομικευθεί ό ύγιής, φυσιολογικός και νομιμόφρονas ενήλικος, του ζητείται πάντα αυτό που του έχει μείνει ακόμα από τίς παιδικές του τάσεις, ποιά τρέλα κρυμμένη έχει ακόμα μέσα του, ποιά σοβαρό έγκλημα είχε επιθυμήσει νά διαπράξει. Όλες οί έπιστήμες, αναλύσεις ή πρακτικές μέ τή ρίζα «ψυχο-», έχουν τή θέση τους στην ιστορική αυτήν αναστροφή των εξατομικευτικών διαδικασιών. Η στιγμή όπου έγινε τό πέρασμα από τούς ιστορικο-τυποκρατικούς μηχανισμούς διάπλασης της ατομικότητας στους επιστημονικο-πειθαρχικούς μηχανισμούς, όπου τό κανονικό αντικατέστησε τό προγονικό στοιχείο, και ή μέτρηση τήν κοινωνική θέση, ύποκαθιστώντας έτσι τήν ατομικότητα του «άξιωμαχόμου» ανθρώπου μέ τήν ατομικότητα του «ύπολογίσιμου» ανθρώπου, ή στιγμή αυτή όπου έγιναν έφικτές οί έπιστήμες του ανθρώπου, είναι ή στιγμή όπου εφαρμόστηκαν μία νέα τεχνολογία της εξουσίας και μία διαφορετική πολιτική άνατομία του σώματος. Κι αν ίσως από τά βάθη του Μεσαίωνα μέχρι σήμερα ή «περιπέτεια» εξακολουθεί νά είναι ή άφήγηση της ατομικότητας, τό πέρασμα από τό έπικό στό ρομαντικό, από τό άνδραγάθημα στην κρυφή μοναδικότητα, από τή μακρόχρονη έξορία στην άναζητηση της παιδικότητας, από τούς άγώνες στίς φαντασιώσεις, έντάσσεται κι αυτή στή διαμόρφωση μιās πειθαρχικής κοινωνίας. Τά βασάνα του μικρού Χάνς, και όχι πιά ό «καλός μικρός Έρρίκος», ιστορούν τίς περιπέτειες της παιδικής μας ηλικίας. Τό «Μυθιστόρημα του Ρόδου» [13ος αιώνας] γράφεται σήμερα από τήν Mary Barnes· και στή θέση του Λανσελότου έχουμε τόν Πρόεδρο Σρεμπέρ²⁵.

Λέγεται συχνά πώς τό πρότυπο μιās κοινωνίας που συστατικά της στοιχεία είναι άτομα, έχει παρθεί από τούς άφηρημένους νο-

μικούς τύπους του Συμβολαίου και της 'Ανταλλαγής. 'Η έμπορικὴ κοινωνία παριστάνεται ὡς μιὰ συμβατικὴ ἔνωση μεμονωμένων νομικῶν προσώπων. 'Ισως. 'Η πολιτικὴ θεωρία τοῦ 17ου καὶ τοῦ 18ου αἰῶνα φαίνεται πραγματικὰ νὰ ἀκολουθεῖ συχνὰ αὐτὸ τὸ σχῆμα. Δέν πρέπει ὅμως νὰ ξεχνᾶμε πῶς, τὴν ἴδια ἐποχὴ, ὑπῆρξε μιὰ ὀρισμένη τεχνικὴ γιὰ τὴν πραγματικὴ σύσταση τῶν ἀτόμων σὲ ἀντίστοιχα στοιχεῖα μιᾶς ἐξουσίας καὶ μιᾶς γνώσης. Τὸ ἄτομο εἶναι, χωρὶς ἀμφιβολία, ἡ πλασματικὴ στοιχειώδης μονάδα μιᾶς «ἰδεολογικῆς» παράστασης τῆς κοινωνίας· εἶναι ὅμως καὶ μιὰ πραγματικότητά κατασκευασμένη ἀπὸ τὴν εἰδικὴ ἐκεῖνη τεχνολογία τῆς ἐξουσίας πού λέγεται «πειθαρχία». Καιρὸς πιά νὰ πάψουμε νὰ περιγράφουμε πάντα τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐξουσίας μὲ ἀρνητικούς ὄρους: ἡ ἐξουσία «ἀποκλείει», «καταστέλλει», «ἀπωθεῖ», «λογοκρίνει», «βασίζεται σὲ ἀφαιρέσεις», «συγκαλύπτει», «ἀποκρύπτει». Στὴν πραγματικότητά, ἡ ἐξουσία παράγει: παράγει κάτι τὸ πραγματικὸ· παράγει τομεῖς ἀντικειμένων καὶ τελετουργίες ἀλήθειας. Τὸ ἄτομο καὶ ἡ γνώση πού μπορεῖ νὰ ἀποκομίσει κανεὶς γι' αὐτὸ ὀφείλονται καὶ τὰ δύο σ' αὐτὴ τὴν παραγωγὴν.

Τὸ ν' ἀποδίδουμε ὅμως μιὰ τέτοια δύναμη στὰ συχνὰ ἀσήματα τεχνάσματα τῆς πειθαρχίας, δέν σημαίνει μήπως ὅτι τοὺς ἀποδίδουμε πολλὰ; 'Απὸ πού, ἄραγε, μποροῦν νὰ καρπώνονται τόσο μεγάλα ἀποτελέσματα;

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. J. J. Walhausen, *'Η στρατιωτικὴ τέχνη γιὰ τὸ πεζικὸ* (L' Art militaire pour l' infanterie), 1615, σελ. 23.
2. *Κανονισμὸς γιὰ τὸ πρῶσιμὸ πεζικὸ* (Règlement pour l' infanterie prussienne), γαλλικὴ μετάφρ., Arsenal, χειρόγραφο ἀριθ. 4067, σελ. 144. Γιὰ τὰ παλιὰ σχήματα, βλ. Praissac, *Οἱ στρατιωτικὲς πραγματεῖες* (Les discours militaires), 1623, σελ. 27-28, καὶ Montgomery, *'Η Γαλλικὴ Πολιτοφυλακὴ* (La Milice Française), σελ. 77. Γιὰ τὰ νέα σχήματα, βλ. Beneton de Morange, *Ἱστορία τοῦ Πολέμου* (Histoire de la guerre), 1741, σελ. 61-64, καὶ *Διατριβὲς γιὰ τὶς στρατιωτικὲς σκηνές* (Dissertations sur les tentes)· βλ. ἀκόμα πολυάριθμους κανονισμούς, ὅπως λογουχάρη τὶς *'Οδηγίες γιὰ τὴν ὑπηρεσία τῶν κανονισμῶν τοῦ 'Ιππικοῦ στὰ στρατόπεδα* (Instruction sur le service des règlements de Cavalerie dans les camps), 29 'Ιουνίου 1753. (βλ., Πίν. ἀριθ. 7).

3. Αναφέρεται ἀπὸ τὸν R. Laulan στὸ ἔργο, *'Η στρατιωτικὴ Σχολὴ τοῦ Παρισιοῦ* (L' Ecole militaire de Paris), 1950, σελ. 117-118.
4. 'Εθνικὰ 'Αρχεῖα, χειρόγρ. 666-669. 'Ο J. Bentham λέει πὼς ὁ ἀδελφὸς του σὺνέλαβε τὴν ἰδέα τοῦ «Πανοπιστικοῦ» ὅταν ἐπισκέφθηκε τὴ Στρατιωτικὴ Σχολή.
5. βλ. Πίνακες 12, 13, 16.
6. *'Εγκυκλοπαίδεια*, ἀρθρο «Βιοτεχνία».
7. Courmou, *Σκέψεις δημοσίου συμφέροντος πού ἀφοροῦν στὸ δικαίωμα ἐκμετάλλευσης τῶν ὀρυχείων* (Considérations d' intérêt public sur le droit d' exploiter les mines), 1790, 'Εθνικὰ 'Αρχεῖα, Α ΧΙΠ¹⁴.
8. βλ. Κ. Μάρξ: «'Η λειτουργία αὐτῆς τῆς ἐπιτήρησης, τῆς διεύθυνσης καὶ τῆς μεσολάβησης μετατρέπεται σὲ λειτουργία τοῦ κεφαλαίου, μόνις ἡ ἐργασία πού τοῦ εἶναι ὑποταγμένη γίνεται συνεργατικὴ, καὶ σὺν κεφαλαιοκρατικὴ λειτουργία ἀποκτὰ εἰδικὰ χαρακτηριστικὰ» (*Τὸ Κεφάλαιο*, βιβλίο Ι, μέρος τέταρτο, κεφ. ΧΙΠ).
9. M.I.D.B., *Μεθοδικὴ ὁδηγία γιὰ τὸ ἐνοριακὸ σχολεῖο* (Instruction méthodique pour l' école paroissiale), 1669, σελ. 68-83.
10. Ch. Demia, *Κανονισμὸς γιὰ τὰ σχολεῖα τῆς πόλης τῆς Λυών* (Règlement pour les écoles de la ville de Lyon), 1716, σελ. 27-29. Τὸ ἴδιο πάνω κάτω φαινόμενο ἐμφανίζει καὶ ἡ ὀργάνωση τῶν κολλεγίων: γιὰ καιρὸ, οἱ «ἐφοροὶ» – ἀνεξάρτητα ἀπὸ τοὺς δασκάλους – ἦταν ἐπιφορτισμένοι ὑπεύθυνα νὰ ἐλέγχουν τὴν ἠθικότητα μικρῶν ὁμάδων μαθητῶν. Μετὰ τὸ 1762, ἐμφανίζεται ἓνα εἶδος ἐλέγχου καὶ πῶς διοικητικοῦ καὶ πῶς ἐνωματωμένου στὴν ἱεραρχία: «ἐπιτηρητές», σὺνοικιάρχες, κατώτεροι ἀξιωματοῦχοι. βλ. Dupont-Ferrier, *'Απὸ τὸ Κολλέγιο Clermont* στὸ *Louis-le-Grand* (Du Collège de Clermont au lycée Louis-le-Grand), τομ. Ι, σελ. 254 καὶ 476.
11. Pictet de Rochemont, *Journal de Genève*, 5 'Ιανουαρίου 1788.
12. Προσωρινὸς κανονισμὸς γιὰ τὸ ἐργοστάσιο τοῦ κυρίου Oppenheim, 29 Σεπτεμβρίου 1809.
13. J.-B. de la Salle, *'Η διεύθυνση τῶν χριστιανικῶν σχολείων* (Conduite des écoles chrétiennes), 1828, σελ. 204-205.
14. 'Ο.π.
15. Ch. Demia, *Κανονισμὸς γιὰ τὰ σχολεῖα τῆς πόλης τῆς Λυών* (Règlement pour les écoles de la ville de Lyon), 1716, σελ. 17.
16. J.-B. de la Salle, *'Η διεύθυνση τῶν χριστιανικῶν σχολείων*, (Conduite des écoles chrétiennes), 'Εθν. Βιβλιοθήκη, Χειρόγρ. 11759, σελ. 156 κ. ἔ. Αὐτὸ θυμίζει τὰ «συγχωροχάρτια» (indulgences) τῶν ρωμαιοκαθολικῶν.
17. 'Εθνικὰ 'Αρχεῖα τῆς Γαλλίας, χειρόγραφα 658, 30 Μαρτίου 1758 καὶ 666, 15 Σεπτεμβρίου 1763.
18. Σχετικὰ μὲ τοῦτο τὸ σημεῖο, βλ. τὶς ἀξιοπρόσεχτες σελίδες ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ G. Canghilhem, *Τὸ φυσιολογικὸ καὶ τὸ Παθολογικὸ* (Le Normal et le Pathologique), ἐκδ., τοῦ 1966, σελ. 171-191.
19. *Βιβλίο τῶν συζητήσεων τῆς Διοικήσεως τοῦ Hôtel-Dieu* (Registre des délibérations du bureau de l' Hôtel-Dieu).

20. J.-B. de la Salle, *Ἡ διεύθυνση τῶν χριστιανικῶν σχολείων* (Conduite des écoles chrétiennes), 1828, σελ. 160.
21. Βλ. *Ἡ διδασκαλία καὶ ἡ διάδοση τῶν ἐπιστημῶν στὸν 18ο αἰώνα* (L'enseignement et la diffusion des sciences au XVIIIe), 1964, σελ. 360.
22. Σχετικά με τὸ μετάλλιο αὐτό, βλ. τὸ ἀρθρο τοῦ J. Jacquot in *Le Club français de la médaille*, 4ο τρίμηνο τοῦ 1970, σελ. 50-51. (Πίν. ἀριθ. 2).
23. Kropotkine, *Γύρω ἀπὸ μιὰ ζωὴ* (Autour d' une vie), 1902, σελ. 9. Ὁφείλω τὴν ἀναφορά στὸν M. G. Canguilhem.
24. M.I.D.B., *Μεθοδικὴ ὁδηγία γιὰ τὸ ἐνοριακὸ σχολεῖο* (Instruction méthodique pour l' école paroissiale), 1669, σελ. 64.
25. *Μικρὸς Χάνς καὶ Πρόεδρος Σερμπέρ*: πρόσωπα ἀπὸ τὶς «Πέντε Ψυχαναλύσεις» τοῦ Ζίγκμουντ Φρόυντ. Mary Barnes: περίφημη σχιζοφρενικὴ τῆς ἐποχῆς μας πού θεραπεύτηκε ὕστερα ἀπὸ πολλοὺς κόπους (Σημ. Μετ.).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Ὁ Πανοπτισμός

Παραθέτουμε ἐδῶ ἕναν κανονισμό τοῦ τέλους τοῦ 17ου αἰώνα πού ὀρίζει τὰ ἐνδεικνύμενα μέτρα σέ περίπτωση ἐκδήλωσης λοιμοῦ σέ μιὰ πόλη¹.

Πρῶτα πρῶτα αὐστηρὴ ἀστυνόμευση τοῦ χώρου: κλείσιμο τῆς πόλης, καὶ φυσικά τοῦ χώρου ὀλόκληρου, ἀπαγόρευση ἐξόδου μετὰ τὴν ποινὴ τοῦ θανάτου, θανάτωση ὄλων τῶν ἀδέσποτων ζώων· χωρισμός τῆς πόλης σέ συνοικίες, ὅπου διορίζεται ἀπὸ ἕνα ἐπόπτη. Κάθε δρόμος μπαίνει κάτω ἀπὸ τὴν ἐξουσία ἑνὸς ἐπιτρόπου πού τὸν ἐπιτηρεῖ· ἂν τὸν ἐγκαταλείψει, τιμωρεῖται μετὰ θάνατο. Σέ μιὰ καθορισμένη μέρα, διατάσσονται ὅλοι νὰ κλειστοῦν στὰ σπίτια τους· ἀπαγορεύεται ἡ ἐξοδος ἀπὸ αὐτὰ μετὰ τὴν ποινὴ τοῦ θανάτου. Ὁ ἴδιος ὁ ἐπίτροπος κλείνει, ἀπὸ τὰ ἔξω, τὴν πόρτα κάθε σπιτιοῦ· παίρνει τὸ κλειδί καὶ τὸ παραδίδει στὸν ἐπόπτη τῆς συνοικίας· κι αὐτὸς τὸ κρατᾷ ὡς τὸ τέλος τῆς ὑγειονομικῆς κάθαρσης. Κάθε οἰκογένεια θὰ πρέπει νὰ ἔχει κάνει τὶς προμηθειές της· ἀλλὰ γιὰ τὸ κρασί καὶ τὸ ψωμί, θὰ ἔχουν κατασκευαστεῖ ἀνάμεσα στοὺς δρόμους καὶ στὸ ἐσωτερικὸ τῶν σπιτιῶν μικροὶ ξύλινοι ἀγωγοὶ γιὰ νὰ διανέμεται τὸ μερίδιο τοῦ καθενὸς χωρὶς νὰ ὑπάρχει ἐπικοινωνία ἀνάμεσα στοὺς προμηθευτὲς καὶ στοὺς κατοίκους· γιὰ τὸ κρέας, τὰ ψάρια καὶ τὰ χορταρικά, θὰ χρησιμοποιοῦνται τροχαλίες καὶ καλάθια. Ἄν χρειαστεῖ, ὅπως δὴποτε, ἡ ἐξοδος ἀπὸ τὸ σπίτι, θὰ δγαίνει μετὰ τὴ σειρά μόνο ἕνας κάθε φορὰ, ἀποφεύγοντας κάθε συνάντηση. Οἱ μόνοι πού κυκλοφοροῦν εἶναι οἱ ἐπόπτες, οἱ ἐπίτροποι, οἱ στρατιῶτες τῆς φρουρᾶς· κι ἀκόμα, ἀνάμεσα στὰ μολυσμένα σπίτια, ἀπὸ τὸ ἕνα πτώμα στὸ ἄλλο, τὰ «κοράκια», πού ἐλάχιστα ἐνδιαφέρει ἂν θὰ πε-

θάνουν ή όχι: πρόκειται για «ούτιδανά όντα πού μεταφέρουν τούς άρρώστους, θάβουν τούς νεκρούς, καθαρίζουν τούς χώρους και έκτελούν πολλές άλλες ταπεινές και άηδισιακές δουλειές». Χώρος τεμαχισμένος, άκίνητος, άπολιθωμένος. Κάθε άτομο είναι καθλωμένο στή θέση του. Κι άν τολμήσει νά σαλέψει, τό περιμένει ό θάνατος, ή μετάδοση τής άρρώστιας ή ή τιμωρία.

Η έποπτεία λειτουργεί άσταμάτητα. Παντού τό βλέμμα έπαγρυνει: «Μιά σημαντική πολιτοφυλακή, μέ έπικεφαλής καλούς άξιωματικούς και έναρετους πολίτες», φρουρές στίς πύλες τής πόλης, στό δημαρχείο, και σέ όλες τίς συνοικίες, για νά κάνουν τόν λαό νά ύπακούει πιό σθέλτα, και νά ενισχύουν τήν έξουσία τών δημοτικών άρχόντων, «άλλά και για νά προλαβαίνουν τίς ταραχές, τίς κλοπές και τίς λεηλασίες». Στίς πύλες τής πόλης, τμήματα έπιτήρησης· στήν άκρη κάθε δρόμου, σκοποί. 'Ο έπόπτης έπισκέπτεται καθημερινά τή συνοικία πού έχει αναλάβει, έξετάζει άν οί έπίτροποι έκτελούν τά καθήκοντά τους, άν οί κάτοικοι έχουν τυχόν παράπονα: «έπιτηρούν τίς πράξεις τους». Κάθε μέρα επίσης, ό έπίτροπος διασχίζει τόν δρόμο για τόν όποιο είναι ύπεύθυνος· σταματάει μπροστά σέ κάθε σπίτι· διατάζει νά παρουσιάζονται όλοι οί κάτοικοι στά παράθυρα (κι αυτών πού τά δωμάτιά τους βλέπουν στήν αύλή τούς έξασφαλίζει πάνω στό δρόμο ένα παράθυρο όπου κανένας άλλος δέν μπορεί νά έμφανιστεί)· κάνει όνομαστικό προσκλητήριο· πληροφορείται για τήν κατάσταση του καθενός χωριστά, και «έτσι οί κάτοικοι είναι ύποχρεωμένοι νά λένε τήν άλήθεια για νά μήν καταδικαστούν σέ θάνατο»· άν κάποιος δέν παρουσιαστεί στό παράθυρο, ό έπίτροπος όφείλει νά ζητήσει τούς λόγους: «Μ' αυτών τόν τρόπο θά ανακαλύψει εύκολα άν κρύβονται νεκροί ή άρρωστοι». 'Ο καθένας κλεισμένος στό κλουβί του, ό καθένας στό παράθυρό του, άπαντώντας στό προσκλητήριο, και έμφανιζόμενος όταν του τό ζητούν - ίδού ή μεγάλη έπιθεώρηση ζώντων και νεκρών.

Η έπιτήρηση αυτή βασίζεται σ' ένα μόνιμο σύστημα καταγραφής: αναφορές τών έπιτρόπων στους έπόπτες, και αυτών πάλι στους άστυνόμους τής κοινότητας ή στό δήμαρχο. Στήν άρχή τής «περίσφιξης», έτοιμάζεται λεπτομερής κατάλογος τών κατοίκων πού θρίσκονται μέσα στήν πόλη· αναφέρεται «τό όνομα, ή ήλικία, τό φύλο, χωρίς διάκριση κοινωνικής θέσης»: ένα αντίγραφο δίνεται στον έπόπτη τής συνοικίας, ένα δεύτερο στά γραφεία του

δημαρχείου, κι ένα τρίτο στον έπίτροπο για τό καθημερινό προσκλητήριο του. 'Όλα όσα παρατηρούνται κατά τήν έπίσκεψη - θάνατοι, άσθένειες, παράπονα, άνωμαλίες - σημειώνονται και μεταβιβάζονται στους έπόπτες και στους δημοτικούς άρχοντες. Αυτοί έχουν τό πάνω χέρι στήν λατρική περίθαλψη· έχουν διορίσει έναν ύπεύθυνο γιατρό, και δέν έπιτρέπεται σέ κανένα κομπογιαννίτη νά αναλάβει τή θεραπεία, σέ κανένα φαρμακοποιό νά παρασκευάσει τά φάρμακα, σέ κανένα πνευματικό νά έπισκεφθεί έναν άρρωστο, άν δέν έχει, προηγούμενα, πάρει γραπτό σημείωμα του, «για νά έμποδιστεί έτσι ή τυχόν συγκάλυψη ή θεραπεία τής μεταδοτικής άρρώστιας εν άγνοία τών ύπευθύνων». Η καταγραφή τής παθολογικής κατάστασης πρέπει νά είναι έξακολοθητική και συγκεντρωτική. Η σχέση του καθενός μέ τήν άρρώστια του και μέ τόν θάνατό του περνάει μέσα από τά κλιμάκια τής έξουσίας, από τήν σχετική καταχώρηση στά κατάστιχά τους, από τίς αποφάσεις πού παίρνουν.

Πέντε ή έξι μέρες μετά τήν άρχή τής καραντίνας άρχίζει ή άπολύμανση τών σπιτιών, ένα προς ένα. Οί κάτοικοι διατάζονται νά βγούν στό δρόμο. Σέ κάθε δωμάτιο ξεσηκώνονται ή κρεμιούνται «τά έπιπλα και τά έμπορεύματα»· ύστερα, χύνεται παντού άρωματισμένο άπολυμαντικό και καίγεται, άφου κλειστούν έρμητικά πόρτες και παράθυρα, ακόμα και οί κλειδαρότρυπες, πού γεμίζονται μέ κερί. Τέλος, κλείνεται τό σπίτι όλόκληρο ώσπου νά διαλυθεί τό άρωμα· όπως και κατά τήν είσοδό τους, οί άπολυμαντές έρευνιόνται «παρουσία τών ενοίκων για νά έξακριβωθεί μήπως τυχόν, βγαίνοντας, έχουν κάτι πού δέν τό είχαν όταν έμπαιναν». Έπειτα από τέσσερες ώρες, έπιτρέπεται στους κατοίκους νά ξαναμπούν στά σπίτια τους.

'Ο κλειστός και τεμαχισμένος αυτός χώρος, πού έπιτηρείται σέ όλα του τά σημεία, όπου τά άτομα τοποθετούνται σέ μία συγκεκριμένη θέση, όπου και οί παραμικρές κινήσεις έλέγχονται, όπου όλα τά γεγονότα καταγράφονται, όπου μία άδιάκοπη έγγραφεία καταγραφής συνδέει τό κέντρο μέ τήν περιφέρεια, όπου ή έξουσία άσκειται άμέριστη, σύμφωνα μέ ένα μόνιμο ιεραρχικό πρότυπο, όπου τό κάθε άτομο άκατάπαυστα έπισημαίνεται, έξετάζεται και κατανέμεται ανάμεσα στους ζωντανούς, στους άρρώστους και στους νεκρούς - όλα τούτα συνιστούν ένα συμπαγές πρότυπο του πειθαρχικού συστήματος. Στόν λοιμό άπαντά ή τάξη· ρόλος

της είναι να διαλύει κάθε σύγχυση: σύγχυση προκαλούμενη από την αρρώστια που μεταδίνεται όταν σμίγουν τὰ σώματα· σύγχυση τῆς νόσου που πολλαπλασιάζεται όταν ὁ φόβος καὶ ὁ θάνατος καταλύουν τίς ἀπαγορεύσεις. Ἡ τάξη ὀρίζει στὸν καθένα τὴ θέση του, στὸν καθένα τὸ σῶμα του, στὸν καθένα τὴν ἀσθένειά του καὶ τὸ θάνατό του, στὸν καθένα τὰ ὑπάρχοντά του – αὐτό, μέ τὴ μεσολάβηση μιᾶς πανταχοῦ παρούσας καὶ παντογνώστριας ἐξουσίας πού καὶ ἡ ἴδια ὑποδιαιρεῖται τακτικά καὶ ἀδιάλειπτα ὥσπου τελικά νὰ προσδιορίσει στὸ ἄτομα ὅλα ἐκεῖνα πού τὸ χαρακτηρίζουν, ἐκεῖνα πού τοῦ ἀνήκουν, ἐκεῖνα πού τοῦ συμβαίνουν. Ἐνάντια στὸν λοιμὸ πού εἶναι σμίξιμο, ἡ πειθαρχία κάνει χρῆση τῆς δυνάμει τῆς πού εἶναι ἡ ἀνάλυση. Γύρω ἀπὸ τὸν λοιμὸ ἀντίθεσε μιὰ ὀλόκληρη λογοτεχνία πού τὸν παρουσιάζει σάν γιορτὴ: οἱ νόμοι καταγοῦνται, αἶρονται οἱ ἀπαγορεύσεις, ὑπάρχει κάτι σάν φρενίτιδα τοῦ χρόνου πού περνᾷ, τὰ σώματα ἀνακατεῦνται ἀσυγκράτητα, τὰ ἄτομα βγάζουν τὸ προσωπεῖο, παραμερίζουν τὴν καταστατική τους ταυτότητα καὶ τὴ μορφή πού χρησίμευε γιὰ νὰ τὰ ἀναγνωρίζουν – ἀφήνουν νὰ φανεῖ μιὰ ὀλότελα διαφορετική ἀλήθεια. Ὑπῆρξε ὁμως καὶ ἓνα πολιτικὸ ὄνειρο τοῦ λοιμοῦ πού ἦταν ἀκριβῶς τὸ ἀντίστροφο: ὄχι ἡ ὀμαδική γιορτὴ, ἀλλὰ οἱ αὐστηρές μοιρασιές· ὄχι ἡ παραβίαση τοῦ νόμου, ἀλλὰ ἡ διεῖσδυση τοῦ κανονισμοῦ ὡς τίς λεπτότερες πτυχές τῆς ὑπαρξῆς καὶ μέ τὴ μεσολάβηση μιᾶς τέλειᾳ ἱεραρχίας πού ἐξασφαλίζει τὴν παντοῦ διεσδύουσα λειτουργία τῆς ἐξουσίας· ὄχι τὰ προσωπεῖα πού βάζει ἢ πού ἀφαιρεῖ κανεὶς, ἀλλὰ ἡ ἀπόδοση στὸν καθένα τοῦ «ἀληθινοῦ» του ὀνόματος, τῆς «ἀληθινῆς» του θέσης, τοῦ «ἀληθινοῦ» του σώματος καὶ τῆς «ἀληθινῆς» του ἀρρώστιας. Ὁ λοιμὸς, ὡς μορφή ταυτόχρονα πραγματική καὶ φαντασική τῆς ἀταξίας, ἔχει σάν ἱατρικὸ καὶ πολιτικὸ ἀντίστοιχο τὴν πειθαρχία. Πίσω ἀπὸ τὰ πειθαρχικά συστήματα βλέπει κανεὶς τὸν ἐφιάλτη τῆς «μετάδοσης» τοῦ λοιμοῦ, τῶν ἐξεγέρσεων, τῶν ἐγκλημάτων, τῆς ἀληθείας, τῆς λιποταξίας, τῶν ἀνθρώπων πού ἐμφανίζονται καὶ ἐξαφανίζονται, ζοῦν καὶ πεθαίνουν μέσα στὸ χάος.

Ἄν εἶναι ἀλήθεια πὼς ἡ λέπρα ὑποκίνησε τελετές ἀποκλεισμοῦ πού, ὡς ἓνα σημεῖο, στάθηκαν ἢ βάση γιὰ τὸ πρότυπο καὶ ἡ γενική μορφή τοῦ μεγάλου Ἐγκλεισμοῦ, ἐξίσου ἀλήθεια εἶναι πὼς ὁ λοιμὸς ἀνέδειξε πειθαρχικά σχήματα. Ἐπακόλουθο τοῦ λοιμοῦ εἶναι ὄχι τόσο ὁ μαζικός καὶ δυαδικὸς διαμοιρασμὸς τῶν ἀτόμων

ἀνάμεσά τους, ὅσο οἱ πολλαπλοὶ διαχωρισμοί, οἱ ἐξατομικευτικές διανομές, μιὰ ὀργάνωση σὲ βάθος τῆς ἐπιτήρησης καὶ τῶν ἐλέγχων, μιὰ ἐντατικοποίηση καὶ μιὰ διακλάδωση τῆς ἐξουσίας. Ὁ λεπρὸς παγιδεύεται σὲ μιὰ πρακτικὴ ἀπόρριψη, ἐξορίας-ἐγκλεισμοῦ· ἀφήνεται ἐκεῖ νὰ χαθεῖ σάν μέρος μιᾶς μάζας πού ἐλάχιστα ἐνδιαφέρει ἢ διαφοροποίησή της· οἱ πανωλόβητοι ἀστυνομεῦνται μέ μιὰ ἐξονυχιστικὴ τακτική, ὅπου οἱ ἀτομικοὶ διαφορισμοὶ εἶναι τὰ καταναγκαστικά ἀποτελέσματα μιᾶς ἐξουσίας πού πολλαπλασιάζεται, σπονδυλώνεται καὶ ὑποδιαιρεῖται. Ἀπὸ τὴ μιὰ ἔχουμε τὸ μεγάλο ἐγκλεισμό, ἀπὸ τὴν ἄλλη τὴν ὀρθὴ ἐγκύμναση. Τὴ λέπρα καὶ τὸν μερισμὸ· τὸν λοιμὸ καὶ τοὺς τεμαχισμούς. Ἡ λέπρα εἶναι στιγμισμένη· ὁ λοιμὸς ἀναλύεται καὶ κατανέμεται. Ἡ ἐξορία τοῦ λεπροῦ καὶ ὁ περιορισμὸς τοῦ λοιμοῦ δὲν ἀνάγονται στὸ ἴδιο πολιτικὸ ὄραμα. Ἡ πρώτη εἶναι τὸ ὄραμα μιᾶς ἐξαγνισμένης κοινότητας, ὁ δεύτερος εἶναι τὸ ὄραμα μιᾶς πειθαρχημένης κοινωνίας: δύο τρόποι νὰ ἀσκεῖται ἡ ἐξουσία πάνω στοὺς ἀνθρώπους, νὰ ἐλέγχονται οἱ σχέσεις τους, νὰ ἐμποδίζεται τὸ ἐπικίνδυνο σμίξιμό τους. Ἡ πανωλόβητη πόλη, πού ὑποβάλλεται ὀλόκληρη σὲ ἱεραρχία, ἐπιτήρηση, παρακολούθηση, καταγραφή, ἀκίνητοποιημένη μέσα στὴ λειτουργία μιᾶς ἐκτατικής ἐξουσίας πού ἀσκεῖται διαφορικά πάνω σὲ κάθε ἀτομικὸ σῶμα – ἀντιπροσωπεύει τὴν οὐτοπία τῆς τέλειᾳ διοικούμενης πολιτείας. Ὁ λοιμὸς (τουλάχιστον ἐκεῖνος πού μένει στὴν κατάσταση τῆς πρόβλεψης), εἶναι ἡ δοκιμασία πού στη διάρκειά της μπορούμε νὰ καθορίσουμε μέ τρόπο ἰδεατὸ τὴν ἀσκηση τῆς πειθαρχικῆς ἐξουσίας. Οἱ νομομαθεῖς, στὴν προσπάθειά τους νὰ θέσουν σὲ λειτουργία τὰ δικαιώματα καὶ τοὺς νόμους σύμφωνα μέ τὴν καθαρὴ θεωρία, τοποθετοῦσαν, μέ τὴ φαντασία, τοὺς ἑαυτοῦς των σὲ «φυσικὴ κατάσταση»· οἱ διοικούντες, πού προσέβλεπαν στὴ λειτουργία μιᾶς τέλειᾳ πειθαρχίας, ὀνειρεύονταν τὴν κατάσταση λοιμοῦ. Γιὰ τὰ πειθαρχικά σχήματα, ἡ εἰκόνα τοῦ λοιμοῦ ἰσοδυναμοῦσε μέ κάθε λογῆς σύγχυση καὶ διασάλευση τῆς τάξης· ἀκριβῶς ὅπως καὶ ἡ εἰκόνα τῆς λέπρας, τῆς ἐπαφῆς πού πρέπει νὰ κόβεται μέ τὸ μαχαίρι, βρῖσκεται στὴ βάση τῶν σχημάτων ἀποκλεισμοῦ.

Σχήματα λοιπὸν διαφορετικά, ὄχι ὁμως καὶ ἀσυμβίβαστα. Λίγο λίγο βλέπουμε μιὰ προσέγγιση ἀνάμεσά τους· χαρακτηριστικὸ τοῦ 19ου αἰῶνα εἶναι ὅτι ἐφαρμόστηκε στὸν χῶρο τοῦ ἀποκλει-

σμού, του οποίου ο λεπρός ήταν άλλοτε ο συμβολικός του κάτοικος (ένω οι αλήτες, οι ζητιάνοι, οι τρελοί και οι βίαιοι αποτελούσαν τον πραγματικό πληθυσμό του), ή τεχνική της εξουσίας που έχει ως ιδιαίτερο γνώρισμα την πειθαρχική αστυνόμευση. Οι «λεπροί» και οι «πανωλόβλητοι» υποβάλλονται στην ίδια μεταχείριση, ή λεπτή κατάτμηση της πειθαρχίας προβάλλεται στον ανάκατο χώρο του εγκλεισμού, που οργανώνεται με μεθόδους αναλυτικής κατανομής της εξουσίας, οι αποκλεισμένοι ατομικοποιούνται, αλλά και οι διαδικασίες εξατομικεύσης χρησιμοποιούνται για την τεκμηρίωση αποκλεισμών – όλα τούτα τά έκτελούσε κανονικά ή πειθαρχική εξουσία, από τις αρχές κιόλας του 19ου αιώνα: τό ψυχιατρικό άσυλο, τό σωφρονιστήριο, τό άναμορφωτήριο, τό ίδρυμα επιτηρούμενης εκπαίδευσης και, ως ένα βαθμό, τά νοσοκομεία, γενικά όλες οι βαθμίδες ατομικού έλέγχου, λειτουργούν με διπλή μορφή: τή μορφή του δυαδικού διαμοιρασμού και του χαρακτηρισμού (τρελός-μή τρελός· επικίνδυνος-άκίνδυνος· φυσιολογικός-μή φυσιολογικός)· και τή μορφή του καταναγκαστικού προσδιορισμού, τής διαφορισμένης κατανομής (ποιός είναι· πού πρέπει να βρίσκεται· πώς μπορεί να χαρακτηριστεί, πώς να αναγνωριστεί· πώς να άσκηθεί πάνω του – ατομικά – μιά μόνιμη επίτηρηση, κ.λπ.). Από τή μιά μεριά, «πανουκλιάζουν» τους λεπρούς· επιβάλλουν στους αποκλεισμένους τήν τακτική τής εξατομικευτικής πειθαρχίας· και από τήν άλλη, ή καθολικότητα των πειθαρχικών ελέγχων επιτρέπει να προσδιοριστεί ποιός είναι «λεπρός» και να χρησιμοποιηθούν εναντίον του οι δυαδικοί μηχανισμοί του αποκλεισμού. Ο άκατάπαυστος διαχωρισμός του φυσιολογικού και του μή φυσιολογικού, πού επιβάλλεται σε κάθε άτομο, μεταφέρει ως τις μέρες μας – με εφαρμογή σε όλοτελα διαφορετικά αντικείμενα – τόν δυαδικό χαρακτηρισμό και τήν εξορία του λεπρού· ή υπαρχή ενός συνόλου τεχνικών μεθόδων και θεσμών, πού έργο τους είναι να καταμετρούν, να έλέγχουν, και να σωφρονίζουν τους μή φυσιολογικούς, ενεργοποιεί τά πειθαρχικά όργανα πού καλεί ο φόβος τής πανούκλας. Όλοι οι μηχανισμοί τής εξουσίας πού, και σήμερα ακόμα, περιζώνουν τό μή φυσιολογικό άτομο, για να τό σημαδέψουν και να τό διορθώσουν, συνθέτουν τις δύο παραπάνω μορφές πού ή προέλευσή τους είναι τόσο μακρινή.

Τό «Πανοπτικόν» του Bentham είναι ή αρχιτεκτονική μορφή αυτής τής σύνθεσης. Γνωστό είναι τό πρότυπό τής: στήν περιφέρεια, ένα δακτυλιοειδές οικόδομημά· στό κέντρο, ένας πύργος· ο πύργος αυτός έχει μεγάλα παράθυρα πού βλέπουν προς τό έσωτερικό του δακτυλίου· τό περιφερικό οικόδομημα διαιρείται σε κελλιά, πού τό καθένα τους διαπερνά ολόκληρο τό πάχος του οικόδομηματος· τά κελλιά έχουν δυό παράθυρα – τό ένα τους βλέπει προς τά μέσα και αντιστοιχεί σ' ένα από τά παράθυρα του πύργου· τό άλλο δίνει προς τά έξω, και αφήνει τό φώς να διαπερνά τό κελλί πέρα για πέρα. Φτάνει έτσι να τοποθετηθεί ένας επιτηρητής στον κεντρικό πύργο, και σε κάθε κελλί να κλειστεί ένας τρελός, ένας άρρωστος, ένας κατάδικος, ένας εργάτης, ή ένας μαθητής· με τήν αντιφεγγιά τής μέρας μπορείς να διακρίνεις από τόν πύργο τους εγκλειστούς – μικρές σιλουέτες δέσμιες στα κελλιά τής περιφέρειας. Τό κάθε κλουβί είναι κι ένα μικρό θέατρο όπου ο ήθοποιός είναι μόνος, τέλεια εξατομικευμένος και μόνιμα όρατός· τό πανοπτικό αυτό σύστημα δημιουργεί μονάδες χώρων πού επιτρέπουν τήν αδιάκοπη παρακολούθηση και τήν άμεση άναγνώριση. Κοντολογίς, αντιστρέφεται ή μέθοδος του «μπουντρομιού»· ή μάλλον, από τις τρεις λειτουργίες του – εγκλεισμός, στέρηση του φωτός και απόκρυψη – παραμένει μονάχα ή πρώτη και καταργούνται οι δύο άλλες. Τό άπλετο φώς και τό βλέμμα του επιτηρητή συλλαμβάνουν περισσότερα άπ' ό,τι τό σκοτάδι πού, στό κάτω κάτω προστάτευε. Η όρατότητα είναι μιά παγίδα.

Κι αυτό επιτρέπει πρώτα πρώτα – άρνητικό αποτέλεσμα – να άποφεύγει κανείς τά πυκνά, ταραγμένα, φουρτουνιασμένα πλήθη πού βρίσκονται στους χώρους εγκλεισμού, αυτά πού ζωγράφισε ο Γκόγια ή πού περιέγραφε ο Howard. Ο καθένας στή θέση του, διπλοκλειδωμένος σ' ένα κελλί, κατάντικρο στον επιτηρητή· όμως τά πλάγια τοιχώματα τόν έμποδίζουν να ξεχεται σε έπαφή με τους συντρόφους του. Τόν βλέπουν, αλλά δέν βλέπει· είναι αντικείμενο μιάς πληροφόρησης, ποτέ υποκείμενο μιάς επικοινωνίας. Η διάταξη του θαλάμου του, άπέναντι στον κεντρικό πύργο, του επιβάλλει μιάν άξονική όρατότητα· αλλά οι διαιρέσεις του δακτυλιοειδούς κτιρίου παρεμποδίζουν κάθε πλάγια όρατότητα

από τὰ κελλιά· κι αὐτό διασφαλίζει τὴν τάξη. Ἄν οἱ κρατούμενοι εἶναι κατάδικοι, δέν ὑπάρχει κίνδυνος γιὰ συνωμοσία, ὁμαδική ἀπόπειρα ἀπόδρασης, σχέδιο νέων ἐγκλημάτων γιὰ τὸ μέλλον, ἀμοιβαῖες κακὲς ἐπιρροές· ἂν πρόκειται γιὰ ἀρρώστους, δέν ὑπάρχει κίνδυνος μετάδοσης· ἂν πρόκειται γιὰ τρελοὺς, κανένας κίνδυνος γιὰ ἀμοιβαῖες βιαιότητες· κι ἂν πρόκειται γιὰ παιδιά, κανένας κίνδυνος γιὰ ἀντιγραφή, κανένας θόρυβος, καμιά φλυαρία, καμιά ἀταξία. Ἄν οἱ κρατούμενοι εἶναι ἐργάτες, δέν ὑπάρχει κίνδυνος γιὰ συμπλοκές, κλοπές, συμμαχίες, γιὰ περίσπαση τῆς προσοχῆς πού καθυστερεῖ τὴν ἐργασία, τὴν καθιστᾷ λιγότερο τέλεια ἢ προκαλεῖ ἀτυχήματα. Τό πλήθος – μάζα συμπαγῆς, τόπος πολλαπλῶν συναλλαγῶν, ἀτομικότητες πού συγχέονται, ὁμαδικὰ φαινόμενα – καταργεῖται πρὸς ὄφελος μᾶς σὺναξης χωριστῶν ἀτομικότητων. Ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ φύλακα, τὸ πλήθος ἀντικαθίσταται ἀπὸ μίαν πολλαπλότητα ἀριθμήσιμη καὶ ἐλέγξιμη· ἀπὸ τὴν ἀποψη τῶν κρατουμένων, ἀπὸ μιά μοναξιά ἐγκάθειρη καὶ ἐπιτηρούμενη².

Τό μείζον ἀποτέλεσμα τοῦ «Πανοπτικοῦ» εἶναι, ἐπομένως, τὸ ἀκόλουθο: νά ὑποβάλλει στὸν κρατούμενο μιά συνειδητὴ καὶ μόνιμη, σέ βάρος του, κατάσταση ὁρατότητας, πού ἐξασφαλίζει τὴν αὐτόματη λειτουργία τῆς ἐξουσίας. Νά μονιμοποιεῖ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐπιτήρησης, ἀκόμα κι ἂν αὐτὴ εἶναι ἀσυνεχῆς στὴν ἀσκησὴ τῆς· ἡ τελειότητα τῆς ἐξουσίας νά τείνει σὸ νά καθιστᾷ περιττὴ τὴ συγκεκριμένη ἀσκησὴ τῆς· τὸ ἀρχιτεκτονικὸ τοῦτο συγκρότημα νά εἶναι μιά μηχανὴ γιὰ τὴν ἐγκαθίδρυση καὶ τὴ στήριξη ἑνὸς εἶδους ἐξουσίας ἀνεξάρτητης ἀπὸ ἐκεῖνον πού τὴν ἀσκεῖ· κοντολογίς, οἱ κρατούμενοι νά παγιδεύονται καὶ νά ὑφίστανται μίαν ἐξουσία τῆς ὁποίας οἱ ἴδιοι εἶναι οἱ φορεῖς. Γι' αὐτὸν τὸ λόγο, εἶναι ταυτόχρονα καὶ πάρα πολὺ καὶ πολὺ λίγο νά παρακολουθεῖται ἀκατάπαυστα ὁ κρατούμενος ἀπὸ ἕναν ἐπιτηρητὴ: πολὺ λίγο, διότι τὸ οὐσιαστικὸ εἶναι νά ξέρει ὅτι παρακολουθεῖται· παρὰ πολὺ, διότι δέν ὑπάρχει ἀνάγκη νά παρακολουθεῖται πραγματικά. Γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο, ὁ Bentham ὑποστήριξε πῶς ἡ ἐξουσία πρέπει νά εἶναι ὁρατὴ καὶ ἀνεξέλεγκτη. Ὁρατὴ: ὁ κρατούμενος θά ἔχει ἀδιάκοπα μπροστὰ στὰ μάτια του τὴν ἐπιβλητικὴ σιλουέτα τοῦ κεντρικοῦ πύργου ἀπ' ὅπου τὸν κατασκοπεύουν. Ἀνεξέλεγκτη: ὁ κρατούμενος δέν πρέπει ποτέ νά ξέρει ἂν πραγματικά τὸν κατασκοπεύουν· πρέπει ὅμως νά εἶναι βέβαιος ὅτι εἶ-

ναι δυνατόν νά παρακολουθεῖται κάθε στιγμή. Ὁ Bentham, γιὰ νά καταστήσει ἀδέβαιη τὴν παρουσία ἢ τὴν ἀπουσία τοῦ ἐπιτηρητῆ, ὥστε οἱ φυλακισμένοι νά μὴ μποροῦν, ἀπὸ τὸ κελλὶ τους, νά διακρίνουν κάποια σκιά ἢ νά συλλάβουν κάποια παρουσία του μέσα στὸν πύργο, ἔχει προβλέψει ὄχι μονάχα παντζούρια στὰ παράθυρα τῆς κεντρικῆς αἴθουσας ἐπιτήρησης, ἀλλὰ καί, σὸ ἐσωτερικὸ τῆς, χωρίσματα πού τὴν τέμνουν σέ ὀρθή γωνία καί, γιὰ τὸ πέρασμα ἀπὸ τὸ ἕνα τμήμα σὸ ἄλλο, ὄχι πόρτες ἀλλὰ δαιδαλώδεις διαδρόμους: γιατί καὶ ὁ παραμικρὸς παλμός, ἕνα φῶς πού ἀμυδρὰ διακρίνεται, κάποια ἀνταύγεια σ' ἕνα διάνοιγμα, θά πρόδιναν τὴν παρουσία τοῦ φύλακα³. Τό Πανοπτικὸν εἶναι μιά μηχανὴ διαχωρισμοῦ τοῦ ζεύγματος «βλέπω – μέ βλέπουν»: σὸ περιφερικὸ κυκλικὸ οἰκοδόμημα εἶναι κανεὶς ἀπόλυτα ὁρατὸς, χωρὶς ποτέ ὁ ἴδιος νά βλέπει· ἀπὸ τὸν κεντρικὸ πύργο βλέπει κανεὶς τὰ πάντα, χωρὶς ποτέ νά τὸν βλέπουν⁴.

Τό σύστημα τοῦτο εἶναι σημαντικό, διότι ἐπιτρέπει τὴν αὐτοματοποίηση καὶ τὴν ἀπο-ατομίκευση τῆς ἐξουσίας. Ἡ ἐξουσία βασίζεται τώρα πολὺ λιγότερο σ' ἕνα ἄτομο καὶ πολὺ περισσότερο σέ μιά προσχεδιασμένη κατανομή τῶν σωμάτων, τῶν ἐπιφανειῶν, τῶν φώτων, τῶν βλεμμάτων· σ' ἕνα σύνολο ἀπὸ ἐσωτερικούς μηχανισμούς πού παράγουν οἱ ἴδιοι τὴ σχέση ὅπου παγιδεύονται τὰ ἄτομα. Οἱ τελετές, τὰ τυπικά, τὰ σημάδια πού χρησιμοποιοῦσε ὁ μονάρχης γιὰ τὴν ἐπίδειξη τῆς ὑπερεξουσίας του, εἶναι πιά περιττά. Ὑπάρχει ἕνα εἶδος μηχανοδομῆς πού ἐξασφαλίζει τὴν ἀσυμμετρία, τὴν ἔλλειψη ἰσορροπίας, τὴ διαφορά. Ἐλάχιστα λοιπὸν ἐνδιαφέρει ποιὸς ἀσκεῖ τὴν ἐξουσία. Ὅποιο-δήποτε ἄτομο – παρμένο σχεδόν στὴν τύχη – μπορεῖ νά θέτει σέ λειτουργία τὴ μηχανή: ἔλλειψει διευθυντῆ, ἢ οἰκογένειά του, τὸ περιβάλλον του, οἱ φίλοι του, οἱ ἐπισκέπτες του, ἀκόμα καὶ οἱ ὑπηρετές του⁵. Ὅπως ἀδιάφορο εἶναι καὶ τὸ αἶτιο πού τὴν κινεῖ: ἡ περιέργεια κάποιου ἀδιάκριτου, ἢ διαβολιὰ ἑνὸς παιδιοῦ, ἢ δρεξὴ γιὰ γνώση ἑνὸς φιλοσόφου πού θέλει νά μελετήσῃ τὸ μυσεῖο αὐτοῦ τῆς ἀνθρώπινης φύσης, ἢ ἡ κακεντρέχεια ἐκείνων πού ἀρέσκονται νά κατασκοπεύουν καὶ νά τιμωροῦν. Ὅσο περισσότεροι εἶναι οἱ ἀνώνυμοι καὶ περαστικοὶ αὐτοὶ παρατηρητές, τόσο μεγαλώνουν γιὰ τὸν κρατούμενο ὁ κίνδυνος νά ἀποκαλυφθοῦν οἱ πράξεις του καὶ τὸ καταθλιπτικὸ αἶσθημα ὅτι παρακολουθεῖται. Τό Πανοπτικὸν εἶναι ἕνα θαυμαστὸ μηχανήμα πού, ξεκινώντας

από πολύ διαφορετικές προθέσεις, παράγει όμοιογενή φαινόμενα έξουσίας.

Μιά πραγματική καθυπόταξη γεννιέται μηχανικά από μία πλασματική σχέση. Γι' αυτό και δέν είναι ανάγκη νά προστρέξει κανείς στη βία για νά αναγκάσει τόν κατάδικο νά δείχνει καλή συμπεριφορά, τόν τρελό νά μένει ήρεμος, τόν εργάτη νά εργάζεται, τόν μαθητή νά είναι έπιμελής, τόν άρρωστο να ακολουθεί τις οδηγίες του γιατρού. Ο Bentham άπορούσε κι ό ίδιος πώς λειτουργούσε τό πανοπτικό σύστημα μέ τόσο άπλά μέσα: καταργούνται τά κάγκελα, οι άλυσίδες, οι βαριές κλειδαριές, φτάνει τά κελιά νά είναι άπόλυτα διαχωρισμένα και τά άνοίγματα όρθά τοποθετημένα. Τά παλιά και περίπλοκα «ιδρύματα άσφαλείας», μέ τή φρουριακή άρχιτεκτονική τους, τά ύποκαθιστά τώρα ένα «ιδρύμα σιγουριάς», μέ άπλή και οικονομική γεωμετρία. Η άποτελεσματικότητα της έξουσίας, ή καταναγκαστική της δύναμη, περνάνε τώρα από τήν άλλη μεριά – από τή μεριά της επιφάνειας όπου άσκειται. Τό άτομο πού καθυποβάλλεται σ' ένα πεδίο όρατότητας, και πού τό ξέρει, έπωμίζεται τό ίδιο τούς καναταγκασμούς της έξουσίας: τούς προσαρμόζει αόθόρητα στον έαυτό του· δέχεται μέσα του τή σχέση έξουσίας όπου παίζει ταυτόχρονα και τούς δυό ρόλους· γίνεται ή βάση της ίδιας του της καθυπόταξης. Έτσι, ή έξωτερική έξουσία ξαλαφρώνει από τά ύλικά της βάρη· τείνει στο άσώματο· και όσο προσεγγίζει τό όριο αυτό, τόσο τά άποτελέσματά της είναι σταθερά, βαθιά, κεκτημένα μιά για πάντα και άκατάπαυστα προεκτεινόμενα: άτελεύτητη νίκη πού άποφεύγει κάθε φυσική άναμέτρηση – νίκη εκ των προτέρων έξασφαλισμένη.

Ο Bentham δέν λέει αν έμπνεύστηκε τά σχέδιά του από τό θηριοτροφείο πού ό Le Vaux είχε εγκαταστήσει στις Βερσαλλίες: τό πρώτο θηριοτροφείο, πού τά διάφορα στοιχεία του δέν είναι όπως τά ήθελε ή παράδοση, διασκορπισμένα μέσα σ' έναν κήπο⁶: στο κέντρο ύπήρχε ένα όκτάγωνο περίπτερο, πού ό πρώτος όροφος του είχε μιά μόνο αίθουσα – τήν αίθουσα ύποδοχής του βασιλιά· όλες οι πλευρές του περιπτέρου είχαν μεγάλα παράθυρα στραμμένα προς τά έπτά κλουδιά (ή όγδοη πλευρά άποτελούσε τήν είσοδο) όπου ήταν κλεισμένα διάφορα είδη ζώων. Τό θηριοτροφείο αυτό δέν ύπήρχε πιά στην εποχή του Bentham. Άλλά στο πρόγραμμα του Πανοπτικού βρίσκουμε μιάν άνάλογη προσ-

πάθεια για έξατομικευτική παρατήρηση, για χαρακτηρισμό και για ταξινόμηση, για αναλυτική διεύθυνση του χώρου. Τό Πανοπτικόν είναι ένα βασιλικό θηριοτροφείο· ό άνθρωπος αντικαθιστά εδώ τό ζώο, ή άτομική κατανομή αντικαθιστά τήν κατά είδος όμαδοποίηση, και ό μηχανισμός μιάς κρυφής έξουσίας αντικαθιστά τόν βασιλιά. Μολαταύτα, τό Πανοπτικόν κάνει κι αυτό τή δουλειά ενός φυσιοδίφη: επιτρέπει τόν προσδιορισμό των διαφορών: στους άρρώστους, τήν παρακολούθηση των συμπτωμάτων του καθενός, χωρίς ή έγγύτητα των κρεβατιών, ή κυκλοφορία των μισμαστών, τά άποτελέσματα της μετάδοσης νά προκαλούν σύγχυση στα φύλλα νοσηλείας: στα παιδιά, τή σημείωση των επιδόσεων (των πραγματικών και όχι των όφειλόμενων σε άπομίμηση ή άντιγραφή), τήν έπισήμανση των ταλέντων, τήν αξιολόγηση των χαρακτήρων, τήν αόστηρή ταξινόμηση, και, σε σχέση μέ μιά φυσιολογική εξέλιξη, τή διάκριση ανάμεσα στην «όκνηρία και ξεροκεφαλία» και στην «άγιάτρευτη ήλιθιότητα»: στους εργάτες, τή σημείωση των ίκανοτήτων του καθενός, τή σύγκριση του χρόνου πού χρειάζεται στον καθένα για νά εκτελέσει ένα έργο και – αν πληρώνονται μέ τήν ήμέρα – τόν ύπολογισμό της σωστής άμοιβής του⁷.

Αυτά για τήν πλευρά του κήπου. Όσο για τήν εργαστηριακή πλευρά, τό Πανοπτικόν μπορεί νά χρησιμοποιηθεί σαν μηχανή για πειράματα· για τήν μεταβολή της συμπεριφοράς· για τήν εκγύμναση ή τήν αναμόρφωση των ατόμων· για πειραματική χρήση φαρμάκων και για έξακρίβωση των επενεργειών τους· για δομική στους κρατούμενους διαφόρων τιμωριών – άνάλογα μέ τόν χαρακτήρα τους και τό έγκλημα πού έχουν διαπράξει – και για άναζήτηση των πιο άποτελεσματικών από αυτές· για ταυτόχρονη διδασκαλία διαφόρων τεχνικών μεθόδων στους εργάτες και για τόν προσδιορισμό της καταλληλότερης· για παιδαγωγικά πειράματα, και ιδιαίτερα για τήν επανεξέταση του περίφημου προβλήματος της άγωγής των έγκλειστων παιδιών μέ τή χρησιμοποίηση εκθετων παιδιών· εξετάζεται τί μπορεί νά συμβεί όταν θά έρθουν άντικρουτά άγόρια και κορίτσια δέκα έξι ή δέκα όχτώ χρονών· έτσι θά μπορέσει νά έλεγχθεί αν πραγματικά – όπως τό πίστευε ό Helvétius – όποιοσδήποτε μπορεί νά μάθει ότιδήποτε· θά μπορούσε νά παρακολουθηθεί «ή γενεαλογία κάθε παρατηρήσιμης ιδέας»· θά ήταν δυνατόν νά ανατραφούν διάφορα παιδιά μέ δια-

φορετικά συστήματα σκέψης: νά κάνουν όρισμένα από τά παιδιά αυτά νά πιστέψουν πώς δυό καί δυό δέν κάνουν τέσσερα, ή πώς ή σελήνη είναι μιά φέτα τυρί, καί ύστερα νά τά βάλουν δλα μαζί όταν θά έχουν φτάσει τό είκοστό ή τό είκοστό πέμπτο έτος τής ήλικίας τους: θά έπακολουθήσουν τότε συζητήσεις πού θά είναι ίσως πιό ένδιαφέρουσες από τά κηρύγματα καί τίς διαλέξεις γιά τίς όποιες σπαταλώνται τόσα χρήματα: καί θά έχει τουλάχιστον κανείς τήν εύκαιρία νά ανακαλύψει πολλά πράγματα στον τομέα τής μεταφυσικής. Τό Πανοπτικόν είναι τόπος προνομιούχος γιά τήν έφαρμογή πειραμάτων πάνω στους ανθρώπους, καί γιά νά αναλυθούν μέ πλήρη δεβαιότητα οι μεταβολές πού θά μπορούσε κανείς νά επιφέρει σ' αυτούς. Τό Πανοπτικόν ένδέχεται μάλιστα νά αποτελέσει ένα σύστημα έλέγχου πάνω στους ίδιους τους μηχανισμούς του. Από τόν κεντρικό του ύργο, ό διευθυντής μπορεί νά κατασκοπεύει όλους τους ύπαλλήλους πού έχει στίς διαταγές του: νοσοκόμους, γιατρούς, έπιστάτες, δασκάλους, φύλακες: θά μπορεί νά τους κρίνει συνεχώς, νά τροποποιεί τή συμπεριφορά τους, νά τους επιβάλλει τίς μεθόδους πού θεωρεί τίς καλύτερες: αλλά καί ό ίδιος εύκολα θά μπορεί νά παρακολουθείται από τους άλλους. Κάποιος επιθεωρητής πού θά εμφανιζόταν αιφνιδιαστικά στό κέντρο του Πανοπτικού, θά μπορούσε νά κρίνει μέ μιά ματιά – καί χωρίς νά είναι δυνατόν νά του αποκρύψουν τίποτα – πώς λειτουργεί όλόκληρο τό Ίδρυμα. Έξάλλου, ό διευθυντής – κλεισμένος καθώς είναι μέσα στό αρχιτεκτονικό αυτό συγκρότημα – αντιλαμβάνεται πώς ή μοίρα του είναι δεμένη μέ τή μοίρα του ιδρύματος. Ό άκατάριστος γιατρός, πού θά έχει αφήσει νά μεταδοθεί μιά άρρώστια, ό επικεφαλής τής φυλακής ή του εργαστηρίου πού θά έχει φανεί άδέξιος, θά είναι σίγουρα τά πρώτα θύματα τής επιδημίας ή τής εξέγερσης. «Η μοίρα μου – λέει ό διευθυντής του Πανοπτικού – είναι δεμένη μέ τή δική τους (των κρατουμένων), μέ όλους τους δεσμούς πού έγώ ό ίδιος επινόησα⁸.» Τό Πανοπτικόν λειτουργεί σαν ένα είδος εργαστηρίου έξουσίας. Χάρη στους μηχανισμούς επιτήρησης πού διαθέτει, αποκτά όλοένα μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα καί ικανότητα διεύθυνσης στή συμπεριφορά των ατόμων: μιά όρισμένη επαύξηση γνώσεων εγκαθίσταται λίγο λίγο σέ όλα τά προχωρημένα φυλάκια τής έξουσίας, καί ανακαλύπτει νέα αντικείμενα σέ όλα τά πεδία όπου αυτή άσκειται.

★

Πόλη πανωλόβλητη, ίδρυμα πανοπτικό – οι διαφορές είναι σημαντικές. Φανερώνουν, στό διάστημα έναμιση αιώνα, τίς μεταβολές του πειθαρχικού συστήματος. Στή μιά περίπτωση, μιά κατάσταση έκτακτης ανάγκης: ένάντια σ' ένα υπέρμετρο κακό, όρθώνεται ή έξουσία – παρούσα καί όρατή παντού: έφευρίσκει καινούργιους μηχανισμούς: περιφράζει, ακινητοποιεί, άστυνομεύει: οίκοδομεί πρόσκαιρα κάτι πού είναι ταυτόχρονα καί ή άντι-πολιτεία καί ή τέλεια κοινωνία: επιβάλλει μιάν ιδανική λειτουργία, πού όμως επανάγει σέ τελευταία άνάλυση – όπως καί τό κακό πού καταπολεμά – στην άπλή δυαδική μορφή, ζωή-θάνατος: ό,τι κινείται φέρνει τό θάνατο, καί ό,τι κινείται πρέπει νά θανατώνεται. Αντίθετα, τό Πανοπτικόν πρέπει νά νοείται ως ένα γενικεύσιμο πρότυπο λειτουργίας: ως ένας τρόπος καθορισμού των σχέσεων τής έξουσίας μέ τήν καθημερινή ζωή των ανθρώπων. Ό Bentham, βέβαια, τό παρουσιάζει σαν ένα ιδιόμορφο ίδρυμα, έρημικά κλεισμένο στον έναντό του. Πολλοί τό θεώρησαν ως ούτοπία του τέλειου έγκλεισμού. Σέ σύγκριση μέ τίς έρειπωμένες φυλακές, τίς άσφυκτικά γεμάτες, μέ τά φρικτά τους όργανα βασανισμού, όπως περιγράφονται στα χαρακτηριστικά έργα του Πιρανέζε, τό Πανοπτικόν μοιάζει άπάνθρωπο καί έπιστημονικό κλουδί. Τό ότι όδήγησε, ακόμα καί μέχρι σήμερα, σέ τόσες παραλλαγές στό στάδιο του σχεδίου ή τής πραγματοποίησης, δείχνει πόσο έντονα έντυπωσίασε τήν ανθρώπινη φαντασία επί δύο όλόκληρους αιώνες. Όμως, τό Πανοπτικόν δέν πρέπει νά θεωρείται όνειρικό οίκοδόμημα: είναι τό διάγραμμα ενός μηχανισμού έξουσίας στην πιό ιδανική του μορφή: ή λειτουργία του, άπαλλαγμένη από κάθε εμπόδιο, αντίσταση ή τριβή, μπορεί νά νοηθεί σαν ένα καθαρά αρχιτεκτονικό καί όπτικό σύστημα: στην πραγματικότητα, είναι ένας τύπος πολιτικής τεχνολογίας πού μπορεί καί πρέπει νά διαχωρίζεται από κάθε έξειδικευμένη χρήση.

Τό Πανοπτικόν είναι πολυσήμαντο στίς εφαρμογές του: χρησιμεύει γιά νά σωφρονίζει τους φυλακισμένους, αλλά καί νά περιθάλλει τους άρρώστους, νά διδάσκει τους μαθητές, νά φυλάγει τους τρελούς, νά επιτηρεί τους εργάτες, νά αναγκάζει τους επάιτες καί τους φυγόπονους νά εργάζονται. Είναι ένα είδος εγκατάστασης των σωμάτων στον χώρο, κατανομής των ατόμων τό ένα

σέ σχέση με τό άλλο, ιεραρχικής οργάνωσης, διευθέτησης τών κέντρων και άγωγών έξουσίας, καθορισμού τών οργάνων της και τών τρόπων παρέμβασής της – πού όλα τους μπορούν νά εφαρμοστούν στά νοσοκομεία, στά εργαστήρια, στά σχολεία, στίς φυλακές. Τό πανοπτικό σχήμα μπορεί νά χρησιμοποιηθεί κάθε φορά πού μπαίνει πρόβλημα νά επιβληθεί σέ ένα πλήθος ατόμων κάποιου καθήκον ή κάποια συμπεριφορά. Μπορεί άκόμα νά εφαρμοστεί – υπό τόν όρο νά ύποσται τίς αναγκαίες αλλαγές – «σέ όλα τά ιδρύματα όπου, σ' έναν περιορισμένο χώρο, πρέπει ένας ορισμένος αριθμός ατόμων νά θρίσκεται υπό επίτηρηση⁹.»

Σέ κάθε εφαρμογή του, τό πανοπτικό σχήμα επιτρέπει τήν τελειοποίηση τής άσκησης τής έξουσίας. Κι αυτό, μέ πολλούς τρόπους: διότι μπορεί νά περιορίσει τόν αριθμό εκείνων πού άσκούν τήν έξουσία, και ταυτόχρονα νά πολλαπλασιάσει τόν αριθμό εκείνων στους οποίους άσκειται ή έξουσία. Διότι επιτρέπει τήν παρέμβαση κάθε στιγμής, και διότι ή διαρκής πίεση ενεργεί πριν άκόμα διαπραχθούν τά λάθη, τά σφάλματα ή τά εγκλήματα. Διότι, υπό τίς συνθήκες αυτές, ή δύναμη τής έξουσίας εγκείται στό ότι δέν παρεμβαίνει ποτέ, άσκειται αυτόματα και άθόρυβα, και άποτελεί ένα μηχανισμό πού τά άποτελέσματά του άλληλοσυνέχονται. Διότι, χωρίς κανένα υλικό όργανο, παρά μόνο μέ τήν άρχιτεκτονική και τή γεωμετρία, επενεργεί άμεσα στά άτομα: «δίνει στόν νοϋ έξουσία πάνω στόν νοϋ». Τό πανοπτικό σχήμα είναι ένας ενισχυτής για όποιοδήποτε μηχανισμό έξουσίας: έξασφαλίζει τήν οίκονομία του (σέ υλικό, σέ προσωπικό και σέ χρόνο): έξασφαλίζει άκόμα τήν άποτελεσματικότητά του χάρη στόν προληπτικό του χαρακτήρα, τήν άδιάλειπτη λειτουργία του και τούς αυτόματους μηχανισμούς του. Είναι ένας τρόπος άπόκτησης έξουσίας «σέ πρωτόφαντη ποσότητα», «ένα καινούργιο και σημαντικό όργανο διακυβέρνησης... ή ύπεροχή του συνίσταται στή μεγάλη δύναμη πού είναι ικανό νά δώσει σέ κάθε θεσμό στόν όποιο εφαρμόζεται¹⁰.»

Τό πανοπτικό σχήμα είναι ένα είδος «αύγου του Κολόμβου» στή σφαίρα τής πολιτικής. Πράγματι, τό σχήμα αυτό είναι ικανό νά ενσωματώνεται σέ οποιαδήποτε λειτουργία (εκπαίδευσης, θεραπευτικής, παραγωγής, κολασμού): νά ενισχύει τή λειτουργία αυτή συνδεόμενο στενά μαζί της: νά συγκροτεί έναν μεικτό μηχανισμό όπου οί σχέσεις έξουσίας (και γνώσης) προσαρμόζονται μέ

ακρίβεια, ως τήν τελευταία τους λεπτομέρεια, στίς διαδικασίες πού πρέπει νά έλέγχονται: νά εγκαθιστά μίαν εύθεια άναλογία ανάμεσα στό «περισσότερη έξουσία» και στό «περισσότερη παραγωγή». Κοντολογίς, χάρη στό πανοπτικό σχήμα, ή άσκηση τής έξουσίας δέν έρχεται πιά από τά έξω σάν σκληρός καταναγκασμός ή σάν ένα βάρος πού πιέζει τίς λειτουργίες στίς όποιες εισδύει, αλλά είναι μέσα τους παρούσα μέ άρκετή λεπτότητα για ν' αύξηση τήν άποτελεσματικότητά τους, ενισχύοντας ταυτόχρονα τόν δικό της έλεγχο. Τό πανοπτικό σύστημα δέν είναι άπλώς ένας άρμος, ένας ανταλλάκτης ανάμεσα σ' έναν μηχανισμό έξουσίας και σέ μία λειτουργία: είναι ένας τρόπος νά μπαίνουν σέ λειτουργία οί σχέσεις έξουσίας μέσα σέ μία δραστηριότητα, και μία δραστηριότητα μέσω αυτών τών σχέσεων έξουσίας. 'Ο πανοπτισμός έχει τήν ικανότητα νά «αναμορφώνει τήν ήθική, νά διαφυλάττει τήν ύγεια, νά αναζωογονεί τή βιομηχανία, νά διαδίδει τή μάθηση, νά μετριάξει τίς δημόσιες δαπάνες, νά σταθεροποιεί τήν οίκονομία, νά λύνει άντί νά τέμνει τόν γόρδιο δεσμό τών νόμων για τούς φτωχούς – κι όλα τούτα χάρη σέ μίαν άπλή άρχιτεκτονική ιδέα¹¹.»

'Επί πλέον, ή πανοπτική μηχανή είναι φτιαγμένη μέ τέτοιο τρόπο ώστε άκόμα και τό κλείσιμό της νά μήν έμποδίζει μιά μόνιμη παρουσία της από έξω: όπως είδαμε παραπάνω, ό καθένας μπορεί νά άσκει επίτηρηση από τόν κεντρικό πύργο και, νά μαντεύει έτσι μέ ποιόν τρόπο άσκειται ή επίτηρηση. Στήν πραγματικότητα, κάθε πανοπτικό ίδρυμα, άκόμα κι όταν είναι κλειστό τόσο έπιμελώς όσο κι ένα αναμορφωτήριο, θά μπορεί χωρίς δυσκολία νά υποβάλλεται σέ τέτοιου είδους έλέγχους – τυχαίους και ταυτόχρονα άδιάκοπους –, και όχι μόνο από διορισμένους έλεγκτές, αλλά και από τό κοινό: όποιοδήποτε μέλος τής κοινωνίας θά έχει τό δικαίωμα νά έλέγχει μέ τά ίδια του τά μάτια πώς λειτουργούν τά σχολεία, τά νοσοκομεία, τά εργοστάσια, οί φυλακές. 'Επομένως, δέν ύπάρχει κανένας κίνδυνος νά εκφυλιστεί σέ τυραννία ή αύξηση τής δύναμης πού όφείλεται στήν πανοπτική μηχανή: ό πειθαρχικός μηχανισμός θά έλέγχεται δημοκρατικά, μιάς και θά ύπάρχει άδιάλειπτα εύκολη πρόσβαση σ' αυτόν από «τή μεγάλη συνέλευση του παγκόσμιου δικαστηρίου¹².» Τό πανοπτικό αυτό οικόδομημα, τό τόσο έντεχνα κατασκευασμένο ώστε ένας και μόνος επίτηρητής νά μπορεί νά παρακολουθεί μέ μιά

ματιὰ τόσα διαφορετικά άτομα, επιτρέπει συνάμα σέ όλον τόν κόσμο νά ἐρχεται νά επιτηρεί καί τόν τελευταίον επιτηρητή. Ἡ ὀπτική μηχανή ἦταν ἓνα εἶδος «σκοτεινοῦ θαλάμου» ἀπ' ὅπου κατασκοπεύονταν τά άτομα· γίνεται τώρα ἓνα διάφανο οἰκοδόμημα ὅπου ἡ ἄσκηση τῆς ἐξουσίας μπορεῖ νά ἐλέγχεται ἀπ' ὅλην τήν κοινωνία.

Τό πανοπτικό σχῆμα, χωρίς νά σβῆνει, χωρίς νά χάνει καμιά ἀπό τίς ιδιότητές του, διαχέεται λίγο λίγο σέ ὁλόκληρο τό κοινωνικό σῶμα· προορισμός του εἶναι νά γίνει σ' αὐτό μιά γενικευμένη λειτουργία. Ἡ πανωλόβλητη πόλη πρόσφερε ἄλλοτε ἓνα μοναδικό πειθαρχικό πρότυπο: τέλειο, ἀλλά καί πέρα γιά πέρα βίαιο· στήν ἀρρώστια πού προοιωνιζόταν τόν θάνατο, ἡ ἐξουσία ἀντέτασσε τήν διηνεκή ἀπειλή τοῦ θανάτου· ἡ ζωῆ περιοριζόταν στήν πιό ἀπλή της ἔκφραση· στήν ἐξουσία τοῦ θανάτου, ἀντιτασσόταν ἡ εὐσυνείδητη ἄσκηση τοῦ δικαίου τῆς ρομφαίας. Ἀντίθετα, ὁ ρόλος τοῦ Πανοπτικοῦ εἶναι μεγεθυντικός· τακτοποιεῖ ἴσως τήν ἐξουσία, καθιστώντας τήν πιό οἰκονομική καί πιό ἀποτελεσματική, ἀλλά αὐτό δέν τό κάνει γιά τήν ἴδια τήν ἐξουσία, οὔτε καί γιά τήν ἄμεση σωτηρία μιᾶς ἀπειλούμενης κοινωνίας, ἀλλά γιά τήν ἐνίσχυση τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων – γιά τήν αὐξηση τῆς παραγωγῆς, τήν ἀνάπτυξη τῆς οἰκονομίας, τή διάδοση τῆς παιδείας, τήν ἀνύψωση τοῦ ἐπιπέδου τῆς δημόσιας ἠθικῆς· γενικότερα γιά τήν αὐξηση καί γιά τόν πολλαπλασιασμό.

Πῶς ὅμως νά ἐνισχυθεῖ ἡ ἐξουσία μέ τρόπο ὥστε, ἀντί νά παρακωλύει τήν πρόοδο αὐτή, ἀντί νά τήν επιβαρύνει μέ τίς ἀπαιτήσεις καί τή δυσκινησία της, ἀντίθετα νά τή διευκολύνει; Ποιός ἐνισχυτής τῆς ἐξουσίας μπορεῖ ταυτόχρονα νά εἶναι καί πολλαπλασιαστής τῆς παραγωγῆς; Πῶς θά μπορέσει ἡ ἐξουσία, αὐξάνοντας τίς δυνάμεις της, νά αὐξάνει καί τίς δυνάμεις τῆς κοινωνίας, ἀντί νά τίς σφετερίζεται ἢ νά τίς περιστέλλει; Ἡ λύση πού δίνει τό Πανοπτικόν σέ τοῦτο τό πρόβλημα εἶναι ἡ ἀκόλουθη: ὅτι ἡ παραγωγική ἐπαύξηση τῆς ἐξουσίας δέν μπορεῖ νά ἐξασφαλιστεῖ παρά μόνο ἂν ὑπάρχει, ἀπό τή μιά μεριά, ἡ δυνατότητα νά ἀσκεῖται συνεχῶς στό ὑπόβαθρο τῆς κοινωνίας, ὡς καί στά λεπτομερῆ μόριά της, καί ἂν, ἀπό τήν ἄλλη, λειτουργεῖ χωρίς ἐκείνες τίς αἰφνίδιες, βίαιες, ἀσυνεχεῖς, μορφές πού συνδέονται μέ τήν ἄσκηση τῆς κυριαρχίας. Τό σῶμα τοῦ βασιλιᾶ, μέ τήν παράδοξη ὕλική καί μυθική του παρουσία, μέ τή δύναμη πού ὁ ἴδιος

ἐπιδεικνύει ἢ μεταβιβάζει σέ μερικούς, βρίσκεται στό ἄκρο ἀντίθετο τῆς νέας αὐτῆς φυσικῆς τῆς ἐξουσίας ὅπως τήν καθορίζει ὁ πανοπτισμός· ἡ σφαῖρα τῆς δράσης του εἶναι, ἀντίθετα, ὅλη ἡ κάτω περιοχὴ, ἡ περιοχὴ τῶν ἀντικανονικῶν σωμάτων, μέ ὅλες τους τίς λεπτομέρειες, μέ τίς πολλαπλές τους κινήσεις, τίς ἑτερογενεῖς τους δυνάμεις, τίς χωρικές τους σχέσεις· πρόκειται γιά μηχανισμούς πού ἀναλύουν τίς κατανομές, τίς ἐκτροπές, τίς σειρές, τοὺς συνδυασμούς, καί πού χρησιμοποιοῦν ἐργαλεῖα γιά νά διευκολύνουν τήν ὁρατότητα, νά καταγράφουν, νά διαφορίζουν καί νά συγκρίνουν: φυσική μιᾶς ἐξουσίας σχεσιακῆς καί πολλαπλῆς, πού ἔχει τή μέγιστη ἔντασή της ὄχι στό πρόσωπο τοῦ βασιλιᾶ, ἀλλά στά σώματα πού οἱ σχέσεις αὐτές, ἀκριβῶς, ἐπιτρέπουν τήν ἐξατομίκευσή τους. Στό θεωρητικό ἐπίπεδο, ὁ Bentham ὀρίζει ἓναν ἄλλο τρόπο ἀνάλυσης τοῦ κοινωνικοῦ σώματος καί τῶν σχέσεων ἐξουσίας πού τό διαπερνοῦν· στό ἐπίπεδο τῆς πράξης ὀρίζει μιά μέθοδο καθυπόταξης τῶν σωμάτων καί τῶν δυνάμεων πού θά μεγαλώσει τή χρησιμότητα τῆς ἐξουσίας, χωρίς ἡ παρουσία τοῦ ἀρχοντα νά εἶναι ἀπαραίτητη. Ὁ πανοπτισμός εἶναι ἡ γενική ἀρχή μιᾶς νέας «πολιτικῆς ἀνατομίας», πού ἀντικείμενο καί σκοπός της δέν εἶναι οἱ σχέσεις κυριαρχίας ἀλλά οἱ σχέσεις πειθαρχίας.

Μέ τό περίφημο διάφανο καί κυκλικό «κλουβί» του, μέ τόν ψηλό του πύργο – τόν παντοδύναμο καί παντογνώστη – ὁ Bentham ἔχει ἴσως στόχο νά προβάλλει τόν ἰδανικό πειθαρχικό θεσμό· ἀλλά συνάμα νά δείξει πῶς μπορεῖ κανεὶς νά «ἀποδεσμεύσει» τίς πειθαρχίες καί νά τίς κάνει νά λειτουργοῦν μέ τρόπο διάχυτο, πολλαπλό, πολυσήμαντο, σέ ὁλόκληρο τό κοινωνικό σῶμα. Τά πειθαρχικά αὐτά συστήματα, πού ἡ κλασική ἐποχὴ εἶχε ἐκπονήσει σέ χώρους συγκεκριμένους καί σχετικά κλειστοὺς – στρατώνες, κολλέγια, μεγάλα ἐργαστήρια – καί πού ἡ ἐφαρμογή τους ἔπαιρνε ὑπόψη μόνο τήν περιορισμένη καί πρόσκαιρη κλίμακα μιᾶς πανωλόβλητης πόλης, ὁ Bentham δραματίζεται νά τά μετατρέψει σ' ἓνα δίκτυο ὀργάνων πού παντοῦ καί πάντα θά ἐπαρτυποῦν, διατρέχοντας τήν κοινωνία χωρίς κενό καί διακοπές. Ἡ πανοπτική διευθέτηση δίνει τόν τύπο αὐτῆς τῆς γενίκευσης. Προγραμματίζει, στό ἐπίπεδο ἐνός στοιχειώδους καί εὐκόλα μεταβιβαζόμενου μηχανισμοῦ, τή βασική λειτουργία μιᾶς κοινωνίας πού τήν διαπερνοῦν καί τήν κατακλύζουν πειθαρχικοί μηχανισμοί.

★

Έχουμε λοιπόν δυό εικόνες της πειθαρχίας. Στο ένα άκρο, την πειθαρχία-άποκλεισμό, τό κλειστό ίδρυμα, τό εγκατεστημένο στό περιθώριο, τό αφιερωμένο σέ άρνητικές λειτουργίες: άναχαίτηση του κακού, διακοπή τών επικοινωνιών, σταμάτημα του χρόνου. Στο άλλο άκρο, μέ τόν πανοπτισμό, έχουμε την πειθαρχία-μηχανισμό: ένα λειτουργικό σύστημα πού βελτιώνει την άσκηση της εξουσίας, καθιστώντας την ταχύτερη, ελαφρότερη, άποτελεσματικότερη – ένα σχέδιο έντεχνων και άθόρυβων καταναγκασμών πού προορίζεται για μία μελλούμενη κοινωνία. Η κίνηση πού πάει από τό ένα σχέδιο στό άλλο, από ένα σχήμα έκτακτης πειθαρχίας σ' ένα σχήμα γενικευμένης επιτήρησης, βασίζεται σέ μιάν ιστορική άλλαγή: την προοδευτική επέκταση τών πειθαρχικών οργάνων, στή διάρκεια του 17ου και του 18ου αιώνα, τόν πολλαπλασιασμό τους σέ όλόκληρο τό κοινωνικό σώμα, τή διαμόρφωση εκείνου πού θά μπορούσαμε νά ονομάσουμε γενικά πειθαρχική κοινωνία.

Η πειθαρχική γενίκευση – πού τή διαπίστωσή της βρίσκουμε στή «φυσική της εξουσίας», του Bentham – πραγματοποιήθηκε στή διάρκεια της κλασικής εποχής. Τό μαρτυράει ο πολλαπλασιασμός τών πειθαρχικών θεσμών, μέ τό δίκτυο τους πού άρχίζει νά καλύπτει μιάν όλοένα κι ευρύτερη επιφάνεια, και, πάνω άπ' όλα, νά κατέχει μιá θέση όλο και λιγότερο περιθωριακή: αυτό πού ήταν ως τώρα νησίδα, τόπος προνομιούχος, μέτρο περιστασιακό ή μοντέλο μοναδικό, γίνεται γενικός τύπος· οί κανονισμοί πού χαρακτηρίζαν τις διαμαρτυρόμενες και εύσεβεις στρατιές του Guillaume d' Orange ή του Gustave Adolphe, μετατρέπονται σέ κανονισμούς για όλους τους στρατούς της Ευρώπης· τά πρότυπα κολλέγια τών Ίησουϊτών ή τά σχολεία της Batencour και της Demia, μετά τή σχολή του Sturm, σκιαγραφούν τις γενικές μορφές της σχολικής πειθαρχίας· ή τάξη πού επιβάλλεται στα νήματα και στα στρατιωτικά νοσοκομεία χρησιμεύει ως πρότυπο για την άναδιοργάνωση τών νοσοκομείων κατά τόν 18ο αιώνα.

Η επέκταση όμως αυτή τών πειθαρχικών θεσμών δέν είναι άσφαλώς παρά ή πιό θεατή όψη τών διαφόρων βαθύτερων διαδικασιών.

1. – Η λειτουργική άντιστροφή τών πειθαρχικών συστημάτων. Αρχικός προορισμός τών πειθαρχικών συστημάτων ήταν νά εξουδετερώσουν τους κινδύνους, νά περιορίζουν τους άνώφελους ή κλυδωνιζόμενους πληθυσμούς, νά άποφεύγουν τους κινδύνους τών πολύ μεγάλων συγκεντρώσεων· από δώ και πέρα άπαιτείται από τά πειθαρχικά συστήματα – άφου έχουν πιά την ικανότητα νά τό κάνουν – νά παίξουν θετικό ρόλο, αυξάνοντας τή χρησιμότητα του άτομου. Η στρατιωτική πειθαρχία δέν είναι πιά ένα άπλό μέσο για νά εμποδίζεται ή λεηλασία, ή λιποταξία ή ή άνυπακοή τών στρατιωτών· γίνεται τώρα μιá βασική τεχνική πού μετατρέπει τόν στρατό από άτακτο στίφος σέ μονάδα πειθαρχημένη, πού αποκτά σάν τέτοια μιάν επαύξηση δύναμης· ή πειθαρχία μεγαλώνει τις επιδεξιότητες του καθενός, τις συντονίζει, επιταχύνει τις κινήσεις, πολλαπλασιάζει την ισχύ του πυρός, διευρύνει τά επιθετικά μέτωπα χωρίς νά μειώνει τή δύναμή τους, αυξάνει την ικανότητα αντίστασης, κ.λπ. Η πειθαρχία στό εργαστήριο, ενώ παραμένει ένας τρόπος επιβολής του σεβασμού τών κανονισμών και τών αρχών, και παρεμπόδισης της κλοπής και της σπατάλης, τείνει τώρα νά αυξήσει τις δεξιότητες, την ταχύτητα, την άπόδοση, άρα και τά κέρδη· ήθικοποιεί πάντα τή διαγωγή, αλλά όλο και περισσότερο στρέφει τώρα ένα συγκεκριμένο στόχο και εισάγει τά σώματα σέ μιá μηχανοδομή και τις δυνάμεις σέ μιάν οίκονομία. Όταν στον 17ο αιώνα άναπτύχθηκαν τά επαρχιακά ή τά χριστιανικά σχολεία της στοιχειώδους εκπαίδευσης, οί αίτιολογίες πού προβάλλονταν ήταν κυρίως άρνητικές: οί φτωχοί, μη έχοντας τά μέσα νά αναθρέψουν τά παιδιά τους, τά άφηγαν «στήν άγνοια τών υποχρεώσεών τους: εξάλλου, ή άγνοιά τους για τόν έπιούσιο και ή έλλειψη άνατροφής τους εμποδίζουν νά μεταδώσουν μιá καλή διαπαιδαγώγηση, κάτι πού οί ίδιοι δέν είχαν ποτέ άποκτήσει»· αυτό έχει σάν επακόλουθο τρία μείζονα μειονεκτήματα: την άγνοια του Θεού, την άκηρία (μέ όλα τά παρεπόμενά της: την κραιπάλη, την άκολασία, τις κλοπές, τή ληστεία)· και τόν σχηματισμό συμμοριών από άλητες, πού είναι πάντα πρόθυμοι νά προκαλέσουν ταραχές και ικανοί μονάχα νά «εξαντλούν τά εισοδήματα του [νοσοκομείου] Hôtel-Dieu¹³. Ωστόσο, στό ξεκίνημα της Γαλλικής Έπανάστασης, ο στόχος πού δρίζεται στή στοιχειώδη εκπαίδευση είναι, άνάμεσα στα άλλα, νά «τωνώσει» και νά «ανάπτυξει» τό σώμα, νά προετοιμάσει τό παιδί «για

κάποια μελλοντική μηχανική εργασία», νά τού δώσει «μιά όρθή προοπτική, σίγουρο χέρι και εύελικτες συνήθειες¹⁴.» Τά πειθαρχικά συστήματα λειτουργούν όλο και περισσότερο σαν τεχνικές πού κατασκευάζουν χρήσιμα άτομα. Από έδώ και τό γεγονός ότι άπελευθερώνονται από τήν περιθωριακή θέση τους στην κοινωνία, και ότι άποδεσμεύονται από τίς μορφές τού άποκλεισμού ή τού έξιλασμού, τού έγκλεισμού ή τής άπομόνωσης. Από έδώ ή χαλάρωση τών δεσμών τους μέ τούς θρησκευτικούς κανονισμούς και φραγμούς. Από έδώ επίσης και ή τάση τους νά εισχωρούν στους πιό σημαντικούς, στους πιό κεντρικούς, στους πιό παραγωγικούς τομείς τής κοινωνίας: καθώς και ή σύνδεσή τους μέ μερικές από τίς μεγάλες και βασικές δραστηριότητες: τήν έργοστασιακή παραγωγή, τή μεταβίβαση γνώσεων, τή διάδοση τών δεξιοτήτων και τής τεχνογνωσίας, τήν πολεμική μηχανή. Από έδώ, τέλος, και ή διπλή τάση πού αναπτύσσεται στη διάρκεια τού 18ου αιώνα, νά πολλαπλασιάζεται ο άριθμός τών πειθαρχικών ιδρυμάτων και νά επιβάλλεται ή πειθαρχία στους υπάρχοντες μηχανισμούς.

2. - *Η μετακίνηση τών πειθαρχικών μηχανισμών.* Ένώ, από τή μιά μεριά, τά πειθαρχικά ιδρύματα πολλαπλασιάζονται, οί μηχανισμοί τους δείχνουν μιάν όρισμένη τάση νά «άπο-ιδρυματοποιούνται», νά βγαίνουν από τά κλειστά φρούρια όπου ως τότε λειτουργούσαν, και νά κυκλοφορούν «ελεύθερα» τά μαζικά και συμπαγή πειθαρχικά συστήματα άποσυνθέτονται σέ εύελικτες μεθόδους έλέγχου, πού μπορούν νά μετατεθούν και νά προσαρμοστούν. Πολλές φορές, οί κλειστοί μηχανισμοί προσθέτουν στην έσωτερική τους και εξειδικευμένη λειτουργία ένα ρόλο έξωτερικής επιτήρησης, αναπτύσσοντας γύρω τους έναν όλόκληρο δακτύλιο από πλάγιους έλέγχους. Έτσι, τό χριστιανικό σχολείο δέν έχει πιά μοναδικό σκοπό νά διαπλάθει εύπειθή παιδιά: όφείλει επίσης νά επιτηρεί και τούς γονείς, νά πληροφορείται για τόν τρόπο ζωής τους, για τούς πόρους τους, για τήν εύσέβειά τους, για τά ήθη τους. Τό σχολείο τείνει νά συγκροτεί μικροσκοπικά κοινωνικά παρατηρητήρια για νά εισδύει και στά έσωτερικά τών ενήλικων και νά άσκει πάνω τους τακτικό έλεγχο: ή κακή διαγωγή τού παιδιού ή ή άπουσία του από τό σχολείο είναι ένα θεμιτό πρόσχημα, κατά τόν Demia, για νά ρωτηθούν οί γείτονες, προ-

παντός αν υπάρχει λόγος νά πιστεύεται πώς ή οικογένεια δέν πρόκειται νά πει τήν αλήθεια: ύστερα για νά έξεταστούν οί ίδιοι οί γονείς αν ξέρουν τήν κατήχηση και τίς προσευχές, αν είναι άποφασισμένοι νά ξεριζώσουν τίς κακές συνήθειες τών παιδιών τους, κι ακόμα για νά διαπιστωθεί πόσα κρεβάτια υπάρχουν στό σπίτι και πώς κατανέμεται σ' αυτά ή οικογένεια τή νύχτα: ή επίσκεψη στους γονιούς τερματίζεται ενδεχόμενα μέ κάποια πράξη έλεημοσύνης, τή δωρεά, λογουχάρη, μιās εικόνας ή μερικών συμπληρωματικών κρεβατιών¹⁵. Όμοίως, τό νοσοκομείο θεωρείται τώρα άφετηρία για τήν Ιατρική επιτήρηση τού πληθυσμού: ύστερα από τήν πυρκαϊά τού Hôtel-Dieu στά 1772, πολλοί ζήτησαν νά αντικατασταθούν τά μεγάλα ιδρύματα - τά τόσο βαριά και άκατάστατα - από πολλά νοσοκομεία μέ περιορισμένες διαστάσεις: ρόλος τους θά ήταν νά δέχονται τούς άρρώστους τής συνοικίας, αλλά και νά συγκεντρώνουν πληροφορίες, νά προσέχουν τά ένδημικά ή επιδημικά φαινόμενα, νά άνοίγουν έξωτερικά Ιατρεία, νά παρέχουν συμβουλές στους κατοίκους και νά ενημερώνουν τίς Αρχές για τήν ύγειονομική κατάσταση τής περιοχής¹⁶.

Έξάλλου, σημειώνεται μιιά διάδοση τών πειθαρχικών διαδικασιών μέ βάση όχι πιά παλιά κλειστά ιδρύματα αλλά κέντρα έλέγχου διασπαρμένα στην κοινωνία. Πολλές θρησκευτικές ομάδες και φιλανθρωπικοί σύλλογοι έπαιξαν για ένα μεγάλο διάστημα τόν ρόλο αυτό τής «πειθαρχησης» τού πληθυσμού. Από τήν εποχή τής Άντι-Μεταρρύθμισης τών Καθολικών ως τή φιλανθρωπία τής Ιουλιανής Μοναρχίας, πολλαπλασιάστηκαν οί πρωτοβουλίες αυτού τού τύπου: οί στόχοι τους ήταν θρησκευτικοί (προσηλυτισμός και ήθική διδασκαλία), οικονομικοί (βοηθήματα και προτροπή στην εργασία), ή πολιτικοί (καταπολέμηση τής δυσαρέσκειας και τής άναταραχής). Αναφέρουμε έδώ, για παράδειγμα, τούς κανονισμούς για τούς φιλανθρωπικούς συλλόγους πού υπάγονταν στις ένορίες τού Παρισιού. Η περιοχή πού καλύπτουν διαιρείται σέ συνοικισμούς και δήμους, πού τούς μοιράζονται τά μέλη τού συλλόγου. «Έργο τους είναι νά έμποδίζουν τή λειτουργία τών κακόφημων οίκων, τών καπνιστηριών, τών χαρτοπαικτικών λεσχών: νά έμποδίζουν τά δημόσια σκάνδαλα, τίς βλασφημίες, τίς άσέβειες ή όποια άλλη παρεκτροπή πέσει στην αντίληψή τους.» Όφείλουν ακόμα νά έπισκέπτονται κάθε φτωχό στό σπίτι του: τό είδος τών πληροφοριών πού θά

συλλέγον καθορίζεται με ακρίβεια από τους κανονισμούς: σταθερότητα στέγασης, γνώση των προσευχών, εξομολόγηση και μετάληψη, εξάσκηση κάποιου επαγγέλματος, ήθικότητα (και «αν ή εξαθλίωσή τους δεν οφείλεται σε δικό τους σφάλμα»)· τέλος, τά μέλη της φιλανθρωπικής εταιρίας «πρέπει να πληροφορούνται επιδέξια με ποιόν τρόπο οι φτωχοί συμπεριφέρονται με τους δικούς τους, αν έχουν ειρηνικές σχέσεις μεταξύ τους και με τους γείτονές τους, αν φροντίζουν να ανατρέφουν τά παιδιά τους χριστιανικά και με τόν φόβο του Θεού..., αν δεν βάζουν τά διαφορετικού φύλου μεγάλα παιδιά τους να πλαγιαίνουν μαζί ή στην κρεβατοκάμαρα των γονιών τους, και ιδιαίτερα αν τά μεγάλα κορίτσια τους δεν επιδίδονται στην άκολασία. 'Αν υπάρχει και ή παραμικρή άμφιβολία ότι δεν είναι παντρεμένοι, πρέπει να τους ζητούν τό πιστοποιητικό του γάμου τους¹⁷.»

3. - 'Η κρατικοποίηση των πειθαρχικών μηχανισμών. Στην 'Αγγλία, ιδιωτικές ομάδες θρησκευτικού χαρακτήρα εξασφάλισαν για μεγάλο διάστημα τή λειτουργία της κοινωνικής πειθαρχίας¹⁸. Στη Γαλλία, αντίθετα, μονάχα ένα μικρό μέρος αυτού του ρόλου έμεινε στα χέρια συλλόγων προστασίας ή φιλανθρωπίας, ενώ τό πίο σημαντικό μέρος του τό ανέλαβε πολύ νωρίς ό άστυνομικός μηχανισμός.

'Η όργάνωση μιās συγκεντρωτικής άστυνομίας θεωρήθηκε για καιρό - ακόμα και τήν εποχή εκείνη - ή πίο άμεση έκφραση τής βασιλικής άπολυταρχίας· ό μονάρχης επιθυμούσε πάντα να έχει «κάποιον δικό του δημόσιο λειτουργό στον οποίο θά μπορούσε να υπαγορεύει άπευθείας τίσ διαταγές του, τίσ έντολές του, τίσ προθέσεις του, κάποιον πού θά ήταν έπιφορισμένος με τήν εκτέλεση των διαταγών και των βασιλικών ένταλμάτων φυλάκισης ή έξορίας¹⁹.» Πράγματι, οι άστυνομικές διευθύνσεις, και ή γενική διεύθυνση πού τίσ έπιστέγαζε στό Παρίσι, ενώ ξανάπαιρναν όρισμένα προϋπάρχοντα καθήκοντα - αναζήτηση των εγκληματιών, επιτήρηση τής πόλης, οικονομικό και πολιτικό έλεγχο - τά μετατόπιζαν σε μιά διοικητική μηχανή συγκεντρωτική και άκαμπτη: «'Ολες οι άκτινες δύναμης και άνάκρισης πού ξεκινούν από τήν περιφέρεια καταλήγουν στον γενικό διευθυντή τής άστυνομίας... Αυτός θέτει σε κίνηση όλους τους μηχανισμούς, πού ή συνολική τους λειτουργία φέρνει τήν τάξη και τήν άρμονία. 'Ο

κανονικός ρυθμός τής διοίκησής του δεν θά μπορούσε καλύτερα να παραβληθεί παρά μονάχα με τήν κίνηση των ούράνιων σωμάτων²⁰.»

'Αν όμως ή άστυνομία ως θεσμός όργανώθηκε με τή μορφή ενός κρατικού όργάνου, και αν πραγματικά συνδέθηκε άμεσα με τό κέντρο τής πολιτικής κυριαρχίας, τό είδος τής έξουσίας πού άσκει, οι μηχανισμοί πού θέτει σε ένέργεια και τά στοιχεία στά όποια τους εφαρμόζει, είναι ιδιαίζοντα. Πρόκειται για ένα μηχανισμό πού είναι συνεκτατός με όλόκληρο τό κοινωνικό σώμα, και όχι μόνο επειδή φτάνει ως τά άκρότατα όριά του, αλλά και επειδή καταπιάνεται με όλες, και τίσ παραμικρές, λεπτομέρειες. 'Η άστυνομική έξουσία πρέπει να έχει ως αντίκειμενο «τά πάντα»: όχι όμως τήν όλότητα του Κράτους ή του βασιλείου, ως σώμα όρατό και άόρατο του μονάρχη· αλλά τόν κοριοτό των γεγονότων, των πράξεων, των συμπεριφορών, των γνωμών - «όλα όσα συμβαίνουν²¹». 'Αντικείμενο τής άστυνομίας είναι «τά πράγματα τής κάθε στιγμής», τά «μηδαμνά αυτά πράγματα» για τά όποια μιλούσε ή Αικατερίνη Β' στις περιφημες «'Οδηγίες» τής²². 'Η άστυνομία κινείται μέσα στην άοριστία ενός έλέγχου πού ιδεατά, προσπαθεί να φτάσει ως τό έλαχιστομόριο, ως τό πίο πρόσκαιρο φαινόμενο του κοινωνικού σώματος: «'Ο ρόλος των διοικήτων και των άξιωματικών τής άστυνομίας είναι από τους πίο σημαντικούς: τά αντικείμενα πού τους άπασχολούν είναι, κατά κάποιον τρόπο, άόριστα, δεν μπορεί κανείς να τά αντίληφθει παρά μονάχα με μιá άρκετά λεπτομερειακή εξέταση²³»: τό άπειροελάχιστο τής πολιτικής έξουσίας.

Και για να άσκηθεί, ή έξουσία αυτή πρέπει να άποκτήσει τό όργανο για μιá μόνιμη, έξαντλητική, πανταχού παρούσα επιτήρηση, ίκανή να τά καταστήσει όλα όρατά, με τόν όρο όμως να γίνει ή ίδια άόρατη. 'Η επιτήρηση πρέπει να μοιάζει μ' ένα βλέμμα χωρίς πρόσωπο πού μετατρέπει όλόκληρο τό κοινωνικό σώμα σε πεδίο έπόπτευσης: χιλιάδες μάτια τοποθετημένα παντού, έλεγχος άεικίνητος και πάντα άγρυπνος, ένα ευρύτατο δίκτυο ιεραρχημένο πού, κατά τόν Le Maire, περιλαμβάνει για τό Παρίσι 48 άξιωματικούς τής άστυνομίας, 20 επιθεωρητές, κι ακόμα τους «παρατηρητές», άμειβόμενους κανονικά, τους «χαφιεδάκους» πληρωνόμενους με τή μέρα, ύστερα τους «καταδότες», πού άποζημιώνονται ανάλογα με τίσ παρεχόμενες πληροφορίες, και

τέλος τīs πόρνες. Καί ἡ ἀκατάπαυστη αὐτή παρατήρηση πρέπει νά συγκεντρώνεται σέ μιά σειρά ἀναφορές καί κατάστιχα· σέ ὄλη τῆ διάρκεια τοῦ 18ου αἰώνα, ἕνα τεράστιο ἀστυνομικό κείμενο τείνει νά καλύψει τὴν κοινωνία χάρις σέ μιά περίπλοκη ὀργάνωση τῶν ντοκουμέντων²⁴. Καί σέ διάκριση μέ τīs μέθοδοι τῆς δικαστικῆς καί διοικητικῆς καταγραφῆς, αὐτό πού καταγράφεται ἐδῶ εἶναι οἱ συμπεριφορές, οἱ στάσεις, οἱ ἐνδεχόμενες πράξεις, οἱ ὑποψίες – μιά μόνιμη ἐνημέρωση τῆς συμπεριφορᾶς τῶν ἀτόμων.

Πρέπει, ὡστόσο, νά σημειώσουμε πῶς ὁ ἀστυνομικός αὐτός ἔλεγχος, ἂν καί θρῖσκεται ὀλόκληρος στὰ «χέρια τοῦ βασιλιᾶ», δέν λειτουργεῖ πρὸς μιά μόνη κατεύθυνση. Στὴν πραγματικότητα, εἶναι ἕνα σύστημα διπλῆς χρήσης: πρέπει, βέβαια, νά ἀνταποκρίνεται, παρακάμπτοντας τὸν μηχανισμό τῆς δικαιοσύνης, στῆς ἀμεσες ἐπιθυμίες τοῦ βασιλιᾶ· μπορεῖ ὅμως καί νά ἀνταποκρίνεται στὰ αἰτήματα τῶν κατώτερων τάξεων· στὴ μεγάλη τους πλειονότητα οἱ περίφημες βασιλικές ἐντολές γιὰ ἐξορία ἢ φυλάκιση, πού γιὰ καιρὸ ὑπῆρξαν τὸ σύμβολο τῆς βασιλικῆς αὐθαιρεσίας καί πού, πολιτικά, ἐξευτέλισαν τὴν πρακτικὴ τῆς φυλάκισης, χορηγοῦνταν ὕστερα ἀπὸ αἴτηση πού ὑπέβαλλαν οἰκογένειες, ἀρχοντες, τοπικοὶ προύχοντες, κάτοικοι συνοικιῶν, ἐφημέριοι ἐνοριῶν· ρόλος τῶν ἐντολῶν ἦταν νά τιμωροῦν μέ φυλάκιση μιά σειρά ἀπὸ ἐλαφρῆς ποινές – ταραχές, ζυμώσεις, ἀνυπακοή, κακὴ συμπεριφορὰ· ὅλα ἐκεῖνα πού ὁ Ledoux ἤθελε νά ἐκδιώξει ἀπὸ τὴν τέλεια ἀρχιτεκτονικὴ του πολιτεία, καί πού τὰ ἀποκαλοῦσε «ἀδικήματα μὴ-ἐπιτήρησης». Κοντολογίς, ἡ ἀστυνομία τοῦ 18ου αἰώνα στὸν ρόλο τῆς ὡς βοηθοῦ τῆς δικαιοσύνης, ὅταν διώκει τοὺς ἐγκληματίες, καί ὡς ὄργανο γιὰ τὸν πολιτικὸ ἔλεγχο τῶν συνωμοσιῶν, τῶν ἀντιπολιτευτικῶν κινήσεων ἢ τῶν ἐξεγέρσεων, προσθέτει μιά πειθαρχικὴ λειτουργία. Περίπλοκη λειτουργία, ἀφοῦ συνδέει τὴν ἀπόλυτὴ ἐξουσία τοῦ μονάρχη μέ τīs μικρῆς βαθμίδες ἐξουσίας, τīs διάσπαρτες στὴν κοινωνία· ἀφοῦ ἀπλώνει, ἀνάμεσα στῆς διάφορες κλειστῆς πειθαρχικῆς ὀργανώσεις (ἐργαστήρια, στρατεύματα, σχολεῖα), ἕνα διάμεσο δίκτυο καί δρᾷ ἐκεῖ ὅπου αὐτῆς δέν μποροῦν νά παρέμβουν, πειθαρχώντας τοὺς μη-πειθαρχημένους χώρους, πού τοὺς καλύπτει, ὅμως, τοὺς συνδέει μεταξὺ τους, καί, μέ τὴν ὀπλισμένη δυνάμη τῆς, τοὺς ἀσφαλίζει: πειθαρχία ἐνδιάμεση καί μετα-πειθαρχία. «Μέ μιά σοφὴ ἀστυνομία, ὁ μονάρχης ἐξοικειώνει τὸ λαὸ του στὴν τάξη καί στὴν ὑπακοή²⁵.»

Ἡ ὀργάνωση τοῦ ἀστυνομικοῦ μηχανισμοῦ στὸν 18ο αἰώνα ἐπιβεβαιώνει μιά γενίκευση τῆς πειθαρχίας πού φτάνει τīs διαστάσεις τοῦ Κράτους. Καταλαβαίνει κανεὶς γιὰτὴν ἡ ἀστυνομία, ἂν καί δεμένη ξεκάθαρα μέ ὁ,τι, στὴ μοναρχικὴ ἐξουσία, ὑπερέβαινε τὴν ἀσκηση τῆς κανονικῆς δικαιοσύνης, κατόρθωσε νά ἀντέξει μέ ἐλάχιστες τροποποιήσεις στὴν ἀναδιοργάνωση τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας· καί γιὰτὴν δέν ἔπαυσε – ἀκόμα καί σήμερα – νά ἐπιβάλλει ὄλο καί πιὸ βαρῖα στὴ δικαιοσύνη τὰ δικά τῆς προνομία· ὁ λόγος εἶναι, βέβαια, ὅτι ἀποτελεῖ τὸ κοσμικὸ τῆς χέρι· ἀλλὰ εἶναι καί ὅτι – πολὺ περισσότερο ἀπὸ τὸν δικαστικὸ θεσμὸ – ταυτίζεται, χάρις στὴν ἔκταση καί στοὺς μηχανισμοὺς τῆς, μέ τὴν κοινωνία πού ἀκολουθεῖ τὸ πειθαρχικὸ πρότυπο. Θὰ ἦταν ὅμως σφάλμα νά πιστέψει κανεὶς πῶς οἱ πειθαρχικῆς λειτουργίαι ἔχουν κατασχεθεῖ καί ἀπορροφηθεῖ μιά γιὰ πάντα ἀπὸ κάποιον κρατικὸ μηχανισμό.

Ἡ «πειθαρχία» δέν μπορεῖ νά ταυτίζεται οὔτε μέ ἕνα θεσμὸ οὔτε μέ ἕνα μηχανισμό· εἶναι ἕνας τύπος ἐξουσίας, ἕνας τρόπος ἀσκήσεως τῆς, καί περιλαμβάνει ἕνα σύνολο ὀργάνων, τεχνικῶν μεθόδων, διαδικασιῶν, ἐπιπέδων ἐφαρμογῆς, στόχων· εἶναι μιά «φυσικὴ» ἢ μιά «ἀνατομία» τῆς ἐξουσίας, μιά τεχνολογία. Καί μποροῦν νά τὴν ἀναλάβουν εἴτε «εἰδικευμένα» ἰδρύματα (σωφρονιστήρια, ἢ τὰ ἀναμορφωτήρια τοῦ 19ου αἰώνα), εἴτε ἰδρύματα πού τὴν χρησιμοποιοῦν ὡς βασικὸ ὄργανο γιὰ ἕναν καθορισμένο στόχο (ἐκπαιδευτήρια, νοσοκομεῖα), εἴτε προϋπάρχουσες ἀρχές πού, μέ τὴν πειθαρχία; θρῖσκουν τὸν τρόπο νά ἐνισχύουν ἢ νά ἀναδιοργανώνουν τοὺς ἐσωτερικοὺς τοὺς μηχανισμοὺς ἐξουσίας (θὰ χρειαστεῖ νά ἀποδειχτεῖ κάποτε πῶς οἱ ἐνδο-οικογενειακῆς σχέσεις – καί ιδιαίτερα ὁ πυρήνας γονεῖς-παιδιά – «πειθαρχήθηκαν», ἀφομοιώνοντας, ἀπὸ τὴν κλασικὴ κιόλας ἐποχὴ, ἐξωτερικὰ σχήματα: σχολικά, στρατιωτικά, καί ἀργότερα ἰατρικά, ψυχιατρικά, ψυχολογικά, πού ἔκαναν τὴν οἰκογένεια προνομιακὸ τόπο ἐμφάνισης γιὰ τὸ πειθαρχικὸ πρόβλημα τοῦ φυσιολογικοῦ καί τοῦ μὴ-φυσιολογικοῦ)· εἴτε ὀργανισμοὶ πού κατέστησαν τὴν πειθαρχία θεμελιακὴ ἀρχὴ τῆς ἐσωτερικῆς τοὺς λειτουργίας («πειθαρχοποίηση» τοῦ διοικητικοῦ ὀργανισμοῦ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ναπολέοντα), εἴτε, τέλος, κρατικοὶ μηχανισμοὶ, πού μείζον ἀλλὰ ὄχι ἀποκλειστικὸς τοὺς ἔργοι εἶναι νά ἐπιβάλλουν τὴν πειθαρχία σέ κοινωνικὴ κλίμακα (ἢ ἀστυνομία).

Γενικότερα, λοιπόν, μπορούμε νά μιλάμε γιά διαμόρφωση μιᾶς πειθαρχικῆς κοινωνίας μέσα ἀπό τήν κίνηση αὐτή πού ξεκινᾶ ἀπό τά κλειστά πειθαρχικά συστήματα (ένα εἶδος κοινωνικῆς «καρναντίνας») καί φτάνει ὡς τόν ἀπεριόριστα γενικεύσιμο μηχανισμό τοῦ «πανοπτισμοῦ». Δέν θέλουμε μ' αὐτό νά πούμε πώς ἡ πειθαρχική μορφή τῆς ἐξουσίας ἀντικατέστησε ὅλες τίς ἄλλες· ὡστόσο εἰσέδωσε μέσα στίς ἄλλες μορφές, πολλές φορές ὑποβαθμίζοντάς τες, ἀλλά καί χρησιμεύοντάς τους ὡς μεσάζων, συνδέοντάς τες μεταξύ τους, ἐπεκτείνοντάς τες, καί πάνω ἀπ' ὅλα ἐπιτρέποντας τήν ἐξάπλωση τῆς ἐπιρροῆς τῆς ἐξουσίας μέχρι καί στά πιά ἀπόμακρα καί δυσδιάκριτα στοιχεία. Ἡ πειθαρχία ἐξασφαλίζει τήν ἀπειροελάχιστη κατανομή τῆς δύναμης τῆς ἐξουσίας.

Λίγα χρόνια ὕστερα ἀπό τόν Bentham, ὁ Julius συνέτασσε τή ληξιαρχική πράξη τῆς γέννησης αὐτῆς τῆς κοινωνίας²⁶. Μιλώντας γιά τήν ἀρχή τοῦ «πανοπτισμοῦ», ἔλεγε πώς ἐπρόκειτο ἐδῶ γιά κάτι πολύ σημαντικότερο ἀπό μιάν ἀρχιτεκτονική ἐφεύρεση: γιά ἕνα γεγονός στήν «ἱστορία τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος». Φαινομενικά, βέβαια, δέν ἀποτελεῖ παρά τή λύση ἐνός τεχνικοῦ προβλήματος· ὁμως, μέσ' ἀπό αὐτό διαγράφεται ἕνα ὁλόκληρο πρότυπο κοινωνίας. Ἡ Ἀρχαιότητα ὑπῆρξε ἕνας πολιτισμός τοῦ θεάματος. «Ἐπρεπε ὁ ἔλεγχος ἐνός μικροῦ ἀριθμοῦ ἀντικειμένων νά γίνεται προσιτός σ' ἕνα πλῆθος ἀνθρώπων»: στό πρόβλημα αὐτό ἀποκρινόταν ἡ ἀρχιτεκτονική τῶν ναῶν, τῶν θεάτρων καί τῶν ἵπποδρόμων. Μέ τά θεάματα κυριαρχοῦσαν ὁ δημόσιος βίος, ὁ ἔντονος χαρακτήρας τῶν ἐορτῶν, ἡ αἰσθησιακή γειτνίαση. Στίς τελετουργίες ἐκείνες, ὅπου τό αἷμα ἔτρεχε ποτάμι, ἡ κοινωνία ξανάβρισκε τό σφρίγος της καί, γιά μιᾶ στιγμή, γινόταν σάν ἕνα μεγάλο ἐνιαῖο σῶμα. Ἡ σύγχρονη ἐποχή θέτει τό ἀντίστροφο πρόβλημα: «Πῶς νά παρέχεται σ' ἕνα μικρό ἀριθμό ἀνθρώπων – ἡ καί σ' ἕναν μόνο ἄνθρωπο – ἡ στιγμιαία θέα ἐνός μεγάλου πλῆθους.» Σέ μιᾶ κοινωνία ὅπου τά κυριότερα στοιχεία δέν εἶναι πιά ἡ κοινότητα καί ἡ δημόσια ζωή, ἀλλά τά μεμονωμένα ἄτομα, ἀπό τή μιᾶ μεριά, καί τό Κράτος ἀπό τήν ἄλλη, οἱ σχέσεις δέν εἶναι δυνατόν νά ρυθμίζονται παρά σέ μιᾶ μορφή ἀκριβῶς ἀντίστροφη τοῦ θεάματος: «Στήν ἐποχή μας, ὅπου ἡ ἐπιρροή τοῦ Κράτους ὅλο καί μεγαλώνει, ὅπου ἡ παρέμβασή του σέ ὅλες τίς λεπτομέρειες καί σ' ὅλες τίς σχέσεις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς ὅλο καί βαθαίνει, σ' αὐτήν τήν ἐποχή ἔλαχε τό καθῆκον νά αὐξήσει καί νά

τελειοποιήσει τά ἐχέγγυά της, χρησιμοποιώντας καί κατευθύνοντας πρὸς τόν μεγάλο τοῦτο σκοπό τήν ἀνέγερση καί τήν κατανομή κτιρίων πού προορίζονταν γιά τήν ταυτόχρονη ἐπιτήρηση ἐνός τεράστιου πλῆθους ἀνθρώπων.»

Ὁ Julius θεωροῦσε σάν μιάν ἐκπληρωμένη ἱστορική πορεία ἐκεῖνο πού ὁ Bentham εἶχε περιγράψει ὡς ἕνα τεχνικό πρόγραμμα. Ἡ κοινωνία μας δέν εἶναι ἡ κοινωνία τοῦ θεάματος, ἀλλά τῆς ἐπιτήρησης· κάτω ἀπό τήν ἐπιφάνεια τῶν εἰκόνων, τά σώματα πολιορκοῦνται σέ βάθος· πίσω ἀπό τή μεγάλη ἀφαίρεση τῆς ἀνταλλαγῆς, συνεχίζεται τό ἐξονυχιστικό καί συγκεκριμένο ντρεσάρισμα τῶν χρήσιμων δυνάμεων· τά κυκλώματα τῆς ἐπικοινωνίας εἶναι τά ὑποστυλώματα μιᾶς σώρευσης καί ὁμοκέντρωσης τῆς γνώσης· ἡ ἐναλλαγή τῶν σημάτων σηματοδοτεῖ τά ἀγκυροβόλια τῆς ἐξουσίας· ἡ θαυμαστή ὁλότητα τοῦ ἀτόμου δέν ἀκρωτηριάζεται, δέν καταστέλλεται, δέν ἀλλοιώνεται ἀπό τό κοινωνικό μας σύστημα, ἀλλά τό ἄτομο «κατασκευάζεται» ἐκεῖ φροντισμένα, σύμφωνα μέ μιάν ὁλόκληρη τακτική πού ἀφορᾶ τίς δυνάμεις καί τά σώματα. Εἴμαστε πολύ λιγότερο «Ἕλληνες» ἀπ' ὅ,τι τό φανταζόμαστε. Δέν βρισκόμαστε οὔτε στίς κερκίδες οὔτε στή σκηνή, ἀλλά μέσα στήν πανοπτική μηχανή, πολιορκημένοι ἀπό τίς ἐξουσιαστικές της ἐνέργειες τῶν ὁποίων ἐμεῖς οἱ ἴδιοι εἴμαστε οἱ φορεῖς, μιᾶ καί εἴμαστε ἕνας ἀπό τούς μηχανισμούς της. Ἡ σημασία τῆς ναπολεόντειας προσωπικότητας στήν ἱστορική μυθολογία ἔχει ἴσως ἐδῶ τήν προέλευσή της: βρίσκεται στό σημεῖο συμβολῆς τῆς μοναρχικῆς καί τελετουργικῆς ἀσκησης τῆς κυριαρχίας καί τῆς ἱεραρχικῆς καί διαρκοῦς ἀσκησης τῆς ἀπεριόριστης πειθαρχίας. Εἶναι αὐτή πού μέ μιᾶ ματιά ἐποπτεύει τά πάντα, καί πού καμιᾶ λεπτομέρεια, ὅσο μηδαμινή κι ἂν εἶναι, δέν τῆς ξεφεύγει ποτέ: «Μπορεῖτε νά κρίνετε: κανένα τμήμα τῆς Αὐτοκρατορίας δέν στερεῖται ἀπό ἐπιτήρηση, κανένα ἐγκλημα, κανένα ἀδίκημα, καμιᾶ παράβαση δέν μένουν ἀδίκωκτα· τό βλέμμα τῆς ιδιοφυΐας πού ὅλα τά φωτίζει ξέρει καί νά παρακολουθεῖ τήν τεράστια αὐτή μηχανή ὡς σύνολο, χωρίς ὡστόσο νά τοῦ ξεφεύγει ἡ παραμικρή λεπτομέρεια²⁷.» Ἡ πειθαρχική κοινωνία, στή στιγμή τῆς γέννησής της, παίρνει ἀκόμα, μέ τόν Αὐτοκράτορα, τήν παλιά μορφή τῆς θεαματικῆς ἐξουσίας. Σάν μονάρχης σφετεριστής τοῦ παλιοῦ θρόνου καί ταυτόχρονα ὀργανωτής τοῦ νέου Κράτους, συμπτύσσει σέ μιᾶ συμβολική καί τελειωτική μορφή ὁλόκληρη τή

μακριά εξελικτική πορεία μέσα από την όποια όλες οι πομπές της κυριαρχίας, οι αναγκαστικά θεαματικές εκδηλώσεις της εξουσίας, έσθησαν ή μιά μετά την άλλη με την καθημερινή άσκηση της επιτήρησης, μέσα σ' έναν πανοπτιισμό όπου η επαγρύπνηση των διασταυρούμενων βλεμμάτων θά καταστήσει σέ λίγο περιττό τόν 'Αετό καθώς και τόν 'Ηλιο.

★

Η διαμόρφωση της πειθαρχικής κοινωνίας παραπέμπει σέ όρισμένες μεγάλες ιστορικές εξελίξεις, μέσα στις όποιες εγκαθίσταται: εξελίξεις οικονομικές, νομικο-πολιτικές και, τέλος, επιστημονικές.

1. – Γενικά, μπορούμε νά πούμε πώς τά πειθαρχικά συστήματα είναι τεχνικές πού εξασφαλίζουν τή ρύθμιση της ανθρώπινης πολλαπλότητας. Είναι αλήθεια πώς αυτό δέν είναι κάτι εξαιρετικό ούτε καν χαρακτηριστικό: κάθε σύστημα εξουσίας αντιμετωπίζει τό ίδιο πρόβλημα. Άλλά ιδιαίτερο γνώρισμα τών πειθαρχικών συστημάτων είναι ή τάση τους νά καθορίζουν άπέναντι στις πολλαπλότητες μιά τακτική εξουσίας πού πρέπει νά ανταποκρίνεται σέ τρία κριτήρια: νά κάνει τήν άσκηση της εξουσίας όσο τό δυνατόν λιγότερο δαπανηρή (οικονομικά, μέ τίς μικρές δαπάνες πού απαιτεί: πολιτικά, μέ τή διακριτικότητα της, τή χαλαρή έξωτερείκευσή της, τή σχετική άθεατότητά της, τή λιγοστή αντίδραση πού προκαλεί): δεύτερο, νά ενεργεί μέ τρόπο ώστε τά άποτελέσματα της κοινωνικής αυτής εξουσίας νά φτάνουν στόν άνώτατο βαθμό έντασης και νά επεκτείνονται όσο τό δυνατόν περισσότερο, χωρίς άστοχίες ή κενά: τέλος, νά συνδέει τήν «οικονομική» αυτήν ανάπτυξη της εξουσίας μέ τήν απόδοση τών μηχανισμών στό έσωτερικό τών όποιών άσκειται (άσχετα μέ τό αν πρόκειται γιά μηχανισμούς παιδαγωγικούς, στρατιωτικούς, βιομηχανικούς, ή ιατρικούς), κοντολογίς, νά αύξάνει ταυτόχρονα τήν ύπακοή και τή χρησιμότητα όλων τών στοιχείων τού συστήματος. Ο τριπλός αυτός στόχος τών πειθαρχικών συστημάτων ανταποκρίνεται σέ μιά πολύ γνωστή ιστορική συγκυρία. Από τή μιά μεριά, τή μεγάλη δημογραφική έκρηξη τού 18ου αιώνα: αύξηση τού κυμαινόμενου πληθυσμού (ένας από τούς κύριους στόχους της

πειθαρχίας είναι ή σταθεροποίηση: ή πειθαρχία είναι μιά μέθοδος άντι-νομαδική): άλλαγή της ποσοτικής κλίμακας τών ομάδων πού πρέπει νά έλέγχονται ή νά χειραγωγούνται (άπό τήν άρχή τού 17ου αιώνα ως τίς παραμονές της Γαλλικής Έπανάστασης ό σχολικός πληθυσμός είχε πολλαπλασιαστεί – όπως άλλωστε και ό πληθυσμός τών ασύλων: ό στρατός, σέ καιρό ειρήνης, άριθμούσε, στά τέλη τού 18ου αιώνα, πάνω από 200.000 άνδρες). Η άλλη όψη της συγκυρίας είναι ή ανάπτυξη τού παραγωγικού μηχανισμού, πού γίνεται όλο και πιό έκτεταμένος και σύνθετος, όλο και πιό δαπανηρός επίσης και πού πρέπει άπαραίτητα νά αύξηθει ή απόδοσή του. Η ανάπτυξη τών πειθαρχικών μεθόδων ανταποκρίνεται στις δυό αυτές εξελίξεις, και ιδιαίτερα στήν αναγκαιότητα διευθέτισης τού συσχετισμού των. Ούτε οι ύπολειμματικές μορφές της φεουδαρχικής εξουσίας, ούτε οι δομές της διοικητικής μοναρχίας, ούτε οι τοπικοί μηχανισμοί έλέγχου, ούτε τό άστατο μέρδεμα όλων τους ήταν ικανά νά αναλάβουν αυτόν τόν ρόλο: εμπόδιο ήταν ή έλλειμματική και άκανόνιστη επέκταση τού δικτύου των, ή συχνά συγκρουσιακή λειτουργία τους, αλλά πάνω άπ' όλα ό «δαπανηρός» χαρακτήρας της εξουσίας πού άσκούσαν σ' αυτό τό δίκτυο. Δαπανηρός μέ πολλές έννοιες: διότι άμεσα στοίχιζε άκριβά στό Δημόσιο Ταμείο, διότι τό σύστημα έξαγοράς τών αξιωματών ή εκείνο της είσπραξης τών φόρων επιβάρινε μέ τρόπο έμμεσο τόν πληθυσμό, διότι οι αντίστασεις πού συναντούσε τό παρέσερναν σ' έναν κύκλο διηγεκούς ένίσχυσης, διότι ενεργούσε ούσιαστικά μέ παρακρατήσεις (παρακράτηση χρημάτων ή προϊόντων μέ τή μοναρχική, άρχοντική, εκκλησιαστική φορολογία: παρακράτηση ανθρώπων ή χρόνου μέ τίς άγγραφείες ή τίς επιστρατεύσεις, τόν έγκλεισμό τών άλητών ή τήν έξορία τους). Η ανάπτυξη τών πειθαρχικών συστημάτων σημαδεύει τήν εμφάνιση τών στοιχειωδών τεχνικών της εξουσίας πού υπάγονται σέ μιάν όλότελα διαφορετική οικονομία: μηχανισμοί εξουσίας πού, αντί νά ενεργούν με «άφαιρέσεις», ένσωματώνονται άπό τά έσω στήν παραγωγική άποτελεσματικότητα τών μηχανισμών, στήν ένίσχυση της άποτελεσματικότητας αυτής, και στή χρησιμοποίηση τών όσων αυτή παράγει. Τήν παλιότερη άρχή «παρακράτηση-βία» πού διείπε τήν οικονομία της εξουσίας, τά πειθαρχικά συστήματα τήν άντικαθιστούν τώρα μέ τήν άρχή «ήπιότητα-παραγωγή-κέρδος». Τά συστήματα τούτα πρέπει νά θεωρούνται ως τεχνικές πού

επιτρέπουν την διευθέτηση, σύμφωνα με την αρχή αυτή, της πολλαπλότητας των ανθρώπων και τον πολλαπλασιασμό των μηχανισμών παραγωγής (κι αυτό σημαίνει όχι μόνο την καθαυτό «παραγωγή», αλλά και την παραγωγή γνώσης και ταλέντων στο σχολείο, την παραγωγή υγείας στα νοσοκομεία, την παραγωγή καταστροφικής δύναμης με τον στρατό).

Στό έργο της αυτό της προσαρμογής, ή πειθαρχία έχει να λύσει όρισμένα προβλήματα, τά όποια ή παλιά οίκονομία της έξουσίας δέν ήταν άρκετά έξοπλισμένη για να τά άντιμετωπίσει. Μπορεί να μειώσει την «ά-χρησιμότητα» των μαζικών φαινομένων: να περιορίσει εκείνο που σέ μία πολλαπλότητα την καθιστά πολύ λιγότερο εύμεταχείριστη από μία μονάδα· να περιορίσει αυτό που άντιτίθεται στη χρησιμοποίηση του καθενός από τά στοιχεία της και του άθροίσματός τους· να περιορίσει όλα όσα, μέσα σ' αυτή την πολλαπλότητα, άπειλούν να εκμηδενίσουν τά πλεονεκτήματα του μεγάλου άριθμού της· γι' αυτό και ή πειθαρχία παγιώνει· άκινητοποιεί ή ρυθμίζει τίς κινήσεις· διαλύει τίς συγχύσεις, τίς πυκνές συναθροίσεις στίς άστατες μετακινήσεις, τίς ύπολογισμένες κατανομές. Όφείλει άκόμα να τιθασει όλες τίς δυνάμεις που σχηματίζονται μέ άφετηρία την ίδια τή συγκρότησή μιás οργανωμένης πολλαπλότητας· όφείλει να έξουδετερώνει τά φαινόμενα άντι-έξουσίας που γεννά ή ίδια ή πολλαπλότητα, και που συνιστούν άντίσταση στην έξουσία, ή όποια θέλει να της επιβληθεί: ζυμώσεις, έξεγέρσεις, αυθόρμητες οργανώσεις, συνασπισμοί – κάθε τί που μπορεί να υπάγεται στίς όριζόντιες συζεύξεις. Όπό έδώ, και τό γεγονός ότι τά πειθαρχικά συστήματα χρησιμοποιούν τίς διαδικασίες κάθετου διαχωρισμού, ότι εφαρμόζουν, άνάμεσα στα διάφορα στοιχεία του ίδιου επιπέδου, φράγματα όσο τό δυνατόν πιο άδιαπέραστα, ότι καταρτίζουν πυκνότατα ιεραρχημένα δίκτυα – κοντολογίς, ότι άντιτάσσουν στην έγγενή και αντίπαλη δύναμη της πολλαπλότητας τή μέθοδο της σταθερής και έξατομικευτικής πυραμίδας. Οι πειθαρχικοί μηχανισμοί όφείλουν επίσης να αύξάνουν την ιδιαίτερη χρησιμότητα του κάθε στοιχείου της πολλαπλότητας, αλλά μέ τά ταχύτερα και λιγότερο δαπανηρά μέσα, χρησιμοποιώντας δηλαδή την ίδια την πολλαπλότητα ως όργανο αυτής της αύξησης: γι' αυτό και χρησιμοποιούν, για την απόσπαση από τά σώματα τό μέγιστο του χρόνου και της δύναμης, αυτές τίς γενικές μέθοδες, όπως είναι ή προ-

γραμματισμένη άπασχόληση, ή όμαδική εκγύμναση, οι άσκήσεις, ή καθολική και ταυτόχρονα λεπτομερειακή επιτήρηση. Όπί πλέον, τά πειθαρχικά συστήματα όφείλουν να αύξήσουν την ιδιάζουσα στίς πολλαπλότητες χρήσιμη ένέργεια, να καταστήσουν την κάθε μία από αυτές πιο ώφέλιμη από τό άπλό άθροισμα των στοιχείων της: και άκριβώς για να αύξήσουν τά χρήσιμα άποτελέσματα του πολλαπλού, τά πειθαρχικά συστήματα επινούν τακτικές κατανομές, άμοιβαίας διευθέτησης των σωμάτων, των κινήσεων και των ρυθμών, διαφοροποίησης των ίκανοτήτων, άμοιβαίου συντονισμού σέ σχέση μέ διάφορα όργανα ή έργα. Τέλος, ή πειθαρχία πρέπει να χειρίζεται τίς σχέσεις έξουσίας όχι πάνω από την πολλαπλότητα, αλλά μέσα στην ίδια την ύφή της, μέ τον πιο διακριτικό τρόπο, τον καλύτερα συναρθρωμένο μέ τίς άλλες λειτουργίες της πολλαπλότητας αυτής, καθώς και τον λιγότερο δαπανηρό: σέ όλα αυτά άνταποκρίνονται όργανα έξουσίας άνώνυμα και συνεκτατά μέ την πολλαπλότητα που καθυποτάσσουν, όπως είναι ή ιεραρχική επιτήρηση, ή συνεχής καταγραφή, ή άτέρμονη κρίση και ταξινόμηση. Τελικά, ή πειθαρχία πρέπει να άντικαταστήσει μιάν έξουσία που εκδηλώνεται μέ την αίγλη εκείνων που την άσκούν, μέ μιάν έξουσία που έντεχνα άντικειμενοποιεί εκείνους στους όποιους άσκειται· πρέπει μάλλον να διαμορφώσει μιá γνώση άναφορικά μ' αυτούς, παρά να επιδειξει τά πομπώδη σημάδια της κυριαρχίας. Κοντολογίς, τά πειθαρχικά συστήματα είναι τό σύνολο των μικροσκοπικών τεχνικών έφευρέσεων, που έπέτρεψαν να αύξηθει τό χρήσιμο μέγεθος της πολλαπλότητας, περιορίζοντας τά μειονεκτήματα της έξουσίας ή όποια, άκριβώς για να την καταστήσει χρήσιμη, όφείλει να την κυβερνά. Όποιαδήποτε πολλαπλότητα – είτε πρόκειται για ένα εργαστήριο είτε για ένα Έθνος, για ένα στρατό ή για ένα σχολείο – φτάνει τό κατώφλι της πειθαρχίας μόνον όταν ή σχέση άνάμεσα στη μία και στην άλλη γίνεται θετική.

Όν ή οίκονομική άπογείωση της Δύσης άρχισε μέ διαδικασίες που έπέτρεψαν τή συσσώρευση του κεφαλαίου, μπορούμε ίσως να πούμε πως οι μέθοδες διαχείρισης της συσσώρευσης των ανθρώπων έπέτρεψαν μιá πολιτική άπογείωση σέ σχέση μέ τίς παραδοσιακές, τελετουργικές, δαπανηρές, βίαιες μορφές έξουσίας, που όταν περιέπεσαν σέ άχρηστία άντικαταστάθηκαν από μιάν όλόκληρη εκλεπτυσμένη και καλά σταθμισμένη τεχνική της καθυ-

πρόταξης. Στην πραγματικότητα, οι δύο αυτές διαδικασίες – συσσώρευση των ανθρώπων και συσσώρευση του κεφαλαίου – δέν είναι δυνατόν να διαχωριστούν· τό πρόβλημα τής συσσώρευσης των ανθρώπων δέν θά μπορούσε νά λυθεί χωρίς τήν ανάπτυξη ενός συστήματος παραγωγής Ικανού νά τούς συντηρεί καί ταυτόχρονα νά τούς χρησιμοποιεί· αντίστροφα, οι τεχνικές πού καθιστούν χρήσιμη τή συσσωρευμένη πολλαπλότητα των ανθρώπων επιταχύνουν τήν κίνηση γιά τή συσσώρευση του κεφαλαίου. Σ' ένα λιγότερο γενικό επίπεδο, οι τεχνολογικές μεταβολές του παραγωγικού συστήματος, ό καταμερισμός τής εργασίας καί ή έκπόνηση των πειθαρχικών μεθόδων, διατήρησαν πάντα ανάμεσά τους ένα σύνολο στενότερων σχέσεων²⁸. Η καθεμιά από τίς δύο κατέστησε τήν άλλη έφικτή καί αναγκαία· ή καθεμιά χρησίμευσε ως πρότυπο στην άλλη. Η πειθαρχική πυραμίδα σχημάτισε τό μικρό κύτταρο εξουσίας μέσα στο όποιο ό διαχωρισμός, ό συντονισμός καί ό έλεγχος τής εργασίας επιβλήθηκαν καί έγιναν αποδοτικοί· καί ή αναλυτική δικτύωση του χρόνου, των κινήσεων, των δυνάμεων των σωμάτων, αποτέλεσε ένα λειτουργικό σχήμα πού εύκολα μετατοπίστηκε από τίς ομάδες πού έπρεπε νά υποταχθούν στους μηχανισμούς τής παραγωγής· ή μαζική προβολή των στρατιωτικών μεθόδων στη βιομηχανική οργάνωση υπήρξε ένα παράδειγμα αυτής τής διαμόρφωσης του καταμερισμού τής εργασίας, μέ βάση σχήματα εξουσίας. Από τήν άλλη όμως μεριά, ή τεχνική ανάλυση τής παραγωγικής διαδικασίας, ή «μηχανική» τής αποσύνθεσης, προβλήθηκαν στη δύναμη εργασίας, πού έργο τής ήταν νά τήν εξασφαλίζει· ή σύσταση των πειθαρχικών αυτών μηχανών όπου εκτελείται ή σύνθεση καί, συνακόλουθα, ή επαύξηση των ατομικών δυνάμεων τίς όποιες συνένωσαν είναι τό αποτέλεσμα τής προβολής αυτής. Μέ λίγα λόγια, ή πειθαρχία είναι μά ένωτική τεχνική μέθοδος πού, μέ ελάχιστη δαπάνη, περιορίζει τή δύναμη του σώματος ως «πολιτικής» δύναμης, καί τή μεγιστοποιεί ως ωφέλιμη δύναμη. Η ανάπτυξη τής κεφαλαιοκρατικής οικονομίας έκανε αναγκαία τήν εξειδικευμένη μορφή τής πειθαρχικής εξουσίας, πού οι γενικοί τύποι τής, οι μέθοδες καθυπόταξης των δυνάμεων καί των σωμάτων, κοντολογίς, ή «πολιτική ανατομία» τής, μπορούν νά εφαρμοστούν σε διαφορετικά πολιτικά καθεστώτα, σε διαφορετικά συστήματα ή θεσμούς.

2. – Η πανοπτική μορφή τής εξουσίας – στο στοιχειώδες, τε-

χνικό, ταπεινά φυσικό επίπεδο όπου έχει τή θέση τής – δέν εξαρτάται άμεσα ούτε καί βρίσκεται στην άμεση προέκταση των μεγάλων νομικο-πολιτικών δομών μίας κοινωνίας· δέν είναι όμως καί απόλυτα ανεξάρτητη. Από ιστορική άποψη, ή διαδικασία μέ τήν όποία ή άστική τάξη έγινε, στη διάρκεια του 18ου αιώνα, ή πολιτικά κυρίαρχη τάξη, όχυρώθηκε πίσω από τήν καθιέρωση ενός νομικού πλαισίου, ξεκάθαρου, κωδικοποιημένου, τυπικά έξισωτικού, καί παγίωσε τή θέση τής μέ τήν οργάνωση ενός καθεστώτος κοινοβουλευτικού καί αντιπροσωπευτικού. Η ανάπτυξη όμως καί ή γενίκευση των πειθαρχικών συστημάτων αποτέλεσαν τήν άλλη όψη – τή ζοφερή – των διαδικασιών αυτών. Η γενική νομική μορφή πού διασφάλιζε ένα σύστημα δικαιωμάτων καταρχήν ίσωτικών είχε σαν υπόβαθρο τούς καθημερινούς καί φυσικούς μικρομηχανισμούς, καθώς καί όλα εκείνα τά συστήματα μικροεξουσίας, τά ανισωτικά καί ασύμμετρα στην ουσία, πού είναι οι πειθαρχικές μέθοδες. Καί αν τυπικά τό αντιπροσωπευτικό καθεστώς επιτρέπει στη βούληση όλων νά διαμορφώνει – άμεσα ή έμμεσα, μέ ή χωρίς αλλαγή σκυτάλης – τή θεμελιώδη αρχή τής κυριαρχίας, τά πειθαρχικά συστήματα εξασφαλίζουν, στη βάση, τήν ύποταγή των δυνάμεων καί των σωμάτων. Η πραγματική καί σωματική πειθαρχία αποτέλεσε τό υπόστρωμα κάθε τυπικής καί νομικής έλευθερίας. Τό «Συμβόλαιο» μπορούσε κάλλιστα νά νοηθεί σαν ιδανικό θεμέλιο του δικαίου καί τής πολιτικής εξουσίας· ό πανοπτισμός αποτελούσε τήν οίκουμενικά διαδομένη τεχνική μέθοδο του καταναγκασμού. Δέν έπαψε ποτέ νά κατεργάζεται σε βάθος τίς νομικές δομές τής κοινωνίας, γιά νά βάζει σε λειτουργία τούς ουσιαστικούς μηχανισμούς τής εξουσίας, ύπνομεύοντας τά τυπικά πλαίσια πού αυτή είχε υίοθετήσει. Ο «Διαφωτισμός» πού ανακάλυψε τίς έλευθερίες, έφευρε καί τίς πειθαρχίες.

Φαινομενικά, οι πειθαρχίες δέν αποτελούν τίποτα περισσότερο από ένα ύπο-δίκαιο. Μοιάζουν νά προεκτείνουν ως τό άπειροελάχιστο επίπεδο των χωριστών υπάρξεων τίς γενικές μορφές πού προσδιορίζονται από τό δίκαιο· ή άκόμα παρουσιάζονται ως τρόποι μαθητείας πού επιτρέπει στα άτομα νά έντάσσονται σ' αυτές τίς γενικές απαιτήσεις. Θά έλεγε κανείς πώς ακολουθούν τον ίδιο τύπο δικαίου αλλάζοντάς του κλίμακα, καί καθιστώντας τό άκόμα πιο λεπτόλογο καί σίγουρα πιο έπιεικές. Ωστόσο, πρέ-

πει μάλλον νά δούμε τά πειθαρχικά συστήματα σάν ένα είδος αντι-δικαίου. Συγκεκριμένος ρόλος τους είναι νά παρεμβάλλουν ανυπέρβλητες ασυμμετρίες και νά αποκλείουν τίς αμοιβαιότητες. Πρώτον, διότι ή πειθαρχία δημιουργεί ανάμεσα στά άτομα έναν «ιδιωτικό» δεσμό, πού είναι μιά σχέση καταναγκασμών δλότελα διαφορετική από τή συμβατική υποχρέωση· ή αποδοχή μιάς πειθαρχίας μπορεί ίσως νά επικυρώνεται μέ σύμβαση· όμως, ό τρόπος πού ή πειθαρχία επιβάλλεται, οί μηχανισμοί πού κινητοποιεί, ή μονοσήμαντη εξάρτηση τών μέν σέ σχέση μέ τούς άλλους, τό «περισσότερη έξουσία» πού βρίσκεται πάντα από τήν ίδια μεριά, ή ανισότητα τής θέσης τών διαφόρων «εταίρων» σέ σχέση μέ τόν κοινό κανονισμό, αντιθέτουν τόν πειθαρχικό δεσμό στόν συμβατικό δεσμό, και επιτρέπουν τή συστηματική νόθευση τού δευτέρου από τή στιγμή πού έχει ως περιεχόμενο έναν πειθαρχικό μηχανισμό. Είναι γνωστό, λογουχάρη, πόσες πραγματικές μέθοδες αποδυναμώνουν τό πλάσμα δικαίου τής σύμβασης εργασίας: ή πειθαρχία πού επιβάλλεται στά εργαστήρια είναι μιά από τίς πιό σημαντικές. 'Επί πλέον, ενώ τά νομικά συστήματα προσδιορίζουν τά υποκείμενα δικαίου σύμφωνα μέ παγκόσμιους κανόνες, τά πειθαρχικά συστήματα χαρακτηρίζουν, ταξινομούν, εξειδικεύουν· κατανέμουν σύμφωνα μέ μιάν όρισμένη κλίμακα, διαμερίζουν γύρω από ένα όριο, κατατάσσουν ιεραρχικά τά άτομα τό ένα σέ σχέση μέ τό άλλο, και, στή χειρότερη περίπτωση, αποκλείουν και άχρηστεύουν. Πάντως, στόν χώρο και στή χρονική διάρκεια όπου άσκούν τόν έλεγχο τους και ενεργοποιούν τίς ασυμμετρίες τής έξουσίας τους, προχωρούν σέ μιάν άναστολή τού δικαίου, πού δέν είναι ποτέ ολοκληρωτική αλλά και πού ποτέ δέν άκυρώνεται. 'Όσο κι άν είναι κανονική και θεσμική, ή πειθαρχία, μέ τόν μηχανισμό τής, άποτελεί ένα «αντι-δίκαιο». 'Ακόμα κι άν τό παγκόσμιο σύστημα δικαίου τής σύγχρονης κοινωνίας φαίνεται νά θεσπίζει συγκεκριμένα όρια στήν άσκηση τών έξουσιών, ό παντού διαδομένος πανοπτισμός κινητοποιεί - αντίθετα πρós τό δίκαιο - έναν τεράστιο και ταυτόχρονα μικροσκοπικό μηχανισμό πού στηρίζει, ενισχύει, πολλαπλασιάζει τήν άσυμμετρία τών έξουσιών και κάνει άχρηστα τά όρια πού τού έχουν χαράξει. Οί χαμηλόβαθμες πειθαρχίες, οί καθημερινοί πανοπτισμοί, μπορεί ίσως νά βρίσκονται σέ πολύ κατώτερο επίπεδο από τούς μεγάλους μηχανισμούς και τούς μεγάλους πολιτικούς άγώ-

νες· όμως, στή γενεαλογία τής σύγχρονης κοινωνίας, μέ τήν ταξική κυριαρχία πού τή διαπερνά, ύπήρξαν τό πολιτικό αντίστοιχών νομικών κανόνων, σύμφωνα μέ τούς όποιους ανακατανεμόταν ή έξουσία. 'Από έδώ άσφαλώς και ή σημασία πού αποδίδεται από καιρό τώρα, στίς μικρομεθόδους τής πειθαρχίας, στίς εύτελείς πονηριές πού αυτή έχει έπινοήσει, ή ακόμα και στίς γνώσεις πού τής δίνουν ένα εύπαρουσίαστο πρόσωπο. 'Από έδώ και ό φόβος τού παραμερισμού τής όσο δέν βρίσκεται κάποιο υποκατάστατό τής. 'Από έδώ και ό ίσχυρισμός ότι άποτελεί τό ίδιο τό θεμέλιο τής κοινωνίας και τής ίσορροπίας τής, ενώ στήν πραγματικότητα δέν είναι παρά μιά σειρά μηχανισμών πού καταστρέφουν όριστικά και παντού τήν ίσορροπία τών σχέσεων έξουσίας. 'Από έδώ, τέλος, και ή επίμονη προσπάθεια νά εμφανίζεται ή πειθαρχία σάν ταπεινή αλλά συγκεκριμένη μορφή τής κάθε ήθικης, ενώ στήν πραγματικότητα δέν είναι παρά μιά δέσμη φυσικοπολιτικών τεχνικών μεθόδων.

Και, για νά επανέλθουμε στό πρόβλημα τής νόμιμης τιμωρίας, ή φυλακή μέ όλη τήν επανορθωτική τεχνολογία πού τή συνοδεύει, πρέπει άπαραίτητα νά επανατοποθετηθεί σέ τούτη τή θέση: στό σημείο όπου ή κωδικοποιημένη δύναμη τού κολασμού στρεβλώνεται σέ πειθαρχική δύναμη επιτήρησης· στό σημείο όπου οί παγκόσμια άναγνωρισμένες νόμιμες τιμωρίες εφαρμόζονται επιλεκτικά σέ όρισμένα άτομα, πού είναι πάντα τά ίδια· στό σημείο όπου ό επαναχαρακτηρισμός τού υποκειμένου τού δικαίου μεταβάλλεται μέ τήν ποινή σέ χρησιμο ντρεσάρισμα τού έγκληματία· στό σημείο όπου τό δίκαιο αντιστρέφεται και παραμερίζεται, και όπου τό αντι-δίκαιο γίνεται τό πραγματικό και θεσμοποιημένο περιεχόμενο τών νομικών τύπων. Αυτό πού γενικεύει τότε τήν κολαστική έξουσία, δέν είναι ή καθολική συνείδηση τού νόμου στό καθένα από τά υποκείμενα δικαίου, είναι ή κανονική έκταση, είναι τό πυκνούφαντο πλέγμα τών πανοπτικών μεθόδων.

3. - 'Αν τίς πάρουμε μιά μιά, οί μέθοδες αυτές έχουν μιά μακριά προϊστορία. 'Η ούσία όμως τής καινοτομίας, στόν 18ο αιώνα, είναι πώς, μέ τή σύνθεση και τή γενίκευσή τους, φτάνουν στό επίπεδο όπου άπόκτηση γνώσης και επαύξηση έξουσίας ενισχύονται κανονικά, σύμφωνα μέ μιά κυκλική διαδικασία. Τά πειθαρχικά συστήματα διαβαίνουν τότε τό «τεχνολογικό» κατώφλι. Δέν βάζουν άπλώς «σέ τάξη» πρώτα τά νοσοκομεία, τά σχολεία και,

αργότερα, τὰ εργαστήρια· χάρη στήν πειθαρχία, τὰ ιδρύματα αὐτά ἐγιναν «συσκευές» ὅπου κάθε μηχανισμός ἀντικειμενοποίησης μπορεῖ νά ἔχει τήν ἀξία ἐνός ὄργάνου καθυπόταξης, καί ὅπου κάθε ἐπαύξηση ἐξουσίας ὀδηγεῖ στήν ἀπόκτηση νέων γνώσεων· μέ βάση αὐτόν τόν δεσμό ἀνάμεσα στά διάφορα τεχνολογικά συστήματα, στάθηκε δυνατό νά διαμορφωθοῦν, μέσα στό πείθαικό πεδίο, ἡ κλινική ἰατρική, ἡ ψυχιατρική, ἡ παιδική ψυχολογία, ἡ ψυχοπαιδαγωγική, ἡ ὀρθολογική ὀργάνωση τῆς ἐργασίας. Ἔχουμε ἐδῶ, ἐπομένως, μιὰ διπλή διαδικασία: ἐπιστημολογική ἐλευθέρωση μέ ἀφετηρία μιάν ἐκλέπτυνση τῶν σχέσεων ἐξουσίας· πολλαπλασιασμό τῶν ἐνεργειῶν τῆς ἐξουσίας χάρη στήν ἀπόκτηση καί τή σῶρευση νέων γνώσεων.

Ἡ ἐξάπλωση τῶν πειθαρχικῶν μεθόδων ἐντάσσεται σέ μιάν εὐρεία ἱστορική διαδικασία: τήν ἴδια σχεδόν ἐποχή ἀναπτύσσονται πολλές ἄλλες τεχνολογίες – ἀγρονομικές, βιομηχανικές, οἰκονομικές. Πρέπει ὅμως νά ἀναγνωρίσουμε πῶς σέ σύγκριση μέ τίς μεταλλουργικές βιομηχανίες, τή χημεία, πού τότε γεννιέται, τίς μεθόδους ἐθνικῆς λογιστικῆς, σέ σύγκριση μέ τίς ὑψικάμινους ἢ τήν ἀτμομηχανή, ὁ πανοπτισμός ἐλάχιστα ἐγκωμιάστηκε. Δέν θεωρήθηκε ποτέ τίποτ' ἄλλο παρά μιὰ ἀλλόκοτη μικρή οὐτοπία, τό δράμα μιᾶς κακίας – κάπως σάν νά ἦταν ὁ Bentham ὁ Fourier μιᾶς ἀστυνομικῆς κοινωνίας, ὅπου τό Κοινόδιό της θά εἶχε τή μορφή τοῦ Πανοπτικοῦ. Ὡστόσο, τό Πανοπτικό ἦταν ὁ ἀφηρημένος τύπος μιᾶς πολύ πραγματικῆς τεχνολογίας: τῆς τεχνολογίας τῶν ἀτόμων. Καί γιά τό γεγονός ὅτι αὐτή ἐγκωμιάστηκε ἐλάχιστα ὑπάρχουν πολλοί λόγοι: ὁ πῶς φανερός εἶναι πῶς, ἐκτός ἀπό ὀρισμένες θεωρητικές ταξινομήσεις, οἱ μελέτες πού ἀναφέρονται σ' αὐτήν σπάνια θεωρήθηκαν ἐπιστημονικές. Ὁ πραγματικός ὅμως λόγος εἶναι, ἀσφαλῶς, ὅτι ἡ ἐξουσία τήν ὁποία βάσει σέ ἐνέργεια αὐτή ἡ τεχνολογία καί πού ἐπιτρέπει τήν ἐπαύξησης της εἶναι μιὰ ἐξουσία ἄμεση καί φυσική τήν ὁποία οἱ ἄνθρωποι ἀσκοῦν ὁ ἕνας πάνω στόν ἄλλον. Τό ἄδοξο τοῦτο ἀποτέλεσμα ἀντιστοιχεῖ σέ μιάν ἀνομολόγητη ἀρχή. Θά ἦταν ὅμως ἄδικο νά παραβάλουμε τίς πειθαρχικές μεθόδους μέ ἐφευρέσεις ὅπως ἡ ἀτμομηχανή ἢ τό μικροσκόπιο τοῦ Amici. Οἱ πρῶτες εἶναι κάτι πολύ κατώτερο· ὡστόσο, ἀπό ὀρισμένη ἀποψη, εἶναι πῶς σπουδαιότερες. Ἄν θέλαμε νά τοὺς βροῦμε ἕνα ἱστορικό ἀντίστοιχο, ἢ τουλάχιστον ἕνα σημεῖο σύγκρισης, πρέπει νά ἀνατρέξουμε μάλ-

λον στήν «ἱεροεξεταστική» τεχνική.

Ὁ 18ος αἰώνας ἐφεῦρε τίς τεχνικές τῆς πειθαρχίας καί τῆς ἐξέτασης, ὅπως περίπου ὁ Μεσαίωνας ἐπινόησε τή δικαστική ἀνάκριση. Ἀπό ὀλίγερα διαφορετικούς, ὅμως, δρόμους. Ἡ διαδικασία τῆς ἀνάκρισης – παλιά δημοσιονομική καί διοικητική τεχνική – εἶχε κυρίως ἀναπτυχθεῖ τόν καιρό τῆς ἀναδιοργάνωσης τῆς Ἐκκλησίας καί τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν Πριγκιπάτων κατὰ τοὺς 12ο καί 13ο αἰῶνες. Ἐκείνη τήν ἐποχή εἰσέδυσσε πολύ βαθιά, ὅπως ξέρουμε, στή νομολογία τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων, καί ἀργότερα στά «κοσμικά» δικαστήρια. Ἡ ἀνάκριση, σάν αὐταρχική ἐρευνα μιᾶς ἀλήθειας διαπιστωμένης ἢ ἀποδεδειγμένης, ἐρχόταν ἔτσι σέ ἀντίθεση πρὸς τίς παλιές διαδικασίες τοῦ δροκου, τῆς θεοκρισίας, τῆς νομικῆς μονομαχίας, τῆς Θείας Δίκης ἢ ἀκόμα καί τοῦ συμβιβασμοῦ ἀνάμεσα σέ ἰδιώτες. Ἡ ἀνάκριση ἦταν ἡ ἰδιοποίηση ἀπό τήν κυρίαρχη ἐξουσία τοῦ δικαιώματος νά ἀποδείξει τήν ἀλήθεια μέ ὀρισμένες κανονισμένες τεχνικές. Ὡστόσο, ἂν καί ἡ ἀνάκριση ἔχει ἐνσωματωθεῖ, ἀπό τήν ἐποχή ἐκείνη (καί ὡς τίς μέρες μας) στή δυτική δικαιοσύνη, δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε οὔτε τήν πολιτική της προέλευση, τοὺς στενοὺς της δεσμούς μέ τή γέννηση τῶν κρατῶν καί τή μοναρχική κυριαρχία, οὔτε καί τήν κατοπινή της παρέκκλιση καί τόν ρόλο πού ἔπαιξε στήν παραγωγή τῶν γνώσεων. Πράγματι, ἡ ἀνάκριση στάθηκε τό πρωτόγονο, ἴσως, ἀλλά θεμελιακό στοιχεῖο γιά τή σύσταση τῶν ἐμπειρικῶν ἐπιστημῶν· ὑπῆρξε ἡ νομικο-πολιτική μήτρα τῆς ἐμπειρικῆς γνώσης πού, ὅπως εἶναι γνωστό, ἀποδεσμεύτηκε καί ἀναπτύχθηκε πολύ σύντομα στά τέλη τοῦ Μεσαίωνα. Εἶναι ἴσως ἀλήθεια πῶς τὰ μαθηματικά γεννήθηκαν, στήν Ἑλλάδα, ἀπό τίς τεχνικές τῆς μέτρησης· οἱ φυσικές ἐπιστήμες πάντως γεννήθηκαν, ἐν μέρει, στά τέλη τοῦ Μεσαίωνα, ἀπό τήν πρακτική τῆς ἀνάκρισης. Ἡ μεγάλη ἐμπειρική γνώση πού ἀναφέρεται σέ ὅλα τὰ πράγματα τοῦ κόσμου καί πού τὰ ἐγγράφει στήν κανονική διάταξη ἐνός ἀτελεῦτητου λόγου – ὁ ὁποῖος διαπιστώνει, περιγράφει καί ἀποδείχνει τὰ «γεγονότα» (κι αὐτό τή στιγμή ὅπου ὁ δυτικός κόσμος ἀρχίζει τήν οἰκονομική καί πολιτική κατάκτηση τοῦ ἴδιου αὐτοῦ κόσμου) – ἔχει ἀναμφίβολα τό πρακτικό πρότυπό του στήν Ἱερή Ἐξέταση, τήν ἀπίστευτη αὐτήν ἐφεύρεση πού ἡ πρόσφατη ἠπιότητά μας ἔχει ἀπωθήσει στή σκοτεινὴ πλευρὰ τῆς μνήμης μας. Ὡστόσο, τό ρόλο πού ἡ πολιτικο-νομική αὐτή

ανάκριση, ή διοικητική και ποινική, ή θρησκευτική και κοσμική έπαιξε για τις φυσικές επιστήμες, ή πειθαρχική ανάλυση τόν έπαιξε για τις επιστήμες του ανθρώπου. Οι επιστήμες αυτές, πού ό «άνθρωπισμός» μας τις έγκωμιάζει πάνω από έναν αιώνα τώρα, έχουν ως τεχνικό πρότυπο την έξουχιστική και σατανική έρευνητικότητα των πειθαρχικών συστημάτων και των άνιχνεύσεων τους. Τά συστήματα αυτά υπήρξαν ίσως για την ψυχολογία, την ψυχιατρική, την παιδαγωγική, την έγκληματολογία, και για τόσες άλλες παράδοξες γνώσεις, ό,τι ή τρομαχτική ανακριτική έξουσία υπήρξε για την ήρεμη γνώση των ζώων, των φυτών ή της γής. Άλλη έξουσία, άλλη γνώση. Στο κατώφλι της κλασικής εποχής, ό Bacon, ό άνθρωπος του Νόμου και του Κράτους, άποπειράθηκε να φτιάξει για τις εμπειρικές επιστήμες ή μεθοδολογία της ανάκρισης. Ποιός Μεγάλος Έπιτηρητής θά έκπονήσει ή μεθοδολογία της εξέτασης, για τις επιστήμες του ανθρώπου; Έκτός άν αυτό είναι πραγματικά αδύνατο. Γιατί, άν άληθεύει πώς ή ανάκριση, μέ τό να έχει μιά τεχνική για τις εμπειρικές επιστήμες, άποχωρίστηκε από την ιεροεξεταστική διαδικασία, όπου ιστορικά είχε τις ρίζες της, ή εξέταση, από ή μεριά της, έμεινε παρά πολύ κοντά στην πειθαρχική έξουσία πού την έχει διαμορφώσει. Είναι ακόμα, και θά εξακολουθει να είναι, αναπόσπαστο μέρος των πειθαρχικών συστημάτων. Φαίνεται βέβαια να έχει ύποστει κάποιο θεωρητικό εξαγνισμό, έντασσόμενη σε επιστήμες όπως είναι ή ψυχιατρική, ή ψυχολογία. Και πραγματικά, ή βλέπουμε μέ ή μορφή ψυχολογικών τέστ, συνδιαλέξεων, έρωτηματολογίων, γνωματεύσεων, να διορθώνει φαινομενικά τούς μηχανισμούς της πειθαρχίας: ή σχολική ψυχολογία είναι έπιφορτισμένη να άπαλύνει τις σκληρότητες του σχολείου, όπως και ή ιατρική ή ή ψυχιατρική συνδιάλεξη είναι έπιφορτισμένη να διορθώνει τά άποτελέσματα της εργασιακής πειθαρχίας. Δέν πρέπει όμως να γελιόμαστε: οι τεχνικές αυτές δέν κάνουν τίποτε άλλο παρά να παραπέμπουν τά άτομα από ή μιά πειθαρχική βαθμίδα στην άλλη, και άναπαράγουν, σε συμπτυκνωμένη ή τυποποιημένη μορφή, τό σχήμα έξουσία-γνώση πού είναι τό ιδιαίτερο γνώρισμα κάθε πειθαρχίας²⁹. Η μεγάλη έρευνα πού όδήγησε στην προώθηση των φυσικών επιστημών άποκόπηκε από τό πολιτικο-νομικό πρότυπό της: ένώ αντίθετα ή εξέταση παραμένει πάντα αιχμάλωτη της πειθαρχικής τεχνολογίας.

Η διαδικασία της ανάκρισης, κατά τόν Μεσαίωνα, είχε έπιβληθεί στην παλιά κατηγορητική δικαιοσύνη, κατευθυνόμενη όμως «έκ των άνω»: ένώ ή πειθαρχική τεχνική έχει εισβάλει, δολερά και σαν «έκ των κάτω», σε μιά ποινική δικαιοσύνη πού είναι ακόμα, στη θεμελιακή της άρχή, ιεροεξεταστική. Όλες οι μεγάλες παρεκκλίσεις πού χαρακτηρίζουν τά σύγχρονα ποινικά συστήματα – ό προβληματισμός για τόν έγκληματία πίσω από τό έγκλημά του, ή μέριμνα για μιά τιμωρία πού να είναι έπανορθωτική, θεραπευτική, όμαλοποιητική, ό διαμοιρασμός της δικαστικής άπόφασης άνάμεσα σε διάφορες δικαστικές βαθμίδες πού είναι ύποχρεωμένες να βαθμολογούν, να εκτιμούν, να κάνουν διαγνώσεις, να θεραπεύουν, να μεταβάλλουν τά άτομα – όλα αυτά προδίδουν ή διείδυση της πειθαρχικής εξέτασης στην δικαστική ανάκριση.

Αυτό, πού, από τώρα επιβάλλεται στην ποινική δικαιοσύνη ως τό σημείο έφαρμογής της, ως τό «ώφέλιμο» άντικείμενο της, δέν θά είναι πιά τό σώμα του ένόχου πού όρθώνεται ένάντια στό σώμα του βασιλιά: ούτε τό ύποκείμενο δικαίου ενός ιδανικού συμβολαίου, αλλά τό ίδιο τό άτομο πού ύποβάλλεται στην πειθαρχία. Τό άκρότατο σημείο της ποινικής δικαιοσύνης στό Προεπαναστατικό Καθεστώς, ήταν ό άτελεύτητος τεμαχισμός του σώματος του βασιλοκτόνου: εκδήλωση της ισχυρότερης έξουσίας πάνω στό σώμα του μεγαλύτερου έγκληματία, πού ό τέλειος άφανισμός του φανερώνει τό έγκλημα στην άληθινή μορφή του. Τό ιδανικό σημείο για τό ποινικό σύστημα φαίνεται να είναι σήμερα ή άπεριόριστη πειθαρχία: μιά ανάκριση πού δέν έχει τέρμα, μιά ανάκριση πού θά παρατείνεται χωρίς όρια, μέ μιά έξουχιστική και όλο και πιό αναλυτική παρατήρηση: μιά δικαστική άπόφαση πού θά είναι ταυτόχρονα ή κατάρτιση ενός φακέλου πού δέν κλείνει ποτέ, ή ύπολογισμένη ήπιότητα μιάς ποινής, πού διαπλέκεται μέ την άπληστη περιέργεια μιάς εξέτασης, μιά διαδικασία πού θά είναι ταυτόχρονα τό μόνιμο μέτρο μιάς έκτροπής από έναν άπροσπέλαστο κανόνα, και ή ασύμπτωτη κίνηση πού έξαναγκάζει στην συνάντησή του στό άπειρο. Τό βασανιστήριο έπιστεγάζει λογικά μιά διαδικασία ύπαγορευμένη από την Έρη Έξέταση. Η τοποθέτηση «ύπό παρατήρηση» είναι ή φυσική προέκταση μιάς δικαιοσύνης πού την έχουν κατακλύσει οι πειθαρχικές μέθοδες και οι διαδικασίες της εξέτασης. Τό γεγονός ό,τι ή φυλακή μέ τά κελ-

λιά της, με τις τακτές της χρονολογίες, την υποχρεωτική εργασία, τα όργανα της επιτήρησης και καταγραφής, με τους δεξιότητες της σέ ζητήματα εφαρμογής των κανονισμών, που μεταλλάζουν και πολλαπλασιάζουν τα καθήκοντα του δικαστή, έγινε τό σύγχρονο όργανο του ποινικού συστήματος, δέν πρέπει νά εκπλήσσει. Τί τό εκπληκτικό άν ή φυλακή μοιάζει με τά εργοστάσια, με τά σχολεία, τούς στρατώνες, με τά νοσοκομεία – πού όλα τους μοιάζουν με φυλακές;

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Στρατιωτικά Άρχεία τής Vincennes, Α 1 516 91. 'Ο κανονισμός αυτός είναι βασικά όμοιος με μιά σειρά άλλους κανονισμούς πού χρονολογούνται από τήν ίδια εποχή ή από προηγούμενη.
2. J. Bentham, *Πανοπτικόν – Έργα* (Panopticon-Works), έκδ. Bowring, τόμ. IV, σελ. 60-64. (Βλ. και πίνακα 17).
3. Στο 'Υστερόγραφο του Πανοπτικού (Postscript to the Panopticon), 1791, ό Bentham προσθέτει και σκοτεινές στοές, θαμένες με μαύρο, γύρω απ' δλη τήν οικοδομή τής επιτήρησης, πού ή καθέμά τους επιτρέπει τήν παρακολούθηση δύο όρόφων κελιών.
4. (Βλ. πίνακα 17). Στην πρώτη έκδοχή του «Πανοπτικού», ό Bentham είχε ακόμα επινοήσει μάν άκουστική επιτήρηση μέσ' από σωλήνες πού θα συνέδεαν τά κελιά με τόν κεντρικό πύργο. Στο 'Υστερόγραφο όμως παρέλειψε τό σχέδιο αυτό, ίσως γιατί δέν μπορούσε νά εισαγάγει τήν επιθυμητή άσυμμετρία πού θα επέτρεπε στόν επιτηρητή νά άκούει τά όσα έλεγαν οι φυλακισμένοι χωρίς αυτοί νά τόν άκουνε όταν μιλάει. 'Ο Julius προσπάθησε κι αυτός νά εφαρμόσει ένα άσύμμετρο άκουστικό σύστημα (*Μαθήματα για τις φυλακές* [Leçons sur les prisons], γαλλική μετάφραση, 1831, σελ. 18).
5. J. Bentham, *Πανοπτικόν – Έργα* (Panopticon-Works), τόμ. IV, σελ. 45.
6. G. Loisel, *Ίστορία των θηριοτροφείων* (Histoire des ménageries), 1912, II, σελ. 104-107. (Βλ. πίνακα 14).
7. 'Ο.π., σελ. 60-64.
8. J. Bentham, *Πανοπτικόν εναντίον Νέας Νότιας Ουαλλίας. Έργα* (Panopticon versus New South Wales. Works), έκδ. Bowring, τόμ. IV, σελ. 177.
9. 'Ο.π., σελ. 40. 'Αν ό Bentham παίρνει για παράδειγμα τό άναμορφωτήριο, είναι διότι οι λειτουργίες του είναι πολλαπλές (επιτήρηση, αυτόματος έλεγχος, έργλεισμός, άπομόνωση, καταναγκαστικά έργα, εκπαίδευση).
10. 'Ο.π., σελ. 65.
11. 'Ο.π., σελ. 39.
12. 'Ο Bentham, όταν φανταζόταν τούτη τήν άσταμάτητη ροή επισκεπτών πού μπαίνουν στόν κεντρικό πύργο μέσ' από ένα υπόγειο, και από εκεί παρατηρούν τό κυκλικό τοπίο του Πανοπτικού, γνώριζε, άραγε, τά «Πανοράματα» πού ό Barker κατασκεύαζε εκείνη τήν εποχή (τό πρώτο φαίνεται νά χρονολογείται από τά 1787), και όπου οι επισκέπτες πού κατελάμβαναν τήν κεντρική πλατεία, έβλεπαν νά ξετυλίγεται γύρω τους ένα τοπίο, μιά πόλη, μιά μάχη; Οι επισκέπτες βρίσκονταν άκριδώς στή θέση του υπέρτατου βλέμματος.
13. Ch. Demia, *Κανονισμός για τά σχολεία τής πόλης τής Λυών* (Règlement pour les écoles de la ville de Lyon), 1716, σελ. 60-61.
14. 'Αναφορά του Ταλλεϋράνδου στή Συντακτική Συνέλευση, 10 Σεπτεμβρίου 1791. 'Αναφέρεται από τόν Α. Léon, *Η Γαλλική Έπανάσταση και ή Τεχνική Έκπαίδευση* (La Révolution française et l' éducation technique), 1968, σελ. 106.
15. Ch. Demia, *Κανονισμός για τά σχολεία τής πόλης τής Λυών* (Règlement pour les écoles de la ville de Lyon), 1716, σελ. 39-40.
16. Στις τελευταίες δεκαετίες του 18ου αιώνα, πολλοί πίστεψαν πως ό στρατός θα μπορούσε νά χρησιμοποιηθεί ως όργανο επιτήρησης και άστυνόμευσης του πληθυσμού. 'Ο στρατός, πού δέν είναι ακόμα πειθαρχημένος στόν 17ο αιώνα, θεωρείται μολαταύτα κατάλληλος νά πειθαρχεί τούς άλλους. Βλ., λογονύχηρ, J. Servan, *'Ο Στρατιώτης πολίτης* (Le Soldat citoyen), 1780.
17. Arsenal, χειρόγρ. αριθ. 2565. Βρίσκουμε εκεί πολλούς κανονισμούς για τούς φιλανθρωπικούς συλλόγους του 17ου και του 18ου αιώνα.
18. Βλ., L. Radzinovitz, *Τό άγγλικό ποινικό δίκαιο* (The English Criminal Law), 1956, τόμ. II, σελ. 203-241.
19. Σημείωμα του Duval, γενικού γραμματέα τής διεύθυνσης τής 'Αστυνομίας, αναφέρεται από τόν Funck-Brentano, *Κατάλογος των χειρογράφων τής Βιβλιοθήκης του Arsenal* (Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque de l' Arsenal), τόμ. IX, σελ. I.
20. N. T. Des Essarts, *Γενικό Λεξικό τής 'Αστυνομίας* (Dictionnaire universel de Police), 1787, σελ. 344, 528.
21. 'Αναφέρεται από τόν Le Maire σ' ένα υπόμνημα πού είχε συντάξει ύστερα από αίτηση του Sartine, για νά άπαντήσει σέ δεκαέξι ερωτήματα του 'Ιωσήφ Β', αναφορικά με τήν 'Αστυνομία του Παρισιού. Τό υπόμνημα αυτό δημοσιεύτηκε από τόν Gazier στά 1879.
22. Συμπλήρωμα στις 'Οδηγίες για τή σύνταξη ενός νέου Κώδικα (Instruction pour la rédaction d' un nouveau code), 1769, § 535.
23. N. Delamare, *Πραγματεία περί 'Αστυνομίας* (Traité de la Police), 1705. Εισαγωγή χωρίς σελιδαρίθμηση.
24. Για τά άστυνομικά κατάστιχα του 18ου αιώνα, βλ., M. Chassaigne, *Η Γενική Διεύθυνση τής 'Αστυνομίας* (La Lieutenance générale de Police), 1906.

25. E. de Vattel, *Τό Διεθνές Δίκαιο* (Le Droit des gens), 1768, σελ. 162.
26. N. H. Julius, *Μαθήματα περί φυλακῶν* (Leçons sur les prisons), γαλλική μετάφρ. 1831, I, σελ. 384-386.
27. J. B. Treilhard, *Αιτιολογία τοῦ κώδικα ποινικῆς δικονομίας* (Motifs du code d' instruction criminelle), 1808, σελ. 14.
28. Βλ., Κ. Μαξ: *Τό Κεφάλαιο*, βιβλίο I, μέρος τέταρτο, κεφ. XIII. Καθώς καί τήν πολύ ἐνδιαφέρουσα ἀνάλυση τῶν F. Guerry καί D. Deleule, *Τό παραγωγικό σῶμα* (Le corps productif), 1973.
29. Βλ. σχετικά μέ τοῦτο τό θέμα, Michel Tort, *Ὁ δείκτης νοημοσύνης* (Q.I.), 1974. (Ἑλλην. μετάφρ., ἐκδόσεις Ράππα, 1984. Σημ. Μετ.).

Δ'
Η ΦΥΛΑΚΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Όλοκληρωμένα και αυστηρά ιδρύματα

Ἡ φυλακή εἶναι λιγότερο πρόσφατη ἀπ' ὅ,τι διάφοροι εἰδικοί διατείνονται, ὑποστηρίζοντας πῶς γεννήθηκε μέ τούς καινούργιους Κώδικες. Ἡ μορφή-φυλακή ἔχει ὑπάρξει πολύ πρὶν ἀπό τή συστηματική της χρησιμοποίηση πού γίνεται μέ τούς ποινικούς νόμους. Ἐχει διαμορφωθεῖ ἀνεξάρτητα ἀπό τό δικαστικό σύστημα, τότε πού ἐπινοήθηκαν, μέσα σέ ὀλόκληρο τό κοινωνικό σῶμα, οἱ διάφορες διαδικασίες γιά τήν κατανομή τῶν ἀτόμων, τήν ἐγκατάστασή τους καί τόν χωροταξικό διαμοιρασμό τους, τήν ταξινόμησή τους, τήν ἀπόσπαση ἀπό αὐτά τοῦ ἀνώτατου βαθμοῦ τοῦ χρόνου καί τοῦ ἀνώτατου ὄριου τῶν δυνάμεών τους, τό δάμασμα τῶν σωμάτων τους, τήν ἀδιάκοπη κωδικοποίηση τῆς συμπεριφορᾶς τους, τή διατήρησή τους μέσα σέ μιάν ἀδιάλειπτη δρατότητα, τόν σχηματισμό γύρω τους ἑνός ὀλόκληρου συστήματος παρατήρησης, καταγραφῆς καί σημειώσεων, τή συγκρότηση ἑνός μηχανισμοῦ πού νά συσσωρεύει καί νά συγκεντρώνει ὅλα τά στοιχεῖα πού θά ἐξασφάλιζαν τήν καλύτερη γνωριμία τους. Ἡ γενική μορφή ἑνός μηχανισμοῦ πού σύντελεῖ στό νά γίνονται τά ἄτομα εὐπειθῆ καί χρήσιμα, μέ τό μέσο μιᾶς συγκεκριμένης μεταχείρισης τῶν σωμάτων τους, κατέληξε στή σύλληψη τοῦ θεσμοῦ τῆς φυλακῆς, πρὶν ἀκόμα ὁ νόμος τόν καθορίσει σάν τήν κατεξοχήν ποινή. Ἡ ἀλήθεια εἶναι πῶς, γύρω στά τέλη τοῦ 18ου αἰώνα καί στίς ἀρχές τοῦ 19ου, παρατηρεῖται τό πέρασμα στό ποινικό σύστημα τῆς φυλάκισης· κι αὐτό εἶναι κάτι τό καινούργιο. Στήν πραγματικότητα, πρόκειται γιά τό ἀνοιγμα τῶν ποινικῶν συστημάτων σέ μηχανισμούς καταναγκασμοῦ, πού εἶχαν κιόλας ἐμφα-

νιστεί σέ άλλες χώρες. Τά «πρότυπα» τῆς ποινικῆς κράτησης – ἡ Γάνδη, τό Γκλόστερ, ἡ Οὐώλνοτ Στρήτ – ἀποτελοῦν μάλλον τά πρῶτα ὀρατά σημεῖα τῆς ἐξέλιξης αὐτῆς, παρά καινοτομίες ἢ ἀφετηρίες. Ἡ φυλακή, οὐσιαστικό στοιχεῖο τῆς κολαστικῆς πα- νοπλίας, σημειώνει ἕναν σημαντικό σταθμό στήν ἱστορία τῆς ποινικῆς δικαιοσύνης: τό ἀνοιγμά της πρὸς τόν «ἀνθρωπι- σμό». Ἄλλά σημειώνει, ἐπίσης, καί ἕναν σημαντικό σταθμό στήν ἱστορία τῶν πειθαρχικῶν αὐτῶν μηχανισμῶν πού ἡ νέα ταξικὴ ἐξουσία ἀρχίζει λίγο λίγο νά ἀναπτύσσει: πρόκειται γιὰ τὴ στιγ- μὴ ὅπου οἱ πειθαρχικοὶ μηχανισμοὶ κυριεύουν τόν δικαστικό θε- σμό. Στὴν καμπὴ τοῦ δέκατου ὄγδοου πρὸς τόν δέκατο ἔνατο αἰώνα μιὰ καινούργια νομοθεσία καθορίζει τὴν ἐξουσία τοῦ κολασμοῦ σάν γενικό δικαίωμα τῆς κοινωνίας, ἐξουσία πού ἀσκει- ται μὲ τόν ἴδιο τρόπο πάνω σέ ὅλα τὰ μέλη τῆς κοινωνίας καί ὅπου τό κάθε ἄτομο ἔχει τὰ ἴδια δικαιώματα· καθιστώντας ὅμως τὴ φυλάκιση ὡς τὴν κυριότερη ποινὴ, εἰσάγει διαδικασίες κυ- ριάρχιας πού χαρακτηρίζουν ἕναν ἰδιαίτερο τύπο ἐξουσίας. Μιὰ δικαιοσύνη πού θέλει νά ἀποκαλεῖται «ἴση», ἕνα δικαστικό σύ- στημα πού θέλει νά θεωρεῖται «αὐτόνομο», ἀλλὰ εἶναι κατακυ- ριευμένο ἀπὸ τίς ἀσυμμετρίας τῆς πειθαρχικῆς καθυπόταξης – αὐτές εἶναι οἱ συνθήκες ὅπου γεννήθηκε ἡ φυλακή: «ποινὴ κάθε πολιτισμένης κοινωνίας¹.»

Εὐκόλα μπορούμε νά καταλάβουμε τὴν πρόδηλη ἔννοια πού ἀπόκτησε πολὺ σύντομα ἡ φυλακή-τιμωρία. Ἀπὸ τὰ πρῶτα κιό- λας χρόνια τοῦ 19ου αἰώνα, ὁ κόσμος συνειδητοποίησε τό και- νούργιο στοιχεῖο τῆς· κατὰ βάθος, ὅμως, ἐμφανίζεται τόσο στενά δεμένη μὲ τὴν ἴδια τὴ λειτουργία τῆς κοινωνίας, ὥστε ὅλες οἱ ἄλ- λες τιμωρίες πού οἱ μεταρρυθμιστές τοῦ 18ου αἰώνα εἶχαν ἐπι- νοήσει, ἔπεσαν στή λησμονιά. Φάνηκε χωρὶς ἐναλλακτικὴ λύση, καί νά παρασύρεται ἀπὸ τό ρεῦμα τῆς ἱστορίας: «Δέν πρόκειται γιὰ κάτι τό τυχαῖο, οὔτε εἶναι ἡ ἰδιοτροπία τοῦ νομοθέτη πού κα- τέστησαν τὴ φυλάκιση τὴ βάση καί ὀλόκληρο σχεδόν τό οἰκοδό- μημα τῆς σημερινῆς ποινικῆς μας κλίμακας: εἶναι ἡ πρόοδος τῶν ἰδεῶν καί ἡ ἠπιότητα τῶν ἠθῶν².» Καί ἂν σέ κάπως περισσότερο ἀπὸ ἕναν αἰώνα, τό κλίμα αὐτό μεταβλήθηκε, τοῦτο δέν σημαίνει πὼς ἐξαφανίστηκε ὀλότελα. Γνωστά εἶναι τὰ μειονεκτήματα τῆς φυλακῆς, καί πόσο εἶναι ἐπικίνδυνη ὅταν δέν εἶναι ἄχρηστη. Καί ὅμως κανεὶς δέν «βλέπει» μὲ τί θά μπορούσε νά ἀντικατασταθεῖ.

Πρόκειται γιὰ τὴν πιὸ μοσητὴ λύση πού, μολαταῦτα, κανεὶς δέν ἔχει πὼς νά τὴν ἀποφύγει.

Ἡ «πραγματικότητα» αὐτὴ τῆς φυλακῆς, πού, θέλοντας καί μὴ, τὴν ἀποδεχόμαστε, βασίζεται πρῶτ' ἀπ' ὅλα στήν ἀπλή μορ- φὴ τῆς «στέρησης τῆς ἐλευθερίας». Καί πὼς νά μὴ εἶναι ἡ φυλά- κιση ἢ κατεχοχὴν τιμωρία, σέ μιὰ κοινωνία ὅπου ἡ ἐλευθερία λο- γίζεται ἀγαθὸ πού ἀνήκει σέ ὅλους μὲ τόν ἴδιο τρόπο, καί τό ὅποιο ὁ καθένας τό νιώθει «καθολικό καί ἀμετάλλαχτο³»; Ἡ ἀπώλεια τῆς ἐλευθερίας ἔχει λοιπὸν γιὰ ὅλους τὴν ἴδια ἀξία· πολ- λὺ περισσότερο ἀπὸ τό πρόστιμο, ἀντιπροσωπεύει τὴν «ισότιμη» τιμωρία. Νομικὴ, κατὰ κάποιον τρόπο, διαύγεια τῆς φυλακῆς. Ἐπὶ πλέον, ἐπιτρέπει τὴν ἀκριβὴ ποσοτικὴ ἐπιβολὴ τῆς ποινῆς, σύμφωνα μὲ μιὰ χρονικὴ διάρκεια. Ὑπάρχει μιὰ μορφὴ-ἀμοιβὴ τῆς φυλάκισης, πού ἀποτελεῖ, στίς βιομηχανικὲς κοινωνίες, τὴν οἰκονομικὴ τῆς «πραγματικότητας», πού τῆς ἐπιτρέπει νά ἐμφανί- ζεται σάν ἐπανόρθωση. Στερώντας τόν χρόνο ἀπὸ τόν κατάδικο, ἡ φυλάκιση φαίνεται νά ἐκφράζει συγκεκριμένα τὴν ἰδέα ὅτι ἡ παράβαση ἔχει παραβλάψει, πέρα ἀπὸ τό θῦμα, τὴν κοινωνία ὀλόκληρη. Πραγματικότητα οἰκονομικο-ἠθικὴ ἑνός ποινικοῦ συ- στήματος πού ἀξιολογεῖ τὴν τιμωρία σέ μέρες, σέ μῆνες, σέ χρό- νια, καί πού ἐπιβάλλει ποσοτικὲς ἀντιστοιχίες ἀδικημάτων-χρο- νικῆς-διάρκειας. Ἀπὸ δῶ προέρχεται καί ἡ τόσο κοινὴ, ἡ τόσο κατάλληλη γιὰ τὴ λειτουργία τῆς τιμωρίας ἐκφραση – μῶλο πού ἔρχεται σέ ἀντίθεση μὲ τὴν αὐστηρὴ θεωρία τοῦ ποινικοῦ δικαίου –, ὅτι φυλακίζεται κανεὶς γιὰ νά «ξεπληρώσει τό χρέος του στήν κοινωνία». Ἡ φυλακή εἶναι «φυσικὴ», ὅπως καί «φυσικὴ» εἶναι, στήν κοινωνία μας, ἡ χρησιμοποίησις τοῦ χρόνου γιὰ νά καταμε- τρηθοῦν οἱ ἀνταλλαγές.

Ἡ ἔννοια τῆς φυλάκισης βασίζεται ἀκόμα στό ρόλο τῆς – τόν ὑποθετικὸ ἢ τόν ἐπιβεβλημένο – ὡς μηχανισμοῦ μεταμόρφωσης τῶν ἀτόμων. Καί πὼς νά μὴ εἶναι ἡ φυλακή πρόθυμα ἀποδεκτὴ ἀφοῦ, ἐγκλείοντας, ἀναμορφώνοντας, καθυποτάσσοντας, ἀναδη- μουργεῖ, ἐντείνοντάς τους κάπως, ὅλους τοὺς μηχανισμοὺς πού ὑπάρχουν κιόλας στό κοινωνικὸ σῶμα; Ἡ φυλακή: στρατώνας κάπως αὐστηρός, σχολεῖο χωρὶς ἐπιείκεια, ζοφερό ἐργαστήρι – ἀλλὰ, οὐσιαστικά, τίποτα τό ποιοτικὰ διαφοροτικό. Τό διπλό αὐ- τό ἔρεισμα – νομικο-οικονομικὸ ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, καί τεχνικο- πειθαρχικὸ ἀπὸ τὴν ἄλλη – ἐμφανίζει τὴ φυλάκιση σάν τὴν πε-

ρισσότερο άμεση και την πιο πολιτισμένη απ' όλες τις ποινές. Η διπλή της αυτή λειτουργία είναι που συνετέλεσε, χωρίς αμφιβολία, στην εδραίωσή της. Και πραγματικά, ένα πράγμα είναι πρόδηλο: η φυλακή δεν στάθηκε αρχικά μιά στέρηση της ελευθερίας, στην όποια δόθηκε σέ συνέχεια η τεχνική λειτουργία της αναμόρφωσης· από την αρχή κιόλας υπήρξε μιά «νόμιμη κράτηση», επιφορτισμένη μ' ένα σωφρονιστικό συμπλήρωμα, ή ακόμα, μιά επιχείρηση μεταμόρφωσης των ατόμων, που η στέρηση της ελευθερίας της επιτρέπει νά λειτουργεί μέσα στο νομικό σύστημα. Μέ λίγα λόγια, ή ποινική φυλάκιση, από τις αρχές του 19ου αιώνα, καλύπτει ταυτόχρονα και τή στέρηση της ελευθερίας και την τεχνική μεταμόρφωση των ατόμων⁴.

Ύπενθυμίζουμε εδώ όρισμένα γεγονότα. Στους Κώδικες του 1808 και του 1810, καθώς και στά μέτρα που άμεσα προηγήθηκαν ή επακολούθησαν, ή φυλάκιση δεν συγγέεται ποτέ μέ την άπλή στέρηση της ελευθερίας. Είναι, ή τουλάχιστον πρέπει νά είναι, ένας διαφοροποιημένος και σκόπιμος μηχανισμός. Διαφοροποιημένος, αφού δεν πρέπει νά παρουσιάζει την ίδια μορφή, ανάλογα μέ τό αν άφορά έναν ύπόδικο ή έναν κατάδικο, έναν παραβάτη ή έναν έγκληματία: κριτήριο, σωφρονιστήριο, φυλακή, πρέπει, καταρχήν, νά αντιστοιχούν στίς διαφορές αυτές, και νά εξασφαλίζουν μιά τιμωρία όχι μονάχα κλιμακωτή σέ ένταση, αλλά και άνομοιόμορφη ως προς τούς σκοπούς της. Γιατί ή φυλακή έχει έναν όρισμένο σκοπό, από την αρχή κιόλας γνωστό: «Ο νόμος που επιβάλλει ποινές λιγότερο ή περισσότερο άυστηρές, δεν είναι δυνατόν νά επιτρέπει στο άτομο που έχει καταδικαστεί σέ κάποιαν έλαφριά ποινή νά κρατείται στον ίδιο χώρο μέ τον έγκληματία τον καταδικασμένο σέ βαρύτερη ποινή... αν ό κύριος σκοπός της ποινής που επιβάλλει ό νόμος είναι ή επανόρθωση του έγκλήματος, επιδιώκεται επίσης και ή αναμόρφωση του ένόχου⁵.» Και τή μεταμόρφωση αυτή πρέπει νά την άπαιτήσουμε από την έσωτερική επιρροή της φυλάκισης. Φυλακή-τιμωρία, φυλακή-μηχανισμός: «Η τάξη που πρέπει νά βασιλεύει στίς φυλακές μπορεί άναμφισβήτητα νά συμβάλλει άποφασιστικά στην άναγέννηση των καταδικών· ή κακή άνατροφή, ή μεταδοτικότητα του κακού παραδείγματος, ή φυγοπονία... στάθηκαν τά αίτια όλων των έγκλημάτων. Άς προσπαθήσουμε, λοιπόν, νά κλείσουμε όλες αυτές τις πηγές διαφθοράς· άς εφαρμόσουμε στίς φυλα-

κές κανόνες ήθικης άρετής· και οι κατάδικοι, ύποχρεωμένοι νά εκτελούν κάποιαν έργασία που θά την αγαπήσουν όταν θά 'ρθει ή ώρα νά άποκομίσουν τούς καρπούς της, θά συνηθίσουν στην έπιθυμία και στην ανάγκη της άπασχόλησης, θά δώσουν ό ένας στον άλλον τό καλό παράδειγμα μιάς φιλόπονης ζωής, που λίγο λίγο θά έξελιχθεί σέ μιά ένάρετη ζωή· θά αρχίσουν λίγο λίγο νά μετανοιώνουν για τά περασμένα - ένας πρώτος προάγγελος της άφοσίωσης στά καθήκοντά τους⁶.» Οι επανορθωτικές τεχνικές αρχίζουν άμέσως νά άποτελούν μέρος της θεσμικής θωράκισης της ποινικής κράτησης.

Πρέπει ακόμα νά θυμίσουμε πώς ή κίνηση για τή μεταρρύθμιση των φυλακών, για τον έλεγχο της λειτουργίας τους, δεν είναι πρόσφατο φαινόμενο. Ούτε και φαίνεται νά γεννήθηκε από τή διαπίστωση της άποτυχίας του θεσμού της φυλάκισης. Η «μεταρρύθμιση» της φυλακής είναι σχεδόν σύγχρονη μέ τή γέννησή της. Θά έλεγε κανείς πώς είναι τό ίδιο τό πρόγραμμά της. Η φυλακή θρέθηκε από την αρχή κιόλας συνδεδεμένη μέ μιά σειρά από συμπληρωματικούς μηχανισμούς, που φαινομενικά είχαν σκοπό νά τή διορθώσουν, αλλά που μοιάζουν νά άποτελούν μέρος της ίδιας της λειτουργίας, τόσο ήταν δεμένοι μέ την ύπαρξή της σέ όλη τή διάρκεια της ιστορίας της. Άμέσως δημιουργήθηκε μιά άφθονη τεχνολογία της φυλακής. Έρευνες: ή έρευνα του Chaptal, στά 1801 κιόλας (όταν επρόκειτο νά διακριθώθει τί μπορούσε νά χρησιμοποιηθεί για την εγκατάσταση και στή Γαλλία του μηχανισμού των φυλακών), ή έρευνα του Decazes στά 1819, τό έργο του Villelmé που δημοσιεύτηκε στά 1820, ή άναφορά για τίς κεντρικές φυλακές που έκπονήθηκε από τον Martignac στά 1829, οι έρευνες που έγιναν στίς Ηνωμένες Πολιτείες από τον Beaumont de Tocqueville στά 1831, από τούς Demetz και Blouet στά 1835, τά ερωτηματολόγια που ύποβλήθηκαν από τον Montalivet στους διευθυντές των κεντρικών φυλακών και στά γενικά συμβούλια όταν γίνονταν οι συζητήσεις σχετικά μέ την άπομόνωση των κρατουμένων. Έταιρίες, για νά έλέγχουν τή λειτουργία των φυλακών και νά είσηγούνται τή βελτίωσή τους: στά 1818, ίδρύεται ή επίσημη «Έταιρία για τή βελτίωση των φυλακών», λίγο αργότερα ή «Έταιρία των Φυλακών», καθώς και διάφορες φιλανθρωπικές ομάδες. Άναρίθμητα μέτρα - βουλεύματα, οδηγίες ή νόμοι: από τον καιρό της μεταρρύθμισης

πού είχε προτείνει η Παλινόρθωση το Σεπτέμβριο του 1814, και πού ποτέ δεν εφαρμόστηκε, ως τον νόμο του 1844, πού έκπονήθηκε από τον Tocqueville και πού τερματίζει προσωρινά μακρόχρονα συζητήσεις αναφορικά με τα μέσα πού θά έκαναν τή φυλακή πιό αποτελεσματική. Προγράμματα για νά εξασφαλιστεί ή λειτουργία τής μηχανής-φυλακής⁷: προγράμματα για τή μεταχείριση τών κρατουμένων· πρότυπα για τήν υλική διευθέτηση τής φυλακής, πού μερικά έμειναν στό στάδιο του σχεδίου, όπως εκείνα του Danjou, του Blouet, του d' Harou-Romain, άλλα πού εμφανίζονται σέ οδηγίες (όπως ή έγκύκλιος τής 9ης Αυγούστου 1841, σχετικά με τήν οικόδομη των φυλακών), και άλλα πού εξελίχθηκαν σέ πραγματικές αρχιτεκτονικές κατασκευές, όπως ή Petite Roquette, όπου, για πρώτη φορά, οργανώθηκε στή Γαλλία ή φυλάκιση σέ κελιά.

Σέ όλα αυτά θά πρέπει νά προσθέσουμε διάφορα δημοσιεύματα πού πηγάζουν μάλλον άμεσα από τίσ φυλακές και πού συντάχθηκαν είτε από φιλανθρωπούς, όπως ό Appert, είτε, λίγο άργότερα, από «ειδικούς» (π.χ. τά «Χρονικά τής Charité»⁸), είτε ακόμα και από παλιούς κρατούμενους: ή «Pauvre Jacques» στά τέλη τής Παλινόρθωσης, ή ή «Gazette de Sainte-Pélagie» στίς αρχές τής Ίουλιανής Μοναρχίας⁹.

Η φυλακή δεν πρέπει νά θεωρείται θεσμός πού παρέμενε σέ αδράνεια, και πού διάφορες μεταρρυθμιστικές κινήσεις τήν αναστάτωναν κατά διαστήματα. Η «θεωρία τής φυλακής» ήταν μάλλον ό τρόπος τής σταθερής τής εφαρμογής, παρά ή όποια συμπτωματική κριτική τής - ένας από τούς όρους λειτουργίας τής. Η φυλακή αποτέλεσε πάντα μέρος ενός πεδίου δράσης όπου άφθονούσαν τά σχέδια, οι επαναδιευθετήσεις, οι πειραματισμοί, οι θεωρητικές συζητήσεις, οι μαρτυρίες, οι έρευνες. Γύρω από τόν θεσμό τής φυλακής, μιά αφάνταστη γονιμότητα, ένας άπίστευτος ζήλος. Η φυλακή είναι, μήπως, μιά σκοτεινή και έγκαταλειμμένη περιοχή; Η, μήπως, τό γεγονός ότι δεν έπαυσαν νά τό επαναλαμβάνουν συνέχεια επί δύο αιώνες, είναι ή απόδειξη πώς δεν πρόκειται για κάτι τέτοιο; Μετατρεπόμενη σέ νόμιμη τιμωρία, έφοδίασε τό παλιό νομικο-πολιτικό ζήτημα με τό δικαίωμα κολασμού όλων τών προβλημάτων, όλων τών ταραχών πού συνδέθηκαν με τίσ επανορθωτικές τεχνολογίες του ατόμου.

★

«Όλοκληρωμένοι και αύστηροί θεσμοί», έλεγε ό Baltard¹⁰. Η φυλακή πρέπει νά είναι ένας εξαντλητικός πειθαρχικός μηχανισμός. Κι αυτό, με πολλές έννοιες: πρέπει νά ασχολείται με όλες τίσ όψεις του ατόμου, με τή σωματική εκγύμνασή του, τήν κλίση του για εργασία, τήν καθημερινή του συμπεριφορά, τήν ήθική του στάση, τίσ ικανότητές του· ή φυλακή - πολύ περισσότερο από τό σχολείο, τό εργαστήρι ή τόν στρατό, πού ύπονοούν πάντα κάποιαν εξειδίκευση - είναι «παν-κλαδική». Επί πλέον, ή φυλακή δεν έχει επαφή με τό έξωτερικό, ούτε κενό· δεν διακόπτεται, παρά μονάχα όταν τό έργο τής έχει όλότελα εκπληρωθεί· αδιάλειπτη πρέπει νά είναι ή επιβολή τής πάνω στο άτομο: ακατάπαυστη πειθαρχία. Τέλος, διαθέτει σχεδόν απόλυτη έξουσία πάνω στους κρατούμενους· έχει τούς έσωτερικούς τής μηχανισμούς καταστολής και τιμωρίας: τυραννική πειθαρχία. Έντείνει στον ανώτατο βαθμό όλες τίσ διαδικασίες πού υπάρχουν στα άλλα πειθαρχικά συστήματα. Πρέπει νά είναι ή ισχυρότερη δυνατή μηχανή, για νά κατορθώσει νά επιβάλει μιά καινούργια μορφή στο διεστραμμένο άτομο· τρόπος δράσης τής είναι ή όλόπλευρη καταναγκαστική διαπαιδαγώγηση: «Με τή φυλάκιση, ή κυβέρνηση έχει άδιαφιλονίκητη έξουσία πάνω στην έλευθερία του ατόμου και στο χρόνο του κρατουμένου· εύκολα, λοιπόν, αντιλαμβάνεται κανείς τή δύναμη τής διαπαιδαγώγησης ή όποια, όχι μονάχα για μιά και μόνη μέρα, αλλά για πολλές μέρες, ακόμα και για χρόνια, μπορεί νά ρυθμίζει για τόν άνθρωπο τόν χρόνο του ύπνου και του ξύπνου, τής δραστηριότητας και τής ανάπαυσης, τόν αριθμό και τή διάρκεια τών γευμάτων, τήν ποιότητα και τήν ποσότητα τής τροφής, τή φύση και τό προϊόν τής εργασίας, τόν χρόνο τής προσευχής, τή χρήση του λόγου, ακόμα ως και τής σκέψης θά λέγαμε, αυτής τής διαπαιδαγώγησης ή όποια στίς απλές και σύντομες διαδρομές από τήν τραπεζαρία ως τό εργαστήρι, από τό εργαστήρι ως τό κελλί, ρυθμίζει τίσ κινήσεις του σώματος, και πού ακόμα και στίς στιγμές ανάπαυσης προσδιορίζει τήν καθημερινή ένασχόληση, αυτής τής διαπαιδαγώγησης, με λίγα λόγια, πού κατακτά τόν άνθρωπο στην όλότητά του, καθώς και όλες τίσ σωματικές και διανοητικές ικανότητές του, ακόμα και τόν ελάχιστο χρόνο πού διαθέτει για τόν εαυτό του¹¹.» Τό ολοκληρωμένο αυτό «μεταρρυθμιστήριο» επιβάλλει μιάν ανακωδίκωση τής ύπαρξης όλότελα διαφορετική από τήν καθαρά νομική στέρηση τής έλευ-

θερίας, δλότελα διαφορετική επίσης από τόν άπλό μηχανισμό τών συμβολικων παραστάσεων πού είχαν κατά νου οι μεταρρυθμιστές της εποχής της Ίδεολογίας.

1. - Πρώτο άξιωμα: ή απομόνωση. Άπομόνωση του κατάδικου σέ σχέση με τόν έξω κόσμο, σέ σχέση με ό,τι έχει προκαλέσει τήν παράβαση, με τίς διάφορες συννοχές πού τήν έχουν διευκολύνει. Άπομόνωση κάθε κρατούμενου σέ σχέση με τούς άλλους. Ή ποινή πρέπει νά είναι όχι μονάχα άτομική, αλλά και έξατομικευτική. Καί αυτό γίνεται με δύο τρόπους. Πρώτα άπ' όλα, ή φυλακή πρέπει νά έπινοείται με τρόπο ώστε νά εκμηδενίζει ή ίδια τίς δλέθριες συνέπειες πού προκαλεί συγκεντρώνοντας στο ίδιο μέρος κατάδικους πολύ διαφορετικούς: καταστέλλοντας τίς συνωμοσίες και τίς ανταρσίες πού μπορεί νά οργανωθούν, παρεμποδίζοντας τή δημιουργία κάθε ένδεχόμενης συννοχής και κάθε δυνατότητας εκδιασμού (τή μέρα όπου οι κρατούμενοι θά απελευθερωθούν), έξουδετερώνοντας τήν άνηθικότητα πού παρουσιάζουν οι «μυστικές εταιρίες» τους. Κοντολογίς, ή φυλακή πρέπει νά καταβάλλει κάθε προσπάθεια για νά μή σχηματίζεται ένας όμοιογενής και άλληλέγγυος πληθυσμός από τούς κακοποιούς πού είναι εκεί συγκεντρωμένοι: «Τή στιγμή αυτή έχουμε ανάμεσά μας μίαν οργανωμένη κοινωνία από έγκληματίες... Αυτοί σχηματίζουν ένα μικρό έθνος μέσα στο μεγάλο Έθνος μας. Όλοι σχεδόν οι άνθρωποι αυτοί γνωρίστηκαν στίς φυλακές ή ξαναβρίσκονται εκεί μέσα. Πρέπει σήμερα νά διαλύσουμε τά μέλη αυτής άκριδώς της κοινωνίας¹².» Έξάλλου, ή απομόνωση πρέπει νά άποτελεί ένα θετικό όργανο αναμόρφωσης. Με τίς σκέψεις πού ύποκινεί, και με τίς τύψεις πού αναπόφευχτα θά έπακολουθήσουν: «Ριγμένος στην απομόνωση, ό κατάδικος στοχάζεται. Μόνος άπέναντι στο έγκλημά του, μαθαίνει νά τό μισεί, και άν ή ψυχή του δέν έχει τελείως διαβρωθεί από τό κακό, μέσ στην απομόνωση είναι πού οι τύψεις θά 'ρθουν νά τόν κατακυριεύσουν¹³.» Κι ακόμα, ή απομόνωση έξασφαλίζει ένα είδος αυτορρυθμίσης της ποινής, και επιτρέπει κάτι σαν αυθόρμητη άτομικοποίηση της τιμωρίας: όσο περισσότερο ένας κατάδικος είναι ικανός νά σκέφτεται, τόσο περισσότερο νιώθει ένοχος για τό έγκλημά του· αλλά και τόσο περισσότερο οι τύψεις του θά είναι έντονες και ή μοναξιά του βασανιστική· αντίθετα, όταν θά έχει πραγματικά μετανοήσει, και θά έχει ειλικρινά άποδεχτεί τά άμαρτήματά του, ή

μοναξιά δέν θά είναι πιά γι' αυτόν κάτι τό άφόρητο: «Έτσι, σύμφωνα με τήν άξιοθαύμαστη αυτή πειθαρχία, κάθε νοσημοσύνη και κάθε ήθικότητα ένέχουν οι ίδιες τήν άρχή και τό μέτρο μιās καταστολής, πού τό τυχόν ανθρώπινο λάθος ή σφάλμα δέν είναι δυνατόν νά άλλοιώσει τή βεβαιότητα και τήν άμετάλλαχτη δικαιοσύνη της... Δέν μοιάζει, στ' αλήθεια, σαν τή σφραγίδα μιās θεϊκής και ουράνιας δικαιοσύνης¹⁴;» Τέλος, και ίσως πάνω άπ' όλα, ή απομόνωση τών καταδικων είναι ή άσφαλέστερη έγγύηση ότι μπορεί κανείς νά άσκει πάνω τους, στον πιο έντονο βαθμό, μίαν έξουσία πού δέν είναι δυνατόν νά άντισταθμιστεί από καμιάν άλλη έπιρροή· ή απομόνωση είναι ό βασικός όρος της άπόλυτης ύποταγής: «Μπορεί κανείς νά φανταστεί», έλεγε ό Charles Lucas, άναφερόμενος στο ρόλο του διεθυντή, του δασκάλου, του ιερέα τών φυλακών, και τών «φιλανθρώπων», αναφορικά με τόν απομονωμένο κρατούμενο, «μπορεί κανείς νά φανταστεί τήν ισχύ του ανθρώπινου λόγου πού παρεμβαίνει στην τρομαχτική πειθαρχία της σιωπής για ν' άπευθυνθεί στην καρδιά, στην ψυχή, στην προσωπικότητα του ανθρώπου¹⁵». Ή απομόνωση έξασφαλίζει τήν ιδιαίτερη συνομιλία ανάμεσα στον κρατούμενο και στην έξουσία πού άσκειται πάνω του.

Σ' αυτό άκριδώς τό σημείο αναφέρεται ή συζήτηση πάνω στα δύο άμερικανικά συστήματα φυλάκισης, στο σύστημα της Auburn και στο σύστημα της Φιλαδέλφειας. Στην πραγματικότητα, ή εύρύτατη αυτή συζήτηση¹⁶ δέν άφορά σέ τίποτ' άλλο παρά στην πραγματοποίηση μιās απομόνωσης πού νά είναι άπ' όλους άποδεκτή.

Τό πρότυπο τών φυλακών της Auburn προβλέπει τό άτομικό κελλί για τή νύχτα, εργασία και γεύματα από κοινού, αλλά με τόν όρο οι κρατούμενοι νά τηρούν άπόλυτη σιγή και νά μήν τούς επιτρέπεται νά μιλούν σέ κανέναν άλλον εκτός από τούς φύλακες, και αυτό με τήν άδειά τους και χαμηλόφωνα. Έκδηλη άναφορά στο μοναστικό πρότυπο· άναφορά επίσης στην πειθαρχία του εργαστηρίου. Ή φυλακή πρέπει νά άποτελεί τόν μικρόκοσμο μιās τέλειης κοινωνίας, όπου τά άτομα είναι άπομονωμένα στην πνευματική τους ύπόσταση, όπου, όμως, ή συνάντηση μεταξύ τους γίνεται μέσα σ' ένα πλαίσιο αυστηρά ιεραρχικό, χωρίς καμιά πλάγια σχέση, έτσι ώστε ή επικοινωνία νά μήν μπορεί νά γίνεται παρά μονάχα κάθετα. Τό πλεονέκτημα του συστήματος της Auburn,

κατά τούς όπαδούς του, είναι: πρόκειται έδω για μιάν αντίγραφή τής ίδιας τής κοινωνίας. Ό καταναγκασμός εξασφαλίζεται μέ ύλικά μέσα, αλλά προπάντων μ' έναν κανόνα πού πρέπει όλοι νά τόν σέβονται και πού τόν έγγυώνται ή επιτήρηση και οι τιμωρίες. Άντί νά κρατούνται οι κατάδικοι «στά σίδερα, όπως τό άγριο θηρίο στό κλουβί του», καλύτερο είναι νά ανακατεύονται μέ τούς άλλους, «νά παίρνουν από κοινού μέρος σέ χρήσιμες άσκήσεις, νά υποχρεώνονται από κοινού νά αποκτούν καλές συνήθειες, νά προλαμβάνεται ή μεταδοτικότητα τών κακών ήθών μέ μιá δραστήρια επιτήρηση, εξασφαλίζοντάς τους τήν περισυλλογή μέ τόν κανόνα τής σιωπής». ό κανόνας αυτός συνηθίζει τόν κρατούμενο νά «θεωρεί τόν νόμο ως ιερή έντολή, πού ή παράβασή της προκαλεί μιá δίκαιη και νόμιμη τιμωρία¹⁷». Μ' αυτόν τόν τρόπο, ή απομόνωση, οι συγκεντρώσεις χωρίς έπικοινωνία ανάμεσα στους κρατούμενους, καθώς και ή εφαρμογή τού νόμου πού εξασφαλίζεται από έναν αδιάλειπτο έλεγχο, πρέπει νά επαναφέρουν τόν έγκληματία στόν ίσιο δρόμο επανακαθιστώντας τον ως κοινωνικό άτομο: έτσι, ό έγκληματίας εκπαιδεύεται σέ μιá «ώφέλιμη και καρτερική δραστηριότητα¹⁸». αναπροσαρμόζεται στίς «συνήθειες τής κοινωνικότητας¹⁹».

Στήν απόλυτη απομόνωση – όπως αυτή εφαρμόζεται στό σύστημα τής Φιλαδέλφειας – ή επαναπροσαρμογή τού έγκληματία δέν προσδοκάται από τήν έπιβολή ενός κοινού νόμου, αλλά από τό τί υπαγορεύει στό άτομο ή ίδια του ή συνείδηση, πού μόνη αυτή μπορεί νά τό δια φωτίσει²⁰. «Όλομόναχος στό κελλί του, ό κρατούμενος αντικρύζει τόν έαυτό του μέ κατασιγασμένα τά πάθη του και μακριά από τόν κόσμο πού τόν περιτριγυρίζει, άκούει μόνο τή φωνή τής συνείδησής του, και, καθώς τή συμβουλευεται, νιώθει νά ξυπνάει μέσα του οι ήθικες άρχές πού ποτέ δέν εγκαταλείπουν όλότελα τήν ανθρώπινη καρδιά²¹». Δέν είναι λοιπόν ό τυπικός σεβασμός τού νόμου ή μόνο ό φόβος τής τιμωρίας πού θά έπηρεάσει τόν κρατούμενο, αλλά ή ίδια ή φωνή τής συνείδησής του. Κάλιο μιá συνειδητή ύποταγή παρά μιá επιπόλαιη έκπαίδευση: μιá αλλαγή «ήθικότητας» και όχι συμπεριφοράς. Στίς φυλακές τής Πενσυλβάνιας τά μόνα αναμορφωτικά όργανα είναι ή συνείδηση και οι βουβοί τοίχοι όπου αυτή προσκρούει. Στίς φυλακές τού Cherry Hill, «οί τοίχοι αντιπροσωπεύουν τήν τιμωρία τού έγκλήματος: στό κελλί, ό κρατούμενος αντικρύζει τόν έαυτό

του' είναι αναγκασμένος νά άκούει τή φωνή τής συνείδησής του». Γι' αυτό και ή εργασία σέ τούτες τίς φυλακές είναι μάλλον μιá παρηγοριά παρά μιá υποχρέωση: δέν είναι άπαραίτητο οι φύλακες νά άσκούν καταναγκασμούς πού εξασφαλίζονται από τήν ίδια τήν ύλικότητα τών πραγμάτων, και, έπομένως, τό κύρος τους μπορεί νά είναι άποδεκτό: «Σέ κάθε έπίσκεψή του, ό φύλακας άπευθύνει λίγα έγκάρδια λόγια πού ξυπνάει στήν καρδιά τού κρατούμενου μαζί μέ τήν εύγνωμοσύνη, τήν έλπίδα και τήν παρηγοριά: ό κρατούμενος αγαπά τόν φύλακά του' και τόν αγαπά γιατί ό φύλακας είναι γλυκομίλητος και συμπονετικός. Οι τοίχοι είναι τρομαχτικοί, και ό άνθρωπος είναι καλός²²». Στο κατάκλειστο αυτό κελλί, στόν προσωρινό αυτόν τάφο, ό μύθος τής άνάστασης εύκολα ύλοποιείται. Όστερα από τά ζοφερά σκοτάδια και τή σιωπή, ή αναγέννηση. Τό δεσμωτήριο τής Auburn ήταν ή ίδια ή κοινωνία μέ όλο της τόν δυναμισμό. Ό φυλακή τού Cherry Hill αντιπροσωπεύει τή ζωή πού καταλύεται και ξαναρχίζει. Ό καθολικισμός υίοθετεί άμέσως στά κηρύγματά του τήν τεχνική αυτή τών κουάκερων: «Γιά μένα, τά κελλιά σας δέν είναι τίποτ' άλλο παρά τάφοι φρικτοί, όπου, αντί για σκουλήκια, οι τύψεις και ή άπελπισία σας κατατρώνε και κάνουν τήν ύπαρξή σας μιá πρόωγη κόλαση. Όμως... αυτό πού για έναν άθεο φυλακισμένο δέν είναι τίποτ' άλλο παρά μόνο ένας τάφος, ένα αποτρόπαιο όστεοφυλάκιο, μετατρέπεται, για τόν άληθινά χριστιανό κρατούμενο σέ πραγματικό λίκνο τής μακάριας άθανασίας²³».

Σέ αντιπαράθεση μέ τά δύο αυτά πρότυπα, παρεμβάλλεται όλόκληρη σειρά από συγκρουόμενες γνώμες: θρησκευτικές (μήπως, ή μετάνοια θά πρέπει νά είναι τό κυριότερο στοιχείο τού σωφρονισμού;), ιατρικές (μήπως προκαλεί τρέλα ή αύστηρή απομόνωση;), οικονομικές (τί είναι τό λιγότερο δαπανηρό;), αρχιτεκτονικές και διοικητικές (ποιά μορφή φυλακής εξασφαλίζει τήν πιό άποτελεσματική επιτήρηση;). Γι' αυτό, φυσικά, και ή πολεμική βάσταξε χρόνια. Όλλά εκείνο πού βρισκόταν στό κέντρο τών συζητήσεων, και τίς υποκινούσε, ήταν ό κύριος σκοπός τής φυλάκισης: ή καταναγκαστική έξατομίκευση, μέ τή διακοπή κάθε σχέσης πού δέν θά έλεγόταν από τήν έξουσία, ή πού δέν θ' άκολουθούσε τήν έραρχία.

2. – «Ό έναλλαγή εργασίας και γευμάτων άκολουθεί τόν κατάδικο ως τήν ώρα τής βραδινής προσευχής: και τότε ό ύπνος τού

προσφέρει μίαν ευχάριστη ανάπαυση, πού δέν τήν ταράζουν οί φαντασιώσεις μιᾶς παράλογης σκέψης. Ἐτσι περνᾶνε οί ἔξι μέρες τῆς ἑβδομάδας. Καί ἀκολουθοῦνται ἀπό μιά ἡμέρα ἀφιερωμένα ἀποκλειστικά στήν προσευχή, στή διδασχὴ καί σέ ψυχοσωτήριους στοχασμούς. Μ' αὐτόν τόν τρόπο, περνᾶνε διαδοχικά οί ἑβδομάδες, οί μῆνες, τά χρόνια· μ' αὐτόν τόν τρόπο ὁ φυλακισμένος πού, ὅταν εἶχε ἐγκλειστῆι στό ἴδρυμα, ἦταν ἕνας ἄστατος ἀνθρώπος πού πίστευε μονάχα στήν ἀνομία καί κατάστρεφε τή ζωή του μέ τίς κακές του πράξεις, ὠθούμενος τώρα ἀπό συνήθειες ἀρχικά ἐξωτερικές ἀλλά σύντομα μεταβαλλόμενες σέ δεύτερη φύση, ἐξοικειώνεται τόσο πολύ μέ τήν ἐργασία καί τίς χαρές πού αὐτή προσφέρει, ὥστε ἂν μιά σοφή διδασκαλία κατορθώσει νά στρέψει κατά τι τήν ψυχή του πρὸς τή μετάνοια, θά μπορέσει νά ἐκτεθεῖ μέ περισσότερη ἐμπιστοσύνη σέ πειρασμούς πού ἀναπόφευχτα θά ὀρθωθοῦν στό δρόμο του, ὅταν ἀποκτήσει ξανά τήν ἐλευθερία του²⁴.» Ἡ ἐργασία, μαζί μέ τήν ἀπομόνωση, θεωρεῖται παράγοντας τῆς μεταμόρφωσης πού ἡ φυλακή ἔχει σάν σκοπό. Κι αὐτό φαίνεται κιόλας στόν Κώδικα τοῦ 1808: «Ἄν στόχος τῆς ἐπιβαλλόμενης ἀπό τόν νόμο ποινῆς εἶναι ἡ ἐπανόρθωση τοῦ ἐγκλήματος, στόχος τῆς εἶναι ἐπίσης καί ἡ ἀναμόρφωση τοῦ ἐνόχου· καί ὁ διπλός αὐτός στόχος θά ἐκπληρωθεῖ ἂν ὁ κακοποιός ξεφύγει ἀπό τήν ὀλέθρια αὐτή φυγοπονία πού ὄχι μονάχα τόν ἔχει ρίξει στή φυλακή, ἀλλά καί τόν ἀκολουθεῖ ἐκεῖ γιά νά τόν ὀδηγήσει στήν πιό ἐπονεϊδίστη διαφθορά²⁵.» Ἡ ἐργασία δέν συμπληρώνει οὔτε καί μετριάζει τό καθεστῶς τῆς κράτησης: εἴτε πρόκειται γιά καταναγκαστικά ἔργα, εἴτε γιά κάθειρξη, εἴτε γιά ἀπλή φυλάκιση, ὁ νομοθέτης θεωρεῖ τήν ἐργασία μίαν ἀναγκαιότητα. Ἀλλά αὐτή εἰδικά ἡ ἀναγκαιότητα δέν εἶναι ἐκεῖνη πού ἀναφέρεται ἀπό τούς μεταρρυθμιστές τοῦ 18ου αἰώνα, πού θέλαν νά τήν παρουσιάσουν σάν παράδειγμα γιά τό κοινό, ἢ σάν μιά ἐπανόρθωση ὠφέλιμη γιά τήν κοινωνία. Στό καθεστῶς τῶν φυλακῶν, ἡ σχέση ἀνάμεσα στήν ἐργασία καί στήν τιμωρία εἶναι ὀλότελα διαφορετικοῦ τύπου.

Ἡ πολεμική πού ἔφτασε στό ἀποκορύφωμά της τήν ἐποχὴ τῆς Παλιόρθωσης καί τῆς Ἰουλιανῆς Μοναρχίας, ἐπέτρεψε νά ἐρημυνθεῖ ὁ ρόλος πού ἀποδίνεται στήν ποινική ἐργασία. Καί πρῶτα ἀπ' ὄλα συζήτηση γιά τήν ἀμοιβή. Ἡ ἐργασία τῶν κρατουμένων πληρωνόταν στή Γαλλία. Τό πρόβλημα ἦταν: ἂν ἀμείβεται ἡ ἐρ-

γασία στή φυλακή, αὐτό σημαίνει πῶς, στήν πραγματικότητα, αὐτή δέν ἀποτελεῖ μέρος τῆς ποινῆς· καί ἐπομένως ὁ κρατούμενος μπορεῖ νά τήν ἀρνηθεῖ. Ἐπί πλέον, τό κέρδος ἀνταμείβει τήν ἐπιδεξιότητα τοῦ ἐργάτη καί ὄχι τή μετάνοια τοῦ ἐνόχου: «Τά χειρότερα ὑποκείμενα εἶναι σχεδόν παντοῦ οἱ πιό ἐπιδέξιοι ἐργάτες· εἶναι αὐτοί πού ἀμείβονται καλύτερα, καί, ἐπομένως, οἱ πιό ἱταμοί καί οἱ πιό ἀμετανόητοι²⁶.» Ἡ συζήτηση, πού δέν εἶχε ποτέ πραγματικά τερατιστεῖ, ἐπαναλαμβάνεται μέ μεγαλύτερη ζωηρότητα γύρω στά 1840-1845: ἐποχὴ οἰκονομικῆς κρίσης, ἐποχὴ ἐργατικῶν ταραχῶν, κι ἀκόμα ἐποχὴ ὅπου ἀρχίζει νά ἀποκρυσταλλώνεται ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στόν ἐργάτη καί στόν ἐγκληματία²⁷. Ξεσπᾶνε ἀπεργίες διαμαρτυρίας ἐναντία στά ἐργαστήρια τῶν φυλακῶν: ὅταν κάποιος βιομήχανος τοῦ Chaumont, κατασκευαστής γαντιῶν, κατορθώνει νά πάρει ἄδεια γιά νά ὀργανώσει ἕνα ἐργαστήρι στή φυλακή τοῦ Clairvaux, οἱ ἐργάτες διαμαρτύρονται, δηλώνουν πῶς ἡ ἐργασία τους ἀτιμᾶστηκε, καταλαμβάνουν τό ἐργοστάσιο καί ἀναγκάζουν τόν βιομήχανο νά παραιτηθεῖ ἀπό τό σχέδιό του²⁸. Ὄργανώνεται ἀκόμα καί ὀλόκληρη καμπάνια στόν ἐργατικό τύπο: κατακρίνεται ἡ κυβέρνηση γιατί εὐνοεῖ τήν ποινική ἐργασία γιά νά ρίξει τό «ἐλεύθερο» μεροκάματο τῶν ἐργατῶν· ἐπισημαίνεται ὅτι οἱ δυσμενεῖς ἐπιπτώσεις τῶν ἐργαστηρίων τῶν φυλακῶν γίνονται ἀκόμα πιό αἰσθητές στίς γυναῖκες, γιατί τίς στεροῦν ἀπό κάθε ἐργασία, τίς σπρώχνουν στήν πορνεία, καί, κατά συνέπεια, στή φυλακή, ὅπου οἱ ἴδιες αὐτές γυναῖκες, πού δέν ἔβρισκαν δουλειά ὅταν ἦταν ἐλεύθερες, συναγωνίζονται τώρα ἐκείνες πού ἀκόμα ἐργάζονται²⁹. σημειώνεται ὅτι ἐπιφυλάσσονται γιά τούς κρατούμενους οἱ λεπτότερες ἐργασίες - «οἱ λωποδύτες ἐκτελοῦν ευχάριστα ἐργασίες πιλοποιίας καί ἐπιπλοποιίας», ἐνῶ ὁ ἐργάτης-πιλοποιός μένει ἀνεργος καί ἀναγκάζεται νά πάει «στά ἀνθρώπινα σφαγεῖα νά παρασκευάζει στουπέτσι γιά δύο φράγκα τήν ἡμέρα³⁰· κατηγοροῦνται ἀκόμα οἱ φιλανθρωπικές ὀργανώσεις ἐπειδή φροντίζουν ἰδιαίτερα γιά τίς συνθήκες δουλειᾶς τῶν κρατουμένων, καί παραμελοῦν ἐκείνες τοῦ ἐλεύθερου ἐργάτη: «Εἴμαστε βέβαιοι πῶς ἂν οἱ φυλακισμένοι ἐπεξεργάζονταν τόν ὑδράργυρο, γιά παράδειγμα, ἡ ἐπιστήμη θά ἀνακάλυπτε πολύ πιό γρήγορα τά μέσα νά προστατεύσει τούς ἐργαζόμενους ἀπό τίς ἐπικίνδυνες ἀναθυμιάσεις του: «Οἱ καημένοι κατάδικοι!» θά ἔλεγε ἐκεῖνος πού ἀδιαφορεῖ ὀλότελα γιά τούς

εργάτες-επιχρυσωτές. Τί τά θέλετε; πρέπει κανείς νά σκοτώσει ή νά κλέψει γιά νά προσελκύσει τή συμπόνοια ή τό ενδιαφέρον.» 'Υποστηρίζεται επίσης πάνω άπ' όλα, πώς άν ή φυλακή δείχνει τάσεις νά μετατραπεί σέ εργαστήρι, πολύ γρήγορα οί 'Αρχές θά στέλνουν σ' αυτήν τούς έπαίτες καί τούς άνεργους, άνασυσταίνοντας έτσι τά παλιά γενικά νοσοκομεία τής Γαλλίας ή τά πτωχοκομεία τής 'Αγγλίας³¹. 'Υπήρξαν άκόμα, ιδίως, όταν ψηφίστηκε ό νόμος του 1844, ύπομνήματα καί επιστολές: σ' ένα άπό αυτά τά ύπομνήματα, πού άπορρίφθηκε άπό τό Κοινοβούλιο του Παρισίου, ύποστηριζόταν ότι «είναι άπάνθρωπο νά προτείνονται δολοφόνοι, εγκληματίες, λωποδύτες, γιά εργασίες πού είναι σήμερα ή ζωή χιλιάδων εργατών»· «'Η Βουλή προτίμησε τόν Βαραβά άντί γιά μās³²»· όρισμένοι τυπογράφοι άπευθύνουν ένα γράμμα στόν ύπουργό όταν μαθαίνουν πώς ιδρύθηκε τυπογραφείο στίς κεντρικές φυλακές του Melun: «Πρέπει νά διαλέξετε άνάμεσα σέ άπόβλητους τής κοινωνίας, δίκαια καταδικασμένους άπό τόν νόμο, καί σέ πολίτες πού θυσιάζουν τή ζωή τους μέσα στην άταπάρηση καί στην έντιμότητα, γιά νά συντηρήσουν τίς οίκογένειές τους καί νά συμβάλλουν στην ευμάρεια τής πατρίδας τους³³.»

'Όσο, σέ όλες αυτές τίς διαμαρτυρίες, ή κυθέρηση καί ή διοίκηση άπαντούν μέ τόν ίδιο στερεότυπο τρόπο: ή εργασία τών κρατουμένων δέν είναι δυνατόν νά κατακρίνεται γιά τήν ένδεχόμενη άνεργία πού θά προκαλούσε· ή εργασία αυτή δέν μπορεί νά έχει σοβαρές επιπτώσεις πάνω στην οίκονομία, άφου άπασχολεί έλάχιστα άτομα καί ή άπόδοσή της είναι μηδαμινή. 'Η χρησιμότητά της αυτή καθεαυτή δέν βασίζεται στην παραγωγή, αλλά στα άποτελέσματά της πάνω στόν άνθρώπινο μηχανισμό. 'Η εργασία είναι τό βασικό στοιχείο τής τάξης καί τής όμολότητας· μέ τίς χαρακτηριστικές της άπαιτήσεις, μεταβιάζει, μέ άνεπαισθητο τρόπο, στους κρατούμενους τίς διάφορες μορφές μιάς άυστηρής έξουσίας· επιβάλλει στα σώματα κανονικές κινήσεις, άποκλείει τήν άναταραχή καί τήν άναστάτωση, εγκαθιστά μιάν ίεραρχία καί μιάν επιτήρηση πού είναι πρόθυμα άποδεκτές, καί πού χαράζονται βαθύτατα στην συμπεριφορά τών καταδίκων έπειδή άποτελούν μέρος τής λογικής της: μέ τήν εργασία «ό κανόνας εισδύει στην φυλακή, επιβάλλεται χωρίς δυσκολία, χωρίς τή χρήση κατασταλτικών ή βίαιων μέσων. Μέ τήν άπασχόληση, ό κρατούμενος

άποκτά συνήθειες τάξης καί ύπακοής· άπό όκηρός πού ήταν, γίνεται τώρα φιλόπρονος καί δραστήριος... καί μέ τόν καιρό, βρίσκει στην κανονική λειτουργία του ίδρύματος, στίς χειρονακτικές εργασίες πού του επιβάλλονται... ένα άποτελεσματικό φάρμακο ενάντια στίς έκτροπές τής φαντασίας του³⁴.» 'Η ποινική εργασία, αυτή καθεαυτή, πρέπει νά νοείται σαν μηχανισμός πού μεταβάλλει τόν βίαιο, άγαλήνευτο, άπερίσκεπτο κρατούμενο σέ ένα έξαρτημα πού παίζει τό ρόλο του μέ άπόλυτη άκριβεια. 'Η φυλακή δέν είναι εργαστήρι· είναι, πρέπει νά είναι, μιά μηχανή πού οί κρατούμενοι-εργάτες άποτελούν ταυτόχρονα καί τά έξαρτήματα καί τά προϊόντα της· ή φυλακή «άπασχολεί» τούς κρατούμενους καί αυτό γίνεται «άδιάλειπτα, έστω καί μέ μοναδικό σκοπό νά γεμίζει τίς ώρες τους. 'Όταν τό σώμα κινείται, όταν τό πνεύμα προσηλώνεται σ' ένα καθορισμένο άντικείμενο, οί δυσάρεστες ιδέες άπομακρύνονται καί ή γαλήνη πλημμυρίζει ξανά τήν ψυχή³⁵.» 'Αν, σέ τελευταία άνάλυση, ή εργασία στην φυλακή έχει κάποιο οίκονομικό άποτέλεσμα, αυτό είναι τό ότι παράγει μηχανοποιημένα άτομα, σύμφωνα μέ τούς γενικά άποδεκτούς κανόνες μιάς βιομηχανικής κοινωνίας: «'Η εργασία είναι ή θεία πρόνοια τών σύγχρονων λαών· άναπληρώνει τήν ήθική, γεμίζει τά κενά τής πίστης, καί θεωρείται βάση κάθε άρετής. 'Η εργασία έπρεπε άπαραίτητα νά είναι ή θρησκεία τών φυλακών. Σέ μιά κοινωνία-μηχανή, επιβάλλονταν άναμορφωτικά μέσα καθαρά μηχανικά³⁶.» Κατασκευή λοιπόν άτόμων-μηχανών, αλλά καί προλετάριων· πράγματι, όταν «μόνο άγαθό πού διαθέτεις είναι τά χέρια σου», δέν μπορείς νά ζήσεις παρά μονάχα μέ τό «προϊόν τής εργασίας σου, μέ τήν άσκηση ενός επαγγέλματος, ή μέ τό προϊόν τής εργασίας τών άλλων, μέ τό έπάγγελμα τής κλεψιάς»· έπομένως, άν ή φυλακή δέν άνάγκαζε τούς κακοποιούς νά εργάζονται, θά άποκαθιστούσε στόν ίδιο τόν θεσμό της καί μέ τό πλάγιο μέσο τής φορολογίας τήν κατακράτηση μέρους του προϊόντος τής εργασίας τών μέν προς όφελος όρισμένων άλλων: «Τό ζήτημα τής όκηρίας παρουσιάζεται μέ τόν ίδιο τρόπο όπως καί στην κοινωνία: οί κρατούμενοι θά έπρεπε νά ζούν άπό τήν εργασία τών άλλων, άν δέν συντηρούνταν άπό τή δική τους εργασία³⁷.» 'Η εργασία πού επιτρέπει στόν κατάδικο νά έξασφαλίσει τά προς τό ζήν, μετατρέπει τόν κλέφτη σέ ευπειθή εργάτη. Κι εδώ άκριβώς άναφαίνεται ή χρησιμότητα μιάς άμοιβής τής ποινικής εργασίας· επιβάλλει

στόν κρατούμενο τήν «ἠθική» μορφή τοῦ μισθοῦ ὡς ὄρου ἀπαραιτήτου γιά τήν ὑπαρξή του. Ὁ μισθός προκαλεῖ τήν «ἀγάπη καί τή συνήθεια» τῆς ἐργασίας³⁸. γεννά στούς κακοποιούς αὐτούς, πού ἀγνοοῦν τή διαφορὰ ἀνάμεσα στό δικό μου καί στό δικό σου, τό αἶσθημα τῆς ἰδιοκτησίας – τῆς ἰδιοκτησίας «πού κέρδισες μέ τόν ἰδρώτα τοῦ προσώπου σου»³⁹. τούς διδάσκει ἀκόμα – σ' αὐτούς πού ἔχουν ζήσει μέσα στήν ἀκολασία – τήν προνοητικότητα, τήν ἀποταμίευση, τή σκέψη γιά τό αὐριο⁴⁰. τέλος, προτείνοντας τό μέτρο τῆς ἐργασίας τοῦ κρατούμενου, ἡ ἀμοιβή ἐπιτρέπει τήν ποσοτική ἐρμηνεία τοῦ ζήλου του καί τῆς προόδου τῆς ἀναμόρφωσής του⁴¹. Ἡ ἀμοιβή τῆς ποινικῆς ἐργασίας δέν πληρώνει μιὰ παραγωγή· λειτουργεῖ σάν κινητήρια δύναμη καί μέτρο τῆς ἀτομικῆς μεταμόρφωσης: πλάσμα δικαίου, ἀφοῦ δέν ἀντιπροσωπεύει τήν «ἐλεύθερη» προσφορά τῆς ἐργατικῆς δύναμης, ἀλλά μιάν ἐντεχνη ἐπινόηση πού, στίς σωφρονιστικές τεχνικές, θεωρεῖται ἀποτελεσματική.

Ποιά εἶναι ἡ χρησιμότητα τῆς ποινικῆς ἐργασίας; Ὅχι βέβαια τό κέρδος· οὔτε κἀν ἡ διαμόρφωση μιᾶς χρησίμης ἐπιδεξιότητας· ἀλλά ἡ σύσταση μιᾶς σχέσης ἐξουσίας, μιᾶς οἰκονομικῆς μορφῆς κενῆς, ἐνός σχήματος τῆς ἀτομικῆς ὑποταγῆς καί τῆς προσαρμογῆς τῆς σ' ἓνα σύστημα παραγωγῆς.

Ἡ τελειότερη εἰκόνα τῆς ἐργασίας στή φυλακή: τό ἐργαστήρι τῶν γυναικῶν στό Clairvaux· ἡ σιωπηρῆ ἀκρίβεια τῆς ἀνθρώπινης μηχανῆς ταυτίζεται ἐδῶ μέ τούς αὐστηροῦς κανονισμούς τῆς μονῆς: «Μιά ἀδελφή κάθεται στήν ἔδρα, καί ἀπό πάνω τῆς, στόν τοῖχο, κρέμεται ἓνας Ἐσταυρωμένος· μπροστά τῆς, σέ δύο σειρές, οἱ φυλακισμένες ἐκτελοῦν τό ἔργο πού τούς ἔχει ἐπιβληθεῖ, καί καθῶς τό ράψιμο εἶναι, σχεδόν ἀποκλειστικά, ἡ δουλειά τους, βασιλεύει ἀπόλυτη σιωπή... Θά ἔλεγε κανεῖς πῶς μέσα στίς αἰθουσες αὐτές τά πάντα ἐκφράζουν τή μετάνοια καί τόν ἐξίλασμό. Αὐθόρμητα ὁ νοῦς μας στρέφεται στόν καιρό τῶν συνηθειῶν αὐτῆς τῆς ἀρχαίας διαμονῆς: θυμόμαστε αὐτούς τούς ἐθελουσίως μετανοοῦντες πού κλείνονταν σ' αὐτό ἀποχαιρειῶντας γιά πάντα τά ἐγκόσµα⁴².»

3. – Ὅμως, ἡ φυλακή πάει πέρα ἀπό τήν ἀπλή στέρηση τῆς ἐλευθερίας μ' ἓναν τρόπο πολύ σημαντικό. Τείνει νά μετατραπῆ σέ ὄργανο μετασχηματισμοῦ τῆς ποινῆς: ὄργανο πού, ἐπιφορτισμένο μέ τήν ἐκτέλεση τῆς δικαστικῆς ἀπόφασης, ἔχει τό δικαίω-

μα νά τροποποιήσει, ὡς ἓνα σημεῖο τουλάχιστον, τήν ἀρχή στήν ὁποία αὐτή βασίζεται. Ἀσφαλῶς, τό «δικαίωμα» αὐτό δέν δόθηκε στόν θεσμό τῆς φυλάκισης στόν 19ο αἰῶνα, οὔτε καί στόν 20ό, παρά μονάχα μέ ἀποσπασματική μορφή (μέ τόν πλάγιο δρόμο τῆς ὑπό ὄρους ἀπελευθέρωσης, τῆς ἡμι-ἀπελευθέρωσης, τῆς ὀργάνωσης φυλακῶν-σωφρονιστηρίων). Πρέπει, ὅμως, νά σημειώσουμε πῶς τό δικαίωμα αὐτό ἀπαιτήθηκε πολύ νωρίς ἀπό τούς ὑπεύθυνους τῆς διοίκησης τῶν φυλακῶν, ὡς ὄρος ἀπαραίτητος τῆς καλῆς λειτουργίας τῆς φυλακῆς, καί τῆς ἀποτελεσματικότητάς τῆς στό ἀναμορφωτικό ἔργο πού ἡ ἴδια ἡ δικαιοσύνη τῆς ἐμπιστεύεται.

Ἄς πάρουμε, λογουχάρη, τή διάρκεια τῆς ποινῆς: ἐπιτρέπει νά ὀριστοῦν οἱ ποινές μέ ποσοτική ἀκρίβεια, νά κλιμακωθοῦν ἀνάλογα μέ τίς περιστάσεις, καί νά δοθεῖ στή νόμιμη τιμωρία ἡ λιγότερο ἢ περισσότερο διευκρινισμένη μορφή μιᾶς ἀμοιβῆς· κινδυνεύει ὅμως νά χάσει κάθε ἀναμορφωτική ἀξία, ἂν σταθεῖ ὀριστικά στό ἐπίπεδο τῆς δικαστικῆς κρίσης. Ἡ διάρκεια τῆς ποινῆς δέν πρέπει νά ἀποτελεῖ τό μέτρο τῆς «ἀνταλλακτικῆς ἀξίας» τῆς παράδοσης· πρέπει νά προσαρμόζεται στή «χρήσιμη» μεταμόρφωση τοῦ κρατούμενου κατά τήν ἐκτέλεση τῆς καταδίκης του. Ὅχι ἓνας χρόνος-μέτρο, ἀλλά ἓνας χρόνος σκοπός. Ἀντί τῆς μορφῆς τῆς ἀμοιβῆς, τῆ μορφῆς τῆς ἐπίδρασης. «Ὅπως ὁ προνοητικός γιατρός σταματᾷ τή φαρμακευτική ἀγωγή ἢ τήν ἐξακολουθεῖ ἀνάλογα μέ τό ἂν ὁ ἄρρωστος του ἔχει ὀλοτελα θεραπευθεῖ, ἔτσι καί στήν πρώτη ἀπό τίς δύο αὐτές ὑποθέσεις, ὁ ἐξίλασμός θά πρέπει νά τερματίζεται ὅταν ὁ κρατούμενος ἔχει φτάσει στόν πλήρη συνεισμὸ· γιατί, στήν περίπτωση αὐτή, ἡ κράτηση καταντᾷ ἀνώφελη, καί, συνακόλουθα, ἀπάνθρωπη γιά τόν μεταμελημένο, ἀλλά καί δαπανηρῆ γιά τό Κράτος⁴³.» Ἡ ὀρθή διάρκεια τῆς ποινῆς πρέπει λοιπόν νά ποικίλλει ὄχι μονάχα ἀνάλογα μέ τήν πράξη καί τίς συνθήκες στίς ὁποῖες ἔγινε, ἀλλά καί μέ τή συγκεκριμένη ἐξέλιξη τῆς ποινῆς αὐτῆς καθεαυτῆς. Μέ ἄλλα λόγια, ἂν ἡ ποινὴ πρέπει νά ἐξατομικεῖται, αὐτό δέν πρέπει νά γίνεται μέ ἀφετηρία τό ὑποκείμενο-παραβάτη – νομικό ὑποκείμενο τῆς πράξης του, ὑπεύθυνο ὑποκείμενο τοῦ ἀδικήματος –, ἀλλά μέ ἀφετηρία τό τιμωρούμενο ὑποκείμενο, ἀντικείμενο ἐλεγχόμενης πρὸς μεταμόρφωση ὕλης, μέ τό ὑπό κράτηση ὑποκείμενο τό ἐνσωματωμένο στό σύστημα τῆς φυλακῆς, πού τό μετατρέπει ἢ πού

του αντιστέκεται. «Μόνος σκοπός είναι να αναμορφωθεί ο κακοποιός. Μιά πού η αναμόρφωση αυτή έχει τερατιστεί, ο εγκληματίας πρέπει να ξαναγυρίσει στην κοινωνία⁴⁴.»

Η ποιότητα και τό περιεχόμενο της κράτησης δεν θά έπρεπε να καθορίζονται, ούτε αυτά, μόνο από τή φύση της παράβασης. Η νομική σοβαρότητα ενός εγκλήματος δεν πρέπει να θεωρείται μονοσήμαντο στοιχείο, πού σύμφωνα μ' αυτό θά κριθεί αν ο κατάδικος είναι επιδεκτικός αναμόρφωσης ή όχι. Καί ιδιαίτερα, η διάκριση ανάμεσα στο έγκλημα και στο πλημμέλημα πού, σύμφωνα με τόν κώδικα, αντιστοιχεί στη διάκριση ανάμεσα στη φυλάκιση και τήν κάθειρξη και στά καταναγκαστικά έργα, δεν είναι δυνατόν να λειτουργήσει με δρους αναμόρφωσης. Αιτή είναι η σχεδόν όμοιωση γνώμη πού διατυπώθηκε από τούς διευθυντές τών Κεντρικών Φυλακών, σύμφωνα με μία έρευνα πού διενεργήθηκε από τό ύπουργείο στά 1836: «Οί κακοποιοί είναι συνήθως οί πιό διεστραμμένοι.... Άνάμεσα στους εγκληματίες μπορεί κανείς να συναντήσει πολλούς ανθρώπους πού υπέκυψαν στη βιαιότητα του πάθους των ή στις ανάγκες μιας πολυάριθμης οικογένειας.» «Η συμπεριφορά τών εγκληματιών είναι πολύ καλύτερη από εκείνη τών κακοποιών: οί πρώτοι είναι πιό ύποταγμένοι, πιό εργατικοί από τούς δεύτερους, πού, σέ γενικές γραμμές, είναι λωποδύτες, ακόλαστοι και φυγόπονοι⁴⁵.» Άπό αυτό προκύπτει και η άποψη, ότι η ποινική αυστηρότητα δεν πρέπει να είναι άπευθείας ανάλογη με τήν ποινική σημασία της πράξης του κατάδικου. Ούτε και να είναι προκαθορισμένη μία για πάντα.

Ως αναμορφωτική επιχείρηση, η φυλάκιση έχει τίς δικές της απαιτήσεις και τά δικά της παθήματα. Τά δικά της αποτελέσματα είναι εκείνα πού θά προσδιορίσουν τά στάδιά της, τίς προσκαιρες επιδεινώσεις της, τίς διαδοχικές της ανακουφίσεις – αυτό πού ο Charles Lucas άποκαλούσε «τήν κινητή κατάταξη της ήθικότητας της καταδίκης». Πολλές προσπάθειες έγιναν στη Γαλλία για να υιοθετηθεί τό προοδευτικό σύστημα πού εφαρμόστηκε στη Γενεύη από τά 1825⁴⁶. Με τή μορφή, λογουχάρη, τών τριών τμημάτων: τό τμήμα της δοκιμασίας για όλους τούς κρατούμενους, τό τμήμα της τιμωρίας, και τό τμήμα της ανταμοιβής γι' αυτούς πού βρίσκονται στο δρόμο της βελτίωσης⁴⁷. Η ακόμα με τή μορφή τών τεσσάρων φάσεων: περίοδος έκφοβισμού (στέρηση εργασίας και στέρηση κάθε έσωτερικής ή έξωτερικής επαφής)· περιο-

δος εργασίας (άπομόνωση, αλλά και εργασία πού, ύστερα από τή φάση της αναγκαστικής άεργίας, θά γίνει άποδεκτή σαν ευεργέτημα)· περίοδος ήθικης διδασκαλίας (λίγο πολύ συχνές «συνδιαλέξεις» με τούς διευθυντές και με τούς έπίσημους επισκέπτες)· περίοδος της από κοινού εργασίας⁴⁸. Άν και, καταρχήν, η ποινή προέρχεται πράγματι από μία δικαστική άπόφαση, η ρύθμισή της, η ποιότητά της και η αυστηρότητά της πρέπει να έξαρτώνται από έναν αυτόνομο μηχανισμό πού έλέγχει τά αποτελέσματα της τιμωρίας στον ίδιο τό χώρο όπου πραγματοποιούνται. Ένα όλόκληρο καθεστώς από τιμωρίες και ανταμοιβές πού δεν είναι άπλως ένας τρόπος να γίνεται σεβαστός ο κανονισμός της φυλάκισης, αλλά και να άποδείχεται άποτελεσματική η δράση της φυλάκισης πάνω στους κρατούμενους. Καί αυτό τό παραδέχεται πολλές φορές και η ίδια η δικαστική άρχη: «Δέν πρέπει – άποφάνθηκε ο Άρειος Πάγος, όταν τόν συμβουλευτήκαν αναφορικά με τό σχέδιο νόμου για τίς φυλακές – να εκπλήσσει κανείς τήν ιδέα ότι θά μπορούσαν να παραχωρηθούν διάφορες άμοιβές, όπως, λογουχάρη, ένα μεγαλύτερο μέρος από τό ποσό πού έχει κερδίσει ένας κρατούμενος με τήν εργασία του, ή η καλύτερη διατροφή του, ή ακόμα η μείωση της ποινής του. Γιατί, αν κάτι μπορεί να ξυπνήσει στον κρατούμενο τό αίσθημα του καλού και του κακού, να τόν ώθήσει στη ηθική περισυλλογή, να του δώσει κάποιαν άυτοπεποίθηση, αυτό είναι η δυνατότητα να έξασφαλίσει κάποιαν άμοιβή⁴⁹.»

Και πάνω σέ όλες αυτές τίς διαδικασίες πού μεταβάλλουν τήν ποινή στη διάρκεια της έκτισης της από τόν κατάδικο, είναι αναμφισβήτητο πως οί δικαστικές Άρχές δεν μπορούν να έχουν καμιά άμεση επιρροή. Πράγματι, πρόκειται για μέτρα πού, έξ όρισμού, δεν μπορούν να εφαρμοστούν παρά μονάχα ύστερα από τή δικαστική άπόφαση, και δεν έχουν καμιά σχέση με τά άδικήματα. Έπομένως, άπαραίτητη είναι η άυτονομία του προσωπικού πού χειρίζεται τήν κράτηση, όταν πρόκειται να έξατομικευθεί και να ποικίλλει η εφαρμογή της ποινής: οί επιτηρητές, ο διευθυντής του ιδρύματος, ένας ιερωμένος ή ένας δάσκαλος, είναι ικανότεροι να άσκήσουν τήν έπανορθωτική αυτή λειτουργία, από εκείνους πού κατέχουν τήν ποινική έξουσία. Η δική τους κρίση (ως διαπίστωση, διάγνωση, χαρακτηρισμός, στοιχείο άκριβείας, διαφορεική ταξινόμηση) και όχι πια μία έτυμγορία με μορφή

προσδιορισμού της ένοχής, είναι αυτή στην οποία πρέπει να βασιστεί ή έσωτερική αυτή ρύθμιση της ποινής - ή μείωσή της ή ακόμα και ή διακοπή της. Όταν στα 1846, ο Bonneville υπέβαλε τό σχέδιό του για τήν υπό δρους έλευθερία, τήν καθόρισε ως «τό δικαίωμα πού έχει ή διοίκηση, σύμφωνα μέ τήν προκαταρκτική γνώμη της δικαστικής αρχής, να παραχωρεί πρόσκαιρη έλευθερία - ύστερα από επαρκή χρόνο έξιλασμού και κάτω από ορισμένες συνθήκες - στον όλοτελα αναμορφωμένο κατάδικο, μέ τή δυνατότητα πάντοτε να τον έγκλείσει ξανά στη φυλακή, αν διατυπώνταν ή παραμικρή δάσιμη μήνυση εναντίον του⁵⁰». Όλη αυτή ή «αύθαιρεσία», πού στο παλιό ποινικό καθεστώς επέτρεπε στους δικαστές να ρυθμίζουν τήν ποινή, και στους άρχοντες να τήν τερματίζουν ενδεχόμενα, όλη αυτή ή αύθαιρεσία, τήν όποία οί σύγχρονοι κώδικες άφαιρέσαν από τίς δικαστικές αρχές, βλέπουμε να ξανάρχεται, προοδευτικά, προς τήν πλευρά τώρα της έξουσίας πού εφαρμόζει και έλέγχει τήν τιμωρία. Σοφή κυριαρχία του φύλακα: «Άληθινός δικαστής πού καλείται να βασιλεύσει αύταρχικά μέσα στο ίδρυμα... και πού, για να μην προδώσει τήν άποστολή του, πρέπει να συνδυάζει τίς πιό σπάνιες άρετές μέ τή βαθιά γνώση των ανθρώπων⁵¹».

Και έτσι φτάνουμε σε μίαν αρχή πού διατυπώνεται καθαρά από τον Ch. Lucas, και πού ελάχιστοι νομομαθείς θά τολμούσαν σήμερα να τή δεχτούν χωρίς επιφυλάξεις, μόλο πού χαράζει τήν ούσιαστική τάση της σύγχρονης ποινικής λειτουργίας: άς τήν όνομάσουμε «Διακήρυξη της ανεξαρτησίας της Φυλακής»: διεκδικείται έδώ τό δικαίωμα μιάς έξουσίας πού θά είχε όχι μόνο τή διοικητική της άυτονομία, αλλά και μέρος της κολαστικής έξουσίας. Η διακήρυξη αυτή των δικαιωμάτων της φυλακής θέτει σαν αρχή: ότι ή ποινική δικαστική άπόφαση είναι μιά αύθαιρετη ένότητα: ότι πρέπει να διαλυθεί: ότι εκείνοι πού συντάσσουν τούς κώδικες δικαιολογημένα διαχωρίζουν τό νομοθετικό επίπεδο (πού κατατάσσει τίς πράξεις και όρίζει τίς ποινές), από τό επίπεδο της δικαστικής κρίσης (πού εκδίδει τίς άποφάσεις): ότι σήμερα ή προσπάθεια είναι να αναλυθεί κι αυτό τό τελευταίο επίπεδο: ότι πρέπει να ξεχωρίσει αυτό πού είναι καθαρά δικαστικό στο επίπεδο αυτό (να δίνεται μεγαλύτερη σημασία στους παράγοντες παρά στις πράξεις, να εκτιμούνται «οί προθέσεις πού παρέχουν τίς ανθρώπινες πράξεις διαφορετικές ήθικές βάσεις»,

και, συνεπώς, να επιδιορθώνονται, εάν είναι δυνατόν, οί αξιολογήσεις του νομοθέτη) και, τέλος, να δοθεί ή άυτονομία της στην «κρίση της φυλακής», πράγμα πού είναι ίσως και τό πιό σημαντικό: σε σχέση μέ τήν κρίση αυτή, ή εκτίμηση του δικαστηρίου δεν είναι παρά ένας «τρόπος προδικασίας», άφου ή ήθική υπόσταση του υπόδικου εκτιμάται μονάχα «έπί δοκιμή». «Ό δικαστής έχει, λοιπόν, κι αυτός, μέ τή σειρά του, άνάγκη ενός άπαραίτητου και επιδιορθωτικού έλέγχου των εκτιμήσεών του: και τον έλεγχο αυτόν θά τον έξασφαλίσει ή σωφρονιστική φυλακή⁵²».

Μπορούμε λοιπόν να πούμε πως ύπάρχει κάποια υπέρβαση ή μιά σειρά από υπερθάσεις της φυλάκισης σε σχέση μέ τή νόμιμη κράτηση - του «συστήματος της φυλακής» σε σχέση μέ τό «δικαστικό σύστημα». Και ή υπέρβαση αυτή διαπιστώνεται πολύ νωρίς, από τή γέννηση κιόλας της φυλακής, είτε μέ τή μορφή συγκεκριμένων πράξεων, είτε μέ τή μορφή σχεδίων. Δεν εμφανίστηκε άργότερα, ως δευτερεύον άποτέλεσμα. Η μεγάλη μηχανοδομή του συστήματος των φυλακών είναι στενά δεμένη μέ τή λειτουργία της ίδιας της φυλακής. Μπορούμε εύκολα να δούμε τό σημάδι αυτής της άυτονομίας στις «περιττές» βιαιότητες των φυλάκων ή στην τυραννία μιάς διοίκησης πού κατέχει όλα τά προνόμια του κλειστού χώρου. Η ρίζα της, όμως, είναι άλλου: στο ότι άκριβώς άπαιτείται από τή φυλακή να είναι «ώφέλιμη», στο ότι ή στέρηση της έλευθερίας - ή νομική αυτή άπαγόρευση ενός ιδανικού αγαθού - όφειλε, από τήν αρχή κιόλας, να άσκήσει έναν θετικό τεχνικό ρόλο, να επιφέρει άλλαγές στα άτομα. Και για να πετύχει τήν επιχείρηση αυτή, ο μηχανισμός των φυλακών χρειάστηκε να προστρέξει σε τρία μεγάλα σχήματα: τό πολιτικο-ηθικό σχήμα της άτομικής άπομόνωσης και της ιεραρχίας: τό οικονομικό πρότυπο της ίσχύος πού επιβάλλει τήν άναγκαστική εργασία: τό τεχνικο-ιατρικό πρότυπο της ίασης και της όμαλοποίησης. Τό κελλί, τό εργαστήριο, τό νοσοκομείο. Τό «παραπάνω» αυτό μέ τό όποιο ή φυλακή υπερβαίνει τήν κράτηση τό άποτελούν, στην πραγματικότητα, τεχνικές πειθαρχικού τύπου. Και αυτό τό πειθαρχικό συμπλήρωμα σε σχέση μέ τό νομικό, είναι εκείνο πού, συνοπτικά, μπορούμε να άποκαλέσουμε τό «σωφρονιστικό σύστημα».

Τό συμπλήρωμα αυτό δέν έγινε αποδεκτό χωρίς συζήτηση. Τό πρώτο ερώτημα έβαλε ζήτημα αρχής: ή ποινή δέν πρέπει νά είναι τίποτα άλλο παρά ή στέρηση τής ελευθερίας· όπως και οί τωρινοί μας κυβερνήτες, ό Decazes τό τόνιζε, μέ τή δική του όμως γλαφυρότητα: «Ο νόμος πρέπει νά ακολουθεί τόν ένοχο στή φυλακή όπου τόν έχει όδηγήσει»⁵³. Πολύ γρήγορα όμως – κι αυτό είναι χαρακτηριστικό – οί συζητήσεις εξελίσσονται σέ άγώνα για τήν ιδιοποίηση του έλέγχου αυτού του σωφρονιστικού «συμπληρώματος»· οί δικαστές απαιτούν νά τους δοθεί τό δικαίωμα νά επιβλέπουν τούς μηχανισμούς τής φυλακής: «Η ήθική συνέτιση των κρατουμένων απαιτεί πολυάριθμους συνεργάτες· μπορεί νά πραγματοποιηθεί μόνο μέ επισκέψεις επιθεωρητών, μέ επιτροπές επιτήρησης, μέ φιλανθρωπικές εταιρίες. Τής χρειάζονται λοιπόν βοηθητικά έρείσματα, και τό δικαστικό σώμα είναι εκείνο πού πρέπει νά τής τά προμηθεύσει»⁵⁴. Από τήν έποχή αυτή κιόλας, ή οργανωτική τάξη των φυλακών έχει αποκτήσει άρκετή σταθερότητα, ώστε νά μπορεί κανείς νά θέλει όχι νά τήν αποσυνθέσει, αλλά νά τήν αναλάβει. Και ιδού ό δικαστής, ό όποιος τώρα κατέχεται από τήν επιθυμία αυτή. Έτσι, θά γεννηθεί, μετά έναν αιώνα, ένα παιδί νόθο, και μολαταύτα δύσμορφο: ό δικαστής πού εφαρμόζει τς ποινές.

Αν όμως τό σύστημα των φυλακών, στήν «υπέρβαση» του σχετικά μέ τήν κράτηση, μπόρεσε πραγματικά νά επιβληθεί, κι άκόμα νά παγιδεύσει ολόκληρη τήν ποινική δικαιοσύνη και τούς ίδιους μάλιστα τούς δικαστές, είναι γιατί κατόρθωσε νά παρεμβάλει τήν ποινική δικαιοσύνη σέ συσχετισμούς γνώσεων πού έγιναν τώρα γι' αυτήν ένας άπέραντος λαβύρινθος.

Η φυλακή, χώρος εκτέλεσης τής ποινης, είναι ταυτόχρονα και χώρος παρατήρησης των τιμωρημένων ατόμων. Μέ δυό έννοιες. Έπιτήρηση, βέβαια. Αλλά και γνωριμία του κάθε κρατούμενου, γνώση τής συμπεριφοράς του, των βαθύτερων τάσεών του, τής προοδευτικής του βελτίωσης· οί φυλακές πρέπει νά θεωρούνται χώρος διαμόρφωσης για μία κλινική γνωριμία των καταδικών· «τό σύστημα τής φυλακής δέν μπορεί νά είναι μία εκ των προτέρων διαμορφωμένη αντίληψη· είναι ένα επακόλουθο τής κοινωνικής κατάστασης. Υπάρχουν ήθικές ασθένειες όπως και σωματικές· πού ή θεραπεία τους εξαρτάται από τήν έδρα και τήν εξέλιξη του κακού»⁵⁵. Πράγμα πού προϋποθέτει δυό ουσιαστικούς

μηχανισμούς. Πρέπει ό φυλακισμένος νά μπορεί μόνιμα νά παρακολουθείται· πρέπει νά καταγράφονται και νά ταξινομούνται όλες οί διαπιστώσεις πού τόν άφορούν. Τό θέμα του Πανοπτικού – ταυτόχρονη επιτήρηση και παρατήρηση, βεβαιότητα και γνώση, ατομικοποίηση και συνολικό άθροισμα, απομόνωση και διαφάνεια – άπόκτησε μέ τή φυλακή τόν προνομιούχο χώρο τής πραγματοποίησής του. Αν, πράγματι, οί πανοπτικές διαδικασίες, σάν συγκεκριμένες μορφές άσκησης τής έξουσίας, διαδόθηκαν ευρύτατα, έστω και σέ σκόρπια κατάσταση, είναι πάντως γεγονός ότι μόνο μέσα στα σωφρονιστικά ιδρύματα ή ούτοπία του Bentham κατόρθωσε νά πάρει συγκεκριμένη μορφή. Τό Πανοπτικό έγινε, γύρω στα 1830-1840, τό αρχιτεκτονικό πρόγραμμα των περισσότερων σχεδίων φυλακής. Ήταν ό πιό άμεσος τρόπος για τήν έφαρμογή, «μέ τήν πέτρα, του πνεύματος τής πειθαρχίας»⁵⁶, για τήν πιό διαφανή προσαρμογή τής αρχιτεκτονικής στήν άσκηση τής έξουσίας⁵⁷. Για τήν αντικατάσταση τής δύναμης και του βίαιου καταναγκασμού από τήν ήπια άποτελεσματικότητα μιας άμείωτης επιτήρησης· για τή διευθέτηση του χώρου σύμφωνα μέ τς πρόσφατες εξανθρωπιστικές τάσεις του Κώδικα, και μέ τή νέα θεωρία σχετικά μέ τς φυλακές: «Η έξουσία, από τή μία μεριά, και ό αρχιτέκτονας από τήν άλλη, είναι ανάγκη νά ξέρουν αν ή διαμόρφωση των φυλακών πρέπει νά βασίζεται στήν άπάλυνση των ποινών ή σ' ένα σύστημα συνέτισης των ένόχων, και σέ συμφωνία μέ μία νομοθεσία ή όποία, ανατρέχοντας στήν προέλευση των έλαττωμάτων του λαού, γίνεται ή βασική άρχή για τήν αναγέννηση των άρετών πού πρέπει νά τόν έμψυχώνουν»⁵⁸.

Συνοπτικά, νά κατασκευαστεί μία φυλακή-μηχανή⁵⁹ μέ κελλιά πού θά προσφέρονταν στήν όρατότητα, όπου ό κρατούμενος θά παγιδευόταν όπως «ό Έλληνας φιλόσοφος μέσα στό γυάλινο σπίτι του»⁶⁰, και μ' ένα κεντρικό σημείο άπ' όπου μία μόνιμη παρακολούθηση θά μπορούσε νά έλέγχει και τούς φυλακισμένους και τό προσωπικό. Γύρω στίς δυό αυτές αναγκαιότητες έχουμε διάφορες παραλλαγές: τό Πανοπτικό του Bentham μέ τή συγκεκριμένη του μορφή, ή τό ήμικυκλικό οικόδομημα, ή τό σχεδιάγραμμα σέ σχήμα σταυρού, ή ή άστρική αρχιτεκτονική κατασκευή⁶¹. Στα 1841, παρεμβαίνοντας στίς συζητήσεις αυτές, ό ύπουργός των Έσωτερικών έπισημαίνει όρισμένες βασικές άρ-

χές: «Ἡ κεντρική αἴθουσα ἐλέγχου εἶναι ὁ ἄξονας τοῦ συστήματος. Χωρίς κεντρικό σημεῖο ἐλέγχου, δέν εἶναι δυνατόν νά ἐξασφαλιστεῖ μιά ἐξακολουθητική καί γενικευμένη ἐπιτήρηση· γιατί δέν μπορεῖ ποτέ κανεῖς νά ἔχει ἀπόλυτη ἐμπιστοσύνη στή δραστηριότητα, στόν ζήλο καί στήν ἐξυπνάδα τοῦ ὑπεύθυνου πού ἐπιτηρεῖ ἄμεσα τά κελλιά... Πρέπει, λοιπόν, ὁ ἀρχιτέκτονας νά συγκεντρώσει ὅλη τήν προσοχή του στό κεντρικό αὐτό σημεῖο· γιατί ὑπάρχει ἐδῶ ἓνα ζήτημα πειθαρχίας καί οἰκονομίας. Ὅσο περισσότερο ἀκριβόλογη καί ἀνετη εἶναι ἡ ἐπιτήρηση, τόσο μειώνεται ἡ ἀνάγκη νά ἀναζητήσῃ κανεῖς, στήν ἀνθεκτικότητα τῆς οἰκοδομῆς, ἐγγυήσεις ἐναντία στίς ἀπόπειρες ἀπόδρασης καί ἐναντία στήν ἐπικοινωνία τῶν κρατούμενων ἀνάμεσά τους. Ἡ ἐπιτήρηση θά εἶναι τέλεια ἂν, ἀπό μιά κεντρική αἴθουσα, ὁ διευθυντής ἢ ὁ ἀρχιφύλακας, χωρίς νά ἀλλάξῃ θέση, βλέπει, χωρίς κανεῖς νά μπορεῖ νά τόν δεῖ, ὄχι μόνο τήν εἴσοδο ὄλων τῶν κελλιῶν, ἀλλά ἀκόμα καί τό ἐσωτερικό τῶν περισσότερων ἀπό αὐτά ὅταν ἡ πόρτα εἶναι ἀνοιχτή, καθῶς καί τούς ἐπιτηρητές πού ἔχουν ταχθεῖ νά φυλάγουν τούς κρατούμενους σέ ὄλους τούς ὁρόφους... Τό κυκλικό ἢ ἡμι-κυκλικό σύστημα φυλακῆς θά ἐπέτρεπε νά παρακολουθεῖ κανεῖς, ἀπό ἓνα μοναδικό κεντρικό σημεῖο, ὄλους τούς φυλακισμένους στά κελλιά τους, καί τούς φύλακες στούς διαδρόμους ἐπιτήρησης⁶².»

Ὅμως, ἡ Πανοπτική φυλακή εἶναι ἀκόμα καί ἓνα σύστημα τεκμηρίωσης ἐξατομικευτικό καί μόνιμο. Τήν ἴδια χρονιά πού προτάθηκαν οἱ παραλλαγές στό σχῆμα τοῦ Bentham γιά τήν κατασκευή τῶν φυλακῶν, ἔγινε ὑποχρεωτικό καί τό σύστημα «ἠθικῆς ἀναφορᾶς»: ἀτομικό δελτίο ὁμοίμορφο σέ ὄλες τίς φυλακές, ὅπου ὁ διευθυντής ἢ ὁ ἀρχιφύλακας, ὁ ἱερωμένος τῶν φυλακῶν, ὁ δάσκαλος, καλοῦνται νά σημειώσουν τίς παρατηρήσεις τους γιά κάθε κρατούμενο: «Τά δελτία αὐτά ἀποτελοῦν, κατά κάποιον τρόπο, τό ἐγχειρίδιο τῆς Διοίκησης τῆς φυλακῆς, πού τῆς ἐπιτρέπει νά ἀξιολογεῖ κάθε περίπτωση, κάθε περιστατικό καί, κατά συνέπεια, νά κρίνει μέ ποιό τρόπο θά χειριστεῖ ἀτομικά τόν κάθε κρατούμενο⁶³.» Κατά καιρούς προτάθηκαν ἢ δοκιμάστηκαν πολυάριθμα ἄλλα συστήματα καταγραφῆς πολύ πιό ὀλοκληρωμένα⁶⁴. Ὅπωςδήποτε, στόχος εἶναι νά καταστῆ ἡ φυλακή χώρος διαμόρφωσης μιᾶς γνώσης πού θά χρησιμεύσει ὡς ρυθμιστική ἀρχή γιά τήν ἀσκήση τῆς σωφρονιστικῆς πρακτικῆς. Ἡ φυλακή

δέν εἶναι μονάχα ὑποχρεωμένη νά ξέρει τήν ἀπόφαση τῶν δικαστῶν καί νά τήν ἐφαρμόζει σύμφωνα μέ τούς ὑπάρχοντες κανονισμούς: ὀφείλει καί νά ἀποκομίζει ἀδιάκοπα ἀπό τόν κρατούμενο μιά γνώση πού θά τῆς ἐπιτρέψει νά μεταβάλλει τά ποινικά μέτρα σέ σωφρονιστική ἐπιχείρηση· πού θά μετατρέψει τήν ποινή – ἀναγκαῖο ἀποτέλεσμα μιᾶς παράβασης – σέ συνέτιση τοῦ κρατούμενου, ὀφέλιμο γιά τήν κοινωνία. Ἡ αὐτονομία τοῦ καθεστῶτος τῆς φυλακῆς καί ἡ γνώση πού παρέχει, ἐπιτρέπουν τήν ἐπαύξηση τῆς χρησιμότητας τῆς ποινῆς, πού ὁ Κώδικας εἶχε θέσει ὡς ἀρχή τῆς κολαστικῆς του φιλοσοφίας: «Ὅσο γιά τόν διευθυντή, ὀφείλει νά παρακολουθεῖ κάθε κρατούμενο γιατί, σέ ὅποιο τμήμα κι ἂν βρίσκεται ὁ κρατούμενος, εἴτε μπαίνει εἴτε βγαίνει εἴτε παραμένει σ' αὐτό, ὁ διευθυντής ἔχει καθήκον νά δικαιολογεῖ τά αἷτια τῆς διατήρησης τοῦ κρατούμενου σέ μιά ὀρισμένη κατάσταση ἢ τῆς μεταφορᾶς του σέ κάποιαν ἄλλη. Ὁ διευθυντής εἶναι ἓνας ἀληθινός λογιστής. Κάθε κρατούμενος εἶναι γι' αὐτόν, στό πεδίο τῆς ἀτομικῆς ἀγωγῆς, ἓνα κεφάλαιο πού τό ἐπενδύει μέ σωφρονιστικό τόκο⁶⁵.» Ἡ σωφρονιστική πρακτική, σοφή τεχνολογία, καθιστᾶ προσοδοφόρο τό κεφάλαιο πού ἔχει ἐπενδυθεῖ στό ποινικό σύστημα καί στήν οἰκοδομή αὐστηρῶν φυλακῶν.

Σέ σχέση μέ τά παραπάνω, ὁ ἐγκληματίας γίνεται ἄτομο πού πρέπει νά γίνῃ ἡ γνωριμία του. Ἡ ἀξίωση αὐτή τῆς γνώσης δέν καταχωρεῖται, ἀπό τό Πρωτοδικεῖο, στήν ἴδια τή δικαστική ἀπόφαση, γιά νά θεμελιωθεῖ καλύτερα ἡ ἀπόφαση καί γιά νά προσδιοριστεῖ ἀληθινά τό μέτρο τῆς ἐνοχῆς. Ὡς κατάδικος πιά, καί σάν σημεῖο ἐφαρμογῆς τῶν κολαστικῶν μηχανισμῶν, ὁ παραβάτης τοῦ νόμου μετατρέπεται σέ ἀντικείμενο ἐφικτῆς γνώσης.

Ὅμως, αὐτό ὑπονοεῖ πῶς ὁ σωφρονιστικός μηχανισμός, μέ ὀλόκληρο τό τεχνολογικό πρόγραμμα πού τόν συνοδεύει, πραγματοποιεῖ μιά περιεργή ὑποκατάσταση: ἀπό τά χέρια τῆς δικαιοσύνης παραλαμβάνει ἓναν κατάδικο· ἀλλά αὐτό στό ὅποιο ὀφείλει νά ἐφαρμοστεῖ δέν εἶναι βέβαια ἡ παράβαση, κι οὔτε κἀν ὁ παραβάτης, ἀλλά ἓνα ἀντικείμενο κάπως διαφορετικό, καθορισμένο ἀπό μεταβλητές πού, ἀρχικά τουλάχιστον, δέν εἶχαν περιληφθεῖ στή δικαστική ἀπόφαση, ἐπειδή δέν ἦταν κατάλληλες παρὰ μόνο γιά μίαν ἐπανορθωτική τεχνολογία. Αὐτό τό ἄλλο πρόσωπο, πού ὑποκαθιστᾶ τόν καταδικασθέντα παραβάτη τοῦ νό-

μου στον σωφρονιστικό μηχανισμό, είναι ο *έγκληματίας*.

Ο *έγκληματίας* διακρίνεται από τον παραβάτη από το ότι η ζωή του, πολύ περισσότερο από την πράξη του, είναι εκείνο που προσφέρεται για τον χαρακτηρισμό του. Η σωφρονιστική επιχείρηση, αν θέλει να πραγματοποιήσει μιάν αληθινή επανεκπαίδευση, πρέπει να άθροισι όλα τὰ στοιχεία τῆς ὑπαρξῆς τοῦ ἐγκληματία, καί νά καταστήσει τή φυλακή ἕνα εἶδος τεχνητοῦ καί καταπιεστικοῦ θεάτρου, ὅπου θά χρειαστεῖ νά ἀναδημιουργήσει συθέμελα τήν ὑπαρξή αὐτή. Ἡ νόμιμη τιμωρία ἀναφέρεται σέ μιά πράξη· ἡ τιμωρητική τεχνική ἀναφέρεται σέ μιά ζωή· γι' αὐτό, δικό τῆς ἔργο εἶναι νά ἀνασυγκροτήσῃ τό ἐλάχιστο καί τό χεῖριστο σέ μορφή γνώσης· δικό τῆς ἔργο εἶναι νά μεταβάλλῃ τὰ ἀποτελέσματα ἢ νά πληρώσῃ τὰ κενά μέ μιά καταπιεστική πρακτική. Γνώση τῆς βιογραφίας, καί τεχνική τῆς ἀναμόρφωσης τοῦ ἀτόμου. Ἡ παρατήρηση τοῦ ἐγκληματία «πρέπει νά στραφεῖ ἀναδρομικά ὄχι μονάχα στίς συνθήκες, ἀλλά καί στά αἰτία τοῦ ἐγκλήματός του· νά τὰ ἀναζητήσῃ στήν ἱστορία τῆς ζωῆς του, κάτω ἀπό τό τριπλό πρίσμα τῆς ὀργάνωσης, τῆς κοινωνικῆς τάξεως καί τῆς παιδείας του, γιά νά γνωρίσῃ καί νά διαπιστώσῃ τίς ἐπικίνδυνες τάσεις τῆς πρώτης, τίς θλιβερές προδιαθέσεις τῆς δεύτερης καί τὰ ὀλέθρια προηγούμενα τῆς τρίτης. Ἡ βιογραφική αὐτή ἔρευνα ἀποτελεῖ οὐσιαστικό μέρος τῆς δικαστικῆς ἀνάκρισης γιά τήν ταξινόμηση τῶν ποινῶν, πρίν γίνει ὄρος ἀπαραίτητος τοῦ σωφρονιστικοῦ συστήματος γιά τήν ταξινόμηση τῶν φυλακισμένων σύμφωνα μέ τήν ἠθικότητά τους. Ἡ βιογραφική αὐτή ἔρευνα πρέπει νά συνοδεύει τόν κρατούμενο ἀπό τό δικαστήριο στή φυλακή, ὅπου καθήκον τοῦ διευθυντῆ εἶναι ὄχι μόνο νά περισυλλέξῃ, ἀλλά καί νά συμπληρώσῃ, νά ἐλέγξῃ καί νά διορθώσει τὰ στοιχεία τῆς στή διάρκεια τῆς φυλάκισης⁶⁶». Πίσω ἀπό τόν παραβάτη τοῦ νόμου, πού ἡ ἀνάκριση μπορεῖ νά τόν θεωρήσῃ ὑπεύθυνο γιά ἕνα ἀδίκημα, διαφαίνεται ὁ ἐγκληματικός χαρακτήρας, πού μιά βιογραφική ἔρευνα θά ἀποδείξῃ τήν ἀργή μορφοποίησή του. Ἡ εἰσαγωγή τοῦ «βιογραφικοῦ στοιχείου» εἶναι πολύ σημαντική στήν ἱστορία τῆς ποινῆς. Γιατί ἀποκαλύπτει τήν ὑπαρξή τοῦ «ἐγκληματία» πρίν ἀπό τό ἐγκλήμα του καί, στό ἀκρότατο ὄριο, ἄσχετα ἀπό αὐτό. Ξεκινώντας ἀπό τό δεδομένο αὐτό, μιά ψυχολογική αἰτιότητα, προστιθέμενη στή δικαστική ἀξιολόγηση τῆς ὑπευθυνότητος, περιπλέκει ἀναπόφευκτα τὰ

ἀποτελέσματά της. Μπαίνουμε τότε στον «ἐγκληματολογικό» δαίδαλο, ὅπου ἔχουμε ἀποτελεματωθεῖ ἀκόμα κι ὡς τὰ σήμερα: κάθε αἰτία πού, σάν σκοπός, δέν μπορεῖ παρά νά μειώσῃ τήν εὐθύνη, προσδίδει στον παραβάτη τοῦ νόμου μιάν ἐγκληματικότητα ἀκόμα πῶ τρομαχτική καί ἀπαιτεῖ σωφρονιστικά μέτρα ἀκόμα πῶ αὐστηρά. Ὅσο ἡ βιογραφία τοῦ ἐγκληματία ἐπιτείνει στήν ποινική πρακτική τήν ἀνάλυση τῶν συνθηκῶν, ὅταν πρόκειται νά σταθμίσομε τό ἐγκλήμα, τόσο βλέπομε τόν ποινικό λόγο νά προσεγγίζει τὰ ὄρια τοῦ ψυχιατρικοῦ λόγου· καί ἐκεῖ, στό σημεῖο σύζευξής τους, διαμορφώνεται ἡ ἰδέα αὐτή τοῦ «ἐπικίνδунου» ὑποκειμένου, πού ἐπιτρέπει τήν ἐγκαθίδρυση ἑνός πλέγματος αἰτιότητας σέ κλίμακα μῆς ὀλόκληρης βιογραφίας; καί τήν ἐπιβολή μῆς ἐτυμηγορίας τιμωρία-ἐπανόρθωση⁶⁷.

Ὁ ἐγκληματίας διακρίνεται ἀκόμα ἀπό τόν παραβάτη κατά τοῦτο: ὅτι δέν εἶναι μονάχα ὁ δράστης τῆς πράξης του (ὑπεύθυνος δράστης σύμφωνα μέ ὀρισμένα κριτήρια τῆς ἐλεύθερης καί συνειδητῆς βούλησης), ἀλλά ὅτι συνδέεται μέ τό ἀδίκημά του μέ μιά ὀλόκληρη δέσμη ἀπό περίπλοκα νήματα (ἔνστικτα, ὤσεις, τάσεις, χαρακτήρας). Ἡ σωφρονιστική τεχνική δέν ἀναφέρεται στον ἴδιο τόν δράστη, ἀλλά στή στενή σχέση τοῦ ἐγκληματία μέ τό ἐγκλήμα του. Ὁ ἐγκληματίας – περιέργη ἐκδήλωση ἑνός ὀλικοῦ φαινομένου ἐγκληματικότητας – κατανέμεται σέ τάξεις φυσικές θά λέγαμε, πού ἡ καθεμιά τους ἔχει τὰ ἰδιαίτερά της γνωρίσματα καί πού ἀπαιτοῦν ἕναν ἐξειδικευμένο χειρισμό, κάτι σάν κι αὐτό πού ὁ Maquet-Wasselot ἀποκαλοῦσε, στά 1841, «Ἐθνογραφία τῶν Φυλακῶν»: «Οἱ κατάδικοι εἶναι... ἕνας ἄλλος λαός μέσα σ' ἕνα λαό: ἕνας λαός μέ τίς δικές του συνήθειες, τὰ δικά του ἔνστικτα, τὰ δικά του ἔθιμα⁶⁸». Βρισκόμαστε ἀκόμα πολύ κοντά στίς «γραφικές» περιγραφές τοῦ κόσμου τῶν κακοποιῶν – πολύ παλιά παράδοση, πού ξαναζωντανεύει στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰώνα, τήν ὥρα πού ἡ ἀντίληψη γιά μιά διαφορετική μορφή ζωῆς ἀρθρώνεται πάνω σ' ἐκείνη μῆς ἄλλης τάξης καί ἑνός ἄλλου ἀνθρώπινου εἶδους. Μιά ζωολογία τῶν κοινωνικῶν ὑπο-ειδῶν, μιά ἐθνολογία τοῦ πολιτισμοῦ τῶν κακοποιῶν, μέ τίς δικές τους τελετουργίες καί τή δική τους γλώσσα, ἀρχίζουν νά διαγράφονται παροδικά. Ὅμως, ἀναφαίνεται τώρα ἐκεῖ ἡ διαμόρφωση μῆς καινούργιας ἀντικειμενικότητας, ὅπου ὁ ἐγκληματίας ἀνήκει σ' ἕνα εἶδος τυπολογίας ταυτόχρονα φυσιολογικῆς καί παρεκκλι-

νουςας. Ἡ ἐγκληματικότητα – παθολογική ἐκτροπή τοῦ ἀνθρώπινου εἶδους – μπορεῖ νά ἀναλυθεῖ σάν ἓνα νοσηρὸ σύνδρομο ἢ σάν μιὰ μεγάλη τερατολογικὴ μορφή. Μὲ τὴν ταξινόμηση τοῦ Ferrus ἔχουμε μιάν ἀπὸ τὶς πρῶτες, ἴσως, μεταστροφές τῆς πατροπαράδοτης «ἐθνογραφίας» τοῦ ἐγκλήματος σὲ συστηματικὴ τυπολογία τοῦ ἐγκληματία. Ἡ ἀνάλυση εἶναι σίγουρα ἀρκετὰ ρηχὴ, ἀλλὰ βλέπει κανεὶς σ' αὐτὴν νά σκιαγραφεῖται καθαρὰ ἡ ἀρχὴ ὅτι ἡ ἐγκληματικότητα πρέπει νά προσδιορίζεται ὄχι τόσο σὲ σχέση μὲ τὸν νόμο ὡς σὲ σχέση μὲ τὸν γενικὸ κανόνα. Ἔχουμε τρεῖς τύπους καταδίκων: αὐτοὺς πού εἶναι προικισμένοι «μὲ πνευματικὰ ἐφόδια ἀνώτερα ἀπὸ τὸν μέσο ὄρο εὐφυΐας, ὅπως τὸν ἔχουμε καθορίσει», ἀλλὰ πού ἔχουν πάθει διαστροφή εἴτε ἀπὸ τὶς «ροπές τοῦ ὄργανισμοῦ τους» καὶ μιάν «ἐμφυτὴ προδιάθεση»: εἴτε ἀπὸ μιάν «ἐπιζήμια λογικὴ», μιάν «ἀπαράδεκτη ἠθικὴ»: μιάν «ἐπικίνδυνη ἐκτίμηση τοῦ κοινωνικοῦ καθήκοντος». Γι' αὐτοὺς ἐνδεδειγμένη θά ἦταν ἡ ἀπομόνωση μέρα καὶ νύχτα, ὁ μοναχικὸς περίπατος, καὶ στὴν περίπτωσή πού ἡ ἐπαφή μὲ τοὺς ἄλλους εἶναι ἀναπόφευκτη, θά πρέπει «νά τοὺς βάλουν ἓνα ἐλαφρὸ μετάλλινο προσωπεῖο, σάν κι αὐτὰ πού χρησιμοποιοῦνται στὰ λατομεῖα ἢ στὶς ξιφομαχίες». Ἡ δευτέρη κατηγορία ἀποτελεῖται ἀπὸ καταδίκους «διεστραμμένους, στενοκέφαλους, ἠλίθιους ἢ ἀπαθείς, πού παρασύρονται σὲ κακές πράξεις ἀπὸ ἀδιαφορία γιὰ ἀτίμωση ἢ γιὰ ἀρετὴ, ἀπὸ δειλία, ἀπὸ ὀκνηρία, θά λέγαμε, καθὼς καὶ ἀπὸ ἔλλειψη ἀντίδρασης στὶς κακές παροτρύνσεις»: τὸ καθεστῶς πού τοὺς ταιριάζει εἶναι λιγότερο ἢ καταστολὴ παρά ἡ ἐκπαίδευση, καί, ἂν εἶναι δυνατόν, ἡ ἀπὸ κοινοῦ ἐκπαίδευση: ἀπομόνωση τῆ νύχτα, ἀπὸ κοινοῦ ἐργασία τὴν ἡμέρα, ἐπιτρεπτὲς συνομιλίες μὲ τὸν ὄρο νά γίνονται ὑψηλόφωνα, ἀνάγνωση ἀπὸ κοινοῦ, ἀκολουθούμενη ἀπὸ ἀμοιβαῖες ἐρωτήσεις, πού κι αὐτὲς θά ἐπικυρώνονται μὲ ἀνταμοιβές. Ὑπάρχουν, τέλος, «οἱ ἀνόητοι ἢ ἀνίκανοι» κατάδικοι, πού «μιὰ ἐλαττωματικὴ διάπλαση τοὺς καθιστᾷ ἀκατάλληλους γιὰ κάθε ἐνασχόληση πού θά ἀπαιτοῦσε κάποια διανοητικὴ προσπάθεια καὶ κάποια σταθερὴ θέληση, οἱ ὁποῖοι εἶναι ἀδύνατο νά συναγωνιστοῦν τοὺς ἔξυπνους ἐργάτες στὴ δουλειὰ καὶ πού καθὼς δὲν ἔχουν οὔτε ἀρκετὴ μόρφωση γιὰ νά μάθουν τί εἶναι κοινωνικὸ καθήκον, οὔτε καὶ ἀρκετὴ εὐφυΐα γιὰ νά τὸ ἀντιληφθοῦν καὶ νά καταπολεμήσουν τὰ προσωπικὰ τους ἐνστικτα, ὁδηγοῦνται στὸ κακὸ ἐξαιτίας τῆς ἴδιας τῆς ἀνι-

κανότητάς τους. Σ' αὐτοὺς, ἡ μοναξιά δὲν θά ἔκανε τίποτα ἄλλο παρά νά ἐντείνει τὴν ἀδράνειά τους: πρέπει λοιπὸν νά ζοῦν ἀπὸ κοινοῦ, ἀλλὰ ἔτσι ὥστε νά σχηματίζουν ὀλιγάριθμες ὁμάδες, ὑποβαλλόμενοι συνεχῶς σὲ συλλογικὲς ἐνασχολήσεις καὶ σὲ αὐστηρὴ ἐπιτήρηση⁶⁹.» Ἔτσι, διαμορφώνεται προοδευτικὰ μιὰ «θετικὴ» γνώση γιὰ τὶς ποικίλες κατηγορίες τῶν ἐγκληματιῶν, πολὺ διαφορετικὴ ἀπὸ τὸν νομικὸ χαρακτηρισμὸ τῶν ἐγκλημάτων καὶ τῶν περιστάσεων στὶς ὁποῖες αὐτὰ διεπράχθησαν: ἀλλὰ καὶ διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν ἰατρικὴ γνώση, πού ἐπιτρέπει νά ἀξιοποιηθεῖ σάν ἐπιχείρημα ἢ τρέλα τοῦ ἀτόμου καί, κατὰ συνέπεια, νά ἐκμηδενιστεῖ ὁ ἐγκληματικὸς χαρακτήρας τῆς πράξης. Ὁ Ferrus διατυπώνει καθαρὰ τὴν ἀρχή: «Ἄν τοὺς πάρουμε μαζικὰ, οἱ ἐγκληματίες εἶναι ὅλοι τοὺς τρελοί: θά ἦταν ἄδικο γιὰ τοὺς τρελοὺς νά τοὺς συγχέουμε μὲ ἀνθρώπους ἐσκεμμένα διεστραμμένους.» Μὲ βάση τὴν καινούργια αὐτὴ γνώση, θά πρέπει νά χαρακτηρίζεται «ἐπιστημονικὰ» ἡ πράξη ὡς ἐγκλημα, καὶ προπάντων τὸ ἄτομο ὡς ἐγκληματίας. Ἔχουμε τώρα τὴ δυνατότητα γιὰ μιάν ἐγκληματολογία.

Ἐκεῖνος πού ἔχει σχέση μὲ τὴν ποινικὴ δικαιοσύνη, εἶναι βέβαια ὁ παραβάτης, ἀλλ' αὐτὸς πού ἔχει σχέση μὲ τὸν σωφρονιστικὸ μηχανισμό, εἶναι κάποιος ἄλλος: εἶναι ὁ ἐγκληματίας, βιογραφικὴ μονάδα, πυρήνας τοῦ «ἐπικίνδυνου», ἐκπρόσωπος κάποιου εἶδους ἀνωμαλίας. Καί ἂν δεχτοῦμε πὼς στὴν κράτηση-στέρηση τῆς ἐλευθερίας, ὅπως τὴν εἶχε καθορίσει ὁ νόμος, ἡ φυλακὴ πρόσθεσε τὸ «συμπλήρωμα» τοῦ σωφρονισμοῦ, ὁ τελευταῖος αὐτός, μὲ τὴ σειρὰ του, καθιέρωσε ἓνα πρόσθετο πρόσωπο, πού εἰσχώρησε ἀνάμεσα σ' αὐτὸν πού καταδικάζει ὁ νόμος κι ἐκεῖνον πού ἐφαρμόζει τὸν νόμο. Ὄταν ἐξαφανίζεται τὸ στιγμιατικὸ, τεμαχισμένο, καμμένο, ἐκμηδενισμένο σῶμα τοῦ βασανισμένου, ἐμφανίζεται στὴ θέση του τὸ σῶμα τοῦ φυλακισμένου, συμπληρωμένο μὲ τὴν προσωπικότητα τοῦ «ἐνόχου», μὲ τὴν ταπεινὴ ψυχὴ τοῦ ἐγκληματία, πού τὸ ἴδιο τὸ τιμωρητικὸ σύστημα τὴν κατασκεύασε γιὰ σημεῖο ἐπιβολῆς τῆς κολαστικῆς ἐξουσίας καὶ ὡς ἀντικείμενο αὐτοῦ πού ἀποκαλεῖται, ἀκόμα καὶ σήμερα, σωφρονιστικὴ ἐπιστήμη. Λένε πὼς ἡ φυλακὴ κατασκευάζει ἐγκληματίες: εἶναι ἀλήθεια πὼς, σχεδὸν μοιραῖα, ξαναφέρνει στὸ δικαστήριό αὐτοὺς πού τῆς εἶχαν ἐμπιστευθεῖ. Ἀλλὰ τοὺς κατασκευάζει μὲ τὴν ἄλλη ἔννοια, ὅτι ἔχει εἰσαγάγει στὸν μηχανισμό τοῦ νόμου

καί τοῦ ἀδικήματος, τοῦ δικαστῆ καί τοῦ παραβάτη, τοῦ κατάδικου καί τοῦ δήμιου, τήν ἀφηρημένη πραγματικότητα τῆς ἐγκληματικότητας, πού τούς συνδέει τούς μὲν μέ τούς δέ, καί πού, ὄλους μαζί, ἐνάμιση αἰώνα τώρα, τούς παγιδεύει στήν ἴδια παγίδα.

★

Ἡ σωφρονιστική τεχνική καί ὁ ἐγκληματίας ἄνθρωπος εἶναι, κατά κάποιον τρόπο, δίδυμα ἀδέρφια. Σφάλμα εἶναι νά πιστεύουμε πώς ἡ ἀνακάλυψη τοῦ ἐγκληματία ἀπό τόν ἐπιστημονικό ρασιοναλισμό, εἶναι ἐκείνη πού προκάλεσε, στίς παλιές φυλακές, τίς ἐκλεπτυσμένες σωφρονιστικές τεχνικές. Σφάλμα εἶναι ἀκόμα νά πιστεύουμε πώς ἡ οὐσιαστική ἐπεξεργασία τῶν σωφρονιστικῶν μεθόδων ἔφερε τελικά στό φῶς τήν «ἀντικειμενική» ὑπαρξη μιᾶς ἐγκληματικότητας πού ἡ δικαστική ἀφαίρεση καί ἀκαμψία δέν μπορούσαν νά ἀντιληφθοῦν. Καί οἱ δύο τους ἐμφανίστηκαν ταυτόχρονα – προέκταση ἢ μιᾶ τῆς ἄλλης – σάν ἓνα τεχνολογικό σύνολο πού διαμορφώνει καί τεμαχίζει τό ἀντικείμενο πάνω στό ὁποῖο ἐφαρμόζει τίς τεχνικές του. Καί ἡ ἐγκληματικότητα αὐτή, πού μορφοποιεῖται μέσα στά ὑπόγεια τοῦ δικαστικοῦ μηχανισμοῦ, στό ἐπίπεδο ἐκεῖνο ὅπου γίνονται οἱ «βρώμικες δουλειές», ἀπ' ὅπου ἡ δικαιοσύνη ἀποστρέφει τό πρόσωπό της, γιατί ντρέπεται νά τιμωρεῖ αὐτούς πού καταδικάζει, αὐτή ἡ ἐγκληματικότητα εἶναι ἐκείνη πού κατατρέχει τώρα ἔμμονα τά γαλήνια δικαστήρια καί τή μεγαλοπρέπεια τοῦ νόμου· αὐτήν ἀκριβῶς τήν ἐγκληματικότητα πρέπει νά γνωρίσουμε, νά ἐκτιμήσουμε, νά ἀξιολογήσουμε, νά διαγνώσουμε, νά θεραπεύσουμε, ὅταν πρόκειται νά ἐπιβάλλουμε δικαστικές ἀποφάσεις· αὐτή τήν ἐγκληματικότητα, αὐτή τήν ἀνωμαλία, αὐτή τήν παρέκκλιση, αὐτόν τόν συγκαλυμμένο κίνδυνο, αὐτή τήν ἀρρώστια, αὐτή τή μορφή τῆς ὑπαρξης πρέπει τώρα νά ὑπολογίσουμε ὅταν ξαναγράψουμε τούς κώδικες. Ἡ ἐγκληματικότητα εἶναι ἡ ἐκδίκηση τῆς φυλακῆς ἐναντία στή δικαιοσύνη. Τρομαχτική ἐκδίκηση πού ἀφήνει ἀναυδο τόν δικαστή. Ἐνῶ οἱ ἐγκληματολόγοι ἀναθαρρεύουν.

Πρέπει ὅμως πάντα νά ἔχουμε κατά νοῦ πώς ἡ φυλακή – συμυκνωμένη καί αὐστηρή εἰκόνα ὄλων τῶν πειθαρχικῶν συστη-

μάτων – δέν ἀποτελεῖ ἐγγενές στοιχεῖο τοῦ ποινικοῦ συστήματος, ὅπως αὐτό καθορίστηκε στά τέλη τοῦ 18ου αἰώνα καί στίς ἀρχές τοῦ 19ου. Τό θέμα μιᾶς κολαστικῆς κοινωνίας καί μιᾶς γενικῆς σημειοτεχνικῆς τῆς τιμωρίας πού διαφαίνεται στούς «ἰδεολογικούς» Κώδικες – τοῦ Beccaria ἢ τοῦ Bentham – δέν ἔχει σάν ἀποτέλεσμα τήν καθολική χρήση τῆς φυλακῆς. Ἡ φυλακή αὐτή πηγάζει ἀπό ἄλλοῦ – ἀπό τούς μηχανισμούς πού εἶναι τό ἰδιαίτερο γνῶρισμα τῆς πειθαρχικῆς ἐξουσίας. Ὡστόσο, παρ' ὅλη τήν ἐτερογένειά τους, οἱ μηχανισμοί καί τά ἀποτελέσματα τῆς φυλακῆς ἔχουν διεισδύσει σέ ὁλόκληρη τή σύγχρονη ποινική δικαιοσύνη ἢ ἐγκληματικότητα καί οἱ ἐγκληματίες εἶναι τά μόνιμα παράσιτά της. Κάπου πρέπει νά ἀναζητήσουμε τά αἷτια τῆς ἐπικίνδυνης αὐτῆς «ἀποτελεσματικότητας» τῆς φυλακῆς. Μποροῦμε ὅμως ἀπό τώρα νά σημειώσουμε τά ἀκόλουθα: ἡ ποινική δικαιοσύνη, ὅπως καθορίστηκε στόν 18ο αἰώνα ἀπό τούς μεταρρυθμιστές, χάραξε δύο πιθανές γραμμές ἀντικειμενοποίησης τοῦ ἐγκληματία – ἀλλά δύο ἀποκλίνουσες γραμμές: ἡ μιᾶ ἀποτελοῦνταν ἀπό τά ἠθικά ἢ πολιτικά «τέρατα», πού εἶχαν ἐκπέσει ἀπό τό κοινωνικό συμβόλαιο· ἡ ἄλλη ἦταν ἐκείνη τοῦ νομικοῦ ὑποκειμένου τοῦ ξαναχαρακτηρισμένου ἀπό τήν τιμωρία. Ἄλλά ὁ «ἐγκληματίας» ἐπιτρέπεται ἀκριβῶς τή σύμπτωση τῶν δύο γραμμῶν καί τή σύσταση – μέ τήν ἐγγύηση τῆς ἰατρικῆς, τῆς ψυχολογίας ἢ τῆς ἐγκληματολογίας – ἐνός ὑποκειμένου πού ἀντιπροσωπεύει, περίπου, καί τόν παραβάτη τοῦ νόμου καί τό ἀντικείμενο μιᾶς ἐπιστημονικῆς τεχνικῆς. Τό ὅτι ἡ μεταμόσχευση τῆς φυλακῆς στό ποινικό σύστημα δέν προκάλεσε μιᾶ βίαιη ἀντίδραση ἀπόρριψης, ὀφείλεται, ἀναμφίβολα, σέ πολλά αἷτια. Ἐνα ἀπό αὐτά εἶναι τό ὅτι κατασκευάζοντας τήν ἐγκληματικότητα, πρόσφερε στήν ποινική δικαιοσύνη ἓνα ἐνιαῖο πεδίο ἀπό ἀντικείμενα, ἐπικυρωμένο ἀπό τίς «ἐπιστήμες», καί μ' αὐτόν τόν τρόπο τῆς ἐπέτρεψε νά λειτουργεῖ σέ μιᾶ γενικότερη σφαῖρα «ἀλήθειας».

Ἡ φυλακή, ἡ σκοτεινότερη αὐτή περιοχὴ τοῦ μηχανισμοῦ τῆς δικαιοσύνης, εἶναι ὁ χώρος ὅπου ἡ κολαστική ἐξουσία, πού δέν τολμάει πιά νά ἀσκηθεῖ ἀνοιχτά, ὀργανώνει σιωπηρά ἓνα πεδίο ἀντικειμενικότητας ὅπου ἡ τιμωρία μπορεῖ τώρα, χωρίς νά κρύβεται, νά λειτουργεῖ σάν θεραπευτικό μέσο καί ὅπου ἡ δικαστική ἀπόφαση μπορεῖ νά ἐγγράφεται στά πλαίσια τῆς γνώσης. Ἀντιλαμβάνεται λοιπόν κανεὶς πολὺ καλά γιατί ἡ δικαιοσύνη υἱοθέ-

τησε τόσο εύκολα τη φυλακή, πού, μολαταῦτα, δέν είχε γεννηθεῖ ἀπό τή δική της νόηση. Πρέπει νά δημολογήσουμε πώς τῆς χρωστοῦσε τό ἐλάχιστο αὐτό δείγμα εὐγνωμοσύνης.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. P. Rossi, *Περί Ποινικοῦ Δικαίου* (Traité de Droit Pénal), 1829, III, σελ. 169.
2. Van Meenen, *Συνέδριο μέ θέμα τά Σωφρονιστήρια, Βρυξέλλες* (Congrès pénitentiaire de Bruxelles), in *Χρονικά τῆς Charité* (Annales de la Charité), 1847, σελ. 529-530.
3. A. Dupont, « Ἀγόρευση στή Συντακτική Συνέλευση », *Κοινοβουλευτικά Ἀρχεῖα* (Discours à la Constituante, Archives parlementaires).
4. Ἡ σχέση αὐτή ἀνάμεσα στίς δύο « φύσεις » τῆς φυλακῆς ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει ἀκόμα καί σήμερα. Πρὶν ἀπό μερικές μέρες, ὁ ἀρχηγός τοῦ Κράτους ὑπενθύμισε τήν « ἀρχή » δι τή φυλάκιση ἐπρεπε νά εἶναι μονάχα « στέρηση τῆς ἐλευθερίας » - ἡ πεμπτοῦσία τῆς φυλάκισης, τῆς λυτρωμένης ἀπό τήν πραγματικότητα τῆς φυλακῆς - καί πρόσθεσε δι τή φυλακή δέν μπορεῖ νά δικαιωθεῖ παρά μονάχα μέ τά « ἐπανορθωτικά » ἢ ἀναπροσαρμοστικά τῆς ἀποτελέσματα.
5. *Αἷτια τοῦ Κώδικα ποινικῆς ἀνάκρισης* (Motifs du Code d' instruction criminelle). Ὑπόμνημα τοῦ G. A. Real, σελ. 244.
6. Ὁ.π., Ἐκθεση τοῦ Treilhard, σελ. 8-9. Στά χρόνια πού προσηγήθηκαν ξαναβρίσκουμε συχνά τό ἴδιο αὐτό θέμα: « Ἡ ποινή τῆς φυλάκισης πού ἀποφασίζεται ἀπό τόν νόμο, ἔχει πάνω ἀπ' ὅλα σάν στόχο νά σωφρονίσει τά άτομα, δηλαδή, νά τά βελτιώσει, νά τά προετοιμάσει μέ δοκιμασίες, λιγότερο ἢ περισσότερο μακρόχρονες, στό νά ἐπανακτήσουν τή θέση τους στήν κοινωνία καί νά μήν κάνουν πιά κατάχρηση αὐτοῦ τοῦ προνομίου... Τά ἀσφαλέστερα μέσα γιά νά εὐοδωθεῖ ὁ σκοπός αὐτός εἶναι ἡ ἐργασία καί ἡ διδασκαλία. » Κι αὐτό δέν σημαίνει ἀπλά καί μόνο νά διδάσκει κανεῖς στούς κατάδικους ἀνάγνωση καί ἀριθμητική, ἀλλά καί νά τούς συμβιδάζει « μέ τίς ἰδέες τῆς τάξης, τῆς ἠθικῆς, τοῦ σεβασμοῦ τοῦ ἑαυτοῦ τους καί τῶν ἄλλων » (Beugnot, Νομάρχης τῆς Seine-Inférieure. Βούλευμα τοῦ μήνα Frimaire, ἔτος X). Στίς ἀναφορές πού ὁ Charpal ζήτησε νά τοῦ ὑποβάλουν οἱ γενικοὶ σύμβουλοι, περισσότεροι ἀπό δώδεκα ἀπαιτοῦν φυλακές ὅπου νά ὑπάρχουν δυνατότητες ἐργασίας γιά τούς κρατούμενους.
7. Τά πύο σημαντικά ἀπό τά προγράμματα αὐτά ὑπῆρξαν σίγουρα ἐκεῖνα πού πρότειναν ὁ Ch. Lucas, ὁ Marquet Wasselot, ὁ Faucher, ὁ Bonneville καί ἀργότερα ὁ Ferrus. Νά σημειώσουμε πώς οἱ περισσότεροι ἀπό αὐτούς δέν ἦταν φιλόσοφοι, πού ἐκριναν ἀπό τά ἔξω τόν θεσμό τῶν φυλακῶν, ἀλλά άτομα πού εἶχαν σχέση, μέ τόν ἕνα ἢ τόν ἄλλο τρόπο, μέ τή διοίκηση τῶν φυλακῶν. Ἐπίσημοι τεχνικοί.

8. Στή Γερμανία, ὁ Julius διεύθυνε τά « Jahrbücher für Strafs-und Besserungs Anstalten ».
9. Μόλο πού οἱ ἐφημερίδες αὐτές ἦταν προπάντων ὄργανα ὑπεράσπισης τῶν φυλακισμένων γιά χρῆτη, καί πού πολλές φορές διαχώριζαν τίς εὐθύνες τους ἀπό τούς καθαρά ἐγκληματίες, βρῖσκει κανεῖς σ' αὐτές τήν ἐπιβεβαίωση πώς « οἱ στίγλες τῆς "Pauvre Jacques" δέν εἶναι ἀφιερωμένες σέ κάποιαν ἀποκλειστική εἰδικότητα. Ὁ τρομαχτικός νόμος τῆς προσωπικῆς κράτησης, ἡ ἀποτρόπαια ἐφαρμογή του, δέν εἶναι τό μόνο πού καταδικάστηκε ἀπό τόν κρατούμενο δημοσιογράφου... ». « Ἡ "Pauvre Jacques" θά περιφέρει τήν προσοχή τοῦ ἀναγνώστη τῆς στοῦς χώρους ἐγκλεισμοῦ, στοῦς χώρους κράτησης, στά δεσμοτήρια, στά ἀσυλα, καί θά μιλῆσει ἀκόμα καί γιά τούς χώρους τῶν βασανιστηρίων ὅπου ὁ ἐνοχός παραδίνεται στά βασανιστήρια, ἐνῶ ὁ νόμος τόν ἔχει καταδικάσει μονάχα σέ καταναγκαστικά ἔργα... » (« Pauvre Jacques », 1ος χρόνος, ἀριθ. 7). Τό ἴδιο καί ἡ « Gazette de Sainte-Pélagie » συνηγορεῖ γιά ἕνα σωφρονιστικό σύστημα πού στόχος του θά ἦταν « ἡ βελτίωση τοῦ ἀνθρώπινου γένους » καί ὑποστηρίζει πώς κάθε ἄλλο σύστημα εἶναι « ἡ ἔκφραση μιᾶς βάρβαρης κοινωνίας » (21 Μαρτίου 1833).
10. L. Baltard, *Ἀρχιτεκτονογραφία τῶν φυλακῶν* (Architectonographie des prisons, 1829).
11. Ch. Lucas, *Γιά τή μεταρρύθμιση τῶν φυλακῶν* (De la réforme des prisons), 1838, II, σελ. 123-124.
12. A. de Tocqueville, « Ὑπόμνημα στή Βουλή », ἀναφέρεται ἀπό τούς Beaumont καί Tocqueville, *Τό σωφρονιστικό δῦστημα στίς Ἠνωμένες Πολιτεῖες* (Le système pénitentiaire aux Etats-Unis), 3η ἐκδ., 1845, σελ. 392-393.
13. E. de Beaumont καί A. de Tocqueville: *δ.π.*, σελ. 109.
14. S. Aylies, *Γιά τό σωφρονιστικό δῦστημα* (Du système pénitentiaire), 1837, σελ. 132-133.
15. Ch. Lucas, *Γιά τή μεταρρύθμιση τῶν φυλακῶν* (De la réforme des prisons), τόμ. I, 1836, σελ. 167.
16. Ἡ συζήτηση πού ἄρχισε στή Γαλλία γύρω στά 1830, δέν εἶχε ἀκόμα τελειώσει στά 1850. Ὁ Ch. Lucas, ὁπαδός τοῦ συστήματος τῶν φυλακῶν τῆς Auburn, ἦταν ὁ ἐμπνευστής τοῦ βουλευματος τοῦ 1839 γιά τό καθεστώς τῶν Κεντρικῶν Φυλακῶν (ἐργασία ἀπό κοινού καί ἀπόλυτη σιωπή). Τό κύμα ἀνταρσίας πού ξέσπασε, ἴσως καί οἱ ταραχές σέ δολόκληρη τή χώρα στά χρόνια 1842-1843, συνέβαλαν στήν υἱοθέτηση, τό 1844, τοῦ Πενσυλβανικοῦ καθεστώτος τῆς ἀπόλυτης ἀπομόνωσης, πού ἐγκωμιάστηκε ἀπό τούς Demetz, Blouet, Tocqueville. Ἀλλά τό Δεύτερο Συνέδριο σχετικά μέ τό σωφρονιστικό δῦστημα (1847) καταδίκασε τή μέθοδο αὐτή.
17. K. Mittermaier, στή « Revue française et étrangère de législation », 1836.
18. A. E. de Gasparin, « Ὑπόμνημα στόν ὑπουργό Ἐσωτερικῶν γιά τή μεταρρύθμιση τῶν φυλακῶν » (Rapport au ministre de l' Intérieur sur la réforme des prisons).
19. E. de Beaumont καί A. de Tocqueville, *Τό ποινικό δῦστημα στίς Ἠνωμένες Πολιτεῖες* (Du système pénal aux Etats-Unis), ἐκδ. τοῦ 1845, σελ. 112.

20. «Κάθε άνθρωπος, έλεγε ο Fox, φωτίζεται από τή θείκη φλόγα, και τήν είδα νά λάμπει σέ κάθε άνθρωπο.» Ακολουθώντας τής θεωρίας τών Κουάκερων και τής Walnut Street, οργανώθηκαν, από τά 1820 και πέρα, οι φυλακές τής Pennsylvanie, του Pittsburgh και αργότερα του Cherry Hill.
21. «Journal des Economistes», II, 1842.
22. Abel Blouet, *Σχέδιο για φυλακές μέ κελλιά* (Projet de prisons cellulaires), 1843.
23. Abbé Petigny, «Προσφώνηση απευθυνόμενη στους φυλακισμένους, μέ τήν ευκαιρία τών εγκαινίων τής πτέρυγας μέ τά κελλιά στίς φυλακές τών Βερσαλλιών». Βλ., μερικά χρόνια αργότερα, στο μυθιστόρημα «Μόντε Χρίστο», μία καθαρά χριστολογική έκδοχή τής ανάστασης ύστερα από μία κάθειρξη· εκεί όμως πρόκειται όχι για ευπείθεια στους νόμους, που διδάσκει κανείς στή φυλακή, αλλά για τήν απόκτηση μιάς κρυφής γνώσης που δίνει τή δύναμη νά επιβάλλει κανείς τή δικαιοσύνη πέρα από τήν άδικία τών δικαστών.
24. N. H. Julius, *Σειρά παραδόσεων για τίς φυλακές* (Leçons sur les prisons), γαλλική μετάφρ., 1831, I, σελ. 417-418.
25. G. A. Real, *Αίτια του κώδικα ποινικής άνάκρισης*. (Motifs du Code d'instruction criminelle). Και πριν άκόμα από αυτό, σέ πολυάριθμες εγκυκλίους του Υπουργείου Έσωτερικών αναφέρεται ή αναγκαιότητα τής εργασίας τών κρατούμενων: στήν εγκύκλιο τής 5ης του Fructidor, έτος VI, τής 3ης του Messidor, έτος VIII, τής 8ης του Pluviöse, και τής 28ης του Ventöse, έτος IX, τής 7ης του Brumaire, έτος X. Λίγο αργότερα, ύστερα από τούς κώδικες του 1808 και του 1810, βρίσκουμε νέες οδηγίες: 20 Οκτωβρίου 1811· 8 Δεκεμβρίου 1812· ή άκόμα, τή μεγάλη εγκύκλιο του 1816: «Απαραίτητο είναι οι κρατούμενοι νά απασχολούνται όσο τό δυνατόν περισσότερο. Πρέπει νά ξυπνήσουμε μέσα τους τήν επιθυμία τής εργασίας, διαχωρίζοντας εκείνους που εργάζονται από εκείνους που προτιμούν νά φυγοπονούν. Οι πρώτοι θά πρέπει νά τρέφονται καλύτερα και νά τούς έξασφαλίζονται μεγαλύτερες άνέσεις από τούς άλλους». Πολύ σύντομα οι φυλακές του Melun και του Clairnaux οργανώθηκαν σέ μεγάλα εργαστήρια.
26. J. J. Marquet Wasselot, τ. III, σελ. 171.
27. Βλ., *πύ πέρα*, σελ. 292.
28. Βλ., J. P. Aguet, *Οί άπεργίες τόν καιρό τής Ίουλιανής Μοναρχίας* (Les grèves sous la monarchie de Juillet), 1954, σελ. 30-31.
29. «L' Atelier», 3ος χρόνος, άρ. 4, Δεκέμβρης 1842.
30. *Ό.π.*, 6ος χρόνος, άρ. 2, Νοέμβρης 1845.
31. *Ό.π.*
32. «L' Atelier», 4ος χρόνος, άρ. 9, Ίούνιος 1844 και 5ος χρόνος, άρ. 7, Άπριλης 1845· βλ., άκόμα «La démocratie pacifique» τής ίδιας εποχής.
33. «L' Atelier», 5ος χρόνος, άρ. 6, Μάρτιος 1845.
34. A. Bérenger, «Έκθεση στήν Ακαδημία τών φιλοσοφικών έπιστημών» (Rapport à l' Académie des sciences morales), Ίούνιος 1836.

35. E. Danjou, *Περί Φυλακών* (Des prisons), 1821, σελ. 180.
36. L. Faucher, *Γιά τή μεταρρύθμιση τών φυλακών* (De la réforme des prisons), 1838, σελ. 64. Στήν Άγγλία, τό «μάγγανο» (tread-mill) και ή αντίλια έξασφάλιζαν τήν πειθαρχική μηχανοποίηση τών κρατούμενων, χωρίς κανένα παραγωγικό αποτέλεσμα.
37. Ch. Lucas, *Γιά τή μεταρρύθμιση τών φυλακών* (De la réforme des prisons), II, 1838, σελ. 313-314.
38. *Ό.π.*, σελ. 243.
39. E. Danjou, *Περί φυλακών* (Des prisons), 1821, σελ. 210-211· βλ., επίσης και «L' Atelier», 6ος χρόνος, άρ. 2, Νοέμβρης 1845.
40. Ch. Lucas, *δ.π.* Η διοίκηση τής φυλακής έβαζε κατά μέρος τό ένα τρίτο του μεροκάματου του κρατούμενου και του τό παρτίδιε όταν έλευθερωνόταν.
41. E. Ducrétilaux, *Τό σύστημα τής φυλάκισης σέ κελλιά* (Du système de l' emprisonnement cellulaire), 1857, σελ. 30-31.
42. Τά παραπάνω μπορούν νά παραβληθούν μέ τό κείμενο του Faucher: «Όταν μπεί κανείς σ' ένα ύφαντουργείο κι άκούσει τίς κουβέντες τών εργατών και τό σφύριγμα τών μηχανών, αντιλαμβάνεται πώς δέν ύπάρχει στον κόσμο αντίθεση πύ άλγεινή από τήν κανονικότητα και τίς όρθά ύπολογισμένες μηχανικές αυτές κινήσεις, συγκρινόμενες μέ τή σύγχυση τών ιδεών και τών ήθών που προκαλείται από τήν έπαφή τώσων άνδρών, γυναικών και παιδιών.» *Γιά τή μεταρρύθμιση τών φυλακών* (De la réforme des prisons), 1838, σελ. 20.
43. A. Bonneville, *Περί τών προκαταρκτικών άπελευθερώσεων* (Des libérations préparatoires), 1846, σελ. 6. Ο Bonneville προτείνει μέτρα «προκαταρκτικής άπελευθέρωσης», αλλά και «συμπληρωματικής τιμωρίας», καθώς και επί πλέον κράτηση, άν άποδεικνυόταν πώς «ή ποινική παραγραφή, που είχε κατά προσέγγιση όριστεί σύμφωνα μέ τόν πιθανό βαθμό πόρωσης του εγκληματία, δέν επαρκούσε για νά φέρει τά προσδοκώμενα άποτελέσματα». Τό «συμπλήρωμα» αυτό δέν θά έπρεπε νά ξεπερνάει τό όγδοο τής ποινής· ή προκαταρκτική έλευθερία μπορούσε νά επιτραπεί ύστερα από τήν έκτιση τών τριών τετάρτων τής ποινής (*Πραγματεία σχετική μέ τούς διάφορους συμπληρωματικούς θεσμούς* [Traité des diverses institutions complémentaires], σελ. 251 και συν.).
44. Ch. Lucas, παρατίθεται στήν «Gazette des Tribunaux», 6 Απριλίου 1837.
45. In «Gazette des Tribunaux». Βλ., άκόμα και Marquet-Wasselot, *Η πολιτεία-καταφύγιο* (La Ville du refuge), 1832, σελ. 74-76. Ο Ch. Lucas έπισημαίνει πώς οι κακοποιοί «προέρχονται συνήθως από τόν πληθυσμό τών πόλεων» και πώς «οι καταδικασμένοι σέ κάθειρξη προέρχονται κατά μεγάλο μέρος από τόν αγροτικό πληθυσμό». *Γιά τή μεταρρύθμιση τών φυλακών* (De la réforme des prisons), I, 1836, σελ. 46-50.
46. R. Fresnel, *Σκέψεις σχετικά μέ τά δουλια* (Considérations sur les maisons de refuge), Παρίσι, 1829, σελ. 29-31.
47. Ch. Lucas, *Γιά τή μεταρρύθμιση τών φυλακών* (De la réforme des prisons), II, 1838, σελ. 440.

48. L. Duras, άρθρο που δημοσιεύτηκε στο «Le Progressif» και παρατίθεται στη «La Phalange», 1η Δεκεμβρίου 1838.
49. Ch. Lucas, δ.π., σελ. 441-442.
50. A. Bonneville, *Περί των προκαταρκτικών απελευθερώσεων* (Des libérations préparatoires), 1846, σελ. 5.
51. A. Bérenger, *Έκθεση στην 'Ακαδημία των φιλοσοφικών και πολιτικών επιστημών* (Rapport à l' Académie des sciences morales et politiques), 'Ιούνιος, 1836.
52. Ch. Lucas, *Γιά τή μεταρρύθμιση των φυλακών* (De la réforme des prisons), II, 1838, σελ. 418-422.
53. E. Decazes, *Υπόμνημα στον Βασιλιά για τό ζήτημα των φυλακών* (Rapport au Roi sur les prisons), στο «Le Moniteur», 11 'Απριλίου 1819.
54. Vivien, in G. Ferrus, *Περί φυλακισμένων* (Des prisonniers), 1850, σελ. VIII. Ένα διάταγμα του 1847 αναφερόταν στην οργάνωση επιτροπών επιτήρησης.
55. Léon Faucher, *Γιά τή μεταρρύθμιση των φυλακών* (De la réforme des prisons), 1838, σελ. 6.
56. Ch. Lucas, *Γιά τή μεταρρύθμιση των φυλακών* (De la réforme des prisons), I, 1836, σελ. 69.
57. «'Αν προσπαθήσει κανείς νά χειριστεί τό διοικητικό ζήτημα διαχωρίζοντας το από τό αρχιτεκτονικό, κινδυνεύει νά καθιερώσει άρχές που δέν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα: ενώ, έχοντας κατά νου τίς διοικητικές ανάγκες, ένας αρχιτέκτονας μπορεί κάλλιστα νά αποδεχτεί ένα οποιοδήποτε σύστημα φυλάκισης που ή θεωρία θά τό κατέτασσε ίσως ανάμεσα στίς ούτοπίες» (Abel Blouet, *Σχέδιο για φυλακές μέ κελιά* [Projet de prison cellulaire], 1843, σελ. I).
58. L. Baltard, *Αρχιτεκτονική των φυλακών*, (Architectonographie des prisons), 1829, σελ. 4-5.
59. «Σέ όλα τους τά έργα, οί 'Αγγλοι εμφανίζουν τήν εύφυα τής μηχανικής... επιθυμία τους ήταν τά οικοδομήματά τους νά λειτουργούν σάν μιά μηχανή που δουλεύει μ' έναν μονάχα κινητήρα» (δ.π., σελ. 18.).
60. N. P. Harou-Romain, *Σχέδιο σωφρονιστηρίου* (Projet de pénitencier), 1840, σελ. 8.
61. Βλ. εικόνες άρ. 18-26.
62. Ducatel, *Όδηγίες για τήν οικοδόμηση των φυλακών* (Instruction pour la construction des maisons d' arrêt), σελ. 9.
63. E. Ducrétilaux, *Τό σύστημα τής φυλάκισης σέ κελιά* (Du système de l' emprisonnement cellulaire), 1847, σελ. 56-57.
64. Βλ., λογουάχη, G. de Gregory, *Σχέδιο για έναν παγκόσμιο Ποινικό Κώδικα* (Projet de Code pénal universel), 1832, σελ. 199 και συν., καθώς και Grellet-Wamy, *Έγχειρίδιο των φυλακών* (Manuel des prisons), 1839, II, σελ. 23-25 και 199-203.

65. Ch. Lucas, *Γιά τή μεταρρύθμιση των φυλακών* (De la réforme des prisons), II, 1838, σελ. 449-450.
66. Ch. Lucas, *Γιά τή μεταρρύθμιση των φυλακών* (De la réforme des prisons), II, 1838, σελ. 440-442.
67. Θα έπρεπε νά μελετηθεί μέ ποιό τρόπο ή πρακτική τής βιογραφίας διαδόθηκε, ξεκινώντας από τόν έγκληματία, στους σωφρονιστικούς μηχανισμούς: βιογραφία ή αυτοβιογραφία των φυλακισμένων στα συγγράμματα του Appert: κατασκευή βιογραφικών φακέλων πάνω στο ψυχιατρικό πρότυπο: χρησιμοποίηση τής βιογραφίας για τήν υπεράσπιση των κατηγορουμένων. Στο τελευταίο αυτό σημείο, θά ήταν ενδιαφέρον νά συγκρίνουμε τά μεγάλα δικαιολογητικά υπόμνηματα του τέλους του 18ου αιώνα, για τά τρία εκείνα άτομα που είχαν καταδικαστεί στο μαρτύριο του τροχού, ή για τήν Jeanne Salmon - μέ τίς ποινικές άγορεύσεις τής εποχής του Λουδοβίκου-Φιλίππου. 'Ο Chaix d' Est-Ange, στην άγόρευση του υπέρ του La Roncière, έλεγε: «'Αν, πολύ πριν από τό έγκλημα, πολύ πριν από τήν κατηγορία, μπορούσατε νά έρευνήσετε τή ζωή του κατηγορουμένου, νά εισδύσετε στην καρδιά του, νά έμβαθύνετε στίς πιο κρυφές πτυχές τής, νά αποκαλύψετε όλες τίς ενδόμυχες σκέψεις του, νά ξεσκεπάσετε τήν ψυχή του ολοκληρη...» (Λόγοι και άγορεύσεις [Discours et plaidoyers], III, σελ. 166).
68. J. J. Marquet-Wasselot, *Η Έθνογραφία των φυλακών* (L' Ethnographie des prisons), 1841, σελ. 9.
69. G. Ferrus, *Περί φυλακισμένων* (Des prisonniers), 1850, σελ. 182, και συν., και σελ. 278 και συν.

Ανομίες και εγκληματικότητα

Σύμφωνα με τόν νόμο, ή κράτηση ισοδυναμεί με τή στέρηση τής ελευθερίας. Ή φυλάκιση πού τήν εξασφαλίζει περιλάμβανε, ανέκαθεν, ένα τεχνικό σχέδιο. Τό πέρασμα από τά βασανιστήρια – μέ όλες τους τίς λαμπρές τελετουργίες, τήν τέχνη τους τή συνδυασμένη μέ τήν τελετή τής οδύνης – σέ ποινές φυλάκισης, μέσα σέ κτίρια ογκώδους αρχιτεκτονικής, πού καλύπτονται από τό μυστικό τής διοίκησης, δέν αποτελεεί πέρασμα σ' ένα αδιαφοροποίητο, άφηρημένο και συγκεχυμένο ποινικό σύστημα· πρόκειται για τό πέρασμα από μία κολαστική τέχνη σέ μίαν άλλη, όχι λιγότερο μελετημένη από αυτήν. Τεχνική μεταλλαγή. Από τό πέρασμα αυτό, δέν μένει τίποτα άλλο παρά μόνο ένα σύμπτωμα και μία συνόψιση: ή αντικατάσταση, στά 1837, τής άλυσίδας τών καταδίκων μέ τήν κλούβα.

Ή άλυσίδα – πομπή άλυσοδεμένων καταδίκων – παράδοση πού χρονολογείται από τήν εποχή τών μεσαιωνικών κάτεργων, σώζεται ακόμα στήν εποχή τής Ίουλιανής Μοναρχίας. Ή μεγάλη σημασία πού φαίνεται νά έχει αποκτήσει σάν θέαμα στίς αρχές του 19ου αιώνα συνδέεται, ίσως, μέ τό γεγονός διι συνδυάζει σέ μία και μόνη εκδήλωση και τά δύο είδη τιμωρίας: ή πορεία προς τά κάτεργα θύμιζε τήν τελετουργία του βασανιστηρίου¹. Οί άφηγήσεις πού αναφέρονται στήν «τελευταία άλυσίδα» – αυτήν δηλαδή πού διέσχισε τή Γαλλία τό καλοκαίρι του 1836 – και στά σκάνδαλα πού άκολούθησαν, επιτρέπουν νά αντιληφθούμε τό σύστημα αυτό, τό τόσο ξένο προς τούς κανόνες τής «σωφρονιστικής επιστήμης». Πρώτα πρώτα, μία τελετουργία σάν κι εκείνη του Ικρίωματος: ή συγκόλληση του σιδερένιου περιλαίμιου και

των άλυσίδων, στήν αϋλή τής Bicétre: ο αϋχένος του κατάδικου άκουμπισμένος στο άμόνι, όπως άλλοτε πάνω στο κούτσουρο του άποκεφαλισμού· τούτην όμως τή φορά, ή τέχνη του δημίου, όταν σφυρηλατεί, έγκειται στο νά μή συντρίψει τό κεφάλι – αντίστροφη επιδεξιότητα πού καταφέρνει νά μή σκοτώσει. «Στή μεγάλη αϋλή τής Bicétre είναι άραδιασμένα τά εργαλεία του βασανιστηρίου: πολλές σειρές άλυσίδες μέ τούς κλοιούς στήν άκρη. Οί άρχιφύλακες (artourans), πρόσκαιροι σιδηρουργοί, τοποθετούν τό άμόνι και τό σφυρί. Στά κάγκελα τής αϋλής είναι κολλημένα όλα αυτά τά κεφάλια μέ τή σκυθρωπή ή τήν άναιδή έκφραση, πού ο έκτελεστής πρόκειται νά τά άκίνητοποιήσει. Πιο πάνω, σέ όλους τούς όρόφους τής φυλακής, διακρίνονται πόδια και χέρια πού κρέμονται μέσ' από τά κάγκελα των κελλιών, ένα είδος έκθεσης από ανθρώπινες σάρκες. Είναι οί κρατούμενοι πού έρχονται νά παρακολουθήσουν τίς τελευταίες έτοιμασίες των χτεσινών συντρόφων τους... Νά τοι κιόλας στή στάση τής θυσίας. Καθισμένοι χάμω, ζευγαρωμένοι στήν τύχη και άνάλογα μέ τό άνάστημα· τά σίδερα – όχτώ λίβρες για τόν καθένα – βαρύνουν πάνω στα γόνατά τους. Ο δήμος τούς επιθεωρεί, μετράει τίς διαστάσεις του κεφαλιού τους και εφαρμόζει τούς τεράστιους κλοιούς, πάχους ενός δακτύλου. Για τή συγκόλληση του κλοιού, άπαιτούνται τρεις δήμιοι: ο ένας βαστάει τό άμόνι, ο άλλος ένώνει τά δύο άκρα του σιδερένιου περιλαίμιου, και μέ τά δύο του μπράτσα τεττωμένα προστατεύει τό κεφάλι του κατάδικου· ο τρίτος χτυπάει μέ τή βαριά και μέ συχνές σφυριές τό μπουλόνι πού στεριώνει τόν κλοιό. Μέ κάθε χτύπημα δονείται τό κεφάλι και τό σώμα... Κανείς άλλωστε δέν ένδιαφέρεται άν θά κινδυνέψει τό θύμα από μίαν ένδεχόμενη παρέκκλιση του σφυριού· ή έντύπωση αυτή είναι άνύπαρκτη ή σχεδόν μηδαμινή μπροστά στήν έντονη έντύπωση τής φρίκης πού νιώθει κανείς όταν βλέπει τό πλάσμα του θεού σ' έναν τέτοιο έξευτελισμό².» Ύστερα έχουμε τό δημόσιο θέαμα: σύμφωνα μέ τήν «Gazette des Tribunaux» (20 Ίουλίου 1836), πάνω από 100.000 άτομα παρακολούθησαν τήν πομπή των άλυσοδεμένων καταδίκων πού ξεκίνησε από τό Παρίσι στίς 19 Ίουλίου: «Ή παρέλαση τής Courtille τήν τελευταία μέρα τής Άποκριάς...» Ή τάξη και ο πλούτος κοιτάζουν από μακριά νά περνάει ή μεγάλη άλυσοδεμένη νομαδική φυλή, αυτό τό άλλο ανθρώπινο είδος, ή «ξεχωριστή φυλή πού έχει τό προνόμιο νά γεμίζει

τά κάτεργα και τις φυλακές³». Όσο για το λαό, αυτός, όπως τον καιρό των δημόσιων βασανιστηρίων, εξακολουθεί να ανταλλάσσει με τους κατάδικους τον διαφορούμενο διάλογό του, με βρισιές, απειλές, ενθαρρύνσεις, χτυπήματα, εκδηλώσεις μίσους ή συννενοχής. Κάτι τό βίαιο αναδύεται και δέν παύει να διαχέει τήν ατμόσφαιρα σέ δλόκληρη τή διάρκεια τής πομπής: όργή ενάντια σέ μιά δικαιοσύνη υπερβολικά αύστηρή ή υπερβολικά έπεικική· κραυγές ενάντια σέ μισητούς έγκληματίες· εκδηλώσεις συμπάθειας σέ γνώριμους έγκληματίες· συγκρούσεις μέ τήν άστυνομία: «Σέ όλη τή διάρκεια τής πορείας, από τήν πόρτα του Fontainebleau, ομάδες από έξαλλους ανθρώπους κραυγάζουν άγανακτισμένοι ενάντια στον Delacollonge: Κάτω ό παπάς, φωνάζουν, κάτω αυτός ό παλιάνθρωπος, έπρεπε να τον είχαν εκτελέσει! Χωρίς τήν αποφασιστική δράση τής δημοτικής φρουράς, σίγουρα θά ξέσπαγαν σοβαρές ταραχές. Στο Vaugirard, οι γυναίκες ήταν οι πιο άγριες. Φώναζαν: Κάτω ό διαβολόπαπας! Κάτω τό τέρας ό Delacollonge! Οι άστυνομικοί του Montrouge, του Vaugirard και πολλοί δήμαρχοι και δημοτικοί σύμβουλοι τρέχουν προς τά εκεί μέ αναρτημένα τά έμβλήματά τους, για να προσπαθήσουν να επιβάλουν τον σεβασμό τής δικαστικής απόφασης. Κοντά στο Issy, ό Francois αντιλαμβανόμενος τον Κύριο Allard και τους χωροφύλακες, εκσφενδονίζει πάνω τους τήν ξύλινη γαβάθα του. Τότε όλοι θυμήθηκαν πώς μερικοί παλιοί σύντροφοι του κατάδικου αυτού κατοικούσαν μέ τις οικογένειές τους στο Ingy. Από τή στιγμή εκείνη οι άξιωματικοί τής ύπηρεσίας καταλαμβάνουν καιριες θέσεις στο δρόμο και παρακολουθούν από κοντά τό κάρρο μέ τους κατάδικους. Αυτοί που έρχονται άλυσοδεμένοι από τό Παρίσι, ρίχνουν ό καθένας τους – χωρίς καμιάν εξαίρεση – τις γαβάθες τους στα κεφάλια των άστυνομικών, και μερικοί τους πηλώνονται. Τή στιγμή αυτή τά πλήθη ξεσηκώνονται, ό ένας ρίχνεται πάνω στον άλλο⁴.» Πολυάριθμες κατοικίες λεηλατήθηκαν ανάμεσα στη Bicêtre και στις Sèvres καθώς περνούσε ή άλυσίδα⁵.

Στή γιορτή αυτή των καταδίκων που φεύγουν, υπάρχει κάτι από τις τελετουργίες του αποδιοπομπαίου τράγου που τον χτυπούν καταδιώκοντάς τον, κάτι από τή γιορτή των τρελών όπου πραγματοποιείται αντιστροφή των ρόλων, κάτι από τις παλιές τελετές του Ικρίωματος όπου ή άλήθεια πρέπει άπαραίτητα να λάμψει, κι ακόμα κάτι από τά λαϊκά εκείνα θεάματα, όπου έρχε-

ται κανείς για να αναγνωρίσει φημισμένα πρόσωπα ή πατροπαράδοτους τύπους: παιχνίδι τής άλήθειας και του αίσχους, παρέλαση του μεγαλείου και τής ντροπής, λαιδορίες για τους ένόχους που ξεσκαπάζονται, και, από τήν άλλη μεριά, χαρούμενη άποδοχή του έγκλήματος. Όλοι προσπαθούν να αναγνωρίσουν τό πρόσωπο των έγκληματιών που ήρωοποιήθηκαν· κυκλοφορούν φυλλάδια που αναφέρουν τά έγκλήματα αυτών που παρελούν· οι έφημερίδες δημοσιεύουν από πριν τά όνόματά τους και άφηγούνται τή ζωή τους· κάποτε περιγράφουν τά χαρακτηριστικά τους και τά κοστούμια τους, ώστε να μην περάσει άπαρατήρητη ή πραγματική τους ταυτότητα: προγράμματα για τους θεατές⁶. Ό κόσμος έρχεται ακόμα για να άπολαύσει τους διάφορους τύπους έγκληματιών, προσπαθώντας να ξεχωρίσει, ανάλογα μέ τό ντύσιμο ή από τό πρόσωπο, τό «έπάγγελμα» του κατάδικου, αν είναι φονιάς ή κλέφτης: παιχνίδι μεταμφιεσμένων και άνδρείκελων, όπου, όμως, παρεμβάλλεται επίσης, για τους πιο μορφωμένους, κάτι σαν έμπειρική έθνογραφία του έγκλήματος. Από τά τσίρκα των κλάουν ως τή φρενολογία του Gall, κινητοποιείται – άνάλογα μέ τήν κοινωνική θέση του καθενός – όλη ή ύπάρχουσα σημειολογία του έγκλήματος: «Οί φυσιολογικές είναι τόσο ποικίλες όσο και οι ένδυμασίες: έδώ βλέπεις ένα μεγαλόπρεπο κεφάλι που θυμίζει πίνακες του Μουρίλλο· εκεί ένα διεστραμμένο πρόσωπο μέ πυκνά φρύδια, που προοιωνίζει τήν ενεργητικότητα ενός άνενδοίαστου κακούργου... Άλλού πάλι, διαγράφεται τό κεφάλι ενός Άραβα που τό κορμί του είναι παιδικό. Αυτοί μέ τά γυναίκεια και τά γλυκούτσικα χαρακτηριστικά, είναι οι συνένοχοι· κοιτάξτε τά πρόσωπα αυτά όπου λάμπει ή άκολασία, είναι οι παιδαγωγοί⁷.» Στο παιχνίδι τούτο οι κατάδικοι ανταποκρίνονται οι ίδιοι, προβάλλοντας τό έγκλημά τους και αναπαρασταίνοντας τις κακές τους πράξεις: έχουμε έδώ μιά από τις λειτουργίες του τατουάζ, εικόνα του άθλου τους ή τής μοίρας τους: «Χαραγμένα πάνω τους είναι τά έμβλήματά τους – είτε μιά λαιμητόμος χαραγμένη στον άριστερό βραχίονα, είτε, πάνω στο στήθος τους, ένα ξίφος που κλώνεται βαθιά σέ μιά ματωμένη καρδιά.» Περνώντας μπροστά στο λαό, άπομιμούνται τό έγκλημά τους, περιφέροντας τους δικαστές και τήν άστυνομία, κοκορεύονται για τά άδικήματά τους εκείνα που δέν ανακαλύφθηκαν. Ό Francois, ό παλιός συνένοχος του Lacenaire, άφηγείται πώς άνακάλυψε μιά μέθοδο

για να σκοτώνεις τούς ανθρώπους χωρίς να προφτάσουν να φωνάξουν, και χωρίς να χυθεί ούτε μία σταγόνα αίμα. Τό μεγάλο πλανόδιο πανηγύρι του εγκλήματος είχε τούς ταχυδακτυλουργούς του και τούς μασκαράδες του, όπου η κωμική επιβεβαίωση της αλήθειας ανταποκρινόταν στην περιέργεια και στις λαιδορίες. Τό καλοκαίρι του 1836 έχουμε μία δλόκληρη σειρά από σκηνές γύρω από τόν εγκληματία Delacollonge: στο έγκλημά του (είχε κατακομματιάσει τήν έγκυο έρωμένη του), τό λειτουργήμα του ιερωμένου είχε προσδώσει τεράστια αίγλη· και χάρη στο λειτουργήμα αυτό είχε αποφύγει τή λαιμητόμο. Φαίνεται πώς έσερνε πίσω του ένα θανάσιμο λαϊκό μίσος. Καθώς μεταφερόταν στο Παρίσι μ' ένα κάρο, τόν 'Ιούνιο του 1836, τά πλήθη τόν είχαν τόσο έξευτελίσει μέ τίς προσβολές τους, ώστε δέν μόρρεσε να συγκρατήσει τά δάκρυά του· πάντως, ό ίδιος δέν θέλησε να τόν μεταφέρουν μέ κλειστό άμάξι, γιατί θεωρούσε πώς ή ταπεινώσή του άποτελούσε μέρος τής τιμωρίας του. Ξεκινώντας από τό Παρίσι, «δύσκολο είναι να φανταστεί κανείς ως ποιο βαθμό τά πλήθη έδειχναν απέναντι σ' αυτόν τόν άνθρωπο αγανάκτηση, ήθικη όργή και δειλία. Του ρίχναν χώματα και λάσπη· οί πέτρες πέφταν πάνω του βροχή, μαζί μέ τίς κραυγές τής δημόσιας αγανάκτησης... 'Ηταν μία έκρηξη ανήκουστης λύσσα· προπάντων οί γυναίκες, άληθινές έρινύες, ξέσπαγαν σε άπίστευτη έξαρση μίσους⁸.» Για να τόν προφυλάξουν, του άλλαξανε τά ρούχα. 'Ορισμένοι θεατές, πού είχαν πραγματικά παραπλανηθεί, τόν παίρνουν για τόν Francois. Αυτός, για άστείο, δέχεται να παίξει τόν ρόλο· αλλά στην κωμωδία του εγκλήματος πού δέν έχει διαπραΰξει, προσθέτει τώρα κι εκείνη τής ιδιότητας του ιερωμένου, πού δέν τήν έχει· αφηγούμενος τό έγκλημά «του», ανακατεύει προσευχές και άπευθύνει εύλογίες στο πλήθος πού τόν βρίζει και γελάει. Λίγο πιά πέρα, ό άληθινός Delacollonge, «μέ ύφος μάρτυρα», ύφίσταται ένα διπλό όνειδος: μέ τίς θρισίες πού δέν είσπράττει αυτός άν και σ' αυτόν άπευθύνονται, και μέ τή γελοιοποίηση πού γίνεται, μέ τήν όψη ενός άλλου εγκληματία, στόν ιερωμένο πού σ' αλήθεια είναι και πού τόσο ήθελε να τό άποκρύψει. Τά πάθη του παίζονται, μπροστά στα μάτια του, από έναν σαλτιμπάγκο δολοφόνο πού είναι άλυσοδεμένος μαζί του.

Σέ όλες τίς πόλεις όπου περνά, ή «άλυσίδα» φέρνει και τή γιορτή μαζί της· είναι τά σατουρνάλια^{8α} τής τιμωρίας· ή ποινη

άντιστρέφεται σε προνόμο. Καί, σύμφωνα μέ μία πολύ περιέργη παράδοση, πού φαίνεται να ξεφεύγει όλότελα από τίς συνηθισμένες τελετουργίες τών βασανιστηρίων, προκαλεί στους κατάδικους όχι τόσο τήν προσδοκούμενη έκφραση πραγματικής μετανοίας, όσο τό ξέσπασμα μιας άχαλίνωτης χαράς πού άρνιέται τήν τιμωρία. Στο σιδερένιο περιλαίμιο και στις άλυσίδες τους, οί κατάδικοι προσθέτουν οί ίδιοι διάφορα στολίδια – πολύχρωμες κορδέλες, ψάθινες πλεξίδες, λουλούδια ή πολυτελή έσώρουχα. 'Η άλυσίδα είναι ό συρτός, είναι ό χορός· είναι ακόμα και τό ζευγάρι, ό ύποχρεωτικός γάμος σ' έναν άπαγορευμένο έρωτα. Γάμος, γιορτή και ιεροτελεστία μέ τίς άλυσίδες: «Οί κατάδικοι τρέχουν μέ τά σίδερα, μέ μάν άνθοδέσμη στο χέρι· κορδέλες και φούντες ψάθινες στολίζουν τά σκουφιά τους, οί πιά επιδέξιοι φτιάχνουν κράνη μέ λοφία... Άλλοι φορούν κεντημένες κάλτσες και τσόκαρα, ή ένα γιλέκο τής μόδας κάτω από μία εργατική πουκαμισά⁹.» Καί όλο τό βράδυ πού ακολουθεί τή σιδηροδέτηση, ή άλυσίδα χορεύει άσταμάτητα γύρω γύρω στην αύλή τής Bicêtre: «'Αλίμονο στους επιτηρητές άν τούς αναγνωρίσει ή άλυσίδα· τούς πολιορκεί και τούς πνίγει μέσα στους κρίκους της· οί κατάδικοι είναι κύριοι του πεδίου τής μάχης ως τό δειλινό¹⁰.» 'Ο έξαλλος πανηγυρισμός τών καταδίκων ανταποκρινόταν στις τελετουργίες τής δικαιοσύνης μέ τό δικό του μεγαλείο. Άντιστρέφει τή λαμπρότητα, τήν τάξη πού επιβάλλει ή έξουσία καθώς και τά σημάδια της, τίς μορφές τής ήδονής. Κάτι όμως διαφαίνεται κίολας από τήν πολιτική άναταραχή πού πρόκειται να ξεσπάσει. Θά έπρεπε να είναι κανείς κουφός για να μην αντιλαμβάνεται έστω κάτι από τούς καινούργιους αυτούς άπόηχους. Οί κατάδικοι τραγουδούν έμβατήρια πού γρήγορα γίνονται πασίγνωστα και πού, για πολύν καιρό, τά άκούει κανείς να έπαναλαμβάνονται παντού. Βέβαια, σ' αυτό δρισκουμε τόν άπόηχο από τά μοιρολόγια για τά όσα τά σκόρπια φυλλάδια άποδίδουν στους εγκληματίες – επιβεβαίωση του εγκλήματος, μαύρη ήρωοποίηση, αναπόληση τής τρομαχτικής τιμωρίας και του γενικού μίσους πού προκαλεί: «Θρυλικές σάλπιγγες... θάρρος παιδιά! 'Ας δεχτούμε χωρίς φόβο τή φριχτή μοίρα πού μās άπειλεί... Βαριά είναι τά σίδερα, μά θά τά σηκώσουμε... Κανείς δέν πρόκειται να πάρει τό μέρος τών κατάδικων: έμεις άς τούς βοηθήσουμε.» 'Υπάρχει, μολαταύτα, στα συλλογικά αυτά τραγούδια μία διαφορετική άπόχρω-

ση· έχει τώρα αντιστραφεί ο ήθικός κώδικας στον οποίο πειθαρχούσαν τα περισσότερα από τα παλιά μοιρολόγια. Το βασανιστήριο, αντί να προκαλεί τή μετάνοια, διεγείρει τή υπερηφάνεια· ή δικαιοσύνη πού διατύπωνε τήν καταδίκη απορρίπτεται, και κατακρίνονται τα πλήθη πού έρχονται να παρακολουθήσουν τή μετάνοια ή τήν ταπείνωση: «Μακριά από τά σπίτια μας, πολλές φορές μās παίρνει τό παράπονο... Οί δικαστές μας φοβούνται τό αποφασιστικό μας ύφος... Άπληστα για δυστυχία, τά βλέμματά σας ψάχνουν να συναντήσουν σέ μās μιά φυλή διεφθαρμένη πού θρηνεί και ταπεινώνεται. Τά βλέμματά μας, όμως, είναι άγέρωχα.» Βρίσκουμε άκόμα σ' αυτά τήν επιβεβαίωση ότι ή ζωή του κάτεργου, μέ τίς συντροφίες της, επιφυλάσσει χαρές άγνωστες στους έλεύθερους ανθρώπους. «Μέ τόν καιρό θεμελιώνουμε τίς χαρές. Μέσα στά σίδερα τής φυλακής θά γεννηθούν και μέρες γιορτινές... Άλλάζουν δρόμο οί χαρές. Ξεφεύγουν από τούς δήμιους κι άκολουθούνε τά τραγούδια.» Καί πάνω απ' όλα, τό σημερινό καθεστώς δέν θά βαστάξει αιώνια· όχι μονάχα οί κατάδικοι θά άπελευθερωθούν και θά άποκτήσουν ξανά τά δικαιώματά τους, αλλά και οί κατηγοροί τους θά πάρουν τή δική τους θέση. Άνάμεσα στους έγκληματίες και στους δικαστές τους, θά έρθει ή μεγάλη μέρα τής αντίστροφης κρίσης: «Γιά μās, τούς κατάδικους, ή περιφρόνηση τών ανθρώπων. Δικό μας κι όλο τό χρυσάφι πού αυτοί θεοποιούν. Μιά μέρα, τό χρυσάφι τούτο θά περάσει στά δικά μας τά χέρια. Τό πληρώνουμε τώρα μέ τή ζωή μας. Άλλοι θά φορτωθούν τίς άλυσίδες αυτές πού έσεις σήμερα μās έχετε φορτώσει. Κι αυτοί θά γίνουν οί σκλάβοι. Έμείς θά σπάσουμε τά δεσμά μας και θά λάμψει και για μās τό άστέρι τής λευτεριās... Έχετε γειά. Νά ξεέρετε πώς άψηφούμε και τά σίδερά σας και τούς νόμους σας¹¹.» Οί φανταστικές σκηνές πού περιγράφονταν άλλοτε από τά σκόρπια φυλλάδια, και όπου ο κατάδικος έκλιπαρούσε τά πλήθη να μην τόν μιμηθούν ποτέ, μετατρέπονται τώρα σε άπειλητικές σκηνές όπου τά πλήθη καλούνται να διαλέξουν ανάμεσα στή βαρβαρότητα τών δημίων, στήν άδικία τών δικαστών και στή δυστυχία τών νικημένων σήμερα κατάδικων, πού, όμως, κάποτε θά θριαμβεύσουν.

Τό μεγάλο θέαμα τής πομπής τών άλυσοδεμένων καταδίκων συνδέεται κατά κάποιον τρόπο μέ τήν παλιά παράδοση τών δημόσιων βασανιστηρίων· συνδέεται άκόμα και μέ τήν πολλαπλή

άναπαράσταση του έγκλήματος, πού προβάλλεται από τίς εφημερίδες τής εποχής, από τά φυλλάδια, από τούς πλανόδιους ήθοποιούς, από τό έλαφρό θέατρο¹². Συνδέεται, όμως, άκόμα και μέ συγκρούσεις και άγώνες πού άκούγεται κιόλας ή όχλοβοή τους· σάν να τούς δίνει κάποια συμβολική διέξοδο: ή στρατιά τών ταραχοποιών, ή συντριμμένη από τόν νόμο, ύπόσχεται να ξανάρθει· αυτό πού εκδιώχθηκε μέ τή βία του νόμου, θά φέρει, επιστρέφοντας, τήν άπελευθερωτική άναστάτωση. «Έφριξα βλέποντας τόσες σπίθες να ξαναπηδάνε μέσ' από τή στάχτη¹³.» 'Η άναταραχή πού είχε πάντα περιβάλλει τά βασανιστήρια, άντηχεί τώρα μέ συγκεκριμένες άπειλές. Άντιλαμβάνεται κανείς πώς ή 'Ιουλιανή Μοναρχία άποφάσισε να καταργήσει τίς παρελάσεις τών άλυσοδεμένων καταδίκων για τούς ίδιους λόγους - αλλά πολύ πιό πιεστικούς - πού είχαν επιβάλει, κατά τόν 18ο αιώνα, τήν κατάργηση τών βασανιστηρίων: «Δέν είναι στά ήθη μας, να περιφέρουμε τούς ανθρώπους μ' αυτόν τόν τρόπο· πρέπει να άποφεύγουμε, στίς πόλεις πού διασχίζει μιά πομπή, τήν επίδειξη ενός τόσο άποτρόπαιου θεάματος, πού, άλλωστε, δέν διδάσκει τίποτα στό λαό¹⁴.» Άνάγκη, λοιπόν, να καταργηθούν οί δημόσιες αυτές τελετές· να εφαρμοστεί και στή μεταφορά τών καταδίκων ή ίδια άλλαγή όπως και μέ τίς τιμωρίες, να τεθεί κι αυτή κάτω από τόν πέπλο τής διοικητικής σεμνότητας.

Όστόσο, αυτό πού υιοθετήθηκε τόν 'Ιούνιο του 1837 για να αντικατασταθεί ή άλυσίδα, δέν ήταν τό άπλό σκεπασμένο κάρρο, όπως είχε κάποτε προταθεί, αλλά μιά μηχανή πολύ προσεκτικά μελετημένη. Ένα άμάξι πού έμοιαζε μέ κινούμενη φυλακή. Ένα κινητό αντίστοιχο του «Πανοπτικού». Ένας κεντρικός διάδρομος τό χωρίζει σε όλο του τό μήκος: από κάθε μεριά έξι κελλιά, όπου κάθονται οί κρατούμενοι άντικρυστά. Τά πόδια τους τά περνάνε μέσα σε κρίκους φοδραρισμένους μέ μάλλινο ύφασμα και συνδεμένους μεταξύ τους μέ άλυσίδες 18 δακτύλων· οί κνήμες τους είναι ενωμένες μέ μετάλλινες επιγονατίδες. Κάθε κατάδικος είναι καθισμένος πάνω «σ' ένα είδος χωνιού από τσίγκο και δρύινο ξύλο πού άδειάζει στό δημόσιο δρόμο». Τό κελλί δέν έχει κανένα παράθυρο πού να δίνει προς τά έξω· όλο τό έσωτερικό του είναι από λαμαρίνα, μονάχα ένας κινητός φεγγίτης, κι αυτός από διάτρητη λαμαρίνα, άνοιγοκλείνει «για κάποιον άερισμό». Άπό τήν πλευρά του διαδρόμου, κάθε κελλί έχει μιά πόρ-

τα μέ διπλή θυρίδα: ή μιά γιά νά περνάει τό φαγητό, ή άλλη, μέ κάγκελα, γιά τήν επιτήρηση. «Τό άνοιγμα και ή λοξή κατεύθυνση των θυρίδων είναι συνδυασμένα μέ τρόπο ώστε οί φύλακες νά μπορούν νά παρακολουθούν αδιάλειπτα τούς φυλακισμένους, και νά ακούνε τήν κάθε λέξη τους, χωρίς αυτοί νά είναι ικανοί ούτε νά δούν ό ένας τόν άλλον ούτε και νά μιλήσουν μεταξύ τους.» Έτσι, «μέσα στό ίδιο άμάξι μπορούν ακίνδυνα νά βρίσκονται ένας κατάδικος και ένας υπόδικος, άντρες και γυναίκες, παιδιά και ενήλικοι. Όσο μακριά και άν είναι ή διαδρομή, όλοι τους φτάνουν στό τέρμα χωρίς νά έχουν δει ό ένας τόν άλλον ούτε και νά έχουν επικοινωνήσει ό ένας μέ τόν άλλον». Τέλος, ή έξακολουθητική επιτήρηση από τούς δύο φύλακες, πού ό καθένας τους είναι έξοπλισμένος μέ μιά δρύινη μαγκούρα μέ χοντρά καρφιά, επιτρέπει τήν έναλλαγή διαφόρων ειδών τιμωρίας, πού είναι σύμφωνες μέ τόν έσωτερικό κανονισμό τού άμαξιού: σκέτο ψωμί και νερό, «δαχτυλοπέδες» (μικρές άλυσίδες πού χρησιμοποιούνται γιά νά δένονται τά δάχτυλα των καταδικών), στέρηση μαξιλαριού πού θά επέτρεπε λίγο ύπνο, άλυσόδεση των δύο βραχιόνων. «Άπαγορεύεται κάθε άνάγνωση, έκτός από ήθοπλαστικά βιβλία.»

Άν υπήρχε μονάχα ή ήπιότητα και ή ταχύτητά της, ή μηχανή αυτή «θά τιμούσε τήν ευαισθησία τού έφευρέτη της» ή αξία της όμως βρίσκεται στό ότι είναι μιά πραγματική σωφρονιστική άμαξα. Από τά έξωτερικά της γνωρίσματα, παρουσιάζει μιά τελειότητα άντάξια τής επινόησης τού Bentham: «Στό γρήγορο διάβα τής κινητής αυτής φυλακής, πού στά σιωπηρά και σκοτεινά πλευρά της δέν βλέπει κανείς τίποτ' άλλο παρά τήν έπιγραφή: "Μεταφορά καταδικών", υπάρχει κάτι τό μυστηριακό και πένθιμο, πού ό Bentham άπαιτεί κατά τήν εκτέλεση των καταδικαστικών αποφάσεων, και πού αφήνει στους θεατές μιάν έντύπωση πολύ πιό ευεργετική και μόνιμη από τή θέα των κυνικών αυτών και ξενουαστων ταξιδιωτών¹⁵.» Η κινητή τούτη φυλακή έχει και τά έσωτερικά της γνωρίσματα: στήν όλιγοήμερη διάρκεια τής μεταγωγής (κατά τήν όποία οί κρατούμενοι μένουν αδιάκοπα άλυσοδεμένοι) λειτουργεί σαν σωφρονιστικός μηχανισμός. Βγαίνει κανείς από κει καταπληκτικά συννετισμένος: «Άπό ήθική άποψη, ή μεταφορά αυτή, πού δέν βαστάει συνήθως περισσότερο από έβδομήντα δύο ώρες, είναι ένα φρικτό βασανιστήριο, μέ έντονη

και μακρόχρονη καθώς φαίνεται επιρροή πάνω στον φυλακισμένο.» Οί ίδιοι οί κατάδικοι τό όμολογούν: «Μέσα στην άμαξα αυτή μέ τά κελλιά, όταν δέν κοιμάσαι, δέν μπορείς παρά νά σκέφτεσαι. Και όσο σκέφτομαι, μου φαίνεται πώς μετανιώνω γι' αυτό πού έκανα· μέ τόν καιρό, βλέπεις, φοβόμουνά μήπως γίνω καλύτερος, και δέν θά τό 'θελα καθόλου¹⁶.»

Άσήμαντη ιστορία, ή ιστορία τής πανοπτικής άμαξας. Και όμως ό τρόπος πού αντικαθιστά τήν άλυσίδα, και τά αίτια αυτής τής αντικατάστασης, συμπτύσσουν όλόκληρη τή διαδικασία μέ τήν όποία, μέσα σε όγδόντα χρόνια, ή ποινική κράτηση αντικατέστησε τά βασανιστήρια: μιά μελετημένη τεχνική γιά τήν άλλαγή των άτόμων. Η άμαξα μέ τά κελλιά είναι κι αυτή ένας μηχανισμός άναμόρφωσης. Αυτό πού πήρε τή θέση τού βασανιστηρίου, δέν είναι ένας μαζικός έγκλεισμός, είναι ένα πειθαρχικό σύστημα προσεκτικά διαρθρωμένο. Καταρχήν, τουλάχιστον.

★

Διότι άμέσως ή φυλακή, τόσο στην ουσία της όσο και στα όρατά της αποτελέσματα, καταγγέλθηκε ως μιά τεράστια άποτυχία τής ποινικής δικαιοσύνης. Κατά παράδοξο τρόπο, ή ιστορία τής φυλάκισης δέν ύπακούει σε μιά χρονική σειρά κατά τήν όποία ακολουθούν όμαλά: ή εγκαθίδρυση ενός ποινικού συστήματος κράτησης, κι ύστερα ή καταγραφή τής άποτυχίας του· ύστερα, ή άργή κλιμάκωση των μεταρρυθμιστικών σχεδίων, πού θά καταλήξουν στον λίγο πολύ συνεπή καθορισμό τής σωφρονιστικής τεχνικής· ύστερα, ή εφαρμογή αυτού τού σχεδίου· και, τέλος, ή διαπίστωση τής επιτυχίας ή τής άποτυχίας του. Στην πραγματικότητα υπήρχε μιά βίαιη σύγκρουση άνάμεσα σε όλα αυτά τά στοιχεία, ή, πάντως, μιά διαφορετική κατανομή τους. Και ακριβώς όπως τό σχέδιο μιάς σωφρονιστικής τεχνικής ακολουθήσε τήν άρχή τής κολαστικής κράτησης, έτσι και ή κριτική τής φυλακής και των μεθόδων της έμφανίζεται πολύ νωρίς, στην ίδια αυτή περίοδο, στα χρόνια 1820-1845· έχει κολλήσει, άλλωστε, σε όρισμένες διατυπώσεις πού - έκτός από τούς αριθμούς - επαναλαμβάνονται σήμερα σχεδόν στερεότυπα.

- Οί φυλακές δέν μειώνουν τό ποσοστό τής έγκληματικότητας:

δσο κι αν τις επεκτείνουμε, τις πολλαπλασιάσουμε, ή τις μεταβάλλουμε, ο αριθμός των εγκλημάτων και των εγκληματιών παραμένει σταθερός, ή – ακόμα χειρότερα – αυξάνει: «Ο αριθμός των ατόμων που βρίσκονται σε άνοιχτή σύγκρουση με την κοινωνία, υπολογίζεται σήμερα στη Γαλλία σε 108 χιλιάδες πάνω κάτω. Τα κατασταλτικά μέσα που διαθέτουμε είναι: η λαιμητόμος, ο σιδερένιος κλοιός, 3 κάτεργα, 19 κεντρικές φυλακές, 86 ιδρύματα προσωρινής κράτησης, 362 ιδρύματα προφυλάκισης, 2.800 επαρχιακές φυλακές, 2.238 κελιά στα διάφορα τμήματα χωροφυλακής. Παρ' όλο τον μεγάλο αριθμό των μέσων, η άκολασία διατηρεί τό θράσος της. Ο αριθμός των εγκληματιών δεν μειώνεται..., οι ύποτροπές αυξάνουν αντί να λιγοστεύουν¹⁷.»

– Η φυλάκιση προκαλεί την ύποτροπή· όταν βγει κανείς από τη φυλακή υπάρχουν περισσότερες πιθανότητες από πριν για να ξαναμπει σ' αυτήν· ένα μεγάλο ποσοστό καταδίκων είναι πρώην κρατούμενοι· τό 38% εκείνων που απολύονται από τις φυλακές καταδικάζονται και πάλι, καθώς και τό 33% των καταδικασμένων σε κάτεργα¹⁸. από τό 1828 ως τό 1834, στους 35.000 καταδικασμένους για εγκλήματα, σχεδόν οι 7.400 ήταν ύπότροποι (δηλαδή 1 στους 4,7 καταδικασμένους)· σε πάνω από 200.000 καταδικασμένους για πλημμελήματα, σχεδόν οι 35.000 ήταν κι αυτοί ύπότροποι (1 στους 6)· συνολικά, ένας ύπότροπος στους 5,8 καταδικασμένους¹⁹. τό 1831, στους 2.174 που είχαν καταδικαστεί για ύποτροπή, οι 350 είχαν βγει από τά κάτεργα, οι 1.682 από τις κεντρικές φυλακές, οι 142 από τά τέσσερα αναμορφωτήρια που είχαν τούς ίδιους κανονισμούς με τις φυλακές²⁰. Καί ή διάγνωση γίνεται όλοένα και πιό ζοφερή στή διάρκεια της Ίουλιανής Μοναρχίας: τό 1835, σημειώνονται 1.486 ύπότροποι στους 7.223 καταδικασμένους για εγκλήματα· τό 1839, 1.749 στους 7.858· τό 1844, 1.821 στους 7.195. Άνάμεσα στους 980 κρατούμενους του Loos, ύπήρχαν 570 ύπότροποι, και στό Melun 745 στους 1.088 φυλακισμένους²¹. Κατά συνέπεια, ή φυλακή αντί να απολύει συννετισμένα άτομα, διασκορπίζει ανάμεσα στον πληθυσμό επικίνδυνους κακοποιούς: «7.000 άτομα επιστροφόμενα κάθε χρόνο στήν κοινωνία... είναι 7.000 νοσογόνες πιθανότητες εγκλήματος ή διαφθοράς που διεισδύουν στό κοινωνικό σώμα. Καί αν αναλογιστούμε πώς ό πληθυσμός αυτός όλοένα και αυξάνει, πώς ζει και δρα γύρω μας, έτοιμος να έπωφεληθεί από κάθε ευκαιρία τα-

ραχής, και να εκμεταλλευθεί κάθε κρίση της κοινωνίας για να δοκιμάσει τις δυνάμεις του, πώς μπορούμε να μείνουμε άτάραχοι μπροστά σ' ένα τέτοιο θέαμα;²²»

– Η φυλακή αναπόφευχτα κατασκευάζει εγκληματίες. Τούς κατασκευάζει με τον τρόπο διαβίωσης που επιβάλλει στους κρατούμενους: είτε τούς απομονώνει σε κελιά, είτε τούς υποχρεώνει σε μιά άνώφελη εργασία (που άργότερα δέν θά τούς χρησιμεύσει στήν κοινωνία), όπωσδήποτε, αυτό δέν δείχνει «ένδιαφέρον για τον άνθρωπο όταν θά βγει στήν κοινωνία· αντίθετα, δημιουργεί ύπάρξεις άφύσικες, άνώφελες και επικίνδυνες»· ύποστηρίζουν ότι ή φυλακή διαπαιδαγωγεί τούς κρατούμενους· αλλά ένα σύστημα διαπαιδαγώγησης του ανθρώπου μπορεί ποτέ να έχει για αντίκειμενο μιά παρά φύση ενέργεια²³; Κι ακόμα, ή φυλακή κατασκευάζει εγκληματίες επιβάλλοντας στους κρατούμενους βίαιους καταναγκασμούς· προορισμός της είναι να εφαρμόζει τούς νόμους, και να διδάσκει τον σεβασμό τους· όμως, όλοκληρη ή λειτουργία της βασίζεται στήν κατάχρηση της έξουσίας. Αύθαιρεσία της διοίκησης: «Τό αίσθημα άδικίας που νιώθει ό φυλακισμένος είναι μιά από τις κυριότερες αίτιες που καθιστούν άνυπότακτο τον χαρακτήρα του. Όταν αισθάνεται πώς εκτίθεται σε όδύνες που ό νόμος ούτε διέταξε ούτε καν προέβλεψε, έξοργίζεται ενάντια σε όλα όσα τον περιβάλλουν· σαν δήμιους αντικρύζει όλους τούς φορείς της έξουσίας· δέν πιστεύει πιά πώς είναι ένοχος: κατηγορεί γι' αυτό την ίδια τή δικαιοσύνη²⁴.» Διαφθορά, φόβος και άνικανότητα των φυλάκων: «1.000 ως 1.500 κατάδικοι ζούν κάτω από την επιτήρηση 30 ή 40 φυλάκων που νιώθουν κάποιαν ασφάλεια μόνο βασιζόμενοι στους καταδότες, δηλαδή στή διαφθορά που οι ίδιοι φροντίζουν να δημιουργούν. Ποιοί είναι αυτοί οι φύλακες; Άπολυμένοι στρατιώτες, άνθρωποι χωρίς καμιά μόρφωση, χωρίς κατανόηση του λειτουργήματός τους, επαγγελματίες-φύλακες κακοποιών²⁵.» Έκμετάλλευση με τό μέσο κάποιας ποινικής εργασίας, που, έδώ, δέν είναι δυνατόν να έχει κανένα χαρακτήρα διαπαιδαγώγησης: «Καταδικάζουν τή δουλεμπορία των μαύρων. Καί μήπως οι κρατούμενοι δέν πουλιούνται σαν κι αυτούς από τούς επιχειρηματίες (εργολάβους, προμηθευτές) και δέν αγοράζονται από τούς εμπόρους; Μήπως διδάσκονται έτσι μαθήματα τιμότητας; Μήπως δέν αποθαρρύνονται πιό πολύ από τά δείγματα αυτά της άπαισίας εκμετάλλευσης;²⁶»

– Ἡ φυλακή καθιστᾶ ἐφικτή, καί μάλιστα εὐνοεῖ τήν ὀργάνωση ἑνός περιβάλλοντος ἀπό ἐγκληματίες, ἀλληλέγγυους ἀνάμεσά τους, ἱεραρχημένους, ὀλοέτοιμους γιά μελλοντικές συνεννοήσεις: «Ἡ κοινωνία ἀπαγορεύει κάθε συνένωση πού θά ξεπερνούσε τά εἴκοσι ἄτομα... ἀλλά συγκεντρώνει ἡ ἴδια 200, 500 ἢ καί 1200 κατὰδικους σέ κεντρικές φυλακές, πού τίς οἰκοδομεῖ ἀκριβῶς γι' αὐτόν τόν σκοπό, πού τίς διαιρεῖ γιά μεγαλύτερη εὐκολία σέ ἐργαστήρια, σέ περιτοχισμένες αὐλές, σέ κοιτῶνες καί σέ κοινές γιά ὄλους τραπεζαρίες... Καί τίς φυλακές αὐτές τίς πολλαπλασιάζει καί τίς διαμοιράζει σέ ὀλόκληρη τή Γαλλία, μέ τρόπο ὥστε ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχει φυλακή νά ὑπάρχει καί συνεταιρισμός... ἄλλες τόσες ἀντικοινωνικές λέσχες...²⁷» Καί στίς λέσχες αὐτές γίνεται ἡ διαπαιδαγώγηση τοῦ νέου ἐγκληματία πού εἶναι καταδικασμένος γιά πρώτη φορά: «Ἡ πρώτη ἐπιθυμία πού θά γεννηθεῖ μέσα του, εἶναι νά μάθει ἀπό τοὺς πιό ἐπιτήδειους μέ ποιό τρόπο ἀποφεύγει κανεῖς τήν αὐστηρότητα τοῦ νόμου· ἀπό τό πρώτο μάθημά του θά ἀντλήσει τή στυγνή λογική τῶν ληστῶν πού θεωροῦν τήν κοινωνία ἐχθρική· πρώτη ἠθική του πράξη θά εἶναι ἡ κατάδοση, ἡ κατασκοπεῖα, πού περιβάλλεται μέ πολλήν ἐκτίμηση στίς φυλακές μας· τό πρώτο πάθος πού θά τοῦ διεγείρουν οἱ ἄλλοι φυλακισμένοι θά τρομάξει τή νεαρή του φύση ἀπό τίς φρικαλεότητες πού γεννιοῦνται μέσα στή φυλακή καί τίς ὁποῖες ὁ κάλαμός μου ἀρνιέται νά κατονομάσει... Ἄπό δῶ κι ἔμπρός, ἔχει πιά διακόψει κάθε δεσμό του μέ τήν κοινωνία²⁸». Ὁ Fauchet μιλοῦσε γιά «στρατῶνες τοῦ ἐγκλήματος».

– Οἱ συνθήκες πού ἐπιβάλλονται στοὺς κρατούμενους πού ἀπολύονται τοὺς ὥθουν μοιραῖα στήν ὑποτροπή: γιὰτί βρίσκονται κάτω ἀπό τήν ἐπιτήρηση τῆς ἀστυνομίας· γιὰτί ὑποβάλλονται σέ κατ' οἶκον περιορισμό, ἢ σέ ἀπαγόρευση διαμονῆς· γιὰτί «ἀπολύονται ἀπό τή φυλακή μ' ἓνα διαβατήριο πού πρέπει παντοῦ νά τό παρουσιάζουν, καί ὅπου ἀναφέρεται ἡ καταδίκη τους²⁹». Ἡ παραβίαση τῶν παραπάνω διατάξεων, τό ἀδύνατον ἐξεύρεσης ἐργασίας, ἡ ἀλητεία, εἶναι οἱ πιό συνηθισμένοι συντελεστές τῆς ὑποτροπῆς. Ἡ «Ἐφημερίδα τῶν Δικαστηρίων», ἀλλά καί οἱ ἐργατικές ἐφημερίδες, ἀναφέρουν συχνά πολλές τέτοιες περιπτώσεις, ὅπως, λογουχάρη, τοῦ ἐργάτη πού εἶχε καταδικαστεῖ γιά κλοπή, φυλακίστηκε στή Rouen, συνελήφθη καί πάλι γιά κλοπή, καί πού κανένας δικηγόρος δέν δέχτηκε νά τόν ὑπερασπί-

σει· καί τότε ἀρχίζει ὁ ἴδιος νά ἀγορεύει μπροστά στοὺς δικαστές, ἐξιστορεῖ τή ζωή του, ἐξηγεῖ πῶς, ὅταν βγήκε ἀπό τή φυλακή καί ὑποβλήθηκε σέ κατ' οἶκον περιορισμό, δέν κατόρθωσε νά ξαναβρεῖ δουλειά στό ἐπάγγελμά του τοῦ ἐπιχρυσωτή, γιὰτί ὁ χαρακτηρισμός του ὡς πρώην κατὰδικου ἦταν ἡ αἰτία νά τόν διώχνουν ἀπό παντοῦ· ἡ ἀστυνομία τοῦ ἀρνιόταν τό δικαίωμα νά ψάξει σ' ἄλλο μέρος γιά δουλειά· τελικά, βρίσκεται παγιδεμένος στή Rouen πεθαίνοντας ἀπό τήν πείνα καί τίς κακουχίες, ἐξαιτίας τῆς καταθλιπτικῆς αὐτῆς ἐπιτήρησης. Πηγαίνει στό Δημαρχεῖο καί ἐκλιπαρεῖ γιά κάποια δουλειά· τόν προσέλαβαν γιά ὀχτώ μέρες στό νεκροταφεῖο, μέ μισθό 14 πεντάρες τήν ἡμέρα: «Ὅμως, λέει, εἶμαι νέος, ἔχω ἀνάγκη νά φάω· γιά δυό λίβρες ψωμί, δίνω δέκα πεντάρες· πῶς νά τραφῶ, νά πλύνω τά ρούχα μου, νά βρῶ κατοικία μέ δέκα τέσσερες πεντάρες; Εἶχα ὀλότελα ἀπελπιστεῖ, κι ὅμως, πολύ τό ἤθελα νά ξαναγίνω τίμιος· ἡ ἐπιτήρηση μέ ξαναθύθισε στή δυστυχία. Ἐνίωσα ἀφάνταστη ἀηδία γιά ὅλα· τότε συνάντησα τόν Lamaître, πού ἦταν κι ἐκεῖνος σέ ἄθλια κατάσταση· ἔπρεπε νά ζήσουμε, καί μόνη λύση ἦταν νά ξαναρχίσουμε τίς κλοπές³⁰».

– Τέλος, ἡ φυλακή κατασκευάζει ἔμμεσα ἐγκληματίες, ἐξαθλιώνοντας τίς οἰκογένειες τῶν κρατουμένων: «Ἡ ἴδια δικαστική ἀπόφαση πού στέλνει στή φυλακή τόν ἀρχηγό τῆς οἰκογένειας, ρίχνει τή μητέρα στήν ἀπόλυτη ἔνδεια, τά παιδιά στήν ἐγκατάλειψη, τήν οἰκογένεια ὀλόκληρη στήν ἀλητεία καί στήν ἐπαιτεία. Καί, ἀπό τήν ἀποψη αὐτή, μποροῦμε νά ποῦμε πῶς τό ἐγκλημα γεννᾷ τό ἐγκλημα³¹».

Πρέπει ἐδῶ νά σημειώσουμε πῶς ἡ μονότονη αὐτή κριτική τῶν φυλακῶν ἐπαναλαμβάνεται σταθερά πρὸς δυό κατευθύνσεις: ἐνάντια στό γεγονός ὅτι ἡ φυλακή δέν ἦταν ἀποτελεσματικά σωφρονιστική, ὅτι ἡ ἀναμορφωτική τεχνική παρέμενε πάντα σέ στοιχειώδη κατάσταση· καί ἐνάντια στό ὅτι θέλοντας νά εἶναι σωφρονιστική, χάνει τήν ἀξία της σάν τιμωρία³², ὅτι ἡ ἀληθινή σωφρονιστική τεχνική εἶναι ἡ αὐστηρότητα³³, καί ὅτι ἡ φυλακή ἀποτελεῖ διπλό οικονομικό σφάλμα: ἄμεσα, ἐξαιτίας τοῦ οὐσιαστικοῦ κόστους τῆς ὀργάνωσής της, καί, ἔμμεσα, ἐξαιτίας τῆς δαπανηρῆς ἐγκληματικότητάς της πού δέν κατορθώνει νά καταστείλει³⁴. Ὡστόσο, στίς κριτικές αὐτές, ἡ ἀπάντηση ὑπῆρξε πάντα στερεότυπη: ἡ ἐπαναφορά τῶν σταθερῶν ἀρχῶν τῆς σωφρονιστι-

κῆς τεχνικῆς. Ἐδῶ καὶ ἐνάμιση αἰῶνα, ἡ φυλακὴ παρουσιάζεται σάν νά ἐνέχει ἡ ἴδια τὸ φάρμακὸ τῆς· ἡ ἐπαναδραστηριοποίηση τῶν σωφρονιστικῶν τεχνικῶν ὡς τὸ μόνο μέσο γιὰ νά ἀποτραπεῖ ἡ αἰώνια ἀποτυχία τους· ἡ πραγματοποίηση τοῦ σωφρονιστικοῦ σχεδίου, ὡς ἡ μόνη μέθοδος γιὰ νά ὑπερνικηθεῖ ἡ δυσκολία νά περιληφθεῖ τὸ σχέδιο αὐτὸ στὴν καθημερινή πραγματικότητα.

Πειστικὴ ἀπόδειξη: οἱ στάσεις τῶν κρατουμένων, τίς περασμένες ἐβδομάδες, ἀποδόθηκαν στό ὅτι ἡ μεταρρύθμιση πού εἶχε ἀποφασιστεῖ στὰ 1945, δέν πραγματοποιήθηκε ποτέ· καί πῶς, κατὰ συνέπεια, ἔπρεπε νά ἐπανέλθουμε στίς βασικὲς τῆς ἀρχές. Ἄλλά, οἱ ἀρχές αὐτές, ἀπὸ τίς ὁποῖες περιμένουμε ἀκόμα καί σήμερα τόσο θαυματουργὰ ἀποτελέσματα, εἶναι πολὺ γνωστές: ἀποτελοῦν, ἐδῶ καί ἑκατὸν πενήντα χρόνια, τὰ ἑπτὰ παγκόσμια ἀξιώματα γιὰ καλὲς «σωφρονιστικὲς συνθήκες».

1. – Ἡ ποινικὴ κράτηση πρέπει, λοιπόν, νά ἔχει γιὰ οὐσιαστικὸ στόχο τὴ μετατροπὴ τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ἀτόμου: «Ἡ συνέτιση τοῦ καταδίκου, σάν κύριος σκοπὸς τῆς ποινῆς, εἶναι μιὰ ἱερὴ ἀρχὴ πού ἡ τυπικὴ τῆς ἐμφάνιση στό πεδίο τῆς ἐπιστήμης, καί προπάντων στό πεδίο τῆς νομοθεσίας, εἶναι πολὺ πρόσφατη» (*Συνέδριο τῶν Βρυξελλῶν γιὰ τίς Φυλακές*, 1847). Καί ἡ Ἐπιτροπὴ «Ἀμόρ» (Μάης 1945) ἐπαναλαμβάνει πιστά: «Οὐσιαστικὸς σκοπὸς τῆς ποινῆς τῆς στέρησης τῆς ἐλευθερίας εἶναι ἡ συνέτιση καί ἡ κοινωνικὴ ἐπανάταξη τοῦ καταδίκου». *Ἀρχὴ τῆς ἐπανορθωτικῆς τακτικῆς*.

2. – Οἱ κρατούμενοι πρέπει νά ἀπομονώνονται ἢ τουλάχιστον νά κατανέμονται ἀνάλογα μὲ τὴν ποινικὴ σοβαρότητα τῆς πράξης τους, ἀλλά, προπάντων, ἀνάλογα μὲ τὴν ἡλικία τους, τίς τάσεις τους, τίς ἀναμορφωτικὲς τεχνικὲς πού θὰ χρησιμοποιηθοῦν γι' αὐτούς, τὰ στάδια τῆς ἀλλαγῆς τους: «Ὅταν χρησιμοποιοῦμε σωφρονιστικὰ μέσα, πρέπει νά ἔχουμε κατὰ νοῦ τίς μεγάλες σωματικὲς καί πνευματικὲς ἀνομοιομορφίες πού ὑπάρχουν στὴν ἰδιοσυγκρασία τῶν καταδίκων, τὸ βαθμὸ διαστροφῆς τους, τίς ἀνισες δυνατότητες συνετισμοῦ πού παρουσιάζουν» (Φεβρουάριος 1850). 1945: «Ἡ κατανομή στὰ σωφρονιστικὰ ἰδρύματα τῶν ἀτόμων πού εἶναι καταδικασμένα σὲ λιγότερο ἀπὸ ἕνα χρόνο φυλάκιση βασίζεται στό σῆξ, στὴν προσωπικότητα καί στό βαθμὸ διαστροφῆς τοῦ ἐγκληματία». *Ἀρχὴ τῆς ταξινόμησης*.

3. – Οἱ ποινὲς πρέπει νά μποροῦν νά μετατρέπονται ἀνάλογα

μὲ τὴν προσωπικότητα τῶν κρατουμένων, ἀνάλογα μὲ τὰ ἀποτελέσματα πού παρατηροῦνται, μὲ τὴν πρόοδο ἢ μὲ τὴν ὑποτροπὴ: «Ἐφόσον κύριος σκοπὸς τῆς ποινῆς εἶναι ἡ ἀναμόρφωση τοῦ ἐνόχου, σκόπιμο θὰ ἦταν νά ἀπολύονται οἱ κατάδικοι δταν θὰ ἔχει ἐξασφαλιστεῖ ἡ ἠθικὴ τους ἀναγέννηση» (Ch. Lucas, 1836). 1945: «Ἐφαρμόζονται προοδευτικὲς μέθοδοι... μὲ σκοπὸ τὴν προσαρμογὴ τῆς θεραπείας τοῦ φυλακισμένου στὴ συμπεριφορὰ του καί στό βαθμὸ συνετισμοῦ του. Οἱ μέθοδοι αὐτὲς προχωροῦν σταδιακὰ ἀπὸ τὴν ἀπομόνωση στὴν ἡμι-ἐλευθερία... Τὸ πλεονέκτημα τῆς ὑπὸ ὄρου ἐλευθερίας ἐπεκτείνεται σὲ ὅλες τίς πρόσκαιρες ποινές». *Ἀρχὴ τῆς μετατροπῆς τῶν ποινῶν*.

4. – Ἡ ἐργασία πρέπει νά εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ οὐσιαστικὰ στοιχεῖα τῆς μεταμόρφωσης καί τῆς βαθμιαίας κοινωνικῆς ἐπανάταξης τῶν κρατουμένων. Ἡ ποινικὴ ἐργασία «δέν πρέπει νά θεωρεῖται συμπλήρωμα καί, κατὰ κάποιον τρόπο, ἐπίταση τῆς ποινῆς, ἀλλὰ κάτι σάν ἀπάλυνσή της, πού ἡ στέρησή της θὰ ἦταν ἀπαράδεκτη». Πρέπει νά βοηθᾶει τὸν κρατούμενο στό νά μάθει ἢ νά ἀσκήσει κάποιο ἐπάγγελμα, καί νά προσφέρει πόρους ἐπιβίωσης σ' αὐτόν καί στὴν οἰκογένειά του (Ducrétilaux, 1857). 1945: «Κάθε καταδικασμένος κοινῶν δικαίου ὑποβάλλεται σὲ ἐργασία... Κανένας δέν μπορεῖ νά καταναγκάζεται σὲ ἀεργία». *Ἀρχὴ τῆς ἐργασίας ὡς ὑποχρέωση καί ὡς δικαίωμα*.

5. – Ἡ διαπαιδαγώγηση τοῦ κρατουμένου εἶναι, ἀπὸ μέρους τῆς δημόσιας ἐξουσίας, μιὰ ἀπαραίτητη ἐγγύηση γιὰ τὸ συμφέρον τῆς κοινωνίας, καί μιὰ ὑποχρέωση ἀπέναντι στον κρατούμενο. «Μόνον ἡ διαπαιδαγώγηση μπορεῖ νά χρησιμεύσει σάν μέθοδος σωφρονιστικῆς. Τὸ ζήτημα τῆς σωφρονιστικῆς φυλάκισης εἶναι ζήτημα διαπαιδαγώγησης» (Ch. Lucas, 1838). 1945: «Ἡ μεταχείριση τοῦ φυλακισμένου, μακριὰ ἀπὸ κάθε φθοροποιὰ ἐπίδραση... πρέπει νά τείνει κυρίως στὴ γενικὴ καί ἐπαγγελματικὴ του μόρφωση, καθὼς καί στὴ βελτίωσή του». *Ἀρχὴ τῆς σωφρονιστικῆς διαπαιδαγώγησης*.

6. – Τὸ καθεστῶς τῆς φυλακῆς ὀφείλει, τουλάχιστον κατὰ τὸ ἕνα μέρος, νά ἐλέγχεται καί νά διευθύνεται ἀπὸ ἕνα ἐξειδικευμένο προσωπικὸ πού νά κατέχει τίς ἠθικὲς καί τεχνικὲς ἱκανότητες νά μεριμνᾷ γιὰ τὴν ὀρθὴ κατάρτιση τῶν ἀτόμων. Ὁ Ferrus ἔλεγε, στὰ 1850, ἀναφερόμενος στον γιατρό τῆς φυλακῆς: «Χρήσιμη εἶναι ἡ συμβολὴ τοῦ γιατροῦ σὲ ὅλες τίς μορφές φυλάκισης... κα-

νείς, εκτός από τόν γιατρό, δέν θά μπορούσε νά κατακτήσει πιό βαθιά τήν εμπιστοσύνη τών κρατουμένων, νά γνωρίσει καλύτερα τόν χαρακτήρα τους, νά επιδρά πιό αποτελεσματικά στά αισθήματά τους, άνακουφίζοντάς τους από τά σωματικά τους δεινά και, έπωφελούμενος από τήν υπεροχή του αυτή, νά τούς μιλάει αυστηρά ή νά τούς προσφέρει μιά χρήσιμη ένθάρρυνση.» 1945: «Σέ κάθε σωφρονιστικό ίδρυμα λειτουργεί μιά κοινωνική και ιατροψυχολογική ύπηρεσία». *Άρχή του τεχνικού έλέγχου της κράτησης.*

7. - 'Η φυλάκιση πρέπει νά ακολουθείται από μέτρα έλέγχου και συμπαράστασης, ως τήν οριστική αναπροσαρμογή του πρώην καταδίκου. Θά πρέπει όχι μονάχα νά επιτηρείται όταν απολύεται από τή φυλακή, αλλά και «νά του προσφέρεται ύποστήριξη και συμπαράσταση» (Boulet και Benquet στην Παρισινή Βουλή). 1945: «Παρέχεται βοήθεια στους φυλακισμένους στή διάρκεια της ποινής, και ύστερα από αυτήν, μέ σκοπό νά διευκολυνθεί ή αναπροσαρμογή τους». *Άρχή τών συμπληρωματικών θεσμών.*

Άπό τόν ένα αιώνα στον άλλον, λέξη πρός λέξη, οι ίδιες θεμελιακές προτάσεις, εμφανιζόμενες κάθε φορά ως ή διατύπωση ή επί τέλους κεκτημένη, ή επί τέλους αποδεκτή, μιάς μεταρρύθμισης πού ως τότε υπήρξε ακατόρθωτη. Οι ίδιες, ή σχεδόν οι ίδιες φράσεις θά μπορούσαν νά είναι αντιγραμμένες από άλλες «γόνιμες» περιόδους της μεταρρύθμισης: από τά τέλη του 19ου αιώνα, και από τήν «κίνηση για τήν υπεράσπιση της κοινωνίας» ή ακόμα, και από τά πολύ πρόσφατα χρόνια, όποτε σημειώθηκαν τόσες και τόσες στάσεις κρατουμένων.

Δέν πρέπει λοιπόν νά θεωρείται ή φυλακή, ή «άποτυχία» της και ή λίγο πολύ καλά εφαρμοσμένη μεταρρύθμισή της, σάν τρεις διαδοχικές χρονικές φάσεις. Πρέπει μάλλον νά νοείται σάν ένα σύστημα ταυτόχρονης κίνησης πού, ιστορικά, επιπροστίθεται στην ένδικη στέρηση της έλευθερίας: ένα σύστημα μέ τέσσερα στάδια, πού περιλαμβάνει: τό πειθαρχικό «συμπλήρωμα» της φυλακής - στοιχείο υπερεξουσίας: τήν παραγωγή μιάς αντικειμενικότητας, μιάς τεχνικής, μιάς «έκλογίκευσης» σωφρονιστικής - στοιχείο της πρόσθετης γνώσης του ύποκειμένου: τήν έμπρακτη συνέχιση, άν όχι τήν επίταση, μιάς έγκληματικότητας πού ή φυλακή θά έπρεπε νά τήν έκμηδενίσει - στοιχείο της αντίστροφης αποτελεσματικότητας: και, τέλος, τήν επανάληψη μιάς «με-

ταρρύθμισης» πού είναι ισόμορφη, παρ' όλη τήν «ιδανικότητά» της, μέ τή λειτουργία τών πειθαρχικών μεθόδων της φυλακής - στοιχείο μιάς ούτοπικής διμορφίας. Αυτό τό περίπλοκο σύνολο είναι πού αποτελεί τό «σύστημα φυλάκισης», και όχι απλώς τόν θεσμό της φυλακής, μέ τούς τοίχους της, τό προσωπικό της, τούς κανονισμούς της και τή διαιότητά της. Τό σύστημα φυλάκισης συνενώνει σέ μιά και μόνη εικόνα θεωρίες και αρχιτεκτονικές, καταπιεστικούς κανονισμούς και επιστημονικές προτάσεις, πραγματικά κοινωνικά φαινόμενα και ακατανίκητες ούτοπιες, προγράμματα για τήν αναμόρφωση τών έγκληματιών και μηχανισμούς πού έδραιώνουν τήν έγκληματικότητα. Μήπως, λοιπόν, ή λεγόμενη άποτυχία της φυλακής οφείλεται στην ίδια τή λειτουργία της; Μήπως θά έπρεπε νά ένταχθεί στά φαινόμενα αυτά της έξουσίας πού ή πειθαρχία και ή τεχνολογία ή συνδεμένη μέ τή φυλάκιση παρεμβάλλουν στον δικαστικό μηχανισμό, και γενικότερα στην κοινωνία ολόκληρη, και πού μπορεί κανείς νά τά συναθροίσει μέ τήν όνομασία «σύστημα φυλάκισης»; Άν ό θεσμός-φυλακή άντεξε για τόσο καιρό, και σέ μιά τέτοια άκίνησία, άν δέν άμφισβητήθηκε ποτέ στά σοβαρά ή άρχή της ποινικής κράτησης, είναι, χωρίς άμφιβολία, έπειδή αυτό τό σύστημα φυλάκισης ρίζωνε ολόένα και βαθύτερα και άσκουσε συγκεκριμένες λειτουργίες. Άς αναφέρουμε έδω τή μαρτυρία ενός πρόσφατου παραδείγματος αυτής της σταθερότητας: ή φυλακή-πρότυπο πού άνοιξε στό Fleury-Mérogis τό 1969, αντιγράφει, άπλούστατα, στή γενική της διαρρύθμιση τήν πανοπτική άστρική αρχιτεκτονική, πού στό 1836 είχε προσδώσει τέτοια αιγλή στην Petite Roquette. Πρόκειται για τόν ίδιο μηχανισμό έξουσίας πού εκεί ύλοποιείται και ταυτόχρονα παίρνει συμβολική μορφή. Άλλά για νά παίξει ποιόν ρόλο;

★

Άν δεχτούμε πώς ό νόμος έχει για προορισμό νά καθορίζει τίς παραβάσεις, πώς τό ποινικό σύστημα έχει σάν σκοπό νά τίς περιορίζει και πώς ή φυλακή αποτελεί τό όργανο της καταστολής αυτής, θά πρέπει τότε νά διαπιστώσουμε μιά όλοσχερή άποτυχία. 'Η μάλλον - άφου, για νά τήν εκφράσουμε μέ ιστορικούς όρους,

θά πρέπει να είμαστε σε θέση να υπολογίσουμε τις επιπτώσεις της ποινικής κράτησης στο όλικό επίπεδο της εγκληματικότητας – οφείλουμε να ομολογήσουμε πώς είναι τουλάχιστον εκπληκτικό το ότι η διακήρυξη της άποτυχίας της φυλακής, εδώ και εκατόν πενήντα χρόνια, δεν εμπόδισε καθόλου τη διατήρησή της. Η μόνη εναλλακτική λύση που πραγματικά αντιμετώπιστηκε ήταν η έξορα, που η Αγγλία την εγκατέλειψε από τις αρχές κιόλας του 19ου αιώνα, και που η Γαλλία την υιοθέτησε ξανά τον καιρό της δεύτερης Αυτοκρατορίας [του Ναπολέοντα του Τρίτου], περισσότερο, όμως, σαν μία μορφή φυλάκισης ταυτόχρονα αυστηρής και άπομακρης.

Ίσως, όμως, θα ήταν όρθο να αντιστρέψουμε το πρόβλημα και να αναρωτηθούμε σε τι χρησιμεύει ή άποτυχία της φυλακής: σε τι ωφελούν τα διάφορα αυτά φαινόμενα που η κριτική δεν παύει να τα καταγγέλλει: διατήρηση της εγκληματικότητας, παρότρυνση στην ύποτροπή, μεταμόρφωση του εύκαιριακού παραβάτη σε συστηματικό εγκληματία, οργάνωση ενός κλειστού χώρου εγκληματικότητας. Μήπως θα πρέπει να αναζητήσουμε αυτό που κρύβεται πίσω από τον φαινομενικό κυνισμό του ποινικού θεσμού, ο οποίος, ακόμα και ύστερα από την απόλυση ενός καταδίκου από τη φυλακή, εξακολουθεί να τον παρακολουθεί με διάφορα μέσα (επιτήρηση, που άλλοτε επιβαλλόταν από τον νόμο, και που σήμερα γίνεται εμπρακτα: διαβατήρια των καταδικασμένων στα κάτεργα τον παλιό καιρό, και σήμερα ποινικό μητρώο), και να διώκει έτσι ως «εγκληματία» αυτόν που έχει εκτίσει την ποινή του σαν παραβάτης; Μήπως δεν θα μπορούσαμε να δούμε σ' όλα αυτά αντί για μίαν αντίφαση, κάτι σαν συνέπεια; Θα έπρεπε τότε να υποθέσουμε πώς η φυλακή, και, χωρίς άμφιβολία, γενικότερα οι τιμωρίες δεν έχουν για σκοπό να καταργήσουν τις παραβάσεις: άλλωστε μάλλον να τις διαχωρίσουν, να τις καταλείψουν, να τις χρησιμοποιήσουν: πώς στόχος τους είναι όχι τόσο να καθυποτάξουν εκείνους που είναι έτοιμοι να παραβιάσουν τους νόμους, αλλά πώς τείνουν να εντάξουν την παράβαση των νόμων σε μία γενική τακτική καθυπόταξης. Το ποινικό σύστημα θα αποτελούσε έτσι έναν τρόπο να ρυθμίζονται οι άνομιες, να χαράζονται όρια άνοχης, να δείχνεται μία σχετική ανεκτικότητα για ορισμένες, να άσκειται πίεση σε άλλες, να απορρίπτονται μερικές από αυτές, άλλη να χρησιμοποιείται, ορισμένες να εξουδετερώνονται

και άλλες να τις εκμεταλλεύονται έπωφελώς. Κοντολογίς, στόχος του ποινικού συστήματος δεν θα ήταν να «καταστέλλει» άπλως τις άνομιες, αλλά και να τις «διαφοροποιεί», και να εξασφαλίζει τη γενική «οικονομία» τους. Και αν μπορεί κανείς να αναφερθεί σε μία ταξική δικαιοσύνη, δεν είναι μονάχα επειδή ο ίδιος ο νόμος ή ο τρόπος εφαρμογής του εξυπηρετούν τα συμφέροντα μιας ορισμένης τάξης: είναι γιατί ολόκληρη ή διαφορετική διαχείριση των άνομων, μέσω του ποινικού συστήματος, αποτελεί μέρος των μηχανισμών αυτών της κυριαρχίας. Οι νόμιμες τιμωρίες θα πρέπει να επανατοποθετηθούν σε μίαν όλική στρατηγική των άνομων. Έτσι μονάχα θα μπορούσε να εξηγηθεί η «άποτυχία» της φυλακής.

Τό γενικό σχήμα της ποινικής μεταρρύθμισης εντάσσεται, περιτά τέλη του 18ου αιώνα, στα πλαίσια του άγώνα ενάντια στις παρανομίες: μία ολόκληρη ισορροπία από άνοχες, άμοιβαίες ύποστηρίξεις και άμοιβαία συμφέροντα, που στο Προεπαναστατικό Καθεστώς είχε συντηρήσει πλάι πλάι τις άνομιες των διαφόρων κοινωνικών στρωμάτων, έχει τώρα καταρρεύσει. Και διαμορφώνεται η ούτοπία μιας καθολικής και δημόσιας κολαστικής κοινωνίας, όπου κοινωνικοί μηχανισμοί, με την άσταμάτητη δράση τους, θα λειτουργούν χωρίς καθυστέρηση, χωρίς μεσολάβηση και χωρίς άβεβαιότητα: ο νόμος, διττά ιδανικός – άφου θα είναι τέλειος στους υπολογισμούς του και βαθιά χαραγμένος στις νοητικές παραστάσεις κάθε πολίτη – θα παρεμποδίζει από τη γέννησή της κιόλας κάθε παράνομη πρακτική. Ωστόσο, στην καμπή του 18ου προς τον 19ο αιώνα, και ενάντια στους καινούργιους κώδικες, εμφανίζεται ο κίνδυνος μιας νέας λαϊκής άνομίας. Η, άκριβέστερα, ίσως, οι λαϊκές άνομιες παίρνουν τότε καινούργιες διαστάσεις: τις διαστάσεις που έχουν όλα τα κινήματα που, από τα 1780 ως τις επαναστάσεις του 1848, διασταυρώνονται με τις κοινωνικές συγκρούσεις, με τους άγώνες ενάντια στα πολιτικά καθεστάτα, με την αντίσταση στην κίνηση για τη βιομηχανοποίηση, με τα άποτελέσματα των οικονομικών κρίσεων. Σχηματικά, μπορούμε να σημειώσουμε τρεις χαρακτηριστικές διαδικασίες. Πρώτα πρώτα την άνάπτυξη της πολιτικής διάστασης των λαϊκών άνομων, που εμφανίζεται με δυο τρόπους: πρακτικές ως τότε έντοπισμένες και, κατά κάποιον τρόπο, περιορισμένες στα ίδια τους τα πλαίσια (όπως, λογουάρα, η άρνηση της πληρωμής του φό-

ρου, τής στρατολογίας, τής πληρωμής τών χρεών, τής πληρωμής τών δασμῶν· ἡ βίαιη ἀρπαγή κρυμμένων ἐμπορευμάτων, ἡ λεηλασία ἀποθηκῶν καί ἡ αὐθαίρετη πώληση τών προϊόντων στή «σωστή τιμή» τους· ἡ ἀνοιχτή σύγκρουση μέ τούς ἐκπροσώπους τής ἐξουσίας), κατόρθωσαν στή διάρκεια τής Ἐπανάστασης νά ταυτιστοῦν μέ ἀγῶνες ἄμεσα πολιτικούς, πού στόχος τους ἦταν, ὄχι μονάχα νά ἀναγκάσουν τήν ἐξουσία νά ὑποκύψει ἢ νά ἀνακαλέσει κάποια ἀπαράδεκτα μέτρα, ἀλλά νά ρίξουν τήν κυβέρνηση καί νά ἀλλάξουν τήν ἴδια τή δομή τής ἐξουσίας. Καί ἀντίθετα, ὀρισμένα πολιτικά κινήματα στηρίχτηκαν φανερά σέ ὑπάρχουσες μορφές ἀνομίας (ὅπως, γιά παράδειγμα, οἱ φιλοβασιλικές ταραχές τής Δυτικῆς ἢ τής Νότιας Γαλλίας, πού χρησιμοποίησαν γιά δικό τους ὄφελος τήν ἄρνηση τών χωρικών νά δεχτοῦν τούς καινούργιους νόμους σχετικά μέ τήν ἰδιοκτησία, μέ τή θρησκεία, μέ τή στρατολογία)· ἡ πολιτική αὐτή διάσταση τής ἀνομίας γίνεται ὄλο καί πιό περίπλοκη καί πιό ἐκδηλη στίς σχέσεις ἀνάμεσα στό ἐργατικό κίνημα καί στά δημοκρατικά κόμματα στόν 19ο αἰώνα, στό πέρασμα ἀπό τούς ἐργατικούς ἀγῶνες (ἀπεργίες, ἀπαγορευμένοι συνασπισμοί, ἀθέμιτοι συνεταιρισμοί) στήν πολιτική ἐπανάσταση. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, στόν ὀρίζοντα τών παράνομων αὐτῶν πράξεων – πού πολλαπλασιάζονται ἐξαιτίας μιᾶς νομοθεσίας ὀλοένα καί πιό κατασταλτικῆς – διαφαίνονται τώρα ἀγῶνες καθαρά πολιτικοί· βεβαίως, δέν ὑποκινοῦνται ὄλοι τους ἀπό τήν ἐπιθυμία μιᾶς ἐνδεχόμενης ἀνατροπῆς τής ἐξουσίας· ὅμως ἕνα μεγάλο μέρος ἀπό αὐτούς μποροῦν νά χρησιμοποιηθοῦν γιά συνολικές πολιτικές ἀναμετρήσεις, καί μερικές φορές, μάλιστα, νά ὀδηγηθοῦν ἄμεσα σ' αὐτές.

Ἄπό τήν ἄλλη μεριά, μέσ' ἀπό τήν ἄρνηση ἀποδοχῆς τοῦ νόμου ἢ τών κανονισμῶν, εὐκόλα ἀναγνωρίζει κανεῖς τούς ἀγῶνες ἐναντία σ' ἐκείνους πού ἐπιβάλλουν τούς νόμους καί τούς κανονισμούς αὐτούς σύμφωνα μέ τά συμφέροντά τους: δέν μάχονται πιά ἐναντία στούς κυβερνήτες, στούς κεφαλαιούχους, στούς πράκτορες τοῦ βασιλιᾶ, στούς καταχραστῆς ἀξιωματικούς ἢ στούς φαύλους ἀποουργούς, ἐναντία σέ ὄλους τούς παράγοντες τής ἀδικίας· ἀλλά ἐναντία στόν ἴδιο τό νόμο, ἐναντία στή δικαιοσύνη πού εἶναι ἐπιφορτισμένη νά τόν ἐπιβάλλει, ἐναντία στούς ἰδιοκτῆτες πού ἐμφανίζονται τώρα καί διακηρύττουν τά νέα δικαιώματά τους· ἐναντία στούς ἐργοδότες πού συνεννοοῦνται μεταξύ

τους, ἀλλά καί ἀξιῶνουν τήν ἀπαγόρευση τών συνεταιρισμῶν ἐναντία στούς ἐπιχειρηματίες πού πολλαπλασιάζουν τίς μηχανές, μειώνουν τά ἡμερομίσθια, ἐπεκτείνουν τά ὥραρια ἐργασίας, ἐπιβάλλουν ὀλοένα καί μεγαλύτερη αὐστηρότητα στούς κανονισμούς τών ἐργοστασίων. Καί βλέπουμε νά ἀναπτύσσεται, ἐναντία στό νέο καθεστῶς τής γαιοκτημοσύνης – πού ἐγκατέστησε ἡ ἀστική τάξη ἐπωφελοῦμενη ἀπό τήν Ἐπανάσταση – μιᾶ ὀλόκληρη σειρά ἀπό παρანομίες χωρικών, πού, χωρίς ἀμφιβολία, εἶχαν τίς πιό βίαιες ἐκδηλώσεις τους στήν περίοδο ἀπό τόν Thermidor (1794) ὡς τήν Ἰπυατία (1799), καί πού, μολαταῦτα, δέν τερματίστηκαν τότε· ἐναντία στό νέο καθεστῶς τής νόμιμης ἐκμετάλλευσης τής ἐργασίας ἀναπτύχθηκαν οἱ ἐργατικές ἀνομίες στά πρώτα χρόνια τοῦ 19ου αἰώνα: ἀπό τίς πιό βίαιες, ὅπως ἡ καταστροφή τών μηχανῶν, ἢ τίς πιό διαρκεῖς, ὅπως ἡ σύσταση συνεταιρισμῶν, ὡς τίς πιό καθημερινές, ὅπως οἱ συχνές ἀπουσίες, ἡ ἀποχή ἀπό τήν ἐργασία, ἡ ἀλητεία, οἱ κλεψιές τών πρώτων ὑλών, οἱ ἀπάτες σχετικά μέ τήν ποσότητα καί τήν ποιότητα τής τελειωμένης ἐργασίας. Μιᾶ ὀλόκληρη σειρά ἀπό παράνομες πράξεις ἐντάσσονται σέ ἀγῶνες ὅπου ὁ καθένας ξέρει ὅτι θά ἀντιμετωπίσει τόν νόμο καί ταυτόχρονα τήν κοινωνική τάξη πού τόν ἔχει ἐπιβάλλει.

Τέλος, ἂν εἶναι ἀλήθεια ὅτι στή διάρκεια τοῦ 18ου αἰώνα εἶδαμε³⁵ τήν ἐγκληματικότητα νά τείνει πρός μορφές ἐξειδικευμένες, νά κλίνει ὄλο καί περισσότερο πρός τήν ἐπιτήδεια κλοπή, καί νά γίνεται, ἀπό μίαν ἀποψη, ἡ ἐπιλογή τών περιθωριακῶν, τών ἀπομονωμένων μέσα σέ μιᾶ κοινωνία ἐχθρική – διαπιστώνουμε, στά τελευταῖα χρόνια τοῦ 18ου αἰώνα, τήν ἀνασυγκρότηση ὀρισμένων δεσμῶν ἢ τήν ἐγκατάσταση νέων σχέσεων· ὄχι βέβαια – καθῶς ὑποστηρίζαν οἱ ἄνθρωποι τής ἐποχῆς ἐκείνης – γιατί οἱ ἐπικεφαλῆς τών λαϊκῶν ἐξεγέρσεων ἦταν ἐγκληματίες, ἀλλά γιατί οἱ νέες μορφές τοῦ Δικαίου, ἡ αὐστηρότητα τών κανονισμῶν, οἱ ἀπαιτήσεις εἴτε τοῦ Κράτους, εἴτε τών ἰδιοκτητῶν, ἢ τών ἐργοδοτῶν, καθῶς καί οἱ ὀλοένα στυγνότερες τεχνικές τής ἐπιτήρησης, ἔδιναν περισσότερες ἀφορμές γιά ἀδικήματα, καί ὠθοῦσαν πρός τήν ἀντίθετη μεριά τοῦ νόμου πολυάριθμα ἄτομα πού, κάτω ἀπό διαφορετικές συνθήκες, δέν θά εἶχαν περιπέσει σέ μίαν ἐξειδικευμένη ἐγκληματικότητα· ἐξαιτίας τών νέων νόμων περί ἰδιοκτησίας, καθῶς ἐπίσης καί ἐξαιτίας τής ἀναγκαστικῆς στρατολογίας, ἀναπτύχθηκε, στά τελευταῖα χρόνια τής Ἐπανάστασης, μιᾶ

παράνομη κίνηση τῶν χωρικῶν, πολλαπλασιάζοντας τίς βιαιότητες, τίς ἐπιθετικές πράξεις, τίς κλεψιές, τίς λεηλασίες, φτάνοντας κι ὡς τίς μεγάλες μορφές τῆς «πολιτικῆς ληστείας»· κι ἀκόμα, ἐξαιτίας μιᾶς σκληρῆς νομοθεσίας καί ἀβάσταχτων κανονισμῶν (πού ἀφοροῦσαν τό βιβλιάριο τῶν ἐργατῶν, τὰ ἐνοίκια, τὰ ὠρᾶρια, τίς ἀπουσίες), ἀναπτύχθηκε μιὰ ἐργατική ἀλητεία πού διασταυρωνόταν συχνά μέ τή γνήσια ἐγκληματικότητα. Ὁλόκληρη σειρά ἀπό παράνομες πρακτικές, πού, τόν περασμένο αἰῶνα, εἶχαν δείξει τάσεις ἀποδιοργάνωσης καί ἀποσύνδεσης ἢ μιὰ ἀπό τήν ἄλλη, φαίνονται τώρα νά συνενώνονται καί πάλι, σχηματίζοντας ἔτσι μιὰ καινούργια ἀπειλή.

Στή διάρκεια δύο αἰῶνων, ἔχουμε τριπλή γενίκευση τῶν λαϊκῶν παρανομιῶν (καί ἄσχετα ἀπό τήν ποσοτική ἐπέκταση, πού εἶναι προβληματική καί θά πρέπει νά ὑπολογιστεῖ): πρόκειται γιά τήν εἰσχώρησή τους στή γενική πολιτική σφαῖρα· γιά τήν ἐκδηλη συνάρθρωσή τους μέ τούς κοινωνικούς ἀγῶνες· γιά τήν ἐπικοινωνία ἀνάμεσα σέ διαφορετικές μορφές καί σέ διαφορετικά ἐπίπεδα παραβάσεων. Οἱ διαδικασίες αὐτές ἀσφαλῶς δέν ἀκολούθησαν μιὰ πλήρη ἀνάπτυξη· ἀσφαλῶς καί δέν δημιουργήθηκε στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα μιὰ μαζική παρανομία, ταυτόχρονα πολιτική καί κοινωνική. Ἄλλά μέ τήν ὑπολανθάνουσα μορφή τους, καί παρ' ὅλη τή διασπορά τους, στάθηκαν ἀρκετά ἔντονοι ὥστε νά χρησιμεύσουν ὡς ὑπόβαθρο στόν μεγάλο φόβο ἐνός ὄχλου πού θεωρεῖται καί ἐγκληματικός καί στασιαστικός, στόν μῦθο τῆς βάρβαρης, ἀνήθικης καί ἐκνομῆς τάξης, ὁ ὁποῖος, ἀπό τήν ἐποχή τῆς Αὐτοκρατορίας ὡς τήν Ἰουλιανή Μοναρχία, φορτίζει τούς λόγους τῶν νομοθετῶν, τῶν φιλανθρώπων, ἢ τῶν μελετητῶν τῆς ἐργατικῆς ζωῆς. Αὐτές εἶναι οἱ διαδικασίες πού συναντᾶμε πίσω ἀπό μιὰ σειρά ἰσχυρισμούς ξένους πρὸς τήν ποινική θεωρία τοῦ 18ου αἰῶνα: πῶς τό ἐγκλημα δέν εἶναι ἕνα ἐνδεχόμενον πού τό συμφέρον ἢ τό πάθος ἔχουν ἐντάξει στήν καρδιά ὄλων τῶν ἀνθρώπων, ἀλλά πῶς εἶναι μᾶλλον τό ἰδιαίτερο γνώρισμα μιᾶς ὀρισμένης κοινωνικῆς τάξης· πῶς οἱ ἐγκληματίες, πού ἄλλοτε τούς συναντούσαμε σέ ὅλες τίς κοινωνικές τάξεις, προέρχονται τώρα «σχεδόν ὅλοι τους ἀπό τήν τελευταία βαθμίδα τῆς κοινωνίας³⁶»· πῶς «τά ἐννέα δέκατα τῶν φονιάδων, τῶν δολοφόνων, τῶν λωποδυτῶν καί τῶν δειλῶν προέρχονται ἀπό αὐτό πού ἀποκαλέσαμε κοινωνική βάση³⁷»· πῶς δέν εἶναι τό ἐγκλημα πού ἀπο-

ξενώνει ἀπό τήν κοινωνία, ἀλλά μᾶλλον πῶς τό ἐγκλημα ὀφείλεται στό ὅτι νιώθει κανεὶς σάν ξένος μέσα στήν κοινωνία, στό ὅτι νιώθει κανεὶς πῶς ἀνήκει στή «διεφθαρμένη αὐτή φυλή» γιά τήν ὁποία μιλοῦσε ὁ Target, σ' αὐτή τήν τάξη τήν «ἐκφυλισμένη ἀπό τήν ἀθλιότητα, πού οἱ διαστροφές της ὀρθώνονται σάν ἕνα ἀπροσπέλαστο ἐμπόδιο στίς εὐγενικές προθέσεις πού θέλουν νά τήν καταπολεμήσουν³⁸»· πῶς, κάτω ἀπό αὐτές τίς συνθήκες, θά ἦταν ὑποκρισία καί ἀφέλεια νά πιστεύει κανεὶς ὅτι ὁ νόμος εἶναι φτιαγμένος γιά ὅλον τόν κόσμο καί στό ὄνομα ὄλου τοῦ κόσμου· πῶς εἶναι φρονιμότερο νά ἀναγνωρίζεις ὅτι ὁ νόμος εἶναι καμωμένος γιά μερικούς καί ὅτι ἐπιβάλλεται σέ ἄλλους· πῶς καταρχήν ὑποχρεώνει ὅλους τούς πολίτες, ἀλλ' ὅτι, στήν πραγματικότητα, ἐφαρμόζεται κυρίως στίς πολυπληθέστερες καί λιγότερο μορφωμένες τάξεις· πῶς, σέ διάκριση μέ ὅ,τι συμβαίνει γιά τούς πολιτικούς ἢ ἄστικούς νόμους, ἡ ἐφαρμογή τους δέν ἀφορᾷ ἐξίσου ὅλα τὰ άτομα³⁹, πῶς στά δικαστήρια ἡ κοινωνία ὀλόκληρη δέν δικάζει ἕνα ἀπό τὰ μέλη της, ἀλλά μιὰ ὀρισμένη κοινωνική κατηγορία, ἐπιφορτισμένη μέ τήν ἐμπέδωση τῆς τάξης, τιμωρεῖ μιάν ἄλλη πού καλλιεργεῖ τήν ἀταξία: «Πηγαίνετε στούς χώρους ὅπου δικάζουν, ὅπου φυλακίζουν, ὅπου σκοτώνουν.... παντοῦ ἕνα πράγμα κάνει ἐντύπωση: παντοῦ βλέπετε δύο τάξεις ἀνθρώπων πολὺ διαφορετικές, ἀπό τούς ὁποίους οἱ μὲν συναντιόνται πάντοτε στίς ἐδρες τῶν κατηγορῶν καί τῶν δικαστῶν, ἐνῶ οἱ ἄλλοι βρίσκονται στά ἐδῶλια τῶν ὑποδίκων καί τῶν κατηγορουμένων», πράγμα πού ἐξηγεῖται ἀπό τό ὅτι οἱ τελευταῖοι αὐτοί, στερούμενοι ἀπό πόρους καί μόρφωση, δέν ξέρουν νά παραμένουν «μέσα στά ὄρια τῆς νόμιμης ἐντιμότητας⁴⁰»· ἔτσι ὥστε ἡ γλώσσα τοῦ νόμου, πού ἐμφανίζεται ὡς οἰκουμενική, εἶναι, μ' αὐτά καί μ' αὐτά, ὀλότελα ἀκατάλληλη· ἂν ἤθελε πραγματικά νά εἶναι ἀποτελεσματική, θά ἔπρεπε νά εἶναι ἕνας διάλογος ἀνάμεσα στή μιὰ καί στήν ἄλλη τάξη, πού οὔτε τίς ἴδιες ἰδέες ἔχει, οὔτε καί τὰ ἴδια λόγια μεταχειρίζεται: «Πῶς εἶναι δυνατόν ἐμεῖς, μέ τή σεμνότητα, ὑπεροπτική, ἐθιμοτυπική μας γλώσσα, νά κατορθώσουμε νά γίνουμε κατανοητοί ἀπό ἐκείνους πού δέν ἔχουν ποτέ τους ἀκούσει παρά μόνο τήν τραχιά, φτωχή, ἀσύνηταξη, ἀλλά ζωντανή, γεμάτη εὐκρίνεια καί γραφικότητα, διάλεκτο τῆς ἀγορᾶς, τῆς ταβέρνας, τοῦ πανηγυριοῦ;... Ποιά γλώσσα, ποιὰ μέθοδο θά πρέπει νά χρησιμοποιήσουμε γιά τή σύνταξη τῶν νόμων, ὥστε νά μπορέσουμε

νά επηρεάσουμε αποτελεσματικά τὰ ἀπαίδευτα μυαλά εκείνων πού μέ δυσκολία ἀντιστέκονται στόν πειρασμό τοῦ ἐγκλήματος⁴¹;» Ὁ Νόμος καί ἡ Δικαιοσύνη δέν διαστάζουν νά διακηρῦξουν πὼς ἡ ἀσυμμετρία τῶν τάξεων τούς εἶναι ἀπαραίτητη.

Ἄν τέτοια εἶναι ἡ κατάσταση, τότε ἡ φυλακή, «ἀποτυχαίνοντας» φαινομενικά, δέν ἀστοχεῖ τοῦ σκοποῦ της: ἀντίθετα, τὸν πετυχαίνει, στό μέτρο πού ὑποκινεῖ στό περιβάλλον τῶν ἄλλων μίαν εἰδική μορφή παρανομίας, τὴν ὁποία ἀναλαμβάνει νά ξεχωρίσει, νά τὴν φωτίσει πλήρως καί νά τὴν ὀργανώσει σάν ἓνα σχετικὰ κλειστό ἀλλὰ διεισδύσιμο περιβάλλον. Ἡ φυλακή συντελεῖ στήν ἐγκατάσταση μιᾶς ἐκδηλῆς παρανομίας, ἐξόφθαλμης, ἀπερίσταλτης σέ ἓνα καθορισμένο ἐπίπεδο, μυστικά ὠφέλιμης, μιᾶς παρανομίας ἀτίθασης καί ταυτόχρονα πειθήνιας: χαράζει, ἀπομονώνει καί τονίζει μιὰ μορφή παρανομίας πού φαίνεται νά συνοψίζει συμβολικά ὄλες τίς ἄλλες, ἀλλὰ καί πού ἐπιτρέπει νά συγκαλύπτονται ἐκεῖνες πού θέλουμε ἢ πού πρέπει νά ἀνεχόμαστε. Ἡ μορφή αὐτή, εἶναι ἡ ἴδια ἡ ἐγκληματικότητα. Σ' αὐτὴν δέν πρέπει νά βλέπουμε τὴν πιό ἔντονη καί τὴν πιό βλαβερὴ μορφή τῆς παρανομίας, τὴ μορφή πού ὁ ποινικὸς μηχανισμὸς ὀφείλει νά προσπαθήσει νά περιορίσει μέ τὴ φυλάκιση, ἐξαιτίας τῶν κινδύνων πού παρουσιάζει: αὐτὴ εἶναι μᾶλλον ἓνα ἀποτέλεσμα τοῦ ποινικοῦ συστήματος (καί τῆς ποινῆς τῆς φυλάκισης) πού ἐπιτρέπει νά διαφοροποιοῦνται, νά ρυθμίζονται καί νά ἐλέγχονται οἱ παρανομίες. Χωρὶς ἀμφιβολία, ἡ ἐγκληματικότητα εἶναι μιὰ ἀπὸ τίς μορφές τῆς παρανομίας: πάντως, σ' αὐτὴν ἔχει τίς ρίζες της: εἶναι, ὅμως, μιὰ παρανομία πού τὸ «σύστημα τῆς φυλάκισης», μ' ὄλες τίς διακλαδώσεις του, ἔχει ἐντάξει, τεμαχίσει, ἀπομονώσει, διαβρώσει, ὀργανώσει, ἐγκλείσει μέσα σ' ἓνα καθορισμένο περιβάλλον, καί στήν ὁποία ἔχει ἐπιβάλει ἓναν ὀργανικὸ ρόλο σέ σχέση μέ τίς ἄλλες παρανομίες. Μὲ λίγα λόγια, ἂν ἡ νομικὴ ἀντίθεση περνάει μέσ' ἀπὸ τὴ νομιμότητα καί τὴν παράνομη πρακτικὴ, ἡ στρατηγικὴ ἀντίθεση περνάει μέσ' ἀπὸ τίς παρανομίες καί τὴν ἐγκληματικότητα.

Τὴ διαπίστωση πὼς ἡ φυλακή εἶναι ἀνίκανη νά περιορίσει τὰ ἐγκλήματα, θά ἔπρεπε ἴσως νά τὴν ἀντικαταστήσουμε μέ τὴν ὑπόθεση πὼς ἡ φυλακή κατόρθωσε νά κατασκευάσει τὴν ἐγκληματικότητα, ἐξειδικευμένο τύπο, μορφή πολιτικά ἢ οἰκονομικά λιγότερο ἐπικίνδυνη – στὰ ὄρια ὅπου μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ –

ἀπὸ τὴν παρανομία: νά κατασκευάσει ἐγκληματίες, περιβάλλον φαινομενικά περιθωριακό, ἀλλὰ ἐλεγχόμενο ἀπὸ τὸ κέντρο: νά κατασκευάσει τὸν ἐγκληματία ὡς ὑποκείμενο παθολογημένο. Ἡ ἐπιτυχία τῆς φυλακῆς: στοὺς ἀγῶνες γύρω ἀπὸ τὸν νόμο καί τίς παρανομίες, ἐξειδίκευση τῆς «ἐγκληματικότητας». Εἶδαμε πὼς τὸ σύστημα τῆς φυλάκισης εἶχε ἀντικαταστήσει τὸν παραβάτη μέ τὸν «ἐγκληματία», καί εἶχε προσθέσει στὴ δικαστικὴ πρακτικὴ ἓνα ὀλόκληρο πεδίο δυνητικῆς γνώσης. Ἐξάλλου, ἡ διαδικασία αὐτὴ πού διαμορφώνει τὴν ἐγκληματικότητα-ἀντικείμενο συναινεῖται μέ τὴν πολιτικὴ πράξη πού ἀποσυνδέει τίς παρανομίες καί ἀπομονώνει τὴν ἐγκληματικότητα. Ἡ φυλακή εἶναι τὸ συνδυαστικὸ στοιχεῖο τῶν δύο αὐτῶν μηχανισμῶν: τούς ἐπιτρέπει νά ἀλληλοενισχύονται συνεχῶς, νά ἀντικειμενοποιοῦν τὴν ἐγκληματικότητα πίσω ἀπὸ τὴν παράβαση, νά σταθεροποιοῦν τὴν ἐγκληματικότητα μέσα στήν κίνηση τῶν παρανομιῶν. Ἐπιτυχία τόσο μεγάλη, ὥστε ὕστερα ἀπὸ ἐνάμιση αἰῶνα «ἀποτυχιῶν», ἡ φυλακή ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει, νά παράγει τὰ ἴδια πάντα ἀποτελέσματα, γι' αὐτὸ καί θά διαστάσουμε πάρα πολὺ νά τὴν καταργήσουμε.

★

Ἐποστηρίζεται πὼς ἡ ποινὴ τῆς φυλάκισης κατασκευάζει – γι' αὐτὸ ἄλλωστε καί ἐπέζησε τόσον καιρὸ – μιὰ περιχαρακωμένη, χωριστὴ καί ὠφέλιμη ἀνομία. Τὸ κύκλωμα τῆς ἐγκληματικότητας δέν εἶναι, λέγεται, τὸ ὑπο-προϊόν μιᾶς φυλακῆς πού, τιμωρώντας, δέν κατορθώνει νά συνετίσει: εἶναι τὸ ἄμεσο ἀποτέλεσμα ἑνὸς ποινικοῦ συστήματος πού, γιὰ νά ρυθμίσει τίς παράνομες πρακτικὲς, ἐπενδύει ὀρισμένες ἀπὸ αὐτὲς σ' ἓνα μηχανισμό «τιμωρίας-ἀναπαραγωγῆς», τοῦ ὁποίου ἓνα ἀπὸ τὰ κύρια στοιχεῖα ἀποτελεῖ ἡ φυλάκιση. Ἄλλὰ γιατί καί πὼς ἡ φυλακή καλεῖται νά κατασκευάσει μίαν ἐγκληματικότητα πού ὑποτίθεται πὼς τὴν καταπολεμᾷ;

Ἡ ἐγκατάσταση μιᾶς ἐγκληματικότητας πού ἀποτελεῖ ἓνα εἶδος κλειστοῦ κυκλώματος ἀνομίας, παρουσιάζει, πράγματι, πολυάπλεονεκτῆματα. Καί πρῶτα πρῶτα εἶναι δυνατόν νά ἐλέγχεται (ἐπισημαίνοντας τὰ ἄτομα, εἰσάγοντας καταδότες μέσα στὴν ὁμάδα, ἢ ὑποκινώντας ἀμοιβαῖες καταγγελίες): τὰ ἄμορφα κι-

νούμενα πλήθη πού ασχολούνται ευκαιριακά με άνομιες πάντα επιδεκτικές διάδοσης, ή ακόμα και τις άπροσδιόριστες εκείνες ομάδες άλητων πού επιστρατεύουν στο πέρασμά τους και άνάλογα με τις περιστάσεις άνέργους, επαίτες, άναρχικούς, και πού πολλές φορές διογκώνονται (όπως έγινε στα τέλη του 18ου αιώνα) σχηματίζοντας επίφοβες δυνάμεις λεηλασίας και έξεγερσης, άντικαθιστά τώρα μία ομάδα σχετικά περιορισμένη και κλειστή από άτομα στα όποια άσκειται μία σταθερή επιτήρηση. Επί πλέον, είναι δυνατόν ή συσπειρωμένη στα πλαίσιά της αυτή έγκληματικότητα να διοχετευθεί προς τις μορφές εκείνες της άνομίας πού είναι οι λιγότερο επικίνδυνες: άπωθημένοι από τον καταπιεστικό έλεγχο στα έσχατα όρια της κοινωνίας, άναγκασμένοι να ζούν μέσα σε έπισφαλείς συνθήκες, δίχως κανένα σύνδεσμο με τον πληθυσμό πού θά μπορούσε ένδεχόμενα να τους ύποστηρίξει (όπως γινόταν άλλοτε με τους λαθρεμπόρους και με όρισμένες ομάδες ληστών⁴²), οι έγκληματίες περιορίζονται μοιραία σε μίαν έντοπισμένη έγκληματικότητα, με έλάχιστη δύναμη έλξης, πολιτικά άκίνδυνη και χωρίς οικονομικές συνέπειες. Ωστόσο, ή συμπτυκνωμένη, έλεγγόμενη και άοπλη αυτή άνομία, παρουσιάζει άμεση χρησιμότητα σε σύγκριση με άλλες άνομιες: άπομονωμένη από αυτές, συσπειρωμένη μέσα στις έσωτερικές της οργανώσεις, δοσμένη σε μία βίαιη έγκληματικότητα, πού οι φτωχότερες τάξεις είναι σχεδόν πάντα τά πρώτα της θύματα, πολιορκημένη από παντού από την άστυνομία, έκτεθειμένη σε μακρόχρονες ποινές φυλάκισης, και κατόπιν σε μία ζωή όριστικά «έξειδικευμένη», ή έγκληματικότητα, αυτός ο διαφορετικός κόσμος, ο επικίνδυνος και συχνά έχθρικός, άποκλείει ή τουλάχιστον διατηρεί σε άρκετά χαμηλό επίπεδο τις συνηθισμένες παράνομες πρακτικές (μικροκλοπές, άσήμαντες βιαιότητες, παραβάσεις του νόμου και καθημερινές έκτροπές από αυτόν), τις έμποδίζει να φτάσουν σε εύρύτερες και έκδηλες μορφές, κάτι ώσάν ή επίδειξη παραδειγματισμού πού επιδιωκόταν άλλοτε με την έξαρση των βασανιστηρίων, να άναζητιέται τώρα όχι τόσο στην άυστηρότητα της τιμωρίας, όσο στην έκδηλη, έπισημασμένη, ύπαρξη της ίδιας της έγκληματικότητας: διαφοροποιημένη από τις άλλες λαϊκές άνομιες, ή έγκληματικότητα έξακολουθεί, μολαταύτα, να τις έπηρεάζει.

Όμως, ή έγκληματικότητα επιδέχεται και άμεση χρησιμοποίηση. Τό πρώτο πού μάς έρχεται στο νοϋ, είναι τό παράδειγμα του

άποικισμού, μόλο πού δέν είναι τό πιο πειστικό· πράγματι, άν ή έκτόπιση των έγκληματιών ζητήθηκε έπανειλημμένα την εποχή της Παλινόρθωσης, είτε από τη Βουλή είτε από τά Έπαρχιακά Συμβούλια, αυτό έγινε ουσιαστικά για να περιοριστούν οι δαπάνες πού άπαιτεί ή όργάνωση της φυλάκισης· και παρ' όλα τά σχέδια πού έπινοήθηκαν κατά την Ίουλιανή Μοναρχία, για να πάρουν μέρος οι έγκληματίες, οι άπειθαρχοι στρατιώτες, οι πόρνες και τά έκθετα παιδιά, στον άποικισμό της Άλγερίας, ή χώρα αυτή άποκλείστηκε κατηγορηματικά από τον νόμο του 1854 πού δημιούργησε τά άποικιακά κάτεργα· στην πραγματικότητα, ή έκτόπιση στη Γουιάνα και άργότερα στη Νέα Καληδονία δέν έφερε σημαντικά οικονομικά άποτελέσματα, μόλο πού οι κατάδικοι ήταν ύποχρεωμένοι να παραμείνουν στην άποικία όπου είχαν έκτίσει την ποινή τους για ένα χρονικό διάστημα τουλάχιστον ίσο με τό χρόνο φυλάκισής τους (σε όρισμένες μάλιστα περιπτώσεις, έπρεπε να μείνουν στην άποικία όλόκληρη τη ζωή τους)⁴³. Στην πράξη, ή χρησιμοποίηση της έγκληματικότητας σάν ένας κόσμος ταυτόχρονα χωριστός και εύμεταχείριστος έγινε, προπάντων, στα περιθώρια της νομιμότητας. Έτσι άργότερα, στον 19ο αιώνα, έγκαταστάθηκε εκεί ένα είδος ύποταγμένης παρανομίας, πού ή όργάνωσή της σε έγκληματικότητα (με όλη την επιτήρηση πού αυτή συνεπάγεται) έγγυώνταν την εύπείθειά της. Η έγκληματικότητα, πειθαρχημένη άνομία, άποτελεί έναν παράγοντα πού εύνοει τις παράνομες πράξεις των κυρίαρχων τάξεων. Χαρακτηριστική, άναφορικά με τό θέμα τούτο, είναι ή έγκαθίδρυση του δικτύου της πορνείας, στον 19ο αιώνα⁴⁴: ο άστυνομικός και ύγειονομικός έλεγχος πού επιβαλλόταν στις πόρνες, ο τακτικός έγκλεισμός τους στις φυλακές, ή σε μεγάλη κλίμακα όργάνωση των οικων άνοχής, ή άυστηρή ιεραρχία πού τηρούσαν στους κύκλους της πορνείας, ή πλαισίωσή της από έγκληματίες-καταδότες, όλα αυτά επέτρεπαν να διοχετευθούν και να άνακτηθούν, με ένα δικτυο από μεσολαβητές, τά τεράστια κέρδη πού προέρχονταν από τη σεξουαλική ήδονή, πού μία καθημερινή ήθικολογία, όλόένα και πιο έπίμονη, την καταδίκασε σε ένα είδος ήμιπαρανομίας και την καθιστούσε όλο και πιο δαπανηρή. Στη διαμόρφωση μίας τιμής για την ήδονή, στη σύσταση ενός κέρδους από την καταπιεσμένη σεξουαλικότητα και για την άνάκτηση του κέρδους αυτού, τό έγκληματικό περιβάλλον βαρύνεται για τη συνενοχή του με

τήν πουριτανική ιδιοτέλεια: παράνομος φορολογικός παράγοντας πού εκμεταλλεύεται αθέμιτες πράξεις⁴⁵. Τό λαθρεμπόριο τών όπλων, καί τοῦ οἰνοπνεύματος στίς χώρες τῆς ποτοαπαγόρευσης, ἤ, πιά πρόσφατα, τό λαθρεμπόριο τών ναρκωτικῶν, ἀποδείχνουν μέ τόν ἴδιο τρόπο τή λειτουργία τῆς «χρήσιμης ἐγκληματικότητας»: ἡ ὑπαρξη μιᾶς νόμιμης ἀπαγόρευσης δημιουργεῖ γύρω τῆς ἓνα πεδίο ἀπό παράνομες πρακτικές, ὅπου εἶναι δυνατόν νά ἀσκηθεῖ κάποιος ἔλεγχος, καί ἀπ' ὅπου μπορεῖ νά ἀντληθεῖ ἓνα ἀθέμιτο κέρδος, μέ τό διάμεσο στοιχείων πού αὐτά καθεαυτά εἶναι παράνομα ἀλλά γίνονται εὐμεταχειρίστα χάρις στήν ὀργανωμένη τους ἐγκληματικότητα. Ἡ ἐγκληματικότητα εἶναι ἓνα ὄργανο γιά τόν χειρισμό καί τήν ἐκμετάλλευση τῆς ἀνομίας.

Εἶναι ὁμως καί ὄργανο τῆς ἀνομίας πού ὑποκινεῖται ἀπό τήν ἴδια τήν ἀσκηση τῆς ἐξουσίας. Ἡ πολιτική χρησιμοποίηση τών ἐγκληματιῶν – χαφιέδες, καταδότες, προδοκότες – ἦταν κιόλας μιᾶ πραγματικότητα πρὶν ἀπό τόν 19ο αἰώνα⁴⁶. Ἀλλά ὕστερα ἀπό τή Γαλλική Ἐπανάσταση, ἡ πρακτική αὐτή πῆρε ὀλίγε διαφορετικές διαστάσεις: ἡ διάβρωση τών πολιτικῶν κομμάτων καί τών ἐργατικῶν συνεταιρισμῶν, ἡ ἐπιστράτευση τραμπούκων ἐναντίον στούς ἀπεργούς καί στούς στασιαστές, ἡ ὀργάνωση μιᾶς ὑπο-ἀστυνομίας – στενά συνδεμένης μέ τή νόμιμη ἀστυνομία καί ἱκανῆς νά μετατραπῆ τελικά σέ βοηθητική δύναμη –, μιᾶ ἐξω-νόμιμη λειτουργία τῆς ἐξουσίας ἐξασφαλίστηκε κατά μεγάλο μέρος ἀπό τήν εὐχρηση κινητή μάζα τών ἐγκληματιῶν: παράνομη ἀστυνομία καί ἐφεδρικός αερατός τῆς ἐξουσίας. Στή Γαλλία, οἱ πρακτικές αὐτές φαίνεται νά ἔφτασαν στό ἀποκορύφωμά τους τήν ἐποχή τῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1848 καί τῆς κατάκτησης τῆς ἐξουσίας ἀπό τόν Λουδοβίκο Ναπολέοντα⁴⁷. Μποροῦμε νά ποῦμε πῶς ἡ ἐγκληματικότητα, δομημένη πάνω σ' ἓνα ποινικό σύστημα μέ κέντρο τή φυλακή, ἀντιπροσωπεύει μιάν ἐκτροπή τῆς ἀνομίας πρόσφορη γιά τά ἀθέμιτα κυκλώματα τοῦ κέρδους καί τῆς ἐξουσίας τῆς κυρίαρχης τάξης.

Ἡ ὀργάνωση μιᾶς ἀνομίας ἀπομονωμένης καί βασιζομένης στήν ἐγκληματικότητα δέν θά ἦταν ἐφικτή χωρίς τήν ἀνάπτυξη τοῦ ἀστυνομικοῦ ἐλέγχου. Γενική ἐπιτήρηση τοῦ πληθυσμοῦ, επαγρύπνηση «σιωπηρή, γεμάτη μυστήριο, ἄορατη... εἶναι τό μάτι τῆς κυβέρησης πού ἀδιάλειπτα ἐπαγρυπνεῖ καί ἐπιτηρεῖ χωρίς διά-

κριση ὄλους τούς πολίτες, δίχως ὁμως καί νά τούς ἐπιβάλλει κανένα συγκεκριμένο καταπιεστικό μέτρο.... Ἡ ἐπιτήρηση αὐτή δέν εἶναι ἀνάγκη νά ἀναφέρεται στόν νόμο...⁴⁸» Ἐπιτήρηση εἰδική, καί προβλεπόμενη ἀπό τόν κώδικα τοῦ 1810, τών ἐγκληματιῶν πού ἔχουν ἀπολυθεῖ καί ὄλων ἐκείνων πού ἔχουν κιόλας δικαστεῖ γιά σοβαρά ἀδικήματα, καί πού νομίμως εἶναι ὑποπτοὶ ὅτι θά ἀποπειραθοῦν καί πάλι νά διαταράξουν τήν ἡσυχία τῆς κοινωνίας. Ἀλλά καί ἐπιτήρηση κύκλων καί ὁμάδων πού θεωροῦνται ἐπικίνδυνοι ἀπό τούς καταδότες ἢ τούς πληροφοριοδότες, πού σχεδόν ὄλοι τους εἶναι πρῶην ἐγκληματίες καί, κατά συνέπεια, ἐλέγχονται κι αὐτοὶ ἀπό τήν ἀστυνομία: ἡ ἐγκληματικότητα, ἀντικείμενο, ἀνάμεσα σέ ἄλλα, τῆς ἀστυνομικῆς ἐπιτήρησης, εἶναι ἓνα ἀπό τά προνομιοῦχα ὄργανά τῆς. Ὅλες αὐτές οἱ ἐπιτηρήσεις προϋποθέτουν τήν ὀργάνωση μιᾶς ἱεραρχίας ἐν μέρει ἐπίσημης, ἐν μέρει μυστικῆς (στήν ἀστυνομία τοῦ Παρισιοῦ, ἡ «Ἀσφάλεια» ἦταν οὐσιαστικά αὐτή πού ἐκτός ἀπό τούς «φανερούς πράκτορες» – ἐπιθεωρητές καί ἐνωμοτάρχες – περιλάμβανε τούς «μυστικούς πράκτορες» καί τούς πληροφοριοδότες πού ὠθοῦνταν ἀπό τόν φόβο τῆς τιμωρίας ἢ τό δόλωμα μιᾶς ἀμοιβῆς⁴⁹). Προϋποθέτουν, ἐπίσης, τήν ὀργάνωση ἑνός συστήματος ἀπό τεκμήρια, πού ἡ ἐπισήμανση καί ὁ προσδιορισμός τῆς ταυτότητας τών ἐγκληματιῶν ἀποτελοῦν τό ἐπίκεντρό τους: ἀναγκαστική περιγραφή τοῦ ἐγκληματία συνημμένη στό βούλευμα τῆς σύλληψης καί στίς ἀποφάσεις τών κακουργοδικείων, περιγραφή πού ἐγγράφεται στά κατάστιχα τών ἐγκλειστων τών φυλακῶν, ἀντίγραφο τών κατάστιχων τών κακουργοδικείων καί τών πλημμελειοδικείων, πού διαδίδεται κάθε τρεῖς μῆνες στά ὑπουργεῖα τῆς Δικαιοσύνης καί τῆς Γενικῆς Ἀστυνομίας: ὀργάνωση, λίγο ἀργότερα, στό ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν, ἑνός «ποινικοῦ μητρώου» κατ' ἀλφαβητική σειρά, πού συγκεφαλαιώνει τά κατάστιχα αὐτά: χρησιμοποίηση, γύρω στό 1833, σύμφωνα μέ τή μέθοδο πού ἀκολουθοῦν οἱ «φυσιοδίφες, οἱ βιβλιοθηκᾶριοι, οἱ ἔμποροι, οἱ ἐπιχειρηματίες», ἑνός συστήματος ἀπό ἀτομικές καρτέλες ἢ δελτάρια, πού ἐπιτρέπει νά ἐνσωματώνονται χωρίς δυσκολία νέα δεδομένα, καί συγχρόνως μέ τό ὄνομα τοῦ ἀναζητούμενου ἀτόμου, ὅλες οἱ πληροφορίες πού θά μπορούσαν νά τό ἀφοροῦν⁵⁰. Ἡ ἐγκληματικότητα, μέ τούς μυστικούς πράκτορες πού προμηθεύει στήν Ἀστυνομία, καθώς καί μέ τή γενική ἀστυνόμηση πού

επιτρέπει, είναι ένα μέσο συνεχούς επιτήρησης του πληθυσμού: ένας μηχανισμός που καθιστά δυνατό τον έλεγχο, με το διάμεσο των ιδίων των εγκληματιών, ολόκληρου του κοινωνικού πεδίου. 'Η εγκληματικότητα λειτουργεί σαν ένα πολιτικό παρατηρητήριο. Οι στατιστικοί και οι κοινωνιολόγοι το χρησιμοποίησαν κι αυτοί - αλλά πολύ αργότερα από τους αστυνομικούς.

Όμως, η επιτήρηση αυτή δεν μπόρεσε να λειτουργήσει παρά μονάχα συνδεδεμένη με τη φυλακή. Γιατί η φυλακή διευκολύνει τον έλεγχο των ατόμων ύστερα από την απόλυσή τους, γιατί επιτρέπει την επιστροφή πληροφοριοδοτών, και πολλαπλασιάζει τις άμοιβαίες καταγγελίες· γιατί φέρνει σε έπαφή μεταξύ τους τους παραβάτες, συμβάλλει αποφασιστικά στην οργάνωση ενός κλειστού περιβάλλοντος από εγκληματίες - που όμως εύκολα έλεγχεται: και όλα τα αποτελέσματα του αποκλεισμού που συνεπάγεται (άνεργια, άπαγορευση διαμονής, κατ' οίκον περιορισμός, τακτική παρουσία στην άστυνομία), δίνουν τη δυνατότητα να επιβληθεί στους παλιούς κρατούμενους τό προκαθορισμένο γι' αυτούς έργο. Φυλακή και άστυνομία σχηματίζουν έναν συνδυασμένο μηχανισμό· οι δύο μαζί εξασφαλίζουν, σε όλο τό πεδίο της άνομίας, τη διαφοροποίηση, την απομόνωση και τη χρησιμοποίηση της εγκληματικότητας. 'Αναφορικά με τίς άνομίες, τό σύστημα άστυνομία-φυλακή πλαισιώνει μίαν εύχρηστη εγκληματικότητα. 'Η εγκληματικότητα αυτή, με την εξειδικευμένη της μορφή, είναι αποτέλεσμα του συστήματος· αλλά και γίνεται έξάρτημα και οργανό του. 'Ετσι, θά πρέπει μάλλον νά μιλάμε γιά ένα σύνολο, που τά τρία σκέλη του (άστυνομία - φυλακή - εγκληματικότητα) στηρίζονται τό ένα στό άλλο και σχηματίζουν ένα ολοκληρωμένο κύκλωμα. 'Η άστυνομική επιτήρηση προμηθεύει στή φυλακή τούς παραβάτες, κι αυτή τούς μετατρέπει σε εγκληματίες, στόχους και βοηθούς των άστυνομικών ελέγχων, που ξαναστέλνουν τακτικά ορισμένους από αυτούς πίσω στή φυλακή.

Δέν υπάρχει ποινική δικαιοσύνη μέ προορισμό τή δίωξη όλων των παράνομων πράξεων, και ή όποια, γιά νά τό κάνει, θά χρησιμοποιούσε τήν άστυνομία ως βοηθό και τή φυλακή ως κολαστικό όργανο, πρόθυμη ν' αφήσει στό περιθώριο τής δράσης της τά μή-άφομοιώσιμα κατάλοιπα τής «εγκληματικότητας». Σ' αυτή τή δικαιοσύνη πρέπει νά βλέπουμε ένα όργανο του διαφορικού ελέγχου των άνομιών. Σέ σχέση μέ τόν έλεγχο αυτόν, ή κατα-

σταλτική δικαιοσύνη παίζει τό ρόλο του νόμιμου έγγυητή και του μεταβιβάστικου παράγοντα. Στή γενική οικονομία των άνομιών, ή κατασταλτική δικαιοσύνη είναι ένας μηχανισμός έναλλαγής, του όποιου τά άλλα τμήματα (όχι υποδεέστερά της αλλά ισότιμά της) είναι ή άστυνομία, ή φυλακή, και ή εγκληματικότητα. 'Η ύπεροχή τής άστυνομίας πάνω στή δικαιοσύνη, ή δύναμη άδρανεας που ό θεσμός τής φυλάκισης αντίτάσει στή δικαιοσύνη, δέν είναι κάτι τό καινούργιο, ούτε και τό αποτέλεσμα μιάς στασιμότητας ή μιάς προοδευτικής μετατόπισης τής έξουσίας· είναι ένα δομικό στοιχείο που χαρακτηρίζει τούς κολαστικούς μηχανισμούς στίς σύγχρονες κοινωνίες. Παρ' όλα όσα διατείνονται οι δικαστές, ή ποινική δικαιοσύνη, μέ όλον τόν θεαματικό της μηχανισμό, έχει γίνει γιά νά ανταποκριθεί στήν καθημερινή άπαιτήση ενός συστήματος ελέγχου, μισο-βυθισμένου στό σκοτάδι, που στόχος του είναι νά συναρμόξει άστυνομία και εγκληματικότητα. Οι δικαστές, μέ έλάχιστη αντίδραση ύπηρετούν αυτό τό σύστημα⁵¹. 'Ανάλογα μέ τά δικά τους μέσα, βοηθάνε στήν οργάνωση τής εγκληματικότητας, δηλαδή στή διαφοροποίηση των παρανομιών, στόν έλεγχο τους, στήν ταξινόμησή του και στή χρησιμοποίηση ορισμένων από αυτές στήν παράνομη δραστηριότητα τής κυρίαρχης τάξης.

Δύο μορφές εικονίζουν τή διαδικασία αυτή που αναπτύχθηκε στά πρώτα τριάντα ή σαράντα χρόνια του 19ου αιώνα. Και πρώτα ό Vidocq. 'Όπως ό Gil Blas, στόν προηγούμενο αιώνα, έτσι και ό Vidocq⁵², διέπραξε όλων των ειδών τίς παρανομίες και πολύ σύντομα κατηφόρησε πρός τίς χειρότερες από αυτές: φασαρίες, τυχωδιοκτισμοί, άπάτες - που πολλές φορές στράφηκαν έναντίον του -, συμπλοκές, μονομαχίες· επιστρατεύσεις και λιποταξίες χωρίς τέλος, έπαφές μέ τούς κύκλους των πορνείων, του χαρτοπαίγνιου, των πορτοφολάδων, και τελικά μ' εκείνους τής μεγάλης ληστείας. 'Όμως, ή σχεδόν μυθική σπουδαιότητα που ό Vidocq άπόκτησε ακόμα και στά μάτια των συγχρόνων του, δέν όφείλεται σ' αυτό του τό παρελθόν, που ίσως και νά έχει έξωραϊστεί· ούτε καν στό ότι, γιά πρώτη φορά στήν ιστορία, ένας πρώην τρόφιμος των κατέργων, μετανιωμένος ή έξαγορασμένος, διορίστηκε άρχηγός τής άστυνομίας· αλλά μάλλον στό ότι ή εγκληματικότητα στό πρόσωπο του Vidocq άπόκτησε φανερά τή διαφορούμενη κατάσταση του αντικειμένου και του όργάνου ενός

αστυνομικού συστήματος πού τήν καταπολεμά και ταυτόχρονα συνεργάζεται μαζί της. Ο Vidocq σημειώνει τή στιγμή πού ή εγκληματικότητα, διαχωρισμένη από τίς άλλες παρανομίες, εντάσσεται στην έξουσία, και αντιστρέφεται. Είναι ή εποχή όπου πραγματοποιείται ή άμεση και θεσμική διασύνδεση τής αστυνομίας και τής εγκληματικότητας. Συγκλονιστική στιγμή όπου ή εγκληματικότητα μετατρέπεται σέ μηχανισμό τής έξουσίας. Μιά μορφή είχε δεσπόσει επιβατικά τά περασμένα χρόνια, ή μορφή του τερατώδους βασιλιά, πηγή κάθε δικαιοσύνης, και μολαταύτα βουτηγμένη μέσ στο έγκλημα· αναφαίνεται τώρα ένας καινούργιος φόβος, ό φόβος μιās κρυφής και δόλιας σύμπτωσης ανάμεσα σ' εκείνους πού εφαρμόζουν τόν νόμο κι εκείνους πού τόν παραδιάζουν. Τέλος ή σαιξπηρική εποχή, όπου ή έξουσία ταυτίζεται μέ τή φρίκη σ' ένα και τό αυτό πρόσωπο· θά άρχισει σέ λίγο τό καθημερινό μελόδραμα τής αστυνομικής ισχύος και τής συνενοχής του έγκλήματος μέ τήν έξουσία.

Άπέναντι στον Vidocq, έχουμε τόν συγκαιρινό του Lacenaire. Τουλάχιστον εκπληκτική θά μπορούσαμε νά θεωρήσουμε τήν ένταξη του στην ομάδα τών «έστέτ» του έγκλήματος: παρ' όλη τήν καλή του θέληση, παρ' όλο τό ζήλο του νεόφυτου, δέν κατόρθωσε ποτέ νά διαπράξει – κι αυτό μέ μεγάλη άδεξιότητα – παρά μόνο μερικά μικροεγκλήματα· οί κρατούμενοι τής φυλακής «La Force» τόσο τόν υποψιάστηκαν πώς ήταν καταδότης, ώστε προσάβησαν νά τόν θανατώσουν, και ή διοίκηση αναγκάστηκε νά τόν προστάτεύσει⁵³. Η δε παρισινή άριστοκρατία, τόν καιρό του Λουδοβίκου-Φιλίππου, του έπεφύλαξε μιá τέτοια άποθέωση πριν πριν από τήν εκτέλεσή του, πού οί πολυάριθμοι κατοπινές λογοτεχνικές περιγραφές φαίνονται σάν άπλά άκαδημαϊκά έγκώμια. Η αίγλη του δέν όφείλεται καθόλου στη σπουδαιότητα τών εγκλημάτων του, ούτε και στην τέχνη τής σύλληψής τους· ό έρασιτεχνισμός τους είναι κάτι πού εκπλήσσει. Άλλά ή αίγλη του όφείλει πολλά στον άμφίρροπο χαρακτήρα τής ζωής του, στη συμπεριφορά του και στους λόγους του, πού κυμαίνονται ανάμεσα στην παρανομία και στην εγκληματικότητα. Ύπεξαιρέσεις, λιποταξίες, μικροκλοπές, φυλάκιση, φιλίες μέ τούς συγκρατούμενούς του, άμοιβαίοι έκδιασμοί, ύποτροπές πού φτάνουν ως τήν τελευταία του άποτυχημένη δολοφονική άπόπειρα, ό Lacenaire είναι τό πρότυπο του «έγκληματία». Μέσα του όμως υπάρχει, τουλάχισ-

στον έν δυνάμει, ένας κόσμος από παρανομίες, πού, πρόσφατα ακόμα, είχαν άπειλήσει τήν κοινωνία: ό καταστραμμένος αυτός μικροαστός, πού είχε μεγαλώσει σ' ένα άξιόλογο κολλέγιο, πού ήξερε νά μιλάει και νά γράφει, θά ήταν ασφαλώς, μιá γενιά νωρίτερα, επαναστάτης, Ίακωβίνος, βασιλοκτόνος⁵⁴. σύγχρονος του Ροβεσπιέρου, ή άρνητική του στάση άπέναντι στους νόμους θά μπορούσε νά είχε επιρροή στο άμεσο ιστορικό πεδίο. Γεννημένος στά 1800, ίδιος σχεδόν μέ τόν Julien Sorel, ή προσωπικότητά του έμφανίζει όλες αυτές τίς δυνατότητες, πού όμως στρέφονται στην κλοπή, στη δολοφονία, και στην κατάδοση. Όλες αυτές οί έν δυνάμει ικανότητες του εξελίσσονται σέ μιάν εγκληματικότητα χωρίς πνοή: μ' αυτή τήν έννοια, ό Lacenaire είναι μάλλον άκίνδυνος. Και μόνο όταν μιλάει για τή θεωρία του εγκλήματος, επανεμφανίζονται οί ικανότητές του. Τήν ώρα του θανάτου του, ό Lacenaire άποδειχνει τό θρίαμβο τής εγκληματικότητας πάνω στην παρανομία, ή μάλλον προβάλλει τή μορφή μιās παρανομίας πού, από τή μιá μεριά τοποθετείται μέσα στην εγκληματικότητα και από τήν άλλη μετατοπίζεται προς τήν αισθητική του εγκλήματος, δηλαδή, προς μιá τέχνη τών προνομιούχων τάξεων. Άντιστοιχία του Lacenaire προς τόν Vidocq ό όποιος τήν ίδια εκείνη εποχή περιόριζε τήν εγκληματικότητα στον έαυτό της, καθιστώντας την κλειστό και έλεγχόμενο περιβάλλον, και μετατοπίζοντας προς τίς αστυνομικές τεχνικές μιá δλόκληρη πρακτική τής εγκληματικότητας πού γίνεται τώρα θεμιτή παρανομία τής έξουσίας. Τό ότι ή άστική παρισινή τάξη πλέκει τό έγκώμιο του Lacenaire, τό ότι στο κελί του παρελαύνουν διάσημες προσωπικότητες, τό ότι τόν πλημμύρισαν μέ έγκώμια τίς τελευταίες μέρες τής ζωής του, αυτόν, πού ή πλέμπα τής φυλακής La Force, πριν ακόμα από τούς δικαστές του, προσπάθησε νά τόν θανατώσει, αυτόν, πού κατά τή διάρκεια τής δίκης έκανε τό πán για νά σφύρει τόν συνένοχο του Francois στο ίκρίωμα – για όλα αυτά υπάρχει κάποια αίτία: γιορτάζανε τήν συμβολική μορφή μιās παρανομίας ύποδουλωμένης στην εγκληματικότητα και μεταμορφωμένης σέ λόγο – δηλαδή, μιās παρανομίας πού έχει καταστεί διπλά άκίνδυνη· ή άστική τάξη έπινόει έδω μιá καινούργια άπόλαυση, πού ακόμα και σήμερα δέν έχει έξαντλήσει τήν άσκησή της. Δέν πρέπει νά ξεχνάμε πώς ό θάνατος του Lacenaire πού έγινε τόσο παταγό, περιόρισε κατά πολύ τήν άπήχηση τής απόπειράς του Fies-

chi, του πιο πρόσφατου από τους βασιλοκτόνους, που αντιπροσωπεύει την αντίστροφη μορφή μιας ήττονος εγκληματικότητας που προσανατολιζόταν προς την πολιτική βία. Ούτε πρέπει να ξεχνάμε πώς αυτά συνέβησαν λίγους μήνες πριν από την αναχώρηση της τελευταίας πομπής των άλυσοδεμένων κατάδικων και τις τόσο σκανδαλώδεις εκδηλώσεις που την συνόδευαν. Οί δύο αυτές γιορτές διασταυρώθηκαν στην ιστορία: άλλωστε, ο François, συνένοχος του Lacenaire, στάθηκε ένα από τα πιο χτυπητά πρόσωπα της αλυσίδας της 19ης Ιουλίου⁵⁵. Η μία προεξέτεινε τις αρχαίες τελετουργίες των βασανιστηρίων με κίνδυνο να δραστηριοποιήσει ξανά, γύρω από τους εγκληματίες, τις λαϊκές παρανομίες. Επρόκειτο σύντομα να απαγορευθεί, γιατί ο εγκληματίας δεν έπρεπε πια να τοποθετείται σε άλλο χώρο, εκτός από τον ειδικό χώρο της εγκληματικότητας. Η άλλη εγκαινίαζε τον θεωρητικό μηχανισμό μιας παρανομίας για προνομιούχους: η μάλλον σημείωνε τη στιγμή όπου οι πολιτικές και οικονομικές παρανομίες που στην πράξη εκτελούνται από την αστική τάξη, έπρόκειτο να έχουν μια διπλή παρουσίαση, θεωρητική και αισθητική: η «Μεταφυσική του Έγκλήματος», όπως έλεγαν με αφορμή τον Lacenaire. *Τό Έγκλημα θεωρούμενο ως μία από τις Καλές Τέχνες* (L'Assassinat considéré comme un des Beaux-Arts), δημοσιεύτηκε στα 1849.

★

Την παραγωγή αυτής της εγκληματικότητας, καθώς και τον έναγκαλισμό της από τον ποινικό μηχανισμό, θα πρέπει να τα αντιμετωπίσουμε στην ουσία τους: όχι σαν αποτελέσματα κεκτημένα μία για πάντα, αλλά σαν τακτικές που αλλάζουν όταν δεν πετυχαίνουν τον στόχο τους. Η τομή ανάμεσα σ' αυτή την εγκληματικότητα και στις άλλες παρανομίες, ή στροφή της εναντίά τους, ή υπόταξή της από τις κυρίαρχες παρανομίες – όλα αυτά είναι αποτελέσματα που εκδηλώνονται με έναρξια στον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί το σύστημα αστυνομία-φυλακή και όμως, ποτέ δεν έπαυσε ή εναντίωση στα αποτελέσματα αυτά: υπόκλιση διαμάχες και προκάλεσαν αντιδράσεις. Η έγερση ενός φράγματος που θα διαχώριζε τους εγκληματίες από όλα τα

λαϊκά στρώματα από τα όποια προέρχονταν και με τα όποια παρέμεναν συνδεδεμένοι, ήταν ένα έργο δύσκολο, προπάντων στις πόλεις⁵⁶. Οί Αρχές άφοσιώθηκαν στο έργο αυτό για καιρό και με μεγάλη επιμονή. Χρησιμοποιήθηκαν οι γενικές μέθοδοι για την «ήθικοποίηση» των φτωχών τάξεων, που άλλωστε αποδείχτηκε εξαιρετικά σημαντική τόσο από οικονομική όσο και από πολιτική άποψη (έμφάνιση αυτού που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε «βασική νομιμότητα», απαραίτητη, από τη στιγμή που το σύστημα του κώδικα είχε αντικαταστήσει τα έθιμα: εκμάθηση των στοιχειωδών κανόνων της ιδιοκτησίας και της αποταμίευσης: εκγύμναση για πειθαρχία στην εργασία, για τη μονιμότητα της κατοικίας και της οικογένειας, κ.τ.λ.). Καθιερώθηκαν ακόμα ειδικότερες μέθοδοι για τη συντήρηση της έχθρότητας των λαϊκών τάξεων απέναντι στους εγκληματίες (χρησιμοποιώντας παλιούς κρατούμενους ως πληροφοριοδότες, καταδότες, απεργοσπάστες, τραμπούκους). Ταυτίστηκαν συστηματικά τα αδικήματα του κοινού δικαίου με τις παραβάσεις της αυστηρότατης νομοθεσίας που ίσχυε για τα βιβλιάρια, τις απεργίες, τους συνασπισμούς, τους συνεταιρισμούς⁵⁷, για τα όποια οι εργάτες απαιτούσαν την κατακύρωσή τους σαν πολιτικά αδικήματα. Συναντάμε συχνότατα την καταγγελία ότι η εργατική δράση έμψυχώνεται αν δεν υποκινείται από κοινούς εγκληματίες⁵⁸. Πολλές φορές οι έτμηγορίες έδειχναν μεγαλύτερη αυστηρότητα απέναντι στους εργάτες παρά απέναντι στους λωποδύτες⁵⁹. Μέσα στις φυλακές ανακάτευαν τις δύο κατηγορίες των καταδικών, και εφαρμόζαν ευνοϊκότερη μεταχείριση στους καταδίκους του κοινού δικαίου, ενώ οί δημοσιογράφοι και οί πολιτικοί κρατούμενοι είχαν τό δικαίωμα να διαχωριστούν από αυτούς. Κοντολογίς, μία τακτική σύγχυσης που είχε σαν στόχο τη διατήρηση μόνιμων διαπληκτισμών.

Νά προστεθεί σ' αυτό μία μεγάλη προσπάθεια για να έντυπωθεί στην αντίληψη που ο κόσμος είχε για τους εγκληματίες μία ιδιαίτερη διάσταση πολύ συγκεκριμένη: τους παρουσιάζουν σαν να βρίσκονται πλάι στον καθένα, πανταχού παρόντες και παντού έπιφοβοί. Αυτός είναι ο ρόλος που παίζουν τα επίκαιρα των έφημερίδων, που λίγο λίγο κατακτούν ένα μέρος του Τύπου και που σύντομα αποκτούν τα δικά τους όργανα⁶⁰. Τα επίκαιρα των έφημερίδων σχετικά με τα έγκλήματα, με την καθημερινή τους έξάπλωση, καθιστούν αποδεκτό τό σύνολο των δικαστικών και

άστυνομικῶν ἐλέγχων, πού περισφίγγουν τήν κοινωνία· ἀφηγοῦνται καθημερινά μέ κάθε λεπτομέρεια κάποια μάχη ἐνάντια σ' ἕναν ἀπρόσωπο ἐχθρό· στόν πόλεμο αὐτόν τά ἐπίκαιρα ἀποτελοῦν τό καθημερινό ἀνακοινωθέν τοῦ κινδύνου ἢ τῆς νίκης. Τά μυθιστορήματα μέ ἐγκλήματα, πού ἀρχίζουν νά τροφοδοτοῦν τίς ἐπιφυλλίδες καί τή φτηνή λογοτεχνία, ἀναλαμβάνουν ἕνα ρόλο φαινομενικά ἀντίστροφο: σκοπός τους εἶναι, πάνω ἀπ' ὅλα, νά ἀποδείξουν πώς ὁ ἐγκληματίας ἀνήκει σ' ἕναν κόσμο ὁλότελα διαφορετικό, δίχως καμιά σχέση μέ τή συνηθισμένη, καθημερινή ζωή. Ὁ ἀλλόκοτος αὐτός κόσμος ἦταν, ἀρχικά, οἱ ἄνθρωποι τοῦ ὑπόκοσμου. («Τά μυστήρια τῶν Παρισίων», «Ὁ Ροκαμπόλ»), ὕστερα ὁ κόσμος τῆς τρέλας (ἰδιαίτερα στά τέλη τοῦ δέκατου ἑνατου αἰώνα), καί, τέλος, ὁ κόσμος τοῦ ἀριστοκρατικοῦ ἐγκλήματος, τῆς «ὑψηλῆς λωποδυσίας» (Ἄρσέν Λουπέν). Τά ἐπίκαιρα τῶν ἐφημερίδων, μαζί μέ τήν ἀστυνομική λογοτεχνία δημιουργήσαν, ἐδῶ καί πάνω ἀπό ἕναν αἰώνα, ἕναν ὑπέρμετρο ὄγκο ἀπό «ἀφηγήσεις ἐγκλημάτων», ὅπου ἡ ἐγκληματικότητα ἐμφανίζεται καί πολύ κοντινῆ καί ὁλότελα ξένη, ἀδιάκοπα ἀπειλητική γιά τήν καθημερινή ζωή, ἀλλά καί ἐξαιρετικά ἀπόμακρη ἐξαιτίας τῆς προέλευσός της, τῶν κινήτρων της, τοῦ περιβάλλοντος ὅπου ἀναπτύσσεται – καθημερινῆ καί ταυτόχρονα ἐξωτική. Μέ τή μεγάλη σημασία πού τῆς ἀποδίνεται καί μέ τήν ἀμετρη προβολή πού τήν συνοδεύει, χαράζεται γύρω της ἕνα περίγραμμα πού, ἐξυμνώντας την, τήν θάζει στήν πάντα. Ποιά παρανομία θά μπορούσε νά ἀναγνωρίσει τόν ἑαυτό της σέ μιά τόσο ἐπιφοβη, καί τόσο ξενότροπη ἐγκληματικότητα;...

Ἡ πολύμορφη αὐτή τακτική ἔφερε τά ἀποτελέσματά της, ὅπως τό ἀποδείχνουν οἱ καμπάνιες τῶν λαϊκῶν ἐφημερίδων ἐνάντια στήν ποινική ἐργασία⁶¹. ἐνάντια στίς «ἀνέσεις τῶν φυλακῶν» ὑπέρ τῆς ἐπιβολῆς στούς κρατούμενους τῶν πιό σκληρῶν καί τῶν πιό ἐπικίνδυνων ἔργων· ἐνάντια στό ὑπερβολικό ἐνδιαφέρον τῶν φιλανθρωπικῶν σωματείων γιά τούς ἐγκληματίες· ἐνάντια στή λογοτεχνία πού ἐκθειάζει τό ἐγκλημα⁶². ὅπως τό ἀποδείχνει, ἐπίσης, καί ἡ καχυποψία πού ἐκδηλώνεται, γενικά, σέ ὁλόκληρο τό ἐργατικό κίνημα ἀπέναντι στούς πρώην καταδίκους τοῦ κοινού δικαίου. «Στό κατώφλι τοῦ 20οῦ αἰώνα», γράφει ἡ Michèle Perrot, «ἡ φυλακή – τό πιό καταφρονεμένο, τό πιό ἀγέρωχο τεῖχος – κλείνει ὀριστικά γύρω ἀπό ἕνα λαομίσητο πλῆθος⁶³.»

Ὅμως, ἡ τακτική αὐτή δέν τά κατάφερε νά θριαμβεύσει, οὔτε κἀν νά προκαλέσει ἀπόλυτη ρήξη ἀνάμεσα στούς ἐγκληματίες καί στίς λαϊκές μάζες. Οἱ σχέσεις τῶν φτωχῶν τάξεων μέ τό ἀδίκημα, ἡ ἀντίστοιχη στάση τοῦ προλεταριάτου καί τῶν λαϊκῶν μαζῶν τῶν πόλεων, θά πρέπει νά γίνουν ἀντικείμενο μελέτης. Πάντως, ἕνα εἶναι βέβαιο: ἡ ἐγκληματικότητα καί ἡ καταστολή εἶναι, γιά τήν ἐργατική κίνηση τῶν ἐτῶν 1830-1850, ἕνα πολύ σημαντικό δίλημμα. Ἐχθρότητα, βέβαια, ἀπέναντι στούς ἐγκληματίες, ἀλλά καί ἀγῶνας γύρω ἀπό τό ποινικό σύστημα. Οἱ λαϊκές ἐφημερίδες προτείνουν συχνά μιά πολιτική ἀνάλυση τῆς ἐγκληματικότητας πού ἀντιτίθεται λέξη πρὸς λέξη στή στερεότυπη ἐρμηνεία τῶν αἰτίων της ἀπό τούς φιλανθρώπους (φτώχεια, ἀκολασία, ὀκνηρία, ἀλκοολισμός, διαστροφή, κλοπή, ἐγκλημα). Οἱ ἐφημερίδες αὐτές θεωροῦν πώς προέλευση τῆς ἐγκληματικότητας εἶναι ὄχι ὁ ἐγκληματίας σάν ἄτομο (πού εἶναι μονάχα ἡ ἀφορμή της ἢ τό πρώτο της θῦμα), ἀλλά ἡ κοινωνία: «Αὐτός πού σέ σκοτώνει δέν εἶναι ἐλεύθερος νά μὴν τό κάνει. Ὁ ἔνοχος εἶναι ἡ κοινωνία, ἢ, γιά νά εἶμαστε πιό ἀκριβόλογοι, ἡ κακή ὀργάνωση τῆς κοινωνίας⁶⁴.» Καί αὐτό, εἴτε γιατί δέν εἶναι ἱκανή νά χορηγήσει στόν ἐγκληματία τά ἀπαραίτητα γιά τήν ἐπιβίωσή του ἐφόδια, εἴτε γιατί καταστρέφει, ἀπαλείφει τίς δυνατότητές του, τίς κλίσεις του ἢ τίς ἀπαιτήσεις του, πού μοιραία ἐκδηλώνονται ἀργότερα μέ ἐγκλήματα: «Ἡ διαστρεβλωμένη διδασκαλία, οἱ τάσεις καί οἱ δυνάμεις πού δέν λαμβάνονται ὑπόψη, τό μυαλό καί ἡ ψυχὴ πού καταπιέζονται ἀπό τήν ἀναγκαστική ἐργασία στήν πιό τρυφερή ἡλικία τοῦ ἀτόμου⁶⁵.» Ἀλλά ἡ ἐγκληματικότητα αὐτή πού ἔχει τίς ρίζες της στήν ἀνάγκη ἢ στήν καταπίεση συγκαλύπτει, μέ τή διαφήμιση πού τῆς γίνεται καί μέ τήν ἀνυποληψία πού τήν περιβάλλει, μιά ἄλλη ἐγκληματικότητα πού πολλές φορές ἀποτελεῖ τήν αἰτία της, καί πάντοτε τήν ἀνάπτυξή της. Εἶναι ἡ «ἀφ' ὑψηλοῦ» ἐγκληματικότητα, παράδειγμα ἐξοργιστικό, πληγῆ ἀθλιότητας καί ἀρχὴ ἀνταρσίας γιά τούς φτωχοῦς. «Τήν ὥρα πού ἡ ἐξαθλίωση στρώνει τό ἔδαφος σας μέ πτώματα, γερμίζει τίς φυλακές σας μέ κλέφτες καί δολοφόνους, τί βλέπουμε ἀπό τή μεριά τῶν λωποδυτῶν τῆς ὑψηλῆς κοινωνίας;... τήν πιό μεγάλη διαφθορά, τόν πιό ἀποτρόπαιο κυνισμό, τίς πιό ἀδιάντροπες ληστείες... Δέν φοβᾶστε πώς ὁ φτωχός, πού τόν καθίζουμε στό ἐδώλιο τοῦ κατηγορουμένου ἐπειδὴ ἄρπαξε ἕνα κομμάτι ψωμί μέσ' ἀπό τά κάγκελα ἐνός

άρτοπωλείου, θά ἀγανακτήσει κάποια μέρα και θά γκρεμίσει πέτρα πέτρα τό Χρηματιστήριο, τό ἀπαίσιο αυτό άντρο όπου λεηλατούνται άτιμωρητί οι θησαυροί του Κράτους, οι περιουσίες των οικογενειών⁶⁶.» Όμως ή έγκληματικότητα αυτή πού χαρακτηρίζει τις εϋπορες τάξεις είναι άνεκτή από τον νόμο, και όταν καμιά φορά υποπίπει στή δικαιοδοσία του, είναι σίγουρη πώς θά τύχει της επιείκειας του δικαστηρίου και της διακριτικότητας του Τύπου⁶⁷. Από τά παραπάνω πηγάζει και ή ιδέα, πώς οι ποινικές δίκες μπορούν να δώσουν την ευκαιρία σε πολιτικές συζητήσεις, πώς πρέπει κανείς να έπωφελεϊται από τις δίκες πού άφορούν πολιτικά φρονήματα ή διώξεις ασκούμενες ενάντια στους εργάτες για να καταγγείλει τη γενική λειτουργία της ποινικής δικαιοσύνης: «Ό χώρος των δικαστηρίων δεν είναι πιά, όπως άλλοτε, ένας τόπος επίδειξης της άθλιότητας και των δεινών της εποχής μας, ένα είδος ξεχωριστής περιοχής όπου παρελαύνουν, τό ένα δίπλα στο άλλο, τά τραγικά θύματα της κοινωνικής μας άναρχίας· είναι ένας στίβος πού άντηχεί από τις φωνές των αγωνιστών⁶⁸.» Από δω πηγάζει επίσης και ή ιδέα, ότι οι πολιτικοί κρατούμενοι, άφου κι αυτοί, όπως και οι έγκληματίες, έχουν άμεση εμπειρία του ποινικού συστήματος, αλλά αυτοί είναι σε θέση να άκουστούν, έχουν την υποχρέωση να γίνονται τά φερέφωνα όλων των κρατουμένων: αυτοί πρέπει να διαφωτίζουν «τόν έναρτο από της Γαλλίας, πού δεν γνώρισε ποτέ του τις όδυνηρές ποινές πού επιβάλλονται παρά μόνο μέσα από τά στομφώδη κατηγορητήρια ενός εισαγγελέα⁶⁹.»

Χαρακτηριστική της άμφισβήτησης της ποινικής δικαιοσύνης και των όρων πού χαράζει προσεκτικά γύρω από την έγκληματικότητα, είναι ή τακτική αυτών πού θά μπορούσαμε να άποκαλέσουμε τά «άντι-επίκαιρα». Των λαϊκών δηλαδή έφημερίδων πού άντιστρέφουν την έκμετάλλευση των έγκλημάτων και των δικών πού γίνεται από τις άλλες έφημερίδες, όπως, λογουχάρη, ή «Έφημερίδα των Δικαστηρίων», πού «διψούν για αίμα», «τρέφονται με τις φυλακές», και χρησιμοποιούν καθημερινά ένα «μελοδραματικό ρεπερτόριο⁷⁰». Τά άντι-επίκαιρα υπογραμμίζουν συστηματικά τις έγκληματικές πράξεις της άστικής τάξης, άποδείχνοντας έτσι πώς ή τάξη αυτή είναι πού υποκειται στον «φυσικό εκφυλισμό» και στην «ήθική πάρωση» άντιπαραθέτουν στις άφηγήσεις των έγκλημάτων πού έχουν διαπραχθεί από τους άν-

θρώπους του λαού, την περιγραφή της εξαθλίωσης όπου τους θυθίζουν αυτοί πού τους εκμεταλλεύονται, και πού, στην κυριολεξία, τους στερούν τά προς τό ζήν και τελικά τους δολοφονούν⁷¹. άποδείχνουν άκόμα, στις ποινικές δίκες ενάντια στους εργάτες, πόσο ευθύνονται οι εργοδότες τους και όλόκληρη ή κοινωνία. Κοντολογίς, καταβάλλεται μεγάλη προσπάθεια για να άντιστραφεί ή μονότονη πολυλογία πάνω στο έγκλημα, ή όποία έχει για στόχο να άπομονώνει τό έγκλημα σαν κάτι τό τερατώδες και ταυτόχρονα να ρίχνει όλη την ευθύνη στις φτωχότερες τάξεις.

Στήν άντιποινική αυτή πολεμική ενάντια στο κοινωνικό σύστημα, οι όπαδοί του Fourier προχώρησαν, άναμφίβολα, πέρα άπ' όλους τους άλλους. Είναι, ίσως, οι πρώτοι πού έπεξεργάστηκαν μία πολιτική θεωρία πού άποτελεί ταυτόχρονα και μία θετική αξιολόγηση του έγκλήματος. Άν, σύμφωνα μ' αυτούς, τό έγκλημα είναι ένα παράγωγο του «πολιτισμού», είναι, επίσης, από αυτό τό γεγονός και ένα όπλο ενάντια στον πολιτισμό. Ένέχει δυναμισμό και μέλλον. «Η κοινωνική τάξη, κυριαρχούμενη από τον μοιραίο χαρακτήρα της άρχής του καταναγκασμού, έξακολουθεί να σκοτώνει με τον δήμιο ή με τις φυλακές αυτούς πού ή εύρωστη φύση τους άπορρίπτει ή περιφρονεί τις έντολές της, αυτούς πού ή υπερβολική τους δυναμικότητα τους έμποδίζει να παραμένουν έγκλειστοι στα στενάχωρα αυτά «σπάργανα», τά σπάζουν και τά ξεσκίζουν, γιατί είναι άντρες πού άρνιούνται να μείνουν για πάντα στην παιδική ήλικία⁷².» Δεν υπάρχει λοιπόν έγκληματική φύση, αλλά μονάχα συσχετισμοί δυνάμεων πού, άνάλογα με την κοινωνική τάξη στην όποία άνήκουν τά άτομα⁷³, τά οδηγούν στην έξουσία ή στή φυλακή: άν ήταν φτωχοί, οι σημερινοί δικαστές θά βρισκονταν σίγουρα στα κάτεργα· και οι τρόφιμοι των κατέργων, άν κατάγονταν από ευγενικό σόι, «θά έδρευαν στα δικαστήρια και θά άπένεμαν τη δικαιοσύνη⁷⁴.» Κατά βάθος, ή ύπαρξη του έγκλήματος εκφράζει την «έναντίωση της ανθρώπινης φύσης»· άντί να θεωρούμε τό έγκλημα ως άδυναμία ή άρρώστια, θά έπρεπε μάλλον να τό βλέπουμε σαν μία δύναμη πού όρθώνεται μπροστά μας, σαν μία «έκρηκτική διαμαρτυρία της ανθρώπινης άτομικότητας» πού του δίνει, χωρίς άμφίβολα, στα μάτια όλων, την περίεργη γοητεία του. «Δίχως τό έγκλημα, πού ξυπνάει μέσα μας ένα πλήθος από ναρκωμένα συναισθήματα και από μισοσδημένα πάθη, θά μέναμε για καιρό μέσα στην σύγ-

χυση, δηλαδή μέσα στην άτονία⁷⁵.» "Όστε μπορεί πολλές φορές τό εγκλημα να αποτελέσει ένα πολιτικό όπλο, πού, ένδεχόμενα, μπορεί να είναι τόσο αποτελεσματικό γιά τήν άπελευθέρωση τής κοινωνίας μας, όσο αποτελεσματικό ύπηρεξε γιά τή χειραφέτηση τών Μαύρων· θά είχε ποτέ πραγματοποιηθεί ή χειραφέτησή τους χωρίς τό εγκλημα; «Τό δηλητήριο, ό έμπρησμός, καί πολλές φορές ακόμα καί ή έξέγερση, μαρτυρούν γιά τή φοβερή έξαθλίωση πού ύπάρχει στις κοινωνικές συνθήκες⁷⁶.» Καί οι φυλακισμένοι; Είηαι ή μερίδα «ή πιό δυστυχημένη, ή πιό καταπιεσμένη τής ανθρώπινης». "Η «Φάλαγγα» υίοθετεί κι αυτή πολλές φορές τή σύγχρονη αισθητική του εγκλήματος, αλλά γιά να ύποστηρίξει έναν άγώνα όλότελα διαφορετικό.

Άπό δώ προκύπτει ή χρησιμοποίηση τών έπικαίρων όχι μονάχα γιά να άντιστρέφει προς τόν αντίπαλο τή μορφή τής ανηθικότητας, αλλά καί γιά να καταδειχνει τίσ διάφορες δυνάμεις πού άντιτάσσονται ή μιά στην άλλη. "Η «Φάλαγγα» αναλύει τίσ ποινικές ύποθέσεις σάν μιά σύγκρουση κωδικοποιημένη από τόν «πολιτισμό», τά μεγάλα εγκλήματα όχι σάν τερατώδεις αλλά σάν τή μοιραία έπάνοδο καί τήν έξέγερση αυτού πού είναι καταπιεσμένο⁷⁷, τίσ έλαφρές παρανομίες όχι σάν άναγκαία περιθωριακά φαινόμενα τής κοινωνίας, αλλά σάν τή γνήσια βοή τής μάχης πού ξετυλίγεται στην κοινωνία.

Άς τοποθετήσουμε έδω, ύστερα από τόν Vidocq καί τόν Laca-paigne, ένα τρίτο πρόσωπο, πού ή εμφάνισή του στάθηκε πολύ σύντομη· ή φήμη του δέν δάσταξε περισσότερο από μιά μέρα. Τό πρόσωπο αυτό δέν ύπηρεξε παρά ή πρόσκαιρη μορφή τής κατώτερης παρανομίας: ένα παιδί δέκα τριών ετών, χωρίς στέγη ούτε καί οικογένεια, κατηγορούμενο γιά άλητεία, καί πού μιά καταδίκη σέ δύο χρόνια σωφρονιστήριο τό δύθισε γιά πολύν καιρό στο έγκληματικό κύκλωμα. "Ενα παιδί, πού σίγουρα θά είχε περάσει άπαρατήρητο, άν δέν είχε άντιπαραθέσει στον λόγο του νόμου, πού τό χαρακτήριζε έγκληματία (στό όνομα τής πειθαρχίας, μάλλον, παρά σύμφωνα μέ τούς όρους του κώδικα), τόν λόγο μιάς παρανομίας πού δέν ύποτάσσεται στους τέτοιους καταναγκασμούς. "Ενα παιδί πού πρόβαλλε τήν άπειθεια μέ τρόπο συστηματικά διφορούμενο, σάν τήν άποχαλινωμένη τάξη τής κοινωνίας καί σάν τήν έπιβεβαίωση άπαράβατων δικαιωμάτων. "Όλες τίσ παρανομίες πού τό δικαστήριο καταχωρεί σάν παραβάσεις, ό κα-

τηγορούμενος τίσ μετέτρεπε σέ έπιβεβαίωση μιάς έντονης δύναμης: τήν έλλειψη κατοικίας σέ άλητεία, τήν άπουσία του άφέντη σέ άυτονομία, τήν έλλειψη έργασίας σέ έλευθερία, τήν έλλειψη έπαγγελματικής ένασχόλησης σέ άλλου είδους άπασχολήσεις τίσ μέρες καί τίσ νύχτες. "Η άντιμετώπιση αυτή τής παρανομίας μέ τό σύστημα πειθαρχία-ποινή-έγκληματικότητα θεωρήθηκε από τούς σύγχρονους του, ή μάλλον από τόν δημοσιογράφο πού παρακολούθησε τή δίκη, σάν τό γελοίο άποτέλεσμα τής άναμέτρησης άνάμεσα στον ποινικό νόμο καί στις μηδαμινές συνέπειες τής άπειθειας. Καί έτσι ήταν: ή ύπόθεση αυτή καθεαυτή, καί ή έτυμνηγορία πού άκολούθησε βρίσκονται στο κέντρο του προβλήματος τής νόμιμης τιμωρίας στον 19ο αιώνα. Τό ειρωνικό ύφος του δικαστή στην προσπάθειά του να τοποθετήσει τήν άπειθεια στα μεγαλόπρεπα πλαίσια του νόμου, καί ή αυθάδεια του κατηγορούμενου, καθώς προβάλλει τήν άπειθεια στα πλαίσια τών βασικών δικαιωμάτων, αποτελούν μιά παραδειγματική σκηνή τής έφαρμογής του ποινικού συστήματος.

Τή σκηνή αυτήν περιγράφει λεπτομερειακά ή «'Εφημερίδα τών Δικαστηρίων»⁷⁸: «Πρόεδρος: Πρέπει κανείς να κοιμάται σπίτι του. - Βέασσε (κατηγορούμενος): Καί μήπως έχω σπίτι; - "Όστε ζεις σάν άλήτης. - 'Εργάζομαι γιά να μπορέσω να ζήσω. - Τί δουλειά κάνεις; - Τί δουλειά κάνω; Μά, κάνω δέκα τρεις δουλειές μαζί. Πάντως δέν εργάζομαι γιά κανέναν ιδιαίτερα. Άπό κάμποσο καιρό δουλεύω μόνο γιά μένα. Άλλες δουλειές έχω τή μέρα καί άλλες τή νύχτα. Τή μέρα, λογονάχη, μοιράζω δωρεάν φυλλάδια στους περαστικούς: τρέχω πίσω από τ' άμάξια πού φέρουν τά δέματα: τά μεταφέρω στη λεωφόρο Neuilly: τή νύχτα, έχω τά θέατρα: άνοίγω τίσ πόρτες τών άμαξιών, πουλάω δελτία έξόδου γιά τό διάλειμμα: είμαι πολύ άπασχολημένος. - Καλύτερα θά ήταν γιά σένα να μπεις σέ κάποιο ίδρυμα καί να μάθεις τέχνη. - Εύχαριστώ πολύ! Τά ξερω τά τέτοια ιδρύματα καί τίσ μαθητείες, είναι πολύ άνιαρά. Κι άλλωστε, ό άφέντης πάντα γκρινιάζει καί δέν έχεις καμιά έλευθερία. - Δέν σέ άποζητάει ό πατέρας σου; - Δέν έχω πατέρα. - Καί ή μητέρα σου; - Ούτε καί μητέρα, ούτε συγγενείς, ούτε φίλους, είμαι έλεύθερος, άνεξάρτητος.» Άκούγοντας τήν καταδίκη του σέ δύο χρόνια σωφρονιστήριο, ό Βέασσε, «στραβομουτσούνιασε, μά άμέσως ξαναβρήκε τό κέφι του: "Στό κάτω κάτω, δύο χρόνια είναι μονάχα 24 μήνες. Άντε, πάμε!"»

Αυτήν ακριβώς τή σκηνή τήν παραθέτει ή «Φάλαγγα». Καί ή σημασία πού τής αποδίνει, ή λεπτομερειακή καί προσεκτική ανάλυσή της, αποδειχνει, πώς οί όπαδοί του Fouquier βλέπανε, σέ μιά τόσο συνηθισμένη υπόθεση, τόν συσχετισμό θεμελιακών δυνάμεων. 'Από τή μιά μεριά, έχουμε τή δύναμη του «πολιτισμού», πού αντιπροσωπεύεται από τόν Πρόεδρο του Δικαστηρίου, «ζωτανή νομιμότητα, πνεύμα καί γράμμα του Νόμου». Πρόκειται για ένα σύστημα καταναγκασμού, πού φαίνεται νά τό δίνει ο Κώδικας, αλλά πού στην πραγματικότητα βασίζεται μονάχα στην πειθαρχία. Πρέπει απαραίτητα νά υπάρχει για τόν καθένα ένας συγκεκριμένος χώρος, μιά εντόπιση, μιά αναγκαστική καταχώρηση: «Κοιμάται κανείς σπιτι του, λέει ο πρόεδρος, γιατί στ' αλήθεια, για τόν πρόεδρο, ο καθένας πρέπει νά έχει ένα δικό του σπιτι, μιά κατοικία, άσχετο αν είναι παλάτι ή καλύβα· δέν είναι αυτός υποχρεωμένος νά τήν προμηθεύσει· είναι μονάχα επιφορτισμένος νά αναγκάσει τόν καθένα νά τήν έχει.» 'Εκτός από αυτό, πρέπει κανείς νά έχει μιά θέση στην κοινωνία, μιά ταυτότητα αναγνωρίσιμη, μιάν άτομικότητα συγκεκριμένη: «Τί δουλειά κάνεις; Τό έρώτημα αυτό είναι ή απλούστερη έκφραση τής τάξης πού υπάρχει στην κοινωνία· ή κοινωνία απέχθανεται τήν αλητεία· ή αλητεία τήν άνησχει· πρέπει νά έχει κανείς μιά μόνιμη δουλειά, σταθερή, μακροχρόνια, νά νοιάζεται για τό αύριο, για τή μελλοντική του κατάσταση – έτσι μονάχα ή κοινωνία νιώθει έξασφαλισμένη ενάντια σέ κάθε επίθεση.» Τέλος, πρέπει νά έχει κανείς έναν προϊστάμενο, νά βρίσκεται μέσα σέ κάποιαν ιεραρχία· ή ύπαρξή του πρέπει νά εντάσσεται σέ καθορισμένα πλαίσια κυριαρχίας: «Πού εργάζεσαι; Δηλαδή, άφου δέν είσαι άφέντης, πρέπει νά είσαι ύπρέτης, κάτω από όποιουσδήποτε δρους· δέν πρόκειται για τή δική σου εύχαρίστηση· πρόκειται για τήν τάξη πού πρέπει νά τηρείται.» 'Απέναντι στην πειθαρχία πού αντιπροσωπεύεται από τόν νόμο, έχουμε τήν παρανομία πού εμφανίζεται σάν δικαίωμα· ή ρήξη πραγματοποιείται πολύ περισσότερο μέ τήν απείθεια παρά μέ τήν παράβαση. 'Απείθεια τής γλώσσας: τά γραμματικά λάθη καί ο τόνος τής απάντησης «δείχνουν τό τεράστιο χάσμα ανάμεσα στον κατηγορούμενο καί στην κοινωνία, πού από τή θέση του προέδρου άπευθύνεται στον κατηγορούμενο μέ τή σωστή γλώσσα». 'Απείθεια πού άντανακλά τό έμφυτο καί άμεσο αίσθημα τής έλευθερίας: «Ο κατηγορούμενος αισθάνεται

πώς ο μαθητευόμενος, ο εργάτης είναι σκλάβος, καί πώς ή σκλαβιά είναι θλιβερή... Ξέρει πολύ καλά πώς τήν έλευθερία αυτή, τήν ανάγκη τής έλεύθερης κίνησης πού νιώθει μέσα του, δέν είναι δυνατόν νά τήν απολαύσει στά πλαίσια τής συνηθισμένης τάξης... Προτιμάει τήν έλευθερία, έστω κι αν αυτή θεωρείται άταξία – τί σημασία έχει γι' αυτόν; Αυτό είναι ή έλευθερία, δηλαδή ή αυθόρμητη ανάπτυξη τής άτομικότητάς του, ανάπτυξη τραχειά, καί επομένως θάναυση καί στενοκέφαλη ίσως, αλλά ανάπτυξη φυσιολογική καί ένστικτώδης.» 'Απείθεια στίς οικογενειακές σχέσεις: δέν έχει σημασία αν τό έκθετο αυτό παιδί εγκαταλείφθηκε ή άποτίναξε μόνο του τόν οικογενειακό ζυγό, επειδή «δέν μπόρεσε νά υπομείνει τή σκλαβιά τής άνατροφής ούτε από τούς γονιούς του ούτε από τούς ξένους». Καί μέσα από όλες αυτές τίς άσήμαντες απείθειες, άπορρίπτεται, τελικά, όλόκληρος ο «πολιτισμός», καί αναφαίνεται ή «αγριότητα»: «Είναι ή εργασία, είναι ή όκηγρία, είναι ή ξενιοισιά, είναι ή άκολασία: είναι ότιδήποτε, εκτός από τήν τάξη· αν έξαιρέσουμε τή διαφορά πού παρουσιάζουν οί ασχολίες καί οί άκολασίες, είναι ή ζωή του πρωτόγονου, πού ζει μέρα μέ τή μέρα καί χωρίς έπαύριο⁷⁹.»

'Αναμφίβολα οί αναλύσεις τής «Φάλαγγας» δέν είναι δυνατόν νά θεωρηθούν αντιπροσωπευτικές των συζητήσεων πού διεξάγονταν τήν εποχή εκείνη στίς λαϊκές έφημερίδες για τά έγκλήματα καί για τό ποινικό σύστημα. 'Ανήκουν, όμως, στά συμφραζόμενα τής πολεμικής αυτής. Οί διδαχές τής «Φάλαγγας» δέν πήγαν όλότελα χαμένες. Ξαναζωντάνεψαν μέ τήν εύρύτατη απήχηση πού προκάλεσαν οί αναρχικοί όταν, στά τελευταία πενήντα χρόνια του 19ου αιώνα, έθεσαν τό πολιτικό πρόβλημα τής εγκληματικότητας, ξεκινώντας από μιάν επίθεση ενάντια στον ποινικό μηχανισμό· όταν αναγνώρισαν τήν εγκληματικότητα σάν τήν πιό μαχητική μορφή τής άρνησης του νόμου· όταν προσπάθησαν, όχι τόσο νά ήρωοποιήσουν τήν έξέγερση των εγκληματιών, όσο νά άποδεσμεύσουν τήν εγκληματικότητα σέ σχέση μέ τήν άστική νομιμότητα καί τήν άστική παρανομία πού τήν είχαν προσαρτήσει· όταν θέλησαν νά άποκαταστήσουν ή νά έδραιώσουν τήν πολιτική ένότητα των λαϊκών παρονομιών.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. 'Ο Faucher σημειώνει πώς η «άλυσίδα» ήταν ένα λαϊκό θέαμα, και «προπά- ντων» ύστερα από την κατάργηση του ικριώματος».
2. «Revue de Paris», 7 'Ιουνίου 1836. Στά 1836, τό μέρος αυτό του θεάματος δέν ήταν πιά δημόσιο· μονάχα μερικοί προνομιοῦχοι μπορούσαν νά τό παρακολουθή- σουν. 'Η ἀφήγηση τῆς σιδηροπέδησης τῶν καταδίκων, πού δημοσιεύεται στήν «Revue de Paris» εἶναι παρόμοια – ὡς καί στή χρησιμοποίηση τῶν ἰδίων λέξεων – μ' ἐκείνη τοῦ ἔργου «'Η τελευταία ἡμέρα ἐνός καταδίκου» (Dernier jour d' un condamné), 1829.
3. «Gazette des Tribunaux», 20 'Ιουλίου 1836.
4. "Ο.π.
5. «La Phalange», 1η Αὐγούστου 1836.
6. 'Η «Gazette des Tribunaux» δημοσιεύει τακτικά τούς καταλόγους αὐτούς καί τίς σημειώσεις γιά τούς «ἐγκληματίες». Χαρακτηριστικό δείγμα γιά τήν ἀναγνώ- ριση τοῦ Delacollonge: «Καταρακωμένο τοῖτινο παντελόνι πού σκεπάζει ἕνα ζευ- γάρι μπότες· πλήθιο ἀπό τό ἴδιο ὕφασμα, μέ γείσο, καί σταχί πουκάμισο... πα- νωφόρι ἀπό μαδιά τόχα» (6 'Ιουνίου 1836). 'Αργότερα, ἀποφασίστηκε νά με- ταμφιέσουν τόν Delacollonge γιά νά ἀποφύγει τίς διαιότητες τοῦ ὄχλου. 'Η «Ga- zette des Tribunaux» σημειώνει ἀμέσως τή μεταμφίεση αὐτή: «Παντελόνι ριγωτό, σακάκι ἀπό μαδιά τόχα, ψάθινο καπέλο» (20 'Ιουλίου).
7. «Revue de Paris», 'Ιούνιος 1836. Βλ. Claude Gueux: «Ψηλαφήσετε ὅλα αὐτά τά κρᾶνια... ὁ καθένας ἀπό τούς σκοτωμένους αὐτούς ἀνθρώπους διακρίνεται ἀπό τόν κτηνώδη τύπο του: νά ὁ λύγξ, νά ἡ γάτα, νά ὁ πίθηκος, νά ὁ γύπας, νά ἡ θαι- να».
8. «La Phalange», 1η Αὐγούστου 1836.
- 8α. Saturnalia: «Γιορτές τῶν Ρωμαίων πρὸς τιμὴν τοῦ Κρόνου, κατὰ τίς ὁποῖες οἱ σκλάβοι μετατρέπονταν σέ ἀφέντες, ἐνῶ, ἐπιτρεπτόταν καί κάθε εἶδους ἀκολα- σία». (Σημ. Μετ.).
9. «Revue de Paris», 7 'Ιουνίου 1836. Σύμφωνα μέ τήν «Gazette des Tribunaux», ὁ λοχαγός Thorez πού ἦταν ἐπικεφαλῆς τῆς ἀλυσίδας στίς 19 'Ιουλίου, θέλησε νά καταργήσει τά στολίδια αὐτά: «εἶναι ἀπαράδεκτο τήν ὥρα πού ξεκινᾶτε γιά τά κάτεργα γιά νά ἀποπλύνετε τά ἐγκλήματά σας, νά στολίζεστε μέ τόση ἀναισχυ- ντία, σάν νά πηγαίνετε σέ γάμο.»
10. «Revue de Paris», 7 'Ιουνίου 1836. Τήν ἡμερομηνία αὐτή οἱ 'Αρχές εἶχαν ἀπο- φασίσει νά περικύψουν τήν ἀλυσίδα γιά νά ἐμποδίσουν τούς χορούς, καί πολλοί στρατιῶτες εἶχαν ἐπιφορτιστεῖ νά τηρήσουν τήν τάξη ὡς τή στιγμή πού θά ξεκι- νοῦσε ἡ πομπή τῶν ἀλυσοδεμένων καταδίκων. 'Ο πανηγυρισμός τῶν καταδίκων περιγράφεται στό ἔργο «'Η τελευταία ἡμέρα ἐνός καταδίκου». «'Η κοινωνία πού ἀντιπροσωπεύεται ἐκεῖ ἀπό τούς δεσμοφύλακες καί τούς τρομοκρατημένους πε- ριέργους, φαίνεται νά καταφρονεῖται ἀπό τό ἐγκλημα, πού μεταβάλλει τή φρικια- στική αὐτή τιμωρία σέ οἰκογενειακή γιορτή.»

11. 'Ενα τέτοιο τραγούδι ἀναφέρεται ἀπό τήν «Gazette des Tribunaux» τῆς 10ης 'Απριλίου 1836. Τό τραγουδοῦσαν στους ἤχους τῆς «Μασσαλιώτιδας». Τό τρα- γούδι τοῦ πατριωτικοῦ πολέμου μετατρέπεται ἐδῶ καθαρά σέ τραγούδι κοινωνι- κοῦ πολέμου: «Τί γυρεύει ἀπό μᾶς ὁ ἡλίθιος αὐτός λαός; Τά δεινά μας ἔρχεται νά χλευάσει; Μᾶς κοιτάζει μέ ἥρεμο βλέμμα. Οἱ δῆμοί μας δέν τοῦ προξενοῦν καμιά φρίκη.»
12. 'Υπάρχει μιὰ τάξη ἀπό συγγραφείς πού «προσπάθησε μέ κάθε τρόπο νά προ- δώσει κακοποιούς προικισμένους μέ καταπληκτική ἐπιδεξιότητα στήν ἐξύμνηση τοῦ ἐγκλήματος· πού τούς δίνει τούς κύριους ρόλους, καί στρέφει τίς εὐφυολογίες τους, τίς δωμολοχίες τους καί τούς ἐλάχιστοι συγκαλυμμένους ἐμπαιγμούς τους ἐναντία στους ἐκπροσώπους τῆς ἐξουσίας. 'Όποιος ἔχει παρακολουθήσει τήν πα- ράσταση τοῦ ἔργου *Τό χάνι τῶν Adrets* (L' auberge des Adrets) ἢ τοῦ *Robert Ma- caire* – δρᾶμα πού ὁ λαός τό θεωρεῖ περίφημο – δέν μπορεί παρὰ νά δεχτεῖ πὼς οἱ παρατηρήσεις μου εἶναι εὐστοχες. Πρόκειται γιά τόν θρίαμβο, γιά τήν ἀποθέωση τοῦ θράσους καί τοῦ ἐγκλήματος. Οἱ ἐνάρετοι ἀνθρώποι καί οἱ δημόσιες 'Αρχές διακωμωδοῦνται ἀπό ἄκρη σέ ἄκρη» (H. A. Fregier, *Οἱ ἐπικίνδυνες τάξεις* [Les Classes dangereuses], 1840, II, σελ. 187-188).
13. «'Η τελευταία ἡμέρα ἐνός καταδίκου.»
14. «Gazette des Tribunaux», 19 'Ιουλίου 1836.
15. «Gazette des Tribunaux», 15 'Ιουνίου 1837.
16. «Gazette des Tribunaux», 23 'Ιουλίου 1837. Στίς 9 Αὐγούστου, ἡ 'Εφημερίδα ἀναφέρει πὼς τό ἀμάξι ἀναποδογυρίστηκε κοντά στό Guingamp: ἀντί νά στασιά- σουν, οἱ φυλακισμένοι «βοήθησαν τούς φύλακές τους νά ξανασηκώσουν τό ἀμά- ξι». 'Εντούτοις, στίς 30 'Οκτωβρίου σημειώνεται μιὰ ἀπόδραση στή Valence.
17. «La Fraternité», ἀριθ. 10, Φλεβάρη 1842.
18. 'Αριθμός πού παραθέτει ὁ G. de la Rochefoucauld στή διάρκεια τῆς συζήτη- σης γιά τή μεταρρύθμιση τοῦ Ποινικοῦ Κώδικα, 2 Δεκεμβρίου 1831, *Κοινοβου- λευτικά 'Αρχεῖα*, (Archives parlementaires), τόμ. LXXII, σελ. 209-210.
19. E. Ducréiaux, *Γιά τή μεταρρύθμιση τῶν σωφρονιστηρίων* (De la réforme pé- nitentiaire), 1837, τόμ. III, σελ. 276, καί συν.
20. E. Ducréiaux, *δ.π.*
21. G. Ferrus, *Περί φυλακισμένων* (Des prisonniers), 1850, σελ. 363-367.
22. E. de Beaumont καί A. de Tocqueville, *Ἐκθεση γιά τό σωφρονιστικό σύστη- μα* (Note sur le système pénitentiaire), 1831, σελ. 22-23.
23. Ch. Lucas, *Γιά τή μεταρρύθμιση τῶν φυλακῶν* (De la réforme des prisons), I, 1836, σελ. 127 καί 130.
24. F. Bigot-Préameneu, *Ἐπόμνημα στό Γενικό Συμβούλιο τῆς 'Εταιρίας τῶν Φυ- λακῶν* (Rapport au Conseil Général de la Société des Prisons), 1819.
25. «La Fraternité», Μάρτης 1842.
26. Κείμενο πού ἀπευθύνεται στό «L' Atelier» τοῦ 'Οκτωβρίου 1842, 3η χρονιά,

ἀριθμ. 3, από έναν ἐργάτη πού φυλακίστηκε γιά συνενοχή. Ὁ ἀνθρωπος αὐτός κατόρθωσε νά σημειώσει τή διαμαρτυρία, ἀκριδῶς τήν ἐποχή πού ἡ ἐφημερίδα εἶχε ἐξαπολύσει μιά καμπάνια ἐναντία στόν ἀνταγωνισμό τῆς ποινικῆς ἐργασίας. Στό ἴδιο τεύχος δημοσιεύτηκε καί μιά ἐπιστολή ἄλλου ἐργάτη πάνω στό ἴδιο θέμα. Βλ. ἐπίσης καί τήν «La Fraternité» τοῦ Μαρτίου 1842, πρώτη χρονιά, ἀριθ. 10.

27. L. Moreau-Christophe, *Περί θνησιμότητας καί ἡ τρέλα στό σωφρονιστικό καθεστῶς* (De la mortalité et de la folie dans le régime pénitentiaire), 1839, σελ. 7.

28. *Λαϊκός Καζακίας τῆς Γαλλίας* (L' Almanach populaire de la France), 1839, μέ ὑπογραφή «D», σελ. 49-56.

29. F. du Barbé Marbois, *Ἐκθεση γιά τήν κατάσταση στίς φυλακές τοῦ Calvados, τῆς Eure, τῆς Manche, καί τῆς Seine-Inférieure* (Rapport sur l'état des prisons du Calvados, de l' Eure, la Manche et la Seine-Inférieure), 1823, σελ. 17.

30. «Gazette des Tribunaux», 3 Δεκεμβρίου 1829. Βλ. πάνω στό ἴδιο αὐτό θέμα τήν «Gazette des Tribunaux», τῆς 19ης Ἰουλίου 1839· τή «Ruche Populaire», Αὐγούστος 1840, τήν «La Fraternité», Ἰούλιος-Αὐγούστος 1847.

31. Charles Lucas, *Γιά τή μεταρρύθμιση τῶν φυλακῶν* (De la réforme des prisons), II, 1838, σελ. 64.

32. Ἡ καμπάνια πάνω στό θέμα τοῦτο ἦταν ζωηρότατη πρὶν καί μετὰ τοὺς νέους κανονισμούς τῶν κεντρικῶν φυλακῶν, στά 1839. Αὐστηροὶ κανονισμοὶ (σιωπή, κατάργηση τοῦ κρασιοῦ καί τοῦ καπνοῦ, μείωση τοῦ σιτηρέσιου), πού τοὺς ἀκολούθησαν ἐξεγέρσεις. Στόν «Moniteur» τῆς 3ης Ὀκτωβρίου 1840, ἀναφέρεται: «Σκανδαλώδες ἦταν νά βλέπει κανεὶς τοὺς κρατουμένους νά πίνουν κρασί κατά κόρο, νά τρῶνε κρέας, κυνήγι καί γλυκά ἄλων τῶν εἰδῶν, σάν νά ἦταν ἡ φυλακή ἓνα βολικό ξενοδοχεῖο ὅπου μποροῦσαν νά προμηθευτοῦν τίς λιχουδιές, πού, συνήθως, τοὺς στεροῦσε ἡ ἐλεύθερη ζωή.»

33. Στά 1826, πολυάριθμα Ἐπαρχιακά Συμβούλια ζήτησαν νά ἀντικατασταθεῖ ἡ ἐξακολουθητική καί ἀνώφελη κάθειρξη ἀπὸ τήν ἐξορία. Στά 1842, τὸ συμβούλιο τῆς Hautes-Alpes ζητᾷ νά ξαναγίνουν οἱ φυλακές «ἀληθινὰ ἐξίλαστήριες»· τὸ ἴδιο ζητοῦν καί τὰ συμβούλια τῆς Drôme, τῆς Eure-et Loir, τῆς Nièvre, τῆς Rhône, καί τῆς Seine-et-Oise.

34. Σέ μίαν ἐρευνα πού διενεργήθηκε στά 1839, ἀνάμεσα στοὺς διευθυντές τῶν κεντρικῶν φυλακῶν, ὁ Διευθυντὴς τῆς φυλακῆς τοῦ Embrun εἶπε: «Ἡ ὑπερβολικὴ ἀνεση πού ἐξασφαλίζουν οἱ φυλακές, συντελεῖ ἀναμφισβήτητα στήν τρομαχτικὴ αὐξηση τῶν ὑποτροπῶν.» Ὁ Διευθυντὴς τῆς Eyssey: «Τὸ σημερινὸ καθεστῶς δὲν εἶναι ἀρκετὰ αὐστηρὸ, καί ἂν ὑπάρχει κάτι τὸ βέβαιο, εἶναι πῶς πολλοὶ ἀπὸ τοὺς κρατουμένους γοητεύονται ἀπὸ τὴ φυλακή, γιὰτί δρῶσκουν σ' αὐτὴν διεστραμμένες ἀπολαύσεις πού γι' αὐτοὺς εἶναι τὸ πᾶν.» Ὁ Διευθυντὴς τῆς Limoges: «Τὸ σημερινὸ καθεστῶς τῶν κεντρικῶν φυλακῶν δὲν εἶναι καθόλου κατασταλτικὸ, καί ἔτσι οἱ ὑπότροποι θεωροῦν τίς φυλακές πραγματικὰ οἰκοτροφεῖα» (Βλ. L. Moreau-Christophe, *Πολεμικὴ σχετικὰ μέ τὸ σωφρονιστικὸ σύστημα* [Polemiques pénitentiaires], 1840, σελ. 86). Ἐνδιαφέρον θά ἦταν νά συγκρίνουμε τὰ παραπάνω μέ τίς δηλώσεις πού ἔκαναν, τὸν Ἰούλιο τοῦ 1974, οἱ ὑπεύθυνοι τῶν

συνδικάτων τῆς σωφρονιστικῆς διοίκησης, ἀναφορικά μέ τὰ ἀποτελέσματα τοῦ φιλελευθερισμοῦ στίς φυλακές.

35. Ὁ.π., σελ. 77 καί συν.

36. Ch. Comte, *Πραγματεία περὶ Νομοθεσίας* (Traité de Législation), 183, [;] σελ. 49.

37. H. Lauvergne: *Οἱ καταδικασμένοι σέ κάτεργα* (Les forçats), 1841, σελ. 337.

38. E. Buré, *Ἡ ἐξαθλίωση τῆς ἐργατικῆς τάξης στήν Ἀγγλία καί στή Γαλλία* (De la misère des classes laborieuses en Angleterre et en France), 1840, II, σελ. 391.

39. P. Rossi, *Πραγματεία περὶ Ποινικοῦ Δικαίου* (Traité de droit pénal), 1829, I, σελ. 32.

40. Ch. Lucas, *Γιά τὴ μεταρρύθμιση τῶν φυλακῶν* (De la réforme des prisons), II, 1838, σελ. 82.

41. P. Rossi, *δ.π.*, σελ. 33.

42. Βλ., E. J. Hobsbawm, *Οἱ ληστές* (Les Bandits), γαλλ. μετάφρ., 1972.

43. Γιά τὸ πρόβλημα τῆς ἐκτόπισης, βλ. F. de Barbé-Marbois, *Παρατηρήσεις σχετικὰ μέ τὴν ψηφοφορία σέ 41 ἐπαρχιακὰ συμβούλια* (Observations sur les votes de 41 Conseils Généraux), καθὼς καί τὴ συζήτηση ἀνάμεσα στόν Blossville καί τὸν La Pilorgerie (ἀναφορικά μέ τὸ Bontany Bay). Ὁ Buré, ὁ συνταγματάρχης Marengo καί ὁ L. de Carné, μεταξὺ ἄλλων, ὑπέβαλαν κι αὐτοὶ σχέδια ἀποικισμοῦ τῆς Ἀλγερίας ἀπὸ ἐγκληματίες.

44. Μιά ἀπὸ τίς πρώτες φάσεις στάθηκε ἡ ὀργάνωση, κάτω ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τῆς Ἀστυνομίας, τῶν οἰκῶν ἀνοχῆς (1823), πράγμα πού ξεπερνοῦσε κατὰ πολὺ τίς διατάξεις τοῦ νόμου τῆς 14ης Ἰουλίου 1791 γιά τὴν ἐπιτήρηση τῶν πορνείων. Ἀναφορικά μ' αὐτὸ τὸ θέμα, βλ. τίς χειρόγραφες συλλογές τῆς Διεύθυνσης τῆς Ἀστυνομίας (20-26). Καί ἰδιαίτερα τὴν ἐγκύκλιο τῆς 14ης Ἰουνίου 1823 τοῦ Διευθυντῆ τῆς Ἀστυνομίας: «Πολὺ φυσικὸ εἶναι ἡ ἐγκαθίδρυση τῶν πορνείων νά προκαλεῖ τὴ δυσαρέσκεια κάθε ἀνθρώπου πού ἐνδιαφέρεται γιά τὴ δημόσια ἠθικὴ· δὲν εἶναι καθόλου ἐκπληκτικὸ ὅτι οἱ ἀξιωματικοὶ τῆς Ἀστυνομίας ἐναντιώνονται μέ κάθε μέσο στήν ἐγκαθίδρυση τῶν οἰκῶν αὐτῶν στίς περιοχὲς τῆς δικαιοδοσίας τους... Ἡ ἀστυνομία πιστεύει πῶς ἡ συμβολὴ τῆς στήν ἀποκατάσταση τῆς δημόσιας τάξης θά ἦταν πολὺ σημαντικὴ ἂν κατόρθωνε νά περιορίσει τὴν πορνεία στοὺς οἰκούς ἀνοχῆς, ὅπου ἡ δράση τῆς μπορεῖ νά εἶναι μόνιμη καί ὁμοίομορφη, καί δὲν θά μποροῦσαν νά ξεφύγουν ἀπὸ τὴν ἐπιτήρησή τῆς.»

45. Τὸ βιβλίο τοῦ Parent-Duchatelet γιά τὴν *Πορνεία σὸ Παρίσι* (Prostitution à Paris), 1836, μπορεῖ νά θεωρηθεῖ κάτι σάν μαρτυρία γιά τὴ σύνδεση αὐτὴ - πού καλύπτεται ἀπὸ τὴν ἀστυνομία καί τοὺς ποινικοὺς θεσμούς - τοῦ ἐγκληματικοῦ περιβάλλοντος μέ τὴν πορνεία. Ἡ περίπτωση τῆς ἰταλικῆς Μαφίας πού μεταφυσεύτηκε στίς ἠνωμένες Πολιτεῖες καί χρησιμοποιήθηκε ταυτόχρονα γιά ἀπόκτηση ἀθέμιτου κέρδους καί γιά πολιτικούς σκοπούς, εἶναι ἓνα τρανὸ παράδειγμα κατάκτησης μᾶς παρανομίας μέ λαϊκὴ προέλευση.

46. Γιά τὸν ρόλο αὐτὸν τῶν ἐγκληματιῶν στήν ἀστυνομικὴ καί ἰδιαίτερα στήν πο-

λιτική επιτήρηση, βλ., τό 'Υπόμνημα του Lemaire. Οι «καταδότες είναι άτομα που «έλπίζουν στην επιείκεια για τον ίδιο τον εαυτό τους» «πρόκειται συνήθως για κακοποιά υποκείμενα που συμβάλλουν στην ανακάλυψη ακόμα χειρότερων κακοποιών. Κι εκτός από αυτό, μιά που κάποιος έχει περάσει στα κατάστιχα της 'Αστυνομίας, από αυτή τη στιγμή δεν ξεφεύγει ποτέ από την επιτήρησή της».

47. Κ. Μαρξ, *Η 18η Μπρυμαίρ του Λονδοβίκου-Ναπολέοντα Βοναπάρτη* (Le 18 Brumaire de Louis-Napoléon Bonaparte), Ed. Sociales, 1969, σελ. 76-78.

48. Α. Bonneville, *Συμπληρωματικοί θεσμοί του συστήματος των φυλακών* (Des institutions complémentaires du système pénitencier), 1847, σελ. 397-399.

49. Βλ., Η. Α. Frégier, *Οι επικίνδυνες τάξεις* (Les classes dangereuses), 1840, I, σελ. 142-148.

50. Α. Bonneville, *Περί 'Υποτροπής* (De la récidive), 1844, σελ. 92-93. 'Εμφάνιση του προσωπικού δελτίου του εγκληματία και σύσταση των έπιστημών του ανθρώπου: ακόμα μιά έφευρση που οι ιστορικοί, κατά κανόνα, δεν εκτιμούν.

51. 'Από την Παλιόρθωση κιόλας, έχουμε πολλές μαρτυρίες για την έναντίωση των δικαστικών λειτουργών στο σύστημα αυτό (πράγμα που αποδείχνει ότι δεν πρόκειται για μοναδικό φαινόμενο ή διψη αντίδραση). Καί ιδιαίτερα ή διάλυση, ή μάλλον ή εκ νέου χρησιμοποίηση της ναπολεόντειας αστυνομίας, δημιούργησε πολυάριθμα προβλήματα. Οι δυσκολίες όμως δεν έκαυσαν. Βλ., την άγόρευση του Belleyme, στά 1825, όταν αναλαμβάνει τά καθήκοντά του και προσπαθεί νά διαφοροποιηθεί από τους προκατόχους του: «Οί νόμιμοι δρόμοι μάς άνοίγονται... 'Αναθρεμμένος στο σχολειό των νόμων, εκπαιδευμένος στο σχολειό ενός τόσο άξιου δικαστικού σώματος... είμαστε οί βοηθοί της δικαιοσύνης.» (Βλ. *Ιστορία της Διοίκησης* [Histoire de l' Administration], του Μ. de Belleyme). Κι ακόμα, τό έξαιρετικά ενδιαφέρον λιβελλογράφημα του Molène, *Περί 'Ελευθερίας* (De la Liberté).

52. Βλ., τά *Απομνημονεύματά του*, που δημοσιεύτηκαν μέ τό όνομά του, καθώς και την *Ιστορία του Βιντόκ από τον ίδιο* (Histoire de Vidocq racontée par lui-même).

53. 'Η καταγγελία αυτή τονίζεται κατηγορηματικά και από τον Canler στά *Απομνημονεύματά του* (επανεκδοση του 1968, σελ. 15).

54. Πάνω στην ένδεχόμενη εξέλιξη του Lacenaire, σύμφωνα μέ τίς αντίληψεις των συγκαιρινών του, βλ., τίς πληροφορίες που έχει μαζέψει ο Μ. Lebaillly στην έκδοσή του των *Απομνημονευμάτων* του Lacenaire, 1968, σελ. 297-304.

55. 'Ο κύκλος των έτών 1835-36: ο Fieschi, που έπρεπε νά καταδικαστεί στην ποινή για τούς πατροκτόνους και τούς βασιλοκτόνους, ύπηρξε μιά από τίς αιτίες που ο πατροκτόνος Rivière καταδικάστηκε σέ θάνατο, παρ' όλο τό 'Υπόμνημα που είχε κυκλοφορήσει και που ο εκπληκτικός του χαρακτήρας μειώθηκε σίγουρα από τή φήμη του Lacenaire, τή λαμπρότητα της δίκης του και των γραπτών του, που δημοσιεύτηκαν χάρη στον Διοικητή της 'Ασφάλειας (άφου είχαν κάπως λογοκριθεί), στίς άρχές του 1836, λίγους μήνες πριν ο συνένοχός του François παρουσιάσει, μαζί μέ τούς άλυσοδεμένους που έφευγαν για τή Βρέστη, ένα από τά

τελευταία μεγάλα άγοραία θεάματα του εγκλήματος. Κύκλος των παρανομιών και της εγκληματικότητας, κύκλος των άγορεύσεων για τό έγκλημα και περί του εγκλήματος.

56. Στά τέλη του 18ου αιώνα ο Colquhoun αναφέρεται στη δυσκολία που παρουσιάζει τό έργο αυτό σέ μιά πόλη όπως τό Λονδίνο. *Πραγματεία σχετικά μέ τήν αστυνομία του Λονδίνου* (Traité de la Police de Londres), γαλλ. μετάφρ., 1807, I, σελ. 32-34 και 299-300.

57. «Καμά άλλη τάξη δεν υποβάλλεται σέ τέτοιου είδους επιτήρηση· αυτή άσκείται μέ τον ίδιο σχεδόν τρόπο που άσκείται και ή επιτήρηση των άπελευθερωμένων καταδίκων· φαίνεται νά κατατάσσει τούς εργάτες στην κατηγορία που άποκαλείται τώρα «επικίνδυνη τάξη της κοινωνίας» (βλ., «L' Atelier», 5η χρονιά, άριθ. 6, Μάρτης 1845 - άναφορικά μέ τό διβλιάριο).

58. Βλ., λογουχάρη, J. B. Monfalcon, *Ιστορία των εξέγερσεων στη Λυών* (Histoire des insurrections de Lyon), 1834, σελ. 142.

59. Βλ., «L' Atelier» 'Οκτώβρης 1840, ή ακόμα και την «La Fraternité», 'Ιούλιος-Αύγουστος 1847.

60. 'Εκτός από την «Gazette des Tribunaux» και τον «Courrier des Tribunaux», κυκλοφορούσε και ή «Le Journal des Concierges».

61. Βλ., «L' Atelier», 'Ιούνιος 1844: 'Υπόμνημα στην παρισινή Βουλή για νά στέλνονται οί κρατούμενοι στά πιά «άνθυγεινά και επικίνδυνα έργα» τον 'Απρίλη του 1845, ή έφημερίδα παραθέτει τον πειραματισμό που έγινε στη Βρετανία, όπου πολυάριθμοι στρατιωτικοί καταδικοί πέθαναν από πυρετό στη διάρκεια της κατασκευής έργων διάνοιξης διωρύγων. Τό Νοέμβρη του 1845: γιατί οί κρατούμενοι δεν εργάζονται στην έπεξεργασία του ύδραργυρου ή του άνθρακικού μόλυδου; Βλ., ακόμα την έφημερίδα «Démocratie Politique» των έτών 1844-1845.

62. Στο «L' Atelier» του Νοέμβρη 1843, παρατίθεται μιά πολεμική ενάντια στα «Μυστήρια των Παρισίων», επειδή μιλάνε πάρα πολύ καλά για τούς εγκληματίες, για τή γραφικότητά τους, για τό λεξιλόγιό τους, κι επειδή τονίζεται υπερβολικά ο μοιραίος χαρακτήρας της ροπής προς τό έγκλημα. Στην έφημερίδα «La Ruche populaire», συναντάμε και άλλες τέτοιες καταγγελίες, που αυτή τή φορά αναφέρονται στο θέατρο.

63. *Εγκληματικότητα και σωφρονιστικό σύστημα στη Γαλλία κατά τον 19ο αιώνα* (Delinquance et système pénitentiaire de France au XIXe siècle), ανέκδοτο κείμενο.

64. «L' Humanitaire», Αύγουστος 1841.

65. «La Fraternité», Νοέμβρης 1845.

66. «La Ruche populaire», Νοέμβρης 1842.

67. Βλ., «La Ruche populaire», Δεκέμβρης 1839: άπάντηση του Vincard σέ κάποιο άρθρο του Balzac, που δημοσιεύτηκε από τό «Le Siècle». 'Ο Balzac έγραφε πώς μιά κατηγορία για κλοπή έπρεπε νά εξετάζεται μέ περιοικηση και διακριτικότητα όταν πρόκειται για έναν εύπορο που ή παραμικρή του άνεπιτιμότητα γίνεται

άμέσως γνωστή: «Πέστε μας, Κύριε, με τό χέρι στην καρδιά» απαντά ο Vinçard, «μήπως δέν συμβαίνει καθημερινά τό αντίθετο, μήπως όταν έχει κανείς μεγάλη περιουσία και ύψηλό αξίωμα δέν βρίσκει πάντα χίλιες δυό λύσεις, χίλιους δυό τρόπους για νά συγκαλύψει μία δυσάρεστη υπόθεση;».

68. «La Fraternité», Νοέμβρης 1841.

69. «Λαϊκός Καζαμίνας τής Γαλλίας» (Almanach populaire de la France), 1839, σελ. 50.

70. «Pauvre Jacques», Έτος πρώτο, άριθ. 3.

71. Στην «La Fraternité» του Μάρτη του 1847, εξετάζεται ή υπόθεση Drouillard και γίνονται διάφοροι ύπαινηγοί για τίς καταχρήσεις στη Διοίκηση του Ναυτικού στο Rochefort. Τόν Ιούνιο του 1847, δημοσιεύεται ένα άρθρο πάνω στη δίκη του Boulmy και για την υπόθεση Cubière-Pellaprat. Καί τόν Ιούλιο-Αύγουστο τής ίδιας χρονιάς, ένα άλλο άρθρο πού αναφέρεται στις καταχρήσεις των Benier-Lagrange-Jussieu.

72. «La Phalange», 10 Ιανουαρίου 1837.

73. «Η αναγνωρισμένη πορνεία, ή άμεση ύλική ύπεξαίρεση, ή κλοπή με ρήξη, ή δολοφονία, ή ληστεία, αποδίδονται στις κατώτερες τάξεις· ενώ ή επιδέξια άρπαγή, ή έμμεση και έκλεπтуσμένη κλοπή, ή έπιστημονική εκμετάλλευση τής ανθρώπινης άγέλης, οι έντεχνες προδοσίες, οι μεγαλοφυείς δολοπλοκίες, τέλος όλες οι διαστροφές και όλα τά έγκλήματα πού είναι πραγματικά προσοδοφόρα αλλά άριστοκρατικά, και πού ο νόμος είναι ύπερβολικά διακριτικός για νά τά θίξει, παραμένουν τό μονοπώλιο των άνωτερων τάξεων» (1η Δεκεμβρίου 1838).

74. «La Phalange», 1η Δεκεμβρίου 1838.

75. «La Phalange», 10 Ιανουαρίου 1837.

76. Ο.π.

77. Βλ., λογουχάρη, δσα δημοσιεύονται στη «La Phalange» αναφορικά με τόν Delacollonge, ή με τόν Elirabide, (1η Αύγούστου 1836 και 2 Οκτωβρίου 1840).

78. «La Gazette des Tribunaux», Αύγουστος 1840.

79. «La Phalange», 15 Αύγούστου 1840.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Τό σύστημα τής φυλάκισης

Αν έπρεπε νά δώσω μία συγκεκριμένη χρονολογία για τή συμπλήρωση τής διαμόρφωσης του συστήματος των φυλακών, δέν θά διάλεγα τό 1810 και τόν Ποινικό κώδικα, ούτε τό 1844 και τόν νόμο πού έθετε ως άρχή τόν έγκλεισμό σέ κελλιά· δέν θά διάλεγα ίσως ούτε τό 1838, έποχή όπου μολαταύτα δημοσιεύτηκαν τά βιβλία του Charles Lucas, του Moreau-Christophe και του Faucher για τή μεταρρύθμιση των φυλακών - αλλά τήν 22 Ιανουαρίου 1840, ήμερομηνία όπου έγιναν τά επίσημα έγκαίνια του Mettray¹. Η, ακόμα καλύτερα, τήν έκτός ήμερολογίου ένδοξη εκείνη μέρα, πού ένα παιδί του Mettray ψυχορραγούσε λέγοντας: «Τί κρίμα νά πρέπει νά εγκαταλείψω τόσο νωρίς τό ίδρυμα².» Έπρόκειτο για τό θάνατο του πρώτου άγιου των σωφρονιστηρίων. Καί άλλοι μακάριοι σίγουρα τόν άκολούθησαν, αν πιστέψουμε τά δσα έλεγαν οι κρατούμενοι πλέκοντας τό έγκώμιο τής καινούργιας κολαστικής πολιτικής του σώματος: «Θά προτιμούσαμε τόν ξυλοδαρμό, μά τό κελλί μάς πάει καλύτερα».

Γιατί νά διαλέξω τό Mettray; Διότι είναι ή πειθαρχική μορφή στην πιό έντονη κατάσταση της, τό πρότυπο πού συγκεντρώνει όλες τίς καταναγκαστικές τεχνολογίες τής συμπεριφοράς. Έγάρχει έδώ κάτι από «τό μοναστήρι, από τή φυλακή, από τό κολλέγιο, από τόν στρατό». Οι αυστηρά ιεραρχημένες ομάδες στίς όποιες ταξινομούνται οι κρατούμενοι, ανάγονται ταυτόχρονα σέ πέντε πρότυπα: τό πρότυπο τής οικογένειας (κάθε ομάδα είναι μία «οικογένεια» αποτελούμενη από «άδελφια» και δυό «πρωτότοκους»)· τό πρότυπο του στρατού (κάθε οικογένεια, με έπικεφαλής έναν άρχηγό, διαιρείται σέ δυό τμήματα πού τό καθένα

τους έχει έναν υπαρχηγό· κάθε κρατούμενος έχει έναν αριθμό μη-τρών και πρέπει να παίρνει μέρος στα βασικά στρατιωτικά γυμνάσια· επιθεώρηση καθαριότητας γίνεται κάθε μέρα, οι στολές επιθεωρούνται μία φορά την εβδομάδα· τό προσκλητήριο γίνεται τρεις φορές την ημέρα· τό πρότυπο του εργαστηρίου, μέ αρχηγούς και επιστάτες που επιτηρούν την εργασία και τή μαθητεία των νεότερων κρατουμένων· τό πρότυπο του σχολείου (μιά ή μιάμιση ώρα μάθημα την ημέρα· ή διδασκαλία γίνεται από τόν δάσκαλο και τούς υπαρχηγούς)· και τέλος τό δικαστικό πρότυπο· κάθε μέρα ή δικαιούση απονέμεται στην αίθουσα επισκέψεων του σωφρονιστηρίου: «Έκει, ή παραμικρή άνυπακοή τιμωρείται, και ό καλύτερος τρόπος να άποφεύγονται σοβαρά άδικήματα, είναι να τιμωρούνται αυστηρότατα τά ελαφρότερα παραπτώματα: στό Mettray, άκόμα και μιά λέξη παραπάνω κολάζεται»· ή κυριότερη ποινή που επιβάλλεται είναι ή απομόνωση σε κελλί· γιατί «ή απομόνωση είναι ό καλύτερος τρόπος να έπηρεάσει κανείς τό ήθικό των παιδιών· μόνο στην απομόνωση, ή φωνή τής θρησκείας, που ίσως δέν έχει ποτέ μιλήσει στην καρδιά τους, άνακτά δλη τή συγκινησιακή τής δύναμη³»· όλος ό παραποινικός αυτός θεσμός, που έχει δημιουργηθεί για να μην είναι φυλακή, κορυφώνεται μέ τό κελλί, στους τοίχους του όποιου άναγράφεται μέ μαύρα γράμματα ή φράση: «Ό Θεός σας βλέπει».

Τούτο τό στοιβάγμα διαφορετικών προτύπων έπιτρέπει τήν περιχάραξη – στην έξειδικευμένη τής μορφή – τής λειτουργίας του «ντρεσαρίσματος». Οι αρχηγοί και υπαρχηγοί στό Mettray δέν πρέπει να είναι άποκλειστικά ούτε δικαστές, ούτε δάσκαλοι, ούτε επιστάτες, ούτε υπαξιωματικοί, ούτε «γονείς», αλλά λίγο άπ' όλα αυτά, και να έπεμβαίνουν μέ έναν ιδιαίτερο τρόπο. Είναι κατά κάποιον τρόπο τεχνικοί τής συμπεριφοράς: μηχανικοί τής συμπεριφοράς, όρθοπεδικοί τής άτομικότητας. Έργο τους είναι να κατασκευάζουν σώματα πειθήνια και συνάμα ικανά: έλέγχουν τς έννεα ή δέκα ώρες τής καθημερινής εργασίας (χειροτεχνικής ή άγροτικής)· διευθύνουν τς παρελάσεις, τς σωματικές άσκήσεις, τά σχολεία των στρατιωτικών μονάδων, τήν έγερση, τήν κατάκλιση, τς πορείες μέ τούς ήχους τής σάλπιγγας ή τής σφυρίχτρας· διδάσκουν γυμναστική⁴· έλέγχουν τήν καθαριότητα, επιβλέπουν τό λουτρό. «Ντρεσάρισμα», που συνοδεύεται άπό διαρκή παρακολούθηση· άπό τήν καθημερινή συμπεριφορά των κρατουμένων

άντλείται άδιάκοπα κάποια γνώση· και αυτή οργανώνεται ως μέσο μιάς διηνεκούς άξιολόγησης: «Όταν τό παιδί πρωτοέρχεται στην ποινική άποικία, υποβάλλεται σ' ένα είδος άνάκρισης για να έξακριωθεί ή καταγωγή του, ή θέση τής οικογένειάς του, τό παράπτωμα που τό έστειλε στό δικαστήριο, και γενικά όλα τά άδικήματα που διέπραξε στή σύντομη και συχνά δυστυχιισμένη ζωή του. Οι πληροφορίες αυτές καταγράφονται σ' έναν πίνακα όπου σημειώνονται διαδοχικά όλα όσα άφορούν κάθε κρατούμενο, τή διαμονή του στην ποινική άποικία, και τήν εργασία στην όποια τοποθετήθηκε μετά τήν άπόλυσή του⁵». Η διάπλαση του σώματος έπιτρέπει τή γνώση του άτόμου, ή μαθήτευση σε μιά τεχνική συνεπάγεται τρόπους συμπεριφοράς και ή άπόκτηση δεξιοτήτων διαπλέκεται μέ τήν παγίωση σχέσεων έξουσίας. Καταρτίζονται καλοί γεωργοί, εύρωστοι και επιδέξιοι· μέσα στην ίδια αυτή εργασία – άρκεί να έλέγχεται τεχνικά – φτιάχνονται ύποταγμένα ύποκειμένα και συγκεντρώνεται μιά δάσιμη γνώση γι' αυτά. Διπλό είναι τό άποτέλεσμα τής πειθαρχικής αυτής τεχνικής που άσκείται πάνω στα σώματα: ύπάρχει μιά «ψυχή» που πρέπει να γίνει γνωστή, και μιά ύποταγή που πρέπει να διατηρηθεί. Η δραστικότητα αυτού του συστήματος έγκύμνασης πιστοποιείται άπό τό άκόλουθο άποτέλεσμα: στό 1848, τή στιγμή όπου «ό έπαναστατικός ένθουσιασμός ξεσήκωνε τή φαντασία όλων, τή στιγμή όπου τά σχολεία του Angers, τής La Flèche, του Alfort, άκόμα και τά κολλέγια έπαναστατούν, οι τρόφιμοι του Mettray παραμένουν άτάραχοι⁶».

Τό «Mettray» είναι προπάντων ύποδειγματικό για τήν ιδιομορφία αυτής τής έπιχείρησης ντρεσαρίσματος, που συγγενεύει μέ άλλες μορφές έλέγχου στις όποιες στηρίζεται: τήν ιατρική, τή γενική άγωγή, τή θρησκευτική διδασκαλία. Δέν ταυτίζεται όμως άπόλυτα μέ αυτές. Ούτε και μέ τήν ίδια τή διοίκηση. Αρχηγοί ή υπαρχηγοί οικογένειας, έπιμελητές ή επιστάτες – όλα τά στελέχη ήταν ύποχρεωμένα να ζούν πολύ κοντά στους τροφίμους του άναμορφωτηρίου· τό ντύσιμό τους ήταν «σχεδόν τόσο λιτό», όσο κι εκείνο των κρατουμένων· δέν τούς έγκατέλειπαν ουσιαστικά ποτέ, επιτηρώντας τους μέρα νύχτα· σχημάτιζαν γύρω τους ένα δίκτυο μόνιμης παρακολούθησης. Άλλωστε, για να καταρτιστούν και οι ίδιοι οργανώθηκε στην ποινική άποικία μιά ειδική σχολή. Βασικό στοιχείο του προγράμματός της ήταν να υποβάλ-

λονται τά μελλοντικά στελέχη στην ίδια μαθητεία και στους ίδιους καταναγκασμούς με τους κρατούμενους: «υποβάλλονταν ως μαθητές στην πειθαρχία, που όφειλαν ως δάσκαλοι να επιβάλλουν αργότερα». Διδάσκονταν την τέχνη των σχέσεων έξουσίας. Πρώτο διδασκαλείο της καθαρής πειθαρχίας: τό «σωφρονιστήριο» δέν είναι εδώ άπλώς ένα σχέδιο που άναζητά τή δικαιολογία του στον «άνθρωπισμό» ή τις βάσεις του σέ μίαν «έπιστήμη»: είναι μιά τεχνική που μαθαίνεται, μεταδιβάζεται και ύπακούει σέ γενικούς κανόνες. Ή πρακτική που όμαλοποιεί μέ τή βία τή συμπεριφορά των άπειθάρχητων ή των επικίνδυνων μπορεί κι αυτή, μέ τή σειρά της, νά «όμαλοποιηθεί» μέ τήν τεχνική έπεξεργασία και τήν έλλογη σκέψη. Ή πειθαρχική τεχνική γίνεται ένας «έπιστημονικός κλάδος» που έχει κι αυτός τή σχολή του.

Συμβαίνει οί ιστορικοί των έπιστημών του άνθρώπου νά τοποθετούν στην έποχή αυτή τή γέννηση τής έπιστημονικής ψυχολογίας: γιά νά καταμετρήσει τά αισθήματα, ό Weber είχε άρχισει νά χειρίζεται τόν μικρό του διαβήτη στά ίδια εκείνα χρόνια. Όμως, αυτό που συμβαίνει στό Mettray (και λίγο αργότερα ή λίγο νωρίτερα στίς άλλες χώρες τής Εύρώπης) είναι φυσικά κάτι τό δλότελα διαφορετικό. Είναι ή εμφάνιση, ή μάλλον ή θεσμική έξειδίκευση και κάτι σάν δάπτιση ενός νέου τύπου έλέγχου – μαζί γνώση και έξουσία – πάνω στά άτομα που άντιστέκονται στην πειθαρχική όμαλοποίηση. Μολαταύτα, στον σχηματισμό και στην άνάπτυξη τής ψυχολογίας, ή εμφάνιση αυτών των έπαγγελματιών τής πειθαρχίας, τής όμαλοποίησης και τής καθυπόταξης, ίσοδυναμεί δίχως άλλο μέ αυτό που άποκαλούμε «διαφορικό κατώφλι» στην ψυχολογία. Μερικοί θά πούν ίσως πώς ή ποσοτική εκτίμηση των αισθητηριακών άντιδράσεων μπορούσε τουλάχιστον νά στηριχθεί στην αίγλη τής νεογέννητης φυσιολογίας και πώς, μ' αυτή τήν ιδιότητα, αξίζει νά έχει μιά θέση στην ιστορία των γνώσεων. Όμως, οί έλεγχοι τής όμαλότητας ήταν σέ μεγάλο βαθμό πλαισιωμένοι από μίαν ίατρική ή μίαν ψυχιατρική που τούς έξασφάλιζαν μιά κάποια μορφή «έπιστημονικότητας». Στηρίζονταν σ' έναν δικαστικό μηχανισμό που, άμεσα ή έμμεσα, τούς παρείχε μιά νόμιμη κατοχύρωση. Ήτοι, προστατευμένη από τις δυό αυτές σπουδαίες κηδεμονίες – και χρησιμεύοντας σ' αυτούς, έξάλλου, ως σύνδεσμος και τόπος άνταλλαγής – άναπτύχθηκε και έξακολουθεί άσταμάτητα νά άναπτύσσεται μιά συστηματική τεχνική

έλέγχου των κανόνων. Τά θεσμικά και ιδιότυπα στηρίγματα των μεθόδων αυτών πολλαπλασιάστηκαν από τήν έποχή του μικρού σχολείου του Mettray: οί μηχανισμοί τους αυξήθηκαν και σέ ποσότητα και σέ έκταση: πολλαπλασιάτηκαν οί δεσμοί τους μέ τά νοσοκομεία, τά σχολεία, τις δημόσιες διοικητικές υπηρεσίες και τις ιδιωτικές έπιχειρήσεις: οί φορείς τους όχι μονάχα αυξήθηκαν αριθμητικά, αλλά και απέκτησαν περισσότερη ισχύ και τεχνικά προσόντα: οί τεχνικοί τής άπειθαρχίας είχαν μιμητές. Τό Mettray και ή σχολή του άφησαν έποχή γιά τόν τρόπο μέ τόν όποιο όμαλοποίησαν τήν ισχύ τής όμαλοποίησης και όργάνωσαν τήν έξουσία-γνώση πάνω στά άτομα.

★

Γιατί όμως διαλέξαμε τή στιγμή αυτή ως τό τέρας τής διαμόρφωσης μιάς όρισμένης κολαστικής τέχνης, που εφαρμόζεται ακόμα και σήμερα; Άκριβώς επειδή ή εκλογή αυτή είναι κάπως «άδικη». Διότι τοποθετεί τό «τέρας» τής διαδικασίας στό περιθώριο του ποινικού δικαίου. Διότι τό Mettray είναι βέβαια μιά φυλακή, αλλά μιά φυλακή που χωλαίνει: φυλακή, άφου κρατούνταν εκεί νεαροί εγκληματίες καταδικασμένοι από τά δικαστήρια: αλλά και κάτι διαφορετικό, άφου εγκλείνονταν εκεί άνήλικοι που είχαν ένοχοποιηθεί και αργότερα άθωωθεί, σύμφωνα μέ τό άρθρο 66 του Κώδικα, καθώς και τρόφιμοι κρατούμενοι εκεί – όπως στον 18ο αιώνα – υπό τή μορφή πατρικού σωφρονισμού. Τό Mettray, κολαστικό πρότυπο, βρίσκεται στό άκραιο όριο του ποινικού συστήματος μέ τήν άύστηρή έννοια αυτού του όρου. Στάθηκε τό πιο περίφημο μιάς δλόκληρης σειράς ίδρυμάτων, που, πολύ πέρα από τά σύνορα του ποινικού δικαίου, αποτέλεσαν αυτό που θά μπορούσε νά όνομαστει «άρχιπέλαγος των φυλακών».

Οί γενικές αρχές, οί μεγάλοι κώδικες και οί διάφορες νομοθεσίες είχαν, μολαταύτα, διακηρύξει πώς δέν επιτρέπεται καμιά φυλάκιση «έκτός νόμου», καμιά κράτηση που νά μήν έχει αποφασιστεί από κάποιαν άρμόδια δικαστική αρχή, όχι πιά οί αυθαίρετοι και όμως μαζικοί εγκλεισμοί. Όστόσο, ή ίδια ή αρχή τής έξω-ποινικής φυλάκισης δέν εγκαταλείφθηκε στην πραγματικό-

τητα ποτέ⁷. Κι αν ο μηχανισμός του μεγάλου κλασικού εγκλεισμού εξαρθρώθηκε εν μέρει (και μόνο εν μέρει), πολύ σύντομα επανενεργοποιήθηκε, αναδιοργανώθηκε και αναπτύχθηκε σε όρισμένα σημεία. Έκείνο όμως που έχει ακόμα μεγαλύτερη σημασία, είναι ότι απέκτησε ομοιογένεια με το διάμεσο της φυλακής: από τη μιά μεριά με τις νόμιμες τιμωρίες, και από την άλλη με τους πειθαρχικούς μηχανισμούς. Τα σύνορα που ήταν ήδη μπερδεμένα κατά την κλασική εποχή ανάμεσα στον εγκλεισμό, στις δικαστικές ποινές και στους πειθαρχικούς θεσμούς, τείνουν να σβήσουν και να αντικατασταθούν από ένα σύστημα φυλάκισης με μεγάλη συνοχή, που διαδίδει τις σωφρονιστικές τεχνικές ως και στα πιο ανώδυνα πειθαρχικά συστήματα, που μεταδίδουν τους πειθαρχικούς κανόνες ως την καρδιά του ποινικού συστήματος και επισείουν την απειλή του χαρακτηρισμού της εγκληματικότητας πάνω και στην παραμικρή ακόμα άνομία, στην ελάχιστη άταξία, παρέκκλιση ή ανωμαλία. Ένα λεπτότατο, και μέχρι τώρα υποβαθμισμένο δίκτυο φυλάκισης, με συμπαγείς θεσμούς, με τμηματικές και διάχυτες διαδικασίες, αναλαμβάνει τώρα να εφαρμόσει τον αυθαίρετο, μαζικό, μη-κανονικό εγκλεισμό της κλασικής εποχής.

Δέν μπαίνει εδώ ζήτημα να περιγράψουμε λεπτομερειακά όλο αυτό το πλέγμα που περιβάλλει – άμεσα πρώτα, και αργότερα από όλοένα και μεγαλύτερη απόσταση – τη φυλακή. Άρκει να δώσουμε μερικά σημεία αναγνώρισης που θα επιτρέψουν την εκτίμηση της ευρύτητας του φαινομένου, και μερικές ήμερομηνίες που αποδείχνουν την πρώιμη εμφάνισή του.

Ύπηρξαν αρχικά τα αγροτικά τμήματα των κεντρικών φυλακών (που το πρώτο τους παράδειγμα ήταν του Gaillon, στα 1824, που το ακολούθησαν αργότερα το Fontevault, το Douaires, το Boulard): ύστερα τα αναμορφωτήρια για άπορα παιδιά, εγκαταλειμμένα και άλητες (τό Petit-Bourg στα 1840 και τό Ostwald στα 1842): τα άσυλα, τα φιλανθρωπικά ιδρύματα τα προοριζόμενα για τις «άμαρτωλές» κοπέλες που «έπιθυμούσαν να σωθούν από την άκολασία», για τις «άθώες εκείνες υπάρξεις που ή άνηθικότητα της μητέρας τους τις εκθέτει σε πρώιμη διαστροφή», για τις άπορες νέες που περιμένουν μπροστά στις πόρτες των νοσοκομείων και των φτωχόσπιτων. Ύπηρξαν ακόμα και οι ποινικές άποικίες που προέβλεπε ο νόμος του 1850: οι άνήλικοι που είχαν

άθωωθεί ή καταδικαστεί, έπρεπε να «άνατραφούν εκεί όλοι μαζί, κάτω από άυστηρότατη πειθαρχία, και να έπιδροθούν σε άγροτικές έργασίες καθώς και στις συνδεόμενες μ' αυτές βασικές διομηχανίες»: αργότερα θά προστεθούν σ' αυτούς οι προοριζόμενοι για έκτοπισμό άνήλικοι και «οί διεστραμμένοι και άνυπότακτοι τρόφιμοι του Ίδρύματος Δημόσιας Πρόνοιας⁸». Και άπομακρονόμενοι όλοένα και περισσότερο από τό καθαντό ποινικό σύστημα, οι κύκλοι της φυλακής διευρύνονται και ή άλλοτινή μορφή της φυλακής σβήνει λίγο λίγο πριν εξαφανιστεί όλότελα: έτσι, έχουμε τώρα τά ιδρύματα για εγκαταλειμμένα ή άπορα παιδιά, τά όρφανοτροφεία (όπως τό Neuhoft ή τό Mesnil-Firmin), τά ιδρύματα για μαθητευόμενους (όπως τό Benthléem της Reims ή τη Maison της Nancy): κι ακόμα, τά έργοστάσια-μοναστήρια, όπως εκείνα της La Sauvagefte και ύστερα της Tarare και του Jujurieu (όπου προσλαμβάνονται εργάτριες δεκατριών ετών, ζούν για χρόνια εγκλειστές εκεί και δέν θγαίνουν παρά μόνο υπό έπιτήρηση: οι κοπέλες αυτές δέν παίρνουν μισθό για την έργασία τους, αλλά όταν άπολύονται παίρνουν μίαν άμοιδή που παραλλάζει ανάλογα με τον ζήλο που έχουν έπιδείξει ή την καλή τους συμπεριφορά). Πέρα άπ' όλα αυτά, έχουμε μιά όλόκληρη σειρά από συστήματα που δέν αντίγράφουν τη «συμπαγή» φυλακή, αλλά χρησιμοποιούν όρισμένους από τους μηχανισμούς της: συλλόγους προστασίας, ήθοπλαστικά σωματεία, γραφεία που προσφέρουν βοήθεια και έξασφαλίζουν την έπιτήρηση, έργατικά συγκροτήματα και οικισμούς – που ή πρωτόγονη και άγαρμη τους μορφή διατηρεί ακόμα πολύ φανερά τά σημάδια του σωφρονιστικού συστήματος⁹. Και τελικά, τό τεράστιο αυτό σωφρονιστικό πλέγμα άνταμώνει με όλους τους πειθαρχικούς μηχανισμούς που λειτουργούν διάσπαρτοι μέσα στην κοινωνία.

Όπως είδαμε, ή φυλακή μετέτρεπε, στην ποινική δικαιοσύνη, την κολαστική διαδικασία σε σωφρονιστική τεχνική: ενώ τό «άρχιπέλαγος των φυλακών» μετατοπίζει αυτή την τεχνική από τά ποινικά ιδρύματα σ' όλόκληρο τό κοινωνικό σώμα. Και με πολλά σημαντικά άποτελέσματα.

1. – Τό ευρύτατο αυτό σύστημα καθιερώνει μίαν άργή, έξακολουθητική και άδιόρατη διαβάθμιση που επιτρέπει, κατά κάποιον τρόπο, τό φυσικό θά λέγαμε πέρασμα από την άταξία στο πταίσμα, και αντίστροφα από την παράβαση του νόμου στην

έκτροπή, σέ σχέση μέ έναν κανόνα, μ' ένα μέσον όρο, μιάν απαίτηση, μιά νόρμα. Μολονότι στήν κλασική έποχή ύπήρχε ένα είδος κοινής άναφοράς στό παράπτωμα γενικά¹⁰, ή κατηγορία του άδικήματος, ή κατηγορία του άμαρτήματος και εκείνη τής κακής συμπεριφοράς παρέμεναν χωρισμένες καθόσον έξαρτιόνταν από χωριστά κριτήρια και χωριστές άρμοδιότητες (τιμωρία, δικαστήριο, έγκλεισμός). Αντίθετα, ή φυλάκιση μέ τούς μηχανισμούς τής τής επιτήρησης και τιμωρίας, λειτουργεί σύμφωνα μέ μιά άρχή σχετικής συνέχειας. Συνέχεια τών ίδιων τών ίδρυμάτων πού παραπέμπουν τό ένα στό άλλο (άπό τό Ίδρυμα Δημόσιας Πρόνοιας στό όρφανοτροφείο, στό άναμορφωτήριο, στό σωφρονιστήριο, στό πειθαρχικά τάγματα, στή φυλακή: άπό τό σχολείο στόν σύλλογο προστασίας, στό έργαστήριο άπόρων άνηλικών, στό άσυλο, στό σωφρονιστικό μοναστήρι: άπό τήν έργατούπολη στό νοσοκομείο, στή φυλακή). Συνέχεια τών κριτηρίων και τών κολαστικών μηχανισμών, πού ξεκινώντας άπό τήν άπλή παρέκκλιση, σκληραίνουν βαθμιαία τούς κανονισμούς και καθιστούν βαρύτερες τίς ποινές. Συνεχής βαθμοθέτηση τών κατεστημένων, έξειδικευμένων και άρμόδιων έξουσιών (στόν τομέα τής γνώσης και στόν τομέα τής έξουσίας) πού, χωρίς άυθαιρεσίες, άλλα μέ βάση τούς κανονισμούς, διαπιστώνουν, μετρούν και κατατάσσουν, διαφοροποιούν, κυρώνουν, τιμωρούν και όδηγούν λίγο λίγο άπό τόν κολασμό τών έκτροπών στήν τιμωρία τών έγκλημάτων. Τό «σύστημα τής φυλάκισης» μέ τίς πολλαπλές, διάχυτες ή συμπαγείς μορφές του, μέ τούς μηχανισμούς του έλέγχου ή έξαναγκασμού, διακριτικής επιτήρησης και επίμονου καταναγκασμού, έξασφαλίζει τήν ποιοτική και ποσοτική συσχέτιση τών τιμωριών: τοποθετεί σέ σειρές ή κατατάσσει, μ' ένα λεπτό διαχωρισμό, τίς μικρές και τίς μεγάλες ποινές, τήν ήπιότητα και τήν άυστηρότητα, τήν κακή βαθμολογία και τίς έλάσσονες καταδίκες. Θά καταλήξεις στό καλύτερα, μπορεί νά σημαίνει και τήν έλαφρότερη πειθαρχία: και ή πιό άυστηρή φυλακή λέει στόν ίσοδίτη: θά σημειώσω και τήν παραμικρή έκτροπή τής διαγωγής σου. Ή γενικότητα τής κολαστικής λειτουργίας τήν όποία ό 18ος αιώνας άναζητούσε στήν «ίδεολογική» τεχνική τών παραστάσεων και τών σημάτων, στηρίζεται τώρα στήν επέκταση, στήν ύλική, πολυσύνθετη, διασκορπισμένη, άλλα συνεκτική, διάρθρωση τών διαφόρων συστημάτων φυλάκισης. Καί αυτός είναι ακριβώς ό λόγος πού ένα όρισμένο κοινό

σημαινόμενο συνδέει τήν παραμικρή άταξία μέ τό χειρότερο έγκλημα: δέν πρόκειται πιά γιά παράπτωμα ούτε και γιά προσβολή του κοινού συμφέροντος – πρόκειται γιά έκτροπή και γιά άνωμαλία: είναι αυτό τό σημαινόμενο πού κυβερνά τό σχολείο, τό δικαστήριο, τό άσυλο, τή φυλακή. Γενικεύει άπό τήν άποψη του νοήματος εκείνο πού τό σύστημα φυλάκισης γενικεύει άπό τήν άποψη τής τακτικής. Ό αντίπαλος του βασιλιά, και άργότερα έχθρός τής κοινωνίας, μεταμορφώθηκε σέ παρεκκλίνοντα – φορέα του πολλαπλού κινδύνου τής άναταραχής, του έγκλήματος, τής τρέλας. Τό δίκτυο του συστήματος φυλάκισης μέ τίς πολλαπλές σχέσεις πού δημιουργεί, ζευγαρώνει τίς δυό μακριές και πολλαπλές σειρές του κολαστικού και του άνώμαλου.

2. – Τό σύστημα φυλάκισης, μέ τά δίκτυά του, επιτρέπει τό περιμάζωμα τών μεγάλων «έγκληματιών». Οργανώνει αυτό πού θά μπορούσαμε νά όνομάσουμε «πειθαρχικές σταδιοδρομίες», όπου μέ τούς αποκλεισμούς και τίς άπορρίψεις, συντελείται μιά όλοκληρη διεργασία. Στήν κλασική έποχή, στό έσχατα άκρα ή στό διάκενα τής κοινωνίας ξανοιγόταν τό συγκεχυμένο, άνεκτικό και επικίνδυνο πεδίο του «έκτός νόμου», ή τουλάχιστον αυτού πού διέφευγε τόν άμεσο έλεγχο τής έξουσίας: άβέβαιη περιοχή, πού, γιά τήν έγκληματικότητα, άποτελούσε ένα χώρο κατάρτισης και άσύλου: εκεί άντάμωναν, σέ τυχαία πηγαινέλα ή φτώχεια, ή άνεργία, ή κατατρεγμένη άθωότητα, ή δολιότητα, ή άγώνας ενάντια στους ίσχυρούς, ή άρνηση τών ύποχρεώσεων και τών νόμων, τό οργανωμένο έγκλημα: ήταν ή περιοχή τής περιπέτειας πού ό Gil Blas, ό Sheppard ή ό Mandrin τή διέτρεχαν άπ' άκρη σ' άκρη, ό καθένας μέ τόν δικό του τρόπο. Ο 19ος αιώνας, μέ τή λειτουργία τών πειθαρχικών διαφοροποιήσεων και διακλαδώσεων, έφτιαξε περιφραγμένες ζώνες, πού, μέσα στήν καρδιά του συστήματος, έγκυμνάζουν άτομα πειθήνια και κατασκευάζουν έγκληματίες μέ τούς ίδιους μηχανισμούς. Ύπήρχε ένα είδος πειθαρχικής «κατάρτισης», συνεχούς και καταναγκαστικής, πού σχετίζεται λίγο μέ τήν παιδαγωγική σταδιοδρομία, και λίγο μέ τόν επαγγελματικό διάυλο. Διαγράφονται έδω σταδιοδρομίες τόσο σίγουρες, τόσο μοιραίες όσο και οι δημόσιες λειτουργίες: σύλλογοι προστασίας και φιλανθρωπικές εταιρίες, έξεύρεση θέσεων σέ ιδιώτες, ποινικές άποικίες, πειθαρχικά τάγματα, φυλακές, νοσοκομεία, άσυλα. Τά δίκτυα τούτα ήταν κιόλας γνωστά στίς άρχές

του 19ου αιώνα: «Τά φιλανθρωπικά μας ιδρύματα παρουσιάζουν ένα σύνολο θαυμαστά συντονισμένο, χάρη στο οποίο ο άπορος δεν μένει ούτε στιγμή χωρίς βοήθεια, από την ώρα που θά γεννηθεί ως την ώρα που θά πεθάνει. Παρακολουθήστε τον, τόν δύσμοιρο: γεννήθηκε στο ίδρυμα των εγκαταλειμμένων παιδιών· από εκεί πέρασε στο θρεφοκομείο και ύστερα στο άσυλο· έξι χρόνων βγαίνει από αυτό και μπαίνει στο δημοτικό σχολείο και αργότερα στο σχολείο για ενήλικους. Αν δεν μπορεί νά εργαστεί, εγγράφεται στο γραφείο αγαθοεργίας της συνοικίας του, κι αν αρρωστήσει μπορεί νά διαλέξει ανάμεσα σε δώδεκα νοσοκομεία... Τέλος, όταν ο φτωχός του Παρισιού φτάσει στο τέλος της σταδιοδρομίας του, επτά άσυλα περιμένουν τά γηρατιά του, και πολλές φορές τό ύγιεινό τους περιβάλλον παρατείνει την ανώφελη ζωή του πολύ πέρα από εκείνην του πλουσίου¹¹.»

Τό δίκτυο των φυλακών δεν απορρίπτει τόν άπροσάρμοστο σε μιά χαώδη κόλαση – δεν έχει έξόδους. Ξαναπαίρνει από τή μιά μεριά αυτό που φαίνεται νά αποκλείει από τήν άλλη. Έξοικονομεί τά πάντα, ακόμα κι εκείνα που τιμωρεί. Δεν έννοει νά χάσει ούτε καν αυτό που έχει έξευτελίσει. Στην πανοπτική αυτή κοινωνία, όπου ο έγκλεισμός αποτελεί τήν πανταχού παρούσα άρματωσιά της, ο έγκληματίας δεν θεωρείται εκτός νόμου· από τήν αρχή κιόλας βρίσκεται, μέσα στον νόμο, στην καρδιά του νόμου, ή τουλάχιστον καταμεσίς των μηχανισμών αυτών που άνεπαίσθητα διευκολύνουν τό πέρασμα από τήν πειθαρχία στον νόμο, από τήν έκτροπή στην παράβαση. Μπορεί ίσως ή φυλακή νά τιμωρεί τήν έγκληματικότητα, αυτή όμως δημιουργείται βασικά μέσα σε και από έναν έγκλεισμό ώστε τελικά τήν αναλαμβάνει ή ίδια ή φυλακή. Η φυλακή είναι απλώς ή φυσική συνέχεια, δεν είναι τίποτα παραπάνω από μιά ανώτερη βαθμίδα της ιεραρχικής αυτής κλίμακας που τήν-άνεβαίνει κανείς βήμα βήμα. Ο έγκληματίας είναι ένα ιδρυματικό προϊόν. Και συνακόλουθα, δεν είναι ν' απορροϋμε πού, σε σημαντική αναλογία, ή βιογραφία των καταδίκων περνάει μέσ' απ' όλους αυτούς τούς μηχανισμούς και τά ιδρύματα, πού θά έπρεπε δήθεν νά τόν βοηθούν νά αποφύγει τή φυλακή. Μπορούμε, αν θέλουμε, νά πιστέψουμε πώς έχουμε έδω μίαν ένδειξη ενός αδιόρθωτου έγκληματικού «χαρακτήρα»: ο έγκλειστος της φυλακής του Mendel διαπλάστηκε επιμελώς μέ βάση τό παιδί του άναμορφωτηρίου, σύμφωνα μέ τίς δυναμικές γραμ-

μές του γενικευμένου συστήματος της φυλακής. Και αντίστροφα, ο λυρισμός της περιθωριακότητας εύκολα μαγεύεται από τήν εικόνα του «εκτός νόμου», του μεγάλου αυτού κοινωνικού νομάδα που περιπλανιέται στα έσχατα άκρα της πειθήνιας και φοβισμένης τάξης. Η έγκληματικότητα δεν γεννιέται στο περιθώριο, ούτε και είναι τό αποτέλεσμα διαδοχικών εκτοπισμών, αλλά χάρη σε παρεμβολές δλο και πιο πυκνές, κάτω από επιτηρήσεις δλο και πιο αυστηρές μέ μιά σώρευση πειθαρχικών καταναγκασμών. Κοντολογίς, τό αρχιτέλαγος των φυλακών έξασφαλίζει στα βάθη του κοινωνικού σώματος, τή διαμόρφωση της έγκληματικότητας, μέ άφετηρία μερικές μικροπαρανομίες, τήν επικάλυψη αυτών των παρανομιών από τήν έγκληματικότητα, και τήν εγκατάσταση μιάς σαφώς καθορισμένης έγκληματικότητας.

3. – Άλλά τό πιο σημαντικό ίσως αποτέλεσμα του συστήματος φυλάκισης και της επέκτασής του πολύ πέρα από τή νόμιμη φυλάκιση, είναι ότι κατορθώνει νά καταστήσει φυσικό και θεμιτό τό δικαίωμα του κολασμού, ή τουλάχιστον νά υποβιβάσει τό κατώφλι της άνεκτικότητας προς τήν ποινή. Τείνει νά έξαλείψει, ότι τό υπέρμετρο υπάρχει στην άσκηση της τιμωρίας. Και αυτό, θέτοντας σε λειτουργία – τή μιά σε σχέση μέ τήν άλλη – τίς δύο κλίμακες όπου αναπτύσσεται: τή νόμιμη, της δικαιοσύνης, και τήν εκτός-νομιμότητας, της πειθαρχίας. Πράγματι, ή μεγάλη συνέχεια του συστήματος φυλάκισης, μέσα και έξω από τόν νόμο και τίς δικαστικές αποφάσεις του, προσφέρει κατά κάποιον τρόπο μιά νόμιμη έγγύηση στους πειθαρχικούς μηχανισμούς, στις αποφάσεις και στις κυρώσεις που επιβάλλουν. Από τή μίαν άκρη στην άλλη αυτού του δικτύου που περιλαμβάνει τόσα «τοπικά» ιδρύματα, σχετικά αυτόνομα και άνεξάρτητα, μεταβιβάζεται, μέ τή «μορφή-φυλακή», τό πρότυπο της μεγάλης δικαιοσύνης. Μπορεί οι κανονισμοί των πειθαρχικών ιδρυμάτων νά αντιγράφουν τόν νόμο, οι κυρώσεις νά μιμούνται τίς δικαστικές αποφάσεις και τίς ποινές, ή επιτήρηση νά ακολουθεί τό αστυνομικό πρότυπο· και ή φυλακή που στέκει πάνω από όλα τούτα τά πολλαπλά ιδρύματα και πού σε σύγκριση μ' αυτά είναι μιά μορφή καθαρή, άμιγής, χωρίς έλαφρύνσεις, νά τούς δίνει ένα είδος κρατικής έγγύησης. Τό σύστημα της φυλάκισης, μέ τίς άπειρες προς τά κάτω διαβαθμίσεις του, πού από τό κάτεργο ή τήν κάθειρξη κατεβαίνουν ως τούς ακαθόριστους και άνεπαίσθητους περιορισμούς,

μεταδίδει ένα ορισμένο πρότυπο εξουσίας, πού ο νόμος τό επικυρώνει και ή δικαιοσύνη τό χρησιμοποιεί σάν τό πιό εκλεκτό όπλο της. Πώς θά ήταν δυνατόν νά θεωρηθούν αυθαίρετα τά πειθαρχικά συστήματα και ή εξουσία πού λειτουργεί μέσα σ' αυτά, άφοϋ δέν κάνουν τίποτε άλλο παρά νά θέτουν σέ ένέργεια τούς μηχανισμούς της ίδιας της δικαιοσύνης, μέ κίνδυνο νά μετριάσουν τήν έντασή τους; Άφοϋ, κι αν άκόμα γενικεύουν τά άποτελέσματα της εξουσίας αυτής, κι αν άκόμα τήν μεταδιβάξουν ως τίς τελευταίες βαθμίδες, τό κάνουν για νά άποφύγουν τήν ύπερβολική της αύστηρότητα; Η συνέχεια του συστήματος της φυλάκισης και ή διάδοση της μορφής-φυλακής επιτρέπουν τή νομιμοποίηση, ή τουλάχιστον τήν κατοχύρωση της πειθαρχικής εξουσίας, πού άποφεύγει έτσι έντεχνα τήν όποια ύπερβολή ή κατάχρηση πού τυχόν συνεπάγεται.

Άλλά και αντίστροφα, ή πυραμίδα του εγκλεισμού δίνει στην εξουσία, πού επιβάλλει τίς νόμιμες τιμωρίες, ένα πλαίσιο μέσα στο όποιο εμφανίζεται ως άπαλλαγμένη από κάθε ύπερβολή και κάθε διαιότητα. Στην επιτήδεια προοδευτική διαβάθμιση των πειθαρχικών μηχανισμών και των «έγκλωδισμών» πού ύποδηλώνουν, ή φυλακή δέν αντιπροσωπεύει καθόλου τήν άποχαλίνωση μιας διαφορετικής εξουσίας, αλλά μόνο έναν συμπληρωματικό βαθμό στην ένταση ενός μηχανισμού πού δέν έπαψε νά λειτουργεί από τίς πρώτες άκόμα τιμωρίες. Άνάμεσα στο τελευταίο «άναμορφωτικό» ίδρυμα, όπου περισυλλέγεται κανείς για νά άποφύγει τή φυλακή, και στην ίδια τή φυλακή, όπου στέλνεται ύστερα από μίαν καθορισμένη παράβαση, ή διαφορά είναι (και πρέπει νά είναι) ελάχιστη αίσθητή. Αυστηρή οικονομία, πού έχει ως άποτέλεσμα νά καθιστά όσο τό δυνατόν πιό διακριτική τήν ιδιότυπη εξουσία του κολασμού. Τώρα τίποτα πιά σ' αυτήν δέν θυμίζει τίς άλλωτινές ύπερβολές της μοναρχικής εξουσίας, πού γύρευε εκδίκηση για τήν προσβολή της αυθεντίας της, πάνω στο σώμα των καταδικών. Η φυλακή συνεχίζει, σ' αυτούς πού της έμπιστεύονται, ένα έργο πού έχει αρχίσει άλλου, και πού όλόκληρη ή κοινωνία τό διαιωνίζει μέ αναρίθμητους πειθαρχικούς μηχανισμούς. Χάρη στη συνέχεια του συστήματος φυλάκισης, ή άρμόδια αρχή πού καταδικάζει εισδύει έντεχνα μέσα σέ όλες εκείνες πού έλέγχουν, άναμορφώνουν, σωφρονίζουν, βελτιώνουν. Σέ τελευταία άνάλυση, τίποτα πιά δέν θά τήν ξεχώριζε από αυτές,

αν δέν ύπήρχε ο παράξενος «έπικίνδυνος» χαρακτήρας των εγκληματιών, ή σοβαρότητα των έκτροπών τους και ή άναγκαία έπισημότητα της τελετουργίας. Σε ό,τι άφορα όμως τή λειτουργία της, ή κολαστική αυτή εξουσία δέν διαφέρει ουσιαστικά από εκείνη της θεραπείας ή της διαπαιδαγώγησης. Άπό αυτές, κι από τό δευτερεύον και άνάξιο λόγου έργο τους, παίρνει μίαν έγγύηση από τά κάτω έγγύηση όμως σημαντική, άφοϋ βασίζεται στην τεχνική και στην όρθολογική όργάνωση. Τό σύστημα φυλάκισης «φυσικοποιεί» τή νόμιμη εξουσία του κολασμού, άκριβώς όπως «νομιμοποιεί» τήν τεχνική εξουσία του πειθαναγκασμού. Όμοιογενοποιώντας τες έτσι, άπαλείφοντας τήν ένυπάρχουσα διαιότητα της μιας και τήν αυθαίρεσία της άλλης, μετριάζοντας τά κίνητρα εξέγερσης πού μπορεί και οι δύο τους νά προκαλέσουν, και συνακόλουθα κάνοντας περιττές τήν έξαψη και τή μανία τους, μεταδίδοντας από τή μιά στην άλλη τίς ίδιες ύπολογισμένες, μηχανικές και διακριτικές μεθόδους, τό σύστημα φυλάκισης επιτρέπει τήν πραγματοποίηση της τεράστιας αυτής «οίκονομίας» της εξουσίας, πού ο 18ος αιώνας είχε άναζητήσει τή συνταγή της, όταν άνέκυψε τό πρόβλημα της συσσώρευσης και της χρήσιμης διαχείρισης των ανθρώπων.

Η γενικότητα του συστήματος φυλάκισης, λειτουργώντας μέσα σ' όλη τήν πυκνότητα του κοινωνικού σώματος και άνακατευόμενος άδιάκοπα τήν τέχνη της άναμόρφωσης μέ τό δικαίωμα του κολασμού, χαμηλώνει τό επίπεδο από τό όποιο αρχίζει νά γίνεται φυσική και άποδεκτή ή τιμωρία. Συχνά μπαίνει τό έρώτημα: πώς, πριν και μετά τήν Έπανάσταση, δόθηκε μιά νέα βάση στο δικαίωμα του κολασμού – και άναμφίβολα πρέπει κανείς νά ψάξει από τή μεριά της θεωρίας του Συμβολαίου. Άλλά πρέπει άκόμα και ίσως πάνω απ' όλα νά βάλουμε τό αντίστροφο έρώτημα: «πώς έγινε και οι άνθρωποι δέχονται τήν εξουσία του κολασμού, ή, άπλούστατα, πώς όταν τιμωρούνται, άνέχονται τήν τιμωρία; Έδώ, ή θεωρία του Συμβολαίου δέν μπορεί νά δώσει άπάντηση παρά μόνο προβάλλοντας τό πλάσμα ενός νομικού ύποκειμένου, πού δίνει στους άλλους τήν εξουσία νά ασκούν πάνω του τό ίδιο δικαίωμα πού έχει και αυτό πάνω τους. Φαίνεται πολύ πιθανό πώς τό μεγάλο συνεχές του συστήματος φυλάκισης, πού επιτρέπει τήν επικοινωνία άνάμεσα στην πειθαρχική εξουσία και στην εξουσία του νόμου, και εκτείνεται χωρίς διακοπές από

τούς ελαφρότερους καταναγκασμούς ως τή σοβαρή ποινική κράτηση, αποτέλεσε τό τεχνικό και πραγματικό, άμεσα ύλικό, δίπτυχο τής χιμαιρικής αϋτής παραχώρησης τού δικαιώματος τής τιμωρίας.

4. - Μέ τήν καινούργια αϋτήν οίκονομία τής έξουσίας, τό σύστημα φυλάκισης πού άποτελεί και τό βασικό της όργανο, άξιοποίησε μιά νέα «μορφή» νόμου»: ένα μείγμα νομομότητας και φυσικότητας, έντολης και όργανωσης - τόν κανόνα. Τό γεγονός είχε μιάν όλόκληρη σειρά συνεπειών: τήν έσωτερική έξάρθρωση τής δικαστικής έξουσίας ή τουλάχιστον τής λειτουργίας της· μιάν όλοένα και μεγαλύτερη δυσκολία νά δικάζει κανείς και κάτι σάν ντροπή νά καταδικάζει· μιά ξεφρενη έπιθυμία τών δικαστών νά ζυγίζδουν, νά εκτιμούν, νά διαγνώσκουν, νά ξεχωρίζουν τό όμαλό άπό τό άνώμαλο· και, τέλος, τήν διεκδικούμενη τιμή νά θεραπεύουν ή νά αναπροσαρμόζουν. "Όλα τούτα είναι περιττό νά άποδίδονται στή συνείδηση τών δικαστών - κι άκόμα λιγότερο όφείλονται στό ύποσυνείδητό τους. 'Η άκόρεστή τους «δίψα για ιατρική» πού δέν παύουν νά εκδηλώνουν - άπό τήν προσφυγή τους στους έμπειρογνώμονες ψυχιάτρους, μέχρι τό ζωηρό ενδιαφέρον τους για τίς φλυαρίες τής έγκληματολογίας - εκφράζει τό σπουδαίο γεγονός πώς ή έξουσία πού άσκούν έχει «παραμορφωθεί»· πώς βέβαια σ' ένα όρισμένο επίπεδο διέπεται άπό τούς νόμους, και πώς σ' ένα άλλο επίπεδο, πιο θεμελιακό, λειτουργεί σάν κανονιστική έξουσία· ή οίκονομία τής έξουσίας πού άσκούν και όχι ή οίκονομία τών ένδοιασμών τους ή τού άνθρωπισμού τους είναι εκείνη πού τούς κάνει νά διατυπώνουν «θεραπευτικές» έτυμηγορίες και νά έντέλλονται «αναπροσαρμοστικές» φυλακίσεις. 'Αντίστροφα, όμως, άν οι δικαστές δέχονται μέ όλοένα και μεγαλύτερη δυσκολία νά καταδικάζουν μόνο για νά καταδικάζουν, ή δικαστική δραστηριότητα έχει πολλαπλασιαστεί στό μέτρο άκριβώς πού έχει διαδοθεί ή ρυθμιστική έξουσία. Διαδιδόμενη χάρη στήν πανταχού-παρουσία τών πειθαρχικών μηχανισμών, στηριζόμενη στα διάφορα συστήματα φυλάκισης, ή έξουσία αϋτή έγινε μιά άπό τίς μείζονες λειτουργίες τής κοινωνίας μας. Οι κριτές τής κανονικότητας είναι έδω πανταχού παρόντες. Κι έμεις βρισκόμαστε μέσα στήν κοινωνία τού δασκάλου-δικαστή, τού γιατρού-δικαστή, τού παιδαγωγού-δικαστή, τού «κοινωνικού λειτουργού»-δικαστή· όλοι τους επιβάλλουν τήν καθολικότητα τού κανονικού·

και ό καθένας τους, όπου κι άν βρισκείται, υποβάλλει σ' αϋτό και τό σώμα, και τίς κινήσεις, και τή διαγωγή, και τίς συμπεριφορές, και τά ταλέντα, και τίς επιδόσεις. Τό δίκτυο τού συστήματος τής φυλάκισης, μέ τίς συμπαγείς, ή διασκορπισμένες μορφές του, μέ τά συστήματά του τής παρεμβολής, κατανομής, επιτήρησης, παρακολούθησης, υπήρξε πάντα τό μέγα στήριγμα τής κανονιστικής έξουσίας στή σύγχρονη κοινωνία.

5. - Τό πλέγμα τού συστήματος τής φυλάκισης, πού ύφίσταται στήν κοινωνία, εξασφαλίζει ταυτόχρονα τόν πραγματικό σφετερισμό τού σώματος και τή διηνεκή του παρακολούθηση· άποτελεί, χάρη στις έγγενείς του ιδιότητες, τόν πιο ταιριαστό κολαστικό μηχανισμό τής καινούργιας οίκονομίας τής έξουσίας, και τό όργανο για τή διαμόρφωση τής γνώσης πού χρειάζεται αϋτή ή οίκονομία. 'Η πανοπτική του λειτουργία τού επιτρέπει νά παίξει τόν διπλό αϋτό ρόλο. Μέ τίς μεθοδές του τής παγίωσης, τού διαμοιρασμού και τής καταγραφής, υπήρξε για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα ένας άπό τούς όρους, ό πιο άπλός, ό πιο χοντροκομμένος, ό πιο ύλικός επίσης, αλλά ίσως και ό πιο άπαραίτητος για τήν ανάπτυξη αϋτής τής τεράστιας έξεταστικής δραστηριότητας πού άντικειμενοποίησε τήν άνθρωπίνη συμπεριφορά. "Αν, ύστερα άπό τήν εποχή τής «ιεροεξεταστικής» δικαιοσύνης, έχουμε μπει τώρα στήν εποχή τής «έξεταστικής» δικαιοσύνης, άν, άκόμα γενικότερα, ή έξεταστική διαδικασία μπόρεσε νά καλύψει όλόκληρη τήν κοινωνία και νά οδηγήσει εν μέρει στή δημιουργία τών έπιστημών τού άνθρώπου, ένας άπό τούς κυριότερους συντελεστές σ' αϋτό στάθηκε ή πολλαπλότητα και ή πυκνή διασταύρωση τών διαφόρων μηχανισμών φυλάκισης. Αϋτό βέβαια, δέν σημαίνει πώς οι έπιστήμες τού άνθρώπου πήγασαν άπό τή φυλακή. 'Αλλά, τό γεγονός ότι μπόρεσαν νά συγκροτηθούν και νά προκαλέσουν στήν 'Επιστήμη, γενικότερα, όλες τίς γνωστές αναστατώσεις, όφείλεται στό ότι κατευθύνονται άπό μιά νέα και ιδιότυπη μορφή έξουσίας: άπό μιάν όρισμένη πολιτική άπέναντι στό σώμα, άπό έναν όρισμένο τρόπο καθυπόταξης και χρησιμοποίησης τής μαζικής συγκέντρωσης τών άνθρώπων. 'Η τελευταία αϋτή άπαιτούσε τή σύμπλεξη όρισμένων σχέσεων γνώσης μέ τίς σχέσεις έξουσίας· χρειαζόταν μιάν τεχνική για νά διασταυρώσει τήν καθυπόταξη μέ τήν άντικειμενοποίηση· ή τεχνική αϋτή περιλάμβανε καινούργιες διεργασίες έξεταστικής. Τό όλο δίκτυο τού συστή-

ματος της φυλάκισης αποτελεί ένα από τα πλαίσια αυτής της εξουσίας-γνώσης που κατέστησε ιστορικά δυνατή τη δημιουργία των επιστημών του ανθρώπου. Ο προσιτός στη γνώση άνθρωπος (ψυχή, άτομικότητα, συνείδηση, συμπεριφορά, δεν έχει εδώ καμιά σημασία) είναι το αποτέλεσμα-αντικείμενο αυτής της αναλυτικής περιζώωσης, αυτής της κυριαρχίας-παρατήρησης.

6. - Αυτό εξηγεί αναμφίβολα την εξαιρετική στερεότητα της φυλακής, της άσημαντης αυτής εφεύρεσης, που ωστόσο αποδοκιμάστηκε άμέσως από τη γέννησή της. Αν δεν ήταν παρά μόνο ένα όργανο απόρριψης ή συντριβής στην ύπηρεσία του κρατικού μηχανισμού, θά ήταν πολύ πιο εύκολο να αλλάξουν οι πάρα πολύ χτυπητές μορφές της ή να εξευρεθεί ένα πιο αποδεκτό υποκατάστατό της. Αλλά χωμένη καθώς είναι στο κέντρο των μηχανισμών και της στρατηγικής της εξουσίας, μπορεί εύκολα να αντίταξει μία μεγάλη δύναμη αδράνειας σε όποιον θά προσπαθούσε να τη μετασηματίσει. Είναι χαρακτηριστικό τό εξής γεγονός: μόλις τεθεί ζήτημα τροποποίησης του καθεστώτος της φυλάκισης, τά καλύματα που παρεμβάλλονται δεν προέρχονται μόνο από τόν δικαστικό θεσμό· αυτό που αντιστέκεται δεν είναι ή φυλακή ως ποινή αλλά ή φυλακή με όλους τούς έξω-δικαστικούς της προσδιορισμούς, δεσμούς και αποτελέσματα· ή φυλακή, διασταθμός μέσα σ' ένα γενικό πλέγμα από πειθαρχίες και επιτηρήσεις· ή φυλακή όπως λειτουργεί σ' ένα πανοπτικό καθεστώς. Αυτό δεν σημαίνει πως τό σύστημα φυλάκισης δεν μπορεί να τροποποιηθεί, ούτε πως ή φυλακή είναι όριστικά απαραίτητη σε μία κοινωνία σαν ή δική μας. Αντίθετα, μπορούμε να προσδιορίσουμε ή θέση των δύο διαδικασιών που, μέσα στην ίδια ή συνέχεια των δύο διαδικασιών οι οποίες της επέτρεψαν να λειτουργεί, είναι ικανές να περιορίσουν σημαντικά ή χρήση της και να αλλάξουν ή έσωτερική της λειτουργία. Και αναμφισβήτητα οι διαδικασίες αυτές έχουν αρχίσει κιόλας να αναπτύσσονται. Η μία είναι εκείνη που μειώνει ή χρησιμότητα (ή αυξάνει τά μειονεκτήματα) μιας έγκληματικότητας που οργανώνεται ως μία ιδιότυπη, κλειστή και έλεγχομένη παρανομία· έτσι, με ή σύσταση σε έθνική ή διεθνή κλίμακα μεγάλων παρανομιών που συνδέονται άμεσα με τούς πολιτικούς και οικονομικούς μηχανισμούς (οικονομικές παρανομίες, ύπηρεσίες πληροφοριών, λαθρεμπόριο όπλων ή ναρκωτικών, κερδοσκοπία σε ακίνητα), είναι φανερό

πως οι κάπως άξεστοι και χτυπητοί παράγοντες της έγκληματικότητας αποδεικνύονται άτελέσφοροι· ή ακόμα - σε πιο περιορισμένη κλίμακα - πως από ή στιγμή που ή οικονομική έκμετάλλευση της σεξουαλικής απόλαυσης αποδίδει πολύ περισσότερο με ήν πώληση αντισυλληπτικών, ή διαμέσου δημοσιεύσεων, κινηματογραφικών ταινιών και θεαμάτων, ή αρχαϊκή ιεραρχία της πορνείας χάνει ένα μεγάλο μέρος από ήν παλιά της χρησιμότητα. Η άλλη διαδικασία είναι ή αύξηση των πειθαρχικών δικτύων, ό πολλαπλασιασμός των ανταλλαγών τους με τόν ποινικό μηχανισμό, οι όλο και πιο σημαντικές εξουσίες που τούς παραχωρούνται, ή όλο και πιο μαζική προς τό μέρος τους μετατόπιση των δικαστικών λειτουργιών· και όσο ή Ιατρική, ή ψυχολογία, ή παιδαγωγική, ή πρόνοια, ή «κοινωνική εργασία» θά παίξουν μεγαλύτερο ρόλο στις εξουσίες έλέγχου και κολασμού, τόσο, από ήν άλλη μεριά, ό ποινικός μηχανισμός θά μπορέσει να έχει Ιατρική, ψυχολογική, παιδαγωγική κάλυψη· και έτσι, γίνεται πολύ λιγότερο χρήσιμη ή κλειδωση ήν όποια αποτελούσε ή φυλακή, όταν με ή διάσταση ανάμεσα στον σωφρονιστικό λόγο και στο αποτέλεσμα του - ή σταθεροποίηση ή έγκληματικότητας - συνάρθρωνε ήν ποινική εξουσία με ήν πειθαρχική εξουσία. Με όλα αυτά τά συστήματα όμαλοποίησης που συμπιέζονται, ή ιδιοτυπία ή φυλακής και ό ρόλος της ως κλειδωσης χάνουν τόν λόγο ής ύπαρξής τους.

Αν υπάρχει κάποιο συνολικό επίμαχο πολιτικό ζήτημα σχετικό με ή φυλακή, αυτό δεν είναι αν αυτή θά είναι σωφρονιστική ή όχι· αν οι δικαστές, οι ψυχίατροι ή οι κοινωνιολόγοι θά ασκούν σ' αυτήν μεγαλύτερη εξουσία από τούς διοικητές ή τούς επιτηρητές· σε τελευταία ανάλυση, τό ζήτημα δεν συνίσταται καν στην έναλλακτική πρόταση: φυλακή ή κάτι άλλο από ή φυλακή. Τό πρόβλημα τούτη ή στιγμή είναι μάλλον ή ραγδαία άνοδος αυτών των συστημάτων όμαλοποίησης, καθώς και ή όλη έκταση των συνεπειών ής εξουσίας που συνεπάγονται, ενώ καθιερώνονται νέες αντικειμενικές πραγματικότητες.

★

Στά 1836, κάποιος άναγνώστης έγραφε στη «Φάλαγγα»: «Ήθι- κολόγοι, φιλόσοφοι, νομοθέτες, κόλακες του πολιτισμού – αυτό είναι τό σχέδιο τακτοποίησης του Παρισιοῦ σας, τό τελειοποιη- μένο σχέδιο όπου βρίσκονται συγκεντρωμένα όλα τά δμοια πράγ- ματα. Στο κέντρο, στον πρώτο περίβολο: νοσοκομεία, γιά όλες τίς ασθένειες, άσυλα γιά όλες τίς δυστυχίες, φρενοκομεία, φυλα- κές, κάτεργα γιά άντρες, γυναίκες και παιδιά. Γύρω από τον πρώτο περίβολο: στρατώνες, δικαστήρια, διεύθυνση της Άστυ- νομίας, κατοικίες γιά τούς δεσμοφύλακες, χώρος γιά τά ίκριώμα- τα, κατοικία του δήμου και τών βοηθών του. Στίς τέσσερες γω- νίες: Αίθουσα της Βουλής, Αίθουσα της Γερουσίας, Άκαδημία και Άνάκτορα. Στην περιφέρεια: όλα όσα έφοδιάζουν τον κε- ντρικό περίβολο, τό εμπόριο, οί πανουργίες του, οί χρεωκοπίες του· ή βιομηχανία και οί μανιώδεις άγώνες της· ό Τύπος, τά σο- φίσιματά του· τά χαρτοπαικτικά κέντρα· ή πορνεία, ό λαός που πεθαίνει από την πείνα ή κυλιέται στην άκολασία – ό λαός πάντα έτοιμος νά ακολουθήσει τή φωνή του δαίμονα της Έπανάστα- σης· οί άκαρδοί πλούσιοι... τέλος, ό λυσσαλέος πόλεμος όλων ένάντια σέ όλους¹².»

Θά σταθώ στο άνώνυμο τούτο κείμενο. Βρισκόμαστε τώρα πο- λύ μακριά από τον χώρο τών βασανιστηρίων, τον στρωμένο μέ τροχούς, άγγόνες, στύλους διαπόμευσης· μακριά έπίσης απ' όλα όσα είχαν όνειρευτεί οί μεταρρυθμιστές, πριν από πενήντα χρό- νια: ή πολιτεία τών ποινών όπου, χιλιάδες θεατράκια έδιναν τήν πολύχρωμη παράσταση της δικαιοσύνης, και όπου οί τιμωρίες, φροντισμένα σκηνοθετημένες πάνω σέ διακοσμητικά ίκριώματα, αποτελούσαν τό διαρκές πανηγύρι του Κώδικα. Ή πόλη τών φυ- λακών, μέ τή φανταστική της «γεωπολιτική», υπάγεται σέ άρχές όλότελα διαφορετικές. Τό κείμενο της «Φαλάγγας» μάς θυμίζει μερικές από τίς πιο σημαντικές: ότι στην καρδιά αυτής της πό- λης, και γιά νά τήν κάνει ν' άντέξει, κατά κάποιον τρόπο, υπάρ- χει όχι τό «κέντρο της έξουσίας», όχι ένας πυρήνας δυνάμεων, αλλά ένα πολλαπλό δίκτυο από ποικίλα στοιχεία – τοίχοι, χώρος, θεσμοί, κανόνες, λόγοι· ότι τό πρότυπο της πόλης τών φυλακών δέν είναι λοιπόν τό σώμα του βασιλιά μέ τίς έξουσίες που έμπο- ρεύονται από αυτόν, ούτε και τό συμβατικό άθροισμα τών βου- λήσεων απ' όπου θά γεννιόταν ένα σώμα ταυτόχρονα άτομικό και συλλογικό, αλλά ένας στρατηγικός διαμοιρασμός φυσικών

στοιχείων και διαφορετικών επιπέδων. Ότι ή φυλακή δέν είναι ή θυγατέρα τών νόμων ή τών κωδίκων, ούτε και του δικαστικού συστήματος· ότι δέν είναι ύποταγμένη στο δικαστήριο, ως τό πει- θήνιο ή άδέξιο όργανο τών αποφάσεων που αυτό εκδίδει ή τών αποτελεσμάτων που επιθυμεί νά πετύχει· ότι, αντίθετα, τό δικα- στήριο είναι εκείνο που είναι, σέ σχέση μέ τή φυλακή, ξένο και ύποταγμένο. Ότι, στην κεντρική θέση που κατέχει ή φυλακή, δέν είναι άπομονωμένη, αλλά συνδέεται μέ μία όλόκληρη σειρά από άλλους μηχανισμούς «κάθειρξης», φαινομενικά πολύ διαφορετι- κούς – άφου προορίζονται νά άνακουφίζουν, νά θεραπεύουν, νά βοηθούν – αλλά που όλοι τους τείνουν, όπως και ή φυλακή, νά άσκούν μιάν έξουσία όμαλοποίησης. Ότι οί μηχανισμοί αυτοί δέν εφαρμόζονται στίς παραβάσεις σέ σχέση μ' έναν «κεντρικό» νόμο, αλλά γύρω στο σύστημα παραγωγής – τό «εμπόριο» και τή «βιομηχανία» –, σέ ένα πλήθος παρανομίες, μέ τίς διαφορές τους και ως προς τή φύση και ως προς τήν διαφορετική τύχη που τούς επιφυλάσσουν οί κολαστικοί μηχανισμοί. Και ότι, τέλος, εκείνο που πρυτανεύει σέ όλους αυτούς τούς μηχανισμούς δέν είναι ή συγκεντρωτική λειτουργία ενός συστήματος ή ενός θεσμού, αλλά ή αναγκαιότητα ενός άγώνα και οί κανόνες μιάς στρατηγικής. Ότι, έπομένως, οί έννοιες θεσμός καταστολής, άπόρριψη, άπο- κλεισμός, περιθωριοποίηση, δέν είναι οί κατάλληλες γιά νά περι- γράψει κανείς, στο ίδιο τό κέντρο της πόλης τών φυλακών, τον τρόπο που διαμορφώνονται οί δολερές απαλύσεις, οί άνομολό- γητες καθοβολίες, οί μικροπονηριές, οί προμελετημένες μέθο- δοι, οί διάφορες τεχνικές, οί «έπιστήμες» τέλος που επιτρέπουν τήν «κατασκευή» του πειθαρχικού ατόμου. Μέσα στην κεντρική και όμοκεντρωμένη αυτήν άνθρωπότητα, άποτέλεσμα και όργανο περίπλοκων σχέσεων έξουσίας, τά καθυποταγμένα από πολλα- πλά συστήματα «κάθειρξης» σώματα και δυνάμεις, άντικείμενα λόγων που κι αυτοί είναι στοιχεία αυτής της στρατηγικής, άντι- λαλεί καθαρά τό μπουμπουνητό της μάχης*.

* Διακόπτω εδώ τό βιβλίο τούτο, που πρόκειται νά χρησιμεύσει ως ιστορικό πλαίσιο γιά ποικίλες μελέτες πάνω στην έξουσία της όμαλοποίησης και τή συ- γκρότηση τών γνώσεων στη σύγχρονη κοινωνία.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. 'Αγροτικό άναμορφωτήριο για άνήλικους εγκληματίες. (Σημ. Μετ.).
2. E. Ducrétioux, *Περί τής φυσικής και ήθικης κατάστασης τών νέων εργατῶν* (De la condition physique et morale des jeunes ouvriers), τόμ. II, σελ. 383.
3. "Ο.π., σελ. 377.
4. «Όλα δσα συμβάλλουν στήν κόπωση, συμβάλλουν και στήν εκδίωξη τών κακῶν σκέψεων· γι' αυτό λαμβάνεται μέριμνα ὥστε τά παιχνίδια νά περιέχουν δίαιες ασκήσεις. Τό βράδυ, τά παδιά ξζαντλημένα κοιμούνται μόλις πλαγιάσουν.» ("Ο.π., σελ. 365-376), βλ. πίνακα 27.
5. E. Ducrétioux, *Περί άγροτικῶν ποινικῶν άποικιῶν* (Des colonies agricoles), 1851, σελ. 61.
6. G. Ferrus, *Περί φυλακισμένων* (Des prisonniers), 1850.
7. Θά έπρεπε νά εκπονηθεί δλόκληρη μελέτη πάνω στίς συζητήσεις πού έγιναν τήν έποχή τής 'Επανάστασης άναφορικά μέ τά "οικογενειακά" δικαστήρια, τόν πατρικό σωφρονισμό, και τό δικαίωμα τών γονιῶν νά κλείνουν τά παιδιά τους στή φυλακή.
8. Για δλα τούτα τά ιδρύματα, βλ. H. Gaillac, *Τά 'Αναμορφωτήρια* (Les maisons de correction), 1971, σελ. 99-107.
9. 'Αναφορικά μέ τίς εργατικές κατοικίες, πού χτίστηκαν στή Αίλλη, στά μέσα του 19ου αιώνα, βλ. τό έργο του Houzé de l' Aulnay: *Οί 'Εργατικές κατοικίες στή Αίλλη* (Des logements ouvriers à Lille), 1863, σελ. 13-15: «Η καθαριότητα είναι στήν ήμερήσια διάταξη. Είναι ή ψυχή του κανονισμού. 'Υπάρχουν μερικές άσστηρές διατάξεις ενάντια στους θορυβοποιούς, τούς μέθυσους, τούς κάθε λογής ταραξίες. Ένα σοβαρό παράπτωμα τιμωρείται μέ έξωση. Οί εργατές άποκτοῦν τώρα συνήθειες τάξης και οικονομίας, και έτσι δέν άπουσιάζουν πιά από τά εργαστήριά τους τό πρωί τής Δευτέρας... Τά παιδιά επιτηρῶνται καλύτερα και δέν γίνονται πιά αίτια σκανδάλου... 'Απονέμονται βραβεία για τήν καθαριότητα τής κατοικίας, για τήν καλή συμπεριφορά, για δείγματα άφοσίωσης και κάθε χρόνο τά βραβεία αυτά τά διεκδικεί μεγάλος αριθμός ύποψηφίων».
10. Τήν άναφορά αυτή δρισκουμε διατυπωμένη μέ σαφήνεια σέ δρισμένους νομομαθεύς, δπως στόν Muyart de Vouglans, *'Ανασκενή τών άρχῶν πού προβάλλονται στήν πραγματεία περί άδικημάτων και ποινῶν* (Réfutation des principes hasardés dans le traité des délits et des peines), 1767, σελ. 108. *Οί ποινικοί νόμοι τής Γαλλίας* (Les lois criminelles de la France), 1780, σελ. 3· ή στόν Rousseau de la Combe, *Πραγματεία για τά ποινικά ζητήματα* (Traité des matières criminelles), 1741, σελ. 1-2.
11. Moreau de Jonnés, παρατίθεται στό βιβλίο του H. du Touquet, *'Η κατάσταση τών φτωχότερων τάξεων* (De la condition des classes pauvres), 1846.
12. «La Phalange», 10 Αύγούστου 1836.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Νέστωρ Ε. Κουράκης

Αναπληρωτής Καθηγητής Εγκληματολογίας
στο Πανεπιστήμιο Αθηνών

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ
ΤΗΣ ΠΟΙΝΙΚΗΣ ΚΑΤΑΣΤΟΛΗΣ
ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΜΙΣΕΛ ΦΟΥΚΩ

1. – Ο Μισέλ Φουκώ πέθανε πρόωρα και απροσδόκητα τον Ιούνιο του 1984, σε ηλικία μόλις 55 ετών, και ενώ βρισκόταν για μια ακόμη φορά στο επίκεντρο του διεθνούς ενδιαφέροντος: είχαν μόλις κυκλοφορήσει ο δεύτερος και ο τρίτος τόμος του μνημειώδους έργου του «Ιστορία της Σεξουαλικότητας». Πτυχιούχος της φιλοσοφίας (1948) και της ψυχολογίας (1950) από την École Normale Supérieure, με δίπλωμα ψυχοπαθολογίας (1952) και με διδακτορική διατριβή γύρω από την «Ιστορία της τρέλας κατά την κλασική εποχή» (1961), ο Φουκώ επεξέτεινε σταδιακά τα ενδιαφέροντά του σ' ολόκληρο το χώρο των λεγόμενων «ανθρωπιστικών επιστημών» (ιστορία, ψυχολογία, κοινωνιολογία, γλωσσολογία, παιδαγωγική, ιατρική, ψυχιατρική, εγκληματολογία, ανάλυση των λογοτεχνιών και των μυθολογιών κ.ά.) και ιδίως στον τομέα της «Ιστορίας των Συστημάτων της Σκέψης», που αποτέλεσε από το 1970 και το αντικείμενο διδασκαλίας του στο έγκυρο Collège de France. Έργα του, όπως η «Γέννηση της κλινικής» (1963), «Οι λέξεις και τα πράγματα. Μια αρχαιολογία των επιστημών του ανθρώπου» (1966), «Η αρχαιολογία της γνώσης» (1969), «Η Τάξη του Λόγου» (1971), η «Επιτήρηση και τιμωρία. Γέννηση της φυλακής» (1975), και η «Ιστορία της σεξουαλικότητας» (τ. 1: Η δίψα της γνώσης, 1976· τ. 2: Η χρήση των απολαύσεων, 1984· τ. 3: Η επιμέλεια του εαυτού, 1984), τα περισσότερα από τα οποία έχουν ήδη μεταφραστεί και στη χώρα μας, δείχνουν, πιστεύω, και με την απλή ακόμη μνεία του τίτλου τους, την ευρύτητα των προβληματισμών του, τη διεπιστημονική συνθετικότητα στην ανάλυση αλλά και την τόλμη του Φουκώ στην επεξεργασία «ευαίσθητων» για τις σύγχρονες κοινωνίες θεμάτων, όπως τα άσυλα φρενοβλαβών και οι φυλακές.

2. - Ίσως όλα τα έργα του Φουκώ¹ να διέπονται, παρά τον πολυσχιδή τους χαρακτήρα, από μια ενότητα θεμάτων και μεθοδολογίας. Ο κύριος άξονας της θεματολογίας τους φαίνεται έτσι να επικεντρώνεται, σίγουρα με διαφορετικό βάρος κάθε φορά, σ' έναν τριπλό σκοπό: (1) Να εξετασθεί πώς οι άνθρωποι στις δυτικές κοινωνίες εγκαθιδρύουν «λόγους αλήθειας» και «καθεστάτα αλήθειας», πώς προσδιορίζουν δηλ. την «αλήθεια» γύρω από το τι είναι π.χ. «τρέλα», «αρρώστια», «εγκληματικότητα» και πώς διαχωρίζονται («comment on opère le partage») στη συνέχεια άτομα όπως οι τρελοί, οι άρρωστοι και οι εγκληματίες από τους αντίστοιχους σώφρονες, υγιείς και νομοταγείς, αποκλείοντας τους πρώτους από την κοινωνική ζωή και υποβάλλοντας τους δεύτερους κάτω από ένα λεπτομερές σύστημα πειθαρχίας και «ομαλοποίησης». (2) Να ερευνηθούν οι νέες θεσμικές δομές εξουσίας και ελέγχου που προέκυψαν από τους παραπάνω διαχωρισμούς (π.χ. οι θεσμοί του ασύλου, της κλινικής και της φυλακής) και (3) Να αναλυθούν οι νέες μορφές γνώσης, δηλ. οι ανθρωπιστικές επιστήμες που αναδύθηκαν μέσα από τους πιο πάνω διαχωρισμούς και που συνέβαλαν παράλληλα στην εδραίωση αυτών των διαχωρισμών καθώς και στην εμπέδωση των νέων θεσμών (π.χ., η ψυχιατρική, η ιατρική και η εγκληματολογία). Σε τελευταία ανάλυση, τα προβλήματα που απασχόλησαν έντονα τον Φουκώ, τουλάχιστον σε μια από τις πιο γόνιμες περιόδους της συγγραφικής του δραστηριότητας, θα μπορούσαν να συνοψισθούν σ' ένα και μόνο ερώτημα: Πώς, δηλ. και με ποιες διεργασίες δημιουργήθηκαν οι δυνατότητες για να καταστεί ο άνθρωπος των δυτικών κοινωνιών υπο-κείμενο εξουσίας και αντι-κείμενο γνώσης.

3. - Ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά μπορεί κανείς να επισημάνει και στη μεθοδολογία του Φουκώ. Στην κατάστρωσή της συνέβαλαν διάφορα πνευματικά ρεύματα που κυριάρχησαν στη μεταπολεμική Ευρώπη. Τα περισσότερα στηρίζονται «στην αναζήτηση ενός νέου ουμανισμού, στον οποίο ο άνθρωπος δεν θα είναι πλέον το λογικό ον της επιστημονικής έρευνας, το ικανοποιημένο και δέβαιο για τον εαυτό του ον, που νομίζει πως είναι ο κύριος του κόσμου»². Πράγματι, οι αλληπάλληλοι πόλεμοι, οι κοινωνικές αναταραχές, οι οικονομικές κρίσεις, η νέα οπτική των πραγ-

μάτων που διάνοιξαν για το σύγχρονο άνθρωπο ο μαρξισμός, η «φιλοσοφία της ζωής» (ιδίως ο νιτσεισμός) και η ψυχανάλυση, επιπλέον δε και οι επαναστατικές ανακαλύψεις στο χώρο των φυσικών επιστημών (π.χ., η αρχή της απροσδιοριστίας του Χάιζενμπεργκ και η θεωρία της σχετικότητας του Αϊνστάιν), όλα αυτά εκλόνισαν κατά τον 20ό αι. τις παραδεδομένες αλήθειες. Και βοήθησαν στην ανάπτυξη ενός πνεύματος σχετικισμού, μιας έκδηλης δυσπιστίας προς κάθε είδους λογικά, ιδεαλιστικά-υπερβατικά και αφηρημένα φιλοσοφικά πρότυπα. Στη θέση των προτύπων αυτών, που στη σκέψη του Νίτσε «σαν παλιοί πίνακες συντριμμένοι κατρακύλησαν σε βάθη απόκρημνα»³, αναπτύσσονται νέες τάσεις, περισσότερο κοντά στον Άνθρωπο και στα ενδότερα προβλήματά του: Η φαινομενολογία, που προσπαθεί να συλλάβει απ' ευθείας με την ενόραση ενός νοηματοδότη υποκειμένου - μέσα από την περιγραφική σπουδή («ερμηνευτική») των φαινομένων (δηλ. των άμεσων δεδομένων) ενός συγκεκριμένου χώρου και χρόνου -, την ουσία (essentia), δηλ. τη θεμελιώδη δομή κάθε πραγματικότητας (Husserl). Ο μεθοδολογικά συναφής με τη φαινομενολογία υπαρξισμός, που εκφράζει όλη τη σύγχρονη αγωνία του ανθρώπου για τις ενδογενείς αδυναμίες και αντινομίες του, και που επαγγέλλεται την πραγμάτωση του εαυτού μας σε ύπαρξη (existentia), όταν ελεύθερα αποκτήσουμε συνείδηση και διώσουμε, κυρίως μέσα από το αίσθημα της αγωνίας, τις αντινομίες αυτές και τις «οριακές καταστάσεις» (Grenzsituationen) της ζωής, όπως είναι ο θάνατος, ο πόνος, η ενοχή (Kierkegaard, Heidegger, Jaspers, Marcel, Sartre). Και ο στρουκτουραλισμός, που επιδιώκει την κατανόηση των φαινομένων μέσα από τη μελέτη των δομών τους (structures), μέσα δηλ. από τα υπερϊστορικά, υπερτοπικά και υπερυποκειμενικά εκείνα σταθερά πραγματικά δεδομένα, που χάρη στη στρατηγική τους σημασία σε σχέση με το υπό εξέταση φαινόμενο επιτρέπουν την οικοδόμηση ενός συστημικού μοντέλου, πρόσφορου για την κατάταξη και σύγκριση όλων των μεταλλάξιμων όρων αυτού του φαινομένου (π.χ., η μελέτη των λέξεων στη γλωσσολογία ή της πατριαρχικής οικογένειας στην εθνολογία) (C. Lévi-Strauss, Lacan, Barthes, Althusser).

4. – Από τις νέες αυτές τάσεις, που κατά περίπτωση αντιμάχονται ή και προσεγγίζονται διαλεκτικά μεταξύ τους ή με άλλα πνευματικά ρεύματα του αιώνα μας (κυρίως τον μαρξισμό και την ψυχανάλυση), ο Φουκώ διαμορφώνει βαθμιαία τη δική του μεθοδολογία: Αντιμάχεται τη «σφαιρική», καθολική και υπερχρονική θεώρηση των πραγμάτων, τη συνεχή λογική αναζήτηση της ουσίας και της έσχατης αρχής ή αιτίας τους, την ανίχνευση μιας δήθεν εξελικτικής τους πορείας προς την πρόοδο και τον πολιτισμό, την αποδοχή «αυτονόητων» και σταθερών μορφών ή ερμηνειών τους, την εξάρτηση της εμφάνισής τους από συγκεκριμένα υποκείμενα, τη διατύπωση προγραμματικών-τελεολογικών κατευθύνσεων για τη βελτίωση των πραγμάτων και γενικότερα την αναγνώριση του ανθρώπου ως πηγής κάθε σημασίας, γνώσης και δράσης. Και αντίθετως υποστηρίζει τη μοναδικότητα των όσων συμβαίνουν στον κόσμο και την ανάγκη για αποκάλυψη των αλληπάλληλων στρωμάτων ερμηνείας που προσέδωσαν στα συμβαίνοντα το χαρακτήρα μιας αυτονόητης «αλήθειας», σκεπάζοντας έτσι την πολλαπλότητα των συστατικών τους παραγόντων («συμβαντοποίηση»: *évenementialisation*). Με τις θέσεις αυτές ο Φουκώ απομακρύνεται σαφώς από την υπαρξιστική και τη φαινομενολογική προσέγγιση (με τη σύγχρονη εκδοχή της, την «ερμηνευτική»), αφού τον αφήνει αδιάφορο η τυχόν αναζήτηση της έσχατης αρχής κάθε πραγματικότητας ή της «ουσίας» των πραγμάτων, καθώς και γενικότερα η τελεολογική σκοπιά ενός προβλήματος ή ο ρόλος του νοηματοδότη υποκειμένου. Συμμερίζεται ωστόσο τις τοποθετήσεις αυτών των ρευμάτων για μελέτη «εκ των έσω» των συγκεκριμένων φαινομένων και ιδίως εκείνων που σχετίζονται με τον άνθρωπο ως ιστορική και πολιτιστική πραγματικότητα. Περισσότερα κοινά σημεία εμφανίζονται ανάμεσα στη φουκωική μεθοδολογία και στον στρουκτουραλισμό. Υπάρχει όμως και εδώ μια θεμελιώδης διαφορά: Σε αντίθεση με τον αξιωματικό, ομοιογενή και αντιιστορικό χαρακτήρα του στρουκτουραλισμού, ο Φουκώ θεωρεί αναγκαία τη μελέτη της ιστορίας και αναζητεί συστηματικά τις κυρίαρχες μορφές γνώσης και πρακτικών εξουσίας σε δεδομένες ιστορικές εποχές. Πιστεύει μάλιστα ότι οι εποχές αυτές διακρίνονται αποφασιστικά μεταξύ τους από την ασυνεχή, απότομη διαδοχή τους και από τη διαφορετική σχέση κανονικότητας των γνώσεων («επιστημοσύνη» *épistémè*) και

των παραγόμενων συναφών «λόγων» τής μιας εποχής από την άλλη.

5. – Ο Φουκώ διακρίνει έτσι τρεις εποχές στη γαλλική ιστορία: την αναγεννησιακή (έως περίπου τα μέσα του 17ου αι.), την κλασική (έως περίπου τα τέλη του 18ου αι.⁴), και τη σύγχρονη εποχή. Για να ερευνήσει τους κανόνες που διέπουν την κανονικότητα των γνώσεων στις εποχές αυτές ο Φουκώ χρησιμοποιεί αρχικά μια μέθοδο που περιγράφει διεξοδικά στο έργο του «Η αρχαιολογία της γνώσης» (1969). Η μέθοδος αυτή ονομάζεται αντίστοιχα «αρχαιολογία» και στηρίζεται στην ανάλυση του «λόγου» (*discours*) και των στοιχείων του λόγου (που είναι τα αντικείμενα, οι τρόποι απόφασης, οι έννοιες και οι θεματικές επιλογές). Σκοπός της μεθόδου είναι να αναλύσει στο ίδιο επίπεδο τις πρακτικές, τους θεσμούς και τις θεωρίες, ώστε να ρίξει φως στην κανονικότητα των «αποφάνσεων» (*énoncés*), που απαρτίζουν το λόγο μιας εποχής (π.χ. μια καθημερινή φράση, μια επιστημονική ιδέα), και να συγκροτήσει έτσι το «γενεαλογικό δέντρο» της παραγωγής αυτού του λόγου. Θέση-κλειδί στην κατανόηση της μεθόδου αυτής κατέχει η έννοια του «σηματισμού του λόγου» (*formation discursive*), που συντίθεται από μια κανονικότητα (π.χ. τάξη, συστοιχίες) των στοιχείων του λόγου. Με εργαλείο τη μέθοδο αυτή και με αντικείμενο έρευνας διάφορες παραμελημένες αλλά λειτουργικά σημαντικές αρχαιακές πηγές, όπως οι δικογραφίες, οι κανονισμοί ιδρυμάτων ή κάποιοι άσημοι για την εποχή μας συγγραφείς, ο Φουκώ προβαίνει σε μια πραγματικά ενδιαφέρουσα επιστημολογική ανάλυση: Ιδίως στο έργο του «Οι λέξεις και τα πράγματα», που στις ξένες γλώσσες έχει πάρει τον σημαίνοντα τίτλο «Η τάξη των πραγμάτων», ο Φουκώ «ανασκάπτει» και αποκαλύπτει τους σηματισμούς του λόγου, ή, όπως αλλιώς θα λέγαμε, τις κυρίαρχες σχέσεις κανονικότητας του λόγου και των γνώσεων, στις τρεις κρίσιμες γι' αυτόν εποχές της ιστορίας: την αναγεννησιακή εποχή, που χαρακτηρίζεται από ερμηνείες και γνωσιολογικές προσεγγίσεις στηριζόμενες στην «ομοιότητα» (π.χ. ότι το φυτό είναι ένα όρθιο ζώο), την κλασική εποχή, οπότε την ομοιότητα αντικαθιστά η ταξινομημένη (ανα)παράσταση (π.χ. η γλώσσα ως [ανα]παράσταση λέξεων) και τη σύγχρονη εποχή, με κύριο γνωσιολογικό γνώρισμα την «αναζήτηση της κα-

τανοσημότητας από το ίδιο το γίνεσθαι των πραγμάτων» (π.χ. ως προς την οικονομική επιστήμη, ανάλυση της παραγωγής αντί για την ανάλυση των ανταλλαγών και του χρήματος). Με την αρχαιολογία όμως μένουν έξω από την έρευνα οι λεγόμενοι «σχηματισμοί εκτός λόγου» (formations non discursives), δηλ. οι σχέσεις και πρακτικές που αναφέρονται στους θεσμούς, τα πολιτικά γεγονότα, τις μορφές παραγωγής, τις κοινωνικές διεργασίες, τα πρότυπα συμπεριφοράς κ.ο.κ. και που επιδρούν, ωστόσο, με βαρύνοντα τρόπο στον σχηματισμό και μετασχηματισμό ενός λόγου. Και μολονότι ο Φουκώ είχε αναλύσει με επιτυχία ορισμένες από τις σχέσεις αυτές ήδη στα πρώτα του έργα, όπως στην Ιστορία της Τρέλας και στη Γέννηση της Κλινικής, χρειάστηκε ωστόσο να δώσει τις καταλυτικές συνέπειες από τα γεγονότα που συγκλόνισαν τη Γαλλία το Μάιο του 1968 και που έφεραν στην επιφάνεια μια σωρεία αναπάντητων ερωτημάτων γύρω από τους κινδύνους ισοπέδωσης του σύγχρονου ανθρώπου, για να εγκύψει ξανά στο θέμα της μεθοδολογίας του και να την αναδιαμορφώσει. Ο άνθρωπος του σπουδαστηρίου γίνεται περισσότερο ευαίσθητος στα συγκεκριμένα προβλήματα της εποχής του, γίνεται περισσότερο άνθρωπος της δράσης, οργανώνοντας μάλιστα και «Ομάδα Πληροφόρησης για τις Φυλακές» (G.I.P.) το 1971. Τα ενδιαφέροντά του μετατίθενται από τη γνώση στην εξουσία και προχωρώντας πέρα από την «αρχαιολογία της γνώσης» εγκολπώνεται μια νέα μέθοδο, περισσότερο κριτική απέναντι στην πολιτική εξουσία: τη «γενεαλογία» των σχέσεων εξουσίας και γνώσης. Ο όρος «γενεαλογία» είναι βέβαια δανεισμένος από τον Νίτσε. Για τον γενεαλόγο, όπως προσδιορίζεται η αποστολή του από τον Νίτσε, είναι δύο ολότελα ξεχωριστά πράγματα το γενετικό αίτιο ενός πράγματος και η τελική του χρησιμότητα μέσα σ' ένα σύστημα σκοπών. Το βλέμμα του θα πρέπει να θυθίζεται «στο δάθος του μυστηρίου, όπου κρύβεται η κατασκευή του ιδανικού επάνω στη γη» (πέρα από τη διχοτόμηση του καλού και του κακού), καθώς και στο νόημα του κάθε πολιτισμού, που είναι απλώς «να δαμάσει το "ανθρώπινο θειό" και να το κάμει με την κατάλληλη αγωγή ένα ζώο ήμερο και πολιτισμένο, ένα "κατοικίδιο ζώο"». Και ακόμη, ο γενεαλόγος θα πρέπει «να εξετάζει κάθε τι που στηρίζεται σε ντοκουμέντα, το κάθε τι που μπορεί κανείς αληθινά να το διαπιστώσει, το κάθε τι που αληθινά έγινε, με μια λέξη

όλο το μακρύ και δυσκολοδιάβαστο ιερογλυφικό κείμενο, όλα τα περασμένα της ανθρωπίνης ηθικής.»⁵

6. – Με βάση το νιτσεικό αυτό πρότυπο ο Φουκώ καταρτίζει τη δική του «γενεαλογία» με στόχο να διαγνώσει και να μελετήσει «εκ των έσω» ορισμένες λανθασμένες κοινωνικές πρακτικές, γνώσεις και συστήματα υποταγής, που εξακολουθούν να υπάρχουν και να έχουν αξία για μας (κυρίως: υποθαμισμένους τύπους γνώσης, όπως, π.χ., αυτούς που σχετίζονται με τον εγκληματία). Στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος υπάρχουν έτσι οι σύγχρονοι θεσμοί εξουσίας και οι ανθρωπιστικές επιστήμες που συνδέονται με αυτούς. Ο Φουκώ θεωρεί ότι η σχέση αυτή εξουσίας και γνώσης είναι αδιάρρηκτη, ο δε εντοπισμός και η ανάλυση των σχέσεων ανάμεσα στην εξουσία και τη γνώση αποτελεί πρωταρχικό μέρος του όλου ερευνητικού του προγράμματος και εμφανίζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τον σύγχρονο πολιτικό στοχασμό⁶.

7. – Η διεξοδικότερη περιγραφή των σχέσεων αυτών εξουσίας και γνώσης γίνεται στο βιβλίο του «Επιτήρηση και Τιμωρία», που είναι χρονολογικά και το πρώτο μεγάλο έργο του Φουκώ μετά τα γεγονότα του Μαΐου 1968⁷. Το έργο μπορεί να διαβαστεί σε δύο επίπεδα. Σε ένα πρώτο επίπεδο, καθαρά ποινολογικό, ανατέμνεται το ζήτημα γύρω από τις συνθήκες υπό τις οποίες πραγματοποιήθηκε η μετάβαση από τους παλαιότερους τρόπους τιμωρίας με θανάτωση ή σωματικές ποινές στον σύγχρονο τρόπο τιμωρίας με φυλάκιση. Εξηγείται δηλ. ότι ενώ κατά την κλασική εποχή και έως περίπου το τέλος της η τιμωρία (: θανάτωση) του εγκληματία γινόταν με δημόσιο, πανηγυρικό χαρακτήρα, αποσκοπούσε στην εξάλειψη ενός αμφισβητία της κρατικής εξουσίας και εντοπιζόταν κυρίως στο σώμα του, από την εποχή της Γαλλικής Επανάστασης του 1789 και μετέπειτα η τιμωρία (:φυλάκιση) του εγκληματία γίνεται με τρόπο που είναι περισσότερο μυστικός, απομονωτικός, ψευδο-επιεικής, κατ' επίφαση μόνον ανθρωπιστικός, παράλληλα όμως και περισσότερο εξορθολογισμένος και επιστημονικά αποτελεσματικός: Το σώμα του εγκληματία και η πράξη του τίθενται σε δευτερεύουσα μοίρα, ενώ πρωταρχική σημασία αποκτά (και εξακολουθεί έως σήμερα να έχει) η ψυχή και η προσωπικότητα του εγκληματία, ώστε η εξατομικευμένη

ποινική μεταχείριση που θα του επιβληθεί – με τη συνδρομή σειράς ολόκληρης από «επαίοντες» γιατρούς, ψυχολόγους κ.λπ. – να επιτύχει την υποτιθέμενη «αναμόρφωση» του εγκληματία και την ένταξή του στην «κανονικότητα» της κοινωνικής ζωής, μέσα από τη συνεχή άσκησή του και εποπτεία. (Βλ. σ. 17, 125, 323 επ.).

8. – Σ' ένα άλλο επίπεδο γενικότερου πολιτικού προβληματισμού, το έργο επιχειρεί ν' απαντήσει στο ερώτημα γύρω από τους λόγους για την τόσο ραγδαία εξάπλωση του θεσμού της φυλακής (και όχι κάποιου άλλου τιμωρητικού θεσμού από εκείνους που είχαν προτείνει οι μεταρρυθμιστές του Διαφωτισμού⁸) στη νεότερη ιστορία, έστω και αν από τα πρώτα χρόνια εφαρμογής του ο θεσμός είχε καταδείξει ενδογενείς αδυναμίες για εκπλήρωση της «αναμορφωτικής» του αποστολής.

Η ερμηνεία που δίνει ο Φουκώ στο φαινόμενο αυτό σχετίζεται με τις γενικότερες συνθήκες που επικράτησαν στις δυτικές κοινωνίες, ιδίως μετά τη Γαλλική Επανάσταση του 1789, και που οδήγησαν στη βαθμιαία μετάβαση από την τιμωρία στην επιτήρηση: Οι μέθοδοι που χρησιμοποιούνταν ήδη παλαιότερα στα μοναστήρια, στο στρατό και στα εργαστήρια για την επίτευξη της πειθαρχίας, γνωρίζουν κατά την περίοδο αυτή μια ευρύτατη διάδοση και διείσδυση σε ολόκληρο τον κοινωνικό κορμό, προπάντων όμως σε ορισμένους ευαίσθητους χώρους, όπου η υπακοή και η πειθαρχία θεωρούνται *conditiones sine quibus non*: στις φυλακές των κρατουμένων, στα σχολεία των μαθητών, στα άσυλα των φρενοβλαβών και στους χώρους απασχόλησης των εργαζομένων. Το σύστημα που καθιερώνεται για την επιτήρηση των υποκειμένων στην εξουσία ατόμων είναι ο *πανοπτισμός*, ένα σύστημα δηλ. που οι απαρχές του ανάγονται στην πρότυπη μορφή φυλακής «Πανοπτικόν» του Ιερεμία Μπένθαμ. Χάρη στην κυκλοτερέ της αρχιτεκτονική, η φυλακή αυτή παρέχει τη δυνατότητα στον εποπτεύοντα να παρατηρεί τον εποπτευόμενο, χωρίς ο τελευταίος να βλέπει τον πρώτο – η εξουσία γίνεται έτσι ορατή αλλά και αόρατη, αθόρυβη, ανώνυμη, ανεξιχνίαστη, «καφκική» θα έλεγα, πράγμα που επιτρέπει την απρόσκοπτη, συνεχή λειτουργία της, ακόμη και όταν δεν ασκείται πραγματικά, ακόμη και όταν λείπει το «βλέμμα» του εποπτεύοντος. Αντίστοιχα και στην ευρύτερη κοινωνία δημιουργούνται συνθήκες (αν και όχι πάντοτε

με επιτυχία) για εθισμό των κοινωνιών στην «κανονικότητα» μέσω της πειθαρχίας και για αύξηση της χρησιμότητας των παραγωγικών τους δυνάμεων μέσα στα πλαίσια της κεφαλαιοκρατικής οικονομίας, που ευνοείται έτσι σημαντικά. Οι συνθήκες αυτές διευκολύνονται από ένα ολόκληρο πλέγμα «μικροφυσικής τής εξουσίας» (π.χ., μέσω σχολείων, στρατώνων, εργοστασίων), που λειτουργεί συμπληρωματικά αλλά και ανταγωνιστικά προς την κατά τεκμήριο γενική και ίση για όλους εξουσία του ποινικού νόμου (κάτι σαν τη σκοτεινή της πλευρά) και που επιβάλλει στα επί μέρους άτομα (εξατομικευτικά), με διάφορες πειθαρχικές διαδικασίες ή τεχνικές (ιεραρχική παρατήρηση, εξομαλύνουσα κύρωση, εξέταση) μια σωρεία λεπτομερών ρυθμίσεων για το τι θεωρείται επιτρεπτό και τι κανονικό ή «ανώμαλο» ως προς τη χρήση του χρόνου, του χώρου και των πραγμάτων (π.χ. «ανάρμοστο» ντύσιμο), καθιερώνοντας έτσι ένα «δεσμοτηριακό συνεχές» (*co-ntinuum carcéral*). Παράλληλα, ο έλεγχος αυτός των κοινωνιών διευκολύνεται και σε καθαρά νομικό επίπεδο (θεσμοθέτηση νόμων και απονομή δικαιοσύνης) με τη διαφοροποιητική μεταχείριση των μορφών συμπεριφοράς που κρίνονται αντίθετες στον νόμο (*illégalismes*). Θεωρεί δηλ. ο Φουκώ ότι ο νομοθέτης και οι δικαστές, άλλες από τις μορφές αυτές συμπεριφοράς τις επιτρέπουν ή τις ανέχονται (ως προνόμιο των κρατούντων ή για αποκατάσταση της ισορροπίας απέναντι στους άλλους), και άλλες τις απαγορεύουν ή απομονώνουν, σύμφωνα με τις εκάστοτε κοινωνικοοικονομικές περιστάσεις. (Βλ. σ. 32, 122, 235, 259, 272, 290, 297, 354, 375, 386 επ.).

9. – Είναι επομένως προφανές, από την άποψη του Φουκώ, η σημασία που απέκτησε η φυλακή, όπως άλλωστε και τα σύγχρονα της άσυλα φρενοβλαβών, ως κύρια έκφραση και συμπύκνωση ενός γενικότερου κλίματος πειθαρχίας, συντηρούμενου από την εξουσία, δίκην αυτοσκοπού. Τη σημασία όμως της φυλακής και τη συνακόλουθη μακροδιότητά της ενίσχυσαν, κατά τον Φουκώ, και ορισμένοι άλλοι παράγοντες.

Πρώτον, το γεγονός ότι με τις εξατομικευτικές διαδικασίες που καθιερώθηκαν για τη μεταχείριση των κρατουμένων και με τη συνεχή παρατήρηση των τελευταίων από τους «επαίοντες» (τεχνικές καταχώρισης κ.λπ.), δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις για την

ανάπτυξη νέων κλάδων γνώσης, κυρίως της εγκληματολογίας και της ποινολογίας, που, αποδύθηκαν έτσι ν' αρθρώνουν ένα δικαιολογητικό λόγο για τη συντήρηση του θεσμού της φυλακής. (Βλ. σ. 256, 331).

Και δεύτερον, το γεγονός ότι ακριβώς λόγω της αποτυχίας της φυλακής στην «αναμορφωτική» της αποστολή σχηματίστηκαν τελικά στρατιές υπότροπων καταδίκων, ανήμπορων να βρουν εργασία αλλά (ακριβώς γι' αυτό;) κατάλληλων να εξυπηρετούν τις αρχές στην εφαρμογή της πειθαρχικής τους τακτικής (π.χ. ως καταδότες της αστυνομίας). Από τον συνδυασμό μάλιστα των δύο αυτών παραγόντων προέκυψε ίσως και ένας τρίτος, ενισχυτικός του ρόλου της φυλακής, το γεγονός δηλ. ότι ο κρατούμενος ή και απολυόμενος κατάδικος, έχοντας επάνω του την ετικέτα του «εγκληματία», συμβάλλει στη δημιουργία μιας απομονώσιμης, ελεγχόμενης και απεχθούς στο κοινό ομάδας «εγκληματιών», στους κόλπους της οποίας εντάσσεται, μέσα από τους μηχανισμούς μιας διαφοροποιητικής θέσπισης και εφαρμογής του νόμου κατά κοινωνικές κατηγορίες και «παράνομες» μορφές συμπεριφοράς (ανωτ. §8), κάθε δραστηριότητα ή πράξη που θα θεωρούνταν «επικίνδυνη» για τους κρατούντες (π.χ. απεργία). (Βλ. σ. 354, 358, 370, 371, 377).

10. – Η ανάλυση του Φουκώ για την εξάπλωση της πειθαρχικής εξουσίας (της διο-εξουσίας, όπως θα την ονομάσει κατά ευρύτερο τρόπο αργότερα), αλλά και για τη στερέωση του ειδικότερου θεσμού της φυλακής στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες, αποτελεί αναντίρρητα μία από τις καλύτερες του είδους της. Είναι αλήθεια ότι και πριν από τον Φουκώ ή παράλληλα με αυτόν το θέμα απασχόλησε (κυρίως από τη στενότερη, ιστορικο-ποινολογική του πλευρά) ορισμένους ερευνητές, των οποίων τα ονόματα δεν μνημονεύονται πάντοτε στο έργο του Φουκώ: Πρόκειται για τις έρευνες των Rusche/Kirchheimer (1939¹), του Tobias (1968, 1972), του Rothman (1971), των Hay et al. (1975) και του Deyon (1975)⁹. Επίσης και το πρόβλημα των μηχανισμών με τους οποίους κάποιος χαρακτηρίζεται ως εγκληματίας ή τρελός δεν αποτελούσε έως την εποχή του Φουκώ terra incognita. Είναι όμως σίγουρα η πρώτη φορά που ο θεσμός της φυλακής συνδέεται κατά τόσο τεκμηριωμένο και παραστατικό τρόπο με τις τεχνικές της

εξουσίας και είναι ίσως, επίσης, η πρώτη φορά που οι τεχνικές αυτές της εξουσίας αναλύονται κάτω από ένα «μεταμαρξιστικό» πρίσμα. Πράγματι, για τον Φουκώ η εξουσία έχει μια ιδιαίτερη έννοια: Είναι μια στρατηγική, μια πολλαπλότητα σχέσεων δύναμης άρρηκτα συνυφασμένων με την κοινωνία. Οι σχέσεις αυτές θεωρεί ότι επιδρούν η κάθε μία επάνω στη δράση των άλλων, χειραγωγώντας προς ένα επικτό αποτέλεσμα, και ότι διέπονται από υπολογισμό, σκοπούς και στόχους, αλλά χωρίς να έχουν συγκεκριμένο υποκείμενο. Για την ύπαρξή της, η εξουσία προϋποθέτει την έννοια της αντίστασης, γι' αυτό και απλώς ασκείται, χωρίς να ανήκει μόνιμα και τελειωτικά σε κανένα: ούτε σε τάξεις ή κοινωνικές ομάδες, ούτε σε ομάδες ατόμων (π.χ. διανοούμενους), ούτε στο Κράτος, που ελέγχει ωστόσο τις περισσότερες από τις σχέσεις εξουσίας. Μέσα στη δικτυόμορφη και χωρίς κεντρικό πυρήνα οργάνωση της εξουσίας εμπλέκονται τελικά όλα τα μέλη του κοινωνικού συνόλου είτε ως εξουσιαστές είτε ως εξουσιαζόμενοι, κατά περίπτωση. Δεν εντάσσεται όμως η εξουσία στο απλουστευμένο σχήμα της εξουσίας-καταστολής, διότι μια τέτοια θεώρηση περιορίζεται σ' ένα στενό νομικό πλαίσιο και παραγνωρίζει, επιπλέον, τις θετικές πλευρές της εξουσίας, αυτές που της προσδίδουν τον χαρακτήρα μιας κοινωνικά ωφέλιμης, «ποιμαντικής» εξουσίας (pastoral power). Σε αντίθεση, δηλ., προς τη μαρξιστική αντίληψη, που συνάπτει την εξουσία με το Κράτος και θεωρεί ότι η εξουσία υπόκειται στις μορφές παραγωγής, αποτελώντας αντικείμενο αμφισβήτησης μέσα από την πάλη των τάξεων, ο Φουκώ, κατ' επίδραση ίσως από τον Ντάρντορφ¹⁰, επεκτείνει τη δυνατότητα για άσκηση «κανονιστικής» εξουσίας και σε πλήθος εξωκρατικών φορέων, θεσμών και μεθόδων (εκπαίδευση, οικογένεια, τεχνολογία), ενώ παράλληλα αναγνωρίζει τη δυνατότητα αντίστασης και σε ομάδες πέρα από το χώρο των διαδικασιών παραγωγής και των κοινωνικών τάξεων (π.χ., πολίτες απέναντι στη διοίκηση, παιδιά απέναντι στους γονείς).

11. – Πέρα από τις αμφισβητήσεις που δημιούργησε στους μαρξιστικούς κυρίως κύκλους η αντίληψη του Φουκώ για την εξουσία, καθώς και η γενικότερη μεθοδολογική αποστροφή του προς τις καθολικές-νομοτελειακές ερμηνείες της ιστορίας, κριτική ή

αντιρρήσεις διατυπώθηκαν και για άλλες πτυχές του έργου του: Ίδιως με αφορμή το βιβλίο του «Επιτήρηση και Τιμωρία» παρατηρείται ότι η τεκμηρίωσή του είναι επικεντρωμένη προπάντων σε γαλλικές μόνο πηγές, ότι είναι μονόπλευρος στον τρόπο της ερμηνείας του (π.χ. δεν συνεκτιμά όσο θα έπρεπε τον θρησκευτικό παράγοντα), ότι αγνοεί κρίσιμες πηγές, ότι κάτω από ετικέτες «εποχών» συμπιέει ιδέες και γεγονότα ασύνδετα μεταξύ τους, ή ότι γενικεύει τις παρατηρήσεις του χωρίς επαρκή θεμελίωση με στοιχεία και ότι δεν λαμβάνει υπόψη του τις αντιστάσεις που προβλήθηκαν ανέκαθεν στην πραγμάτωση των τεχνικών εξουσίας και που οδήγησαν σήμερα σε μια κατάσταση ουσιωδώς διαφορετική από εκείνη που περιγράφει ο Φουκώ.

12. – Από την πλευρά μου, έχω τη γνώμη ότι οι αντιρρήσεις αυτές αντισταθμίζονται κατά πολύ από τη μεσή σε νέες οπτικές γωνίες, σε βαθύτητα σκέψης και σε πλούτο αρχαικού υλικού έρευνα του Φουκώ, μια έρευνα που συμβάλλει οπωσδήποτε στην ανάπτυξη νέων υποθέσεων εργασίας για τις ανθρωπιστικές επιστήμες. Θα έλεγα όμως ότι η συμβολή αυτή περιορίζεται μόνο σε μία (λαμπρή έστω) κριτική ανάλυση των δεδομένων, σαν να επρόκειτο για την ανάλυση των σχέσεων εξουσίας οποιασδήποτε κοινωνίας ζώων, από αυτές που μελετά η σύγχρονη επιστήμη της κοινωνιο-βιολογίας (π.χ., των μελισσών). Πουθενά στο έργο του δεν υπάρχει κάποια σαφής εξήγηση για τους παράγοντες που οδήγησαν στη διαμόρφωση της σύγχρονης «πειθαρχικής» κοινωνίας, ούτε κάποια πρόταση για την έξοδο από τη σοβούσα κρίση της κοινωνίας αυτής¹¹.

Η ανάλυσή του, αυτή η συνεχής αμφισβήτηση του «αυτονόητου» και του αληθοφανούς (για να μην πω «αληθινού») γίνεται στο τέλος τόσο καταλυτική των σύγχρονων θεσμών και αξιών, και τόσο αρνητική προς οποιαδήποτε άλλη εναλλακτική κατεύθυνση ή λύση, ώστε να οδηγεί στο αδιέξοδο (και ο ίδιος άλλωστε παραδέχεται ότι οι σχέσεις εξουσίας είναι αναπόσπαστες με κάθε μορφή κοινωνίας). Είναι εξάλλου χαρακτηριστικό ότι σε μία από τις λίγες περιπτώσεις όπου ο Φουκώ θέλησε να πάρει θέση για το πώς θα έπρεπε ν' απονέμεται η ποινική δικαιοσύνη, άφησε τελικά το θέμα ανοιχτό: «Οι μάζες», είπε, «θα ανακαλύψουν [εκείνες] έναν τρόπο να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα των εχθρών

τους, αυτών που τις έχουν βλάψει ατομικά ή συλλογικά, θα ανακαλύψουν μεθόδους ανταπόδοσης που θα κυμαίνονται από την τιμωρία ως την αναμόρφωση, χωρίς να καταφεύγουν στη μορφή του δικαστηρίου, που (...) πρέπει να αποφεύγεται¹²».

Σε μια από τις ωραιότερες ομιλίες του Ζαρατούστρα, ο Νίτσε κάνει λόγο για τις «Τρεις Μεταμορφώσεις» του δημιουργού: Τρεις, λέγει, είναι οι μεταμορφώσεις που έχει να διανύσει το πνεύμα για να φθάσει στη Δημιουργία νέων αξιών. Πρώτα πρέπει να γίνει καμήλα και να φορτωθεί όλη την υπάρχουσα σοφία και παράδοση. Έπειτα να κινήσει προς την έρημο και να γίνει λιοντάρι, αποτινάσσοντας από πάνω του όλο το βάρος των παλαιών αξιών και αντιπαρατάσσοντας στο παραδοσιακό «οφείλεις» το δικό του «θέλω». Αλλά και το λιοντάρι, για να προχωρήσει στη δημιουργία, για να γίνει όπως θα έλεγε ο ποιητής, από χαλαστής πλάστης, πρέπει με τη σειρά του να μετουσιωθεί σε παιδί. Διότι μόνο το παιδί είναι «αθώτητα και λησμοσύνη, μια νέα αρχή, ένα παιχνίδι, ένας τροχός που γυρίζει γύρω από τον εαυτό του, μία πρώτη κίνηση – ένα άγιο Ναι...»¹³

Φαίνεται ότι ο Φουκώ δεν υπήρξε ποτέ του παιδί.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Σημειώνεται ότι, στις αναπτύξεις που ακολουθούν, οι βιβλιογραφικές παραπομπές έχουν περιορισθεί στο ελάχιστο. Η πλήρης τεκμηρίωση των αναπτύξεων αυτών έχει γίνει στη μελέτη που δημοσίευσα με τον ίδιο τίτλο στην «Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών», ειδ. τεύχος 68 Α, 1988, σελ. 130-149. Επίσης σημειώνεται ότι δεν έχουν ληφθεί υπόψη ιδιαίτερα εδώ οι δυο τελευταίοι τόμοι (2ος και 3ος), Paris 1984, του φουκωϊκού έργου «Ιστορία της Σεξουαλικότητας», διότι το περιεχόμενό τους μου έγινε γνωστό μόνον από σχετικές βιβλιοπαρουσιάσεις – π.χ. της Aline Rousselle στο περ. Annales. Economies Sociétés Civilisations, 42: 1987, 317-321.

2. Maurice Crouzet (επιμ.), Histoire générale des civilisations, τ. VII, 1959², Paris, P.U.F. και σε ελλ. μτφρ. Λέοντος Κάβουρα, Αθήνα: Συρόπουλου/Κουμουνδουρέας, 1959 («Παγκόσμιος Ιστορία του Πολιτισμού»), κεφ. 406. I, σελ. 743.

3. Fr. Nietzsche, Also sprach Zarathustra, και ελλ. μτφρ. Λέοντος Κουκούλα («Τάδε Έφη Ζαρατούστρας»), Αθήνα, Βασιλείου 1924 (1884¹), μέρος III in fine, σελ. 306.

4. Για τα ειδικότερα κοινωνικοοικονομικά γνωρίσματα της κλασικής εποχής, που εν μέρει ταυτίζεται με την εποχή του Διαφωτισμού, βλ. V. Cotesia, Michel Foucault: Dall' archeologia del sapere alla genealogia del potere, περ. La Questione criminale, 2:1976, 443-468: 445 επ. Ας σημειωθεί ότι συνήθως ο Φουκώ οριοθετεί το σημείο ρήξης και ασυνέχειας δύο εποχών με αναφορά σε χαρακτηριστικά συμβολικά γεγονότα, όπως η «απελευθέρωση» των τρελών από το ετερόκλητο ίδρυμα της Bicêtre και η ένταξή τους σε εξειδικευμένα άσυλα με συστηματικές μορφές ελέγχου από τον Pinel το 1794 (βλ. Μ. Φουκώ, Η ιστορία της τρέλας, μτφρ. Φραγκίσκης Αμπατζοπούλου, Αθήνα, Ηριδανός, (1975), σελ. 235 επ., 250) και η επίσημη έναρξη λειτουργίας της σωφρονιστικής «αποικίας» του Mettray το 1840 (Μ. Foucault, Surveiller et punir. Naissance de la prison, Paris, Gallimard, 1975, σελ. 300 επ. Ελλ. μτφρ. 386).

5. Fr. Nietzsche, Η γενεαλογία της ηθικής, μτφρ. και εισαγωγή Δ. Αλεξάνδρου, Αθήνα, Γκοδόστης, 1941 (1887¹), μέρος II, 12, σελ. 78· I. 14, σελ. 42· I, 11, σελ. 36 και πρόλογος σελ. 10· πρβλ. του ίδιου. Το λυκόφως των ειδώλων, μτφρ. Π. Αντωνόπουλου, Αθήνα, Αναγνωστίδης, 1944 (1888¹), σελ. 49-50.

6. Οποσδήποτε ο Φουκώ αρνήθηκε επανειλημμένα ότι η σκέψη του μπορεί να ενταχθεί στην ολοκληρωτική μορφή μιας προκαθορισμένης πολιτικής άποψης, είτε αυτή είναι τοποθετημένη στα δεξιά, είτε στα αριστερά, είτε οπουδήποτε αλλού (βλ. ιδίως το κείμενο της συνέντευξής του με τίτλο «Politics and Ethics: An Interview» στο έργο The Foucault Reader με επιμ. P. Rabinow, Middlesex: Peregrine, 1984, σελ. 373-380: 375). Είναι όμως εξίσου βέβαιο ότι ο στοχασμός του Φουκώ είναι βαθύτατα πολιτικός με την έννοια ότι επιχειρεί να αναλύσει τις συνθήκες υπό τις οποίες αναπτύσσονται ειδικότερες κοινωνικές συγκρούσεις στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες και να χτυπήσει την παράδοση, θέτοντας νέα ερωτήματα με νέα μεθοδολογία: Ch. C. Lemert/G. Gillan, Michel Foucault: Social Theory and Transgression, New York: Columbia Univ. Press, 1982, σελ. X.

7. Προηγήθηκε πάντως το σύντομο αλλά πολύ αξιόλογο έργο του «Η Τάξη του Λόγου», Εναρκτήριο Μάθημα στο Collège de France (1971), όπου με μια σύζευξη αρχαιολογικής και γενεαλογικής μεθόδου διαγράφεται ένα πρόγραμμα μελέτης των κυριότερων σχέσεων εξουσίας και γνώσης. Κυρίως προσεγγίζονται στο πρόγραμμα αυτό οι συνθήκες υπό τις οποίες αναδύεται μια εξουσία συγκροτώντας «τομείς αντικειμένων σε σχέση με τους οποίους θα είναι επιτρεπτή η κατάφαση ή η άρνηση αληθινών ή ψεύτικων προτάσεων» - βλ. Μ. Foucault, L' ordre du discours, Paris, Gallimard, 1971, σελ. 71-72 και ελλ. μτφρ. από τους Χ. Χρηστίδη και Μ. Μαϊδάτσι, Αθήνα, Ηριδανός, (1977), σελ. 50.

8. Για τις προτάσεις αυτές των Διαφωτιστών (π.χ., σε εγκλήματα κατά της κοινωνικής ηθικής, δημόσια ατίμωση ή εξορία: Montesquieu, De l' Esprit des Lois, 1748¹, βιβλ. XII, κεφ. IV) βλ. Ν. Κουράκη, Ποινική Καταστολή, Αθήνα, Σάκκουλας, 1985², §§ 138 επ., σελ. 116 επ. Από την ειδική στο θέμα διδλωγραφία βλ. επίσης Eb. Schmidt, Die geistgeschichtliche Bedeutung der Aufklärung für die Entwicklung der Strafjustiz aus der Sicht des 20. Jahrhunderts, περ. Revue pénale suisse, 75:1958, 341-360, J. Heath, Eighteenth Century Penal Theory, Oxford Univ. Press, 1963, καθώς και O. Fischl, Der Einfluss der Aufklärungsphilosophie auf die Entwicklung des Strafrechts, Breslau 1913.

9. G. Rusche / O. Kirchheimer, Punishment and social structure, New York, Columbia Univ. Press, 1939 (και γερμ. μτφρ. με τίτλο Sozialstruktur und Strafvollzug,

Frankfurt a.M. / Köln: Europäische Verlagsanstalt, 1981 με επιλεγόμενα του H. Steinert)· J. J. Tobias, Crime and industrial society in the nineteenth century, New York, Schocken, 1968· του ίδιου, Nineteenth century crime in England. Prevention and punishment, New York, Barnes and Noble, 1972· D. J. Rothman, The discovery of the asylum, Social order and disorder in the New Republic, Boston, Little, Brown, 1971· D. Hay et al. (ed.), Albion's Fatal Tree. Crime and Society in Eighteenth-Century England, London, Allen Lane, 1975· P. Deyon, Le temps des prisons. Essai sur l' histoire de la délinquance et les origines du système pénitentiaire, Paris / Lille, Editions Universitaires, 1975.

10. R. Dahrendorf, Classes et conflits de classes dans la société industrielle, Paris / La Haye, Mouton, 1972 (α' γερμ. έκδ. 1957)· πρβλ. Ηλ. Δασκαλάκη, Η εγκληματολογία της κοινωνικής αντίδρασης, Αθήνα / Κομοτηνή, Α. Σάκκουλας, 1985, σελ. 41 επ., και Ιωαν. Ε. Μανωλεδάκη, «Σχετικά με την ουσία του δικαίου», στον τιμητικό τόμο «Προσφορά στον Γεώργιο Μιχαηλίδη-Νουάρο, τ. Β', Αθήνα, Α. Ν. Σάκκουλας, 1987, σελ. 249-260: 252.

11. Πρβλ. Arlette Farge, Face à l' histoire, περ. Magazine littéraire, αρ. 207, Μάιος 1984, 40-42: 41 και ελλ. μτφρ. από τον Δ. Σερεμέτη, περ. Διαβάζω, αρ. 125, 28.8.1985, σελ. 20-23: 22. Επίσης και ο ίδιος ο Φουκώ επανειλημμένα σε συνεντεύξεις του είχε υπογραμμίσει ότι «ο ρόλος ενός διανοούμενου δεν είναι να πει στους άλλους τι πρέπει να κάνουν· με ποιο δικαίωμα θα το 'κανε; Θυμηθείτε όλες τις προφητείες, τις υποσχέσεις, τα κελεύσματα και τα προγράμματα που οι διανοούμενοι μπόρεσαν να διατυπώσουν κατά τους δυο τελευταίους αιώνες· είδαμε τώρα τα αποτελέσματά τους...»· βλ., συνέντευξη του Μ. Foucault στον Fr. Ewald περ. Magazine, littéraire αρ. 207, Μάιος 1984, 18-23: 22 και σε ελλ. μτφρ. από τον Δ. Σερεμέτη, περ. «Διαβάζω», αρ. 125, 28.8.1985, 24-32, σελ. 30· επίσης, τη συνομιλία του Φουκώ με τον G. Deleuze για το θέμα «Οι διανοούμενοι και η εξουσία», περ. L' Arc, αρ. 49, 6' τριμ. 1972 και μτφρ. στο περ. «Ηριδανός», τεύχ. 4, 1973, 62-71, σελ. 64, τη συζήτηση στοργυλής τράπεζας με γάλλους ιστορικούς, στο έργο με επιμ. M. Perrot, «L' impossible prison. Recherches sur le système pénitentiaire au XIXe siècle, Paris, Seuil, 1980, 40-56 σελ. 53 και την τελευταία συνέντευξη πριν από το θάνατό του, τον Μάιο του 1984, στο έργο The Foucault Reader με επιμ. P. Rabinow, Middlesex, Peregrine, 1984, σελ. 381-390: 384.

12. Μ. Φουκώ, Για τη λαϊκή δικαιοσύνη και τα δικαστήρια, μτφρ. Απ. Μασούνη, Αθήνα, Ερατώ, 1987 (α' δημοσ. 1972), σελ. 63.

13. Fr. Nietzsche, Τάδε Έφη Ζαρατούστρας, ελλ. μτφρ. Λέοντος Κουκούλα, Αθήνα, Βασιλείου, 1924 (1884¹), σελ. 25 επ..